

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ІМ. І. КРИП'ЯКЕВИЧА
ІНСТИТУТ НАРОДОЗНАВСТВА**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ПОГОРАЛЬСЬКИЙ ЯРОСЛАВ ВОЛОДИМИРОВИЧ

УДК 904:643](=16:477.82/.83)“04/09”:930.2“194/197”

**СЛОВ'ЯНСЬКЕ ЖИТЛО
ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ І ТИСЯЧОЛІТТЯ Н. Е.
НА ПРИКАРПАТТІ І ЗАХІДНІЙ ВОЛИНІ**

Спеціальність 07.00.04. – археологія

Гуманітарні науки

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук.

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ Я. В. Погоральський

Науковий керівник: ОНИЩУК Ярослав Іванович, кандидат історичних наук, доцент

АНОТАЦІЯ

Погоральський Я. В. Слов'янське житло другої половини I тисячоліття н. е. на Прикарпатті і Західній Волині. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.04 – археологія. – Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Інститут народознавства НАН України. Львів, 2018.

У дисертації здійснені характеристика і реконструкція житла слов'янських племен V–VII ст. (празька культура) і VIII–X ст. (райковецька культура) на території Прикарпаття і Волині, які були одними з епіцентрів етногенезу слов'ян і територією племінних союзів хорватів і волинян. Актуальність теми визначена необхідністю цілісного аналізу об'ємної джерельної бази, і на цій основі – вирішення низки наукових проблем щодо тенденцій розвитку, відтворення екстер'єру й інтер'єру середньовічних будівель.

Наукова новизна полягає у тому, що: уперше систематизовані і комплексно проаналізовані за допомогою статистичного методу основні емпірично фіксовані ознаки понад 600 жител, встановлено їхні кількісні та якісні показники, динаміку розвитку; з'ясовано спільні та відмінні риси житлобудівельної культури слов'ян як у регіональному розрізі, так і в порівнянні з сусідніми територіями; розроблено модель просторової орієнтації житла, виділено фактори, які визначали цей показник; удосконалено інформативну базу щодо житлового будівництва слов'ян; алгоритм опису залишків заглиблених споруд; типологічні схеми у характеристиці жител та їхніх елементів; отримали подальший розвиток положення про можливість розташування стін за межами котловану і дерев'яне облицювання заглибленої частини будівель; висновки про локальні особливості житлового будівництва в регіоні; розробки з картографування поширення різновидів печей для вивчення процесів Великого розселення слов'ян та етнокультурних контактів у регіоні.

Отримані результати мають практичне значення для всебічного вивчення і графічної реконструкції житла, відтворення проявів соціально-економічного життя, матеріальної і духовної культури середньовічних спільнот, простеження появи і

розвитку одного з найважливіших індикаторів етнокультурної моделі українського народу, а також можуть бути використані в узагальнювальних і спеціалізованих працях, навчальному процесі, музейній діяльності.

Охарактеризовано історію вивчення жител у названих регіонах, яке розпочалося у другій половині 1940-х років. Виокремлено три етапи польового вивчення ранньослов'янських будівель, піком якого були роботи у 1970-х – першій половині 1980-х років. Завдяки кількості об'єктів і якості фіксації, еталонними стали такі пам'ятки, як Ріпнів I-III, Рашків I-III, Зелений Гай, Кодин I-II, Підріжжя, Лука-Каветчинська, Сокіл, Теремці, Хрінники, Бакота, Городок-на-Смотричі, Пересопниця, Дорогобуж, Муравиця, Буківна, Ревне, Добринівці, Чорнівка, Стільсько, Пліснеськ та інші. Накопичення джерел дало змогу дослідникам перейти до узагальнень, порівняння та реконструкції ранньослов'янських жител.

За майже столітню історію вивчення середньовічних жител в цьому регіоні зібрана значна джерельна база, яка на сьогодні становить понад 900 жител. Найчастіше споруди ставали об'єктом коротких екскурсів у контексті етнокультурного розвитку в окремі періоди, у характеристиці матеріальної культури населення мікрорегіонів чи пам'яток, за цей час сформовано основи алгоритму опису залишків житлових об'єктів, визначено деякі характерні риси будівель на поселеннях і мікрорегіонах, запропоновано головні засади реконструкції елементів споруд. Цим питанням присвячені праці В. Д. Барана, Д. Н. Козака, Б. О. Тимощука, І. П. Русанової, Л. П. Михайлини, Л. В. Вакуленко, О. М. Приходнюка, І. С. Винокура, М. М. Кучинка, М. А. Филипчука, Б. А. Прищепи, М. О. Ягодинської, Б. П. Томенчука, В. Д. Гупало, С. В. Терського та інших. Найбільш дискусійними є проблеми витоків ранньослов'янського житла, конструкції і технологічних аспектів будівництва стін, даху, печей, інших елементів, місця житла в соціальному і духовному житті спільноти тощо.

Основні ознаки слов'янського житла були притаманні для землеробських культур лісової і лісостепової зони Центрально-Східної Європи ще з ранньозалізного віку. Тому формування “житлового стандарту” ранньосередньовічних слов'ян у досліджуваному регіоні треба пов'язувати із

розвитком місцевих традицій (передусім, черняхівської культури) під впливом населення Карпато-Балканського регіону і Полісся.

На підставі описів залишків житлових об'єктів детально (із застосуванням статистичних методів) охарактеризовано форму, параметри, заповнення котлованів, збережені елементи конструкції будівель, особливості конструкції опалювальних пристроїв (печей), встановлено динаміку їхнього розвитку. Простежено зміни середньої площі будівель: у другій половині V–VII ст. на Прикарпатті спостерігається зменшення показників середньої площі котлованів, порівняно з періодом кінця IV – першої половини V ст., водночас у волинській групі пам'яток помітна перевага будівель із вищими показниками. Ця тенденція збереглася на Волині й у VIII–X ст., у той час як на Подністер'ї відбулося збільшення пікових значень площі. Така динаміка простежується і на прикладі довжини стін котлованів. Різниця між параметрами суміжних стін найчастіше не перевищувала 0,4 м, а співвідношення між ними відповідає аналогічному показнику в українських хатах XIX–XX ст., що підтверджує спадковість принципів житлобудівництва. Спостерігається збільшення відсотка господарських ям у житлах, що пов'язано з переходом від патріархальної громади до індивідуальних господарств малих сімей.

Запропоновано можливі варіанти конструкції стін, даху, входу, вікон, горизонтального планування. В аналізований період вже були відомі основні прийоми деревообробки, універсальним знаряддям була сокира. У будівництві широко використовували систему обмірів, засновану на антропометричних даних майстра-будівельника. Слов'яни застосовували зрубну і каркасно-стовпову конструкції та їхні поєднання. Відсутність/наявність кутових і серединних стовпових ямок у котловані не є визначальним індикатором конструкції стін, адже відомі будівельні прийоми, при яких використовують ямки для зрубу і водночас вони відсутні у каркасно-стовповому варіанті. Низка ознак вказує на широке застосування комбінованої конструкції зі зрубними стінами за межами котловану і облицюванням материкових стін у каркасно-стовповій техніці (з плахами як запазованими у стовпи, так і притисненими ними ззовні). Саме з використанням такого формату пов'язане зростання кількості “стовпових” жител, у тому числі з 3-4 кутовими ямками.

З'явилися елементи горизонтального розширення (планування) жител шляхом влаштування легких сіней чи навісів перед входом. Дах опирався на систему сох, він міг бути як дерев'яно-земляним, так і дерев'яно-солом'яним/очеретяним, також із використанням «суцільного накоту» або на пристінних стовпах, не пов'язаних зі зрубом. Висотні показники жител залежали від багатьох факторів (глибина котловану, зріст мешканців, наявність стелі, природно-кліматичні умови) і не були сталими.

Інтер'єр був структурований на функціональні зони. Визначальне місце у внутрішньому просторі займала піч, розташована в куті котловану. Печі зводили з каменю (Середнє і Верхнє Подністер'я), або глини (глинобитні і останцеві, іноді з використанням глиняних вальків) (Волинь), вони мали й окремі локальні модифікації. На порубіжжі поширення різних типів печей спостерігається їхнє взаємопроникнення на суміжні території. Простежено поступове збільшення розмірів і висоти печей, яке відбувалося паралельно зі зростанням площі самих будівель, що засвідчує взаємозв'язок між опалюваною площею і параметрами печей. Переважно вони влаштовані в кутах котлованів, устя спрямовані паралельно до стіни. Більшість розташовані однією чи двома стінками впритул до материкових стін, що вказує на неможливість влаштування в котловані стійких дерев'яних несучих конструкцій. Склепіння печей мало отвір для встановлення посудин, однак були й печі, у яких посуд могли встановлювати безпосередньо на черинь. Зрідка використовували вогнища, а також виробничі нішоподібні печі як у житлах, так і в спеціальних спорудах. Вхід найчастіше влаштовували у стіні навпроти устя печі.

Кут, в якому була розташована піч, і напрям її устя, спрямованого на чільну стіну (вхід), визначали просторову орієнтацію жител — взаємозв'язок внутрішньої організації будівлі із зовнішніми факторами (сторони світу, гідросистема, планування двору і поселення тощо). Виразно домінував варіант E→SW (піч у східному куті, устям на південний захід).

Всі етапи будівництва супроводжували різні обряди, багато елементів житла були сакралізованими, однак їхня інтерпретація на археологічному матеріалі є утрудненою і можна лише припускати ритуальне значення деяких об'єктів

(розібрані печі, знахідки різних предметів у печах, ями і “вогнища” під череннями, ями в долівці, заповнені кістками, побутовими предметами, попелом тощо).

Ключові слова: житло, глиняна піч, піч-кам’янка, конструкція стін, конструкція даху, інтер’єр, празька культура, райковецька культура, ранні слов’яни, Прикарпаття, Волинь.

SUMMARY

Pohoralsky Y. V. The Slavic house of the second half of the first millennium CE in Subcarpathian and Western Volynian regions. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

The dissertation for the academic degree of the candidate of historical sciences in specialty 07.00.04. – Archaeology. – Ivan Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine. Lviv, 2018.

The dissertation provides a complex analysis and reconstruction of the housing of Slavic tribes in the 5th-7th centuries (Prague culture) and in the 8th-10th centuries (Raikovetska culture) in the areas of Subcarpathian and Western Volynian regions which are considered to be one of the main centers of Slavic ethnogenesis and are known as the territory of the tribal alliances of Croatian and Volynian tribes. The validity of the dissertation topic is substantiated with the necessity of the complex analysis of a large source base that provides us the ability to deal with a number of important scientific problems of the housing development and the reconstruction of the interior and exterior parts of medieval buildings.

The innovative nature of this work lies in the fact, that for the first time it provides systematization and complex analysis of empirically documented remains of more than 600 houses. The analyses were made using the statistic method which helped to define their quantitative and qualitative parameters and the dynamics of their evolution. The common and different issues of the house-building culture on local and neighboring territories were defined. The author created a model of the house spatial orientation and identified the factors that were important for this indicator. The informational base of

Slavic house-building was improved as well as the algorithm of the description of the remains of the dugouts and the typological scheme of the description of houses and their elements. Some ideas have gotten further developments, such as the point about the possibility that the walls of the building could be located outside the basin and the facing of the in-depth part of the building could be made of wood. The other points are: the conclusion about the local characteristics of the house-building in the researched area and the issues that deal with the mapping of the diversity of the oven-types in the context of the great Slavic migration processes and ethno-cultural contacts in the region.

The obtained results can be practically used for the complex research and for creation of the reconstructions of the houses. Other important issues are the specifics of social and economic life and material and spiritual culture of medieval societies. The mentioned results can also be used to track one of the most important signs in the ethno-cultural model of Ukrainian nation, and they can be used in general and special written works, as well as in the teaching issues, and during the museum work.

The author highlights how the housing in the mentioned areas was researched, mainly from the 1940-s. He defines three stages in the history of field research the apogee of which was in the 1970-s - in the early 1980-s. Thanks to the number of objects and quality of their fixation on such sites as Ripniv I-III, Rashkiv I-III, Zelenyi Hai, Kodyn I-II, Pidrizhia, Luka-Kavetchynska, Sokil, Teremtsi, Khrinnyky, Bakota, Horodok upon Smotrych, Peresopnytsia, Dorohobuzh, Muravytsia, Bukivna, Revne, Dobrynivtsi, Chornivka, Stilsko, Plisnesk and others made them an etalon. Available sources and the growing number of material allowed the researchers to compare, reconstruct and to summarize the results of the research.

For more than a half of a century of the housing research there are more than 900 houses available for the analysis. Most commonly those buildings were examined in the context of the ethno-cultural development in different periods, for the description of the material culture of the populations of the micro-regions or sites. During this period the main principles of the algorithm of the descriptions of the houses remains were created as well as some main signs of the houses on the sites and in the territories of the micro-regions were defined with some proposals how the houses should be reconstructed. Such scholars as V. Baran, D. Kozak, B. Tymoshchuk, I. Rusanova, L. Mykhailyna, L. Vakulenko, O. Prykhodniuk, I. Vynokur,

M. Kuchynko, M. Fylypchuk, B. Pryshchepa, M. Yahodynska, B. Tomenchuk, V. Hupalo, S. Terskyi and other highlighted mentioned above issues in their works. However, the most deliberative questions are connected with the problems of the origins of the Slavic housing, the constructive and technological issues of the building process of its walls, roof, ovens, and other elements. Another problematic question is the place of the house in the social and ritual life of the community.

The main signs of Slavic house were typical for the agricultural cultures of the forest and forest-steep area of Central and Eastern Europe from the period of the Early Iron Age. This means, that the formation of the housing type that was created by the Early Medieval Slavs in the researched area must be connected with the evolution of the local traditions (first of all with those that were provided by the Cherniakhiv archaeological culture), but at the same time they were influenced by the traditions of the inhabitants of the Carpathian-Balcanic and Polissian regions.

On the basis of houses their form, features, filling of the excavations, the preserved remains of the buildings construction and the constructive specifics of the ovens, as well as the dynamics of their evolution are characterized using the statistic methods in accordance with the descriptions of the houses remains. The changes in the average floor area of buildings are noted: in the second half of 5th-7th centuries in the Subcarpathian region we can see the decreasing of the signs of the basin area size if we compare them to the period of the late 4th - early 5th century but at the same time in the Volynian group we can note that the buildings that had better characteristics were more common. This pattern in Volynian region can be seen even during the 8th-10th centuries at the same time in the Dniester area the size of the houses increases. The difference between the measurements of the neighboring walls wasn't larger than 0.4 of a meter and their correlation is similar to the same rate in 19th-20th century Ukrainian houses that indicates the transmission of the house-building tradition. Also we can see the increasing of number of the potholes which can be connected with the change of the patriarchal community to the small family.

The author proposes some possible options for the reconstruction of the house walls, roof, entrance, windows, and horizontal planning. In the analyzed period the main wood processing techniques were known and axe was a universal tool for those issues. The

measuring system that was used was based on the anthropometric figures of the building master. The Slavs used blockhouse and frame and pillar constructions and their combinations. The absence or presence of the corner and middle holes in the house basin cannot be a sign for the type of the walls-construction type, mainly because there are known building methods when the holes for the loghouse were used and at the same time they are absent in the frame-pillar type. Some signs indicate that a combined type was often used when blockhouse walls were outside the house basin and the walls were processed using the frame and pillar technique (with planks connected with logs with slots and with pinning them on outside). The usage of such a type resulted in the spreading of the “pillar” house, including 3-4 angular pits. Some elements of horizontal enlargement (planning) of the houses using tents or light street-doors are known. The roof was connected with the system of ploughs and it could have been made of soil and wood or wood and straw/reed and sometimes the system of the “solid coasting” or the near-wall pillars not connected with the loghouse were used. The height of the house depended on many factors (the depth of the basin, the height of the inhabitants, the presence of the ceiling, the climate issues) and they actually weren’t stable.

The interior part was divided and structured into functional zones. The oven that was situated in the angle of the basin definitely played the main role in the inner decor of the house. The cookers were made out of stone (The Middle and the Upper Dnister areas), or clay (mud and butte types, Volynia), but they also had some local modifications. On the frontier, the different oven-types infiltrated different territories. Slowly the size and high of the ovens increased with the enlargement of the size of the buildings which indicates the connection between the size of the heated are and the oven parameters. Mainly they were situated in the corners of the house basins with the vaults situated in parallel to the walls. Most of them are situated with one or two sides to the main walls of the house which resulted in the fact that any wooden load-bearing constructions couldn’t be situated in the house basin. The vaults of the ovens had an opening to put the vessels, but there were ovens, where the vessels were put directly on the seat of the cooker. Rarely, fires and manufacturing ovens in houses and special buildings were used. The entrance to the house was created in the wall opposite to the opening of the oven.

The corner, where the oven was situated and the directions of its opening, which was connected with the entrance to the house, defined the spatial orientation of the houses and their connection with the inner organization of the house with the external factors (points of the compass, the river system, the planning of yard and the settlement). The main option of the orientation was E→SW (oven in the eastern corner with its vault directed to the South East).

All stages of the building process were connected with different rituals, a lot of the elements of the house were considered as sacred, but their interpretation using the archaeological material is very problematic and we can only propose the ritual meanings of some objects (dismantled ovens, the finds of different objects on the ovens, potholes and “fires” under the bases of ovens, potholes in the floor that were filled with bones, domestic objects, cinder, etc.).

Key words: house, ceramic oven, masonry oven, construction of walls, construction of roof, interior, spatial orientation, Prague culture, Raikovetska culture, Early Slavs, Subcarpathian region, Volyn.

Список публікацій:

1. Погоральський Я. Слов'янське житло Дніпро-Дністровського межиріччя (V–X ст.): історія досліджень та історіографія. *Археологічні дослідження Львівського університету*. Львів, 2004. Вип. 7. С. 123–146.

2. Погоральський Я. Житлові комплекси з поселення Черчик I на Розточчі. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. Львів, 2005. Вип. 9. С. 324–336.

3. Погоральський Я. Ранньосередньовічні житла у басейні Серету. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. Львів, 2008. Вип. 12. С. 283–291.

4. Погоральський Я. Просторова орієнтація ранньосередньовічного слов'янського житла (за матеріалами пам'яток Дніпро-Дністровського межиріччя другої половини I тис. н. е.). *Археологічні дослідження Львівського університету*. Львів, 2008. Вип. 11. С. 65–74.

5. Погоральський Я. Опалювальні споруди у житлах V–X ст. з порубіжжя Волині і Прикарпаття. *Археологічні дослідження Львівського університету*. Львів, 2009. Вип. 12. С. 60–78.

6. Погоральський Я. Житла X – поч. XI ст. із вододілу Дністра, Сяну і Західного Бугу. *Східноєвропейські старожитності в добу середньовіччя: Тези Міжнародної наукової конференції, присвяченої 90-річчю з дня народження видатного вітчизняного археолога Б. О. Тимощука*. Чернівці, 2009. С. 55–56.

7. Погоральський Я. Побутові печі у житлах IV–X ст. з Волино-Прикарпатського порубіжжя. *Археологія і давня історія України*. Київ, 2010. Вип. 4: Актуальні проблеми археології України. С. 109–120.

8. Pohorals'kyj J. Stanowiska archeologiczne z okresu wczesnego średniowiecza na Roztoczu Wschodnim. *Roztocze i jego mieszkańcy. Historia i kultura* / red. W. Łysiak. Tomaszów Lubelski; Lubaczów, 2012. T. I. S. 75–84.

9. Погоральський Я. Житла IX – початку XI ст. з Надсяння і Західного Поділля (за матеріалами досліджень 2004–2006 рр.). *Матеріальна та духовна культура Південної Русі: Матеріали Міжнародного польового археологічного семінару, присвяченого 100-літтю від дня народження В. Й. Довженка* / ред. кол. Толочко П. П. та ін.. Чернігів, 2012. С. 221–225.

10. Погоральський Я. Житла з печами як маркер напрямів і динаміки розселення склавинів: східнокарпатський шлях. *Transkarpackie kontakty kulturowe w okresie lateńskim, rzymskim i wczesnym średniowieczu* / red. J. Gancarski. Krosno, 2013. T. VII. S. 185–197.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	13
Розділ I. ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛА	
ТА МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ.....	20
1.1. Історія досліджень та історіографія.....	20
1.2. Джерельна база.....	30
1.3. Методика дослідження.....	37
Розділ II. ЖИТЛА ПРАЗЬКОЇ КУЛЬТУРИ	
НА ПРИКАРПАТТІ І ВОЛИНІ.....	53
2.1. Витоки ранньосередньовічного слов'янського житла.....	53
2.2. Житла кінця IV – першої половини V ст.....	59
2.2.1. Характеристика котловану.....	59
2.2.2. Опалювальні пристрої.....	64
2.3. Житла другої половини V–VII ст.....	69
2.3.1. Характеристика котловану.....	70
2.3.2. Опалювальні пристрої.....	85
Розділ III. ЖИТЛА РАЙКОВЕЦЬКОЇ КУЛЬТУРИ	
НА ПРИКАРПАТТІ І ВОЛИНІ.....	98
3.1. Характеристика котловану.....	98
3.2. Опалювальні пристрої.....	117
Розділ IV. РЕКОНСТРУКЦІЯ ЕКСТЕР'ЄРУ ТА ІНТЕР'ЄРУ.	
ЖИТЛО ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНЕ ЯВИЩЕ.....	134
4.1. Підготовчі етапи будівництва житла.....	134
4.2. Екстер'єр.....	136
4.3. Інтер'єр.....	155
4.4. Житло як соціокультурне явище.....	167
ВИСНОВКИ.....	187
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	198
ДОДАТКИ.....	227

ВСТУП

Актуальність теми визначена необхідністю всебічного комплексного вивчення житлобудівних традицій ранньосередньовічного населення Прикарпаття і Волині – одного з епіцентрів слов'янського етногенезу та території племінних союзів хорватів і волинян. За майже столітню історію вивчення середньовічних жител в аналізованому регіоні накопичена об'ємна джерельна база, яка не отримала цілісного аналізу. Найчастіше ці споруди ставали об'єктом коротких екскурсів у контексті етнокультурного розвитку в окремі періоди, у характеристиці матеріальної культури населення мікрорегіонів чи пам'яток.

Житло – споруда для постійного чи тимчасового проживання людей, – є невід'ємною частиною духовної і матеріальної культури кожного етносу, показником економічного і суспільного розвитку людської спільноти, важливою складовою традиційної народної культури. У ньому реалізували головні життєві функції людини, тут вона відпочивала, працювала, знаходила захист від зовнішнього світу. Житло становить складний культурно-побутовий комплекс, тісно пов'язаний із різними сторонами життя, і вважається одним з консервативних елементів культури. У ньому проявляються як архаїчні форми, притаманні більш раннім історичним епохам, так і впливи будівельних традицій сусідніх спільнот, природного середовища, розвитку виробничих сил і суспільного устрою. Водночас, у конструкції і внутрішньому плануванні житла відбуваються постійні зміни, які ведуть до його вдосконалення. Все це ставить житлові будівлі в групу джерел, на основі яких можна вивчати актуальні питання етногенезу, суспільного (соціальну організацію, форми сім'ї, демографічну ситуацію тощо) та господарського життя, культурно-побутових та духовних зв'язків на різних етапах історичного розвитку народу.

Дослідження жител другої половини I тисячоліття н. е. протягом останніх десятиліть дало змогу значно доповнити і розширити уявлення про цей елемент слов'янської культури. Незважаючи на це, багато дослідницьких проблем ще потребують з'ясування. Це зокрема, витоки і прототипи ранньосередньовічного будівельного «стандарту», конструкція стін і даху, елементи інтер'єру, принципи

функціонування печей тощо. Такий стан пов'язаний із різним ступенем вивчення окремих регіонів, відносно незначною кількістю робіт, де розглядають питання розвитку житлових споруд протягом тривалих проміжків часу.

Важливим і актуальним є регіональний підхід у вивченні слов'янських будівель, адже як свідчать археологічні та етнографічні дані, житлове будівництво тісно пов'язане з місцевими особливостями. На території Прикарпаття і Волині виявлено сотні залишків ранньосередньовічних жител. На сьогодні назріла проблема комплексного вивчення споруд цього регіону, яке дасть можливість різностороннього порівняння з матеріалами інших теренів, може бути використане для доповнення окремих аспектів будівельної справи слов'ян. Хронологічна вибірка у кілька століть дає змогу розглянути житлове будівництво в розвитку і спробувати виокремити як хронологічні, так і територіальні його особливості.

Надалі актуальними є проблеми етногенезу слов'ян, зокрема, й українського народу. Підквадратна заглиблена будівля була одним із підставових елементів палеоетнографічної моделі культури ранньосередньовічних слов'ян, етнічним ідентифікатором цих племен в часі їхнього розселення на теренах Європи. Саме тому вивчення житла слов'ян між Карпатами і Прип'яттю, в регіоні, що становив ядро слов'янської прабатьківщини, протягом тисячоліть був контактною зоною між племенами лісової, лісостепової і степової зон Центрально-Східної Європи, дає можливість простежити процес еволюції житла (у тому числі дослідити витоки української хати), встановити напрямки міграцій, етнокультурні особливості населення.

Гострим залишається питання реконструкції житлових споруд, передусім, їхніх наземних частин. Уявлення про те, як виглядав будинок вкрай необхідно для кваліфікованого і методично правильного ведення польових робіт. Накопичення значного фактологічного матеріалу дає змогу перейти до використання реконструктивного методу у дослідженні слов'янського житла. Лише всебічна реконструкція житлового комплексу завершує його відображення як явища

матеріальної та духовної культури і може забезпечити вивчення житлових будівель як цілісної системи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконане в межах розробки наукових тем кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки Львівського національного університету імені Івана Франка: «Культурно-історичні процеси у Карпато-Волинському регіоні у первісну та середньовічну добу» (номер державної реєстрації 0109U004345), «Матеріальна та духовна культура населення Карпато-Волинського регіону в давньоісторичну та середньовічну добу» (номер державної реєстрації 0112U004041).

Мета дослідження полягає у комплексному аналізі й реконструкції житла слов'ян Прикарпаття і Волині другої половини I тисячоліття н. е.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань**:

- проаналізувати стан вивчення та основні проблеми в історіографії ранньосередньовічного слов'янського житла, накопичений комплекс джерел;
- простежити витоки і прототипи ранньосередньовічного слов'янського житла в культурах першої половини I тисячоліття н. е.;
- визначити основні характеристики складових елементів житла, зафіксованих емпірично;
- встановити зміни в елементах споруд у часовій динаміці;
- визначити особливості жител окремих пам'яток;
- виділити найхарактерніші риси житла в регіоні та провести порівняльний аналіз зі спорудами суміжних територій;
- здійснити загальну реконструкцію екстер'єру та інтер'єру житлових будівель, відтворити технологічні прийоми будівництва;
- простежити зв'язок жител із природними чинниками, соціальними відносинами і духовною культурою.

Об'єкт дослідження – слов'янське житло другої половини I тисячоліття н. е. на Прикарпатті і Волині в контексті його витоків, розвитку традицій і прийомів будівництва, реконструкції екстер'єру та інтер'єру.

Предметом дослідження є залишки житлових споруд слов'ян другої половини I тисячоліття н. е. на Прикарпатті і Волині.

Хронологічні рамки. Нижня хронологічна межа – кінець IV – середина V ст., коли у Подністер'ї та на Західному Побужжі на основі старожитностей черняхівського кола було сформоване нове етнокультурне утворення – празька культура ранньосередньовічних слов'ян із характерним житловим комплексом. Верхня межа – друга половина X ст. – завершальна фаза райковецької культури і входження регіону до складу Русі. Спадкоємність цих культур дає змогу розглядати розвиток житла протягом кількох століть на одній території у населення, яке було генетично спорідненим. З метою отримання більш цілісної картини ми неодноразово виходили за часові рамки.

Територіальні межі роботи – Прикарпаття (басейн Верхнього і Середнього Подністер'я, Верхнього Попруття) і Волинь (басейн верхніх і середніх течій Західного Бугу, Стиру і Горині), які відзначаються спільністю історико-культурного розвитку в середньовіччі. Ці території стали одним із епіцентрів формування і розселення племен празької культури, в період райковецької культури – тереном племінних союзів волинян і хорватів, а пізніше вони стали основою Волинської та Галицької земель Русі.

Методологічні засади роботи ґрунтуються на принципах системності, об'єктивності та історизму. Використані як загальнонаукові (аналіз і синтез, індукції, дедукції), так і спеціальнонаукові методи пізнання (порівняльний, типологічний, формалізовано-статистичний, кореляційний, ретроспективний, картографічний, історичних аналогій). Під час польових досліджень застосовані археологічні методи: стратиграфічний, планіграфічний, описовий.

Наукова новизна. У дисертації

уперше:

- систематизовано і комплексно проаналізовано матеріали досліджень понад 600 жител другої половини I тисячоліття н. е. на Прикарпатті і Волині;

- проведено статистичний аналіз основних емпірично фіксованих ознак на підставі значної кількості розкопаних споруд, встановлено їхні кількісні та якісні показники, динаміку їхнього розвитку;
- з'ясовано спільні та відмінні риси житлобудівельної культури слов'ян як у регіональному розрізі, так і в порівнянні з сусідніми територіями;
- розроблено модель просторової орієнтації житла, виділено фактори, які визначали цей показник;
- запропоновано положення про перевагу зрубної, а не каркасно-стовпової конструкції стін у будівлях на підставі статистичного аналізу кількості й розміщення стовпових ямок та інших ознак.

удосконалено:

- інформативну базу щодо житлового будівництва слов'ян;
- алгоритм опису залишків заглиблених споруд;
- типологічні схеми у характеристиці жител та їхніх елементів;
- підходи до використання спеціальної термінології.

отримали подальший розвиток:

- твердження про необґрунтованість поділу заглиблених споруд на «землянки» і «напівземлянки»;
- положення про можливість розташування стін за межами котловану і дерев'яне облицювання заглибленої частини будівель;
- висновки про локальні особливості житлового будівництва в регіоні;
- розробки з картографування поширення різновидів печей для вивчення процесів Великого розселення слов'ян та етнокультурних контактів у регіоні.

Джерельну базу становлять залишки жител другої половини I тисячоліття н. е. з Прикарпаття і Волині. Всього обліковано понад 900 житлових споруд, з яких для формалізованого аналізу залучено дані з близько 600 будівель. Основна увага звернена на аналіз залишків жител із поселень, що розкопані широкими площами, зокрема, Рашків I–III, Городок-на-Смотричі, Хрінники, Ріпнів, Бакота I, Бернашівка, Теремці, Сокіл, Каветчина, Кодин, Пліснесько тощо. Для порівняльного аналізу залучено дані з синхронних пам'яток суміжних регіонів.

Рівень об'єктивності висновків підвищує використання етнографічних джерел, зокрема, збережених зразків народного будівництва XIX – першої половини XX ст. з того самого регіону, витoki яких сягають ранньосередньовічних будівель. Незначну, але цікаву інформацію містять писемні джерела арабських, візантійських та руських авторів.

Практичне значення одержаних результатів. Підсумки дослідження можуть бути використані при написанні узагальнюючих праць зі середньовічної історії України, наукових та навчальних (підручників, посібників) робіт, підготовці експозицій історико-краєзнавчих та археологічних музеїв, для розробки нормативних і спеціальних курсів у вищих навчальних закладах, методичних посібників, вивчення етногенезу українського народу в ранньому середньовіччі.

Особистий внесок здобувача, окрім систематизації та аналізу основних параметрів жител із застосуванням статистичного аналізу, пошуку аналогій (у тому числі етнографічних), полягає у створенні оригінальної моделі характеристики просторової орієнтації споруд, аналізі закономірностей розміщення і кількості стовпових ямок, на підставі чого зроблено висновок про перевагу зрубних стін, а також подальшому обґрунтуванні положення про розташування несучих стін будівель за межами котлованів. У роботі використано матеріали розкопок 8 жител, досліджених автором у Черчику I, Рокитному II (на Розточчі), Теревовлі IV і Білій III (на Західному Поділлі; спільно з Р. Г. Миською), та споруди з Товпижина (Волинь). За підсумками цих досліджень підготовлені 4 звіти. Дослідження жител також проводилося на поселенні Хрінники I у складі експедиції під керівництвом Д. Н. Козака.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертаційного дослідження викладені у доповідях на Міжнародній конференції „Археологія та етнологія Східної Європи” (Одеса, 2002), Міжнародній ювілейній конференції „100 років кафедрі археології Львівського університету” (Львів, 2005), Міжнародних археологічних конференціях «Археологія заходу України» (Львів, 2005–2009), Міжнародній археологічній конференції “Археологічні дослідження в

межиріччі Вісли, Дністра та Тиси у 2000–2007 рр.” (Львів-Стрілки, 2008), Міжнародній науковій конференції “Східноєвропейські старожитності в добу середньовіччя” (Чернівці, 2009), III Міжнародному польовому археологічному семінарі “Матеріальна та духовна культура Південної Русі” (Чернігів-Шестовиця, 2009), “Badania archeologiczne prowadzone na terenie Polski południowo-wschodniej, zachodniej Ukrainy i północnej Słowacji” (Жешув, Польща, 2010, 2017), «Transkarpackie kontakty kulturowe w okresie lateńskim, rzymskim i wczesnym średniowieczu» (Кросно, Польща, 2010), Міжнародній археологічній конференції «Етнокультурні процеси на півдні Східної Європи у I тис. н. е. (пам’яті І. С. Винокура)» (Меджибіж, 2015).

Основні результати дослідження викладені в 10 статтях: 6 – у фахових виданнях України, 2 – у зарубіжних і 2 – в інших виданнях.

Структура роботи. Дисертація складається з вступу, чотирьох розділів, висновків (разом 185 сторінок), списку використаних джерел (306 позицій), трьох додатків (37 таблиць, 26 графіків і діаграм, 135 рисунків). Загальний обсяг роботи становить 566 сторінок.

Розділ I.

ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛА ТА МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історія досліджень та історіографія.

Залишки житла є однією з найпоширеніших категорій археологічних джерел, які можуть бути виявлені під час розкопок. За понад півстоліття на слов'янських поселеннях другої половини I тисячоліття н. е. Карпато-Волинського регіону досліджено кілька сотень таких об'єктів, що дає уявлення про розвиток, конструктивні та планові вирішення житла. Залишки споруд під час польових досліджень є об'єктами особливої уваги дослідників – фактично кожен з них намагається виявити їх часткові та загальні особливості. Зрештою, саме житла є тими унікальними комплексами, які стають основою для глибоких історико-соціологічних висновків про суспільне та господарське життя слов'янського суспільства.

Історія досліджень.

Перші польові дослідження середньовічних заглиблених жител (XI–XIII ст.) припадають на рубіж XIX–XX ст. (Княжа Гора біля Канева, Монастирище біля Ромен, Білгородка та ін.). Вони започаткували формування основ методики розкопок, вербального та графічного опису залишків будівель, їх реконструкції. Продовженням цих робіт було вивчення у міжвоєнний період перших комплексів другої половини I тисячоліття н. е. на Правобережжі Дніпра (Вишгород, Райки, Коростень, Коршів) і в Середньому Подністер'ї (Городниця). Тоді ж здійснено перші в радянській історіографії спроби дослідження житла на базі археологічних матеріалів [197, с. 9–11].

Активізація студій над слов'янським житлобудівництвом припала на післявоєнний період. Пов'язано це як із загальним розвитком слов'янської археології, підготовкою фахівців відповідного профілю, так і застосуванням нових методичних підходів до розкопок. Вивчення пам'яток широкими площами зробило можливим накопичення масового матеріалу, а дані археології стали основним джерелом для вивчення житла.

Початок наукового дослідження житлових комплексів другої половини V–VII ст. у регіоні пов'язаний з розкопками поселення Ріпнів I (1950, 1954–1955 рр.; два об'єкти з глиняними останцевими печами) [3, с. 366–381; 73, с. 44]. Датування ріпнівських комплексів VI–VII ст. дало змогу виокремити в регіоні культурно-хронологічну групу, пов'язану з племенами празької культури.

Дослідження другої половини 1950 – 1960-х років підтвердили попередні висновки щодо основних рис ранньослов'янських жител і значно розширили джерельну базу (табл. 1.2). Зокрема, житлові об'єкти виявлено на поселеннях Верхнього Подністер'я: Бовшів I (ур. Підліски) [105, с. 130–138], Бовшів II, Дем'янів [12, с. 9, 149–155, 161–166]. Тоді розпочалося також вивчення пам'яток Середнього Подністер'я, регіону, який в майбутньому дав найбільшу кількість житлових комплексів V–VII ст.: Зелений Гай [12, с. 9, 170–185], Глибоке [34, с. 242–251], Бакота [42], Городок-на-Смотричі, Устя I [165, с. 88–96, 107–108]. У цей період досліджено низку поселень Волині і Західного Полісся: Ріпнів II–III [9, с. 351–365; 12, с. 7–9, 206–226], Зозів, Городок I (на Усті) [12, с. 8, 159–160, 188–191], Підріжжя [82, с. 467–489]. У Підріжжі, як і в Ріпневі, зафіксовано глиняні печі з вальками, що дало змогу виділити житла з такими опалювальними пристроями в окремий тип і ставити питання їх етнічної атрибуції.

Синхронні будівлі виявлено у Правобережному Середньому Подніпров'ї (Корчак I–IX) [201, с. 39–50; 202, с. 23–25], Потясминні (Пеньківка, Стецівка) [29, с. 145–208; 149, с. 209–233] і Пруто-Дністерському межиріччі (Ханска, Селіште I, Одая, Хуча, Реча та ін.) [200, с. 59–87]). Матеріали із цих сусідніх регіонів надалі стали підосновою для широкого порівняння з житловими спорудами Прикарпаття і Волині, у т. ч. використання алгоритму опису, інтерпретацій, реконструкції тощо.

Другий етап – пік польового вивчення жител празької культури у 1970-х – на початку 1980-х років, – пов'язаний із масштабними госпдоговірними роботами в басейні Середнього Дністра. Тоді було відкрито понад 200 жител на поселеннях Бакота I [42], Лука-Каветчинська [36], Бернашівка [40], Рашків I–III [15] та інших.

Третій етап вивчення жител празької культури (з другої половини 1980-х років) був менш плідним на польові роботи – ширші дослідження проведено лише

на поселенні Зимно IV [46; 47] і продовжено вивчення Бернашівки [40], а також розкопано понад 30 жител на поселеннях Верхнього і Середнього Посяння [293; 294; 297; 298] (табл. 1.2; рис. I-2).

Важливим кроком було виявлення пам'яток «перехідного» періоду між старожитностями черняхівської і празької культур – комплекси з кружальною і ліпною керамікою в поєднанні з правильними формами котлованів і кам'яними чи глиняними печами (Теремці, Черепин, Лука-Каветчинська, Сокіл, Бакота, Неслухів, Березець, Комарів та ін.) (табл. 1.1; рис. I-1.). Водночас критика такого трактування на підставі припущення можливості механічного змішання матеріалу на багатошарових пам'ятках сприяла посиленню уваги до закритих комплексів [14, с. 8–32; 15, с. 62–79; 23, с. 88; 36; 37; 124; 144; 203, с. 28–30; 258, с. 47–92].

Перший етап вивчення жител VIII–X ст. в аналізованому регіоні (табл. 1.3; рис. I-3) започатковано 1930 р., коли на поселенні Городок-на-Усті (ур. Над Рудником) віднайдені будівлі з глиняними печами [290]. Однак ширші дослідження житлових об'єктів проведено аж у другій половині 1940-х – 1960-х роках. Будівлі з печами-кам'янками розкопав І. Д. Старчук у Пліснеську (1947–1949 рр.). Ці дослідження відзначаються якісною фіксацією матеріалу, особливу увагу при датуванні комплексів надано матеріалу, що перебував *in situ* [230; 231]. У 1954–1957 рр. у Незвиську виявлено 10 об'єктів VIII–IX ст. [12, с. 10; 227; 228; 257, с. 77, 78, 91, рис. 4]. У цей час на матеріалах Новотроїцького городища (Лівобережжя Дніпра) І. І. Ляпушкін почав глибше розробляти аналізовану проблему, визначив ознаки жител ранньосередньовічних та римського часу, встановив спадковість традицій між спорудами VIII–X ст. і періоду Русі [115].

На другому етапі досліджень (1970-і – перша половина 1980-х років) активізується польове вивчення залишків жител. Найбільше споруд виявлено на пам'ятках Рашків I, Кодин I-II, Сокіл, Крилос, Добринівці, Городище Друге (“Вал”), Боратин, Луцьк (Гнідава) та інших. Особливо плідним було вивчення житлових об'єктів на поселеннях VIII–X ст. Північної Буковини, які започаткував Б. О. Тимошук. Наявність значної кількості видимих на поверхні заглиблень від котлованів («западин») полегшувало пошук залишків жител. Основним типом

слов'янського житла Північної Буковини була заглиблена споруда з котлованом квадратної чи прямокутної форми, головно, каркасно-стовпової конструкції із горизонтальними плахами, закріпленими в пазах вертикальних стовпів [44, с. 99–100; 129; 130; 131; 132, с. 215; 203; 241; 242; 243].

Третій етап (з другої половини 1980-х років) теж характеризують широкі польові дослідження на городищах і селищах-супутниках. У той час житла виявлені на селищах і городищах Ревне, Буківна, Чорнівка, Дорогобуж, Муравиця, Пересопниця, Пліснесько, Солонсько, Стільсько, Добростани, Теробовля (ур. Черпало), а також досліджені автором на пам'ятках Рокитне II [156; 157; 160; 272; 301], Теробовля IV [125], Біла III [126; 153; 157], Черчик I [152; 156; 158]. На поселенні Хрінники над р. Стир, починаючи з 1993 р., виявлено понад 50 житлових комплексів IX – початку XI ст. Це заглиблені будівлі зрубної чи стовпо-каркасної конструкції. Цінним є вивчення глинобитних печей – єдиного типу опалювальних споруд на поселенні. Зафіксовані сліди численних ремонтів та перебудов печей, дерев'яних конструкцій, що використовували під час спорудження їх глиняних стінок і склепінь [85, с. 214–234; 86, с. 61–67; 88; 138].

Історіографія. Історіографічні екскурси наявні в узагальнювальних монографіях, присвячених історичному розвитку території або періоду, або в публікаціях матеріалів досліджень. У них, головно, проаналізовані окремі положення щодо реконструкції чи типології житлових комплексів, які підтверджували або суперечили отриманим фактичним даним чи інтерпретаціям дослідника. Ширші огляди історії досліджень та основних результатів вивчення ранньослов'янських пам'яток, у тому числі жител, здійснені у працях В. Д. Барана [12; 14; 15]. Огляд історії польового дослідження та основних проблем вивчення житла досліджуваного регіону здійснив автор [151].

Початок студій над середньовічним житлом поклали розробки археологів та етнографів кінця XIX – першої половини XX ст. Тоді ж були запропоновані гіпотези про розвиток традиційного народного житла від заглиблених у землю споруд до наземних, від дерев'яного до глинобитного житла, від одно- до багатокамерної споруди, висловлені міркування щодо впливу етнічних традицій,

кліматичних та сировинних фактори на різноманітність конструктивно-планувальних рішень жител. Також сформульовані проблеми, актуальні й на сьогоденному етапі: первинні форми слов'янського житла, планувальні типи і їхні різновиди, елементи, що визначають етнічну належність, використання етнографічних аналогій у реконструкції житлових споруд тощо. У цей період польові роботи із вивчення жител були незначними за обсягом, майже повністю були відсутні міждисциплінарні дослідження [197, с. 9–11].

Починаючи з 1950-х років у досліджуваному регіоні широкими площами розкопано низку поселень, матеріали з яких, разом зі синхронними об'єктами зі суміжних теренів, дали широкі можливості для порівняльного аналізу, узагальнень і відтворення вигляду житлових будівель того часу, з'явилися праці, в яких вагоме місце відведене характеристиці житлобудівництва. Вперше підсумував результати розкопок пам'яток празької культури Прикарпаття та Волині В. Д. Баран. Визначено їхню культурно-хронологічну належність, порушено проблему співвідношення пам'яток празької культури із культурами VIII–X ст. [10; 11; 12]. Підсумком розкопок поселень празької культури на Середньому Дністрі стало мікрорегіональне дослідження слов'янського житла Поділля. Визначено найхарактерніші риси споруд: печі-кам'янки, припічні господарські ями, материкові лежанки, переважно зрубні стіни. Спираючись на дані етнографії та археології запропоновано земляну підсипку на даху жител, окреслено загальні пропорції споруд [164, с. 26–37].

Першим підсумком вивчення будівель VIII–X ст. було окреме дослідження про середньовічні житла Західного Побужжя і Надсяння. На підставі аналізу понад 100 споруд М. М. Кучинко виокремив хронологічні та локальні особливості комплексів. На думку автора, для VI–VIII ст. притаманні споруди з печами-кам'янками у Надсянні та глиняно-вальковими – у Побужжі; щодо конструкції стін специфіки не спостерігається. Житлобудівництво у IX–XI ст. не зазнало кардинальних змін порівняно з попереднім періодом, однак спостерігається поява в цей час куполоподібних печей та наземних жител [112, с. 104–108].

Одним із перших масштабних досліджень середньовічного житла на широкому територіально-хронологічному тлі стала монографія П. О. Раппопорта. Дослідник охарактеризував процес формування гіпотез щодо походження, еволюції східнослов'янського житла та його реконструкцій у працях етнографів, істориків архітектури та археологів. Масовий матеріал, у поєднанні з типологічними розробками, дав змогу автору здійснити глибокий аналіз конструктивних особливостей житлових будівель, визначити основні шляхи їх розвитку. Всі житла поділено на «напівземлянки» та «наземні» на підставі відношення долівки до денної поверхні. Характеристика жител заснована на описі їх параметрів, планувальних особливостей, типів, форм і конструкції опалювальних пристроїв. Єдині принципи вивчення, детальне хронологічне членування дали змогу створити загальну схему розвитку слов'янського житла. Підсумковою є графічна реконструкція зрубної і каркасно-стовпової напівземлянкової та зрубної наземної споруд [197].

Масовий матеріал для вивчення конструкції, внутрішньої планувальної структури та соціального змісту жител племен празької культури отримано на поселеннях Рашків II (14 ж.) та Рашків III (91 ж.), на яких об'єкти поділено на три етапи функціонування. На матеріалах цих пам'яток та аналогіях охарактеризовано житлове будівництво празької культури, реконструйовано деякі моменти формування слов'янського житла як на Середньому Подністер'ї, так і на території поширення цієї культури. На думку В. Д. Барана, паралельне існування зрубних і каркасно-стовпових будівель на пам'ятках спростовує тезу про конструктивний тип стін як хронологічний індикатор і заперечує досить пізнє застосування слов'янами зрубу. Навпаки, виникнення підквадратної форми котловану у III–V ст. тісно пов'язане із переходом від плетінчасто-глинобитної до зрубної конструкції. Дослідник відзначив спадковість черняхівських та празьких житлобудівних традицій, які своїми коренями сягають зарубинецьких та київських старожитностей. Не залежно від етапу, всі житла поселень Рашків II–III характеризує відносно стабільна об'ємно-планова структура. На підставі залишків ж. 50 з Рашкова III здійснено графічну реконструкцію будівлі [15].

На поселеннях V–VIII ст. Кодин I–II вивчення заповнень об'єктів надало значний матеріал для розуміння процесу їхнього формування (виділено шари, що належать до залишків житла та прошарки природного чи антропогенного походження), встановлення основних принципів датування. Провідною визнано каркасно-стовпову конструкцію стін (навіть за відсутності стовпових ямок), простежено регіональні особливості, що склалися при взаємодії слов'янського компоненту з племенами культури карпатських курганів [203, с. 28–63].

На поселенні кінця VII – початку IX ст. Рашків I (Середнє Подністер'я) досліджено 65 житлових комплексів, головно, каркасно-стовпової конструкції, площею від 9–20 м². Виокремлено три хронологічні періоди розвитку поселення зі синхронними групами житлових і господарських об'єктів. На підставі вивчення планування пам'ятки запропоновано модель розвитку середньовічних поселень слов'ян, яка базувалася на системі “лінійно-ув'язаних дугоподібних структур”. Вони в свою чергу, визначали спорідненість між мешканцями сусідніх житлових споруд і ступінь соціального розвитку слов'янської общини [24].

На поселенні Сокіл (ур. Острови), на підставі наявності чи відсутності ямок від стовпів, стверджено каркасно-стовпову або ж зрубну конструкцію стін, відзначено значну однотипність всіх житлових споруд VIII–X ст. [36, с. 89–98].

У працях, присвячених райковецькій культурі між Дніпром і Карпатами Л. П. Михайлина характеризує, зокрема, усі доступні фіксації елементи житла на підставі загальноновживаних типологічних моделей. Відзначимо дещо модифіковану «кодинську» класифікацію з поділом каркасно-стовпової жител на три варіанти залежно від кількості та розташування стовпів, та зрубних – на два варіанти залежно від наявності чи відсутності несучих стовпів гребеня даху. Здійснено також хронологічну градацію типів взаєморозташування печей і входу, виділено три варіанти конструкції входу [130; 131, с. 75–105].

Грунтовними є розробки М. А. Филипчука щодо особливостей вивчення «короткотривалих» поселень VIII–X ст. Прикарпаття. У них дослідник особливо акцентував на детальній фіксації стратиграфії заповнення котловану, що дає змогу визначити основні засади формування культурного шару, розрахувати параметри

споруд. Цікавими є спостереження щодо домінування каркасно-стовпового типу стін на поселеннях райковецької культури регіону, застосування сохи як універсального способу кріплення дерев'яних частин стін та даху, встановлення взаємозв'язків між складовими елементами будівель [250; 258, с. 47–92, 149–175].

Важливе значення для розуміння культурних впливів і розвитку житла кінця I тисячоліття н. е. мають пам'ятки Правобережжя Середнього Подніпров'я. Аналіз близько 120 решток житлових комплексів із застосуванням статистичних методів, дав змогу В. О. Петрашенко розглянути проблеми визначення глибини котловану, співвідношення конструкції стін, даху, печей, встановити тенденцію зростання розмірів жител у IX–X ст. Заперечено поділ жител на наземні, півземлянки та землянки (два останні терміни вважала синонімами), здійснено типологію печей і встановлено зв'язок їхньої конструкції з регіональними умовами, провела порівняльний аналіз із сусідніми ареалами райковецької культури. Виділено кілька локальних груп, що інколи виразно відрізняються елементами конструкції стін та печей, їхнім розташуванням в будівлі [145, с. 48–59]. Застереження викликає запропонована методика визначення глибини котловану від сучасної поверхні, яка не враховує специфіки поселень із потужним культурним шаром.

Із найновіших досліджень виокремимо працю Ю. О. Пуголовка про будівельну справу сіверян. Охарактеризовано фіксовані залишки будівель, запропоновано відтворення основних елементів споруд, простежено витоки сіверянського житла у попередніх культурах. Також звернемо увагу на модель реконструкції споруд зі стінами за межами котловану [179, с. 91–131, 193–217, 264–268]

Значні дані для порівняльної характеристики дають праці, присвячені характеристиці житлобудівництва на окремих пам'ятках [1; 2; 29; 50; 61; 68; 74; 92; 114; 116; 121; 123; 134; 135; 143; 147; 166; 201; 215; 246; 259] чи в сусідніх регіонах [69; 74; 115; 145; 179; 200; 202; 225; 226; 233; 237–239; 278], відтворенню інтер'єру та екстер'єру [69; 101; 104; 147; 148; 179; 286; 287; 296; 302; 306]. Серед праць закордонних дослідників необхідно згадати монографію С. Циган, у якій підсумовано результати вивчення «квадратних півземлянок» V–VII ст. на теренах Центральної Європи [280]. Значний корпус джерел до вивчення

ранньосередньовічного слов'янського житла зібрано і проаналізовано у праці словацького дослідника П. Шальковського [304].

Ключовою проблемою в історіографії питання залишається реконструкція споруд. Стан збереженості дерев'яних складових середньовічного житла спричинив неоднозначність їхнього трактування, насамперед, на етапі графічного відтворення. Зупинимось лише на кількох дискусійних проблемах.

Найпоширенішим індикатором типу конструкції стін (каркасної чи зрубною) є наявність/відсутність стовпових ямок у долівці та деякі інші ознаки [16, с. 222; 37, с. 12; 42, с. 313–317, 320; 44, с. 99–100; 85, с. 233; 89, с. 58; 131, с. 78; 145, с. 52; 147, с. 29; 165, с. 20–23; 172, с. 126; 174, с. 23–24; 197, с. 120; 198, с. 137; 215, с. 252–255; 226, с. 270; 232, с. 29; 278, с. 37; 280, с. 40]. Часто наголошують, що відсутність стовпових ямок не завжди вказує на зрубну конструкцію [44, с. 99; 129, с. 36; 131, с. 82–83; 145, с. 52; 174, с. 24; 197, с. 120; 203, с. 31; 237, с. 152; 241, с. 52, 57].

Одним із поширених варіантів реконструкції ранньослов'янського житла є дерев'яна будівля, «впущена» в котлован, з двосхилим дахом, який опирається на бортики котловану і покритий землею (рис. IV-01-02) [42, с. 138, рис. 67; 113, с. 19, рис. 4; 116, с. 202–210, рис. 110, 112–114; 164, с. 31–33, рис. 4, 5; 197, с. 158–159, рис. 58, 59; 242, с. 131–132; 243, с. 116]. Більшість розробок все таки припускає ширше використання будівель із наземною частиною [12, с. 18–20, 22, 214, 218, рис. 5; 70, с. 54; 74, с. 32–52; 92, с. 28–46; 123, с. 48–49; 135, с. 56–66; 275, с. 319–321; 286, с. 175–176, 193–196, 209–210; 296, с. 104–176]. Намагання архайзувати слов'янське житло справедливо розкритикував Г. В. Борисевич. Він звернув увагу на неоднозначність трактування термінів «напівземлянка», «землянка», «наземне житло», що приводить до плутанини і невідповідності між графічними та вербальними реконструкціями. Дослідник висловив сумнів у необхідності (при наявності досить міцного, водостійкого та теплоізоляційного солом'яного даху) та несучій спроможності земляного перекриття даху. Автор заперечив деякі рішення в інтерпретації наземної частини житла, у т. ч. спорудження земляного насипу по периметру стін для їх фіксації до стовпів житла. Натомість було запропоновано комбіновану конструкцію стін із каркасно-стовповою нижньою та зрубною чи

каркасно-глинобитною верхньою частинами (можливо більших розмірів ніж котлован) [31, с. 46; 32, с. 282–288]. Існування заглиблених жител із наземними стінами за межами котлованів (рис. IV-17-21) на сьогодні запропоновано для будівель широкого територіально-хронологічного спектру [69, с. 52–53, рис. 30–52, 63, 74, 75, 108–111; 90, с. 166, 169; 92, с. 32–36, рис. 6, 8; 147, с. 33, 35–37, 197, рис. 19, 5, 20, 21, 22/дод. 1; 179, с. 198–203; 239, рис. 2.11–12; 276, с. 190–195, рис. 1, 4; 280, с. 40, 62; 283, с. 109; 300, с. 203].

Головною проблемою у відтворенні каркасно-стовпової конструкції є принцип кріплення плах. Загалом пропонують два способи: 1) загострені на кінцях плахи/колоди закріплені у вертикальних пазах опорних стовпів [16, с. 222; 72, с. 49; 90, с. 166–167; 97, с. 503–504; рис. 6; 131, с. 80–82, рис. 36, 3–5; 132, с. 215; 134, с. 43, 54, 216–223, 225, 228, 235, 266; 198, с. 137; 226, с. 267–269; 232, с. 29; 241, с. 52–53, 63, 67; 251, с. 323, рис. 7, 1, 12; 300, с. 212]; 2) плахи/колоди притиснуті стовпами до материкових стін котловану [12, с. 18–20, 214; 16, с. 222; 29, с. 157; 74, с. 38, рис. 5; 112, с. 106; 113, с. 20, рис. 4, 2; 116, с. 193–195, 201–206, рис. 109–114; 117, с. 128; 164, с. 32, рис. 4, 3; 165, с. 20–23, рис. 7; 172, с. 126; 174, с. 24; 197, с. 117, 119, 132, рис. 40; 226, с. 267–269; 275, с. 319]. Прийняття того чи іншого способу у реконструкції впливає й на загальний образ відтворюваної будівлі.

Відтворення конструкції даху переважно засноване на використанні сох (півсох), які підтримують балку гребеня. Відмінності стосуються типу перекриття – дерев'яно-земляне [12, с. 22, 218, рис. 5; 116, с. 193–195, 201–206, рис. 109–114; 1968, с. 128; 119, с. 145; 121, с. 83; 145, с. 52–53, 83; 148, с. 123; 164, с. 35–36; 197, с. 136; 198, с. 138; 215, с. 253; 237, с. 153–154; 241, с. 56–57; 278, с. 37, рис. 5, 6] чи вкрите рослинними матеріалами без земляної засипки [31, с. 46–47, рис. 13; 44, с. 101; 77, с. 10; 90, с. 167–168; 119, с. 97; 123, с. 19–25; рис. 24, 25; 148, с. 124–125, рис. 3.9, 3.10; 165, с. 23; 239, с. 85–89, 94–96, рис. 2.8–12; 296, fig. 7, 12, 25].

Певну дискусію викликала проблема визначення факторів, які впливали на поширення того чи іншого типу будівель. Зокрема, відкидався будь-який етнічний підтекст у будівництві «напівземлянок» чи «наземних» будівель, а їхнє функціонування пов'язували з конкретною природно-географічною нішею.

Зокрема, М. Г. Рабинович вважав визначальною етнічною рисою тип внутрішнього планування, який менше піддається впливу природних факторів [182].

Отже, протягом понад столітньої історії вивчення слов'янського житла в міру накопичення фактологічного матеріалу перед дослідниками постала низка проблемних питань. Однак, поступове зростання джерельної бази, розширення теоретико-методологічних розробок дали змогу ці питання вирішити хоча б частково. З'явилася можливість здійснити реконструкцію елементів житла, які збереглися лише фрагментарно чи можуть бути встановлені лише опосередковано. Наведений огляд історіографії вказує, що в ній залишається ще багато невирішених проблем. Насамперед, це нерозробленість типології, нечіткість уявлення про стовпову та зрубну конструкції стін, вигляд наземної частини заглибленого житла, відсутність єдиної термінології, системи опису і датування житлових комплексів, . Однак до позитивних моментів треба віднести розширення проблематики, зростання джерельної бази, вдосконалення методики археологічних досліджень споруд та появу праць, присвячених різним аспектам функціонування слов'янського ранньосередньовічного житла.

1.2. Джерельна база.

Археологічні джерела. Однією зі специфічних рис археології є те, що в процесі археологічного вивчення давніх об'єктів дослідник бере участь у формуванні джерела, що виступає у вигляді словесного і графічного опису матеріалу. Незважаючи на досить значну кількість розкопаних слов'янських жител, вони значно відрізняються за своєю джерелознавчою цінністю: значна частина об'єктів неопублікована, деякі погано документовані або ж відображені у звітах чи публікаціях тільки в дуже загальних рисах [237, с. 146].

При підготовці роботи, передусім, використано матеріали пам'яток, розкопаних широкими площами, а також ті, які дають можливість здійснити реконструкцію їхніх окремих елементів. На жаль, не всі виявлені під час розкопок споруди з різних причин мають вичерпні характеристики, тому не всі придатні для всебічного використання, насамперед, у статистичному аналізі. Проаналізовано також рухомий матеріал із жител, передусім, з точки зору його асортименту та

локалізації, що дало змогу висвітлити питання особливостей елементів екстер'єру та інтер'єру, місця зберігання посуду, інструментарію, обрядових практик тощо.

Окрім того, застосовано регіональний підхід до характеристики житлових комплексів, тобто аналізу піддані матеріали з пам'яток, які є найбільш вивченими в кожному окремому регіоні: Прикарпатті і на Волині, а також, як аналогії, у Південному Побужжі, Середньому Подніпров'ї, Лівобережжі, Надсянні. У територіальному і хронологічному відношенні вивчення жител є нерівномірним: найширше досліджені пам'ятки V–VII ст. зі Середнього Подністер'я та житлові комплекси VIII–X ст. з Буковини, Західної Волині, Середнього Подністер'я.

Важливе значення мають житла кінця IV – першої половини V ст. (табл. 1.1; рис. I-1), які відрізнялися від «класичних» черняхівських печами (замість відкритих вогнищ), більш правильними прямокутними обрисами та меншою глибиною котлованів, бінарними керамічними комплексами. Споруди з печами-кам'янками виявлені на поселеннях Черепин (2 ж.) [8], Лука-Каветчинська (16 ж.) [36, с. 4–89; 168, с. 16–28], Бернашівка [22, с. 87–100], Теремці (29 ж.) [19; 20], Бакота (16 ж.) [39, с. 114–117; 42, с. 311–320], Сокіл (ур. Острови) (10 ж.) [36, с. 6–43]. На пам'ятках Верхнього Подністер'я та Західного Побужжя (Березець, Неслухів, Рудники, Стрілки II) побутували глиняні печі [261, с. 104–108, рис. 1; 262; 264, с. 142–163]. Із Буковини відомі житла, які поєднували комплекси празької культури і культури карпатських курганів: Кодин I–II [203], Гореча [241, с. 36], Глибока [34].

Варто підкреслити значну джерельну базу для вивчення слов'янського житла V–VII ст. в Україні. На аналізованій території на сьогодні відомо понад 350 будівель V–VII ст., за окремими винятками майже всі вони проаналізовані у нашій роботі за різними параметрами¹ (табл. 1.2; рис. I-2). Основу характеристики житлового будівництва досліджуваного регіону становлять матеріали з пам'яток, розкопаних широкими площами: Рашків I–III (120 ж.). Кодин I–II (32 ж.), Городок-на-Смотричі (27 ж.), Лука-Каветчинська (11 ж.), Бовшів I–II (9 ж.), Бакота I–II (8 ж.), Зелений Гай (8 ж.), Устя I (7 ж.) (Верхнє і Середнє Подністер'я), Ріпнів I–III

¹ Наприклад, кількість жител празької культури з території Центральної Європи – близько 300 об'єктів, з яких лише 135 придатні для статистичного аналізу [280, с. 18, 29].

(13 ж.) (Західне Побужжя), Підріжжя (9 ж.) (басейн Прип'яті), а також опубліковані на достатньо якісному рівні пам'ятки з 1–4 житлами (Зимне IV, Волосів, Горошева, Муравиця, Підберізці, Підбірці, Соکیلники). Для порівняння використано матеріали синхронних пам'яток Корчак I, II, VII, IX [202, с. 23–25, 32–35, 87–91] Обухів II [1; 2] (Середнє Подніпров'я), Семенки і Самчинці (Південне Побужжя) [259]. При характеристиці локальних груп і міграційних процесів залучено житла з поселень Надсяння [280, с. 109–112, табл. 1; 294; 298, с. 186–191].

На території Подністер'я і Волині розкопано понад 500 жител VIII–X ст. (табл. 1.3; рис. I-3), з них понад 120 – із пам'яток Західної Волині, решта – з Прикарпаття. Наймасовіше вони представлені на Буковині (Верхнє Попруття і прилегле Середнє Подністер'я) – понад 260 споруд. За різними параметрами у роботі проаналізовано матеріали з пам'яток: Рашків I (65 ж.), Хрінники (43 ж.), Кодин I–II (30 ж.), Чорнівка I (16 ж.), Буківна (14 ж.), Сокіл (14 ж.), Муравиця (9 ж.), а також з Луцька, Рівного, Острога, Пересопниці, Дорогобужа, Пліснеська, Бакоти I, Крилоса (Галича), Добростан, Солонська, Стільська. Залишки жител IX – початку XI ст. розкопані автором на пам'ятках Черчик I (4 ж.), Рокитне II (2 ж.), Теревовля IV (1 ж.), Біла III (1 ж.) (рис. III-22-32). Значний порівняльний матеріал дають синхронні пам'ятки Правобережного Середнього Подніпров'я (понад 130 об'єктів [121; 145]) і Пруто-Дністерського межиріччя (200 споруд VI–X ст. [237]).

Зважаючи на безперервність розвитку слов'янської культури у Дніпро-Дністерському межиріччі від рубежу нашої ери використано матеріали пам'яток першої половини I тисячоліття н. е. Оскільки головні прийоми житлобудівництва слов'ян склалися вже на кінець X ст. і суттєво не змінювалися протягом періоду Русі [147, с. 29, 32, 39], використано приклади як із міських, так і сільських поселень, характер будівництва яких суттєво не відрізнявся [92, с. 34].

Писемні джерела про ранньосередньовічне слов'янське житло фрагментарні, іноді суперечливі, а інформація про конструкцію споруд – досить скупа. Це пов'язано, насамперед, із тим, що більшість джерел – іноземного походження (візантійського і арабського), автори яких зосереджували увагу на суспільно-політичному устрої, території розселення, військовій справі тощо.

Прокопій Кесарійський повідомляв, що слов'яни *«живуть... в убогих хатинах, розташованих далеко одна від одної, і часто змінюють місця проживання»* [178, с. 185]. У Псевдо-Маврикія («Стратегікон», початок VII ст.) йдеться, що *«мешкають вони серед лісів, рік, боліт [...], влаштовуючи багато, з різних боків, виходів зі своїх будинків через постійні небезпеки»* [118, с. 369].

Одним із найбільш цитованих є Ібн-Русте («Книга дорогоцінних скарбів», перша половина X ст.): *«У цій країні зима дуже сувора; і лютує така суворість, що кожен там викопує для себе щось подібне до погребу, і накриває дерев'яним гостроконечним дахом як над християнським храмом, засипаючи потім землею. В такі погреби переселяються всією сім'єю, і взявши кілька дров і каміння, розпалюють вогонь і розігрівають каміння до червоного. І коли все розжарюється, поливають їх водою аж розходитьса пара і дім нагрівається. І вони залишаються в цих будинках до весни»* [136, с. 388].

Ібрагім ібн Якуб (середина X ст., у переказі ал-Бекрі «Книга шляхів і держав», XI ст.) оповідав: *«Не мають вони лазень, але влаштовують будинки з дерева. Закривають шпарини чимось, що є на їх деревах, подібне до водоростей, яке вони називають мохом... Будують кам'яну піч в одному куті і висікають вгорі навпроти неї віконце для виходу диму. А коли піч розігріється, закривають вони віконце і закривають двері дому. Всередині знаходяться збірники для води. Воду цю ллють на розігріту піч і від цього підносяться клуби пари... Вони називають цей будинок «ізба»»* [108, с. 57].

Свідченням про таку конструктивну особливість слов'янського житла, як земляна засипка даху, є повідомлення літопису про обставини вбивства половецького хана Ітларя (1096 р.): *«...Итлареви в ту ноць лежашу на синици оу Ратибора. [...] Ратиборъ [...] їзьбу престаѡи [...] затопити. [...] зоветь ѡи князь Володимеръ. рекль тако ѡбѡувшеса в теплѡи їзьбѡ. [...] и ѡко влѡзоша во истьбу и запроша ѡ. и вои злѡзьше на изьдбу. и прокопаша истьбу. [...]»* [163, стб. 218].

Отже, візантійські джерела вказують на примітивність будинків слов'ян. Арабські автори уточнюють деякі їх риси: заглибленість, використання дерева як будівельного матеріалу, ущільнення мохом, печі-кам'янки в одному з кутів, вікна

над піччю. Тому дані писемних джерел становлять цінну, однак дуже обмежену інформативну базу, яка дає можливість лише доповнити чи підтвердити висновки, здійснені на основі інших категорій джерел.

Етнографічні джерела. Писемні джерела залишили надто скупі згадки про ранньослов'янське житло, а дані археології є досить фрагментарними, зважаючи на нетривкість будівельних матеріалів. Доповнити цю картину можуть міждисциплінарні студії, насамперед, із залученням етнографічного матеріалу. Реконструкція окремих елементів ранньосередньовічного житла інколи взагалі неможлива без ретроспективного використання етнографічних аналогій, застереження викликають лише питання диференційованого підходу та коректності при виборі і застосуванні аналогій, врахування усіх можливих факторів, які впливали на формування житла [101, с. 85]. Як відзначив Г. В. Борисевич, реконструкція давніх споруд із використанням аналогій може бути застосована тільки тоді, коли з'ясовані всі принципові питання подібності двох систем, точно встановлені межі відповідності. При підборі аналогій важливо врахувати не тільки подібність конструкції, але й функцій. Тому дослідник критикував підхід І. І. Ляпушкіна, який для відтворення осель із Новотроїцького городища використав порівняння з сучасними господарськими погребями, отримавши в результаті поселення, схоже *«на курганний могильник, який оживляли тільки пічний дим між житлами і люди»*. Водночас саме у найпростіших господарських спорудах помітна архаїчність і незмінність конструктивно-функціональних схем, що викликано їхньою утилітарністю [31, с. 46–48].

Складання принципів житлобудівництва будь-якого народу безпосередньо пов'язане з конкретним природно-географічним середовищем, напрямками господарської діяльності, суспільним устроєм, релігією, що вело до утворення т. зв. етнічної традиції. У народному житлі ця традиція може бути дуже стійкою і зберігатися навіть тоді, коли змінюються умови, які її породили [57, с. 25]. Зміна планування житла і виду опалювального пристрою зумовлювалася не стільки етнічними процесами, а розвитком техніки будівництва, кліматичними, екологічними та соціальними факторами [244, с. 48]. Тому важливим аргументом

на користь етнографії як джерела для реконструкції елементів житлової культури є спадковість розвитку населення на території сучасної України з першої половини I тисячоліття н. е.

Однією з найбільш стійких ознак житла вважають його внутрішнє планування. Основні прийоми зрубної будівельної техніки, які застосовували у народному будівництві XIX–XX ст., також вважаються древніми, тому можуть бути використані для реконструкції давніх споруд. Складнішим є датування появи і поширення таких особливостей як висотність та горизонтальне планування будинку, форми дворової забудови [267, с. 29]. Збереження архаїчних рис традиційного житла можна також пояснити повільною зміною економічного укладу та побуту в умовах ведення натурального господарства. Це дало змогу зберегти внутрішню планувальну структуру, яка була пристосована до умов життя. Крім того, інтер'єр та екстер'єр українського народного житла формувався протягом століть у сталій одно- чи двокамерній будівлі [75, с. 110; 207, с. 19–20].

Масштабне вивчення традиційного народного будівництва дало можливість накопичити колосальний матеріал у цій галузі. У контексті досліджуваної теми відзначимо зразки архаїчного житлово-господарського будівництва з Українських Карпат (Бойківщини, Гуцульщини, Лемківщини) [33; 54; 55; 75; 133; 188; 190; 216; 217], Полісся [64; 184–187; 189; 191; 192; 195; 214; 218; 222; 235; 236], Буковини [76] та інших регіонів України [45; 53; 58; 63; 100; 183; 193; 194; 207; 219–221; 223; 224] і Польщі [281; 288], які відіграють надзвичайно важливу роль у дослідженні генезису українського народного житла. Однак кожен із цих регіонів має свої історичні та природно-кліматичні особливості, що мали вплив і на будівельні традиції, і це необхідно враховувати при використанні матеріалів народного будівництва цих районів для реконструкції слов'янського середньовічного житла. Хоча в загальних рисах деякі види споруд українців Карпат розглядають як можливі варіанти реконструкції жител навіть неолітичних культур України [244, с. 49–50].

Оскільки українське народне житло розвивалося з однокамерної споруди шляхом прибудов, то житлову кімнату («хату») можна фактично розглядати як

ретроспективний модуль для реконструкції розкопаних залишків будівель. Окрім того, ще до початку XX ст. в Україні побутували зразки архаїчного будівництва – однокамерні будівлі з виходом прямо знадвору без теплового шлюзу. Саме вони можуть бути ретроспективним зразком для відтворення конструктивних особливостей однокамерних слов'янських помешкань. Серед таких об'єктів – господарські споруди для зберігання овочів (стебки, істотки, пукліти) та однодільні житла („курниці”) із Прип'ятського Полісся. Стебка (пукліт) – невелика будівля, призначена для зберігання теплолюбних продуктів землеробства. Їх також використовували як літні житла². В плані – це невеликий наближений до квадрата зруб із стелею і дахом (рис. IV-05, I-III; IV-22, I). При зведенні стебок застосовували техніку та технології, аналогічні як при спорудженні житла [184, с. 48; 189, с. 201–229; 192, с. 91–92].

Одним із джерел для реконструкції слов'янського житла є сезонні споруди, в яких збереглися багаті східнослов'янські архаїчні традиції [76, с. 173]. Серед них – опалювані житла землянкового типу, поширені у різних регіонах України та в інших слов'ян, які ще в середині XIX ст. повсюдно називали „бурдіями”. На Поділлі цим терміном позначали землянкове житло, в якому була відсутня стеля, а дах поєднував у собі обидві функції. «Бурдеї» – невеликі зрубні одно- або двокамерні житла з доволі плоским двосхилим дахом, приваленим каменем – відомі й у Карпатах (рис. IV-05, IV) [194, с. 520; 216, с. 122]. Оселі подібного типу («бурдель») побутували також в Сербії, що свідчить про дуже давні традиції таких споруд, можливо ще з часів слов'янської етнокультурної єдності. Подібними до „бурдеїв”, але дещо досконалішими за конструкцією були «бурдюги» і «курені» запорізьких козаків XVI–XVII ст. У конструктивному та просторово-архітектурному вирішенні тимчасове землянкове житло має багато спільного з деякими будівлями заглибленого/напівзаглибленого типу для зберігання

² Цікавою є етимологія назви «стебка», адже термін «ізба» має з ним один корінь і походить від давньослов'янського «істьба», «істопа», «ступа». Паралельно із назвою «стебка» вживали також назву «пукліт», яка, найімовірніше пов'язана із давньослов'янським «кліть». На Поліссі клітьми іноді називали надвірні комори, які будували, як і житла та стебки, виключно в зруб (розмірами 3–4×3–4 м) зі сосни, вільхи чи осики, мали стелю, інколи «накот» [184, с. 78–79].

коренеплодів завдяки ідентичним вимогам до них: сухість, провітрюваність, захищеність від тепловтрат [194, с. 521–522].

Важливе місце в системі реконструкції будівельної справи слов'ян займає народна метрологія заснована на антропометрії. Цю систему використовували в житлово-господарському та монументальному будівництві середньовіччя [204; 205]. Порівняння народної метрології бойків і поліщуків із висновками Б. О. Рибаківа підтвердили її універсальність для східних слов'ян [188; 191].

Отже, джерельна база є достатньо значною, хоча й нерівномірно представленою. Використання матеріалів широко розкопаних поселень дають змогу скласти достатньо об'єктивну картину їх розвитку. Уривчастість писемних джерел значно доповнюють дані етнографії, зокрема зразки архаїчного житлово-господарського будівництва з того самого регіону, а залучення етнографічних паралелей є одним із найдостовірніших методів перевірки гіпотез, побудованих на археологічних матеріалах.

1.3. Методика дослідження.

Загальні методологічні засади дослідження. Вивчення слов'янського житлового будівництва ґрунтується на використанні традиційних наукових методів, що засновані на принципах історизму та наукової об'єктивності і мають широке застосування в археології. Завдяки цим методам вдається встановити внутрішні фактори розвитку будівельної справи, традиції та інновації, вплив зовнішніх факторів. Принцип історизму передбачає розгляд соціокультурних явищ у динаміці їх розвитку, становлення у часі, еволюції.

Використано системний підхід, який полягає в аналізі локальних особливостей і загальноісторичних закономірностей. Житло є складною системою, елементи якого (стіни, дах, вхід, піч тощо) пов'язані з іншими складовими. Комплексно розглянути об'єкти і проаналізувати їх як єдине ціле, розвиток, зміни і трансформації будівництва у часі та просторі дає змогу системний метод.

Необхідними елементами пізнання є методи аналізу і синтезу.

Окрім загальнонаукових методів використано спеціальнонаукові: порівняльний, порівняльно-історичний, типологічний, проблемно-хронологічний

та інші. Методи порівняння і співставлення дають змогу з'ясувати спільні і відмінні риси окремих елементів жител у локальних групах в межах регіону, що вивчається, а також на суміжних територіях. Порівняльно-типологічний метод дієвий для виокремлення спільних рис подібних об'єктів, що в сукупності з іншими методами, дає змогу простежити поширення і динаміку змін тих чи інших елементів житла.

Застосування картографічного методу важливе для встановлення ареалів поширення слов'янських жител заглибленого типу та різновидів печей.

Помітне місце у процесі польового дослідження та реконструкції жител займає стратиграфічний метод. Він дає можливість встановити відносну хронологію давніх жител, особливо на багат шарових пам'ятках, послідовність залягання прошарків у заповненні котлованів. Саме детальне вивчення стратиграфічної колонки котлованів має провідне значення для вивчення процесу деструкції житла, а отже, процесу відтворення втрачених елементів споруд.

Хронологічний і проблемно-хронологічний методи застосовано в процесі аналізу конкретних проблем вивчення та реконструкції тих чи інших елементів житла у хронологічній послідовності.

Завдяки широкомасштабним дослідженням ранньосередньовічного слов'янського житла і перетворення його на масову категорію джерел, важливе місце в роботі займає статистичний метод. Зокрема, застосування цього методу показало результативність під час аналізу площі, глибини, довжини і різниці між довжиною суміжних материкових стін котлованів, параметрів печей та їх просторової локалізації, кількості і співвідношення стовпових ямок.

Для встановлення технології і техніки зведення житлових будівель, відтворення їх об'ємно-просторового вигляду застосовано комплексний міждисциплінарний підхід, що дає можливість проаналізувати зв'язок локалізації споруд на місцевості, сировинну базу, інструментарій, прийоми будівництва. Головну роль при цьому відіграють етнографічні паралелі, роль яких зростає з огляду на фрагментарність залишків жител, з якими має справу археологія.

Для об'ємно-функціональної реконструкції давніх споруд важливе значення має ще й відтворення планувальної структури поселення, особливо за допомогою

об'ємної моделі (макету). Її створення дає змогу досить точно з'ясувати архітектурно-планувальні завдання давніх зодчих, що спрощує процес реконструкції і дає можливість вирішити різні питання, пов'язані із взаємним розташуванням споруд, входів, з'ясувати схему господарсько-побутової комунікації, постійно коригувати об'ємно-просторову реконструкцію поселення при виявленні неспівпадіння і невідповідностей, інколи навіть припустити різночасовість спорудження будівель, які не «вписуються» у загальний контекст змодельованої структури [24, с. 6–27; 31, с. 49–50].

Отже, під час написання роботи використано ряд методів як загальнонаукових, так і спеціальних, спеціалізованих історичних та археологічних, що в сукупності дає змогу всебічно розглянути актуальні проблеми та відповісти на низку важливих питань, пов'язаних із розвитком слов'янського ранньосередньовічного житла.

Проблеми типології і термінології жител. Серед провідних методологічних проблем у вивченні слов'янського житла – питання типології та уніфікації понятійного апарату. Накопичення масового фактичного матеріалу неодмінно приводило дослідників до потреби класифікації форм житла. Спроби виділення певних типів житлових споруд робилися як на рівні окремих регіонів, так і в межах історичних періодів, запропоновано також типологічні розробки стосовно всього ареалу розселення східних слов'ян [27; 71; 137]. Кожен дослідник виробляє власні критерії, виходячи з наявного в його розпорядженні матеріалу, оскільки археологам, на відміну від етнологів, доступне вивчення лише збережених нижньої частини споруди та слідів конструкцій [145, с. 48; 237, с. 145]. Усі ці схеми вирізняє одна особливість – визначення основних принципів і ознак класифікації часто суттєво відрізняється: локалізація опалювальних пристроїв, рівень долівки щодо поверхні землі, конструкція стін, планувальна структура як визначальна етнокультурна риса тощо.

Звичайно, кожне житло того чи іншого історичного періоду мало свій індивідуальний характер в силу того, що будувалося для використання конкретної соціальної мікроструктури – сім'ї, яка мала властиві тільки їй кількість членів,

антропометричні дані, господарські заняття. Тож будь-яка типологізація навіть в межах одного етнокультурного організму є достатньо умовною. Тим не менш, саме завдяки типології можна об'єктивно відобразити відмінності в матеріальній і духовній культурі. Певний тип житла, насамперед, внутрішнє планування, притаманний лише конкретному етносу, що викликано природними умовами проживання, особливостями соціально-економічного розвитку.

В основі історичної (етнографічної) типології житла лежить його горизонтальне планування. Усі інші класифікації (за матеріалом, будівельною технікою, вертикальним розвитком, декоруванням, економічною ознакою тощо) розглядають як допоміжні [56, с. 9; 76, с. 156; 184, с. 116; 216, с. 121]. Слов'янське житло розвивалося від однокамерного до багатокамерного, хоча однокамерні споруди на території Українського Полісся та Західної Білорусі побутували ще на початку XX ст. [288, т. 1, с. 550]. Оскільки аналізовані споруди були однокамерними, у роботі горизонтальне планування відступає на другий план, а увагу більше звернено на інші класифікаційні ознаки.

Очевидно, будь-які типологічні схеми повинні мати практичний результат, а саме бути використані у реконструкції всіх тих складових частин і процесів, що пов'язані з об'єктом дослідження. На сьогодні вже склався типовий набір ознак, за якими описують будівлі, визначене основне коло підходів до типології і класифікації, канони графічного представлення планів і профілів споруд. В археологічній типології житла основою побудови класифікаційних схем є елементи, які переважно можна зафіксувати емпірично: конструкція стін (зрубна, каркасно-стовпова, каркасно-плетнева та інше), форма об'єктів чи їх котлованів, орієнтація за сторонами світу, розміри (площа), глибина котловану, характер долівки, розміщення стовпових ямок (чи їх відсутність), розташування і конструкція входу (коридор, сходинок, стовпові ямки), опалювальний пристрій, елементи внутрішнього планування (останці, ніші, кам'яні вимощення, господарські ями, стовпові ямки від елементів інтер'єру тощо).

Водночас, існують різні підходи і відмінності щодо принципів класифікації. В одних випадках споруди поділяють на типи за будівельним матеріалом, в інших –

за розмірами, конструкцією стін, формою котловану, рівнем долівки відносно денної поверхні тощо. Наприклад, в одній з типологічних схем жител черняхівської культури на підставі визначення рівня долівки житла виділено два основних типи споруд – заглиблені і наземні; серед заглиблених додатково виокремлено напівземлянки і землянки; серед наземних – каркасно-глинобитні і кам'яні [71, с. 7–14]. Такий методичний підхід є суперечливим, оскільки використовує різні критерії класифікації [27, с. 198].

Тому типологічні розробки необхідно здійснювати за сукупністю ознак, які дадуть відповідь на тип конструктивного рішення житлової споруди, оскільки навіть житла з однаковим, наприклад, типом внутрішнього планування, мають суттєві відмінності у будівельному матеріалі, формі і конструкції даху та стін тощо [92, с. 34; 267, с. 38]. Важливою проблемою у класифікації є виділення типологічних таксонів лише в межах певного періоду, який вивчає дослідник. Інколи, навіть незважаючи на видиму всеохоплюваність, ці схеми не можуть претендувати на універсальність, застосовуватися для інших періодів історії чи регіонів, використані для широких порівняльних досліджень [27, с. 198–199]. Наприклад, типологія будівель поселення пізньоримського часу Журавка Вільшанська базується на виділенні форм споруд у плані, а також наявності і характері опалювальних пристроїв, деталей конструкції стін і даху. Всього виділено 43 таксони, зокрема три класи (круглі, овальні, прямокутні), в межах яких виокремлено три типи (з відкритим вогнищем, без опалювальної споруди, з печами), шість варіантів (за характером долівки) і шість різновидів (за розміщенням стовпових ямок) [137].

Визначальним критерієм для побудов класифікаційної піраміди має бути конструкція стін жител (з несучою стіною і каркасом), як найбільш суттєва і універсальна ознака, яка може бути застосована при порівняльній характеристиці споруд різних регіонів і періодів. Поряд із згаданим, такими критеріями вважають також рівень долівки житла (глибина) [27, с. 201–203; 32, с. 284; 131, с. 75], а також внутрішнє планування і облаштування [131, с. 75].

Водночас, класифікація за рівнем долівки відносно денної поверхні, на нашу думку, є дещо штучною. Така ознака зрідка дає змогу встановити саму конструкцію стін, адже навіть за різної глибини котлованів принципи зведення стін і даху можуть бути однаковими. Однак, традиційно склалося, що саме рівень долівки житла став найбільш поширеним критерієм для типології споруд і виділення наземних та заглиблених (напівземлянок і землянок) жител. Натомість конструкції стін надавали другорядного значення, найімовірніше з тієї причини, що її зрідка можна зафіксувати емпірично. Фактично, з точки зору археології, за основу класифікації найзручніше приймати рівень долівки відносно денної поверхні (з огляду на стан збереження об'єктів), а з точки зору етнографії (яка фіксує весь комплекс конструктивних особливостей) головними критеріями є конструкція стін і їх місцезнаходження відносно рівня денної поверхні.

Виходячи з цього, усталеним в археології став розподіл жител на заглиблені (напівземлянки та землянки) і наземні. Попри це, такий поділ викликає дискусії серед дослідників щодо правомірності вживання цих термінів, відсутні також єдині критерії їх розподілу, тому кожен з дослідників вкладає в них різний зміст [32, с. 282–288; 145, с. 48–59]. Можна виокремити два підходи до визначення критеріїв наземних і заглиблених споруд. По-перше, співвідношення дерев'яних стін і даху з котлованом, по-друге, пов'язані із цими факторами абсолютні показники глибини. Звичайно ж, вихідним принципом для виокремлення цих підходів є висота будівлі і створювані людиною зручні умови життя та діяльності, значною мірою пов'язані зі зростом мешканців будівлі [32, с. 284], особливостями опалення житла “по-чорному” і необхідністю підйому диму вище зросту людини.

Поширеною є теза, що «напівземлянки» – це житла, дерев'яні стіни яких піднімаються над рівнем денної поверхні, а дах опирається на дерев'яну конструкцію стін. Натомість у «землянках» стіни не піднімалися вище котловану, переважно були притиснуті до материкових стінок котловану стовпами (облицювання) або були земляними, а дах опирався на краї котловану [21, с. 118; 148, с. 120–121; 123, с. 19–25; рис. 24, 25; 131, с. 76; 203, с. 30; 241, с. 56–57; 278,

с. 36; 283, s. 115]. Такий підхід загалом має слушність, однак реальні археологічні матеріали зрідка дають однозначну відповідь про характер даху і стін споруди.

Припускається також існування «змішаного типу», коли котлован розташований на схилі і протилежні материкові стінки мали різну висоту³

Визначаючи відмінності між принципами влаштування стін і даху «землянок» і «напівземлянок» багато дослідників намагається визначити абсолютне значення глибини котловану, яке розмежовувало б ці категорії споруд. Одразу зазначимо, що ці критерії є виключно умовними. Зокрема, дослідники визначають наземні житла як такі, долівка яких розташована на рівні денної поверхні або вище від неї [198, с. 137], водночас, висловлюють думки, що наземними можна вважати споруди з неглибокими котлованами. Не менш різноманітними є погляди щодо критеріїв розмежування «землянок» і «напівземлянок» (табл. 9а). Дослідники пропонують всі заглиблені житла називати або «землянками» [304, s. 16], або «напівземлянками» (до 1,50 м) [148, с. 120–121], із котлованами, викопаними в материк – «заглибленими» будівлями [145, с. 51; 237, с. 149]. Ширшу типологічну схему представляє поділ на землянки, напівземлянки, наземні споруди із заглибленою підлогою (до 0,4 м), наземні будівлі (інколи із заглибленою підлогою до 0,1–0,2 м) та житла зі стінами над котлованом [27, с. 201–203]. Така класифікація, поряд з врахуванням конструкції стін (з несучою стіною чи каркасом), наразі найкраще відображає різноманітність конструктивних рішень давнього житла, однак вона не завжди може бути використана через неможливість за збереженими залишками будівель визначити належність до того чи іншого типу.

Отже, при незначних відмінностях дослідники загалом сходяться у визначенні ознак різних типів жител. Однак, окрім відсутності підтверджуючого фактологічного матеріалу, вони ще й не дають уявлення про конструкцію стін та висотність житлових споруд [198, с. 137] – одного із визначних типологічних критеріїв. Тому ми свідомо не надавали вагомому значення статистичному аналізу

3 Наприклад, споруда 1/ПдР з Григорівки–Чернече (XII ст.) – висота протилежних стін 0,5 м і 1,0 м. При цьому одна дерев'яна стіна (під вищою материковою стінкою) повністю була прикрита землею («заглиблена»), а протилежна – піднімалася над котлованом і була відкритою («наземною») [147, с. 38, рис. 19, б].

споруд за ознакою глибини, оскільки лише в окремих випадках вдається простежити рівень долівки від давньої поверхні. Крім того, глибина котлованів жител кожного конкретного поселення може бути досить індивідуальною, адже визначається рівнем залягання материкової основи чи іншими факторами.

Якщо ж врахувати існування конструкції, коли дерев'яні стіни знаходилися за межами котловану, то поділ жител на землянки/напівземлянки (особливо з намаганням вивести «глибинну» межу між ними) втрачає сенс, оскільки не відображає істотних для реконструкції житлової споруди моментів. На цю суперечливість основним принципам класифікації жител уже звертав увагу Б. А. Шрамко, який вважав застосування такого поділу небажаним, оскільки він створює хибне уявлення про існування якоїсь групи землянкових споруд, в той час, коли мова може йти, наприклад, про різновид наземних жител із «підполом» [276, с. 190–195]. Останнім часом з'являється все більше реконструкцій середньовічних жител саме у варіанті, коли котлован є тільки заглибленою частиною споруди (підкліттю), а стіни розташовані на рівні давньої денної поверхні, за межами котловану [69, с. 52–53; 92, с. 28–46; 135, с. 60–65; 147, с. 31–39]. Подібні “наземні житла з підвалами” виявлені на городищі Ревне-ІБ: стіни були на давній поверхні навколо котловану (який слугував холодним підвалом) і значно перевищували площу заглибленої частини (5×4:3,1×2,6 м; 5,4×5,4:3,8×3,6 м) [131, с. 90–92].

В етнографії теж немає термінологічної єдності для означення споруд зі заглибленою долівкою. Зокрема, землянки – це будівлі, які частково або повністю заглиблені в землю [45, с. 91; 100, с. 55, 102; 194, с. 520], хоча поруч також вживають терміни землянкове і напівземлянкове житло [194, с. 521]. Землянками також називали наземні житла із похилим земляним дахом без стелі, поширені в південних районах України. У Лісостепу України відомі житла із долівкою, що знаходилася нижче рівня землі, а роль фундаменту в таких спорудах відігравав масивний нижній вінець зрубу, заглиблений у землю [101, с. 85]. Поліські господарсько-житлові будівлі стебки називають наземними, хоча інколи вони мають у своїй конструкції котлован, але сам зруб знаходиться на його бортиках [189, с. 203, рис. 5]. Відповідно, виходячи з останнього прикладу, житла слов'ян,

які мали стіни за межами котловану (вживаємо означення «комбінована конструкція») можна вважати наземними із заглибленою долівкою.

Критика поділу жител на «землянки» і «напівземлянки» [32, с. 284–286; 92, с. 34] є слушною. Але на нашу думку, не цілком обґрунтованим є відкидання можливості взагалі здійснювати типологічні побудови на основі факту заглиблення в ґрунт нижньої частини споруди, що було б недоцільним за однакової конструкції дерев'яної частини «напівземлянок» та «наземних» жител. Натомість у багатьох культурах України всього I тисячоліття н. е. така ознака як рівень долівки щодо денної поверхні часто є індикатором етнічних і регіональних будівельних традицій, що підтверджує й керамічний матеріал. Насамперед, це стосується поліетнічного середовища черняхівської культури, де особливості жител (техніко-конструктивні прийоми, планування, влаштування інтер'єру, схема зведення стін і даху) є виразними етнічними ознаками і свідченням міграцій [72, с. 49]. При цьому заглиблене житло ідентифікують зі слов'янами, наземне – з готами, гето-даками та сарматами [13, с. 163–166], а появу в середовищі черняхівських племен Середнього Подністер'я «землянок» зарубинецької традиції пов'язують із притоком якоїсь частини населення в цей регіон з селищ Верхнього Подністер'я [71, с. 17]. Відрізняються і прояви «наземних» та «заглиблених» жител в археологічному матеріалі, а отже і методики їх дослідження. Тому, хоча ці терміни є досить умовними, в археологічному розумінні їх використання виправдане, бо є важливим для реконструкції зовнішнього вигляду житла, а також для фіксації його археологічних залишків [101, с. 86].

Зважаючи на викладене, крім подальшого використання означення «наземна» споруда, щодо будівель з долівкою нижче рівня давньої денної поверхні доцільним є вживання більш нейтрального терміну “заглиблене житло”, що виправдано як з точки зору відповідності історичному розвитку житла та етнічних будівельних традицій, так і методики їх дослідження. Провідними ж критеріями типологічних схем має бути все ж конструкція і розташування стін житла, тип опалювальної споруди і внутрішнє планування.

Саме можливість розташування стін за межами котловану, приводить до ще однієї проблеми вивчення житла – визначення *площі житлової споруди*. Адже в процесі досліджень фіксації надаються тільки нижні, заглиблені частини об'єктів і їх площа. Тому об'єктивним буде використання лише терміну «площа котлованів». Оскільки, за межами котлованів рештки стін чи елементів інтер'єру майже не фіксують, тому припускаємо, що дерев'яні стіни не знаходилися на значній відстані від краю котловану, відповідно площа котлованів наближається до показника всієї споруди. Як і у випадку з визначенням критеріїв поділу на наземні, землянкові і напівземлянкові житла, дослідники намагаються створити типологію споруд за площею їх котлованів, так само досить довільно обираючи числові показники виокремлених груп, зважаючи на аналізовані ними матеріали (табл. 4). Саме тому в роботі ця категорія розглядається на масовому матеріалі в межах вузьких числових діапазонів (табл. 6), які дають змогу точніше простежити переважаючі показники площі та динаміку їх змін.

Ще однією проблемою типологізації залишається така ознака як *глибина котловану*. Заглибленість будівель залежала безпосередньо від фізичного стану ґрунту (рельєфу, рівня ґрунтових вод, наявності стоків тощо). Крім того рівень заглибленості залежав і від характеру ґрунту – лесовий материк давав можливість робити земляні стіни вищими, аніж у піщаній основі [280, s. 33]. Максимальна заглибленість забезпечувала добрий теплотехнічний ефект взимку [194, с. 520].

На проблемі встановлення первісної глибини котловану з огляду на дію природних та антропогенних чинників вже неодноразово акцентували увагу [145, с. 51–52; 280, s. 31]. Найчастіше використовують позначення глибини котловану „від рівня виявлення” (“від рівня простеження плями заповнення»), „від сучасної поверхні”, «від рівня материка», рідше від давньої поверхні [170, с. 229; 280, s. 31]. На жаль, інколи доводиться зустрічатися з даними глибини без прив'язки до вихідного рівня.

Для заглиблених жител важливо встановити рівень давньої поверхні (а отже, первісну глибину котлованів), як, наприклад, це вдалося для поселення VIII–IX ст. Обухів II завдяки умовам залягання – будівництву на культурному шарі більш

раннього часу [101, с. 85]. Але, як правило, темне заповнення котловану проявляється лише на світлому фоні материка чи передматерика (що часто змушує дослідника означити глибину котловану “від рівня виявлення”). Тому надійнішою прив’язкою пропонують визначати глибину котловану “від сучасної поверхні” [145, с. 51–52; 237, с. 149], або рівня фіксації плями заповнення об’єкта (при умові, що культурні нашарування на пам’ятці не руйнувалися) [170, с. 229–230].

Визначення “глибина від сучасної поверхні”, безсумнівно, не може бути використане як універсальний репер. Адже таке позначення глибини матиме зовсім різні значення на коротко- і довготривалих поселеннях (з потужним культурним шаром, наприклад Галич-Кринос), або ж на пам’ятках, територія яких піддавалася інтенсивним намівним процесам (наприклад, Рашків III). Цей термін також буде суперечливим для жител, розташованих на схилах, зі стінами різної висоти (зокрема, на “височинних” поселеннях райковецької культури [254, с. 308–318; 258, с. 18–24, рис. 53–57]). Тому оптимальним, безперечно, є фіксація глибинних параметрів від усіх реперних рівнів⁴. Наголосимо на значенні ознаки «глибини від верхньої межі материка», яка, на нашу думку, найбільш наближена до встановлення рівня давньої поверхні (з додаванням переважно незначного верхнього шару гумусу).

Звичайно, виникають сумніви, чи є можливим за рештками давніх споруд визначити первісну висоту їх земляних стін. Адже прямовисні стінки котлованів протягом століть можуть і не зберегти свою первісну висоту внаслідок процесів їх руйнування під впливом антропогенних та природних процесів. Водночас, результати наших досліджень у Теремовлі IV, Білій III та Черчику I [152; 153] показали, що консервувальний вплив заповнення, яке щільно примикає до стінок котловану, сприяє їх досить доброму збереженню.

⁴ Наприклад, для поселення Журавка Вільшанська глибину споруд відраховували від поверхні материка, тобто від рівня їх фіксації в плані [137, с. 59]. Для житла початку XII ст. з Григорівки (ур. Підтополеве) наведено рівень залягання верхньої межі материка відносно сучасної денної поверхні (1,2 м), а також рівень долівки відносно верхньої межі материка (1 м) [92, с. 28]. Аналогічні показники подано для жител Рашкова II–III [15, с. 83–121].

Отже, головними проблемами типологічних розробок залишається вироблення єдиних і універсальних класифікаційних критеріїв, співвіднесення у типологіях емпірично фіксованих ознак із реконструйованими (зокрема, виділення зрубної і каркасно-стовпової конструкцій, площі споруд).

У роботі широко використано загальновживані типологічні схеми і термінологію. Однак деякі підходи і дефініції потребують окремої характеристики.

Зважаючи на різноманітність підходів до опису, класифікації і реконструкції залишків «археологічного» житла (спричинені станом їх збереження) звернемо увагу на необхідність врахування досвіду етнологів у фіксації архітектурних елементів. Саме тому вважаємо, що зразком для опису споруд мають бути терміни, відображені у спеціалізованих запитальниках для збирання польового етнографічного матеріалу в галузі житлобудівництва [177]. Тож у нашій роботі використано *позначення назв стін і кутів*, що ґрунтується на етнографічних поняттях, на відміну від поширеного «за сторонами світу», яке не дає розуміння взаємозв'язку внутрішнього планування зі зовнішніми факторами. Зокрема, до «чільної» (фронтальної, фасадної) стіни було обернене устя печі, у ній знаходився вхід, «причілкова» («причільна») – бічна, протилежна від печі, «припічна» («сінешня») – впритул до однієї з бічних стін печі, «напільна» (тильна, задня) – протилежна від входу, впритул до тильної стінки печі. Натомість у назвах кутів використано їх розташування, передусім, щодо печі: запічний (пічний; між напільною і припічною стінами), передпічний (перед устям печі), покуть (між чільною і причілковою стінами, по діагоналі від пічного кута), напільний (між напільною і причілковою стінами).

Увага до такого елементу як *стовпові ямки* від конструкції стін передусім зумовлена тим, що їх розглядають як індикатори конструкції стін. У роботі застосовано підхід, коли усі описані чи зображені на планах споруд ямки були внесені у єдину систему аналізу. У ній, зокрема, обліковано кількість ямок у долівці – кутові+серединні (посередині стін), – що виражено у «формулах» (наприклад, 2+3 тощо). Виділено 24 варіанти таких «формул» (табл. 14), хоча їхня кількість є значно більшою, якщо у цій схемі враховувати ще й конкретні кути і

стіни, під якими влаштовані ямки. Така методика дала змогу встановити кількісні і відсоткові показники «стовпових» споруд по пам'ятках, мікрорегіонах і хронологічних відтинках, у тому числі тих, у яких були по 3–4 кутові/серединні стовпові ямки, що допускає використання каркасно-стовпової конструкції стін.

Оскільки дерев'яні частини *входів* не збереглися, в основу типологічних побудов покладені емпірично фіксовані ознаки. До уваги взято як елементи, на які вказують як на ймовірні складові вхідних комплексів, так і аналогічні до них, але без функціонального визначення у публікаціях. Очевидно, що не всі вони були пов'язані з входами. Залишки вхідних конструкцій можна поділити на два різновиди: 1) «ніші» («тамбури», «сходишки») за обрисами стін котловану; 2) стовпові ямки у різних комбінаціях.

Серед інших елементів проаналізовано: *ніші* – виступи за межі регулярного перебігу стін котлованів, серед яких виокремлено ніші господарського призначення та складові вхідних комплексів; *материкові уступи* – під цим нейтральним визначенням охарактеризовано різноманітні материкові останці, які в літературі мають різні назви (лежанки, лави, прилавки, виступи тощо) і котрі слугували основою для нижньої обв'язки стін/облицювання, опорою для дерев'яних елементів інтер'єру, майданчиками господарсько-виробничого призначення; *господарські ями* – викопані у долівці споруд, які використовували для зберігання продуктів, посуду, як «передпічні» (з різним призначенням). Можливо, що деякі «ніші» чи «господарські ями» могли бути й асинхронними щодо жител і не належати до їхнього комплексу.

Печі розподілені за матеріалом (кам'янки, глиняні⁵) і призначенням (побутові, виробничі-нішоподібні), окремо охарактеризовані вогнища. За локалізацією печі проаналізовано: 1) щодо розташування в кутах чи в інших частинах споруд; 2) відносно стін (впритул, на відстані); 3) за напрямом устя (паралельно до стін чи в

5 А. Т. Сміленко за особливостями конструкції розподілила печі на 7 типів: кам'янки; глиняно-кам'яні; вирізані в материковому останці; печі-підбої; глиняні; глиняні на дерев'яному каркасі; глиняні на кам'яному фундаменті [225, с. 106]. Вважаємо, що межа між різновидами глиняних печей часто дуже умовна і вони виступають в різних комбінаціях, тому щодо побутових печей із глини використовуємо тільки поділ на останцеві і глинобитні.

центр будівлі); 4) кут і напрям устя в прив'язці до сторін світу. Важливе місце відведено аналізу останньої ознаки, яку вважаємо визначальною для просторової орієнтації житла (рис. IV-49) – напрям устя печі визначав чільну (фронтальну) стіну, у якій був вхід в приміщення, що пов'язував його з навколишнім оточенням (господарські будівлі, двір, вулиця тощо), тобто ці ознаки тісно взаємопов'язані з планувальною структурою поселень. У формулах 16 варіантів просторової локалізації використано позначення сторін світу латинськими літерами. Ці варіанти виведено так: розташована у тому чи іншому куті (позначений латинськими цифрами I–VIII) піч має два можливі варіанти напрямку устя (позначений арабськими цифрами 1, 2), паралельно до тієї чи іншої стіни; оскільки є два способи орієнтації котлованів за сторонами світу – або кутами, або стінами, – тож кожен з них матиме по 8 варіантів напрямку устя (наприклад, варіант VI/2: «NE→S», де використане англomовне позначення NE – північно-східний кут, S – спрямованість устя на південь).

Конструкція печей проаналізована за такими типологічними ознаками – для кам'янок це розміри каменю, використаного у їх конструкції та наявність/відсутність у ній кам'яних плит; для глиняних – спосіб формування стінок – з привнесеної глини (глинобитні⁶), вирізані в останці (останцеві) чи їх комбінація (останцево-глинобитні), також врахована конструкція склепіння (виліплене з глини чи зведене з вальків-хлібців)⁷.

Заповнення котловану. Заповнення котловану незаслужено відсувається на другий план, хоча саме воно дає змогу скласти цілісну картину процесу руйнування споруди, а отже, наблизитися до розуміння його конструктивних особливостей. В описах котлованів їхнє заповнення часто охарактеризоване поверхнево, трактоване як однорідне, без виділення специфіки його складових. Відзначена неоднорідність заповнення [3, с. 366; 12, с. 159, 171, 189; 121, с. 25, 28–29, 32; 202, с. 44; 203, с. 28–

⁶ Дотримуємося тут визначення О. В. Сухобокова [233, с. 69].

⁷ Найстрункішу схему характеристики печей запропоновано для Середнього Подніпров'я [143, рис. 1]. Використаний у дисертації алгоритм опису опалювальних пристроїв перегукується із цією схемою, однак рівень фіксації багатьох об'єктів не дає змоги застосувати її повністю.

29] дала змогу виробити підхід, коли при датуванні об'єкта почали враховувати знахідки з долівки та печей⁸ (Ріпнів I [3, с. 366], Рашків II–III [15, с. 10]).

Важливе значення має інтерпретація структури заповнення. Зокрема, суглинкове заповнення нижньої частини (або й всього) котловану деяких жител пояснюють тим, що споруди були залишені, а котловани засипані глиною (наприклад, ж. 1, 10, 11, 21 з Луки-Каветчинської, 5 з Бакоти I, 23, 24 з Городка-на-Смотричі, 15, 20 з Острога та ін.), або ж інтерпретують його як залишки «перекриття» (даху) (наприклад, у ж. 1, 2, 29 з Кодина II, 29 з Ріпнева II, 4-3Г із Монастирка, у житлах Прото-Дністерського межиріччя). Виділяємо два основних нашарування в заповненнях котлованів (рис. III-03-04): «первинне» (нижня частина), сформоване розвалом самої споруди в результаті пожежі чи поступового руйнування. «Вторинне заповнення» утворене, найчастіше, напливами та змивами ґрунту (природний фактор) та внаслідок дій людини (нівелювання поверхні землі в процесі господарської, в т. ч. будівельної, діяльності, засипання сміттям тощо) [пор.: 215, с. 250–251]. На процес формування вторинного заповнення та рівня збереженості об'єктів окрім того впливають: господарська активність на поселенні після загибелі житла, характер та структура ґрунтів, кліматичні умови, рослинний покрив, дія поверхневих і підземних вод.

Статистичні методи у вивченні елементів житла. Вагоме місце в роботі займають таблиці – підсумки формалізованого опису емпірично фіксованих даних залишків об'єктів. На підставі аналізу показників, внесених у таблиці, проведено статистичний аналіз, узагальнений опис тих чи інших елементів, простежено динаміку їхнього розвитку. Візуалізація цих результатів здійснена у вигляді діаграм і графіків. Виражені у цифрах дані об'єктів внесені у таблиці від найменшого до найбільшого зафіксованого показника. Крок вибірки у лінійних параметрах (довжина стін, різниця між довжиною і шириною стін, глибина

⁸ Не можна повністю відкидати матеріал із верхньої частини заповнення. Наприклад, у ж. 1 із Черчика I у верхньому шарі (0,5–0,6 м над долівкою) виявлено 2 ножі. При нещільній забудові поселення, майже повній відсутності культурного шару поза об'єктами, вони, очевидно, пов'язані з будівлею [152, с. 324]. У ж. 1 з Рокитного II уламки кераміки, виявлені в обох шарах заповнення, належали тим самим посудинам [272, с. 309].

котлованів, довжина стінок і висота печей) становить 0,05 м, у площі котлованів і печей – діапазони з кроком 0,09 м². Це, по-перше, дає змогу максимально відобразити зафіксовані обміри, по-друге, якомога об'єктивніше і детальніше простежити динаміку і тенденції того чи іншого явища.

У таблиці внесені характеристики котловану: площа, форма, довжина материкових стін і співвідношення суміжних стін, глибина (від сучасної і давньої поверхонь, верхнього рівня материка), заповнення, долівка, господарські ями в долівках, залишки елементів конструкцій (колоди, плахи, перепалена глина, обмазка, материкові уступи, ніші, канавки попід стінами), окремі елементи інтер'єру (кам'яні майданчики, плити, сліди дерев'яних настилів), стовпові ямки від конструкцій інтер'єру та стін, ніші і материкові уступи-«лежанки», елементи вхідних комплексів, локалізація посуду і його уламків у просторі споруди. Піч описана за такими формалізованими ознаками: площа, довжина, товщина і конструкція стінок, висота, напрям і розміри устя, параметри череня, локалізація печі відносно материкових стін і сторін світу; окремо винесено характеристику нішоподібних господарських печей і вогнищ.

Розділ II.

ЖИТЛА ПРАЗЬКОЇ КУЛЬТУРИ НА ПРИКАРПАТТІ І ВОЛИНІ

2.1. Витоки ранньосередньовічного слов'янського житла.

У середині I тисячоліття н. е. слов'янські племена – носії празької культури, – створили власні прийоми житлобудівництва, які вирізняли їх серед інших синхронних культур і не мали прямих аналогів серед споруд римського часу, хоча зберегли деякі їхні елементи [203, с. 34]. Однією з ключових проблем вивчення ранньосередньовічного житла слов'ян є віднайдення його прототипів та витоків будівельних традицій у попередніх етнокультурних спільнотах, на основі яких формувалася ранньосередньовічна слов'янська культура. Залежно від регіону дослідники шукають взірці слов'янського житла у пшеворській чи київській культурах, у середовищі лісостепових племен тощо [15, с. 57], у зарубинецькій, київській і черняхівській культурах [280, s. 61; 283, s. 190; 292, s. 56]. Вважають також, що житлобудівництво черняхівської культури було наслідком синтезу традицій зубрицької, пізньозарубинецької і липицької культур, завдяки яким з'явилися прямокутні заглиблені споруди. З часом вони стали домінантними у Подністер'ї і, разом із подібними житлами київської культури, були прототипом ранньосередньовічного слов'янського помешкання [21, с. 127]. Завершеності процес формування типового слов'янського житла набув у Верхньому і Середньому Подністер'ї та Верхньому Попрутті [90, с. 169; 124], де на пам'ятках культур черняхівської і карпатських курганів зі слов'янським і слов'янізованим населенням з'явилися печі з каменю – найсуттєвіша й етновизначальна риса слов'янського житла. Зв'язок комплексів з Теремців із традиціями житлового будівництва черняхівської культури відзначив В. Д. Баран, який також віднайшов найближчі аналоги до цих споруд у зубрицькій культурі (підквадратна форма котловану, стовпова конструкція стін). З огляду на поєднання деяких рис (підквадратне планування, печі-кам'янки, відсутність у деяких житлах стовпових ям та глиняної обмазки, видовженість форм окремих із них, наявність кружальної і ліпної кераміки) житла з Теремців розглядають як

відображення початкового етапу формування нового будівельного типу в ранньосередньовічних слов'ян [19, с. 50–69; 20, с. 8–9].

Водночас, існує й думка про зовнішній вплив у формуванні ранньослов'янського житла. Появу у кінці IV – першій половині V ст. у черняхівській культурі Верхнього і Середнього Подністер'я та Середнього Подніпров'я прямокутних заглиблених будівель пов'язують з інфільтрацією певних груп населення з північних районів (Полісся, Верхнє Подніпров'я) [71, с. 9]. Припускають, що форма квадратної в плані землянки з піччю-кам'янкою могла постати у поліетнічному культурному середовищі внаслідок контактів верхньодніпровських племен, які переселялися на терени ослабленого об'єднання готів, із місцевими черняхівськими племенами Верхнього і Середнього Дністра, Пруту і Західного Бугу [284, с. 297]. Згідно ж І. О. Гавритухіна, найраніші комплекси празької культури з'явилися у середині IV – на початку V ст. на Поліссі, звідки вже у більш-менш сформованому вигляді поширилися на Побужжя, Подністер'я та Середнє Подніпров'я, витіснивши або асимілювавши місцеве населення [48, с. 80].

Оскільки проблема є дискусійною і далекою від остаточного вирішення, вважаємо за доцільне простежити прояви самої ідеї будівництва заглиблених житлових споруд правильних форм з піччю в одному з кутів у раніших культурах. Ранньосередньовічне житло слов'ян загалом має низку сталих ознак: 1) долівка нижче рівня денної поверхні (заглибленість); 2) форми котлованів, наближені до прямокутних; 3) опалювальні споруди у вигляді кам'яних чи глиняних печей у куті житла; 4) каркасно-стовпова чи зрубна техніка зведення стін [90, с. 167]. Отже, саме за ними треба шукати витоки ранньосередньовічних будівельних традицій у попередніх культурах (рис. ПА-01–04).

Будівництво *заглиблених жител* у лісостеповій смузі Південно-Східної Європи викликане особливостями природних умов (холодні зими і спекотне літо), а більша глибина котлованів у Східній Європі пов'язана зі суворішим кліматом (порівняно з Центральною Європою). Заглибленість мала забезпечити захист від

вітрів і холоду, швидке нагрівання та довге утримання тепла, а також прохолоду влітку [90, с. 165; 280, с. 61; 304, с. 129].

На думку В. В. Седова, традиції заглибленого будівництва у середовищі черняхівських племен не з'явилися ззовні в готовому вигляді, а були місцевим новоутворенням [208, с. 97]. Однак такий принцип здавна використовували у житлобудівній справі, наприклад, у чорноліській та білогрудівській культурах ранньозалізного віку (до 1 м), у населення Дніпровського Правобережного Лісостепу у скіфський час (0,5–1,3 м), у милоградській (0,25–1,4 м) [81, с. 31; 120, с. 36], зубрицькій (0,2–0,9 м) [80, с. 55; 83, с. 60–68], карпатських курганів (0,5–0,9 м) [21, с. 115–116], зарубинецькій, пізньозарубинецькій (0,3–0,65 м), київській (0,3–1,2 м) культурах [15, с. 57; 17, с. 51; 81, с. 34, 36; 90, с. 168; 119, с. 38, 97, 145, табл. VIII, IX; 239, с. 85–89, 93–94]. У спільнотах латенського і ранньоримського часу заглиблені житла становлять близько 90 % всіх споруд [120, с. 34]. У культурі карпатських курганів Середнього Подністер'я пропорція заглиблених і наземних осель приблизно рівна [21, с. 115]. На поселеннях черняхівської культури переважали «напівземлянки» (заглиблені на 0,4–1,0 м від давньої денної поверхні (далі – ДДП), а «землянки» (глибина – 1,7–2,5 м, зрідка 2,7–2,85 м) становлять незначну частку (приблизно 17 %) [12, с. 118–119; 15, с. 57; 17, с. 42; 21, с. 116; 36, с. 99; 90, с. 168–169; 232, с. 28–31].

Найранішою формою заглибленої частини жител вважають овальну, пов'язану зі стовпово-плетеною (з глиняною обмазкою) конструкцією стін. Припускають, що такий котлован був лише заглибленою частиною наземної споруди, оскільки часто в них не виявлено стовпових ям [90, с. 165–166]. Поширення жител із *прямокутними котлованами* (рис. ПА-01–04) пов'язують із формуванням у неолітичну добу спільнот із землеробсько-скотарським укладом господарства, хоча така форми споруд відома вже у мисливців доби палеоліту [244, с. 47–48]. Часто саме правильна форма будівлі дає підстави відносити споруди до житлових, навіть якщо у них замість печі були вогнища [36, с. 6; 42, с. 311–312, 316; 165, с. 93, 95, 108; 203, с. 35–36], або опалювальних пристроїв не знайдено [20, с. 7; 21, с. 116; 260, с. 185].

Житла з прямокутними (навіть підквадратними) котлованами відомі у чорноліській та білогрудівській культурах ранньозалізного віку, в населення Дніпровського Правобережного Лісостепу у скіфський час, милоградській, пшеворській, зарубинецькій, пізньозарубинецькій, зубрицькій, карпатських курганів та київській культурах [15, с. 57; 17, с. 51; 21, с. 115–119; 81, с. 31, 34, 36; 90, с. 168; 119, с. 38, 97, 145, табл. VIII, IX; 120, с. 36; 239, с. 85–89, 93–94].

Будівлі підквадратної форми були найпоширенішими у зарубинецькій культурі (93 %), де вони з'явилися в I ст. до н. е. Під впливом зарубинецької культури такі помешкання з'явилися на пшеворських та зубрицьких поселеннях Волині і Подністер'я [120, с. 34, 36; 90, с. 166]. У черняхівській культурі більшість (2/3 від загальної кількості) котлованів мали чотирикутну чи підквадратну форму, решта – овальну [21, с. 116]. Існує думка, що прямокутні котловани раніші, а підквадратні з'являються поступово в процесі раціоналізації житлового простору [120, с. 34]. Хоча, наприклад, на зарубинецькому поселенні Луг-IV (Київ-Оболонь) форма споруд наближена до підквадратної була пов'язана з відсутністю, а видовжено-прямокутна – з наявністю стовпових ямок [26, с. 45].

Форма котлованів частково пов'язана із *конструкцією стін*. Прийнято вважати, що поширення у перші століття н. е. квадратної та прямокутної форми котловану житла пов'язано, передусім, із переходом від плетінчастої до зрубної та каркасно-стовпової конструкцій стін. Це вимагало перепланування нижньої частини споруди, влаштування рівних стінок і прямих кутів [14, с. 36; 15, с. 57, 77; 16, с. 219; 21, с. 118; 26, с. 45; 81, с. 34, 36; 90, с. 166, 168; 120, с. 34; 239, с. 85, 89]. Цей перехід розпочався у III–IV ст. і, на думку В. Д. Барана, пов'язаний з якимись глибинними інтеграційними процесами, що охопили племена лісової і лісостепової зон. Особливо це було помітно на їх пограниччі при певному впливі будівельних традицій східних слов'янських (пізньозарубинецьких і київських) груп, які в подальшому, через верхньодністерський варіант (тип Черепин-Теремці) черняхівської культури, поширилися в сусідніх регіонах Подністер'я, Попруття і Подніпров'я. Водночас у цьому регіоні паралельно побутував широкий діапазон розмірів, форм і пропорцій котлованів, внутрішнього

облаштування, наземні житла із глинобитними стінами, часто в межах одного поселення [12, с. 118–119; 15, с. 57, 77; 17, с. 42; 36, с. 99; 90, с. 168–169]. Різноманітність конструктивних рішень стін притаманна для жител таких культур, як зарубинецька (у пізньозарубинецький час все більшого поширення набувають зрубні і каркасно-стовпові будівлі) [90, с. 168; 119, с. 97, 103, 117; 239, с. 85–89], київська [17, с. 51; 21, с. 118–119; 119, с. 145; 239, с. 93–94], черняхівська, карпатських курганів [12, с. 118–119; 15, с. 57; 17, с. 42; 21, с. 115–116; 36, с. 99; 90, с. 168–169]. Припускаємо також, що однією з причин поширення підквадратних жител була потреба, у зв'язку зі спорудженням на бортах котловану зрубу, укріпити його земляні стінки. Найефективнішим способом для цього були колоди, закріплені за допомогою стовпів, що потребує правильних форм котловану.

Ще однією виразною ознакою ранньосередньовічних слов'янських жител є їх відносно незначна **площа**, що вказує на проживання у них так званих малих сімей. За цією ознакою споруди також мають аналоги у попередній час. Наприклад, площа котлованів більшості (93 %) споруд в культурах першої чверті I тисячоліття н. е. не перевищувала 20 м², окремих жител на зарубинецьких пам'ятках – до 30 м² [120, с. 34, 52]. Невелику площу мали житла населення скіфського часу Дніпровського Правобережного Лісостепу (12–20 м²), а також культур милоградської (12–16 м²), пшеворської, зубрицької (12–25 м²) [80, с. 55; 83, с. 62; 90, с. 31; 120, с. 36], карпатських курганів (9–12 м²) [21, с. 115–116], черняхівської (лісостепове Дніпро-Дністерське межиріччя 10–20 м², зрідка до 26 м²) [12, с. 118–119; 17, с. 57; 21, с. 116; 36, с. 99; 17, с. 42; 90, с. 168–169], київської (10–18 м²) [17, с. 51; 21, с. 116, 118; 119, с. 145; 239, с. 93].

Оскільки прямих аналогій до кам'яних чи глиняних печей досліджуваного періоду немає, звернемо увагу на факти «зміщення» **опалювальних пристроїв** у кут споруди та випадки використання печей інших конструкцій. Житла першої чверті I тисячоліття н. е. обігрівали, головню, вогнища (97 %), розташовані переважно на рівні долівки [83, с. 60; 120, с. 35–36]. У культурах латенського і римського часу все частіше спостерігається розміщення вогнищ у кутах споруд (в

більшості зарубинецьких жител Оболоні-Луг IV, Пилипенкової Гори, ж. 1 з Лютіжа, у зубрицьких ж. 1 з Линева, 7, 9 з Підберізців, 6 зі Соکیلників) [80, с. 55; 83, с. 62; 90, с. 168; 119, с. 92, 97; 239, с. 85–89].

У спорудах першої чверті I тисячоліття н. е. відомо небагато печей (24 од.), вони глиняні і переважно належать до II–III ст. Глиняні купольні печі у центральній частині жител з'явилися на пам'ятках південнобузького варіанту зарубинецької культури [119, с. 117, 126; 120, с. 35–36]. На пізньозарубинецьких пам'ятках залишками печей вважають скупчення печини (Грині; ж. IV із Козаровичів) та 9-рівневий глиняно-черепковий черінь (Обухів III) [119, с. 134, 136, 142]. Дві глиняні печі зафіксовані у зубрицьких житлах 1 з Пасік-Зубрицьких (на материковому останці) і 2 з Боратина (на дерев'яному каркасі) [83, с. 62].

Поліваріантною є система опалення жител черняхівської культури: вогнища (у т. ч. викладені камінням), зрідка – глиняні овальні (1×1,5 м) печі з каркасно-плетінчастим куполом (як у заглиблених, так і наземних житлах різних регіонів), а на заключному етапі культури на Дністрі – глиняні і кам'яні печі [17, с. 42; 21, с. 116, 121; 124; 261, с. 104–110; 264, с. 142–163]. У Ріпневі II споруди не мали опалювальних споруд, натомість за їх межами виявлені 2 печі (вирізані в материку) і 2 вогнища [260, с. 185–186]. Такі ж опалювальні споруди з глини (Грабовець, Печеніжин), а на пізньому етапі ще й кам'янки, відомі на поселеннях культури карпатських курганів [21, с. 115–116]. У житлах київської культури переважали вогнища в центрі чи в одному з кутів, відомі поодинокі глиняні печі-кам'янки, вирізані в одній зі стінок котловану, а на території Білорусі – окремі кам'янки [17, с. 51; 21, с. 118–119; 90, с. 168; 119, с. 145; 239, с. 93–94].

Виникнення печей-кам'янок як типу опалювальних споруд пов'язують із пізньочерняхівськими пам'ятками кінця IV – середини V ст. Верхнього і Середнього Подністер'я (Черепин, Сокіл¹, Теремці, Бакота, Комарів), розташованих у районах з виходами на поверхню каменю-пісковика [13, с. 147–148; 15, с. 57–58; 124]. Для Кодина I–II розглядають три можливі шляхи появи

¹ Найновіший аналіз рухомого матеріалу зі Сокола дає підстави датувати це поселення другою половиною III – першою половиною IV ст. і вважати найранішим комплексом із прямокутними житлами з печами-кам'янками [37].

печей-кам'янок: 1) виникнення на місцевій основі на пізньому етапі існування культури карпатських курганів; 2) поширення разом із носіями празької культури та засвоєння таких опалювальних споруд місцевими мешканцями; 3) виникнення на місці в процесі взаємовпливів цих двох культур [203, с. 36–37]. За припущенням Д. А. Мачинського, ідея печей-кам'янок з'явилася внаслідок просування носіїв праслов'янської (на думку дослідника) культури штрихованої кераміки з Понімання (у їх житлах відомі скупчення каміння, серед/навколо якого розпалювали вогонь). Після їхнього переселення у лісостепову зону, зокрема Подністер'я, вони, у симбіозі з місцевим черняхівським населенням (із традицією глиняних печей), сформували купольні печі-кам'янки [122, с. 34–37]. Появу печей у черняхівському середовищі М. С. Сергєєва пов'язує як із прогресом місцевої технології спорудження пристроїв такого типу, так і зі зовнішнім запозиченням. Дослідниця звернула увагу, що поширення печей відбувалося зі заходу на схід, а їх поява в ареалі, наближеному до пізньоантичних осередків, може вказувати на запозичення конструкції не стільки в готовому вигляді, як радше сприйняття самої ідеї печі. Надалі традиція печі вже формувалася своїм, незалежним від зовнішніх впливів, шляхом: чітке місце в куті, поліфункціональність, термінологія, вплив на формування елементів інтер'єру [210, с. 60–61].

Отже, основні характеристики середньовічного житла склалися задовго до середини I тисячоліття н. е., коли зазнали раціоналізації і стандартизації, завершенням чого стало використання печі з каменю/глини, розташованої в одному з кутів, та поширення такого еталону на всі племена празької культури.

2.2. Житла кінця IV – першої половини V ст.

Базовими для аналізу житлових комплексів пізньочерняхівського часу є пам'ятки, розкопані широкими площами: Теремці, Бакота I, Лука-Каветчинська, Сокіл, із залученням матеріалів з поселень Березець, Неслухів, Рудники, Стрілки II, Черепин, Комарів, на яких розкопано одиничні об'єкти.

2.2.1. Характеристика котловану.

Форма котлованів визначена як прямокутна (Сокіл; ж. 2, 3, 8, 9, 11, 12, 19, 21, 22, 24 з Теремців), чотирикутна (два житла зі Стрілок II, ж. 1, 5, 6, 14–16, 20,

23, 25–29 з Теремців, 8, 12 з Черепина, більшість жител Луки-Каветчинської), «майже/під» квадратна (ж. 4, 7, 10, 13, 17 з Теремців) [8, с. 34, 41, рис. 11, 13; 20, с. 6, 27–37; 36, с. 6, 59; 264, с. 144, 148]. Аналіз планів [20, табл. I–XXVI] дає змогу визначити форму споруд із Теремців як трапецієподібну (ж. 1, 4, 14, 16, 22, 25, 26, 28, 29), квадратну (ж. 7, 13, 17, 20, 27), прямокутну (ж. 2, 3, 5, 8, 9, 11, 12, 19, 21, 23, 24), ромбоподібну (ж. 10, 15); фактично у кожній споруді є елементи, які виходять за межі чіткого визначення геометричних фігур (рис. ПА-05).

За ознакою **довжина стін** проаналізовано вибірку в 160 показників (табл. 5.1; іл. 11). Найчастіше вона становить 4 м (15 показників; 9,4 %) і 2,8 м (13 показників; 8,1 %). Переважає діапазон 3,0–4,0 м (90 показників – 56,3 %).

За ознакою *«різниця між довжиною суміжних стін»* проаналізовано 77 об'єктів (табл. 7.1; іл. 14). Найчастіше вона становить до 0,2 м (36,4 % всіх жител), а також 0,5–0,6 м (16,9 %), ще 19,5 % (15 об.) мають різницю більше 1 м.

Площа котлованів визначена на підставі аналізу параметрів 79 споруд (табл. 6.1; іл. 1). Найчастіше вона становить 7–18 м², найпоширеніші діапазони – 10–11 м² (12,7 %, 10 об.) і 13–14 м² (11,4 %, 9 об.). Розміри котлованів на окремих пам'ятках відповідають загальним закономірностям за цією ознакою, хоча й мають особливості.

Глибина котлованів. Глибина від сучасної поверхні (табл. 9.1.) – 0,5–1,8 м, більшість в діапазоні 0,8–1,2 м (64,5 %, 51 об.), виразно виділяється показник 1,2 м (15,2 %, 12 об.). Глибина від давньої денної поверхні (табл. 9.2) зафіксована тільки у 15 випадках: від 0,40 до 1,10 м, найпоширеніша 0,50–0,70 м (66,7 %, 10 жител). За ознакою *«глибина від верхньої межі материка»* (табл. 9.3) проаналізовано 29 об'єктів (з них – 28 із Теремців). Котловани були заглиблені в материк на 0,25–0,80 м, найчастіше 0,35 м (5 об., 17,2 %) і 0,50–0,55 м (8 об., 27,6 %). Зважаючи на незначну вибірку за двома останніми ознаками, стверджувати цілковиту об'єктивність таких показників не доводиться.

Заповнення котлованів – темний гумус (в описах фігурує під різними назвами) (табл. 10.1), у деяких житлах воно мало свою специфіку за рахунок включень. Відзначимо подібну структуру заповнення жител із черняхівського

поселення Ріпнів II – темний гумус, перемішаний з дрібними шматками печини, каміння, вугликів, глиняної обмазки [260, с. 185]. Відомі й двошарові заповнення світлого забарвлення (Комарів, ж. 2, 18 з Луки-Каветчинської).

Елементи конструкції (рис. ПА-06; табл. 11.1) збереглися переважно у вигляді обвугленої деревини, глиняної обмазки:

1) *обвуглені плахи (колоди) вздовж земляних стін котловану*, серед яких варто згадати плахи з опорним стовпом за межами стіни у ж. 35 з Бакоти I та плахи, на відстані 0,2–0,4 м від стін, на яких лежав шар глини із ж. 9 з Сокола. У житлі-майстерні 36 з Бернашівки, що згоріло, збереглися обвуглені нижні частини дубових стовпів (діаметром 18–20 см), окремі колоди, обпалена глиняна обмазка стін. Між стовпами посередині припичної та причілкової стін лежала обгоріла колода, очевидно від гребеня даху (рис. ПА-06, 1) [43, с. 83, рис. 1].

2) *скупчення і шматки глиняної обмазки* (у т. ч. з відбитками дерев'яних конструкцій) зафіксовані на долівці (ж. 35 з Бакоти I, ж. 8 з Черепина), на печі-кам'янці (ж. 37 з Бакоти I), по всій площі (ж. 63, 65 з Бакоти I; пов'язують зі залишками стін і перекриття), у заповненні (ж. 12 з Черепина). У Черепині обмазка мала домішки полови, соломи і відбитки дерев'яних жердин.

3) *рівчаки у долівці вздовж стін (між стовповими ямками)* – відбитки дерев'яного облицювання – простежені в об. 8/2013 із Комарова [144, с. 43] та ж. 19 і 21 із Теремців (ширина 0,10 м, глибина 0,08–0,12 м), де їх розташування вказує, що горизонтальні плахи були запазовані у вертикальні стовпи (рис. ПА-06, 3, 4) [20, с. 33–34, табл. XV, XVII].

4) *материкові уступи*, які вважають основою нижнього вінця зрубу, виявлені у двох житлах з Луки-Каветчинської. Вони знайдені вздовж однієї чи двох стін, їх висота 0,2–0,3 м, ширина 0,15–0,3 м (табл. 12).

Стовпові ямки від конструкції стін простежені у 23 спорудах (29,1 %), у Теремцях такі будівлі становили 41,4 %, в Луці-Каветчинській – 25 %. У зв'язку з незначною вибіркою не простежується виразна перевага котроїсь із комбінацій ямок (рис. ПА-07-08; табл. 14.1, 14.4), дещо більше представлені комбінації 4+4 і 0+2 (по 3 об.). Відомо 13 споруд (56,5 % від кількості споруд з ямками; 16,5 % від

загальної кількості об'єктів цього етапу) у яких було 3–4 кутові ямки, що умовно допускає існування каркасно-стовпової конструкції стін.

Ямки досить рівномірно розподілені у всіх кутах: запічному (9 ж.), передпічному (14 ж.), покуті (14 ж.), напільному (15 ж.), а також посередині всіх стін: чільної (11 ж.), причілкової (12 ж.), напільної (12 ж.), припічної (11 ж.). Їх глибина – 0,1–0,4 м, діаметр – 0,17–0,45 м.

Частину стовпових ямок біля кутів (ж. 25 з Луки-Каветчинської [36, с. 81; рис. 31, 1]) чи материкових стін (ж. 23–25 з Теремців [20, с. 35–36, табл. XX, XXIII]) можна пов'язувати з конструкціями інтер'єру. Чотири стовпові ямки у куті ж. 63 з Бакоти I, які пов'язують зі стінами [42, с. 312, 317, рис. 54], найімовірніше, належали до комплексу розташованої поряд господарської ями.

Деякі ямки можна пов'язати з вхідними конструкціями (табл. 33). Виділяємо 2 варіанти розміщення таких «вхідних» ямок: I) дві ямки біля передпічного кута (ж. 5 з Теремців, Березець); II) одна (ж. 23–25, 27 з Теремців) або дві (ж. 22 з Теремців) ямки біля середини чільної стіни чи ближче до передпічного кута (ж. 14 з Теремців). Устя печей обернені в бік цих ямок.

Материкові уступи («лежанки», «лави») відомі більш ніж у 20 спорудах черняхівської культури [21, с. 116; 260, с. 185]. У житлах IV–V ст. уступи виявлені тільки у 5 будівлях (з понад 70 відомих жител). До «класичних» конструкцій такого типу відносимо «прилавок» у ж. 31 з Бакоти I і два – у ж. 8 з Черепина (ширина – 0,5–1,0 м, довжина – 2 і 3,2–3,25 м, висота – 0,2–0,5 м). Вони розташовані вздовж східної стіни (протилежна до печі), а також у запічному і передпічному кутах [8, с. 34, рис. 11; 42, с. 313]. В інших випадках уступи були елементами виробничих комплексів, вони розташовані вздовж всієї стіни чи її частини, мали ширину 0,4–1,3 м, висоту 0,05–0,2 м. Були поєднані в комплекси з піччю-кам'янкою посередині стіни, нішоподібною піччю, шматками залізних шлаків (ж. 7, 13 з Луки-Каветчинської [36, с. 59, рис. 24, 1; 27, 1]), чи з кутовою півовальною нішею (ж. 16 із Теремців [20, с. 32, рис. 6]) (рис. ПА-09; табл. 12).

Ніші («виступи», «виймки»), які виступали за межі лінії материкових стін котловану, переважно пов'язують із господарськими функціями [82, с. 475, 477,

482, рис. 10, 12, 16], місцем входу (ж. 7 з Рашкова III, 8 зі Зеленого Гаю) [12, с. 181, рис. 57; 15, с. 88], виведенням диму від печі (ж. 7/68 з Підріжжя) [82, с. 471, рис. 3; 202, с. 44], або ж відзначають невідоме призначення [15, с. 38].

Ніші простежені у трьох житлах (рис. ПА-10, 1-3; табл. 13). Три з них викопані біля кутів: дві – за побутовими печами (ж. 23 з Теремців, 7 з Луки-Каветчинської), одна – поряд із виробничою бронзолivarною піччю (ж. 4 з Луки-Каветчинської), ще одна – в північно-східній стіні, відділена від внутрішнього простору материковою перегородкою (ж. 7 з Луки-Каветчинської). Вони прямокутні в плані (розмірами 1,2–2,6×0,85–1,3 м), викопані як до рівня долівки (ж. 7 з Луки-Каветчинської), так і на висоті 0,2 м над нею (ж. 4 з Луки-Каветчинської). Невелика ніша над виробничою піччю у ж. 4 з Луки-Каветчинської інтерпретована як отвір для виходу диму [20, с. 35, табл. XX; 36, с. 59, рис. 23, 1, 24, 1]. Зважаючи на зв'язок «ніш» із печами, припускаємо їх переважне господарсько-виробниче призначення.

Ніші, які могли бути пов'язані з входом, простежені у 5 житлах (рис. ПА-10, 4-6; табл. 33): 3 з них мали півовальну (овальну) в плані форму, 1 – прямокутну. У чільній стіні були 4 ніші (дві поряд із передпічним кутом, одна – ближче покуті), ще одна (ж. 16 з Теремців) – у причілковій стіні, неподалік покуті (можливо, господарського призначення). Площина двох ніш знаходилася на висоті 0,1 м над долівкою (сходинка), дві – на рівні долівки. У ж. 11 з Теремців до вхідного комплексу, можливо, належала стовпова ямка біля ніші. Така конструкція не була новою – вхідні коридори-ніші відомі у житлах київської [119, с. 145], зубрицької (Линів) [80, с. 55] і черняхівської (ж. 8 з Ріпнева II) [260, с. 185] культур.

Ями господарського призначення відомі у близько 40 будівлях черняхівської культури [21, с. 116]. На селищах середини I тисячоліття н. е. вони зафіксовані у 21 об'єкті (з 75 проаналізованих, 26,7 %), зокрема на Луці-Каветчинській – 5 (з 16 об., 31,3 %), у Теремцях – 7 (з 29 об., 24,1 %) (рис. ПА-11; табл. 15) [8, с. 36, 44, рис. 11, 13; 20, с. 7; 36, с. 59; 261, с. 106–107, рис. 1, 1, 2].

Найчастіше у житлах було по одній такій ямі (14 об., 70 %), рідше – по дві (6 об., 25 %) і тільки в одній будівлі (ж. 24 з Теремців) – 4 ями. Форма 18 ям – округла, 10 ям – овальна, ще по одному випадку – неправильна і підчотирикутна.

У локалізації ям не простежено виразних закономірностей. Зокрема, у 7 випадках вони викопані посеред долівки (у центрі або дещо зміщені), у 8 випадках – під стінами, в 10 – у кутах (під напільним кутом – 4, у передпічному – 2, у покуті – 1; двічі – під бічною стінкою печі).

Стінки ям розширені до округленого дна (ж. 22 з Луки-Каветчинської), звужені до дна (ж. 4, 7 з Теремців, 12 з Черепина), вертикальні (ж. 29 з Луки-Каветчинської, 3, 22 з Теремців), дзвоноподібні в перетині (ж. 63 з Бакоти І; 25 з Луки-Каветчинської). Їх глибина – 0,2–0,55 м, зрідка – більше (0,85–2,35 м). Переважно діаметр ям – 0,2–1,0 м (найчастіше 0,5–0,55 м і 0,7–0,75 м), навіть 2,5 м (Неслухів) та 3,5 м (верхній діаметр, ж. 12 з Черепина).

Ями, зазвичай, мали заповнення того ж типу, що й котлован, але все ж були й особливості: біла глина, шматки випаленої глини, кам'яна плита, фрагмент ліпного горщика, шар попелу, чистий жовтий пісок тощо.

Більшість об'єктів «вписані» в обриси котловану, тільки у ж. 65 з Бакоти І велика яма розташована за його межами (можливо залишки прибудови). Одна з ям у житлі з Березця (у покуті) частково заходила підбос під стіну, а в ямі 2 з ж. 20 у Соколі біля дна влаштовано підбій. У великих ямах були по 2–3 сходинки для доступу до них (ж. 25 з Луки-Каветчинської, 12 з Черепина, Неслухова).

2.2.2. Опалювальні пристрої.

Система опалення жител представлена печами з каменю і глини, зрідка вогнищами (рис. І-01). Переважно у житлах було по одній печі, інколи – по дві (Лука-Каветчинська: ж. 4 – дві печі з різним напрямом устя, одна з них – виробнича; ж. 29 – одна в куті, інша – в центрі споруди), або піч і вогнище (ж. 25, 29 з Луки-Каветчинської, 2, 10, 11, 14, 15 з Теремців) [20, с. 27, 30–32, табл. II, VIII, IX, XI, XII; 36, с. 58–59]. На пам'ятках як Подністер'я (Рудники, Стрілки II, Березець), так і Західного Побужжя (Неслухів) відомі глиняні печі.

Кам'янки.

Локалізація в житлі:

1) *Локалізація в частинах будівлі.* Більшість печей, як кам'янок, так і глиняних, влаштовані в одному з кутів споруди, в окремих випадках – посередині однієї зі стін чи посеред долівки (рис. ПА-12–13).

2) Щодо локалізації до сторін світу, то за підрахунками В. Д. Барана, в Теремцях у 12 житлах (54,6 %) піч знаходилася в північному куті, 5 (22,8 %) – у східному, 2 (9,1 %) – в північно-східному, по одній (по 4,5 %) – у південному куті, під східною стінкою, посередині північної стіни [20, с. 7]. Здійснений на підставі планів жител [20, рис. 6, табл. I–XXVI] аналіз локалізації печей за формулою «кут→напрямок устя» (табл. 19.1.; іл. 24; рис. IV-49) показав, що близько половини (47,6 %) піч знаходилася у північному куті устям на південний схід (варіант I/2: N→SE), ще 5 печей (23,7 %) – у східному куті устям на південний захід (варіант II/2: E→SW) (до цього ж варіанту належали 9 з 16 об'єктів з Луки-Каветчинської, у яких проаналізовано цю ознаку). У Соколі печі розташовані у західних кутах котлованів і обернені до північного сходу, до Дністра [36, с. 6, 29–32].

Загальний же аналіз цієї ознаки для печей-кам'янок показує виразну перевагу двох варіантів локалізації: II/2 (E→SW) – 40 % і I/2 (N→SE) – 25 %, інші – не перевищують 8 %. Глиняні печі належать до таких варіантів: I/1 (N→SW) (Березець), II/2 (E→SW) (Неслухів), IV/2 (W→SE) (Рудники), тобто печі у Неслухові і Рудниках є «лівосторонніми».

3) *Відносно стін котловану.* У Теремцях [20, табл. I–XXVI] в 16 з 24 об'єктів (66,7%) печі обома стінками були на певній відстані від стін котловану, що пояснюють необхідністю влаштування дерев'яних стін. Решта печей прилягали до стін двома сторонами (8,3 %), бічною (16,7 %) або тильною (8,3 %) (табл. 17; рис. ПА-12). Глиняна піч із Неслухова була на значній відстані від стін, а в Березці – бічна стінка майже впритул до стіни [261, рис. 1; 263, с. 277, рис. 1].

4) *Напрямок устя* (рис. ПА-13; табл. 18) печей переважно паралельний припичній стіні. У двох випадках (ж. 6, 14 з Теремців) устя печей, розташованих в кутах, обернені в бік припичної стіни [20, табл. IV, XI], так само як у ж. 1, 9 із

Теремців (печі посередині однієї зі стін котловану [20, с. 7, 41, табл. I, VII]). У ж. 15 і 25 з Теремців – обернені устям до центру (так само як у ж. 8 з Черепина [8, рис. 11] та 7 із Луки-Каветчинської (у будівлі виявлена виробнича нішоподібна піч) [36, рис. 24]), а в ж. 4, 8, 20, 22, 26, 27 Теремців устя печей помітно зміщене в бік центру [20, табл. III, VI, XII, XVI, XVIII, XXIII, XXVI], як і в глиняних печах із Неслухова (у бік великої ями в центрі) та Рудників [261, с. 104, 107, рис. 1, 1, 3].

Розміри печей (табл. 20-23; іл. 25). Найпоширенішою була *довжина стінок* 1,0–1,5 м (72,7 % всіх показників). Незначна вибірка не дає змоги виявити чіткі тенденції у їх *площі*, однак найпоширенішою є величина в діапазоні 0,8–2,3 м², відомі також печі площею понад 3,0 м² (ж. 76 з Бакоти I, 7 з Теремців). *Висота* збережених кам'янок – 0,20–0,60 м, без переваги якоїсь із груп, ширина устя – 0,30–0,40 м (в 5 будівлях Луки-Каветчинської).

Конструкція печей-кам'янок.

Основи майже всіх печей влаштовані безпосередньо на долівці, зрідка – на невисоких підсипках², висотою 0,05–0,3 м (ж. 8 і 12 з Черепина, 1, 6 із Теремців, 4, 29 з Луки-Каветчинської) чи материкових останцях-підвищеннях, висотою 0,10–0,20 м (ж. 27 із Теремців, 28 з Луки-Каветчинської, об. 8/2013 із Комарова) [8, с. 34, 44; 20, с. 27, 28, 36, табл. XXVI; 36, с. 82; 144, с. 45, рис. 2].

Конструкція стінок кам'янок різна і має відмінності навіть в межах однієї пам'ятки (табл. 24.1). У Теремцях [20, с. 7, 27–36] печі складені з дрібного (ж. 1, 4, 6, 7, 10, 12, 14, 19, 25–28), середнього (ж. 5), дрібного та середнього (ж. 11, 16), дрібного та великого (ж. 8, 9, 9а, 15, 22) каміння, інколи використані плити. Особливість печей із Теремців, порівняно з іншими пам'ятками зі Середнього Дністра – використання дрібного каменю-піскови́ка, перемішаного з галькою.

Кам'янки зі Сокола складені з дрібного (ж. 1, 9) або крупнішого (ж. 2, 12, 31; діаметром до 0,6–0,7 м) каміння [36, с. 6, 29–32]. У ж. 12 із Черепина [8, с. 43, рис. 11] і об'єктах із Луки-Каветчинської в основі стінок були великі необроблені камені (ж. 22, 25, 29 та ін.) або масивні плити (ж. 23), решта стінок – з дрібного каміння (ж. 2, 24, 26, 29) [36, с. 56–59, 76–81].

² Можливо, їх влаштовували для запобігання просідання долівки і печей у заповнення більш ранніх ям, перерізаних котлованами [20, с. 29].

Конструкція склепіння з дрібного каміння збереглася у ж. 2 із Теремців [20, с. 27], у ж. 28 з Луки-Каветчинської основою склепіння була плита [36, с. 82].

Глиняні печі.

Розміри печей. Зважаючи на незначну кількість відомих глиняних печей, можна відзначити, що довжина їхніх стінок (табл. 20-22) була в діапазоні 0,6–1,2 м (найбільша у Березці – 1,15×1,2 м), причому різниця між параметрами суміжних стінок – 0,1–0,2 м. *Висота* досить добре збережених печей у житлах Березця і Неслухова – 0,45–0,52 м [261, с. 107; 263, с. 277].

Конструкція глиняних печей.

Конструкція стінок. Глиняні печі середини I тисячоліття н. е. належать до двох різновидів. Глинобитні печі були у ж. 1 і 4 зі Стрілок II [264, с. 144, 149], 16 зі Сокола [36, с. 8, 31], Неслухова і Рудників [261, с. 104, 107]. Натомість у Березці піч вирізана в материковому останці чотирикутної форми (1,15×1,20 м) і добудована з принесеної глини. Стінки вертикальні, дещо звужені при переході у купол [261, с. 107; 263, с. 277]. *Товщина стінок печей* 0,10–0,22 м (табл. 24).

Конструкція склепінь не збереглася. Можна припускати, що деякі з них було зведено з глиняних «хлібців», виявлених на черенях і частково куполах у Березці, Неслухові, Рудниках [261, с. 104–105, 107, рис. 2, 15–17; 263, с. 277, рис. 3] і Стрілках II (ж. 3 без опалювального пристрою; 3 уламки «хлібців») [264, с. 148].

Черені (табл. 2; 25; рис. ПА-14) у печах мали розміри найчастіше в діапазоні 0,4–1,0 м, товщину до 5 см. Способи влаштування черенів: 1) більшість були *на рівні долівки*, підмазані глиною і обпалені; 2) *на земляній підсиці* (у ж. 1, 6 із Теремців її висота – 8–15 см над долівкою); 3) *на материковому підвищенні* (Рудники, ж. 27, 28 із Теремців, 22 із Луки-Каветчинської – на рівні 10–15 см); 4) *злегка заглиблені* у долівку до 5–10 см (ж. 5, 7, 8, 14, 15, 20, 22, 25 із Теремців, 4 (виробнича) і 18 з Луки-Каветчинської); 5) вимощені кам'яними плитками (ж. 2, 4 із Теремців; 4 з Луки-Каветчинської) чи уламками кераміки. Простежено сліди ремонтів черенів (ж. 8, 11, 12, 15, 19 з Теремців, 8 і 12 з Черепина) (табл. 26).

Нішоподібні печі за межами котлованів були в трьох об'єктах (табл. 27; рис. ПА-15) (ж. 7 з Луки-Каветчинської, 22, 23 з Бакоти I). Печі влаштовані в

одній зі стін (у ж. 7 з Луки-Каветчинської – в причілковій стіні) чи куті, округлі або овальні в плані, розмірами 1,1–1,4 м. Висота каветчинської печі 0,3 м, ширина її устя 0,6 м. У Луці-Каветчинській нішоподібна піч була поєднана з побутовою піччю в куті (обернена устям в центр споруди, в бік нішоподібної). У двох будівлях із Бакоти I крім «вогнищ» за межами котлованів (насправді ж – залишків нішоподібних печей) в спорудах були тільки кам'яний майданчик і вогнище на долівці (можливо, виробничі об'єкти) [36, с. 77; 42, с. 312, рис. 45].

Вогнища у вигляді обмазаних глиною і обпалених ділянок долівки чи викладених камінням майданчиків, діаметром 0,5–1,0 м, були найпоширенішим типом опалювального пристрою у черняхівській культурі [21, с. 116]. Вогнища у житлах кінця IV – першої половини V ст. (табл. 28; рис. ПА-16) переважно відомі з Бакоти I (8 з 14 споруд) [42, с. 312–320, рис. 45, 48, 51, 54, 59]. Деякі «вогнища», очевидно, були залишками побутових або нішоподібних печей (ж. 22, 23 з Бакоти I). Окремі об'єкти з вогнищами мали яскраво виражені виробничі ознаки (залізні шлаки у ж. 22, 23, 36, 58 з Бакоти I, 5, 7 з Устя I, Рудники), що дає підстави сумніватися у їх житлових функціях.

У ж. 36, 63 з Бакоти I відомо по два вогнища, в чотирьох (ж. 33, 58, 63, 76) – вони побутували поряд із печами-кам'янками; три вогнища влаштовані під чільною стіною, ще два – посередині причілкової стіни; у спорудах без печей – в центральній (ж. 23) чи північно-східній (ж. 82) частинах долівок. На інших пам'ятках вони були в кутах (3), посеред долівки (3), під чільною стіною (1).

Переважно вогнища облаштовані на рівні долівки, добре випалені. У ж. 23 з Бакоти I воно обкладене камінням, а в ж. 58 – на земляній підсипці з кам'яним мощенням. У Рудниках вогнище – це обпалена до червоного кольору (на товщину 2,5 см) пляма, а в ж. 20 зі Сокола – скупчення перепаленого каміння (без череня), вугликів і дрібних шматків глини (тому вогнищем вважається умовно). Діаметр 8-и (з 9-и) вогнищ Бакоти I становив 0,6–0,8 м (ж. 58 – 1,0×1,5 м).

Можливо, вогнища також були у будівлях, в яких не виявлено жодних слідів опалювальних пристроїв, але за іншими ознаками їх зараховують до житлових

(наприклад, 9 споруд зі Сокола [37, с. 10–11]). У них вогнища могли бути сезонними, з настанням тепла їхні залишки викидали і підчищали [28, с. 304].

Отже, загальними рисами котлованів жител кінця IV – першої половини V ст. є підквадратна/прямокутна форма (з багатьма відхиленнями від цієї «норми»). Площа переважно 7–18 м² (найчастіше 10–14 м²), хоча були й значно більші (до 30 м²). Їх глибина в материку – 0,25–0,8 м. Котловани заповнені переважно темним гумусом. Серед залишків елементів конструкцій варто виокремити обгорілі колоди (плахи) попід стінами і на долівці, шматки обмазки, рівчаки-відбитки нижніх плах стін. У долівці чверті будівель знаходилися господарські ями (найчастіше по одній). Зрідка під стінами зафіксовані материкові уступи («прилавки»), а за лінію стін котловану виходили ніші – пристосування господарсько-побутового призначення. Майже у третині споруд в долівці були стовпові ямки, але тільки 16,5 % із них можна умовно пов'язати зі стовпovo-каркасною конструкцією дерев'яних стін.

На цьому етапі найпоширенішим типом опалювальних пристроїв у Середньому Подністер'ї були печі-кам'янки, у Верхньому Подністер'ї та Західному Побужжі відомі окремі глинобитні і останцева печі. Зазвичай, вони розташовані у кутах котлованів (переважно східних і північних), скеровані устями паралельно до стін, зрідка в центр споруд. Більшість із них влаштовані на відстані від материкових стін котловану. Довжина стінок кам'янок – 1,0–1,5 м, глиняних – 0,6–1,2 м, площа 0,8–2,3 м², висота – до 0,6 м. Кам'янки були складені з каменю-пісковика (у Теремцях з додаванням гальки) різних розмірів, інколи з поєднання різноформатного каміння і плит. У конструкціях глиняних печей використовували вальки. Відомі також поодинокі виробничі нішоподібні печі та вогнища (часто це залишки зруйнованих печей, насамперед, ті, що були в кутах котлованів).

2.3. Житла другої половини V–VII ст.

Сформований у середині I тисячоліття н. е. формат жител протягом V–VII ст. не зазнав суттєвих змін і в процесі розселення слов'ян поширився у Центрально-Східній Європі. Уніфікація житла у слов'ян V–VII ст. була настільки всеохоплюючою, що житло між Дніпром і Лабою відрізняється тільки окремими

елементами – способом укладення і кріплення стін, деталями інтер'єру і різновидами опалювальних пристроїв, що загалом не впливало на їхню планувальну структуру і конструкцію [16, с. 219; 90, с. 169].

2.3.1. Характеристика котловану.

Форму котлованів дослідники визначають як чотирикутну, близьку до квадрата чи прямокутника [9, с. 351; 12, с. 17, 159, 173, 208–209; 15, с. 83–146; 22, с. 92–95, рис. 5, 7, 8; 35, с. 170, 176–177, рис. 3, 1–3; 165, с. 16; 202, с. 24; 203, с. 30]. Аналіз описів і графічного матеріалу показує часті відхилення від цієї норми (рис. ПБ-01). Подекуди котловани мали заокруглені кути (ж. 17, 18, 20, 21 із Рашкова III, 2 з Волосова). Більше того, заокругленість кутів інколи була настільки виразною, що в деяких випадках це дає змогу говорити про овальну (ж. 5 з Бовшева I) [105, с. 133, табл. III] чи умовно прямокутну форму (Горошева) [23, с. 87–89, рис. 3]. На думку В. Д. Барана, така ознака пов'язана з поганою збереженістю материкових стін котлованів (наприклад, у ж. 25, 27, 74 із Рашкова III). У низці жител (ж. 24, 29, 32, 61, 67, 81 з Рашкова III, двох з Рашкова II, 1, 6, 9 Ріпнева II, 3 зі Зеленого Гаю) котлован у районі печі був дещо ширшим від протилежної сторони (за винятком ж. 23, 31 з Рашкова III, що розширюються в сторону, протилежну печі). Трапецієподібну форму мали ж. 18 (1,8×2,5 м) і 70 (1,7–2,1×2,9 м) з Рашкова III. Таку форму і розміри пояснюють розташуванням споруд на обмеженому просторі між синхронними до них ж. 17/19 і 69/71 відповідно та допоміжним (виробничим) призначенням [12, с. 173, 208–209; 15, с. 35, табл. VI–IX, XVII; 16, с. 220].

При загалом чотирикутних обрисах котлованів із Луки-Каветчинської, деякі з них були асиметричними, з різною довжиною стін [36, с. 44]. Видовжену підчотирикутну форму мало житло із Підберізців, неправильного чотирикутника із заокругленими кутами – ж. 21 з Бакоти I, близьку до ромба – житла із Підбірців та 20 з Бакоти I [42, с. 322–323; 78, с. 90 (рис. 1), 92 (рис. 3)].

Довжина стін проаналізована за 483 показниками (у т. ч. 211 – із рашківських поселень) (табл. 5.2; іл. 11, 12). У Рашкові I–III довжина стін – 1,7–3,95 м, найчастіше – в діапазоні 2,4–3,2 м (разом 74 %), але переважно 3,0 м

(9,5 %), 2,8 м (9 %). На інших пам'ятках регіону (без врахування Рашкова) довжина стін – 2–5,7 м. Найпоширенішою є довжина в діапазоні 2,4–4,0 м, а пікові показники – 3,0 (9,6 %), 3,6 м (8,5 %). За узагальненими даними (з Рашковом) найчастіше довжина стін – в діапазоні 2,4–4 м; пікові значення припадають на 3,0 (9,5 %), загалом довжина стін в діапазоні 2,8–3,2 м становить 31,3 %, в діапазоні 3,3–3,6 м – 20,3 %. Порівняно з попереднім періодом знижується число значення довжини стін домінуючої групи (з 3,0 до 2,4 м), але пікові значення і надалі належать тим самим параметрам (не повторюються значення 3,8 й 4,0 м, що підтверджує тенденції до зменшення довжини стін).

За ознакою *«різниця між довжиною суміжних стін»* проаналізовано 238 жител (табл. 7.2; іл. 14-16). Найчастіше вона становить 0–0,4 м (70,2 %) (у Рашкові – 0–0,3 м). Як і в попередній період, виразно виділяється показник 0,2 м (18,9 %), інші (0; 0,1; 0,3; 0,4 м) мають близькі між собою значення (по 9,2–11,3 %). У Рашкові відмінність між піковими значеннями діапазону 0–0,3 м незначні (13–17 ж.; 13,3–17,3 %). Ще 22 об'єкти мають різницю довжини 1,0–1,6 м (9,2 %), що вдвічі менше ніж у попередній період (19,5 %). Житла з великою різницею між довжинами стін відомі також у сусідніх регіонах (ж. 3 із Корчака VII, ж. 6 з Гродзіска Дольного XXII, ж. 4, 11 зі Семенок). Порівняно з житлами середини I тис. н. е., меншою є максимальна різниця довжини (1,7 м, у Рашкові 1,0 м – проти 2,3 м).

Площа котлованів. Існує кілька критеріїв поділу на групи за площею котлованів (табл. 4). Наприклад, на Рашкові III виокремлено три таких групи [15, с. 36; 16, с. 222], на Рашкові I – п'ять [24, с. 47], при цьому діапазони цих груп не співпадають. У Кодині відзначено співіснування жител з різною площею – і малі, і великі об'єкти були у всіх періодах існування поселень [203, с. 30].

Аналіз у вузьких діапазонах площі 98 жител Рашкова I–III (табл. 6.2, 6.4; іл. 5, 6) показав, що вона представлена в діапазоні 4–16 м², але найчастіше 5–11 м² із помітною перевагою площі 6–7 і 8–9 м² (разом вони становлять 40,8 %).

Подібні тенденції демонструють й інші пам'ятки Подністер'я (з деякими особливостями; табл. 6.2, 6.4, 6.5): на Луці-Каветчинській – 5–13 м² (переважно 8–

9 м²; 36,4 %), Кодині І–ІІ – 4–17 м² (переважно 6–13 м², ще дві споруди мали площу в діапазонах 19–20 і 24–25 м²), у Городку-на-Смотричі – 7–18 м² (виразний діапазон 9–10 м²), у Ріпневі – 7–16 м².

Загальний аналіз показників площі котлованів 211 жител Подністер'я (табл. 6.4; іл. 2, 4) засвідчує діапазон 4–25 м² (переважно 5–16 м²), а пік припадає на показники 6–11 м² (сумарно становлять 58,3 %), з найбільшою кількістю жител із площею 8–9 м² (14,2 %). Без врахування даних рашківських поселень (зі значним числом невеликих за розмірами котлованів; табл. 6.5; іл. 6) ця статистика дещо коригується, зокрема нижня межа пікового значення підвищується до 7 м², а найбільша кількість споруд має площу 9–11 м² (разом 23 %). Площа 31 проаналізованого житла волинської групи – 6–21 м² (ж. 5/68 з Підріжжя – 30,8 м²), найбільше споруд у межах 9–16 м² з незначною (по 16,1%) перевагою діапазонів 11–12 і 15–16 м² (табл. 6.3; іл. 2, 3).

Сумарні показники аналізу площі котлованів Карпато-Волинського регіону такі (табл. 6.2; іл. 1): площа в діапазоні від 4 до 31 м², найбільшою кількістю споруд (від 7,9 %) представлені діапазони 6–12 м² і 15–16 м², пікове значення 8–10 м² (разом 25,2 %). Досить високі пікові значення площі були на пам'ятках суміжних регіонів.

Порівняно з попереднім періодом відзначимо появу малих котлованів (до 7 м²) і зменшення кількості великих (понад 20 м²) будівель (із 7,6 % до 1,4 %). Відповідно зменшується піковий кількісний показник – з найпоширеніших у середині I тисячоліття н. е. 10–11/13–14 м² до 8–9 м². Значний вплив на цей показник мають дані з Рашкова, без врахування яких ці значення залишаються близькими в обох періодах і тоді навіть значною у V–VII ст. є група жител із площею 15–16 м². Зміни відбулися й на окремих пам'ятках: якщо в Луці-Каветчинській (І фаза), Соколі і Теремцях не було виразних переваг якогось із діапазонів, то в тій таки Луці-Каветчинській (ІІ фаза), Рашкові І–ІІІ, Городку-на-Смотричі вже з'явилися домінуючі групи, хоча є й пам'ятки, де зберігається рівномірність розподілу (Зелений Гай, Кодин).

Глибина котлованів на різних поселеннях празької культури відрізнялася під впливом різних факторів (табл. 2, 9). Зафіксовано випадки, коли долівка знаходилася на верхній межі материка (Теребовля-вул. С. Стрільців, 51д [153, с. 283], майже всі житла з Семенок і Самчинців [259, с. 322–333, 342–345]) чи у передматериковому шарі (ж. 1 з Ріпнева III [12, с. 226], 12, 30 з Кодина I [203, с. 49, 53], печі-кам'янки № 1, 2, 5 з Горошевої [23, с. 91–93], сп. 1 з Рашкова III [15, с. 98, рис. 3]). Це утруднює фіксацію меж котлованів, викопаних у гумусованому прошарку. Якщо незначну глибину котловану сп. 7а з Бовшева II пов'язують з її перехідним характером від наземного до заглибленого [12, с. 16–17, 153], то заглибленість на 0,05–0,2 м найраніших жител поліської групи празької культури (Острів, Київ-Оболонь) [47, с. 191], ймовірно, спричинена особливостями влаштування котлованів у місцевих піщаних ґрунтах. Водночас, у ґрунтах такого ж типу в Корчаку I, IX котловани мали глибину до 0,8–1,2 м [202, с. 24]. У зимнівських житлах глибина навіть на досить високо локалізованому поселенні Зимне XIX була такою ж, як і в об'єктах розташованого топографічно нижче Зимного IV [47, с. 191, 196]. Відносно значною (0,8–1,1 м) була заглибленість котлованів п'яти жител із Бовшева I, викопаних у потужному шарі чорнозему [12, с. 145–147; 105, с. 133–134]. Різну висоту земляних стін мали житла, розташовані на схилах (наприклад, ж. 6, 7, 10 зі Зеленого Гаю, 5 з Підріжжя) [12, с. 175, 177, 183; 202, с. 44]. Відмінності у глибині жител синхронних (дещо глибші котловани з Ріпнева порівняно із Зимне IV) і асинхронних (більша глибина будівель із глиняними печами у Валахії і порівняно пізніших жител Полісся (Підріжжя)) пам'яток вказують на можливість модифікації будівельних прийомів різними общинами як в межах однієї територіально-хронологічної групи, так і на значних просторово-часових відрізках [47, с. 191, 196]. Глибину котлованів вважають хронологічним індикатором, зокрема, відзначено тенденцію до збільшення площі і зменшення глибини жител празької культури як на території України, так і в Центральній Європі [202, с. 24; 280, s. 33].

Аналіз за ознакою «глибина котлованів від сучасної поверхні»³ (далі – СДП) показав, що долівки жител цього часу влаштовані на рівні 0,3–2,0 м (глибина 1,65–2,0 м – тільки на Рашкові II–III) (на пам'ятках IV–V ст. – 0,5–1,8 м), більшість котлованів мали глибину в діапазоні 0,8–1,6 м (81,2 %) (у попередній період – 0,8–1,2 м), при цьому виразно виділяються показники 1,4 м (21 ж.; 10,4 %), 1,0 та 1,5 м (по 16 ж.; по 7,9 %). Для порівняння, у жител празької культури Центральної Європи найпоширенішою була глибина від СДП 0,6–1,0 м (53,7%); до 0,6 м – 14,8%, понад 1,0 м – 31,5% [280, s. 32; рис. 2, 3; таб. 2, 3].

Щодо окремих пам'яток, то у Городку-на-Смотричі глибина СДП – 0,6–1,4 м (переважно 0,6–1,0 м), у Луці-Каветчинській – 1,0–1,6 м. У Рашкові, показники якого значною мірою визначають статистику по всьому періоду, глибина – 0,95–2,0 м (високі показники спричинені потужним – 0,5–0,6 м, – наносним шаром у зв'язку із розташуванням поселення під крутим схилом [15, с. 9, 36]), основна група (78,4 %) жител – в діапазоні 1,2–1,6 м.

Рівень *давньої денної поверхні* (ДДП) вдається встановити зрідка (у Луці-Каветчинській і Рашкові II–III – за допомогою виявлених вогнищ поза будівлями і рівнем долівки наземних споруд [15, с. 36; 36, с. 44]). Вважається, що найчастіше житла празької культури були заглиблені на 0,7–1,0 м від ДДП [16, с. 222; 23, с. 87]. Аналіз даних 13 об'єктів вказує, що вона варіює від 0,3 до 0,8 ; незначна вибірка не дає змоги визначити якісь домінуючі тенденції.

За ознакою «глибина від верхньої межі материка» проаналізовано 162 житла (у т. ч. 116 із Рашкова I–III і 26 із Кодина I–II). Котловани впущені у материк від його верхньої межі до 1,15 м (глибину 0,65–1,15 м мають тільки рашківські житла). Більшість пікових показників (які визначають будівлі з Рашкова) припадають на значення 0,4–0,7 м (71,6 %), виділяються значення 0,5 м (18,5 %) і 0,6 м (16,7 %). У житлах празької культури Центральної Європи найпоширенішою є глибина (від рівня виявлення) 0,20–0,40 м (56,3 %) [280, s. 32, рис. 2, 3, таб. 2, 3].

3 Дані щодо заглибленості будівель від СДП подають різні: на Поділлі – 0,6–1,1 м (рідше 1,2–1,5 м) [165, с. 16], в Обухові II – 0,8–1,06 м [1, с. 297], на пам'ятках Дністро-Прип'ятського регіону (Ріпнів, Бовшів, Дем'янів, Городок-на-Усті, Зелений Гай) – 0,4–1,5 м [12, с. 17], у Рашкові III – 1,0–1,8 м [15, с. 9, 36].

У Рашкові I–III котловани вкопані у материк до 0,16–1,15 м, більшість пікових значень припадає на 0,4–0,7 м (78,4 %). У Кодині будівлі заглиблювали в материк на 0,1–0,6 м, з виразною перевагою показника 0,4 м (26,9 %).

Заповнення котлованів можна поділити на кілька категорій. Основу більшості із них становив гумус (табл. 10.1-10.3), незначна частина жител мала заповнення, основу якого становили суглинки. Трапляються заповнення, що складаються з двох (у ж. 20 з Кодина I і ж. 29 з Ріпнева II – трьох) прошарків. Найчастіше вони мають багато різних включень, які є рештками як самих жител, так і потрапили пізніше з навколишнього середовища.

Як стверджують дослідники Кодина, заповнення котлованів зазвичай склалися з двох нашарувань. Верхній шар (інтенсивно чорна земля) – лінзоподібної в перерізі форми, з найбільшою потужністю (до 20–30 см) в центрі споруди, насичений різним побутовим сміттям. Нижче знаходився шар суміші материкової глини і культурного шару, а під ним – рештки обваленої покрівлі у вигляді глинистого шару (товщиною 10–20 см). На долівці часто простежений «функціональний» прошарок (товщиною до 10 см): чорна земля з вугіллям, попелом, фрагментами кераміки [203, с. 28–30]. Проведений детальний (по об'єктах [203, с. 55, 56, 60, табл. 6, 1,3; 8, 3]) аналіз характеру заповнення, загалом підтверджуючи поділ його на два прошарки, показує, що наявність нижнього глинистого шару не була загальним явищем на поселеннях, а у вказаних житлах, які загинули в пожежі, такий шар покривав приблизно 50–70 % площі долівки (і завжди піч), тому не міг бути рештками даху чи іншого суцільного перекриття.

Заповнення жител празької культури Центральної Європи найчастіше було однотипним – земля різного забарвлення: брунатного, коричневого, сірого, чорного, “попелястого” тощо, насичена включеннями [280, s. 34, 101–167].

Елементи конструкції (табл. 11.2.; рис. ПБ-02).

1) *обвуглені плахи (колоди) вздовж земляних стінок котловану* виявлені у 16 спорудах регіону. Вони знайдені під всіма стінами: чільними (3 об.), причілковими і напільними (по 6 об.), припічними (9 об.). Відносно материкових стін вони розміщені як впритул (ж. 10 з Городка-на-Смотричі), так і на деякій

відстані (10–12 см у ж. 4 з Корчака IX). В окремих випадках встановлено, що це були плахи (ж. 30 з Ріпнева II, 4/71 з Підріжжя), шириною 0,1–0,28 м (Підріжжя, Рашків III, Ріпнів II) і збереженою довжиною 0,6–1,8 м (Підріжжя, Ріпнів II). Крім плах попід стінками двох жител (ж. 21 з Кодина I, 4 з Корчака IX) були вуглисті прошарки. Деколи вдається встановити спосіб кріплення цих плах – запазовані у стовпи (ж. 1 із Бернашівки), притиснуті стовпами до стіни (ж. 27 з Кодина I, 9 із Кодина II), закріплені між двома стовпами (ж. 4 з Корчака IX) [12, с. 17–18, 214, 218, 220; 15, с. 39, 94, 100, 108, 111, табл. VI, X, XVI; 22, с. 92, 93, рис. 5; 82, с. 469–470, 472, рис. 3, 6; 165, с. 89, табл. II, I, 91, табл. VI, I; 202, с. 34, 44; 203, с. 48–51, 55, табл. 8, 3, с. 59, табл. 7, I; 280, с. 38]. Серед інших відзначимо сліди стовпа у передпічному куті ж. 7/68 з Підріжжя (відбиток простежений на всю висоту земляних стін). Залишки обвугленого стовпа були у покуті ж. 4/71 (між материковою стіною котловану і горизонтальною балкою, покладеною вздовж стіни [82, с. 469–481, рис. 3, 6; 202, с. 44].

2) *Обвуглені шматки деревини, плах, прошарки вугілля на долівці і в заповненні* відомі у Кодині II: ж. 9 – посеред житлового простору (0,1 м над долівкою); ж. 12 шматки обгорілих колод були зверху на шарі глини, що накривав 2/3 площі споруди; багато вугілля – у нижній частині заповнень ж. 27 і 30. Очевидно, залишками гребенів даху є залишки колод (чи їх відбитки) вздовж однієї з осей котловану (ж. 9, 12 з Кодина II, 1 з Бернашівки).

3) *скупчення і шматки глиняної обмазки*. У чотирьох житлах на шматках обмазки і випаленої глини трапляються відбитки жердин. У ж. 9, 12, 27 з Кодина II придолівковий шар заповнення перекритий завалами глини, товщиною 0,05–0,4 м, у т. ч. з включеннями обмазки (ж. 12 з Кодина II). На половині площі ж. 30 з Кодина II лежав шар обпаленої до червоного кольору глини. В інших спорудах були як великі скупчення випаленої глини і обмазки (по всій площі котловану у ж. 1 з Бернашівки, 1 з Городка-на-Смотричі), так і незначні (на долівці у ж. 1 з Кодина I і в обох кутах при чільній стіні в ж. 1 з Ріпнева II; з відбитками соломи і полови) [12, с. 209, 214; 22, с. 92, 93, рис. 5; 165, с. 89; 203, с. 46, 51, 55 (табл. 8, 3), 56 (табл. 6, 3, 4), 59, 60 (табл. 6, I, 2); 82, с. 480, рис. 13].

4) *рівчаки у долівці вздовж стін (між стовповими ямками)* відомі у ж. 13, 17, 20 з Кодина I. Вони були вздовж напільної (3 об.), припільної (2 об.) і чільної (1 об.) стін. Їх ширина 0,1–0,2 м, глибина – 0,05–0,15 м. У ж. 13 канавки розташовані між кутовими стовповими ямками, які дещо виходять за лінію котловану, а посередині стін були додаткові ямки (на відстані від стін; стовпи-опори облицювання?) [203, с. 49–51]. Аналогічні ровики відомі у житлі з Кракова–Нової Гути 5В (ширина 0,05–0,12 м, глибина 0,03–0,12 м) [280, с. 38].

Стовпові ямки:

1) *від конструкції стін (облицювання)* виявлені у 72 спорудах (з 242-х проаналізованих; 29,8 %, що у відсотковому відношенні аналогічне до попереднього періоду) (табл. 14.2, 14.4; іл. 18, 20; рис. ПБ-03). На кожному поселенні кількість і співвідношення «стовпових» і «безстовпових» жител є різним: 20 – на Кодині I–II (з 32-х; 62,5 %), 18 – в Рашкові I, III (зі 106-ти; 17 %), 7 – у Ріпневі I–III (з 13-ти; 53,8 %), 8 – у Зеленому Гаю (з 8-и; 100 %), 1 на Луці-Каветчинській (з 11-ти; 9,1 %).

Найпоширенішими комбінаціями поєднання ямок є: 4+4 (11 ж.), 1+0 (10 ж.), 0+1 (9 ж.), 4+2 (8 ж.), 0+2 (7 ж.). Зафіксовано 37 жител, у яких було 3–4 кутові стовпові ямки (51,4 % від кількості жител з ямками; від загальної кількості жител V–VII ст. це 15,3 % – показники близькі до попереднього періоду), що умовно допускає існування каркасно-стовпової конструкції стін.

Ямки простежені у всіх кутах: запічному (30 об.), передпільному (44 об.), покуті (34 об.), напільному (37 об.), а також посередині всіх стін: чільної (34 об.), причількової (25 об.), напільної (25 об.), припільної (23 об.). Порівняно з попереднім періодом відзначимо такий самий низький показник ямок у запічному куті, при цьому вже немає такої рівномірності розподілу в інших кутах (зокрема, високий показник передпільного кута). Щодо серединних ямок, то при збереженні рівномірного розподілу серед трьох стін, вищою є кількість ямок під чільною.

Глибина стовпових ямок – 0,05–0,5 м, їх діаметр – 0,1–0,5 м.

Стовпові ямки, які виступали за межі котловану, зафіксовані у кутах ж. 13 з Кодина I [203, с. 49–51], 4 із Зеленого Гаю (деякі ямки до половини заходять у

материкові стінки котловану, де для стовпів вирізані спеціальні гнізда [12, с. 173, рис. 51], 2, 6, 11 з Корчака VII, 4, 6, 7 з Корчака IX [202, с. 32–34, табл. 38–39].

Розміщення стовпових ямок, поєднаних з канавками-відбитками нижньої частини плах облицювання, вказує, що стовпи підтримували плахи зсередини помешкання (ж. 13, 27 з Кодина I, 9 з Кодина II) [203, с. 49–51, 55, табл. 8, 3]. У ж. 4 з Корчака IX тонкі плахи дерев'яного облицювання були закріплені кінцями між двох вертикальних кутових стовпів, а зсередини житла їх підтримували додаткові стовпи [202, с. 34].

Специфічна система стовпових ямок була у ж. 17 з Кодина I. Крім кутових, біля кожної із трьох збережених стін, рівномірно по їх довжині, були ще по дві ямки. Над парою ямок біля західної (причілкової) стіни в материку викопана «сходинка». Також по дві ямки (на деякій відстані одна від одної і за 0,1 м від материкових стін) розчищені під чільною і напільною стінами ж. 9 з Кодина II [203, с. 50 (табл. 1), 55 (табл. 8, 3)]. Ймовірно така частота ямок пов'язана із використанням коротких плах для облицювання стін.

Окремий приклад локалізації стовпових ямок демонструють ж. 1 і 12 з Городка-на-Смотричі. У ж. 1 ямки розташовані по зовнішньому периметру котловану, на відстані 25–50 см одна від одної. Вони інтерпретовані як сліди вертикальних опор глинобитних стін (у заповненні – багато шматків перепаленої глини з відбитками дерев'яних конструкцій). У ж. 12 по кутах котловану, але вже за його межами, симетрично були стовпові ямки, які пов'язують зі слідами додаткових опор даху [165, с. 89, 91–92, табл. VII, 1].

У двох будівлях простежені «спарені» ямки: в передпічному куті (об. 23 зі Зимного IV) [47, с. 177, табл. III, 1] та посередині припічної і причілкової стін (ж. 1 з Бернашівки; кутові ямки були заповнені камінням) [22, с. 92–93, рис. 5].

2) *елементи вхідних конструкцій* (рис. ПБ-04; табл. 33): по дві стовпові ямки біля передпічного (ж. 5, 22 з Рашкова II) або покуті (ж. 1 з Бернашівки), поряд із кутовою у передпічному куті (ж. 30 з Кодина II), посередині чільної стіни (ж. 60 і 63 з Рашкова III – по дві спарені ямки; в першому випадку їхня спільна вісь знаходиться перпендикулярно до стіни котловану, в другому – паралельно).

Ймовірно, до вхідної конструкції належали поодинокі стовпові ямки у передпічній частині ж. 27 38, 40 (на деякій відстані від кута), 66 (на відстані 0,3 м від материкової стіни) з Рашкова III. Діаметр цих ямок 0,15–0,26 м, глибина 0,06–0,16 м. Відзначимо також залишки входу у вигляді наземної прибудови-тамбура з вертикально поставлених стовпів у ж. 2 з Корчака I [202, с. 25].

3) *від конструкцій інтер'єру* (табл. 16; рис. ПБ-05) Детальне вивчення долівки споруд деяких поселень дало змогу зафіксувати значну кількість дрібних стовпових ямок. Вони відомі у 9 об'єктах. Переважно ямки розміщені групами поблизу печі (перед устям чи ліворуч від нього, між піччю і причілковою стіною), під стінами (посередині чільної, між напільною і причілковою стінами), в різних частинах долівки (у центрі; посередині, паралельно до двох протилежних стін). Їх діаметр 7–15 см, глибина 6–30 см, у Підріжжі вони більші – діаметр 16–50 см, глибина 10–40 см. У деяких ямках (Колодрібка, ж. 6 з Городка-на-Усті) збереглися обгорілі залишки стовпчиків (у т. ч. зі загостреними кінцями).

Припускають, що деякі з ямок пов'язані з опорою лави (полу) (Колодрібка), дерев'яною конструкцією біля печі (ж. 6 з Городка-на-Смотричі), перегородкою, що відділяла припічну частину від решти інтер'єру (ж. 4 з Глибокого). Також їх пов'язують із ремонтами житла, підпорою зрубу або опорними стовпами від меблів [20, с. 39], нестационарними опорами для підтримки послабленого гребеня даху чи є слідами ремонту стін [165, с. 25, 90].

Особливо багато дрібних стовпових ямок у долівках жител із Корчака [202, с. 25, 34, табл. 38, 39], відомі у ж. 28 з Обухова II [1, с. 281], часто трапляються у житлах празької культури всієї Центральної Європи, де їх трактують як залишки внутрішніх (постійних і змінних) конструкцій (лави, столи, полиці тощо) [280, s. 52, 53; 302, s. 112].

*Материкові уступи*⁴ виявлені у 16 житлах на 8 поселеннях регіону, відомі вони також у Корчаку VII, IX, Обухові II (табл. 12; рис. ПБ-06). Більшість із них залишені під час копання котловану і тільки в ж. 6 з Ріпнева II зведені з

4 Вони фігурують під назвами «лежанка» (Рашків III), «лежак» (Городок-на-Смотричі), «прилавок» (Ріпнів II, Бакота I, Корчак), «уступ» (Лука-Каветчинська, Кодин I), «приступка» (Зимне IV), «сходінка» (Корчак, Рашків II), «останець» (Обухів II).

утрамбованої жовто-бурої глини. Лежанками (чи їх основою) можливо слугували кам'яні плити з ж. 11, 12 з Рашкова II – вихід скельної породи (1,65×0,55 м), який одночасно був бічною стінкою печі ж. 12 [15, с. 38, 85, 86, табл. II].

На можливість дерев'яного облицювання цих конструкцій вказує наявність шару спресованого попелу у вигляді смуги, шириною 3–15 см, на краю виступів у ж. 6, 9 з Ріпнева II. На поверхні цих шарів попелу чітко простежені відбитки плах.

Висота уступів незначна і становить 0,1–0,3 м (у Корчаку – 0,4–0,45 м). Різною була й довжина, однак більшість із них простягаються вздовж всієї стіни. Їх ширина – від 0,1 до 1,4 м, але найчастіше уступи мали різну ширину на окремих ділянках, різниця між параметрами однієї і тієї ж приступки – 0,05–0,4 м, хоча є уступи з різницею 0,9–1,0 м (ж. 5 з Городка-на-Смотричі, ж. 2 з Бакоти I). Наприклад, у ж. 2 з Бакоти I уступ розширювався в бік стіни з нішоподібною піччю. У ж. 5 з Городка-на-Смотричі уступ різко розширюється до 1,5 м у куті котловану, де споруджена піч-кам'янка. У ж. 13 з Рашкова II уступ, розташований вздовж всієї чільної стіни, розширюється по обох краях.

Влаштували по одному (8 об.) або два (5 об.) уступи, тільки в ж. 6 і 9 з Ріпнева II вузький уступ був по всьому периметру. Найчастіше вони розташовані вздовж чільних (7 об.), менше – під причілковою і напільною (по 3 об.) та припічною (2 об.) стінами. Ще у трьох випадках стан збереження об'єктів не дає змоги встановити стіну – чільну або причілкову (ж. 3 з Городка, 11 з Рашкова II, 2 з Бакоти I). Уступи розміщені майже рівномірно під стінами всіх сторін світу (крім східного – південно-східного).

Оскільки вважається, що найчастіше місце для снання (піл) знаходилося під напільною стіною, то наведена вище локалізація радше заперечує зв'язок уступів із лежанками. У деяких спорудах з уступами виявлені прямі ознаки виробничого використання приміщень (ж. 2 з Бакоти I, 73 з Рашкова III). Загалом, за своїми параметрами, розташуванням, іноді поєднанням з виробничими комплексами, ці об'єкти подібні до аналогічних конструкцій кінця IV – першої половини V ст.

Ніші «вирізані» у різних стінах (табл. 13; рис. ПБ-07): напільній (ж. 7 з Рашкова III, біля напільного кута), посередині причілкової (ж. 63 з Рашкова III),

ближче до запічного кута (ж. 3 зі Зеленого Гаю, 12 із Кодина II) чи посередині припічної стіни (ж. 8 із Луки-Каветчинської). Пов'язані з виробничими процесами деякі житла із Підріжжя, мали великі ніші з господарськими ямами посередині запічної (ж. 6/71), чільної і причілкової (ж. 7/71) стін, у напільному куті (ж. 9/71).

Форма «ніш» переважно напівовальна (ж. 7 (зі сходиною), 63 з Рашкова III, 3, 8 зі Зеленого Гаю), правильна прямокутна (ж. 12 із Кодина II). Розміри ніш різні: від ледь помітного відхилення від осі стіни (ж. 63 з Рашкова III) до 1,6×1,4 м (ж. 12 з Кодина II) [12, с. 172, рис. 49; 15, с. 88, 181, рис. 57, табл. IV, XVI; 36, с. 44, 77; рис. 25, 1; 82, с. 475, 477, 482, рис. 10, 12, 16].

Окремо стоїть «ніша»-прибудова у ж. 8 зі Зеленого Гаю, розмірами 3,7×1,3 м і висотою 0,4 м вище рівня долівки котловану, яка займала всю довжину припічної стіни. Вона інтерпретована як залишки входу [12, с. 181, рис. 57], хоча це могло бути приміщення, яке не мало окремого виходу назовні і було з'єднане із житловою камерою, або ж взагалі не пов'язане з цим житлом.

Ніша у ж. 12 з Кодина II мала стовпові ямки в кутах. Всю цю нішу займала піч-кам'янка (№ 2), яка устям виходила в житло, до бічної стінки ще однієї печі (№ 1), влаштованої у куті споруди. На думку дослідників пам'ятки, піч 2 була закинута і змінена піччю 1, спорудженою в типовій манері – у куті будівлі [203, с. 56, табл. 6, 4].

Окремі «ніші» можна пов'язати з вхідними комплексами. Такими, зокрема, є «коридори» – заглиблення видовженої прямокутної в плані форми, дно яких опускалося до долівки житлової камери похило або сходами – найчастіше розташовані навпроти устя печі, іноді в стіні біля опалювальної споруди, але завжди скеровані до сонячних сторін горизонту [197, с. 137; 280, s. 41; 306, s. 189–194]. До цієї категорії можна віднести вхідний коридор (довжина 2 м, глибина до 1 м) навпроти печі у житлі з Чудович II [280, s. 41–42], гакоподібну в плані нішу посередині східної (причілкової) стіни ж. 7/71 з Підріжжя, а також конструкції із ж. 2, 4, 5 з Корчака VII (коридор виступав за межі житла на 1–1,5 м і мав ширину близько 0,80 м).

Ніші-прямки були меншими. До рівня долівки були прокопані ніші у ж. 46, 59, 61, 62 з Рашкова III, 8 з Луки-Каветчинської, 21 з Горечі II, 1, 14 з Городка-на-Смотричі, 3 з Корчака IX. Вони розташовані у чільних стінах (у ж. 1 з Городка – поблизу покуті); вхідна (?) ніша у ж. 14 з Городка – у напільній стіні, поблизу напільного кута. Ніші мали прямокутну чи овальну/округлу форму (у ж. 46 з Рашкова III – трапецієподібну). Ширина ніш 0,6–1,1 м, вони виступають назовні (за межі лінії стін котловану) на 0,2–0,4 м (Рашків III).

Ніші зі сходинок (ж. 2, 8, 13 з Городка, 5/68 з Підріжжя, 3, 6, 8 з Луки-Каветчинської, 9 з Муравиці, з Пригородка I) (табл. 33) мали чотири- або трикутну в плані форму, влаштовані переважно у чільній стіні (у ж. 9 з Муравиці – посередині причілкової), при цьому у ж. 5/68 з Підріжжя і в Пригородку – посередині стіни, а в ж. 13 з Городка – ближче до передпічного кута. У Пригородку в ніші було дві сходинок, а поряд із нею – стовпова ямка. Ширина ніш 0,3–0,5 м (Муравиця, Корчак) і 0,75–1,0 м (Городок-на-Смотричі, Лука-Каветчинська, Пригородок, Корчак), у ж. 5/68 з Підріжжя – 1,4 м. Вони виступали за межі лінії стін котловану на 0,3–0,6 м (Лука-Каветчинська, Муравиця, Корчак VII), висота сходинок 0,08–0,3 м над рівнем долівки. У ж. 2, 8 із Городка сходинок викладені камінням. Входи у вигляді ніші-сходинок, вирізані в одній зі стін (переважно південній), відомі на пам'ятках празької культури Центральної Європи [280, s. 42].

Ями господарського призначення зафіксовані у 31 об'єкті (з 277 проаналізованих; 11,2 %)⁵ (табл. 15; рис. ПБ-08). Привертає увагу менший відсоток господарських ям у житлах цього періоду (11,2 %) порівняно з попереднім (26,7 %). Відзначимо високий відсоток таких ям на окремих пам'ятках (Бовшів I–II, Ріпнів II⁶, Городок-на-Смотричі, Підріжжя), що не поступається показникам попереднього періоду і водночас низькі показники для Рашкова і

5 Підріжжя – 4 (з 9 об.; 44,4 %), Ріпнів II – 5 (з 13 об. ріпнівських поселень; 38,5 %), Городок-на-Смотричі – 5 (з 27 об.; 18,5 %), Рашків I, III – 6 (зі 120 об., 5 %), Кодин I – 2 (з 32 об. із кодинських поселень; 6,25 %). Водночас такі ями відсутні у спорудах фази II в Луці-Каветчинській, хоча в житлах фази I вони були у 5 об'єктах.

6 У Бовшеві і Ріпневі є горизонти попередніх культур, тому деякі з ям могли не належати до жител V–VII ст.

Кодина. У житлах празької культури Центральної Європи господарські ями трапляються нечасто навіть на широко розкопаних пам'ятках [280, s. 51].

Найчастіше у житлах було по одній такій ямі (25 об., 80,6 %), рідше – по дві чи три⁷ (по 3 об., по 9,7 %) ями. Із 39 проаналізованих ям, у 22 (56,4 %) *форма ям* визначена як овальна, 14 – округла (35,9 %), ще по одній (по 2,6 %) – як півовальна, неправильна і підтрикутна.

Ями *локалізовані* у різних частинах будівель: під стінами (9 об.), у т. ч. по 3 – під напільною і чільною; розміщені як впритул до стін, так і на деякій відстані від них (наприклад, у ж. 9 з Ріпнева II); у 2 випадках – під причілковою і 1 випадку – під припічною стіною. У Підберізцях яма була у невеликій ніші напільної стіни, одна з ям у ж. 9 з Муравиці заходила під причілкову стіну підбоєм.

У 10 випадках ями були в інших частинах долівки: у центрі (ж. 19, 26 з Городка-на-Смотричі, очевидно, це – господарські споруди), зміщені до стіни (сп. 4а/2 із Зимно IV; до чільної стіни – ж. 20 з Городка-на-Смотричі; до причілкової, перед устям нішоподібних печей – дві ями в ж. 31 із Ріпнева II). Серед цієї категорії ще 5 ям розташовані біля печі (ж. 5 з Бовшева I, ж. 7 з Бовшева II; у т. ч. перед устям або ліворуч від нього, біля бічної стінки печі – ж. 4/71 з Підріжжя, 9 і 60 з Рашкова III). У кутах або поряд з ними були 10 ям: біля напільного (6 об.) і покуті (4 об.) кутів.

Порівняно з попереднім періодом відзначимо збереження тенденції приблизно рівномірного розподілу ям у різних частинах житла. Водночас «посереддолівкові» ями найчастіше були поряд із піччю, що рідко траплялося в попередній час. Дещо переважала локалізація під напільною і чільною стінами; зберігається також перевага локалізації біля напільного кута, зростає кількість ям у покуті і не відомі ями в передпічному куті.

Окремо варто виокремити ями з трьох жител Підріжжя, влаштовані у спеціальних прибудовах-нішах, які прилягали до однієї зі стін. У ж. 6/71 вони розташовані у трьох стінах ніші неправильно-хрестоподібної форми [82, с. 475, 477, 478, 482, рис. 10, 12, 16]. Поєднання у цих об'єктах нетипових для цього

⁷ По три ями були у ж. 6/71 і 7/71 з Підріжжя, пов'язаних з виробничими процесами.

регіону печей із каменю і глиняних вальків, скупчень глини, руди і криці дає підстави пов'язувати ці комплекси із виробничими процесами.

Стінки ям переважно звужені донизу (9 об.) або пологі/похилі (3 об.), іноді прямі/вертикальні (4 об.); у ж. 15 з Кодина I була дзвоноподібна яма (діаметри горла 0,7 м і дна 1,2 м). Серед окремих специфічних ознак стінок: укріплений камінням один з країв ями (ж. 33 з Рашкова I); материкова приступка (глибиною 0,25 м від рівня долівки) (ж. 9 із Рашкова III); вимазані глиною (з відбитками хмизу) і обпалені стінки (ж. 20 з Городка-на-Смотричі); 4 стовпові ямки вздовж краю ями, з боку споруди (ж. 21 з Городка-на-Смотричі); обмазані глиною на рівні долівки краї двох ям (ж. 6 Ріпнева II).

Аналіз параметрів 33 ям показав, що вони мали *глибину* в діапазоні 0,12–1,6 м, найчастіше – 0,2–0,45 м (22 об.; 66,7 %; у т.ч. з глибиною 0,2–0,3 м – 16 об.; 48,5 %), особливо звертає увагу, що майже чверть ям (8 об.; 24,2 %) мають глибину наближену до 0,2 м. Дещо відокремлені групи становлять ями з глибиною 0,5–0,6 м (4 об.; 12,1 %) і 0,8–0,9 м (4 об.; 12,1 %); окремо стоять ями з ж. 15 Кодина I (1,4 м) і 56 з Рашкова III (1,6 м).

Горизонтальні параметри ям. Щодо округлих ям, то 11 з них мали діаметр 0,6–0,9 м, а ще 6 ям – діаметр 1,2–1,4 м (ще 2 ями, діаметром 1,5 м, виявлені у ж. 19, 26 з Городка, які, ймовірно, були господарськими спорудами) без помітної переваги якогось діапазону (за винятком 0,6–0,7 м – 6 ям та 0,9 м – 3 ями). Ями овальної (чи близької до неї) форми мали параметри від 0,3 до 1,5 м. Виразно простежується перевага показника довжини/ширини в діапазоні 0,5–0,8 м (18 з 28 показників; 64,3 %). При цьому довжина ям варіює в діапазоні 0,5–1,5 м (найчастіше 0,7–1 м: 10 з 14 показників), а ширина – 0,3–0,85 м (найчастіше 0,5–0,7 м: 9 з 14 показників). Різниця між двома параметрами таких ям становить 0,1–0,3 м (11 з 15 випадків із приблизно рівномірним розподілом у вузьких діапазонах); окремо відзначимо три ями з різницею довжина/ширина 0,5–0,7 м (ж. 15 з Кодина I, 5 з Ріпнева II, 9/71 з Підріжжя) і 1,35 м (ж. 4 з Бакоти I). Порівняно з попереднім періодом тенденції у горизонтальних і вертикальних

параметрах загалом залишаються сталими, хоча у житлах V–VII ст. вже немає дуже широких (max 3,5/1,5 м) і глибоких (max 2,35/1,4 м) ям.

Основою заповнення ям переважно був гумус (ж. 9 з Муравиці, 60 з Рашкова III, 6, 31 з Ріпнева II), пісок (ж. 4/71 з Підріжжя), бурий суглинок (ж. 7 з Бовшева II), а також різні включення⁸.

Отже, у V–VII ст. котловани жител більш наближені до правильних квадратних чи прямокутних форм, однак різні «відступи» від стандарту і надалі трапляються. Їх площа переважно 4–25 м² (пікові значення 6–11 м²) у Подністер'ї і 6–21 м² (при перевазі діапазонів 11–12 і 15–16 м²) на Волині, що засвідчує зменшення середніх показників площі порівняно з попереднім часом. Їх глибина в материк – до 1,15 м (при цьому залиблені на понад 0,65 м тільки об'єкти з Рашкова). Котловани заповнені переважно темним гумусом, все частіше трапляються світло-суглинкові, а також 2-шарові (гумусно-суглинкові) заповнення. Як і раніше, відомі ті самі залишки елементів конструкцій, у кількох випадках вдалося встановити спосіб кріплення плах до стовпів. Відбулося зменшення відсотка господарських ям у долівці (до 11,2%), хоча окремі поселення не поступаються за цим показником відносно опереднього періоду. Як і раніше, відомі материкові уступи («прилавки») та ніші. Збереглися показники «стовпових» жител (29,8 %) і тих із них, які можна пов'язати зі стовпово-каркасною конструкцією стін (15,3 %).

2.3.2. Опалювальні пристрої.

Основним типом опалювальної споруди у житлах населення празької культури Карпато-Волинського регіону були печі з каменю та глини, інколи – вогнища, переважно в кутах котлованів [12, с. 171; 18, с. 73]. Кам'янки були найпоширенішим типом печей і на пам'ятках празької культури в Центральній Європі (32,9 %) [280, s. 45, tab. 6].

У житлах переважно використовували по одному опалювальному пристрою, зрідка – два⁹, що може бути пов'язане, як із виробничими процесами, так і

⁸ Варто відзначити знахідки людського черепа (ж. 56 з Рашкова III); білий перепалений порошок і уламки великого зерновика (ж. 25 з Городка); фрагменти кераміки, кістки тварин і пряслице під шаром глиняної обмазки (ж. 1 з Бернашівки).

стратиграфічною нерозділеністю об'єктів. Наявність двох печей у поєднанні з «прилавками» (ж. 73 з Рашкова III), скупченнями глини і руди, конструкція печей (з каміння, глини і вальків) (ж. 8/71 з Підріжжя) дає підстави припускати їх господарсько-виробничу функцію.

Локалізація в житлі.

1) *Локалізація в кутах чи інших частинах будівель.* Кам'янки розташовані переважно в одному з кутів споруди [16, с. 223], в окремих випадках – ближче до середини стін чи в центрі житла або на значній відстані від стін (табл. 17; рис. ПБ-09). Специфічне розташування мала піч № 2 у ж. 12 із Кодина II. Припускають, що вона відображає пошук оптимального формату функціонування печі: спочатку вона споруджена у ніші в куті, за межами котловану, функціонувала нетривалий час або й взагалі не використовувалася. У зв'язку з нераціональністю такої локалізації її закинули, в куті звели іншу піч, а нішу відгородили стіною [203, с. 56, табл. 6, 4].

2) *Щодо локалізації відносно сторін світу,* то у Рашкові III печі розташовані як у північній (46 об.), так і в південній (43 об.) частинах помешкань [15, с. 36], у Підріжжі – в кутах північних частин споруд, причому майже всі (крім житла 7/68) обернені устями до південних румбів, тобто в бік, протилежний від р. Стохід [82, рис. 1]. У Корчаку розташування печей у житлах чітко витримане – всі вони знаходяться у північно-східному куті [202, с. 25]. На пам'ятках празької культури Центральної Європи більшість печей теж були у північно-східних – 32,2% (48 об.) та північно-західних кутах чи частинах котловану – 21,4 % (32 об.); інші варіанти значно менш поширені (до 8 %) [280, s. 44].

Аналіз (табл. 19; іл. 21-24; рис. IV-49) локалізації печей за схемою «кут→напрямок устя» показав, що у 75 житлах регіону (без Рашкова і Кодина) найпоширенішими є варіанти E→SW (29,3 %) (домінує і в будівлях кінця IV – першої половини V ст.), NW→S (21,3 %, лівобічні) і NE→S (13,3 %). У

9 По дві печі (або черені розібраних печей) виявлено у ж. 12, 23, 55, 60, 61, 73, 87 з Рашкова III [15, с. 37, 90, 95, 114, табл. V, VII, XVIII], 3 зі Зеленого Гаю [12, с. 173, рис. 6, 49], 1, 7, 13, 14, 17 з Городка-на-Смотричі [165, с. 89, 92, табл. I, I, V, I, VIII, I, IX, I]. У ж. 8/71 із Підріжжя одна піч була в куті, а друга – перед її устям, причому устями вони орієнтовані в одному напрямку [82, с. 479, рис. 13].

Рашкові III з 87 проаналізованих жител найпоширеніші варіанти: SE→W (31 %) (у протилежний бік від Дністра), NE→S (25,3 %) (в бік Дністра), NW→E (19,5 %). Ці варіанти домінували на всіх етапах існування поселення. У Кодині I–II найпоширенішими є два варіанти: NE→S (43,3 %) і N→SE (23,3 %). Більшість печей мала так зване правостороннє розташування і тільки 32 зі 192-х проаналізованих (16,7 %) – лівостороннє (9 – з Ріпнева, 8 – з Рашкова III, 5 – з Підріжжя, 3 – з Кодина I–II).

3) *Відносно стін котловану* (табл. 17; рис. ПБ-09) у Рашкові II–III *впритул до стін* знаходилися печі у 49,5 % жител, в інших об'єктах на невеликій відстані або тильна (19,8 %), або бічна (12,1 %) стінки. Відстань від стін у Рашкові III – 0,1–0,4 м (тильні стінки) і 0,15–0,25 м (бічні стінки) – на товщину зрубу [15, с. 37]. У ж. 41 бічна стінка прилягала до материкового виступу-останця в куті [15, с. 101–102, табл. XI]. *На відстані від стін* були печі у 8-и (з 9-и) будівлях з Підріжжя, половині (48,1 %) жител із Городка-на-Смотричі, деяких спорудах із Рашкова III (6,6 %), у всіх із Корчака.

4) *Напрям устя відносно стін житла* (табл. 18; рис. ПБ-10). Стінки більшості печей були *паралельно до стін котловану, устям спрямовані на протилежну (чільну) стіну* будівлі. У кількох випадках *стінки печі орієнтовані приблизно по осі діагоналі котловану, а їх устя скероване в центр об'єкта* (9 об.: Рашків III, Кодин I, Городок-на-Смотричі, Лука-Каветчинська, Ріпнів I, Підріжжя, Зимно IV). У ж. 14 з Луки-Каветчинської устя побутової кам'янки і нішоподібної печі обернені до центру житла і водночас одне до одного). Такі печі відомі також в Обухові II [1, с. 281, рис. 1, 2, 3] і Семенках [259, с. 330, рис. 12, 1]. У деяких житлах вісь напрямку устя *дещо зміщена до центру* (9 об.: чотири з Рашкова III, по одному з Бернашівки і Зеленого Гаю, три з Підріжжя). У ж. 46 з Рашкова III *устя скероване до припичної стіни*. Аналогічні варіанти напрямку устя відомі з пам'яток празької культури Центральної Європи [280, s. 43–44, рис. 5, tab. 5].

Кам'янки.

Розміри печей. Аналіз параметрів печей (табл. 20-23; іл. 25) вказує, що довжина їх стінок була в діапазоні 0,4–2,0 м: найменша – у ж. 3 зі Зеленого Гаю

(0,4–0,45 м), найбільші – у Бакоті і Бернашівці. Більшість мали довжину стінок в діапазоні 0,8–1,2 м. Площа печей – від 0,18 до (ж. 3 із Зеленого Гаю) до 3,24 м² (ж. 24 з Горечі II), більшість із них – в діапазоні 0,7–1,3 м², при виразній перевазі вузьких діапазонів 0,91–1,00 м² (24 печі) і 0,71–0,80 м² (22 печі).

Вважають, що середня *висота печей* становила 0,50–0,70 м від рівня череня (Рашків II–III, Корчак, Кодин), хоча, є й печі висотою 0,70–0,80 м (ж. 14 з Корчака VII, Розтоки (Чехія)) [15, с. 38, 202, с. 25, 33; 203, с. 56; 280, с. 48]. Натомість аналіз показує, що збережена висота печей – 0,2–0,75 м (у ж. 30 із Кодина II – 0,9 м). Більшість висот сконцентровані в діапазоні 0,2–0,6 м, при виразній перевазі значень 0,3 м (20,2 %) і 0,5 м (15,6 %); печі висотою до 0,4 м становлять 59,6 %. Серед особливостей висотних показників: у ж. 38 з Кодина II висота паливної камери – 0,4 м, при висоті стінок печі 0,6 м [203, с. 61]. Часто піч мала різну висоту стінок (наприклад, ж. 55 з Рашкова I – висота тильної стінки 0,75 м, а бічної (пристінної) – 0,6 м [24, с. 73].

Конструкція печей-кам'янок. Стінки і куполи печей-кам'янок складені з каміння різного типу – пісковика (Рашків, ж. 1 з Дем'янова I, ж. 1 зі Звиняча II, ж. 3 зі Зеленого Гаю та ін.), гальки (Волосів, Непоротів, Лука-Каветчинська, Рашків III), сланцю (Непоротів), граніту (Корчак, Семенки) (залежно від наявного матеріалу в околицях поселення). Як зазначив В. Д. Баран, в основу печі часто ставили великі кам'яні плити, поставлені на ребро, а навколо них і зверху (у вигляді склепіння) викладали каміння менших розмірів [12, с. 25; 16, с. 223–224]. У ж. 7 із Бовшева II, крім каменю використана болотна руда [12, с. 150, рис. 7].

Із Подністер'я проаналізовано 105 кам'янок (у т. ч. 69 – із Рашкова I–III – 65,7 %) (табл. 24; рис. ПБ-11). Загалом, можна виокремити три категорії: 1) з кам'яних плит (47 печей – 44,8 %); 2) з необробленого каміння різних розмірів (36 печей – 33,6 %); 3) поєднання плит і необробленого каміння (23 печі – 21,5 %). Треба відзначити, що на ці показники істотно впливає високий відсоток рашківських печей у цій вибірці, що зумовлює потребу окремо проаналізувати їх конструкцію.

Більшість печей у Рашкові (табл. 24.1-24.3) зведено з «великих плит» (18 об.; 25,7 %), плит, поставлених на ребро (16 об.; 22,9 %), плит, як поставлених на ребро, так і плазом (8 об.; 11,4 %), з плит і великого каміння (4 об.; 5,7 %), з плит на ребро і дрібного каміння (3 об.; 4,3 %), з великих плитчастих і підквадратних шматків каменю (3 об.; 4,3 %), дрібного каміння (3 об.; 4,3 %), дрібного і великого (2 об.; 2,8 %), основа – з великого каміння, а верхня частина печі – з дрібного (1 об.; 1,4 %), великого каміння (9 об.; 12,9 %), «колотого каменя і річкової гальки» (2 об.; 2,8 %). Отже, на рашківських поселеннях із використанням плит збудовано 53 печі (75,7 %, у т. ч. з додаванням іншого каміння – 10 печей; 14,3 %), решта ж (24,3 %) – із необробленого каміння.

Розподіл поширення тих чи інших конструкцій за хронологічними періодами (табл. 24.3) Рашкова III [15, рис. 14], показує¹⁰, що конструкції з плит на ребро, а також з великого каміння помітно поширеніші в III періоді; плити на ребро і плазом – у II і III періодах; печі з «великих плит» розподілені більш-менш рівномірно (по 3–5 в кожному періоді); інші категорії надто нечисельні, щоб робити якісь ширші висновки.

Відзначимо й деякі інші тенденції. Наприклад, крім Рашкова, ніде більше не зафіксовано варіанту конструкції з плитами, покладеними плазом, та конструкції з великих плитчастих і підквадратних шматків каменю; з великого каміння складена тільки піч у ж. 29 з Кодина I (у Рашкові – 9 об'єктів). Натомість печі з поєднання великого і дрібного каміння, а також із дрібного каменю, мало поширені в Рашкові, більше відомі на інших пам'ятках.

Плити інколи використовували як додаткові опори для стінок, як тильних (деякі житла з Луки-Каветчинської, ж. 8 зі Зеленого Гаю), так і бічних (окремі житла з Луки-Каветчинської); у ж. 28 з Кодина II плита становила горизонтальне перекриття верху тильної стінки. З плит, поставлених на ребро, були складені паливні камери (ж. 9, 12 з Кодина II, 3, 6, 8, 10–12, 21, 27 з Луки-Каветчинської, 16, 25 з Рашкова I, 2, 35 з Рашкова III, піч 3 із Непоротова).

¹⁰ Очевидно, результати є неповними, оскільки залишилася невідомою конструкція печей 26 з 79 жител Рашкова III, які піддаються датуванню (7 з 21 – I період, 5 з 23 – II період, 14 з 35 – III період); крім того недатованими є 8 жител, конструкція печей яких відома.

Окремої уваги заслуговують п'ять детально задокументованих печей VII ст. з Непоротова (рис. ПБ-12)¹¹. Особливу конструкцію мала квадратна у плані піч 3, паливна камера якої, складена зі сланцевих і пісковикових плит, була зусібіч замкнута стінками. Зверху вона була засипана камінням (у т. ч. великим), а в її заповненні виявлено людський череп, що дає підстави пов'язувати цю споруду з культовими практиками. З плит сланцю і пісковика складені й інші печі (крім п. 4 – з дрібного річкового каміння). Проміжки між великими плитами закладені меншим камінням і річковою галькою. Камера п. 2 обкладена великим камінням і уламками жорен, а п. 5 – валунами пісковика [106, с. 204–209, рис. 1, 2].

Подібні способи зведення кам'янок відомі на пам'ятках суміжних регіонів [202, с. 25, 33–34; 280, s. 101–106].

У процесі зведення печей, ймовірно, спочатку будували дерев'яний каркас, на який опиралися камені, і який потім згоряв. Сліди каркасу простежені в низці будівель Корчака VII (ж. 6, 7, 14, 15) [202, с. 25, 32, табл. 39, 3, 6, 7], у двох печах із Непоротова [106, с. 204–209, рис. 1, 2].

У більшості жител із Рашкова, Корчака, Кодина, із Поділля *скріплювальний розчин* між камінням печей не виявлений [15, с. 37; 165, с. 17; 202, с. 32; 203, с. 34]. Тому саме потреба додаткової опори і забезпечення стійкості спричинила потребу зводити бічні і тильні стінки впритул до материкових стін котловану (у Рашкові III – в 66 об'єктах з 77-и, де фіксується співвідношення стінок печі і стін котловану) [15, с. 37]. Водночас часто фіксують, що шпарини між камінням печей засипані землею чи забутовані керамікою, дрібним камінням (ж. 9, 11, 31, 35, 42, 52, 91 з Рашкова III), дрібним камінням і галькою (ж. 14 з Бовшева I, піч 1 з Непоротова), обпаленою глиною (?) (піч 2 з Непоротова) [12, 15; 16, с. 224; 106; 202, с. 32, табл. 39, 3, 6, 7]. Уздовж стінок печі 1 ж. 12 із Кодина II збереглися залишки дерев'яного облицювання у вигляді обгорілих плах [203, с. 56, табл. 6, 4].

На кількох пам'ятках Центральної Європи відомі погано збережені печі, які можливо були складені за допомогою каміння і глини [280, s. 46–47], у яких глина

11 Дві з них були в житлах, контури яких не простежені (п. 2, 4), одна – в дерев'яній споруді з дахом (п. 1), одна – в невеликій ямі (п. 3) [106, с. 204–209].

могла слугувати як звичайною обмазкою поверхні печі, скріплюючим розчином, так і її важливим конструктивним елементом.

Паливні камери печей були обкладені зусібіч плитами (ж. 9 з Кодина II [203, с. 55]) або валунами (піч 5 із Непоротова; піч зі сланцевих і пісковикових плит [Крушельницька, 1995, с. 208, рис. 2, 2]). Розміри паливних камер печей із Рашкова III – від 0,3×0,4 до 0,5×0,9 м, найчастіше ж 0,4×0,5 м (у повністю збереженій печі з ж. 72 – розміри 0,34×0,7 м) [15, с. 38, 114]. Висота паливних камер теж незначна – 0,30–0,50 м, наприклад, у ж. 72 з Рашкова III – 0,24–0,26 м (біля тильної стінки – 0,18 м) [15, с. 114; 16, с. 224], у ж. 22 і 27 з Городка-на-Смотричі [165, с. 94, 96, табл. XIII, 8, XV, 11], у Корчаку – не більше 0,5–0,6 м, що наводить на думку про використання при їхньому опаленні невеликих, дрібно порубаних дров і гілля [202, с. 25].

Склепіння печей було з дрібного або крупного каміння, плит, жорнових каменів, гальки.

Особливу конструкцію мали печі у ж. 6/71, 7/71, 9/71 із Підріжжя, у яких використано каміння і глиняні вальки-хлібці, у ж. 8/71 дві печі складені з каміння, глини і глиняних вальків [82, с. 475, 476, 479, 481] (найімовірніше, така конструкція пов'язана із виробничими функціями цих споруд). Глиняні “хлібці”, які зазвичай, притаманні для глиняних печей, відомі й на пам'ятках із кам'янками (ж 1 з Корчака VII, 2, 6 із Корчака IX, 3, 4, 12, 13 з Тетерівки [202, с. 32–36], Луг-Оболонь в Києві, Старокиївська Гора [197, с. 25, 32], 1, 2, “яма” 1 з Гродзіска-Дольного III [297, s. 11–20; 298, s. 201–208], Ханска III¹² [200, с. 83]).

Зі склепіннями пов'язані *глиняні жаровні*, виявлені біля печі-кам'янки 5 у Горошевій (праворуч від устя, діаметр 1,3 м) [23, с. 89, 92, рис. 3] і в заповненні ж. 2 із Бакоти I [42, с. 321].

Устя печей часто сконструйовано з вертикально поставлених плит, перекритих зверху також плитою (каменем). Ширина устя – в діапазоні 0,25–

12 «Конуси» з Ханска III мали неправильну конусоподібну форму, округлу верхівку і основу (висота 15–20 см, діаметр основи 8–10 см). На думку І. А. Рафаловича, їхнє використання пов'язане із труднощами в добуванні придатного каміння).

0,65 м (виразно переважають параметри 0,35–0,40 м – 14 із 23 показників, 60,9 %). Висота устя, зафіксована у двох випадках, становила 0,25 м (табл. 23).

Глиняні печі. Ареалами поширення глиняних печей є поселення Західного Полісся, Західної Волині, Середнього Подніпров'я, Нижнього Подунав'я, Середнього Поссяння, спорадично – у Північно-Східній Німеччині (ранні житла зі Старіграда-Ольденбурга [18, с. 90]) і Верхньому Повісленні (Іголом'я I, два об'єкти) [280, s. 48] (рис. I-2).

За способом формування стінок можна виділити два різновиди глиняних печей – останцеві і глинобитні, які мали склепіння з вальків або ж глинобитне.

Останцеві печі «вирізали» в материковому останці, залишеному під час копання котловану в щільному лесі. Вони були у більшості споруд (12 з 13) поселень Ріпнів I–III (рис. ПБ-13); тільки у двох будівлях із Ріпнева II, в кутах, які перерізали споруди черняхівської культури, печі влаштовані у масиві насипної, добре утрамбованої глини буруватого (ж. 9) чи коричнюватого (ж. 10) кольору. Це вказує на усталеність прийомів житлового будівництва на поселенні (намагання влаштувати печі у традиційному для цієї пам'ятки північно-західному куті споруди; тільки піч у ж. 5 зведена у північно-східному куті, у ж. 30 – у південно-західному). Такі печі відомі у ж. 5/71 з Підріжжя та 19 зі Зимного IV, а також в Обухові II та Іголом'ї.

Виступи-останці мали форму, яка визначена як квадратна (ж. 4 з Ріпнева I), чотирикутна (ж. 7 з Ріпнева I, 10, 30 з Ріпнева II), прямокутна (ж. 5/71 з Підріжжя, об. 19 зі Зимного IV), підковоподібна (ж. 1 з Ріпнева III, 5, 31 з Ріпнева II), овальна (ж. 1 з Ріпнева II; 27, 41 з Обухова II, дві печі з Іголом'ї), напівовальна (ж. 29 з Ріпнева II), напівкругла (ж. 6 з Ріпнева II). Форму самих останцевих печей визначають як підковоподібну (ж. 4 з Ріпнева I, 1, 6, 9, 28, 29, 31 з Ріпнева II, 1 з Ріпнева III), рідше чотирикутну (ж. 7 з Ріпнева I, 5 з Ріпнева II) [1, с. 281, 297, рис. 1, I, 3; 12, с. 207–223; 47, с. 174, табл. I, 2; 82, с. 474, рис. 8; 280, s. 48].

Розміри останців у Ріпневі – 0,8–1,2×1–1,45 м (площа 0,8–1,68 м²). Внутрішні розміри печей – від 0,4×0,5 до 0,8×0,9 м. У більшості печей (10 з 12) різниця між параметрами внутрішніх стінок не перевищує 0,2 м. Близькими до цих показників

є розміри останців у житлах із Підріжжя (1,25×1,5 м), Зимного IV (1×0,65 м) [47, с. 174, табл. I, 2; 82, с. 474], Іголом'ї I (1,35×1,10 м та 1,20×1,30 м) [280, с. 48]. Товщина стінок печей у Ріпневі 2–9 см, в Обухові – 1–2 см. У Ріпневі висота останців від рівня долівки – 0,15–0,8 м, при цьому із 9 жител, де в публікаціях вказана висота останця, у шести вони мали показники в межах 0,2–0,4 м від рівня долівки, а в двох перевищували висоту у 0,5 м (ж. 5, 29 з Ріпнева II) [12, с. 207–223]. У ж. 5/71 з Підріжжя висота останця 0,45 м [82, с. 474], однієї з печей в Іголом'ї I – 0,50 м [280, с. 48].

У ж. 10, 29, 30 із Ріпнева II останці зверху облицьовані глиняною обмазкою, іноді з включенням кераміки (ж. 29). Останці були на відстані 0,11–0,5 м від стін котловану (ж. 29–31 з Ріпнева II) [3, с. 367; 12, с. 25–27, 207].

Конструкція склепіння. У деяких печах купол був побудований зі сплюснених овальних, рідше конусоподібних, вальків (рис. ПБ-15), без дерев'яного каркасу. Всупереч поширеній у літературі думці, що останцеві печі з куполом із вальків-хлібців є типовими для Західного Побужжя у V–VII ст., відзначимо, що вальки виявлені у печах тільки у 54 % (7 з 13) жител на поселеннях біля Ріпнева – пам'ятках, які вважають еталонними (в т. ч. за цією ознакою) у цьому регіоні. Ще два «хлібці» виявлено в останцевій печі в об. 32/53 з Іголом'ї I [280, с. 48].

У печах, головню, збереглася лише нижня частина валькового зводу, висотою 0,18–0,6 м від рівня череня. Вони знайдені майже виключно у заповненні паливних камер і на долівці поряд (ж. 4, 7 з Ріпнева I, 6, 9, 10, 28 з Ріпнева II). Куполоподібне перекриття добре збереженої печі у ж. 7 із Ріпнева I, на думку автора досліджень, споруджене без дерев'яного каркасу. Досліджена частина склепіння піднімалася над черенем на висоту 0,28–0,30 м. У верхній частині збережених стінок і в обвалі купола на черені виявлена значна кількість овальних вальків. Такими ж вальками була облицьована внутрішня поверхня стінок печі. У зв'язку з тим, що в печі зафіксовано два черені, В. Д. Баран зробив припущення, що спорудження купола з вальків пов'язане з ремонтом чи перебудовою печі при влаштуванні другого череня, хоча й не відкидає можливості первинності такої конструкції [3, с. 367; 12, с. 25–27, 207].

У низці об'єктів з останцевими печами (ж. 1, 5, 29, 30, 31 із Ріпнева I, 1 із Ріпнева III, 5/71 з Підріжжя, 19 зі Зимного IV) вальків не було виявлено, що дає підстави припускати наявність *глинобитної верхньої частини і склепіння*. Однак, зруйнованість верхніх частин печей не дає змоги відтворити цей елемент.

Глинобитні печі (рис. ПБ-14) відомі на пам'ятках від Середнього Дніпра (Обухів II) до Середнього Сяну (Гродзіско-Дольне). Переважно вони зведені на долівці, інколи на невисоких останцях (ж. 6/68 з Підріжжя, об. 23 зі Зимного IV). У ж. 6/68, 7/68 з Підріжжя виявлені сліди дерев'яних каркасів із пруття (у вигляді тонкої вуглистої облямівки навколо череня і стовпових ямок); навколо печі у ж. 5/68 – опорні стовпи і горизонтально укладені колоди [82, с. 470–471; 202, с. 25, 44].

Висота печі зі Зозова – 0,6 м, *діаметри* трьох збережених печей зі Зимного IV (об. 19а, 21, 23) – 1,0–1,2 м, у Городку I (-на-Усті) – 0,54×0,6 м (в ж. 26, 28 з Обухова II – 0,4 і 0,8 м), *товщина основи стінок* печі в об. 21 зі Зимного IV – 0,3–0,4 м (в Обухові II – 0,1–0,2 м) [1, с. 278–281; 12, с. 159, 188; 47, с. 174–177; 82, с. 471–472].

Конструкція склепіння відома у двох різновидах: 1) суцільноглинобитні (ж. 3 з Городка I-на-Усті, 3 в Зозові, 9 з Муравиці, 6/68 і 4/71 із Підріжжя, 1 із Хрінників, ур. За Лісом); 2) із вальків (ж. 5/68, 7/68 із Підріжжя, 15 із Ріпнева II, об. 21, 23 зі Зимного IV). У ж. 7/68 з Підріжжя глиняні вальки мали діаметр 10–12 см, неправильну циліндричну форму зі заокругленими кінцями (рис. ПБ-15).

У житлах неодноразово фіксують ознаки, що вказують на можливість ремонтів і перебудов, насамперед, опалювальних споруд (ж. 5, 6, 9, 10, 31 з Ріпнева II, 7 з Ріпнева I (табл. 26)). Їх фіксують за: 1) неодноразовим підмазуванням глиною черенів і стінок печей; 2) існуванням двох і більше функціональних рівнів долівок. Однак, не завжди такі рівні долівки пов'язані із повторним використанням котловану, а тільки із їхнім «оновленням» (наприклад,

об. 4а, 19 зі Зимного IV) [47, с. 190], а кількість рівнів череня не завжди свідчить про певні модернізації печі¹³.

Черені. Як і попередній період, існувало кілька способів влаштування череня (табл. 25). На рівні долівки були черені в більшості печей. Вони часто підмазані глиною, інколи у кілька шарів (ж. 5/71 з Підріжжя, об. 19, 23 зі Зимного IV), тому верхня площа черені інколи знаходилася на 10–20 см вище основи стінок. Їхня товщина 0,02–0,04 м. Кілька рівнів підмазування глиною (ж. 33 з Рашкова III) може бути свідченням ремонту черенів [12, с. 147; 15, с. 38, 85, 86, 98]. У ж. 10, 12, 13 з Рашкова II, де були виходи каменю, печі зведені на кам'яній основі, яка слугувала черінню і були підмащені глиною [15, с. 38, 85–86]; 2) *лінзоподібно заглиблені* у материкову долівку (на 0,05–0,3 м) (27 печей, у т. ч. 8 – у Городку-на-Смотричі, по 4 – в Рашкові III, Ріпневі II); 3) *на материкових останцях*, висотою 0,04–0,2 м (20 печей); 4) на земляних підсипках, висотою 0,07–0,3 м (7 печей); 5) *з вимощенням із каменю* (14 печей, у ж. 3 з Бернашівки – кам'яна плита, підмазана глиною); вони відомі також у 7 печах із Корчака і Семенок (гранітні плитки); у чотирьох спорудах із Рашкова III, Дем'янова I і Кодина I у вимазку поверхні черені включали дрібні камінці) чи *каміння і глиняних «вальків»* (у двох кам'яно-глиняно-валькових печах із ж. 8/71 з Підріжжя), а також *кераміки* (Підберізці – фрагменти сковорідок і бочки ліпного горщика; Корчак, Семенки).

Нішоподібні печі, як і в попередній період, використовували у житлах поруч із побутовими печами. В аналізованому регіоні відомі чотири житла з такими печами: однією (ж. 14 з Луки-Каветчинської, 21 з Глибокого) або трьома (ж. 31 з Ріпнева II) в будівлі; найімовірніше, що рештками нішоподібної печі було «вогнище за межами котловану» у ж. 2 з Бакоти I (табл. 27; рис. ПБ-16). Такі печі вирізані за межами котлованів посередині стін переважно північної орієнтації (ж. 14 з Луки-Каветчинської, п. 2 у ж. 31 з Ріпнева II) або поряд з кутами котлованів (ж. 2 з Бакоти I, 21 з Глибокого, п. 1, 3 ж. 31 Ріпнева II). Форма овальна, округла або підковоподібна, діаметр 1,2–1,75 м. Висота паливної камери

¹³ Наприклад, на поселенні кінця XI – першої половини XIII ст. Сампсоніїв Острів на р. Сула у деяких печах зафіксовано до 5 рівнів череня, але при цьому уламки кераміки з різних рівнів конструкції черенів склеюються в єдині форми [135, с. 59].

0,35 м (Лука-Каветчинська), ріпнівські печі збереглися на висоту до 0,22 м. Піч із ж. 21 з Глибокого була дворівневою. Товщина черенів нішоподібних печей – 3–10 см, вони обмазані глиною і сильно випалені; у Ріпневі II викладені уламками посуду. Ріпнівські печі були заповненні попелястим гумусом, перемішаним зі шматками залізних шлаків, вугликів, глиняної обмазки (рештками купола) і криці. Устя печей (у Ріпневі II – шириною 0,44–0,50 м) виходили всередину жител (устя п. 1 в ж. 31 з Ріпнева II виходило у спеціальну нішу, влаштовану у стіні котловану); тільки піч 3 у ж. 31 з Ріпнева II була замкнута з усіх боків (припускають, що її завантажували зверху через купол). Перед устям іноді влаштовували невисокі материкові майданчики (ж. 14 Луки-Каветчинської, 2 з Бакоти I). Подібні печі зафіксовані поряд із кам'янками у трьох житлах поселення празької культури Розтоки (Чехія) [280, s. 48].

Вогнища виявлені в 19 спорудах (у т. ч. 9 – в Городку-на-Смотричі) (табл. 28; рис. ПБ-17). Їх розміри від 0,4×0,4 до 1,2×1,25 м (найбільше – 1,0×1,7 м – в ж. 7 з Устя I). Локалізовані вони як у кутах, так і під стінами, та в різних частинах долівки. Більшість черенів у житлах із Городка-на-Смотричі були біля (іноді впритул) печі. У ж. 19 з Городка-на-Смотричі посередині споруди, поряд із вогнищем, розташована велика яма. Іноді черені викладені дрібним камінням (ж. 19, 26 з Городка-на-Смотричі, 5, 7 з Устя), у ж. 6 із Бовшева II основою вогнища слугувала кам'яна плита. У ж. 5 з Устя I в центрі долівки була вимостка (2×2 м) з рваного плитняка та круглої гальки, на якій лежало вісім великих плоских каменів зі сильно обпаленими верхніми площинами.

У синхронних культурах (пеньківська, колочинська, дзедзіцька) Центрально-Східної Європи відкриті вогнища були досить поширеним, а часто і єдиним опалювальним пристроєм [18, с. 73–74]. У житлах празької культури Центральної Європи вогнища виявлено у 28,2 % споруд (42 об.), у т. ч. на пам'ятках, де були будівлі з печами [280, s. 45–46, tab. 6, рис. 6].

Отже, у V–VII ст. основними регіонами поширення кам'янок було Верхнє і Середнє Подністер'я, глиняних – Західна Волинь. У спорудах найчастіше було по одній печі, зберігається принцип будівництва її у куті (найчастіше східному і

північно-східному, а в Рашкові – ще й південно-східному), в окремих випадках (як і в попередній період) відомі печі посередині стіни чи серед долівки. Залежно від пам'ятки, розташування відносно материкових стін різне – у Рашкові половина з них була обома стінками впритул до стін, натомість у Городку-на-Смотричі – такий самий відсоток – на відстані від них. Довжина стінок більшості кам'янок – 0,8–1,2 м, площа 0,7–1,3 м² (помітне зменшення розмірів печей), висота – до 0,6 м (як і раніше). Кам'янки були складені з пісковика (іноді з гальки, сланцю) різних розмірів, плит або їх поєднання; виразним є збільшення кількості печей, складених із плит (до 45 %). При цьому кожне поселення зберігає особливості у конструкції печей. Глиняні печі продовжують традиції попереднього етапу, при цьому як останцеві, так і глинобитні печі могли побутувати на тих самих пам'ятках. Зростає кількість відомих останцевих печей, зокрема на хрестоматійних у цьому контексті поселеннях біля Ріпнева. При формуванні склепінь і надалі використовували вальки-хлібці. Продовжують використовувати виробничі нішоподібні печі та вогнища.

Розділ III.

ЖИТЛА РАЙКОВЕЦЬКОЇ КУЛЬТУРИ НА ПРИКАРПАТТІ І ВОЛИНІ

3.1. Характеристика котловану.

«Западини» – поверхневі сліди залишків жител. Житла VIII–X ст. продовжують будівельні традиції празької культури – це прямокутні чи квадратні в плані споруди зі заглибленою в ґрунт нижньою частиною, дерев'яними стінами та опалювальними пристроями у вигляді печей із каменю чи глини [18, с. 91–92].

Значну кількість жител VIII–X ст. вивчено завдяки тому, що їхні залишки добре помітні на сучасній поверхні у вигляді так званих западин (рис. III-01), що не притаманне для об'єктів попереднього періоду. Їх головні ознаки: 1) форма коритоподібна, овальна, іноді прямокутна зі заокругленими кутами, розміри близькі до параметрів будівель; 2) часто навколо западини лежав викид землі з котловану, який збільшував його глибину («штучне нарощення стін», висотою 0,25–0,40 м, шириною в основі 0,8–1,2 м); інколи простежені сліди входу (розрив у насипі); 3) западини зазвичай утворювали скупчення і розташовані у певному порядку [243, с. 12]. Такі об'єкти відомі на городищах Новотроїцькому [116, с. 9, 55, 62], Тітчиха [134, с. 45], Великому Боршівському [70, с. 15], особливо успішно вони вивчені на Буковині (понад 80 пам'яток¹) [243, с. 12, 146–151, 154–160]. Найбільше таких пам'яток зосереджено в басейні Верхнього та Середнього Дністра (Буковина, Західне Поділля, Опілля, Розточчя, Вороняки, Гологори). Западини на таких городищах, як Рокитне II, Стільсько, Добростани², Солонсько мали діаметри 2,5–6,0 м у верхній частині та глибину 0,2–0,5 м (у Стільську – до 1,0 м) [97, с. 503; 98, с. 25; 161, с. 345; 181, с. 50; 237, с. 154; 251, с. 82; 253, с. 77; 258, с. 26–30, 41, 49, 152, рис. 1, 53–56, 58; 268, с. 43; 269, с. 82; 270].

Форма котлованів. Серед дослідників немає єдності у підходах як щодо визначення форми котлованів, так і переваги тієї чи іншої форми у регіоні чи на окремій пам'ятці. Наприклад, у Рашкові I виокремлено чотири категорії:

¹ Наприклад, на Чорнівці II зафіксовано 160 «западин», а на поселеннях-супутниках – від 15 до 39 [242, с. 130].

² На селищі-супутнику у Добростанах зафіксовано 61 западину, які згруповані по 2–7 об'єктів [98, с. 25; рис. 21; 271, рис. 2].

прямокутні і квадратні, у формі ромба чи паралелограма, трапецієподібні, у формі неправильного чотирикутника [24, с. 47]. У Хрінниках форма котлованів 41 будівлі визначена як чотирикутна, квадратна і прямокутна [88, с. 181–182, 202–208]. Візуальне ознайомлення з планами жител із Хрінників показує, що визначення їх форми у цих формулюваннях є умовним, оскільки більшість мали обриси, тільки наближені до правильних, із виступами, нішами, нерівними стінами (рис. III-02). На пам'ятках другої половини X–XI ст. із Волинської височини відзначено перевагу (59 %) об'єктів прямокутної форми [170, с. 229], так само як на Канівському поселенні, Стецівці, на Лівобережжі Дніпра, натомість на Правобережному Середньому Подніпров'ї – квадратної³ [145, с. 49; 147, с. 29; 226, с. 267; 278, с. 36]. Житла з Монастирка переважно прямокутні чи підквадратні [121, рис. 6–30, 45–51, 54]. Серед жител VI–X ст. Дністерсько-Прутського межиріччя (Молдова) переважають квадратні (126 з 200), багато споруд мали трапеціє- чи ромбоподібну форми [237, с. 147].

Як бачимо, визначення критеріїв цієї ознаки є достатньо суб'єктивним, тому наведені дані не завжди відображають тенденції у поширенні форм котлованів.

Довжину стін, залежно від регіону і пам'ятки, вказують різну. Наприклад, у житлах IX–X ст. лісостепової зони – 2,5–5,5 м (найчастіше 3,0–4,5 м) [198, с. 137], на пам'ятках VIII–X ст. Дніпровського Лівобережжя – переважно 3,5–4,5 м [278, с. 36, табл. 1], у Хрінниках – в середньому 3,0–3,4 м [88, с. 184; 89, с. 58], на Кодині I–II (етапи IIIA–B) – 3–4 м [203, с. 30, 54].

Аналіз параметрів 380 стін (у т. ч. 124 – з Рашкова I, 74 – з Хрінників) (табл. 5.3; іл. 11–13) показав, що довжина стін була в діапазоні від 1,9 м (ж. 39 з Бакоти I) до 6,6 м (ж. 19 з Кодина II, 79 з Рашкова I). Зокрема, у Рашкові I – 2,4–6,6 м, Хрінниках – 2,4–5,6 м, Монастирку – 2,8–4,9 м. Найпоширеніша довжина – 3,0–4,2 м (78,2 %), особливо звертають увагу високі відсоткові значення 3,2 м (11,8 %), 4 м (9,7 %), 3,6 м (9,2 %). Порівняно з попереднім періодом існування рашківських поселень, на Рашкові I збільшується значення домінуючої групи довжини стін (з 2,4–3,2 м до 3,0–4,2 м), а відповідно й пікові значення

3 За В. О. Петрашенка, квадратними є котловани з різницею між довжиною суміжних стін не більше 0,1–0,2 м, за В. М. Войнаровським – до 0,5 м.

(повторюються тільки 3,2 м і 3,0 м); зростають значення мінімальної (з 1,7 м до 2,4 м) і максимальної (з 3,95 до 6,6 м) довжини.

За ознакою *«різниця між довжиною суміжних стін»* проаналізовано параметри 190 споруд (у т. ч. 62 з Рашкова I і 37 з Хрінників) (табл. 7.3; іл. 14-17). У більшості (66,3 %) ця різниця, зазвичай, не перевищувала 0,4 м (як і в попередній період, у т. ч. ці показники близькі у відсотковому співвідношенні), причому три пікові значення (0; 0,2 і 0,4 м) сумарно займають 40 % всієї вибірки. Такі показники притаманні й для більшості жител VI–X ст. Дністро-Прутського межиріччя (до 0,3–0,4 м) [237, с. 147] і Монастирка (пікові значення – 0,2 і 0,3 м). У Хрінниках, окрім трьох домінуючих пікових значень, виділяється ще показник 0,7 м; у Рашкові I помітний низький показник «0 м» (що відрізняє його від попереднього періоду, порівняно з яким також зменшується відсоток жител зі значеннями 0,1 і 0,3 м). Загалом, на пам'ятках регіону (у т. ч. в Хрінниках) більшість показників знаходяться в діапазоні 0–0,8 м, а в Рашкові I – 0–0,55 м. Ще 12 будівель (6,3 %) мають різницю довжини 1,0–2,3 м, що менше від показника попереднього періоду (9,2 %); тільки 2 споруди цього часу мають різницю більшу (2,0 і 2,3 м), ніж максимальна в попередньому періоді (1,6 м).

Площа котлованів жител VIII–X ст., за спостереженнями дослідників, збільшилася [145, с. 49, 50, рис. 1, табл. 2; 2005б, с. 121; 202, с. 24]. Зростання середньої площі котлованів відзначене на поселенні Рашків I: серед будівель VIII ст. (етапи Б, В) у 3–4 рази більше об'єктів із площею 13–15 м², з'явилися споруди з площею 16–18 м², нехарактерні для етапу А (празька культура). За площею котлованів на Рашкові I виділено 5 груп (табл. 4) [24, с. 47–48].

Узагальнення даних за площею із Подністер'я (табл. 6.7; іл. 8) ілюструє найбільше поширення площі в межах 10–16 м² (59,9 %), при помітній перевазі діапазонів 10–11 і 12–13 м² (разом 24,8 %). Порівняно з V–VII ст., це свідчить про збільшення середньої площі жител, адже тоді 58,3 % котлованів із Подністер'я мали площу в діапазоні 6–11 м², при перевазі площі 8–9 м².

У Рашкові I (VIII – початок IX ст.) (табл. 6.6, 6.7; іл. 5) площа більшості (85,25 %) будівель – в межах 8–17 м², при помітній перевазі споруд із площею 12–

13 м² (19 %) і малій кількості об'єктів із площею 11–12 м² та 13–14 м². Незначна вибірка жител празької культури із Рашкова I не дає змоги зробити ширші і об'єктивніші висновки щодо динаміки показника площі. Відзначимо лише, що у VII ст. на Рашкові I переважали житла з площею 5–6 і 8–11 м² (найбільше – 8–9 м²). Дані з усіх трьох рашківських поселень празької культури також дають перевагу тим самим показникам 5–11 м² (найбільше 6–7 і 8–9 м², що разом становить 42 %). Тобто відзначається загальне збільшення площі котлованів, а також зникають житла з площею, меншою за 6 м².

У Кодині I-II переважали споруди з площею 8–9 і 11–15 м² (найбільше – 12–13 м²) (табл. 6.6, 6.7). Для кодинських жител празької культури, нема чіткої переваги якоїсь із груп, хоча є виразні групи з площею 6–7, 9–10, 12–13 м² (разом 39 %). Як і в Рашкові I, зникли житла з площею менше 6 м², але, на відміну від Рашкова I, котловани з площею понад 24 м² були на обох етапах.

Щодо інших пам'яток (табл. 6.7), то у Буківні 13 споруд досить рівномірно розподілені в діапазоні 9–21 м²; у Соколі 14 будівель – в межах 5–16 м², житла із пам'яток Розточчя – 11–13 м² [160, с. 252]. Великі розміри мали сп. 19 із Кодина II (28,38 м²) і ж. 62 з Хрінників (25,92 м²), які, за низкою ознак, найімовірніше були господарськими будівлями.

На Волині (табл. 6.8; іл. 8) площа більшості (71,6 %) котлованів також була в діапазоні 10–16 м², але тут переважали групи 13–14 м² (16,4 %) і 11–12 м² (14,9 %), при відносно низькому показнику 12–13 м² (7,5 % проти 12,4% у Подністер'ї). Також на Волині нижчий відсоток споруд із площею 16–20 м² (7,5 % проти 12,4 % у Подністер'ї) і з площею до 10 м² (13,4 % проти 21,9 % у Подністер'ї) та подібний відсоток об'єктів із площею понад 20 м² (Волинь – 7,5 %, Подністер'я – 5,8 %). Порівняно з попереднім періодом волинська група демонструє стабільність, бо майже незмінними залишилися домінуючі діапазони як в основній (9–16 м² у V–VII ст.), так і піковій (11–12 м² у V–X ст.) групах. У Хрінниках більшість об'єктів (91,9 %) мали площу в діапазоні 8–19 м², виділяються групи із площею 10–11 (13,5 %), 15–16 (16,2 %) і 13–14 м² (18,9 %).

Водночас динаміка розподілу жител за площею обох регіонів відповідає загальній тенденції за цією ознакою (табл. 6.6; іл. 7).

У суміжних регіонах спостерігається досить різноманітна картина при збереженні переваги жител середніх розмірів⁴ і поступового збільшення площі житлових споруд [145, с. 49–50; 148, с. 121; 237, с. 148–149].

У деяких випадках розміри житлової камери були меншими, ніж котлован. Наприклад, у ж. 10 із Галича (Крилосо) котлован мав розміри 3×3 м, а на відстані 15–30 см від його стін були стовпові ямки (4+4); простір між материковими стінами і ямками заповнений утрамбованою жовтою глиною [5, с. 130–131]. Подібна конструкція простежена у ж. 39 із Волинцева [278, с. 37, рис. 4] і Монастирка (ж. 2, 16, 21, 26, 28, 29, 30, 40, 42, 1-3Г) [121, с. 22, 24–27, 29, 32, 35, рис. 7, 16, 18, 21–23, 26, 29, 45; 148, с. 122].

Глибина котлованів, на думку І. П. Русанової, залежала від природно-хронологічних факторів, наприклад, житла останньої чверті I тисячоліття н. е. мали меншу глибину порівняно зі спорудами пражської культури [202, с. 24]. Щодо глибини котлованів дослідники називають різні значення: на Правобережжі Середнього Подніпров'я – 0,8–1,4 м (65 %) [145, с. 51–52, табл. 3], у Пруто-Дністерському межиріччі – 1,0–1,8 м (79 %) [237, с. 149], на Лівобережжі Дніпра – до 1,2 м [278, с. 36], на Волинській височині – 0,8–1,1 м [170, с. 230].

Аналіз (табл. 9.1-9.3) показав, що від рівня *сучасної денної поверхні* долівка була на глибині 0,7–3,0 м (у попередній період – 0,3–2,0 м). Більшість жител мали глибину в діапазоні 1,1–1,3 м (39,4 %) (у попередній період – 0,8–1,6 м) з відмінностями по окремих пам'ятках.

Рівень *давньої денної поверхні* встановлений у 14 спорудах (табл. 9.2). Тут глибина становила 0,3–1,3 м (у попередній період – 0,3–0,8 м). У Хрінниках первинна глибина припускається орієнтовно 0,7–0,9 м [85, с. 233; 88, 2004, с. 184; 89, с. 57], у Муравиці – 0,8–1,2 м (за описами – 0,4–1,3 м) [174, с. 11–15, 23], у

4 Прикладом уточнення площі котлованів за допомогою статистичного опрацювання є матеріали з Монастирка. За підрахунками авторів досліджень 65 % жител Монастирка мали площу 11–16 м², 20 % – 9–10 м² і 15 % – 16–20 м² [121, с. 81]. Аналіз описів об'єктів показує, що площа жител з цієї пам'ятки була в діапазоні 8–16 м², з перевагою груп 13–14 м² (23,3 %), 11–12 і 14–15 м² (по 16,7 %).

Кодині – 0,6–0,9 м, у Рашкові І – 0,35/0,4–1,5/1,55 м [24, с. 47], у Монастирку 0,75–1,25 м [121, с. 12–38, 52–57, 81–82; 148, с. 122].

За ознакою «глибина від верхньої межі материка» (табл. 9.3) проаналізовано 147 будівель (у т. ч. 65 – з Рашкова І, 23 – з Кодина І–ІІ, 41 – з Хрінників). Долівка від верхньої межі материка була до 1,3 м (це дещо глибше, ніж у попередній період – 1,15 м, – особливо зважаючи, що глибину понад 0,65 м мали тоді тільки рашківські житла). Більшість мають найвищі показники в діапазоні 0,4–0,9 м (70,1 %; значення, наближені до попереднього періоду), у якому особливо вирізняються показники 0,6 м (13,6 %) і 0,8 м (10,9 %), що загалом повторює пікові показники попереднього періоду.

У Кодині на етапі ІІБ відзначено появу найглибших котлованів, хоча були і споруди глибиною до 0,1 м (ж. 12, 30 з Кодина І, 8, 15 з Кодина ІІ, інтерпретовані як наземні) [203, с. 30, 55]. Згідно аналізу описів котловани були заглиблені в материк до 0,8 м (у V–VII ст. – 0,1–0,6 м). Піковий показник – 0,2 м (26,1 %) (на відміну від попереднього періоду – 0,4 м), інші значення досить рівномірно розподілені. У Рашкові І протягом етапів А–В відзначена тенденція до збільшення середньої глибини котлованів. Більшість об'єктів (61 %) мали глибину 0,6–0,95 м від рівня материка, при цьому найбільша кількість жител (31 об.) – понад 0,8 м (етапи Б, В; VIII ст.) [24, с. 47]. Аналіз описів показав, що глибина в материк була 0,15–1,3 м, що є близьким значенням до попереднього періоду (0,16–1,15 м). Найпоширеніший діапазон – 0,5–0,9 м (72,3 %) – це дещо більша глибина, ніж у домінуючій групі рашківських поселень попереднього періоду (0,4–0,7 м). Окремо відзначимо три найвищі показники 0,6, 0,8, 0,9 м, які становлять 38,4 % всіх рашківських жител (тільки значення «0,6 м» повторює піковий показник попереднього часу). У Хрінниках глибина в материк 0,1–1,0 м, домінує група 0,4 м і 0,6–0,8 м (73,2 %), серед яких виділяється показник 0,6 м (24,4 %)⁵.

Заповнення котлованів. Згідно зі стратиграфічними спостереженнями на короткотривалих поселеннях X–XI ст. Українського Прикарпаття відзначено кілька шарів заповнення, що відповідають різним етапам його формування.

⁵ Близькими до домінуючих значень Рашкова І і Хрінників є дані з Монастирка – до 0,4–0,9 м в материк [121, с. 81].

Нижня його частина, над долівкою – жовтий суглинок, іноді перекритий світло-бурими чи світло-жовтими суглинками із включенням вугілля та кераміки у нижній частині прошарку; вище – чорний гумусований суглинок чи супісок (залежно від характеру ґрунтів) [215, с. 250–251; 250, с. 220–228; 258, с. 50–51, рис. 53–56, 58].

На кожній пам'ятці заповнення мало свою специфіку, але все ж можна виокремити певні закономірності на підставі аналізу описів його структури (табл. 10, 1, 10.4, 10.5; рис. III-03-04). Основу заповнення становили темні гумусовані суглинки. Деякі котловани з Рашкова I засипані материковим суглинком. Все частіше трапляється випадки, коли були змішані шари материкових і гумусованих суглинків (23 об., у т. ч. 17 – з Рашкова I). Також частіше, ніж у попередньому періоді, зафіксовано дво- і тришарові заповнення: їхня нижня частина – з материкового суглинка чи зі значним його вмістом, верхню становив темний гумусований ґрунт. Як і в попередній період, у заповненні були різноманітні домішки.

У Буківні простежено відмінності у структурі заповнення нижніх частин котлованів IX–X і X–XI ст.: будівлі нижнього горизонту засипані суглинками жовтого, світло-жовтого чи сірого кольору, а верхнього – чорними гумусованими суглинками [247, с. 21]. Аналіз описів цих об'єктів [247, с. 5–16] лише частково підтверджує цю тезу, адже жовті та сірі суглинки, характерні (на думку авторів) для раннього етапу, були також в ж. 32 (пізній етап), а в об'єктах раннього етапу 35/1, 42 і 54/1 – чорні гумусовані суглинки, притаманні для пізніших споруд. У багатьох будівлях на пам'ятках Дністро-Прутського межиріччя (Скок, Ханска, Рудь) у нижній частині котлованів, над долівкою, були прошарки глини (часто стерильної за своїм складом) [237, с. 153–154].

Інколи по периметру котловану була глиняна забутівка між земляними і дерев'яними стінами з глини різних відтінків (Ревне, Монастирок, Галич-Крилос) чи гумусованого суглинка (Рокитне II, Обухів II, Монастирок), товщиною 15–35 см. У ж. 10 із Галича (Крилоса) вона влаштована між стінами котловану і рядами стовпових ямок [5, с. 131, рис. 3, IV].

Елементи конструкції.

1) обвуглені фрагменти плах/колод були у 9 об'єктах (ж. 22 з Хрінників – три вінці) вздовж чільних (2 об.), причілкових (4 об.), напільних (3 об.) і припічних (3 об.) стін. Їх збережена довжина – 1,05–1,9 м (Рашків І) і більше, при товщині 0,1–0,28 м (Кодин ІІ, Ревно ІБ, Рашків І) (табл. 11.3; рис. III-05).

Залишки зрубів виявлені у Коростуватій [131, с. 88]⁶. У Добринівцях (ж. 15: зруб 3,2×3,2 м; котлован 3,4×3,5 м) і Ревно ІБ (ж. 21) плахи (колоди) у кутах були сполучені врубкою в «обло» із випусками кінців, довжиною 0,1 м. У цьому контексті варто згадати житла із Рівного і Острога. У ж. 2 з Рівного у трьох кутах виявлені чотирикутні в плані ніші-виступи (від 0,25×0,25 м до 0,35×0,4 м), у які, на думку Б. А. Прищепи, закріплювали «залишки» колод вінців зрубу при рубці «в обло». У ж. 15 і 20 з Острога (Х ст.) аналогічні «ніші» виступали за межі котловану на 0,15–0,25 м [175, с. 264, рис. 2; 169, с. 157, рис. 6; 170, с. 230–231, рис. 4, 6]. У куті ж. 37 з Монастирка плахи прилягали одна до одної плоскими торцями під прямим кутом; жодних замків чи пазів на торцях не виявлено [121, с. 32]. У Білій і Грозинцях під кутами залишків зрубів зафіксовані камені-підставки [241, с. 55, 74, рис. 20, 3; 33]. Натомість у ж. 21 із Дорогобужа кінці обвугленої колоди були закріплені з одного боку стінкою глинобитної печі, з іншого заходили ззовні за кутову ямку (рис. III-05, 2) [172, с. 76; рис. 81]. Очевидно, подібна конструкція була в ж. 43 з Рашкова І, де піч щільно прилягала до припічної стіни, а плаха облицювання впиралася у піч [24, с. 70].

Значну кількість решток, пов'язаних із конструкцією стін і даху, виявлено у житлах Монастирка. Передусім, це залишки облицювання стін нижньої частини котловану, виконаного з розколотих навпіл плах, шириною 10–20 см і товщиною 3–7 см. Випуклим боком плахи обернені в бік житлової камери і щільно прилягали до материкових стін або ж до міжстінної глиняної забутовки. Плани жител дають змогу встановити, що переважно плахи облицювання були притиснуті стовпами з боку житлової камери до материкових стін чи забутовки

⁶ На синхронних пам'ятках вони відомі у Монастирку [121, с. 25–28, рис. 19, 21, 22], Сахнівці [166, с. 107, рис. 9], Пеньківці (Луг І) [29, с. 157, 172, 173, рис. 30, 2, 3], Бранештах І, Хуча і Одая в Молдові [200, с. 73], Боршівському городищі на Дону [70, с. 5–10].

[121, с. 12–39, 52–58, рис. 6–30, 45–51; 145, с. 53]. Залишки обгорілих дерев'яних конструкцій зафіксовані у заповненнях і на долівці споруд із Хрінників, Стільська, Пліснеська та інших.

2) *скупчення і шматки глиняної обмазки*. Залишками перекриття жител вважають шари глини, потужністю до 0,2 м, що вкривали долівку ж. 1, 2, 29 з Кодина II [203, с. 49, 53, 54, 60] та Монастирка. Шматки глини, якою замазували щілини між вінцями (?) чи обмазували каркасну стіну, виявлені у Білій [241, с. 55] і ж. 9 із Чорнівки I [44, с. 22], а в ж. 9 з Крилоса шар перепаленої глини був у заповненні, на рівні 0,55–0,7 м над долівкою [5, с. 130].

3) *рівчаки у долівці вздовж стін* зафіксовано у кільканадцяти будівлях (табл. 11.3; рис. III-06, 28). Вони відомі як вздовж всіх стін (ж. 39 з Бакоти I, 35/1 з Буківни, 3 з Рокитного II, 1/Іа, 1/Іб зі Стільсько), так і вздовж однієї (ж. 1/II зі Стільська, 29 з Кодина II). При цьому вони були як у поєднанні зі стовповими ямками (ж. 1/II зі Стільсько, 3 з Рокитно II, 1, 2 з Жидачева I), так і без них (Солонсько, ж. 1/Іа, 1/Іб зі Стільсько). У ж. 3 з Рокитного II канавки прилягали ззовні до кутових стовпових ямок. У Солонсько крім канавок були ще й обвуглені плахи, у ж. 35/1 з Буківни і 5б з Крилоса зафіксовані відбитки нижніх вінців стін. Ширина канавок – 0,1–0,15 м, глибина – 0,03–0,08 м, вони заповнені трухлявим (Буківна) чи згорілим (Стільсько) деревом, темно-сірим суглинком, що вирізнявся на тлі долівки (Рокитне II).

Стовпові ямки від конструкції стін (облицювання) (табл. 14.3; іл. 19, 20; рис. III-07, 22-29) виявлені у 108 спорудах (з 218-ти проаналізованих; 49,5 %, що майже вдвічі більше ніж у попередньому періоді). На кожному конкретному поселенні кількість і відсоткове співвідношення «стовпових» і «безстовпових» жител є різним, але завжди досить високим: у Буківні – 35,7 %, Кодині I–II – 76,7 % (високий відсоток «стовпових» жител, порівняно з попереднім періодом, зберігається і навіть збільшується), Рашкові I – 56,9 % (значне збільшення у 3,3 рази порівняно з попереднім періодом), Хрінниках – 42,9 %), Монастирку – 70 %.

Наявність системи стовпових ямок Л. П. Михайлина пов'язує з каркасно-стовповою конструкцією стін і виокремлює (дещо модифікуючи кодинську схему

[203, 1984, рис. 22]) три варіанти співвідношення ямок [131, с. 83–88, рис. 38–40], які можна виразити комбінаціями 4+4, 4+2, 4+0. Проведений аналіз показує, що насправді можна виокремити 24 таких варіанти, які, залежно від розміщення ямок в тому чи іншому куті або під стіною, можна поділити й на інші різновиди. Найпоширенішими комбінаціями є (табл. 14.5): 4+4 (16 об.), 3+3 (10 об.), 0+1 (9 об.), 1+1 (8 об.). Зафіксовано 56 споруд, у яких було 3–4 кутові стовпові ямки, що умовно допускає існування каркасно-стовпової конструкції стін (50,9 % від кількості жител з ямками, аналогічно як і в попередній період; від загальної кількості жител цього етапу це становить 25,2 % – показники дещо вищі порівняно з попереднім періодом).

Наявність стовпових ямок у кутах та посередині стін у житлах із Хрінників, трактують як ознаку їх переважно каркасно-стовпової конструкції [85, с. 215, 233; 88, с. 184–185, 214]. Водночас, аналіз цього показника вказує, що тільки в трьох (з 10) будівлях VIII–IX ст. наявні по 3–4 кутові ямки і тільки в двох із них – по 3 серединні ямки. У спорудах X ст. стовпові ямки, які могли бути пов'язані із конструкцією стін, виявлені в 11 (з 32) об'єктах, але тільки в 5 випадках було по 3 кутові стовпові ямки, ще в трьох житлах – по 2–4 серединні ямки.

Ямки виявлені у всіх кутах (табл. 14.3; іл. 19): запічному (42 об.), передпічному (57 об.), покуті (64 об.), напільному (50 об.), а також посередині всіх стін: чільної (49 об.), причілкової (58 об.), напільної (36 об.), припічної (52 об.). Порівняно з попереднім періодом, серед кутових ямок спостерігається все такий же низький кількісний показник запічного кута і посилюється нерівномірність кількісного розподілу між кутами, але замість високого значення передпічного кута тепер найвищим є кількість ямок у покуті. Щодо серединних ямок, виразною стає нерівномірність їх кількісного розподілу і замість високого показника чільної стіни переважає кількість ямок під причілковою стіною.

Форма ямок різна: у ж. 9 і 23 з Пересопниці-Пастівника – округла або овальна [171, с. 277, 280; рис. 4; 6], деякі серединні ямки з Дорогобужа і Пересопниці (X–XI ст.) – сегментоподібні (очевидно, у них були закріплені розколоті плахи) [170, с. 230, рис. 5, 8], у Рашкові I більшість – округлі, окремі

(серединні) – видовжені або овальні [24, с. 49], серединні ямки у ж. 55 з Буківни – видовжені, обернені до центру житла їхні боки були заокругленими, натомість з боку стін котловану – прямими [247, рис. 23].

Глибина стовпових ямок – 0,07–0,52 м (приблизно як і в попередній період), хоча кожна пам'ятка має свої особливості. Діаметр – 0,1–0,5 м, з деякими відмінностями по окремих пам'ятках. Серед інших особливостей таких ямок – наявність у їх заповненні каміння чи печини⁷, виступ за межі котловану⁸, «впущені» одна в одну⁹, подвійні¹⁰.

Стовпові ямки, як елементи входних конструкцій (табл. 33; рис. III-08) представлені різними комбінаціями. Насамперед, це дві стовпові ямки під чільною стіною (переважно навпроти устя печі) (ж. 37 із Хрінників, 2 з Тербовлі-Черпало, 3 з Рашкова I, 2 з Білої). Складовими входних комплексів, імовірно, були ямки, розташовані навпроти однієї з кутових чи серединних або посередині дверної пройми (ж. 8 із Ревне I-селище, 9 із Пересопниці-Пастівника, 9 із Монастирка). Подібні ямки могли слугувати для опорних стовпів входної драбини (поручнів?), що підтверджують матеріали з київського Подолу [121, рис. 13, I; 131, с. 103–104]. Можливо, з входами пов'язані поодинокі ямки під чільними стінами – біля передпічного кута (ж. 7 із Муравиці) або посередині стін (ж. 15, 20 з Острога) (крім них інших ямок у долівці не виявлено).

Стовпові ямки від конструкцій інтер'єру (табл. 16; рис. III-09, 22-28), глибиною і діаметром до 5 см, виявлені у низці жител із Рашкова I, Стільська, Солонська, Дорогобужа, Рівного, Хрінників. Їхня кількість у кожному об'єкті різна, переважно вони розташовані безсистемно. В окремих будівлях простежено їх систему: тягнуться півколом між двома печами (ж. 73 із Рашкова I), сконцентровані між піччю і причілковою стіною, та перед піччю, у 10 випадках

7 Житла 9 і 23 з Пересопниці (ур. Пастівник), 2 з Кодина I, 2, 29, 41, 42 з Кодина II, 9, 10 із Чорнівки I [44, с. 21, 28; 171, с. 277, 280; рис. 4; 6; 203, с. 46, 54, 60, 62].

8 Житла 33 з Буківни, 7, 9, 10 з Тетерівки [202, с. 36; 247, рис. 12].

9 Житло 40 з Кодина II [203, с. 62]. Можливо, пояснення цьому явищу дає ж. 26 з Монастирка, де діаметр серединної ямки причілкової стіни 0,3 м, а діаметр обвугленого стовпа у ній – 0,2 м [121, с. 27].

10 Стовпові ямки у запічному куті, менша (глибша на 5 см) – для стовпа, інша ж – для забутовки [44, с. 27].

вони рбули озташовані у рядах (по 3–9), скерованих у різних напрямках (ж. 1 з Теробовлі IV) [153, с. 287, рис. 3, б], дві групи ямок біля напільного кута і середини напільної стіни (ж. 1 з Білої III) [153, с. 290, рис. 5], переважно неподалік покуті (ж. 3 з Рокитного II) [272, с. 321, рис. 12]. Ямки під напільною стіною, між піччю і причілковою стіною та напільним кутом могли підтримувати опори настилу-полу (ж. 21 із Дорогобужа, 74 з Хрінників). Всередині деяких із них було каміння для фіксації стовпчиків (Теробовля IV, Рашків I).

Материкові уступи¹¹ зафіксовані у 23 житлах на 10 пам'ятках регіону, що дещо переважає показники попереднього періоду і є вищим відсотковому відношенні (табл. 12; рис. III-10).

У кількох спорудах із Рашкова I (ж. 3, 46, 51, 64, 66, 74) виявлені вузькі і невисокі «пристінні виступи» (на відміну від ширших і вищих уступів – «прилавок»), які Я. В. Баран інтерпретує як сліди внутрішнього облицювання стін котловану [24, с. 49, 60, 71, 76, рис. 21]. Уступи найчастіше простягалися на всю довжину стіни, хоча деякі, довжиною 1,2–2,2 м, займали лише частину стіни (ж. 3 із Рашкова I, 1 із Рованців, 20 і 65 з Хрінників). Ширина уступів в межах 0,25–1,4 м, при цьому 5 із них мали приблизно однакову ширину на всій протяжності, ще 5 – різну ширину (0,25–1,1 м) при різниці між крайніми показниками ширини 0,2–0,7 м.

У житлах, де вдалося встановити деталі розміщення уступів, їх виявлено по одному (8 об.), два (4 об.) або три (2 об.). На відміну від попереднього періоду, вони влаштовані приблизно рівномірно в інтер'єрі: вздовж причілкових (6 об.), чільних і припічних (по 5 об.) і напільних (4 об.) стін. Майже рівномірно вони були під стінами всіх сторін світу (дещо менше під північною і південною).

Як і в попередні періоди, простежений зв'язок «уступів» із виробничими функціями приміщень (ж. 73 з Рашкова I). Уступ у ж. 20 з Хрінників міг бути основою для дерев'яного настилу-полу. З уступами пов'язані й інші конструктивні особливості (ж. 65 із Хрінників, 4 з Галича-Крилоса, 3, 51, 67 з

11 «Виступ» (Галич-Кринос, Рашків I, Хрінники), «уступ» (Дорогобуж, Рованці), «прилавок» (Рашків I, Сокіл), «лежанка» (Сокіл), «виступ-лежанка» (Хрінники), «полиця» (Хрінники).

Рашкова І). Деякі з них інтерпретують як основа нижнього вінця стін (ж. 4/90 з Пліснеська, 25 з Буківни, 4 із Крилоса).

Материкові виступи відомі в окремих житлах VIII–X ст. із Дніпровського Лівобережжя (Новотроїцьке, Опішня). Вони прямокутної форми, довжиною 1,2–1,8 м, шириною 0,6 м, висотою 0,2–0,6 м, здебільшого розташовані вздовж стін, примикаючи безпосередньо до печі [278, с. 43].

Ніші відомі у 10 житлах (у т. ч. 3 в Рашкові І, 5 – у Хрінниках) (табл. 13; рис. III-11) [24, с. 48, 60; рис. 21, 26; 88, с. 181, рис. 4/V, 182, рис. 10/V, 204, рис. 18/VI, 205, рис. 25/VI; 206, рис. 41/VI; 247, рис. 17; 273, с. 366, рис. 2]. Вони мали округлу, овальну чи підпрямокутну форму. Площина ніш знаходилася як на рівні долівки (ж. 30 з Рашкова І, 44 з Хрінників), так і вище (на 0,1–0,27 м; ж. 2 з Рашкова І, 63 з Хрінників, 1 з Рованців) та нижче (на 0,15 м; ж. 74 з Хрінників) цього рівня. Звертає увагу зв'язок більшості ніш із піччю: 4 з них розташовані у напільній стіні (у ж. 42 з Буківни – неподалік напільного кута), за тильною стінкою печі (ж. 2, 30 з Рашкова І, 55 з Хрінників), у запічному куті (ж. 1 з Рованців), збоку від устя (ж. 63 з Хрінників; устя обернене в центр до великих ям). Ще 3 виступи були у причілкових стінах – один (власне ніша неправильно-округлої форми) поблизу напільного кута (ж. 44 з Хрінників) і 2 підпрямокутні виступи поряд із покуттям (ж. 44 з Рашкова І, 20 з Хрінників). У ж. 74 з Хрінників ніша була посередині чільної стіни (вхід?). За розмірами їх можна поділити на дві групи: 0,3–0,45×1,0–1,2 м (у ж. 20 з Хрінників 0,3×2,2 м) і 1–1,1×1,0–1,6 м.

Більшість ніш, очевидно, пов'язані з господарсько-виробничими функціями (наприклад, у ж. 2, 30, 44 із Рашкова І [24, с. 60, 67, 70, рис. 21, 26]). Про це, зокрема, свідчить їх поєднання з печами, а в ж. 1 з Рованців – ще й із «припічною» ямою перед нішею. Із ними, ймовірно, були пов'язані також стовпові ямки (ж. 44, 63 з Хрінників). У ж. 42 з Буківни був кам'яний майданчик, поєднаний з піччю у єдиний комплекс, і досить велика яма видовженої форми, яка виходила до ніші.

Деякі з них були складовими частинами вхідних комплексів (табл. 13, 33; рис. III-12-13). У цей час частіше влаштовували вхідні *коридори*, що похило спускається з рівня давньої поверхні до підлоги житла. Зафіксовані у Ревно ІІ

(городище, ж. 10), Ревно (ур. Кидрина) та інших пам'ятках Північної Буковини, а також у Добростанах (ж. 1), Пліснеську (ж. 4/90), Галичі (ж. 5), Затурцях (ж. 1, 2), Товпижині. Відомі вони у середньовічних житлах на Донецькому городищі (житло «Г», рубіж IX/X ст.) [275, с. 320, рис. 2], у Середньому Подніпров'ї (Григорівка-Підтополеве) [92, с. 33], Луці-Райковецькій (ж. 4), Канівському поселенні (ж. 1, 17) тощо.

Вхідні коридори розміщені переважно поблизу передпічних кутів – у чільній (ж. 10 з Ревно II, 4/90 з Пліснеська) або припічній (ж. 2 із Затурців) стінах¹², поблизу покуті (ж. 1 із Затурців). У ж. 1 із Добростанів піч устям була обернена по діагоналі житла, в бік «коридору», а в споруді з Товпижина коридор був в одному з кутів навпроти печі. Обидва житла із Затурців, при різних орієнтаціях устя, мали однаковий напрям входу – на південний схід (до напільного боку мису), що пов'язано з плануванням поселення. Ширина «коридорів» – переважно 0,4–1,0 м (у Добростанах – 1,75 м), довжина – 1,2–1,75 м.

Серед конструктивних особливостей коридорів: приступка-сходи́нка (висотою 0,5 м), через яку коридор переходив до долівки, а також стовпова ямка поряд із входом і кутом (ж. 1 із Затурців), дві сходи́нки (ж. 5 з Галича-Крилоса), материковий уступ вздовж припічної стіни (перед виходом коридору в споруду; висотою 0,2 м) (ж. 2 із Затурців), шматки обмазки з відбитками лози (плетнева конструкція стін?) (ж. 10 з Ревно II).

Елементи входів у вигляді *ніш-прямків* (переважно зі сходи́нками) відомі у Кодині II (ж. 40), Соколі (ж. 1а, 34), Буківні (2, 3, 25), Стільсько (ж. 1/Іб), Добринівцях (сп. 15, 19, 20), Галичі (ж. 4, 5, 10), Дорогобужі (ж. 11, 21), Рованцях (ж. 1), Городку (ур. Пасовище, ж. 13), Буках, Гульську (ж. 2, 4/68), Тетерівці (ж. 5, 8). У ж. 4 і 10 з Галича/Крилоса вхід мав вигляд невеликих ніш у материковому «прилавку» (ж. 4) або міжстінній забутовці (ж. 10).

Переважно влаштовували одну сходи́нку, хоча трапляються дві (Буківна, ж. 5 з Галича, 4/68 з Гульська) і три (ж. 1/Іб зі Стільська, 11 з Дорогобужа) сходи́нки.

¹² У житлах Правобережжя Середнього Подніпров'я вхід виявлений у 22 випадках: у 15 об'єктах – навпроти печі, у 7 – збоку від неї [145, с. 52; 148, с. 121].

Ніші-сходинок влаштовані, головню, у чільних стінах, у т. ч. посередині стіни (ж. 2, 25 з Буківни, 74 з Хрінників, сп. 15 з Добринівців), біля передпичного кута (ж. 1/16 зі Стільська, 4, 5, 10 з Галича) або покуті (ж. 3 із Буківни). Відоме також розташування посередині причілкової (ж. 13 з Городка-Пасовище) і в припичній (ж. 11 з Дорогобужа) стінах.

Ширина ніш-сходинок 0,8–1,0 м, вони виходили за межі котловану на 0,3–0,5 м (ж. 74 у Хрінниках – 1,0 м). Висота сходинок над рівнем долівки різна – 0,2 м (Городок-Пасовище, ж. 13; Сокіл, ж. 1а), 0,7 м (Сокіл, ж. 34); у ж. 11 з Дорогобужа три сходинок мали висоту по 0,3 м кожна.

У конструктивному плані новим явищем були сходинок-уступи, влаштовані всередині лінії стін котловану. Вони зафіксовані, зокрема, під чільними стінах у ж. 19, 47, 60, 69, 75, 76, 78 з Рашкова I та ж. 42 з Кодина II. Їх висота становила 0,2–0,6 м, довжина уступів 0,8–1,7 м, ширина 0,3–0,75 м.

Вхідні коридори та ніші-сходинок з подібними характеристиками відомі й на пам'ятках сусідніх регіонів [206, с. 14, 15, 21; 237, с. 150; 278, с. 37–38, рис. 5, 6].

Ями господарського призначення зафіксовані у 72 об'єктах¹³ (з 248 проаналізованих; 29 %; у т. ч. на пам'ятках Подністер'я – у 44 зі 166 жител (26,5 %) і на пам'ятках Волині – 28 з 82 жител (34,1 %)) (табл. 15; рис. III-14-15). Порівняно з попереднім періодом, помітним є збільшення відсотка жител із господарськими ямами (11,2 % проти 29 %). На пам'ятках Волині збереглася тенденція високого відсотка жител із господарськими ямами в межах окремих поселень (38,5–44,4 % у Підріжжі і Ріпневі та 35,7–36,4 % у Муравиці і Хрінниках). Водночас на Подністер'ї цей показник збільшується з 5–22,2 % (V–VII ст.) до 10–35,7 % (VIII–X ст.) на окремих селищах. На Подністер'ї збереження тенденцій спостерігається тільки у Кодині, де, як і в попередній період, є низький відсоток таких об'єктів (6,25 % проти 10 %). Натомість у Рашкові відбулося

¹³ Буківна – 3 об. (з 14 об.; 21,4 %), Кодин I – 3 об. (з 30 об. Кодина I–II; 10 %), Рашків I – 22 об. (з 65 об.; 33,8 %), Сокіл – 5 об. (з 14 об.; 35,7 %), Муравиця – 4 об. (з 11 об.; 36,4 %), Хрінники – 15 об. (з 42 об.; 35,7 %).

значне збільшення кількості таких споруд (з 5 % до 33,8 %) ¹⁴, а в Соколі вони становлять 35,7 % (у сусідній Луці-Каветчинській у V–VII ст. невідомі). У Дністро-Прутському межиріччі у 200 об'єктах VI–X ст. господарські ями були тільки у 33 (16,5 %) [237, с. 151]. Цей відсотковий показник близький до даних досліджуваного регіону, де з близько 500 проаналізованих жител V–X ст. господарські ями були у 103 спорудах (близько 20 %).

Кількість ям у будівлі – по одній (52 об., у т. ч. 36 – на Прикарпатті, 16 – на Волині; 72,2 %), рідше – по дві (9 об., у т. ч. 6 – на Рашкові I; 11,1 %) і навіть 7 ям (ж. 23 з Пересопниці-Пастівника ¹⁵). По три і більше ям відомі тільки на Волині.

Зі 101 проаналізованої ями у 54 (53,5 %) *форма* визначена як округла, 31 – овальна (30,7 %), 10 (9,9 %) – неправильна, ще по одній – як продовгувата, коритоподібна, підтрикутна, неправильно-овальна, чотирикутна і напівокругла.

Ями *розташовані* у різних частинах житла. У кутах було 20 ям, вони розподілені приблизно рівномірно у напільному (6 ям, у т. ч. 3 – в Рашкові I), покуті (7 ям, у т. ч. 3 – в Рашкові I) і передпічному (6 ям, у т. ч. 3 – в Хрінниках) кутах. Окремо стоїть ж. 66 з Рашкова I, у якому 2 ями були в суміжних кутах, а піч – посередині стіни, яка єднає ці кути, устям обернена паралельно до стіни.

Під стінами розміщені 24 ями, у т. ч. 10 – під чільною, 7 – під напільною, 4 – під припічною і 3 – під причілковою стінами. Із ям під чільною стіною 4 влаштовані приблизно посередині стіни, одна дещо зміщена до передпічного кута.

Серед ям при напільній стіні три розташовані біля/впритул печі (ж. 10 з Муравиці, 65 з Хрінників, я. Б ж. 23 з Рашкова I), одна яма ближче до напільного кута (ж. 14 з Рашкова I), у ж. 71 із Рашкова I велика яма займає весь простір між піччю, напільною і причілковою стінами (підбоєм під напільну стіну). Ями під припічною стіною локалізовані як безпосередньо перед піччю (ж. 54 з Рашкова I), посередині стіни (ж. 72 з Хрінників), ближче до передпічного кута (ж. 1 із Затурців), так і займають весь передпічний простір (ж. 37 з Хрінників). Дві (із 3-

¹⁴ За підрахунками Я. В. Барана, у Рашкові I господарські ями виявлені у 15 житлах етапів Б і В існування поселення (за нашими підрахунками – у 22), при цьому їх не фіксують на етапі А (VII ст.) [24, с. 48] (вважаємо, що така яма все ж була в одній споруді – ж. 33).

¹⁵ Б. А. Прищепа 4 з цих ям у центрі долівки та ліворуч від печі, пов'язує із вибиранням глини для її ремонту.

ох) ями з-під причілкової стіни були дещо зміщені в бік напільного кута (я. Б ж. 75 з Рашкова І; я. 2 ж. 75 з Хрінників).

У деяких будівлях ями дещо «виходять за лінію стін котловану» (ж. 1 з Купина І, 14, 80 з Рашкова І, 10, 21 зі Сокола); у Рашкові І ями заходили підбоєм під напільну (ж. 1), чільну (ж. 7) чи припічну (ж. 54) стінки, покуть (ж. 75), передпічний (ж. 70, я. А) чи напільний (ж. 70 я. Б) кути. За спостереженнями Я. В. Барана, господарські ями на етапі Б Рашкова І переважно виступали за межі приміщення, а на етапі В навпаки – «вписані» в контур котловану [24, с. 48, рис. 23, 29, 32, 34]. Подібна локалізація ям відома на пам'ятках Лівобережжя і Середнього Подніпров'я [121, табл. 2; 278, с. 44].

Посеред долівки влаштовані 38 ям. Найчастіше це центральна (16 ям у 8 житлах, у т. ч. в 4 житлах в цій частині було по 2–4 ями) і суміжні з нею ділянки житла: між піччю і чільною стіною (3 ями), ближче середини причілкової стіни (4 ями), в бік печі (3 ями), покуті (3 ями), напільного кута (1 яма), ще 2 ями були між піччю, напільною і причілковою стінами і 3 ями – на передпічній ділянці.

У розрізі розподілу по секторах житла, то найбільше ям (24) було в центральному, в інших вони знаходилися рівномірно: напільному (між піччю, напільною і причілковою стінами) – 18, між чільною і причілковою стінами (поблизу покуті) – 19, в передпічному – 19. Поблизу печей (перед ними і збоку) локалізовані 11 ям. У житлах із 2–4 ямами якоїсь системи у їх взаємному співвідношенні та локалізації відносно інших елементів споруд не простежено.

Порівняно з попереднім періодом, де відзначено приблизно рівномірний розподіл ям у різних частинах жител, помітне збільшення кількості ям, влаштованих посеред долівки. Зберігається тенденція частішого розміщення ям під напільною і чільною стінами, і менша частка – під припічною і причілковою.

Стінки ям переважно вертикальні (5 ям), розширені (4 ями) або звужені (3 ями) до дна, «опуклі» (3 ями), грушоподібні в перетині (3 ями) тощо. У житлі з Рованців стінки ями випалені, ще у двох ямах – обмазані глиною (у ж. 4 з Рашкова І відмуленою; у ж. 25 із Кодина І обмазка пов'язана із розташуванням у заповненні іншої споруди). У 3 ямах було влаштовано по одній сходинці, у ямі з

ж. 28 із Кодина І в одній зі стінок – невеликий підбій. Подібні прийоми облаштування ям відомі на пам'ятках VIII–X ст. Лівобережжя Дніпра [278, с. 44].

Дно переважно рівне (11 ям, у т. ч. 7 – на Рашкові І), дещо рідше – лінзоподібне (8 ям, у т. ч. 6 – на Рашкові І), іноді «опукле» (2 ями) чи нерівне (1 яма). У двох житлах з Рашкова І дно було підмазане глиною (у ж. 4 відмуленою, а в ж. 70 ще й обпалене), а в ямі Б ж. 71 – утрамбоване.

Аналіз *параметрів* 82 ям показав, що вони мали глибину в діапазоні 0,1–1,4 м (що є близьким показником до попереднього періоду – 0,12–1,6 м), з домінуючою групою в діапазоні 0,2–0,6 м (63 ями; 76,8 %) (у попередній період – до 0,45 м). Більшість глибин зосереджені в діапазоні до 0,7 м. Порівняно з попереднім періодом (переважно 0,2–0,3 м, які тоді становили 48,5 %) відзначимо зростання кількості ям із більшою глибиною (переважно 0,4–0,6 м, які складають 47,6 %, а діапазон 0,2–0,3 м зменшується до 25,6 %).

Діаметр округлих ям (49 об.) становить 0,4–2,3 м (переважно 0,4–1,4 м). Порівняно з попереднім періодом, за цим показником значних змін не відбулося, хіба розширилася верхня і нижня межа діапазону діаметрів (до 0,4 і 2,3 м), а також виділяється піковий показник у 0,4 м.

Ями овальної (чи близької до неї) форми мали параметри від 0,25 до 2 м (у попередній період 0,3–1,5 м). Більшість показників довжини/ширини – у діапазоні 0,5–1,5 м (50 з 60 показників).

У житлах VI–X ст. Дністро-Прутського межиріччя діаметр господарських ям в середньому 0,50 м, глибина не більше 0,40 м [237, с. 151], у житлах VIII–X ст. з Лівобережжя Дніпра верхній діаметр ям – 1,0–1,2 м (іноді й менший – 0,4–0,6 м), а глибина 0,6–1,2 м [278, с. 44].

У житлах цього періоду особливості *заповнення* ям описані тільки у кількох житлах – це гумус (ж. 4, 57 із Рашкова І), жовто-зелена глина (ж. 38 із Рашкова І), темно-сажистий ґрунт зі суглинковими прошарками (ж. 79 із Рашкова І), зола¹⁶, що чергувалася з шарами темнішого ґрунту (ж. 10 зі Сокола), заповнення ями 2 з ж. 6 із Муравиці зверху було засипане материковим суглинком, товщиною 0,15 м.

¹⁶ Зола (попіл), виявлену у деяких припічних ямах і заглибленнях, могли використовувати для господарських потреб, наприклад, як маючий засіб [215, с. 253].

Серед включень у заповненні: перепалена глина (ж. 1 із Затурців), вугілля (ж. 4, 6 з Муравиці), попіл (ж. 4, 6 з Муравиці, 57 з Рашкова І), печина (ж. 4 з Муравиці), кераміка (ж. 6 з Муравиці), каміння (ж. 1, 70, 79 із Рашкова І; у ж. 1 великий камінь лежав на дні ями, а в ямі А ж. 70 шар каміння простежений на рівні 0,6–0,8 м над долівкою), кістки тварин (ж. 20 з Острога). Порівняно з попереднім періодом звертає увагу менше різноманіття виявлених речей і елементів у заповненні – зрідка або майже не трапляються обмазка, обпалене каміння, шлаки, кістки тварин і риб, пряслиця, вальки і кераміка. Подібний характер заповнень притаманний і для сусідніх регіонів [237, с. 151; 278, с. 44].

Серед *інших особливостей* господарських ям – нішоподібна піч № 4, «врізана» в одну зі стінок господарської ями, розташованої в куті ж. 79 з Рашкова І (у будівлі було дві побутові кам'янки і дві нішоподібні печі). Очевидно із нішоподібними печами пов'язані й інші господарські ями, влаштовані у чільній стіні ж. 68 з Рашкова І (у споруді було ще дві побутові печі) і напільних стінах ж. 43-СГ (дві ями, розташовані у прилеглому до стіни секторі) й ж. 4-ЗГ (в напільному куті) з Монастирка. Варто відзначити, що у ж. 57, 60, 63 з Хрінників у бік ям, розташованих посередині чільних стін і долівки, були обернені устя побутових печей. Окремо треба згадати три великих ями (0,5–1,8 м), викопані посеред долівки ж. 63 з Хрінників, які, займаючи значну площу, очевидно в час функціонування будівлі, були перекриті плахами; до цих ям було обернене й устя печі [88, с. 206, рис. 41/VI]. Залишки дерев'яного перекриття господарської ями виявлені у ж. 13 з Волинцева на Лівобережжі Дніпра [278, с. 44].

Отже, у VIII–X ст. складові елементи котлованів жител як зберегли головні тенденції попереднього періоду (форма, залишки вхідних конструкцій, материкові уступи, ніші, дрібні ямки від конструкцій інтер'єру), так і отримали подальший розвиток. Зокрема, збільшується середня площа об'єктів, насамперед, за рахунок Подністер'я (пікові значення 10–16 м²), при збереженні дещо більших розмірів жител на Волині. Дещо зростає й глибина в материку – до 1,3 м, але більшість споруд, як і раніше, заглиблені переважно на 0,4–0,9 м. Заповнення котлованів – темний гумус, суглинки, їх суміш; значного поширення набувають 2-шарові

котловани (нижній – суглинки, верхній – гумус). Як і раніше, відомі ті самі залишки елементів конструкцій, у кількох випадках зафіксовані залишки зрубів, у т. ч. менших за площу котловану. Удвічі зріс відсоток господарських ям у долівці (з 11,2 % до 29,9 %), ця тенденція помітна на більшості поселень. Значно збільшився відсоток «стовпових» жител (з 29,8 % до 49,5 %) і тих із них, які можна пов'язати із каркасно-стовповою конструкцією стін (з 15,3 % до 25,2 %).

3.2. Опалювальні пристрої.

Житла VIII–X ст. були обладнані двома типами печей – кам'янками і глиняними, – кожен з яких мав конструктивні і локальні модифікації (кам'янки, глинобитні і глиняні останцеві, глиняно-кам'яні печі), відомі також вогнища. Переважно у житлах було по одній печі, зрідка – по дві (не завжди синхронні). Наприклад, припускають, що у ж. 68 з Рашкова I з двома печами, спочатку споруджена піч № 1, орієнтована устям на південь. Потім до неї, з південного боку, прибудували піч № 2, тому піч № 1 перебудували з орієнтацією устя на захід. Водночас і саме житло було поглиблене на 0,25 м (тому черинь печі № 2 знаходиться нижче рівня череня печі № 1), а в одній з його стін влаштовано нішоподібну глиняну піч [24, с. 77]. Хоча, вважаємо, що наявність нішоподібної і двох побутових печей у цьому житлі була первинним задумом і пов'язана з виробничими функціями приміщення.

Локалізація в житлі.

1) *Локалізація в кутах чи інших частинах будівель* (рис. III-16-20). Розташування печей *в кутах* і надалі було типовим варіантом локалізації, хоча відомі черені розібраних печей (?) *посередині стіни*¹⁷. У ж. 12 з Рашкова I піч складено у напівкруглому в плані «вирізі»-ніші у стіні котловану. Можливо, це було пов'язано із розташуванням у долівці ями, яка займала значну площу [24, с. 62–63, табл. 8]. У *центрі* знаходилися залишки печей (?) у ж. 8 та 65А з

¹⁷ Зважаючи на відсутність печей у деяких із цих будівель, специфіку конструкції і розташування черенів (ж. 93 із Хрінників: черинь впритул до стінки котловану, основа опалювального пристрою викладена з вальків, а сама споруда мала незначну площу – 4,83 м²), а в Кодині II – ще й великі розміри одного з черенів (0,6×0,9 м), глиняна сковорода на цьому ж черені, уламки протвєня біля житла, овальна ніша у стіні котловану – все це дає підстави припустити, що названі споруди не були житловими. Будівлі з печами посередині стіни чи в центрі інтерпретують як господарсько-виробничі [61, с. 378].

Хрінників. На інших пам'ятках в досліджуваному регіоні такого варіанту не зафіксовано, що є певною відмінністю від жител третьої чверті I тисячоліття н. е.

2) *Локалізація печей відносно сторін світу.* Печі зводили переважно у кутах будівель із північного боку [24, с. 48; 88, с. 185; 97, с. 505], що характерно й для інших регіонів [1, с. 283–294; 101, с. 88; 121, с. 85–86; 131, с. 102; 145, с. 54; 147, с. 30; 237, с. 150, 157; 278, с. 38]. Аналіз (із врахуванням опису і планів об'єктів) локалізації печей у Рашкові I (табл. 19.5) показав, що у північних кутах були печі в 25 будівлях (з 74 проаналізованих). Значний відсоток (28,4 %) – це будівлі, де устя печі обернене до північних румбів.

Аналіз (табл. 19.5-7; іл. 22-24) 88 об'єктів (у т. ч. Хрінників; без Рашкова і Кодина) за цією ознакою вказує, що найпоширенішими варіантами локалізації→орієнтації були E→SW (21,6 %), NE→S (19,3 %), а також NW→E і N→SE (по 11,4 %), що загалом відображає тенденції попереднього періоду. У Рашкові I більшість печей належить до варіанту E→SW (35,1 %; устям обернені в бік Дністра), високі показники мають також варіанти N→SE (17,6 %) і S→NW (16,2 %), що не повторює жодного з домінуючих варіантів рашківських поселень V–VII ст. У Кодині I–II переважають варіанти NE→S (32 %) (як і в попередній період) і E→SW (24 %) (замість N→SE у попередній період). У Хрінниках найпоширеніші варіанти E→SW (38,7 %; устя обернені в бік р. Стир) і NE→S (22,6 %). З наведеного випливає, що переважно повторюються варіанти E→SW, NE→S і N→SE, що загалом повторює тенденції попереднього періоду.

Більшість печей мали правостороннє розташування, крім 21 житла (зі 187 об., 11,2 %) з лівостороннім (у т. ч. 3 – з Рашкова I, 5 – з Кодина, 3 – з Хрінників).

3) *Відносно стін котловану печі* були як *впритул* до них (двома чи однією зі стінок), так і *на певній відстані*. На кожному з поселень кількісно-відсоткове співвідношення цих варіантів відрізняється (табл. 17; рис. III-13). Наприклад, у Рашкові I у 52 об. (з 75 проаналізованих за цією ознакою; 69,3 %) одна або дві стінки печі були впритул до стін котловану, у решті 23 спорудах – на відстані 0,1–

0,5 м від них¹⁸. Розташування «на відстані» домінувало у Кодині I (5 з 8), Кодині II (15 з 17 об., де ця ознака встановлена), Хрінниках та ін. Відстань між печами і стінами котловану переважно 0,15–0,35 м, хоча й трапляються вищі показники. Наприклад, у Хрінниках в 9 будівлях (майже 25 %) одна (або й дві стінки) печі знаходилися на досить значній відстані від материкових стін котловану, а в ж. 1 з Ромоша (площею 25,4 м²) піч була на відстані 0,7–0,8 м від материкових стін. Аналогічні варіанти розміщення печей були притаманні й для жител з інших регіонів із певними локальними відмінностями¹⁹.

4) *Напрямок устя відносно стін житла*. Типовим співвідношенням у житлах цього періоду і регіону, як і раніше, залишається «*стінки печі паралельні до стін, устя скероване в бік протилежної (чільної) стіни*». Стінки розташовані по осі діагоналі котловану, устя скероване в центр (табл. 18; рис. III-17) були у ж. 1 з Добростанів, 21 із Дорогобужа, 9 з Пересопниці (ур. Пастівник), восьми печах із Хрінників (17,6 %, ж. 19, 23, 57, 62, 63, 65, 87, 92), ще чотири споруди з Хрінників (11,8 %, ж. 37, 51, 60, 71) мали устя, дещо зміщене в бік центру. Напрямок устя до центру споруди має аналоги також на пам'ятках Середнього Подніпров'я (ж. 21 з Монастирка, 18, 30 з Обухова II). Інколи устя спрямовані в бік яких певних об'єктів: вхід біля кута, по діагоналі від печі (Добростани, ж. 18 з Обухова II), припічна яма, ямка для посуду, ямки від вхідного комплексу посередині чільної стіни (ж. 9 із Пересопниці-Пастівника).

Печі-кам'янки становлять переважну більшість опалювальних споруд у VIII–X ст. Вони поширені на пам'ятках Верхнього і Середнього Подністер'я, окремих районах Волині (Погориння, верхів'я Західного Бугу), на

18 За даними Я. В. Барана, протягом існування поселення кількість печей, зведених впритул до материкових стін було різною: етап А – 93 %, етап Б – 52 %, етап В – 72 % [24, с. 48].

19 У Монастирку [121, рис. 6–30, 45–51] більшість печей (18 з 28 – 64,3 %) були розташовані впритул до материкових стін або їх дерев'яного облицювання, на відстані ж від материкових стін були печі у 8 житлах (28,6 %), ще у 2 спорудах (7,1 %) на відстані тільки тильна стінка. Якщо ж врахувати, що печі, розташовані впритул до дерев'яного облицювання, по суті були на відстані від материкових стін, тоді кожен з показників налічуватиме по 13 об'єктів (по 46,4 %). Серед жител VI–X ст. Дністро-Прутського межиріччя (Молдова) тільки в 37 (з 200 проаналізованих) печі були віддалені від стін котловану (з них у 7 спорудах тільки однією стінкою) [237, с. 152, 158].

Правобережному Середньому Подніпров'ї (72 % [145, с. 53]), Південному Побужжі, Східній Волині [131, с. 92] (рис. І-3).

Розміри печей. Аналіз параметрів печей-кам'янок (табл. 3) показав, що довжина стінок печей – в діапазоні 0,6–2,3 м (найбільша піч – у ж. 2 з Кодина ІІ, 2,2×2,3 м). Більшість печей мали довжину стінок в діапазоні 0,8–1,6 м²⁰, а найпоширеніша – 1,0 м і 1,2 м (по 32 пок.) та 1,3 м (30 пок.). Це загалом свідчить про збільшення розмірів і товщини стінок печей цього часу, що давало змогу акумулювати тепло [90, с. 170].

За площею печі поділяють на групи, критерії яких відрізняються залежно від регіону і наявних даних (табл. 20; іл. 25). Аналіз площі печей у досліджуваному регіоні показав, що вона становила 0,5–4,6 м² (більшість – в діапазоні 0,7–1,1 м² і 1,6–2,1 м²). Переважають діапазони 0,71–0,80 (13 об.), 1,01–1,10 (11 об.) і 1,91–2,00 м² (10 об.), що підтверджує збільшення їх параметрів у цей час.

Висота печей (табл. 22) у житлах цього періоду становила 0,5–0,9 м, переважно 0,6–0,65 м [50, с. 12; 131, с. 94; 198, с. 137; 237, с. 157], цей показник варіює залежно від пам'ятки чи регіону. Аналіз цієї ознаки демонструє діапазон 0,2–0,85 м (переважно до 0,6 м, як і в попередній період), при цьому найпоширенішими є значення 0,5 м (13 об.) і 0,6 м (12 об.). Перший з цих показників був домінантним і в попередній період, а поява другого, очевидно, вказує на збільшення середньої висоти печей цього часу.

Конструкція стінок печей-кам'янок. На сьогодні хрестоматійними є положення, що основа печей-кам'янок у житлах VIII–X ст. переважно складена з великих каменів, а верх – з менших, найчастіше вони зведені без зв'язуючого розчину [198, с. 137; 226, с. 271]. Переважно їхня основа влаштована на рівні долівки, хоча відомі також опалювальні споруди на материкових останцях²¹ (наприклад, ж. 26 із Рашкова І, Солонська, 1 з Хорова) чи підсипках (Монастирок).

20 Це підтверджує тезу, що у всьому ареалі поширення кам'янок їх розміри приблизно однакові, з довжиною стінок 0,8–1,7 м [198, с. 137].

21 Появу печей на материкових останцях пов'язують із кінцем IX–X ст. [44, с. 101].

Аналіз описів конструкції опалювальних споруд (табл. 24.1, 24.4) дає змогу розширити і уточнити цю характеристику. Стінки печей складали з каменю різних порід, що залежало від конкретної місцевості. Основним матеріалом, як і в попередній період, залишався пісковик (Рашків I, Кодин I–II, Буківна, Бакота I, Хорів, Рокитне II, Стільсько, Солонсько, Пліснеськ, Добростани та ін.), практикували використання вапняку (Стільсько, Рашків I). У Рашкові вапняк не застосовували у попередній період. Зокрема, піч у ж. 72 з Рашкові I повністю складена з великих і дрібних шматків вапняку, у двох інших спорудах вапняк використаний у поєднанні з галькою (ж. 44) і пісковиком (піч 1 ж. 73). Вапняк був головним будівельним матеріалом для печей у житлах VI–X ст. Пруто-Дністерського межиріччя (Молдова), а там де його виходів не було, використовували пісковик [237, с. 154–155]. Можливо, початок використання вапняку в Українському Середньому Подністер'ї, так само як переважне використання гальки (ріняка) у печах X–XI ст. Буківни (на відміну від колотого пісковика в IX–X ст.), пов'язані з міграціями у цьому регіоні.

Відомо також більше печей, у яких застосована галька і як один з головних компонентів (ж. 44 з Рашкова I, 6 з Кодина II, Чорнівки I, 6 споруд із Буківни), і у вигляді окремих каменів (Стільсько; сім будівель із Буківни, ж. 17 зі Сокола).

Вибірка для характеристики печей VIII–X ст. не настільки репрезентативна, як для попереднього періоду, та все ж дає змогу встановити тенденції. Всього проаналізовано 72 печі із Подністер'я. Переважно печі складали з великого каміння у нижній частині та дрібного – у верхній (10 об., у т. ч. 6 – зі Сокола; сюди варто додати 4 печі з Рашкова I, зведені з «великого і дрібного каміння»), із плит на ребро (8 об., у т. ч. 7 – з Рашкова I), дрібного каміння (7 об. з Кодина II, Рашкова I і Сокола), «колотого каміння» з окремими ріняками (7 об. із Буківни), великого каміння (6 об. з Кодина I–II, Рашкова I, Крилоса), з великих плит і каміння (5 об. з Кодина II, 2 об. із Чорнівки I). Інші категорії менш репрезентативні, і становлять по 1–3 об'єкти. Порівняно з попереднім періодом з'явилися печі, зведені з плит на ребро у поєднанні з великим і дрібним камінням (1), галькою (1), крупною галькою і дрібним камінням (1) та печі з масивних

плоских каменів, покладених плазом, у поєднанні з дрібним (1). З інших новацій – поєднання каменю-вапняка з галькою (1). Окремо відзначимо печі з Буківни, які поділяються на дві групи: з основою із ріняку (з окремими «колотими каменями»; 6 об.) або з «колотого каменю» (з окремими ріняками; 7 об.).

Як і в попередній період, виділимо три варіанти конструкцій: з плит (10 об., 14,9 %), необробленого каміння (42 об., 62,7 %) і їх поєднання (15 об., 22,4 %), тобто плити входили у конструкцію 25 печей (37,3 %), що значно менше, ніж у печах другої половини V–VII ст. (66,3 %). Плити також використані як облицювання бічної стінки та устя (ж. 60 з Рашкова I) і стінок, що прилягали до стін котловану (ж. 26 зі Сокола). Специфічно укладене каміння печі у ж. 67 з Рашкова I, частково складеної зі шматків каменю-пісковика, частково з гальки, а камені підсипали землею для вирівнювання майданчика під наступним рядом.

Порівняння конструкції печей двох періодів рашківських і кодинських поселень демонструє спадковість традицій їх будівництва. Зокрема, у Рашкові I у VIII ст. зводили печі з великих плит, у т. ч. поставлених на ребро і обкладених необробленим камінням, з пісковика і гальки, з поєднання великого і дрібного каміння. Як у Кодині, так і в Рашкові, продовжили зводити печі з плит на ребро, поєднання плит і великого каміння, а також як з великого, так і з дрібного каміння. Натомість в Рашкові I (етапи Б, В) вже не відомі печі з поєднання плит і дрібного каміння та плит, укладених як на ребро, так і плазом, а на Кодині з'явилися печі з плит (у т. ч. на ребро), поєднані з галькою і дрібним камінням. Хронологічна залежність у конструкції печей жител IX–X і X–XI ст. встановлена у Буківні. Ранні печі (ж. 2/1, 25, 33, 34, 35/1, 54/1, 55) збудовані з колотого каміння; в окремих печах ззовні (ж. 54/1) чи зверху (ж. 55) вкладені окремі камені річкового ріняка. Печі в житлах X–XI ст. викладені з річкового ріняка з використанням чорного гумусованого суглинку між камінням (ж. 2, 3, 8), у конструкції окремих печей у підмурівку використано по декілька колотих каменів (ж. 4, 32, 54) [247, с. 5–16, 21].

Конструкції окремих печей мали певні особливості. У ж. 4 і 42 з Буківни печі були поєднані з робочими майданчиками, викладеними з каменю і творили з ним

єдині побутово-виробничі комплекси [247, с. 8, 13; рис. 7, 17]. Стінки деяких печей із Перебиківці II, III (VIII ст.) робили широкими, у вигляді горизонтального майданчика-лежака (в одному випадку обмазаного глиною з домішками січеної соломи) [241, с. 57].

Печі у житлах зі суміжних регіонів мають як спільні, так і відмінні риси. В основі паливної камери у печах зі Середнього Подніпров'я лежали великі камені, іноді вагою кілька десятків кілограмів, задня і бічні стінки складені з дрібнішого каміння, зверху паливна камера прикрита пласкими плитами [121, с. 12–39, 52–58; 148, с. 122]. Подібна конструкція характерна для печей-кам'янок салтівської культури Подонців'я [103, с. 53].

У більшості кам'янок не зафіксовано жодного *скріплювального розчину* [5, с. 123; 36, с. 89, 95–98; 44, с. 101; 98, с. 26; 237, с. 154–155]. Земляний розчин (гумусований ґрунт), глеєву глину та забутовку щілин фрагментами кераміки застосовували у кам'янках із дрібного пісковика (Середнє Подніпров'я), який розсипався під дією вогню, а суху кладку могли використовувати у місцевостях, де наявне велике каміння [145, с. 54]. У печах із жител з Рокитного II, Терєбовлі IV та Білої III зв'язуючим матеріалом була глина і гумусовані суглинки, а також дрібне каміння [125, с. 261; 153, с. 287, 290; 161, 2010, с. 354]. У печах IX–X ст. з Буківни з колотого каміння, зв'язуючого розчину не було (ж. 33, 34, 35/1, 42, 54/1, 55), а в пізніших (X–XI ст.), із річкового ріняка, використано чорний гумусований суглинок (ж. 2, 3, 4, 8, 32) [247, с. 6–8, 10–13, 16].

Додатковим кріпленням стінок печей було *дерев'яне облицювання*, сліди якого широко фіксують саме у житлах цього часу [148, с. 122; 198, с. 137]. Його залишки збереглися у вигляді обвуглених плах, притиснутих до бічних стінок печі, але частіше на його наявність вказують дрібні стовпові ямки у кутах печей (рис. III, 26, IV-45, 46).

Паливні камери часто були спереду печі (Рокитне II, Терєбовля IV, Біла III) (рис. III-22-29) [153, с. 287, 290, рис. 3, 5; 161, рис. 4, 7], їх висота 0,25–0,40 м (ж. 11 з Кодина I, 1 з Терєбовлі IV, 13 з Рєвного I [125, с. 261; 131, с. 94; 203, с. 48]).

Устя печі конструювали з плит на ребро (ж. 8, 11 з Кодина І) [203, с. 47–48], з плоских кам'яних плит, встановлених одна на одну (піч 1 з ж. 63 Рашкова І) [24, с. 74–75], укріплювали з лицьового боку рівними кам'яними плитами на ребро (ж. 60 з Рашкова І). У Монастирку устя складене з округлих каменів, поставлених на ребро (ж. 37), його обмежували великі камені (самі печі складені з дрібного каміння) (ж. 7, 28, 29) [121, с. 20, 28, 30, 33]. У Тереховлі IV устя було з трьох каменів – двох вертикально закріплених по обидва боки устя, і одного, покладеного горизонтально зверху [153, с. 287].

Конструкція склепіння печей майже не вивчена через погану збереженість. Його залишки у вигляді суміші дрібного каміння і ґрунту в заповненні паливної камери дають змогу припустити, що купол зводили із невеликих каменів і додатково скріплювали глиною. Повністю збережене склепіння печі з ж. 5/90 з Пліснеська (X ст.) споруджене без зв'язуючого розчину, з вертикально притиснутих одна до одної, трикутних у січенні, плит [251, с. 260]. У ж. 11 із Кодина І у печі, складеній із плит на ребро, купол викладений з крупної гальки і дрібного каміння [203, с. 48]. Можливо, частиною склепіння був жорновий камінь, виявлений на черені печі ж. 1 із Хорова [140, с. 48]. Припускають, що у Монастирку верх печі споруджували з кількох плоских кам'яних плит, які при потребі могли знімати [121, с. 83]. Можливо, при зведенні склепіння підтримували дерев'яні стовпчики, ямки від яких виявлені під конструкцією печі або у центрі череня [145, с. 55; 202, с. 36].

Зі склепіннями були пов'язані *жаровні* (рис. IV-47), фрагменти яких виявлені у Бакоті І в ж. 16 (на розвалі печі; розміри 1,07×0,63 м) і 39 (на верху печі; розміри– 0,68×1,2 м, невисокий бортик, поверхня випалена нерівномірно, в тісті домішки січеної соломи і полови) [42, с. 321, 327–328, рис. 88, 89]. Жаровні відомі також в інших регіонах. У житлах VI–X ст. Дністро-Прутського межиріччя (у 12 з майже 200 проаналізованих споруд) вони овальні чи прямокутні в плані, з масивним дном і бортиками, висотою до 10 см, виготовлені з легкого пористого глиняного тіста з великою кількістю рослинних домішок (полови) [200, с. 84; 237, с. 158, 159]. Вони відомі як у глиняних, так і кам'яних печах із Монастирка [121,

с. 83]. Ціла жаровня знайдена у ж. 44 із Волинцева, вона мала прямокутну форму із заокругленими кутами, розмірами 0,9×0,5–0,58 м, з бортиками висотою 0,1–0,13 м і товщиною 3–5 см, товщина дна 2,5 см. У глині були значні домішки соломи, які, вигораючи, надавали жаровні легкості і великої теплоємності. Внутрішня поверхня жаровні ретельно загладжена і вкрита світло-сірим ангобом, утвореним внаслідок застосування технології обварювання в борошняному розчині. Жаровня була змонтована зверху склепіння і закривала досить великий верхній отвір (діаметром 0,3 м), очевидно непридатний для звичайного способу приготування їжі в горщику [226, с. 271; 278, с. 41–43, рис. 7].

Кам'яно-глиняні печі.

Цим терміном окреслюють печі зі Середнього Погориння і Надстир'я (Озліїв, Острог, Муравиця, Дермань, Жорнів, Дорогобуж, Пересопниця, Городок-на-Усті, Дубно; X – початок XI ст.) [170, с. 231–232, табл. 1; 172, с. 127], а також Середнього Подніпров'я (Монастирок, Сахнівка, Пастирське, Київ; VIII–X ст.) [145, с. 55–56, табл. 5] і Подоння (15 із 48 жител із городища VIII – поч. XI ст. біля с. Староживотинне під Воронежем) [51, с. 216].

Аналіз їх опису показує, що йдеться про два різних типи печей (рис. III-18). У Середньому Подніпров'ї “глиняно-кам'яні” печі вирізали в материковому останці; інколи вони мали включення каміння (у вигляді обкладки нижньої частини печі або вмонтовані у стінках) і були обмазані шаром глини. Склепіння робили з вальків або каміння з товстим шаром глиняної обмазки; зверху часто влаштовані жаровні [145, с. 55–56, табл. 5; 148, с. 122]. У Монастирку такі печі зведені у масиві материкової глини (ж. 16, 5-3Г), паливна камера складена з каменю і обмазана глиною (ж. 4) або вирізана в глині і викладена з великого плоского каміння в нижній частині і дрібнішого – у верхній (ж. 16, у публікації піч названа кам'янкою), склепіння змонтоване з каменю і глини (ж. 4) або глиняних вальків (ж. 16) [121, с. 16, 22, 57, рис. 6, 2, 16, 1]. Більшість «комбінованих камінь – глина» печей зі Староживотинного були в своїй основі глинобитними із незначним вмістом каміння [51, с. 216].

У Погоринні “кам’яно-глиняні” печі були “складені з каміння на глиняному розчині” (наприклад, у ж. 7, 8 з Муравиці) [88, с. 213; рис. 74; 174, с. 15]. Окремо варто згадати ж. 2 з Дубно, де на трьох будівельних горизонтах зафіксовані скупчення печини і каміння у різних співвідношеннях. Це дало підстави інтерпретувати їх залишками печей, що існували на різних етапах функціонування споруди: суцільноглинобитної, глинобитної (укріпленої камінням) і кам’янки (обмазаній глиною) [60, с. 450–452]. У Дорогобужі залишками таких печей вважають скупчення каміння, печини, суглинку в будівлях X–XI ст. (ж. 2, 8, 10, 19, 22) [172, с. 44, 46, 76–77, 127, рис. 30], у наступні століття тут також співіснували різнотипні печі (глинобитні, кам’яно-глиняні, останцеві, нішоподібні). Водночас, походження таких скупчень, які іноді трактують як залишки кам’яно-глиняних печей, можуть пояснити матеріали з Городка-на-Усті (ур. Над Рудником) (ж. III) [290, с. 174] та Обухова II (об. 2, 26, 33), де простір між глинобитною піччю і стінами котловану був заповнений перепаленим камінням, яке пов’язують із їх використанням для нагрівання води [143, с. 113–114, рис. 2, 3, 4; 7].

Глиняно-кам’яні печі виявлені у ж. 15 і 20 з Острога (X–початок XI ст.). У ж. 15 повністю збережена кубоподібна піч збудована з глини із включенням численних дрібних каменів, основа тильної стінки – з масивних плит пісковика, а стінки паливної камери облицьовані невеликими камінцями [175, с. 264, рис. 2]. У ж. 9 із Пересопниці (ур. Пастівник) для будівництва використано глину, дрібні уламки каменю (місцевий піщанистий вапняк) і шматки печини. Бічна стінка (від стіни котловану) глинобитна, основа тильної – складена з камінців та печини, інша бічна стінка – з каміння та печини на глиняному розчині. Зі середини дві стінки обкладені дрібними камінцями на глиняному розчині [171, с. 278, рис. 4].

У Погоринні такі печі були або єдиними типом опалювального пристрою на поселенні (Озліїв, Дермань), або співіснували з класичними кам’янками (Жорнів) чи глинобитними печами (Дорогобуж, Пересопниця); у Муравиці були всі три типи печей. Конструктивно близькими до погоринських «кам’яно-глиняних» печей вважають деякі кам’янки на глиняному розчині з Пліснеська, Галича, а

також Києва та інших пам'яток Середнього Подніпров'я [172, с. 127]. Кам'янки на глиняному розчині відомі також у басейні Дону (Тітчиха) [134, с. 44–49], а кам'яно-глиняні печі, з використанням значної кількості глини – в наземних житлах Х–ХІ ст. у північніших районах Русі, але вони часто споруджені на спеціальних дерев'яних опічках або над пічною ямою на стовпах [198, с. 139].

Як видно з наведеної характеристики, майже всі такі печі конструктивно були досить різними і навіть у ареалах їх компактного побутування часто не однотипними. Вважати їх окремими типом печей очевидно не варто, при цьому треба відзначити, що поширення таких опалювальних споруд тісно пов'язане із порубіжними територіями, на стику ареалів кам'яних і глиняних печей.

Глиняні печі.

Печі з глини у житлах VIII–Х ст. поширені у двох регіонах – на Волині (рис. І-3) та Середньому Подніпров'ї, в межах яких помітні окремі відмінності.

Форму глиняних печей визначають по-різному: підковоподібна (ж. 3, 17, 19, 22, 24, 31, 35, 39, 44, 46, 51, 61, 69, 70, 74 із Хрінників, Городка (ур. Над Рудником)), прямокутна (ж. 14, 65, 65А з Хрінників), підквадратна (ж. 34, 75 з Хрінників), чотирикутна (ж. 10, 20, 27, 31, 37, 56, 57, 64 з Хрінників), округло-прямокутна (Муравиця). Печі Х–ХІ ст. з Волинської височини переважно підковоподібні, рідше – близькі до чотирикутної форми [170, с. 231], в Обухові II – округлі, підковоподібні та підпрямокутні [1, с. 278–296], на пам'ятках Лівобережжя Дніпра – прямокутні (65 %) і підквадратні [278, с. 40]. З ХІ ст. поширення набувають «купольні» печі округлої чи овальної форми [198, с. 138].

Розміри печей (табл. 3) – довжина стінок – 0,6–1,7 м (загалом повторює тенденції V–VII ст.), більшість – у діапазоні 0,8–1,0 м (60 пок.; 60 %). Вони є дещо меншими, ніж кам'янки цього ж часу (довжина стінок – 0,75–2,3 м).

Площа печей (табл. 20.3; іл. 26) – в діапазоні 0,5–2,1 м² (ж. 10 із Муравиці – 2,55 м²), найбільше печей є в діапазонах 0,71–0,80 м² (12 од.) і 1,01–1,1 м² (11 од.).

Висоту глинобитних печей переважно можна реконструювати за даними з Хрінників, де вона становила 0,4–0,8 м, при перевазі діапазону 0,4–0,6 м (табл. 22). У Черчику висота чотирьох (із семи) печей – 0,40–0,45 м від рівня

череня. В об. 2 з Черчика І піч споруджена на невисокому материковому останці (висотою 0,20 м), тому тут загальна висота печі від рівня долівки становила 0,60 м [141, с. 289, 293; 152, с. 325–330]. У Дорогобужі в житлах XI–XIII ст. глинобитні печі (подібні до об'єктів X ст.), збереглися на 0,7–0,8 м, що дає підставу визначати їхню первісну висоту в межах 0,8–1,0 м [172, с. 128], аналогічні висотні параметри припускають для печей у житлах із Муравиці [174, с. 24]. На Лівобережжі Дніпра збережена висота – 0,7–0,8 м [278, с. 40], висота купольних (каркасних) печей XI–XIII ст. – 0,7–0,9 м [198, с. 138], у Григорівці (ур. Підтополеве; початок XII ст.) піч мала висоту стінок (від основи до верху бортиків жаровні) 0,65 м і висоту камери 0,4 м [92, с. 29].

Останцеві печі. На пам'ятках X–XI ст. Волинської височини останцеві печі з *глинобитним куполом* виявлені лише у 9 об'єктах (Володимир-Волинський, Городище Друге «Вал», Городок «Пасовище», Білів, Чемерин, Дорогобуж) (рис. III-20) [170, с. 231; 172, с. 127, рис. 84], а також у Литовежі (перша половина X ст.) [266, с. 262]. У житлах із Володимира-Волинського («Білі Береги») і Білева печі вирізані в материкових останцях (розмірами 1,32×1,25 м і 1,5×1,4 м відповідно), один з яких зв'язаний зі стіною котловану (Володимир-Волинський) [197, с. 51, 53]. Подібні печі відомі у Середньому Подніпров'ї (ж. 6, 31 з Обухова II, у Києві (Андріївська Гора) (VIII–IX ст.)) [1, с. 288; 202, с. 38].

Купол із вальків-конусів зафіксований у печах із Городка Надбужного (ж. 78 і 80) і Стрижова [112, с. 104–105; 113, с. 18; 303, с. 113–129]. У ж. 1 з Рованців піч (розмірами 0,8×0,8 м) спочатку була вирізана в материковому останці (устям на захід). Під час перебудови піч розширили (до 1×0,8 м), зруйнувавши при цьому бічну стінку, а нову звели з глиняних вальків і облицювали уламками кераміки; вальками заклали старе устя і влаштували нове – зі східного [273, с. 366, рис. 2]. Останцеві печі (у котлованах, викопаних у супіску – вирізані у спеціальних глинобитних платформах) зі склепінням із глиняних вальків, поширені в середовищі волинцівської і роменської культур Лівобережжя [116, с. 52; 233, с. 50, 69–70; 278, с. 38–39].

На думку Б. А. Прищепи, незначна кількість останцевих печей пов'язана з особливостями залягання ґрунтів на місці окремих поселень Волинської височини з потужним шаром чорнозему і темно-коричневого ґрунту, що змушувало викопувати котловани тільки до верхньої межі материка [170, с. 231].

Глинобитні печі (рис. III-19, 30-32) виявлені на поселеннях Погориння²² Західного Побужжя²³, Надстир'я²⁴, Надсяння²⁵, Середнього Подніпров'я²⁶. Такий спосіб спорудження печей широко розповсюджений в добу Русі [233, с. 70].

Вони складені з принесеної ззовні глини, без використання додаткових конструкцій чи включень, або із застосуванням дерев'яного каркасу. Глинобитна піч в об. VIII з Буська (середина X ст.), мала підковоподібну форму. У глині виявлені домішки каміння, які або додавали в глиняне тісто перед будівництвом печі, або ж втискали у глину вже після її спорудження. Висота стінок печі – 0,52 м, товщина – приблизно 0,28 м. Купол печі, товщиною 5–6 см, розміщений горизонтально, виліплений майже паралельно до череня. Ширина устя печі при долівці 0,4 м, біля купола – 0,32 м [67, с. 24–25, рис. 4, 14]. Повністю збережена піч у ж. 76 із Хрінників (розміри 1,1×0,9 м, висота 0,8 м, товщина бокових стінок 0,3–0,4 м, тильної – до 0,5 м) споруджена на відстані від материкових стін котловану, мала кубоподібну форму. Верх печі горизонтальний (без отвору), завтовшки 0,25–0,3 м, внутрішня висота паливної камери 0,5 м [85, с. 215, рис. 55, фото 63; 89, с. 58, рис. 5]. На поселеннях біля Черчика (рис. III, 30-32) простежено два способи будівництва стінок і склепінь печей: 1) з глини без додаткових домішок (слідів дерев'яного каркасу не зафіксовано) (чотири об'єкти з Черчика I); 2) у глину додавали дрібні камінці, шматки шлаків, уламки кераміки (об. 1 і 3 з Черчика II) [141, с. 283, 289–290; 152, с. 325–330].

22 Хотомель [109, с. 7, 36; 202, с. 43, 46], Городок-на-Усті (ур. Кургани, ур. Над Рудником) [290], Муравиця (6 з 9; 66,7 %) [174, с. 11–15, 24], Пересопниця [240, с. 29–30; 171, с. 281, 283], Дорогобуж (ж. 11, 21) [172, с. 127–128].

23 Городок Надбужний (Підгороддя) [112, с. 105], Ромош [4, с. 327], Тишиця [265, с. 58–59], Буськ [67, с. 24–25].

24 Бабка [109, с. 7, 36; 202, с. 43, 46], Хрінники (ур. Шанків Яр) [88, с. 181, 182, 185, рис. 2–12, 17/V], Затурці [110, с. 179–180, рис. 2, 5], Луцьк (Гнідава) [139, с. 149; 112, с. 99].

25 Черчик I–II [141, с. 280–296; 152, с. 324–336].

26 Сахнівка (Дівиця), Обухів II [2, с. 277–300; 68, с. 104–106, 108, рис. 3, 6, 7; 166, с. 102–107].

Залишки *дерев'яних каркасів* зафіксовані у ж. 35 і 36 із Хрінників (ямки навколо черенів) [88, с. 204], Хотомеля [202, с. 43], Луцька (Гнідави) [139, с. 149], Городка Надбужного (ур. Підгороддя) [112, с. 105; 113, с. 18], Острога (ж. 15, 20, 26), Муравиці (ж. 6, 10), Городища Другого («Вал», ж. 10) [170, с. 231]. У Муравиці тильна стінка печі у ж. 6 мала потужну підбивку глиною, а в чотирьох зовнішніх кутах печі у ж. 10 були стовпові ямки [174, с. 14–16, 24, рис. 16]. Вважається, що дерев'яний каркас, який обмазували глиною під час будівництва печі, вигорав у процесі користування піччю [198, с. 138; 202, с. 25, 44].

Глинобитні печі переважно мали склепіння, найімовірніше, сформоване у той самий спосіб, що й стінки. *Глиняні вальки* виявлені лише в Хрінниках у ж. 75, 93 (залишки печі?, із основою з вальків, були посередині східної стіни, на материковому останці) [85, с. 223; 88, с. 182, рис. 12; 89, с. 58], а також на поселенні Городок-на-Усті (ур. Над Рудником) [290, с. 200]. Однак їхній зв'язок із конструкцією склепінь не з'ясований.

Глиняні жаровні («блюда», «протвені») відомі тільки в об'єктах Х–ХІ ст. — ж. 1 з Острожця [197, с. 53] і споруді з Товпижина. Жаровня з Товпижина виготовлена з сіруватої не випаленої глини з великими домішками полови — у зламі в тісті яскраво виділяються відбитки стебел і зернин злаків. Розміри розвалу жаровні на печі 1,0×0,4 м, товщина стінок — 4–5 см, висота стінок — до 10 см [245, с. 159]. Порівняно частіше вони трапляються у розвалах печей і поблизу них на поселеннях Середнього Подніпров'я (Канівське, Монастирок, Сахнівка, Обухів II [1, с. 288; 121, с. 19; 145, с. 54; 167, с. 25]) і Лівобережжя Дніпра (у 15 житлах, у т. ч. 12 — у Волинцевому [278, с. 41]).

Черені, як кам'янок, так і глиняних печей, надалі переважно влаштовували *на рівні долівки*, у вигляді перепаленої материкової глини, вони підмазані глиною (іноді по два і більше рівнів підмазування). Хоча черінь на рівні долівки був незручним для користування, але можливо сприяв кращому обігріву [241, с. 57]. Іноді, якщо стінки печі були споруджені на підсипці, сам черінь міг бути на рівні долівки (ж. 5, 22, 26, 37 із Монастирка [121, с. 12–39]). *Лінзоподібно увігнуті*, до глибини 5–25 см, черені відомі у печах 16 жител, інколи вони викладені камінням

(Пересопниця) або кілька разів підмазані глиною (Пересопниця, Острог, Рашків I). Заглибленість черенів пов'язують із вигоранням ґрунту, натомість навмисне заглиблення вважається рідкісним [237, с. 155–156], хоча припускаємо, що таке рішення було первинним задумом і викликане потребою збільшити висоту і об'єм паливної камери при відносно незначній висоті печей. На *материкових останцях* (висотою до 0,25 м) влаштовані черені у 10 спорудах, на *земляних підсипках* (висотою 0,03–0,25 м) – у 9 будівлях. Із *кам'яним вимощенням* були черені у 10 житлах (Рашків I, Кодин I-II, Пересопниця, Галич-Кринос). Переважно для цього використовували пласке каміння і плитки (дрібне – ж. 22 з Кодина II), іноді обмазували глиною (ж. 66 з Рашкова I, 42, 45 з Кодина II, 56 з Галича-Криноса, 23 з Пересопниці, 17 з Монастирка). Фрагментами *кераміки* були викладені черені у 7 об'єктах із Волині.

Нішоподібні печі виявлені у 16 спорудах (порівняно з 6 у IV–VII ст.), вони поєднані із побутовими кам'янками (Рашків I, Рівне-Шкільна, Острог, Монастирок) чи глиняними печами (Хрінники, Муравиця, Луцьк-Гнідава, Городок-Пасовище, Городок-на-Усті, Загаї). На поселеннях виявлено до чотирьох жител із цими печами (зокрема, у Рашкові I – 4 з 65, у Хрінниках – 2 з 55, у Монастирку – 2 з 30). У Рашкові I споруди з нішоподібними печами, за розмірами (11,18–17,64 м²) були типовими і тільки ж. 79 з двома кам'янками і двома нішоподібними печами мало найбільшу на поселенні площу – 30,36 м². У Луцьку-Гнідаві такі печі виявлені в чотирьох спорудах, площею 2,5–7 м², переважно з неправильними формами котлованів (табл. 27; рис. III-21).

Найчастіше в житлах було по одній такій печі, хоча відомі споруди з 2 (Рашків I, Рівне-Шкільна), 3 (Луцьк-Гнідава) і 4 (Городок-Пасовище, Загаї) печами. Вони влаштовані у чільних (3 об.), причілкових (2 об.), припічних (3 об.) і напільних (2 об., а також 2 об. з Монастирка) стінах. Більшість із них – поряд із кутами: одна піч біля покуті і по два випадки – в інших кутах.

Форма печей – округла (8), овальна (6), підковоподібна (1). Діаметр округлих черенів 0,8–1,4 м, овальних – 0,5–1,4×0,9–1,6 м, іноді сягав до 2 м. Стінки збереглися на висоту 0,1–0,45 м (Рашків I), в окремих випадках припускається

висота паливних камер 0,3–0,6 м (Рашків I, Рівне-Шкільна, Хрінники). Черені були на висоті 0,1–0,7 м над рівнем долівки, їх товщина – 1,0–5,0 см, вони обмазані глиною і сильно випалені; інколи викладені уламками кераміки (Луцьк-Гнідава, Муравиця), камінням (Муравиця, Монастирок) і кістками тварин (Луцьк-Гнідава), трапляються кілька рівнів підмазування черені (сліди ремонтів?) (Луцьк-Гнідава, Монастирок). У комплекс із такими печами подекуди входили ями (ж. 3, 10 з Муравиці, 68, 79 з Рашкова I, 91 із Хрінників, 43 з Монастирка²⁷), ніші (ж. 10 із Муравиці), стовпові ямки, материкові уступи (ж. 10 із Городка-Пасовища).

Нішоподібні печі продовжили використовувати і в наступний період, зокрема, у Дорогобужі такі пристрої (в окремих випадках по кілька печей в одній споруді, в одному випадку – поєднана із глиняною побутовою піччю) були у 7 будівлях XI–XIII ст. [172, с. 125]. У житлах VIII–X ст. з Лівобережжя Дніпра нішоподібні печі трапляються зрідка (на чотирьох пам'ятках, у 10 зі 145 жител) [278, с. 38, 40, 44, табл. 2].

Вогнища у лісостеповій зоні Східної Європи розташовані у центрі споруд чи біля стін, споруджені з використанням каміння, глини, уламків посуду, іноді мали вигляд обпаленої плями на долівці чи вогнищевої ями; найчастіше вони поєднані з побутовими печами [206, с. 15, 17]. У досліджуваному регіоні вони виявлені у 6 житлах (Бакота I, Перебиківці II, Купин I, Крилос, Рашків I), щодо деяких із них є всі підстави вважати їх залишками печей. Три з них розташовані в кутах, одне – посередині стіни (за 0,44 м від неї). Вогнища, розмірами 0,7–1,0×1,1–1,2 м, були на рівні долівки, земляній підсипці, материковому останці і навіть на бортику котловану; у конструкції двох із них використане каміння (табл. 28). Незначна їх кількість відома й у інших регіонах: Канівському поселенні [215, с. 254, 258, рис. 6], 12 з 200 споруд VI–X ст. Дністро-Прутського межиріччя [237, с. 159–160], 16 зі 146 будівель VIII–X ст. Лівобережжя Дніпра [226, с. 271; 278, с. 38].

Отже, в останній чверті I тисячоліття н. е. надалі використовували кам'янки у Подністер'ї і глиняні (останцеві і глинобитні) печі на Волині, водночас з'явилися споруди, які поєднували ці будматеріали («кам'яно-глиняні» печі Погориння), що

27 Із 30 жител Монастирка, ями виявлені тільки у 5 спорудах, дві з яких мали нішоподібні печі.

було пов'язано з порубіжним розташуванням регіону їх побутування. Також кам'янки все частіше трапляються у Верхньому Західному Побужжі. Рідше, ніж у V–VII ст., печі зводили в центрі будівель, надалі тотально домінувала локалізація в кутах. У просторовій локалізації печей переважали варіанти E→SW, NE→S, N→SE; цікаво, що у Рашкові не повторюється жоден із домінуючих варіантів попереднього етапу. Розташування печей відносно материкових стін і надалі було рисою достатньо індивідуальною – якщо у Рашкові лише третина з них була на відстані від стін, то у Кодині і Хрінниках такий варіант значно переважав. Площа кам'янок – 0,5–4,6 м² (переважно 0,7–1,1 і 1,6 – 2,1 м²), що вказує на збільшення їх розмірів порівняно з попереднім етапом. Висота кам'янок – найчастіше до 0,6 м, що засвідчує збереження принципів їх функціонування, незважаючи на зростання площі споруд. Кам'янки, зазвичай, складені з пісковика (почали також використовувати вапняк і розширили застосування гальки) різних розмірів, плит або їх поєднання (як і раніше); проте зменшується кількість печей, зведених із використанням плит. Принципи зведення печей у Рашкові і Кодині збереглися, хоча з'явилися деякі новації. Також широко почали застосовувати дерев'яне облицювання. Глиняні печі продовжують традиції попереднього етапу. Останцеві печі відомі передусім, на пам'ятках X–XI ст., вони, як і раніше, не становлять компактної групи. Склепіння були як глинобитні, так і з використанням вальків. Параметри глиняних печей наближені до даних попереднього часу – площа 0,5–2,1 м² (переважно 0,7–1,1 м²), висота – найчастіше 0,4–0,6 м. Вдвічі зростає кількість виробничих нішоподібних печей і зменшується число «вогнищ».

Розділ IV.

РЕКОНСТРУКЦІЯ ЕКСТЕР'ЄРУ ТА ІНТЕР'ЄРУ.

ЖИТЛО ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНЕ ЯВИЩЕ

Усебічна і ґрунтовна реконструкція є завершальним і одним із найважливіших етапів вивчення житла як явища, пов'язаного з матеріальною культурою, суспільно-економічним та етнічним розвитком. Археологічні та етнографічні відомості надали змогу запропонувати різні варіанти реконструкції споруд (рис. IV-01-42, 61-67) і перевірити їхню об'єктивність за допомогою будівельного експерименту, як, наприклад, у Бжезно (рис. IV-14, 15, 34, 38, 42) [296] чи Ходосівці [52, с. 26–29, рис. 14]. Незважаючи на динаміку розвитку елементів слов'янського ранньосередньовічного житла, показану вище, йому притаманна значна однорідність і стабільність планувальної структури, конструктивної схеми зведення стін і даху, облаштування інтер'єру [15, с. 42; 237, с. 161]. Саме тому житло можна розглядати і реконструювати цілісно, у хронологічному зрізі протягом шести століть.

4. 1. Підготовчі етапи житлобудівництва.

Будівельний матеріал (підбір та заготівля). Природно-кліматичні умови лісостепової і лісової зон визначили дерево як основний будматеріал – доступний, легкий для обробки, винятковий за властивостями. Деревообробка була одним із провідних ремесел, про що свідчать виявлені дерев'яні елементи конструкцій і виробів, відходи виробництва, інструментарій [96, с. 254; 212, с. 106].

При виборі матеріалу, часу заготівлі, його збереження керувалися перевіреним віками досвідом. У XIX – на початку XX ст. для будівництва головно, використовували ялицю, смереку (Підгір'я) або сосну (Полісся), з дуба зводили підвалини, стовпи каркасу [183, с. 221; 184, с. 66–67; 185; 186, с. 99–101; 221; 222, с. 95]. Використання сосни продиктоване її поширеністю, легкістю для обробки, високою стійкістю від ураження грибками тощо [96, с. 254]. Із хвойних порід викладені зруби жител IX–X ст. з Півночі Русі та Києва [96, с. 254; 198, с. 138, 145], зі сосни – усі дерев'яні частини житла з Григорівки-Підтополеве [92, с. 30] та облицювання стін ж. 76 із Бахужа XVI [280, s. 104]. З інших порід дерева відомі

архітектурні конструкції й елементи інтер'єру і декору будівель доби Русі [61, с. 399–400; 211, с. 56; 212, с. 106–107].

Існують різні розрахунки кількості деревини, необхідної для будівництва житла залежно від розмірів¹. За даними етнографії, які підтверджує «Сказання про Бориса і Гліба» [96, с. 255], будівельну деревину заготовляли взимку, була ціла система візуальних та практичних ознак при виборі придатного дерева [33, с. 162; 184, с. 65–66; 222, с. 95, 97]. Хоча в умовах частих переміщень, слов'яни могли й не дотримуватися цих засад. У добу Русі застосовували такі прийоми деревообробки: рубання, тесання, розколювання, видовбування, свердління, пиляння, стругання, точіння, художню різьбу, широко практикували розколювання деревини за допомогою сокири і клинів [96, с. 260; 212, с. 107].

Час і вибір місця для будівництва. Будівництво, найімовірніше, здійснювали восени – на той час завершували основні сільськогосподарські роботи [90, с. 165]. Такі етапи, як вибір місця, “закладщина” (встановлення підвалин), зведення стін, стелі, даху, печі, облаштування вікон і дверей опиралися як на практичний досвід попередніх поколінь, так і супроводжувалися численними обрядами, повір'ями² і традиціями [33, с. 162–163; 58, с. 244; 218, с. 83–96; 219, с. 426–440; 222, с. 98–99; 223; 224, с. 62–116, 180–268].

Інструменти, які використовували для будівельних робіт, навіть у ХІХ – на початку ХХ ст. були нечисленими [187, с. 106]. Вже з ІХ–Х ст. на Русі та в Польщі був відомий весь набір деревообробних інструментів у їхніх найраціональніших формах, які використовували і в наступні століття: сокири³, сікачі, тесла, пилки, долота, свердла, скобелі (струги), рубанки, стамески, токарні різці, а також набір дерев'яних столярних пристосувань [95, с. 13–15; 96, с. 255–258; 114, с. 205–207, рис. 146, 147; 142, с. 71–75, рис. 13–15; 299, s. 131–135, рис. 66–68]. Цей набір інструментарію – сокири, долота, тесла, струги (скобелі), свердла і токарні різці – були

¹ Наприклад, це 8–11 м² лісу (житлова камера, розмірами 5×5 м) [184, с. 66, 67; 187, с. 99–101; 222, с. 95]; 25 ялиць, довжиною 10–12 м і шириною 25–35 см (3-камерний будинок) [33, с. 162]; 9 м³ деревини, в т. ч. 6 м³ колод (будівля, площею 20 м² і висотою стін 2 м) [300, s. 218].

² Така ознака для пошуку місця зведення хати, як відсутність ранкової роси, зафіксована етнографами [236, с. 95], згадана у Києво-Печерському Патерику (ХІ ст.) [205, с. 84].

³ Сокира була основним деревообробним знаряддям при більшості підготовчих будівельних операцій, бо при рубанні стовбура вона ущільнює волокна [96, с. 256, 260; 299, s. 131–132].

відомі протягом усього I тисячоліття н. е. [8, с. 65, 66, табл. XVII, 22, 29; 13, с. 109–111, табл. XXVIII, 2, 3, 5, 9–11; XXIX, 1; XXX, 1; XXXI, 29; 15, с. 50–51; 36, с. 68, рис. 39, 9; 77, рис. 41, 1–3; 79, с. 63, 94; 119, с. 149, табл. XXXI, 4, 6; 165, с. 59; 233, с. 118, рис. 56, 11]. За даними етнографів, чотири вправні будівельники під керівництвом старшого майстра, за наявності готових матеріалів, зводили за день 2–3 вінця зрубу; для трудомістких робіт скликали “толоку” [184, с. 70–71; 186, с. 102, 103; 218, с. 88; 222, с. 100–101].

Система обмірів у будівництві мала антропометричну основу (табл. 29). Дерев’яні мірила відомі щонайменше від доби Русі і згадані у “Сказанні про Соломона і Кітовраса» (XII ст.) [205, с. 84–85]. Використання метричної системи, заснованої на співвідношенні між основними видами сажнів давало можливість майстрам відмірювати квадрати з точними кутами 90° [69, с. 51–52]. Вимірювальні «еталони» були індивідуальними у кожного майстра і залежали від його антропометричних даних [184, с. 64–65]. На підставі аналізу пропорцій жител і печей встановлено, що для обмірів використовували таку міру як лікоть, адже усі зафіксовані розміри були кратні 0,4 м [143, с. 14]. Для лінійних вимірювань використовували топорище (у Новгороді – 65–80 см) [96, с. 255], що приблизно відповідало двом різним мірним «ліктям» (62 і 75–76 см) [204, рис. 1]. Розбивку на майбутнє житло робили з допомогою мотузки [187, с. 104, 106; 192, с. 86–87], що знайшло відображення у структурі слов’янської громади-верві, де зв’язки між житлами споріднених сімей фіксували за допомогою мотузки («верві»), проведеної по діагоналі через кути будівель [24, с. 12–16].

4.2. Екстер’єр.

Горизонтальне планування в етнографії є однією з найголовніших типологічних ознак народного житла. Воно є одним із виразних показників спільності народного житла на всіх етапах історичного розвитку, а також, може бути досить повно вивчене археологічними методами [277, с. 78].

Загальновизнаною є однокамерність слов’янського житла другої половини I тисячоліття н. е., а інтерпретація деяких будівель як багатоскладових є сумнівною, оскільки в стратиграфічних умовах багатофазових пам’яток різночасові споруди

могли бути пов'язані дослідниками в єдиний комплекс. Розширення в горизонтальній площині ранньосередньовічного житла могло відбуватися шляхом приєднання двох типів приміщень: сіней або ж господарської (виробничої) холодної прибудови. Розвиток планувальної структури українського житла саме таким шляхом можна проілюструвати на прикладі поліських «стебок», до яких часто прибудовували каркасні холодні сіни.

Двокамерними Р. О. Юра вважає споруди в Городку-на-Смотричі (VI–VII ст.) та поодинокі будівлі зі сіверянських городищ Тітчиха і Новотроїцьке (VIII–X ст.) [277, с. 78–85]. У ж. 17–19 із Рашкова III, які розташовані поруч, у лінію, припускають трискладову конструкцію комплексу (рис. IV-12) під спільною системою дахів. Стіни сп. 18 реконструйовано як каркасно-стовпові із вертикальними стовпами, врубаними («зачопованими») у підвалини, розташовані за межами котловану [15, с. 42, 45, рис. 20, 21]. Такий спосіб блокування житлових чи господарських зрубних і каркасних споруд широко фіксують етнографи [189, с. 205–209; 192, с. 83–85]. Достовірно двокамерні споруди добре відомі вже на пам'ятках другої половини X–XI ст. Північної Русі та в Києві [198, с. 139, 145, табл. 44, 9], цей тип планувальної структури (хата+сіни) залишався головним навіть у XVI–XVII ст. на Бойківщині [33, с. 161].

Дерев'яна конструкція над «вхідними коридорами» мала б убезпечувати від втрати тепла і, головне, не допускати потрапляння води до житлової камери по схилу вхідного коридору-сіней [306, с. 167–168]. Поширення сіней-тамбурів пов'язують із другою половиною X–XI ст., коли відбулася трансформація планової схеми інтер'єру житлової камери – зміщення входу до припичної («сінешньої») стіни. Однак, зважаючи на наявність заглиблених входів-тамбурів вже у житлах V–VII ст. (Корчак, Підріжжя, Чудовичі та ін.), подібну конструкцію (принаймні у вигляді навісу) могли вже застосовували у цей час. Існування навісів припускають і для інших регіонів [147, с. 34, рис. 19, 2; 241, с. 58; 296, fig. 12].

Конструкція стін. Однією з провідних проблем реконструкції ранньосередньовічного житла є відтворення дерев'яних стін. Загальноприйнятим є поділ конструкції стін на два класи: каркасні та зрубні. У каркасній споруді вага даху припадає на вертикальні стовпи каркасу, а стіни (міжстовпове заповнення – плетневе,

глинобитне, колодами тощо) мають лише ізолюючу функцію (не є несучими). Зрубна (несуча) стіна натомість працює на стиснення всією масою, оскільки дах опирається безпосередньо на неї [25, с. 39].

Поширеним методом є використання факту наявності/відсутності кутових/серединних стовпових ямок, як індикатора конструкції стін, у т. ч. для характеристики регіональних особливостей житлових будівель. До виявлення в Рашкові об'єктів без стовпових ямок вважали, що «зрубні» споруди у Подністер'ї були досить пізнім явищем, а на ранніх етапах празької культури цього регіону єдиним типом житла був «каркасно-стовповий» [241, с. 60]. Після широкомасштабних розкопок у Середньому Подністер'ї в середовищі празької культури вже відзначено перевагу «зрубних» жител (64 %); простежено співіснування обох варіантів на одних і тих самих поселеннях, але були й пам'ятки з перевагою «зрубною» (Теремці, Рашків III, Лука-Каветчинська) чи «стовповою» (Кодин I) конструкцій [15, с. 56–57; 16, с. 219–220; 19, с. 52; 20, с. 6; 36, с. 48–54]. У житлах VIII–X ст. і Правобережжя, і Лівобережжя Дніпра вбачали перевагу «каркасно-стовпового» варіанту [145, с. 52; 148, с. 122; 278, с. 37, 44, табл. 1], а появу окремих «зрубних» будівель пов'язували з прогресом у будівництві [90, с. 170]; водночас усі будівлі Канівського поселення інтерпретовано як зрубні [123, с. 25]. На Лівобережжі головним фактором поширення зрубних чи каркасних жител у VIII–X ст. називали природно-географічні особливості регіонів і наявність будматеріалів, а межею між цими ареалами (сформованою ще в ранньозалізного віці) – лінію між лісовою і лісостеповою смугами [278, с. 37]. За іншими спостереженнями, у IX–X ст. така межа пролягала по Дніпру: на захід переважали зрубні житла, на схід – каркасно-стовпові [198, с. 137].

Варто відзначити підхід М. П. Тельнова, який, виходячи з тези про неможливість встановлення типу конструкції стін більшості жител, проаналізував будівлі за критеріями «стовпові» і «безстовпові». Приймаючи положення про однотипність прийомів житлобудівництва в межах однієї пам'ятки дослідник припустив, що й «безстовпові» житла мали каркасно-стовпову конструкцію, але без використання стовпових ямок [237, с. 152–153, 161–163].

Зрубну конструкцію – укладені одна на одну горизонтальні колоди, які в кутах зрубу з'єднували за допомогою замків-врубів у замкнутий вінець, – вважають досконалішою, міцнішою, такою, що краще захищає від холоду, вологи і вітрів [300, с. 212]. Переваги зрубу очевидні: теплота, наявність достатньої кількості матеріалу, відносна нескладність конструкції, можливість ущільнювати і утеплювати зруб, прибудовувати додаткові приміщення, розвивати у висоту. Технологія зведення зрубів є однією з найважливіших і найменш вивчених сторін будівництва слов'ян, що пов'язано з поганою збереженістю дерев'яних елементів.

Власне прямих і надійних свідчень про зрубну конструкцію у житлах другої половини I тисячоліття н. е. фактично не збереглося, тому її відтворення є досить гіпотетичним. Опосередковані ознаки зрубною конструкції дали підстави припустити її використання у цілій низці об'єктів із регіону (рис. IV-06–08, 12, 16-23, 63-67) [1, с. 297; 12, с. 18–20, 214; 15, с. 42, рис. 17–19, с. 104–105, табл. XIII; 36, с. 48–54; 44, с. 99; 112, с. 106; 113, с. 20, рис. 4, 2]. Важливою вказівкою на використання зрубу є чотирикутні параметри котлованів, коли довжина стін не перевищувала 4,2–4,5 м, адже за етнографічними даними, саме такою (до 4–5 м, враховуючи «випуски» по 0,2–0,3 м) є довжина «ділової» деревини. Товщина колод зрубів становила 14–30 см, вона залежала від пам'ятки та регіону (табл. 32).

У ж. 50 із Рашкова III (рис. IV-06) ознаками наявності зрубних стін вважають залишки обвуглених плах нижнього вінця стін, що лежали на рівні долівки по периметру котловану, а також відсутність стовпових ямок. Оскільки стінки печей у Рашкові переважно прилягали впритул до материкових стін, плахи нижнього вінця мали б бути впущені у пази між стінкою печі і стіною котловану; на рівні верхньої межі материка конструкцію перекривали повним вінцем зрубу [15, с. 42, рис. 17–19, с. 104–105, табл. XIII; 16, с. 222]. У двох житлах із Луки-Каветчинської основою для нижніх колод зрубу вважають материкові уступи вздовж однієї чи двох стін. У деяких будівлях одну зі стін могли не облицьовувати деревом [36, с. 48–54], щоправда, незрозумілим є бачення авторами такого зрубу як цілісної конструкції.

Зрубна конструкція могла мати серединні ямки під протилежними стінами котловану (опора гребеня даху) [92, с. 34; 131, с. 89; 226, с. 270; 241, с. 57; 280, с. 40].

Варіант зі стовпами, не пов'язаними зі стінами, що виконували роль опори даху, має широкі аналогії в етнографії [189; 193; 288, s. 511–512]. Модель, яка поєднувала каркас і зруб, використана в реконструкції житла з Кракова – Нової Гути 5В (рис. IV-16) [302, s. 101–128, рис. 13, 15]. Такий принцип зафіксований у ранньосередньовічних житлах із Гданська і пов'язаний із необхідністю звести більший будинок, ніж це давала змогу довжина колод [300, s. 212, 214]. Поєднання зрубу зі стовповими ямками зафіксоване у ж. 13 із Волинцева, у якому дві серединні стовпові ямки розташовані за межами кліті-зрубу, впущеного в котлован (рис. IV-07, II) [278, рис. 5, 6]. Серединні стовпові ямки поряд із рештками вінців зрубу відомі у Ревно (ж. 21) [131, с. 83, рис. 41, 5] і Монастирку (ж. 26, 28) [121, с. 24–25, 28; рис. 21, 22]. Деякі стовпові ямки вважають слідами підпорних конструкцій зрубу (у т. ч. під час його ремонту) чи перекриття жител [15, с. 100–101; 280, s. 40].

Значні матеріали для відтворення вигляду зрубів дають споруди з Лівобережжя і Правобережжя Середнього Подніпров'я, де площа «впущених» зрубів була меншою за котловани [202, с. 36; 246, с. 10–11; 278, с. 37, рис. 5, 6].

Зрубна конструкція була панівною ще до початку XIX ст. на Галицькому Підгір'ї, Поліссі та Бойківщині (рис. IV-05, 22). Зведення зрубу розпочинали з укладення *підвалин* із найміцніших колод (дубових, соснових), які встановлювали безпосередньо на землю чи спеціальні опори [33, с. 163; 183, с. 221–222; 184, с. 67–68; 187, с. 100, 102, 104–106, рис. 15]. Підвалини відомі у зрубках IX–X ст. з Північної Русі та Києва [198, с. 138–139, 145, 148], у Звенигороді [61, с. 323, 373], Польщі [300, s. 218–220, рис. 150].

Важливою характеристикою зрубу є тип *кутової врубки* (рис. IV-03-04). Вважають, що у другій половині I тисячоліття н. е. зруби складали технікою «в обло» або «в лапу» й укладали всередину котловану [16, с. 222; 36, с. 48–54; 165, с. 23–24]. Врубка «в обло» зафіксована у ж. 21 з Ревного I [131, с. 88–89], 13 з Волинцева [278, с. 37, рис. 5, 6], з Новгорода та Києва [198, с. 138–139, 145], Звенигорода (XII ст.) [61, с. 373]. У Новгороді (X–XIII ст.) відомо кілька видів замків і способів з'єднання [96, с. 260, табл. 103].

Врубка „в обло” (з вибиранням замка у нижньому вінці і випусками країв вінців) є найдавнішим прийомом, який сприяв укріпленню кутів зрубу, запобігав значним тепловтратам, є простішим для виконання, оскільки врубку вибирали у вже встановленій у зруб колоді. На Поліссі і Підгір’ї краї вінців випускали приблизно на 20–30 см [33, с. 163; 183, с. 221–222; 184, с. 68–69; 187, с. 109–110, рис. 18; 192, с. 87], у ж. 1 з Коростуватої, 21 з Ревне I – на 10–12 см [131, с. 88], у зрубках X–XI ст. з Північної Русі – до 30 см [198, с. 139], у Звенигороді – 12–70 см [61, с. 371, 373], у ж. 2 з Рівного, 15, 20 з Острога – на 15–40 см [169, с. 157, рис. 6; 170, с. 230–231, рис. 4, 6; 175, с. 264, рис. 2].

Для *ущільнення швів* і запобігання потраплянню дощової води у стики вінців у нижній їх площині сокирою вибирали поздовжній паз („драчку”, «жолоб») [187, с. 112–113]. Вибирання «драчки» у нижніх площинах вінців відоме в будівництві Києва XII–XIII ст., а її вибирання тільки у верхній частині колоди відносять до будівництва княжої доби лише до кінця XIII ст. включно [197, с. 134]. З метою теплоізоляції між суміжні вінці прокладали тонкий шар «будівельного» моху (про що повідомляв ще арабський автор Ібрагім ібн Якуб). Утеплення вінців мохом або глиною відоме у зрубних житлах Північної Русі X–XI ст. [198, с. 139], у Звенигороді [61, с. 371], у ранньосередньовічній Польщі [300, s. 214]. Стіни з хвойних порід часто залишали відкритими, лише шви між окремими вінцями конопатили мохом і промащували глиною, а стіни з листяних порід додатково „виправляли” грубим шаром глиносоломи [183, с. 222]. Можливо, що виявлена у заповненнях незначна кількість глини, пов’язана саме з таким її використанням.

Каркасно-стовпова конструкція зумовлена, зазвичай, нестачею відповідних колод для зрубу [183, с. 222; 192, с. 83; 280, s. 40]. За етнографічними даними відомі два технологічні способи каркасно-стовпової конструкції: 1) із вкопуванням дубових⁴ стовпів; 2) із закріпленням стовпів у горизонтальну основу з колод по периметру (що не вимагало стовпових ямок) [184, с. 80–81; 192, с. 92–93]. Застосування обох способів можливе і для ранньосередньовічних жител [1, с. 297], зокрема, зафіксоване у

⁴ Саме дубові кутові стовпи, діаметром 18–20 см, становили основу каркасу в ж. 36 з Бернашівки [43, с. 83, рис. 1].

спорудах XII ст. зі Звенигорода, де в основі закладали 1–3 зрубні вінці, по кутах і посередині яких у спеціальні вертикальні гнізда закріплювали стовпи каркасу [61, с. 371]. Переважно основу каркасно-стовпової конструкції становили вертикальні стовпи (4, 6, 8), які вбивали/вкопували по кутах і посередині стін [16, с. 222; 36, с. 48–54; 82, с. 471; 88, с. 184–185, 214; 90, с. 166–167, 170; 164, с. 32, рис. 4, 3; 165, с. 20–23, рис. 7; 169, с. 157; 197, с. 116–117, 119; 215, с. 252; 226, с. 267–269]. Ширина плах, які використовували у такій конструкції, була досить сталою – 10–20 см [44, с. 100; 121, с. 19, 22, 24–25, 30, 32, 35, 52; 131, с. 81; 275, с. 319].

Відомі два способи кріплення горизонтальних плах/колод:

1) фіксація загострених на кінцях плах/колод у вертикальних пазах опорних стовпів (рис. IV-09, 1, 4, 10-12, 14, 2; 15, 61, 62). Саме така конструкція при неглибоких котлованах (0,3–0,6 м), давала змогу складати стіни будь-якої висоти, котрі піднімалися над котлованом [131, с. 81; 203, с. 30; 241, с. 52, 54;]. Можливо, такі стіни зсередини, крім кутових і серединних, додатково підтримували більші стовпи, розташовані на відстані від материкових стін (ж. 9, 27 з Кодина II) [203, с. 30], або невеликі стовпчики (Корчак; тут нижні ряди колод іноді лежали не на самій долівці, а на невеликій материковій сходинці, висотою 0,2 м) [202, с. 24–25]. У ж. 10 з Рєвного II (згорілі стіни збереглися до висоти 0,5 м) в кутах і посередині стін були залишки обгорілих стовпів, а між ними – горизонтально покладені плахи, звернені пласкою частиною до материкової стіни. Спосіб з'єднання часто можна встановити навіть тоді, коли не збереглися дерев'яні плахи – стовпи з вертикальними пазами переважно розташовані впритул до материкових стін, а інколи навіть «врізалися» в них [132, с. 215, рис. 5, 1, 2; 241, с. 52, рис. 20, 2]. Зважаючи на досить сталі і відносно незначні (діаметр 0,15–0,2 м) розміри стовпових ямок у житлах X–XI ст., існує думка, що горизонтальні плахи могли встановлювати між стовпами за принципом “сохи” (пази вибирали в торцях плах) (рис. IV-13) [250, с. 231; 251, с. 258, 260; 258, с. 163, рис. 58].

2) Плахи/колоди притиснуті опорними стовпами до материкових стін котловану, а ззовні їх підтримували земляні стіни і підсіпка, котра творила єдину площину з дерев'яно-земляним дахом (рис. IV-01, 2, 4, 02, 09, 2, 5, 6; 11, 16). Критика такої реконструкції ґрунтується на сумніві щодо можливості існування земляної підсіпки,

яка б створювала достатню опору для дерев'яних стін⁵ [32, с. 284; 131, с. 81]. Різновидом конструкції з притиснутих плах є варіант із відсутніми наземними стінами (рис. IV-02). Необхідної висоти приміщення (при незначній глибині котловану) досягали за рахунок високого і стрімкого даху. Окрім використання облицювання з плах, припускають також відсутність такого (наприклад, для Новотроїцького городища) [77, с. 9–10; 116, с. 193–194, рис. 113; 117, с. 128; 226, с. 269; 241, с. 52]. Етнографічним відповідником такої конструкції є т. зв. бурдей (бурдель) (тимчасове примітивне житло), відомий, наприклад, в Українських Карпатах (Гуцульщина), Буковині, Сербії, Придунайській Болгарії⁶. Існує також припущення, що ранньосередньовічні житла мали характер тимчасових споруд, що не потребували капітальних стін [280, s. 41].

Притиснена стовпами стіна була в одному з жител із Ревного II. Вона складена з розколених навпіл плах (товщиною до 10 см), обернених пласкою поверхнею до материкових стін [241, с. 52, рис. 6, III, 20, I]. Аналогічний принцип застосований у Монастирку, де стіни котлованів облицьовані плахами, шириною 10–15 см, оберненими пласким боком всередину житла (ж. 26 із Монастирка), часто із міжстінною забутовкою. При товщині колод 25 см у котловані могло бути 4–5 вінців, а над котлованом – щонайменше 6–8 або й 10–12 вінців⁷ [121, с. 26–28, 82, рис. 21, 66; 148, с. 122–123, рис. 3.6].

Можливим є паралельне застосування обох способів [16, с. 222; 36, с. 48–54; 77, с. 9–10; 164, с. 32; 165, с. 20–23; 197, с. 119; 226, с. 267–269; 241, с. 52].

Глиняна обмазка (у т. ч. перепалена) у заповненні деяких котлованів (ж. 9 зі Сокола, 36 з Бернашівки, 1 з Городка-на-Смотричі, 10 з Ревно II, 9 із Чорнівки I), вказує на можливість обмазування поверхні стін [43, с. 83, рис. 1; 44, с. 22; 72, с. 49;

⁵ Очевидно під впливом таких критичних зауважень, цей тип конструкції взагалі не згаданий у тематичному розділі колективної праці «Древняя Русь. Город, замок, село», натомість єдиним способом стовпової конструкції вказане закріплення плах між стовпами [198, с. 137].

⁶ У Болгарії бурдеї ("хижі") – це двосхилі землянки, споруджені в каркасно-стовповій техніці, з дахом, що складався з дерев'яної основи, покритої гіллям і шаром землі. Саме у болгарських бурдеях П. Н. Третьяков вбачав найближчі аналогії до ранньосередньовічного слов'янського житла [69, с. 18; 248, с. 179–180].

⁷ Графічна реконструкція ж. 26 із Монастирка (рис. IV-36, 5) не відповідає опису. Якщо в котловані притискання плах стовпами ще було можливим, то продовження такої конструкції у наземній частині є неможливим без зовнішньої підсіпки стін, яка відсутня на рисунку.

77, с. 9–10; 121, с. 26–28, 82; 132, с. 215; 165, с. 89], або навіть каркасно-глинобитну (ж. 18 і 23 з Обухова II [101, с. 86] чи каркасно-плетневу конструкції (її ознаки – невеликі стовпові ямки всередині або зовні периметру котловану, глиняна обмазка з відбитками лози, щільне прилягання печі до стін котловану) (рис. IV-01, I, 10, II, 14, I) [31, с. 47, рис. 13, 4; 112, с. 106; 202, с. 25; 226, с. 267; 278, с. 37; 296, s. 104–176, fig. 3]. Аналогічну конструкцію мали запорізькі землянкові «бурдюги» і «курени» XVI–XVII ст. [194, с. 521].

Комбінована конструкція – принцип, при якому житловий зруб (чи каркасно-стовповий варіант) розташований за межами котловану, а його материкові стіни мали дерев'яне облицювання каркасної, зрубною чи плетневою конструкції (або без такого) (рис. IV-17-25, 63-67). Низка ознак вказує на неможливість влаштування несучих стін у котловані: 1) «ніші» або ями, розташовані підб'єм під стінами або ж у кутах котловану; 2) кутові стовпові ями, які виходять за межі лінії материкових стін; 3) нерегулярна система («неповний» набір) стовпових ямок, необхідна для цілісної каркасно-стовпової конструкції; 4) печі впритул до стін котловану; 5) нішоподібні печі; 6) вогнища в кутах або впритул до стін; 7) котловани «непрямокутної» форми, із різною довжиною протилежних стін; 8) пристінні материкові уступи («прилавки», «лежанки»); 9) відсутність значних слідів обмазування стін глиною⁸.

Хиткість підходу використання тільки певних візуальних ознак для визначення конструкції стін особливо помітна на прикладі типології жител за кількістю і розміщенням стовпових ямок [131, с. 83–88, рис. 39, 40; 203, с. 31, рис. 22; 304, abb. 1]. Навіть незважаючи на нібито всеохоплюваність цих типологій, значна кількість прикладів із розкопаних будівель вказує на нерегулярне розташування стовпових ямок (у т. ч. тих, які могли відноситися до конструкції стін) і тим самим їх віднесення до того чи іншого типу.

Конструкцію зі стінами за межами котловану заперечив В. Д. Баран, наголошуючи, що у житлах, де збереглися дерев'яні плахи, всі вони починаються від долівки, щільно прилягаючи до материкових стін [15, с. 35]. Інші дослідники так само

⁸ Як відзначають етнографи [288, s. 514], це було необхідним елементом стін каркасно-стовпової і каркасно-плетеної конструкцій.

вважають, що каркасно-стовпова конструкція нижньої частини житла, яку фіксують емпірично, відображає конструкцію всієї будівлі [198, с. 144]. Однак при цьому не враховують, що верхня частина решток жител найчастіше зруйнована, що не дає змоги простежити залишки конструкцій навколо котловану, на відміну від стовпових ямок в його долівці, що часто й дає підстави відносити такі споруди до каркасно-стовпових [300, s. 202–203].

Натомість Я. В. Баран, аналізуючи елементи будівель із Рашкова I, які могли бути пов'язані з конструкцією стін, відзначив, що ані каркасно-стовпова, ані зрубна конструкції (у їхньому класичному розумінні) не могли бути застосовані в межах котловану. Дослідник припустив, що зрубні або плетневі (з глиняною обмазкою) стіни були за межами котловану, а його материкові стіни укріплювали облицюванням легкої конструкції, яка не вимагала складної і міцної системи стовпів-опор [24, с. 49]. Застосування комбінованої конструкції пропонують для ж. 10 з Муравиці (рис. IV-20, I) [174, рис. 21], дворівневих будівель (з X ст.) із «наземною» частиною і заглибленим підвалом-підклітом з городища Ревне ІБ (рис. IV-23) [131, с. 90–92, рис. 42].

Звернемо увагу й на те, що зрубні житла кінця I тисячоліття н. е. з Північної Русі були дещо більшими за площею (з довжиною стін 4,5–5,0 м), ніж синхронні «напівземлянки» південних районів [198, с. 138]. Вважаємо, що пояснення цьому лежить у площині розгляду котлованів лише як заглибленої частини жител. У цьому ж контексті цікавим є домобудівництво Києва, де поєднані два конструктивні типи – зрубні споруди (переважно на Подолі; площею до 40–60 м²) і каркасно-стовпові (у Верхньому місті; площею до 20 м²) [198, с. 144–145]. Найімовірніше, будівлі Верхнього міста були зведені у комбінованій конструкції.

Етнографічними аналогами комбінованої конструкції є поліські стебки (рис. IV-22) [189] та «півниці» на Бойківщині [33, с. 170].

У добу Русі покращення хатнього побуту, тісно пов'язане із соціально-економічним розвитком міста і відносним зростанням рівня життя населення [211, с. 57]. Цю тезу можна застосувати й до VIII–X ст., у якому відбулися значні позитивні зміни у всіх сферах життя [див., напр.: 131]. Вважаємо, що поширення «стовпових»

жител (саме як основи облицювання, а не капітальних стін) спричинене загальним підвищенням добробуту і часу функціонування споруд.

Водночас, немає підстав повністю заперечувати використання «впущених» у котлован конструкцій. Такий принцип, очевидно, використовували в будівлях, розташованих на схилах, особливо на пам'ятках IX–X/XI ст. на Прикарпатті. Саме «впущена» в котлован каркасно-стовпова чи зрубна конструкція відображена у більшості моделей, запропонованих в останні десятиліття (рис. IV-01, 02, 06, 07, 09, 10, 13, 14, 16, 67, 1) [74, рис. 5; 121, рис. 66; 147, с. 34, рис. 19, 2; 174, рис. 21; 250, рис. 6]. Досить слушною є думка, що одночасно могли співіснувати різні типи конструкцій (у т. ч. в межах одного поселення) [101, с. 87; 147, с. 29, 32, 39; 182, с. 17–18; 299, s. 135, рис. 69; 300, s. 203], тому розмежування ареалів зрубних і каркасно-стовпових конструкцій залежно від регіонів чи поселень є умовним.

Площа та співвідношення параметрів стін. Як відзначено вище, слов'янські житла мали відносно незначну площу (переважно до 16 м²) і довжину стін (до 4,2 м). Такі незначні розміри давали підстави сумніватися щодо можливості проживання в таких житлах. Водночас дані етнографії підтверджують можливість існування будівель, близьких за параметрами до ранньосередньовічних. Розміри житлової камери українського житла північної і лісостепової зон визначала довжина вінця («ділової деревини») у зрубних стінах [63, с. 4; 207, с. 25]. Середня площа хат навіть у XIX – першій половині XX ст. у Карпатах була 18–22 м² [75, с. 110; 133, с. 69], на Буковині не перевищувала 15–20 м² (а в однокамерних – не більше 14 м²), у яких зосереджувалося все життя сім'ї до 10–15 осіб [76, с. 163, 194–196]. На Поліссі деякі стежки мали стіни, довжиною 2,63–3,60 м, а однокамерні хати-«курниці» – 3,28–3,84 м [64, с. 12, 21, 24, 37, 38; 184, с. 62, 77]. Достатність такої площі пов'язане з принципами щоденного життя людей середньовіччя, яке було тісно пов'язане з циклом природи і зосереджене за межами будівель, які слугували переважно для сну і приготування їжі [282, s. 276, 278].

Доцільно звернути увагу на співвідношення довжини суміжних стін житлових камер. Наприклад, у хатах XIX–XX ст. із Київського Полісся воно становить переважно від 1:1 до 1,2:1 [184, с. 71]. У житлах кінця IV – першої половини V ст.

(72 об.) співвідношення до 1:1,2 мають 64,9 % споруд; серед жител пражської культури (155 об.) і райковецької культури (166 об.) співвідношення до 1:1,2 мають 81,3 % та 81,9 % відповідно (оскільки багато споруд мають значення наближені до 1:1,2 цей відсоток є ще вищим) (табл. 8). Це вказує на стандартизацію співвідношення параметрів стін із V ст. і тотожність принципів житлового будівництва протягом тисячоліть, а також на ймовірність переважного використання саме зрубної техніки. Крім того, застосування майстрами мірних рейок, заснованих на їх індивідуальних антропометричних даних, стало причиною того, що у дерев'яному будівництві провідну роль відігравали саме співвідношення, пропорції, а не абсолютні виміри.

Стеля та сволок нерозривно пов'язані між собою – сволки слугували стяжками поперечних стін і підтримували стелю [33, с. 164]. Існування стелі та сволоків у слов'янських житлах є проблемою ще більш дискусійною, ніж конструкція даху. Фактично жодна вербальна і графічна реконструкція не відображає існування таких елементів, інколи деякі конструкції віддалено нагадують систему сволоків чи настил стелі, однак, судячи з рисунків, вони радше відіграють роль додаткових «стяжок» стін (рис. IV-26, 36, 5) [див., напр.: 74, с. 42, рис. 9, а, б; 121, с. 85, рис. 66].

Найраніші сволки (а отже й перекриття стелі) в досліджуваному регіоні відомі у спорудах XII ст. Звенигорода [61, с. 373]. Були вони й у поліських стебках – найбільш наближених за конструкцією до ранньослов'янського житла. З метою утеплення стелю вкривали шаром глиняного розчину (Бойківщина) або соломою, мохом чи берестом і присипали шаром піску (до 30 см), шматками дерну чи нетовстим шаром глино-соломи (Полісся). На думку етнографів, засипка стелі є пережитком земляного перекриття даху [33, с. 164; 184, с. 78; 192, с. 89; 195, с. 89–91; 222, с. 113].

Ймовірно, поява стелі була тісно пов'язана із використанням для покриття даху соломи чи очерету, змінами в конструкції даху і, тим самим, потребою утеплення житлового приміщення. Не виключаємо, що саме залишками засипки стелі є нижні шари заповнення котлованів у вигляді суглинку (іноді гумусованого та з вугликами), які все частіше фіксують саме у житлах останньої чверті I тисячоліття н. е. і часто пов'язують зі земляним перекриттям даху.

Висоту житлового приміщення визначають три різні ознаки (табл. 30; рис. IV-27). Щодо *загальної висоти житла* (від долівки до гребня даху), то пропонують показники, які розраховують, насамперед, виходячи із уявлення про висоту наземної частини дерев'яних стін і висоти житлового приміщення, але це зазвичай 3–4 м. *Висоту житлового приміщення* (від долівки до верхнього вінця/обв'язки каркасу) оцінюють у межах 1,7–2,5 м (або 8–12 вінців)⁹. *Наземну частину зрубу* (від денної поверхні до верхнього вінця/обв'язки каркасу), визначають у діапазоні 1–2,6 м (або 5–6 вінців). Відсутність у більшості котлованів сходинок чи коридорів вказує, що висота наземної частини мала б щонайменше дорівнювати висоті дверей (1,3–1,7 м) із врахуванням верхнього вінця зрубу. На думку Л. П. Михайлини, висота стін перебуває у зворотній залежності від їх довжини – чим довша стіна, тим менша її висота. При середній довжині стін 3,0–3,2 м, висота наземних стін мала б становити 1,5–1,8 м, що завжди більше ніж висота материкових стін котловану (1,0–1,5 м), а загальна висота приміщення (від долівки до даху) – до 3 м [131, с. 76].

Висота приміщення (до стелі) в народному житлі була різною – 1,73–2,60 м (найчастіше 1,90–2,30 м)¹⁰ [133, с. 69; 184, с. 71; 195, с. 84; 207, с. 28], на Бойківщині висота зрубу залежала від ширини півколад, з яких укладали зруб ($\approx$ 6–10 вінців) [33, с. 163]. Висота житлового приміщення (а отже і висота зрубу) не була сталою величиною і залежала від кількох факторів: економія будівельного матеріалу і палива для обігріву, антропометричних даних господаря чи майстра [195, с. 84; 207, с. 28].

Вхід розміщували, виходячи з принципу найзручнішого і короткого зв'язку між хатою і зовнішнім світом. Локалізацію входів навпроти устя печі пов'язана з потребою освітлення робочої (припічної) частини житла, циркуляцією повітря задля функціонування печі [280, с. 41]. Головними ознаками входу є коридори¹¹, вирізані східці і ніші в материковій стіні, додаткові ямки при одній зі стін, нижча материкова стіна в житлах на схилі; іноді ці ознаки поєднані [44, с. 103–104; 196, с. 104–105; 197,

⁹ Такі висотні показники відповідають середньому зросту сільського населення XI–XIII ст. Середнього Подніпров'я (157–167 см) та Києва (167–173 см) [62, с. 81].

¹⁰ Цікаво, що мінімальна висота житлових підвалів в Ольвії (від підлоги до низу балочних гнізд горизонтального перекриття) – 1,8–2,2 м, а висота наземних приміщень безордерних будинків – 2,5–3,0 м [104, с. 61].

¹¹ Вхідні коридори з вирізаними сходами відомі за даними етнографії [194, с. 520–521].

с. 117; 237, с. 150–151, 158]. Зважаючи на відсутність у більшості котлованів виразних ознак входу наземна частина житла мала досить значну висоту для влаштування дверей [121, с. 83]; для спускання в котлован, очевидно, використовували дерев'яні драбинки [15, с. 38; 197, с. 117; 203, с. 32].

Важливою проблемою загального вигляду входу є наявність додаткових конструкцій. Вважають, що в добу Русі всі наземні та заглиблені житла XI–XIII ст. мали розвинутий тип входу у вигляді відкритого навісу-сіней чи закритої прибудови (рис. IV-28). Розвиток сіней йшов від навісу на стовпах для захисту від опадів до каркасно-стовпової конструкції, що зробило будівлю комфортнішою, теплішою, менш задимленою (за рахунок розташування печі ближче до входу) і стало кроком до двокамерних споруд [92, с. 42–43, рис. 6–8].

Ще одним важливим питанням є співвідношення входу зі схилами даху. У більшості графічних реконструкцій із двосхилим дахом, вхід розміщують у торцевій стіні між схилами даху (іноді це підтверджують стовпові серединні ямки – сліди опорних стовпів гребня даху). Таке розташування має прямі аналоги в житлово-господарських спорудах (кліті, стебки, погребі) Полісся (рис. IV-05, 22, 2, 33). Водночас, відомі випадки, коли стовпові ямки визначають напрям гребня даху, перпендикулярний до осі печі (припічна↔причілкова стіна), тим самим вхід мав би знаходитися у припічній стіні. Таку локалізацію входу інколи нівелюють інші ознаки, що вказують на знаходження входу саме у чільній стіні, навпроти устя печі. У такому випадку вхід міг виходити й у піддашшя чільної стіни, що є характерною ознакою «етнографічного» житла XIX–XX ст.

Двері (рис. IV-29) можна реконструювати тільки за матеріалами XI–XIV ст. і даними етнографії, але подібність принципів їх влаштування дає підстави переносити їх на реалії досліджуваного часу. Зокрема, у Новгороді (XI–XIV ст.) двері мали розміри 0,70–0,82×1,30–1,60 м, у Звенигороді (XII ст.) – ширина 0,85–0,88 м, Берестії – висота 0,73–0,98 м, у середньовічній Польщі – 1,0×1,35 м; вони складені з двох плах, скріплених дошками і кілками, оберталися на шипах, закріплених у порозі та одвірку, поріг був на висоті 1–3 вінців [61, с. 376; 114, с. 180–187; 198, с. 149, табл. 52, 1; 300, с. 214, рис. 144–145]. В народному житлі двері мали розміри 0,80–0,85×1,60–1,70 м, що

забезпечувало можливість проходу людини з вантажем, сприяло уникненню тепловтрат взимку. Дверне полотно складалося з 2–3 дощок, з'єднаних між собою дубовими «шпугами». Як правило, їх відчиняли всередину, що полегшувало їхнє функціонування взимку [75, с. 111; 133, с. 70; 184, с. 76; 207, с. 99–101].

Вікна слугували для освітлення житла, димовідводу, огляду навколишнього простору. Зважаючи на нечисленність як письмових, так і археологічних даних про цей елемент, поширена думка, що основним джерелом світла та для виходу диму слугували двері та отвір із засувом у протилежній від входу стіні [90, с. 167], а вікон як таких до X ст. ще не було [197, с. 132; 198, с. 137]. На нашу думку, однією із головних причин заперечення існування вікон у заглиблених будівлях є уявлення про дерев'яно-земляний дах, що унеможливлювало б їх влаштування. Однак, етнографічні дані вказують, що віконця були і в землянкових житлах [194, с. 521].

Незаперечним свідченням існування вікон у житлах є інформація про них в арабського географа ал-Бекрі, який прямо вказує на їх зв'язок із піччю [108, с. 57]. У напільній стіні, над піччю, відображене вікно у реконструкції інтер'єру ж. 32 з Обухова II [101, рис. 8], присутнє воно й у інших графічних реконструкціях (рис. IV-30). Існуванням вікон (які слугували одночасно отворами для виходу диму), пояснюють особливість планувальної структури груп синхронних жител Рашкова I, коли споруди будували так, щоб вони не закривати напільну стіну (з піччю) сусіднього дому [24, с. 14].

Залишки віконних отворів, у вигляді трапецієподібних у плані «вирізів», облицьованих дошками, з нахилом «підвіконників» у бік житла, зафіксовані у чільних стінах (біля передпічного кута) в трьох житлах на Донецькому городищі [275, с. 319–321, рис. 1, 2]. За етнографічними даними, два вікна зазвичай були у фасадній (чільній) і одне – у причілковій стінах, орієнтованих на сонячні румби. Це робили задля освітлення основних робочих зон інтер'єру – входу, печі і передпічного кута, лав попід цими стінами [33, с. 166; 192, с. 90; 222, с. 105], а також щоб постійно контролювати двір і господарські споруди на ньому, не виходячи з хати [92, с. 37–38]. У реконструкції житла з Григорівки вікно розташоване на висоті рівня очей людини, яка сидить на лаві (на відміну від дослідників, які розміщують її на рівні очей людини,

що стоїть) – тобто 1,4–1,5 м від долівки і близько 0,50 м від рівня давньої денної поверхні [92, с. 38, рис. 7, 8]. Очевидно вікна були невеликими, наприклад, розміри «віконних вирізів» із жител Донецького городища – 0,60–0,65×0,72–0,75 м [275, с. 320], у Звенигороді – 0,59×0,50 м [61, с. 380]. У стебках і коморах Полісся (рис. IV-31) вони прорізані лише в одному вінці (0,46×0,11 м)¹², але частіше – у двох суміжних, до половини їх товщини (0,35–0,48×0,31–0,41 м) [184, с. 74–75; 235, с. 9, 10], розміри вікон (“оболоки”, “визори”) у Карпатах – 0,35–0,50×0,35–0,65 м [33, с. 166; 75, с. 111].

Конструкція даху, через погану збереженість його відносно тонких дерев’яних складових, є однією з найскладніших для відтворення (рис. IV-32, 34, 35, 61-66). У народному житлі українців відомі кілька варіантів *конструкції дахів* (рис. IV-33):

1) Дах “суцільним накотом” (“на самцях”), із рубленими фронтонами, на які укладали крокви; така конструкція не потребує сох. Його вважають одним з найархаїчніших прийомів, однак жодних даних про застосування таких дахів у ранньослов’янському будівництві нема. Він відомий у житлах XIX–XX ст. деяких районів Полісся [186, с. 87–98; 207, с. 91; 235, с. 18], Карпат [133, с. 78; 194, с. 518–519], Білорусі і Болгарії [101, с. 87; 288, s. 495–496], його використання припускають для середньовічного польського житла [300, s. 215, рис. 149].

2) Дах “на кроквах”, які спираються на верхні вінці зрубу, у верхню обв’язку (каркас) та інші. Цей спосіб в етнографії вважають досить пізнім явищем [133, с. 70; 53, с. 238]. Хоча конструкцію „на кроквах” (рис. IV-10, 14, 2, 17, 18, 3, 26, I-5, 34) пропонують для деяких споруд [92, с. 39, 40, рис. 8; 280, s. 39].

3) Дах на «сохах»/«півсохах» (рис. IV-05, I, IV, 26, 6) відомий переважно у господарських будівлях XIX–XX ст (у Польщі і в житлових [288, s. 490]) – «токах» і «хлівах» на Поліссі [184, с. 81–82; 192, с. 92–93], «бурдеях» і куренях Добруджі і Буковини [45, с. 90; 194, с. 514], але його вважають одним із найдавніших [53, с. 238].

4) «Дах на пристінних стовпах» («хата в хаті») – будівля складається з двох незалежних у конструктивному відношенні частин: зрубу хати, перекритого стелею, і

¹² Подібні параметри – 0,41×0,15 м – мала дошка-засувка, якою закривали волокове вікно у споруді 49 зі Звенигорода [61, с. 380].

даху, який підтримує каркасна система, встановлена біля стін [190, с. 539–542; 193, с. 705–726].

Завдяки наявності у котлованах стовпових ям посередині протилежних стін саме дах “на сохах” є основною реконструктивною моделлю. Опорою гребеня даху були серединні стовпи, які були вищими (часто з ширшими і глибшими стовповими ямками), ніж кутові (за наявності). Нижня частина «крокв»-жердин двосхилого даху спиралася на верхні колоди каркасу чи зрубу [8, с. 45; 16, с. 223; 43, с. 83, рис. 1; 44, с. 101; 72, с. 49; 77, с. 10; 90, с. 167–168; 119, с. 97; 198, с. 138; 226, с. 270; 239, с. 85–89, 94–96; рис. 2.8–2.12; 241, с. 56–57], або (та) на стовпи по периметру споруди [31, с. 46–47, рис. 13; 241, с. 56, 57; 290, с. 170]. Гребінь також могли вкладати на опори-півсохи, закріплені на верхньому вінці посередині стін житла [36, с. 53–54; 101, с. 87; 165, с. 23, рис. 8; 239, с. 94–95; 280, с. 39] або серединні стовпи, вкопані на деякій відстані як всередині, так і зовні від стін (рис. IV-01, 02, 07, 09, 11, 13, 14, 16, 23, 24, I, 27, 30, I, 2, 32, 62, 64-66) [61, с. 374; 241, с. 56–57; 300, с. 215, рис. 149]. Також є варіант з однією стовповою ямкою, при якій протилежний опорний стовп міг знаходитися за межами котловану або не був укопаний у землю [203, с. 31; 280, с. 39]. Не відкидають також і використання чотирисхилих дахів [198, с. 138], насамперед, як таких, що притаманні для солом’яного перекриття. Отже, дах на сохах (півсохах) і горизонтальному гребні могли поєднувати з різними конструкціями стін.

Розташування обвуглених колод (плах) у будівлях (ж. 36 з Бернашівки, 63 з Рашкова I, 50 з Рашкова III, 9, 12 з Кодина II, 2 з Чорнівки I) дає підстави вважати їх залишками балки-гребеня. Напрямок колод та локалізація серединних стовпів дають змогу визначити його напрям [132, с. 215, рис. 5, I, 2; 215, с. 252–253]: перпендикулярно до осі півч-вхід (припівчн↔причівчкова) і паралельно до неї (чівчльна↔напівчльна). Якщо у V–VII ст. спостерігаємо рівне співвідношення (9:9) між двома напрямками, то у VIII–X ст. виразно домінував напрям припівчн↔причівчкова (4:19). Можливо, серединні стовпи, через незначний діаметр, могли і не використовувати для підтримання гребеня і вони були частиною каркасу стін.

Існує два головних підходи щодо способу покриття даху: 1) дерев’яно-земляний; 2) дерев’яний каркас, покритий рослинним матеріалом, без земляної засипки. Саме

першому варіанту присвячено найбільшу увагу, що пов'язано із наявністю у нижніх частинах заповнень котлованів прошарків глини й обвугленого дерева, які вважають залишками «дерев'яно-земляної» конструкції даху (рис. IV-01, 02, 09, 2, 6). Опосередкованим свідченням існування такого даху називають «додаткові» стовпові ямки у котловані (у т. ч. центральні¹³) та за його межами [121, рис. 45, 1; 165, с. 91, 92, табл. VII, 1; 237, с. 154; 246, с. 10–11]. На думку Б. О. Тимощука, земляне перекриття даху мало функцію стелі, яка з'явилася тільки в добу Русі, і забезпечувало додаткове утеплення [241, с. 56–57].

Дерев'яно-земляні дахи мають архаїчні зразки житлово-господарського будівництва XIX–XX ст. [45, с. 904; 194, с. 510]. Підтверджують її існування й арабські і руські писемні джерела. Зокрема, Шараф аз-Заман Тахір ал Марвазі повідомляв, що слов'яни роблять під землею житло, яке накривають деревом [136, с. 391], а ібн-Русте вказував, що *«кожний з них викопує в землі щось подібне до підвалу, над яким влаштовує дах, подібний до дахів християнської церкви, і на дах насипає товстий шар землі»* [49, с. 264]. Під час вбивства половецького хана Ітларя у Переяславі (1096 р.) воїни Ратибора розстріляли половців із луків *“злѣзьше на изьдбу и прокопаша истьбу”* (у Лаврентіївському літописі – *“верхъ”*) [163, стб. 218]. Існують версії, що цей епізод стосується як земляного шару на даху [197, с. 136], так і солом'яного даху, в якому воїни “прокопали” отвір. При цьому В. К. Козюба вважає, що земляну засипку покрівлі використовували слов'яни у додержавні часи, натомість в період Русі дах був переважно солом'яним і дерев'яним [92, с. 38, 40].

Конструкцію такого даху відтворюють у вигляді каркасу (з поперечних і поздовжніх дерев'яних елементів), покритого зверху дрібним пруттям, комишом (рогозом) чи соломою, і засипаного (чи «обмазаного») глиною та землею, дерном. Використання дерев'яно-земляної конструкції даху фактично запропоновано у трьох варіантах: 1) гребінь даху опертий на два протилежні серединні стовпи, а нижні краї «крокв» – на борти котловану [116, с. 193–195, 201–206, рис. 109–114; 117, с. 128; 123, рис. 25; 148, с. 124–125, рис. 3.9, 3.10; 278, с. 37, рис. 5, 6]); 2) «крокви»-жердини даху оперті на дерев'яні стіни житла, а його земляна засипка творила єдине ціле із

¹³ Можливо, центральний стовп мав певне світоглядне навантаження [65, с. 100–114].

зовнішньою засипкою стін будівлі [164, рис. 4, 3; 197, с. 132]; 3) дах опертий на дерев'яні стіни житла, а його земляна засипка не пов'язана із поверхнею ґрунту [121, с. 85, рис. 66]. Кожен із цих варіантів має слабкі сторони. Зокрема, дах, що спирається на бортики котловану, мав би бути достатньо стрімким, щоб забезпечити достатню висоту для зручності пересування, обслуговування печі. Не розробленим залишається уявлення про земляну засипку даху, не пов'язану із засипкою стін чи поверхнею ґрунту¹⁴. Щодо прошарків глини і обмазки у заповненнях, то найчастіше на них відсутні відбитки покрівельних матеріалів (соломи, очерету) та дерев'яних конструкцій, які при такій вазі перекриття і потребі витримати навантаження снігового покриву взимку, мали б бути досить масивними. Відзначена «стерильність» деяких із таких прошарків вказує, що вони не могли лежати на даху, вкритому дерном. За роки функціонування така засипка під дією води, потрапляння гумусу, перегнивання покрівельних матеріалів мала б втратити свою «стерильність», тому вважаємо, що ці прошарки варто пов'язувати із теплоізоляційною засипкою стелі.

Очевидно, частіше використовували дахи без земляного покриття (рис. IV-06-35, 61-66). Солом'яні дахи дуже поширені у середньоевропейській смузі, в кліматичних умовах якої він мав значні переваги: простоту конструкції, доступність матеріалу, довговічність, провідність диму в курних хатах [207, с. 81, 84]. Застосовують різні способи кріплення соломи до каркасу даху [280, s. 39]. Житню солому (зрідка очерет) використовували для покрівлі на Поліссі [192, с. 90], на Бойківщині дах покривали 16–18 шарами з кожного схилу, що давало змогу краще зберігати тепло і дах слугував 40–50 років [33, с. 165]. Використовували також очерет (водостійкий і теплоізоляційний матеріал) чи комиш (рогіз) (використано під час будівельного експерименту в Бжезно [296, fig. 7, 12, 25]), довжиною 3–4 м, що дорівнює довжині схилу даху. У житлах XI–XII ст. зі Звенигорода дах покривали сосновими чи дубовими драницями [61, с. 374], хоча для досліджуваного періоду цей спосіб не підтверджений.

Головні фактори, що визначали *висоту і нахил* даху – місцеві кліматичні умови, насамперед, кількість опадів та сила вітру [184, с. 72–74; 207, с. 47, 82]. *Висота даху*

¹⁴ Наприклад, у графічній реконструкції ж. 26 з Монастирка [121, с. 85, рис. 66] не враховано пристосувань на стрісі, які мали б її підтримувати.

(від верхнього вінця до гребеня) залежала від багатьох факторів, у т. ч. наявності стелі, кута нахилу і матеріалу покрівлі, місцевих природно-кліматичних умов. З огляду на це, висота даху мала дуже індивідуальне значення для кожного житла і пропонується переважно у діапазоні 1,2–1,5 м [148, с. 123; 278, с. 37, рис. 5, 6; 300, с. 215] і навіть до 2 м [92, с. 40]. Кут нахилу даху дослідники пропонують у діапазоні 30–45° [92, с. 40; 121, с. 83; 131, с. 76; 145, с. 52–53, 83; 2005б, с. 123; 165, с. 24; 278, с. 37, рис. 5, 6].

4.3. Інтер'єр.

Головні засади організації інтер'єру. У більшості реконструкцій середньовічного житла інтер'єр (рис. IV-36-41), на відміну від зовнішнього вигляду, техніки будівництва стін і даху, влаштування опалювальних споруд, аналізують досить епізодично. Хоча саме внутрішнє планування житла вважають найконсервативнішим його елементом, що формується під впливом етнічних традицій, у ньому найбільше відображені його етнографічні особливості [75, с. 112; 101, с. 85, 94; 210, с. 60; 214, с. 125; 267, с. 37]. Слабка розробка проблем влаштування інтер'єру пов'язана з незадовільною збереженістю його дерев'яних елементів. Увагу, головно, зосереджували на найсуттєвішій складовій будь-якої житлової споруди – печі (розміщення, орієнтація, конструктивні особливості) та її співвідношенні з іншими об'єктами [101, с. 88; 197, с. 119].

Невеликий простір чотирикутної заглибленої споруди у слов'ян вимагав відповідної організації простору для відпочинку та інших щоденних занять. Характерною рисою прийомів внутрішнього планування українського народного житла є максимальна раціональність взаєморозташування складових інтер'єру, а також однотипність організації внутрішнього простору хати для різних районів України. Це було зумовлено намаганням спростити і раціоналізувати інтер'єр, адже у холодну пору року господарське життя і духовне сім'ї було зосереджене в обмеженому просторі житлового приміщення [101, с. 88]. Весь внутрішній простір народного житла чітко структурований за функціональним призначенням на зони: робоча (господарська) – біля печі та перед вікнами; для сну – постіль, лави, піч; святкова (почесна) – місце біля столу, під образами. Меблі мали довільні розміри,

кожен вид меблів мав усталене впродовж віків місце [33, с. 166; 75, с. 112; 76, с. 194–196; 100, с. 160; 101, с. 88; 214, с. 125, 129; 218, с. 89].

Головні риси такого функціонально-зонального поділу приміщення склалися в добу Київської Русі, однак базові елементи вже виразно можна простежити особливо в житлах кінця I тисячоліття н. е. [90, с. 170; 101, с. 944 209, с. 76], а витoki подібного функціонального поділу відносять і до ранішого часу [101, с. 89; 239, с. 94–95, рис. 2.9, 2.11; 280, s. 52]. При загальній однотипності організації внутрішнього простору ранньосередньовічного житла відмінності окремих елементів часто спричинені не стільки соціальним чи майновим статусом, скільки професійними заняттями мешканців [282, s. 275]. Однією з головних тенденцій організації елементів інтер'єру ранньослов'янського житла є концентрація нерухомих меблів вздовж стін, часто конструктивно пов'язаних зі стінами [101, с. 91; 209, с. 75; 211, с. 48–49].

Опалювальний пристрій (насамперед, піч) є одним із найголовніших елементів, які формують інтер'єр, визначають не тільки спосіб обігріву приміщення, але й розташування меблів, відповідний набір предметів побуту, також піч (вогнище) є головною ознакою, яка й визначає статус споруди як житлової, вона є одним з центральних елементів світогляду і ритуалів [101, с. 93; 128, с. 244; 143, с. 110; 210, с. 60]. Використання печі дало змогу довше зберігати тепло, забезпечувало пожежну безпеку, зменшувало задимлення; розташування у куті давало змогу раціоналізувати внутрішній простір [282, s. 281].

У характеристиці і типології печей до уваги беруть зовнішні і внутрішні горизонтальні і вертикальні параметри, розміщення печі у житлі та відносно сторін горизонту, стін і входу, матеріал, з якого зроблено черинь, стіни і склепіння, рівень черення відносно підлоги, орієнтація устя тощо [143, рис. 1; 145, с. 49; 206, с. 12; 237, с. 147; 304, s. 95–105].

Відтворення *конструкції та процесу будівництва* печі за етнографічними даними може бути досить приблизним, оскільки за багатьма ознаками печі народного житла відрізняються від опалювальних пристроїв раннього середньовіччя [220, с. 230–247]. На території Білорусі печі-кам'янки чотирикутної в плані форми, без отвору у куполі, зведені без скріплювального розчину, використовували в лазнях. Там само, а також на

центрально-південному Поліссі були прямокутні «хлібні печі» з каміння, простір між котрим заповнювали глиною, якою обмазували й поверхню печі. У Сербії та на словацько-угорському пограниччі при будівництві глиняних “хлібних печей” в долівку або глиняний валик навколо череня закріплювали ряд прутів, верхівки яких збирали в один пучок і зв’язували; цю конструкцію обмазували глиною. У Польщі відомі печі з кам’яною чи глиняною основою та куполом з дерев’яних зігнутих у дугу прутів, покритих соломною і обмазаних глиною [280, s. 48–49; 288, s. 278–279, 534, 538]. Глинобитні печі у більшості споруд XII ст. зі Звенигорода будували тільки з глини, але відомі об’єкти із каркасом з кілків [61, с. 377].

Процес зведення печей-кам’янок простежений у кількох випадках. Спочатку споруджували паливну камеру шляхом влаштування навколо черені великих каменів, плит, поставлених на ребро, кількашарової кладки каміння. Між великим камінням вмонтовували дрібніші камінці, які скріплювали каркас камери і печі в цілому. Бічні стінки печей прилягали до облицювання материкових стінок, а з боку житла їх могла підтримувати дерев’яна перегородка-обшивка або обкладали великими плитами, поставленими на ребро (рис. IV-43, 45) [131, с. 95–97, рис. 43, 44]. Іноді спершу робили каркас із дерева, сліди якого – стовпові ямки навколо паливної камери, по периметру печі та вздовж устя. У процесі використання печі цей каркас вигорів [202, с. 25, 32, табл. 39, 3, 6, 7]. Широке використання каменю у печах давало змогу, при потребі, добудовувати чи розбирати частину конструкції, регулюючи тепловий режим у приміщенні в різні пори року. Для перекриття склепіння кам’янок слугували також великі пласкі плити (наприклад, Кодин II, Рашків III), які могли одночасно застосовувати для випікання страв на їх поверхні, перекриття паливної камери для теплозбереження у ній, створення значної температури під час приготування страв у горщику всередині камери. У печах-кам’янках VIII–X ст. почали широко використовувати дерев’яне облицювання, від якого залишилися стовпові ямки і обгорілі плахи (рис. IV-45) [125, с. 261–262, рис. 5; 131, с. 96–97; 153, с. 290, рис. 5; 226, с. 271; 237, с. 159; 278, с. 39]. Наявність по периметру печей 1–4 стовпових ямок невеликого діаметру у житлах XI–XIII ст. (за відсутності потреби обшивки глиняних печей), вказує, що такі стовпчики підтримували дерев’яний настил над піччю, який

могли використовувати для різних цілей (сон дітей та старших людей, зберігання посуду, продуктів) (рис. IV-46, 1) [61, с. 379; 92, с. 41–42]. Припускаємо, що такі настили-полиці могли бути, зокрема, у ж. 1 із Білої III, 28 з Ріпнева II, 75 з Хрінників, сп. 19, 25, 45 з Кодина II, 51 з Рашкова I, 37 з Монастирка та ін.

Склепіння глиняних печей, очевидно, мали округлі отвори у верхній частині (рис. IV-44). Зокрема, у печі з ж. 34 із Хрінників його ширина 0,12 м [88, с. 204]. Водночас, відомі склепіння без отворів (ж. 76 із Хрінників (рис. IV-44, 3) [85, с. 215, фото 63, рис. 55]. У житлах, де верх печі добудовували з глиняних вальків, це давало змогу регулювати розмір верхнього отвору. На печі у ж. 39 з Волинцева виявлено однобічно випуклий глиняний диск з центральним отвором (рис. IV-44, 2), який, можливо, використовували для перекривання отвору, щоб туди можна було встановити горщик [278, с. 39, 43, рис. 8].

Одним із елементів печі були *жаровні*, функціональне призначення є дискусійним – випікання хлібних продуктів (ж. 44 з Волинцева), обігрів житла, сушіння зерна, рослин тощо. Як у кам'янках, так і в глиняних печах жаровні могли бути стаціонарними і входити в конструкцію опалювальних споруд (рис. IV-47) [121, с. 83; 226, с. 271; 237, с. 158–159; 278, с. 41–43].

Печі не мали якихось пристосувань для *відведення диму* із житла, тобто були “курними”. Існує припущення, що у склепіннях печей переважно не було отворів, а дим виходив через устя печей; у тих же печах, де такі отвори (діаметром до 0,2 м) були зафіксовані, вони слугували насамперед для встановлення горщиків під час приготування їжі, а не для димовідводу [198, с. 137]. Очевидно, над піччю був спеціальний отвір, циркуляція повітря (протяг) між яким і дверима створювала можливість швидкої витяжки диму [131, с. 104]. Дим із печі піднімався безпосередньо у житлове приміщення і виходив через двері, отвір у стіні (над курною піччю чи дверима) чи покриття даху (що також сприяло консервації дерев'яних конструкцій житла і сповільненню їх руйнування) [33, с. 167; 75, с. 117; 133, с. 72–73; 214, с. 129].

Висота печей була обумовлена, насамперед, практичними потребами у їх обслуговуванні. На думку Р. Б. Сілецького, висота ранньосередньовічних слов'янських печей (за даними дослідника – 0,6–0,9 м) була тісно пов'язана з

антропометричними даними людини (зростом господині), яка обслуговувала піч, а отже і способом її функціонування¹⁵. Прямі аналоги до цих висотних показників дослідник знаходить у висоті черені над рівнем долівки у «варистих» печах житла українців ХІХ–ХХ ст. [220, с. 230–235, 241]. Насправді ж, як було показано вище, висота печей у слов'янському житлі зрідка перевищує 0,6 м, при значній кількості об'єктів із висотою 0,2–0,3 м (табл. 22). Отже, висотні показники не можна пояснити самими лише антропометричними даними мешканців житла. Відповідь, найімовірніше, треба шукати у відмінних принципах функціонування ранньослов'янських печей та народної української печі, на що звертали увагу [220, с. 232, 246]. Якщо посудину встановлювали в отвір склепіння печі (чи ставили безпосередньо на черинь на рівні долівки), то найбільш зручним для її піднімання/опускання був напрям по вертикалі, в той час як із черені печі у житлах ХІХ–ХХ ст. – в горизонтальній площині. Саме тому дещо нижчий рівень верху середньовічних печей був зручнішим для їх обслуговування.

Принцип функціонування печей, за найпоширенішою думкою, полягав у тому, що горщик, вкладений в отвір склепіння, нагрівався безпосередньо під дією вогню, тому чим вище він знаходився над черинню, тим менша була тепловіддача (рис. ІV-44, 2). Спостереження за конструкцією склепінь печей-кам'янок дає підстави висловити здогад стосовно дещо відмінних засад їх функціонування. У більшості печей склепіння не збереглися, а в паливних камерах найчастіше виявляють дрібне каміння, яке інтерпретують як залишки склепіння. Такий спосіб зведення склепінь викликає серйозні сумніви щодо його стійкості як конструкції, так і можливості витримати вагу наповненого (вага посудини, вода, інгредієнти для страви) горщика. Відзначимо також часто незначну висоту печей, невеликі розміри паливних камер і устя печей, що значно мало б утруднювати влаштування склепіння й обслуговування таких опалювальних пристроїв. Тому, можливо, варто скоригувати усталене уявлення про закріплення горщиків у отворах склепінь печей (вище згадана глинобитна піч без отвору у склепінні з ж. 76 із Хрінників) і приготування їжі під прямою дією вогню, що

¹⁵ Висота робочої поверхні на рівні 0,7–0,75 м над рівнем підлоги також є сучасним стандартом для виготовлення різних меблів, оскільки є найзручнішим з огляду анатомії людини [94, с. 72].

горів у паливній камері. Вважаємо за можливе припустити інший спосіб приготування страв (принаймні у деяких печах), а саме на жарі або під прямою дією вогню, коли посудину розміщували в паливній камері¹⁶. Такий принцип відповідає засадам функціонування варистих (духових) печей в народному житлі XIX–XX ст. і тоді пояснює видозміну печі у пізньому середньовіччі не за рахунок принципу функціонування, а елементів конструкції.

На підставі аналізу конструктивно-функціональних особливостей опалювальних пристроїв традиційного українського та ранньосередньовічного слов'янського житла Р. Б. Сілецький дійшов висновку про неправомірність використання терміну «піч» щодо опалювальних споруд I тисячоліття н. е., бо за своєю конструкцією та принципом функціонування вони суттєво відрізняються від традиційних варистих печей народного житла. Тому така «піч», на думку дослідника, була «напівзакритим вогнищем» – проміжною ланкою від відкритого вогнища до варистої печі [220, с. 230–247]. Визнаючи слушність зауваження про розгляд печей I тисячоліття н. е. як проміжної ланки в розвитку опалювальних споруд у слов'ян, вважаємо, що у даному випадку варто звернути увагу більше на термінологію, яку застосовували щодо них у період, про який говориться. Адже в Русі опалювальні пристрої носили назву „печь”, „пещь”, „пещница” [229, с. 929–930], при цьому в XI–XIII ст., незважаючи на певні відмінності [147, с. 30–31], принципи функціонування печей продовжували попередні традиції, тому використання термінів цього часу є цілком доречним.

Дослідники відзначають *взаємозалежність між площею та об'ємом печі і житла* [44, с. 99]. При об'ємі жител у 18–23 м³, площа печей становить 2,8–4,0 м². Тобто 1 м² площі печі відповідає 6–8 м³ об'єму приміщення [131, с. 94]. У Рашкові I співвідношення середньої площі котлованів і печей було наступним: етап А – 9,4:1,6 м², етап Б – 12:1,9 м², етап В – 13,5:2,2 м², тобто приблизно 6:1, хоча були і споруди зі співвідношенням 3:1 і 4:1 [24, с. 48]. Підраховано також, що печі займали 1/7 [145, с. 55] або від 1/5 до 1/10 [237, с. 156–157] площі котловану. Залежність площі печей і котлованів жител особливо стає помітною на прикладі будівель XI ст., які

¹⁶ Під час будівельного експерименту в Бжезно приготування їжі відбувалося подібно, але під прямою дією вогню (рис. IV-42) [296, fig. 38].

зростають порівняно зі спорудами попереднього часу [251, с. 257]. Це підтверджує наведені вище дані аналізу динаміки площі котлованів і печей досліджуваного регіону (іл. 1–10, 25, 26), які показують паралельність процесу збільшення цих показників. Як показали експерименти у Бжезно (Чехія), такі печі давали змогу в зимові місяці підтримувати температуру повітря в межах 13–18°C [296].

Існувала взаємозалежність між пропорціями кухонного посуду (висота і розширення верхньої частини) і елементами конструкції печей (висота паливної камери, ширина отвору). В отриманні оптимальної температури відігравали роль ще й розміри черені і об'єм паливної камери [202, с. 196; 250, с. 231–232].

Окремої уваги заслуговують так звані **нішоподібні печі**¹⁷. Поява таких пристроїв пов'язана із пам'ятками першої половини I тисячоліття н. е., де вони слугували як для обігріву, так і для приготування їжі [24, с. 52; 77, с. 9, рис. 8, 1; 83, рис. 98, 1; 226, с. 271], хоча початок використання «купольних» печей за межами котловану (іноді у стінках вже покинутих жител) І. О. Гаврітухін датував VII ст. [46, с. 107]. На відміну від римського часу, на пам'ятках другої половини I тисячоліття н. е. такі печі були в комплексі із побутовими; відомі також спеціалізовані господарські споруди [176].

Усі дослідники сходяться на думці про їх господарсько-виробниче призначення. Сліди металообробного виробництва, знаряддя праці, виявлені у них, вказують саме на такий їх характер [24, с. 51–52; 46, с. 107; 170, с. 228; 174, с. 25; 226, с. 271], в окремих випадках, залежно від виявленого супровідного матеріалу, конкретизуючи їх функціональне призначення: підсушування зерна і випікання хліба [89, с. 59; 110, с. 103; 147, с. 38, 205, рис. 22; 176; 242, с. 52–53], випал кераміки [36, с. 59, 79; 121, с. 57; 147, с. 25], залізоробне виробництво [12, с. 28–29, 222–223; 42, с. 312; 290, с. 201]. Використання подібних печей, очевидно, пов'язане з можливістю досягати у них значних температур, необхідних для вказаних потреб.

Проблемним залишається використання **вогнищ** у тогочасних спорудах. Однією з причин появи «вогнищ» є цілеспрямоване розбирання печей після завершення функціонування будівель, коли залишилися тільки черені і розрізнені камені

¹⁷ На позначення печей цього типу використовують різні терміни: «глинобитні» [24, с. 49–52], «купольні» [46, с. 107; 290, с. 179], «в підбої» [36, с. 77, 79; 143, с. 112; 225, с. 106; 226, с. 270; 278, с. 38], «нішоподібні» [36, с. 52; 121, с. 102; 172, с. 128], «печі-камінні» [143, с. 112].

(наприклад, ж. 29, 86 Рашкова III, 20 із Кодина I, 5, 8, 10, 15, 22, 34, 35, 40, 45 із Кодина II, 1a, 10, 11, 13, 14 Сокола, 1, 5, 13, 18, 24, 26, 29 Луки-Каветчинської). Не виключаємо, що таке розбирання печей було пов'язане як із культовими практиками і віруваннями, так і практичною метою – використання каміння для будівництва нових печей [215, с. 253]. Безперечно, частина подібних об'єктів і справді були вогнищами, які використовували у літній час, коли опалювати печі не було практичної потреби [200, с. 86; 226, с. 271], випадковими (одноразовими) перепаленнями долівки [237, с. 160] чи «жаровнями» для додаткового обігріву частин житла (лежанки) [215, с. 254]. Очевидно, ця традиція була стійкішою у зоні тривалих контактів з іншими народами, зокрема на Дніпровському Лівобережжі, Нижньому Дніпрі і Дону [210, с. 61].

Взаєморозташування **вхід↔під** (під→напрям устя→вхід – рис. IV-49) є одним із визначальних факторів організації інтер'єру, а місце печі у житлі обумовлено віковими традиціями, пов'язаними з практикою побутового укладу і обладнання [75, с. 113]. Неодноразово наголошувалося на незмінності облаштування інтер'єру слов'янського житла іще з раннього середньовіччя, а також локалізації печі (до X ст.) у тильному (найчастіше північному) куті, навпроти входу, переважно по праву руку від нього [15, с. 38; 16, с. 222; 89, с. 59; 90, с. 170; 127, с. 115; 196, с. 105; 197, с. 137–140; 202, с. 23; 237, с. 157; 278, с. 38; 280, с. 52].

Для слов'янського житла останньої чверті I тисячоліття н. е. виділяють чотири типи взаємного розташування під-вхід, притаманні для східнослов'янських народів (рис. IV-48) [30, с. 234, рис. 51; 130, с. 211–216; 197, с. 137]. Наприклад, на Буковині у VIII–X ст. «другий» тип планової структури (під навпроти входу, устям до нього) становив 70 %. [131, с. 104–105, рис. 49]. Приблизно X–XI ст. датують поширення нової схеми – вхідні двері в припичній стіні. При цьому збережена тенденція локалізації печі поруч із дверима, устям до них, що сприяло спрощеному обслуговуванню печі. Таку зміну планової схеми пов'язують із поширенням нового типу печей – округлих купольних, які мали вищі теплотехнічні властивості, а також із появою сіней-тамбура [196, с. 106; 197, с. 139; 198, с. 139]. Нова схема більше властива для жител із глиняними печами, а от кам'янки зберігали локалізацію за ранішою схемою. Варіант «вхід у припичній стіні» поступово набув поширення у XII–

XIII ст., хоча й співіснував зі схемою «вхід у чільній стіні» [196, с. 106–107]. Виникнення і поширення локалізації печі в передньому куті, устям до входу, пов'язують із прогресом в освітленні житла – влаштуванні вікон у чільній стіні (переважно оберненій на південні румби), що дало змогу виділити «чисту» (освітлену) частину споруди із покуття. Саме в такій планувальній схемі знаходить завершення формування головної осі житла, що проходила по його діагоналі (піч↔покуть). Тому перенесення до покуті сакрального центру житла у християнській традиції пов'язана із протиставленням його печі – язичницькому центру будівлі [127, с. 115–116].

Відзначимо, що незважаючи на вказані зміни в плановій схемі, кардинальної перебудови в організації внутрішнього простору житла не відбулося. Адже згадані чотири варіанти співвідношення піч↔вхід є характерними для багатокамерного житла XIX–XX ст. і реалії цього часу не завжди можна переносити на явища I тисячоліття н. е. Окрім того, Прикарпаття і Волинь входять до ареалу «українсько-білоруського типу» планування, де устя печі завжди орієнтовані на чільну стіну [30, с. 212]. Тому підтримуємо думку, що орієнтація устя печей навіть для жител XI–XIII ст. визначає місце входу до житлової камери, а інші варіанти треба розглядати як винятки [92, с. 41]. Окрім того, якщо аналізувати зміни в розташуванні входу лише вузько в межах житлової камери («хати»), то складається враження про певну трансформацію організації внутрішнього простору житла. Однак, звернемо увагу на те, що при цьому вихід надвір зі сіней (і з житла загалом) зберіг свою первісну локалізацію – в чільній стіні, протилежній до устя печі [214, с. 129].

Появу входу у припічній стіні у Кодині I–II відносять ще до V–VIII ст. Йдеться про планувальний тип V, у якому вісь гребня даху (простежена за наявністю серединних ямок протилежних стін) розташована впоперек до осі печі [203, с. 31, рис. 22]. При цьому один із опорних стовпів даху (посередині припічної стіни) вважається елементом вхідної конструкції (дверей). Ймовірно, що такі висновки про вхід у припічній стіні (тип V) впливають із положення про наявність земляного даху у ранньослов'янському житлі, з яким виступав один з авторів дослідження [243, с. 116]. Це апіорі виключало можливість локалізації входу зі сторони, яка, згідно таких реконструкцій, мала бути засипана землею. Водночас, на тих самих поселеннях,

у випадках, коли сліди входу простежені за наявністю додаткового стовпа чи вирізаних в земляній стіні котловану сходинок, вхід у приміщення знаходився саме навпроти печі. Спростовують наявність входу в припічній стіні також житла з поселень кінця Коростувата III (ж. 1, тамбур-коридор навпроти печі) та Стільсько (ж. 1 садиби 2; додатковий опорний стовп для дверей) [250, с. 221, 224]. В обох спорудах гребінь даху, простежений за опорними стовпами біля протилежних стін, проходив упоперек осі піч-вхід. Тому наявність стовпових ямок гребеня даху, вісь яких лежить упоперек осі піч-вхід, не може бути чіткою ознакою розташування входу у стіні поруч із піччю.

Лави. На сьогодні відсутні достовірні дані для встановлення наявності у житлах досліджуваного періоду меблів, які характерні для періоду XI–XIII ст. – стільців, крісел, лав-лож, ліжок, скринь тощо. У появі і розвитку меблів цього типу провідну роль відгравало місто в процесі зростання економічного добробуту його мешканців, розширення зовнішніх контактів Русі [211, с. 57].

Залишки обгорілої дубової плахи (лави?) знайдено вздовж бічної стінки печі у ж. 2 з Городка-на-Смотричі (на висоті 0,4 м над рівнем долівки, довжина 1,8 м, ширина 0,5 м; в протилежних кінцях плахи знизу знаходилися по два обвуглені стовпчики-опори) [165, с. 20, 89, табл. II, 1]. Ймовірно, саме на лавах знаходилися предмети побуту (кераміка, кістяна проколка, залізний ключ, ніж, пряслице, точильні камені), виявлені під стінами у ж. 42-СГ і 2-ЗГ з Монастирка [121, с. 35–36, 53, рис. 29]. Лави або обшиті плахами материкові “прилавки» хоча й відображені на більшості реконструкцій споруд другої половини I тисячоліття н.е. (наприклад, з Обухова II [101, с. 92, рис. 2–5, 7, 8]) (рис. IV-38, 39), все ж більше відомі з пам’яток доби Київської Русі: як правило, вони розміщені вздовж всієї довжини однієї або двох стін (рис. IV-40). Їх робили зі соснових чи дубових (Райковецьке городище) дощок, довжиною 1,45 м, шириною 0,30–0,50 м і товщиною 0,03–0,05 м. Опиралися лави на поперечну балку зрубу, а знизу – на дошку або стовпи [92, с. 33; 198, с. 150–151; 211, с. 49, рис. 1]. В українському народному житлі лави були розташовані попри всю довжину причілкової та чільної стін. Лежали дошки лав на вбитих у глиняну долівку кругляках або дощаних перегородках. Їхня висота становила 0,55–0,60 м (значною

мірою залежала від висоти вікна над рівнем долівки), при ширині 0,45–0,60 м і товщині дошки 0,08–0,12 м [75, с. 113–114; 214, с. 125, 129–134].

Лежанка (піл). Уже наприкінці I тисячоліття н. е. сформувався характерний для українського народного житла тип лежанки («піл») (рис. IV-36–41), який відрізнявся від російських «полатей» передусім низькою висотою над рівнем долівки [211, с. 50]. На відміну від лав, лежанки (поли) були ширшими та міцнішими, але як і лави – багатофункціональними [101, 1984, с. 91–93], що спричинено незначною площею житлової камери [76, с. 194–196]. Зокрема, під дерев'яними лавами і «лежанками» зберігали різні предмети, припаси, утримували птицю чи худобу в зимову пору [92, с. 42; 198, с. 151]. Очевидно, найпоширенішим способом влаштування спального місця було спання на землі, застеленій соломою, що широко засвідчують етнографічні матеріали [288, s. 585]. У деяких житлах із Горечі II на долівках виявлено багато згорілої соломи, на яку могли класти шкури чи тканину [241, с. 57].

Завжди простежують конструктивний зв'язок лежанки з піччю [211, с. 50; 214, с. 141–142], а локалізацію полу саме вздовж напільної стіни (між піччю і причілковою стіною) зафіксовано у численних випадках [92, с. 33; 101, с. 89-90, рис. 4, 5; 121, с. 26, рис. 21, 66; 131, с. 97, рис. 44, 5, 6; 198, с. 151; 215, с. 253–254, 258, рис. 1, 5].

Етнографи фіксують два різновиди конструкції „полу”: 1) опорні ніжки з'єднували брусами по довжині (паралельно до напільної стіни), на які впоперек накладали дошки; 2) з'єднання ніжок по ширині (перпендикулярно до напільної стіни), а на бруси накладали кілька дошок, збитих додатковим брусом. На полу другого типу спали впоперек („покотом”) (до 14 чоловік) [214, с. 141–142]. Перший варіант відомий у Чучині, Монастирку та Іван-Горі [209, с. 75; 211, с. 49–50, рис. 1]. Розміри полів-настилів (Середнє Подніпров'я, Бжезно, хати Полісся) були різними і залежали від багатьох факторів (довжина стіни помешкання, кількість мешканців тощо): ширина – 0,8–1,65 м, довжина 1,6–2,6 м, висота над рівнем долівки – близько 0,5 м, ширина дошок – 0,1–0,35 м, їх товщина – 0,04–0,07 м [92, с. 33, 40; 121, с. 26, рис. 21, 66; 211, с. 50; 214, с. 141–142; 215, с. 254; 280, s. 53].

Досі проблемним є питання функцій материкових уступів-«лежанок»¹⁸: їх інтерпретують або як лежанки і лави (чи їхні елементи) [50, с. 50–51; 215, с. 258–259; 230, с. 382–383], або «столи-верстати» для ремісничих цілей (що підтверджує їх незначна поширеність і ознаки виробничої діяльності в таких спорудах) [116, с. 118–121, 199]. Визначення подібних «прилавоків» і як меблів, і як виробничих майданчиків не виключає одне одного і при встановленні їхніх функцій треба виходити з усього комплексу матеріалів [12, с. 24; 209, с. 74–75; 211, с. 50–51; 226, с. 272; 278, с. 43–44]. Материкові «лежанки» відомі також у житлах Х–ХІІІ ст. [209, с. 74–75; 211, с. 50–51; 230, с. 382] і за етнографічними джерелами [45, с. 90; 194, с. 514].

Напевно побутували й **інші** дерев'яні **меблі** (переносні та стаціонарні), широкий спектр яких фіксують етнографи [214, с. 134–141; 288, с. 593], однак жодних слідів від них не залишилося, тому їх реконструкція може бути дуже гіпотетичною. Зокрема, немає чітких слідів наявності **столу**, хоч цей елемент відображений на реконструкції ж. 50 з Рашкова ІІІ (рис. IV-06) [15, рис. 17, 18]. На пам'ятках Подоння (Боршівські городища, Тігчиха) в деяких житлах виявлені групи з 4–6 ямок, які у плані творять прямокутник (1×0,5–1,0 м) [70, с. 30–31, 62, 78; 134, с. 183, 215]. На думку М. С. Сергєєвої, появу столу треба пов'язувати із пам'ятками VIII–Х ст. У цей час столи ще не мали чітко визначеного місця, а були розташовані під протилежною до печі стіною, перед піччю (ближче до центру споруди) тощо. Появу ж «етнографічного» розташування – у покуті – треба відносити до пізнішого часу [209, с. 75; 211, с. 54].

Мисник (полиці чи інші місця, на яких тримали посуд) в народному житлі завжди розташований поруч із входом, навпроти устя печі [214, с. 125]. Таке розташування «мисника» було характерним із часів Русі, наприклад, в одному з жител Чучина на долівці, праворуч від входу (при чільній стіні), виявлена дошка, на якій знаходилися 4 майже цілих горщика¹⁹ (рис. IV-40) [211, с. 55–56, рис. 7]. У спорудах

¹⁸ Використовують назви «лежанки», «приступки», «прилавки», «верстаки» тощо [165, с. 25; 197, с. 131], а також «лавка», що більше відповідає етнографічним реаліям і їхній поліфункціональності [101, с. 91–92].

¹⁹ За деякими підрахунками для приготування обіду і вечері (каші, супи, м'ясо) на тогочасних опалювальних пристроях для сім'ї з 4–6 чоловік необхідним було одночасне використання 3–4 горщиків середніх розмірів (об'ємом близько 2 л) [282, с. 286].

другої половини I тисячоліття н. е. виявлені цілі посудини та скупчення фрагментів кераміки, місцезнаходження яких (табл. 35) вказує на існування сталих місць зберігання посуду в інтер'єрі.

Безперечно, головним елементом інтер'єру, навколо якого було зосереджено використання посуду, була піч. Тому наявність уламків посуду і навіть цілих посудин на черенях, у розвалах печей або на їх поверхні (59 об.), а також навколо печі (27 об.) і перед її устям (7 об.) цілком логічна. Цілі посудини чи їхні фрагменти, виявлені на долівці й неглибоких ямках, вказують, що постійним місцем тримання посуду були сектори по обидва боки від устя (праворуч і ліворуч), під бічною стінкою, в одному з тильних кутів печі. У майстерні ювеліра – ж. 36 з Бернашівки, – кілька скупчень кераміки було між піччю і причілковою стіною (під полом?), решта кераміки – у чотирьох скупченнях між піччю і серединою чільної стіни. Ливарні формочки (64 од.) були під бічною стінкою печі (ліворуч від устя), посередині чільної стіни і в покуті – очевидно, первинно вони лежали на дерев'яних полицях чи лавах (рис. ПА-06, 1) [43, рис. 1]. Аналогічне використання різних секторів житлового простору підтверджують матеріали з Рокитного II і Теребовлі IV (рис. III-09, 1, 2, 22, 23, 28, 29).

Уламки кераміки знайдені в різних частинах долівки у житлах Центральної Європи [280, s. 50], Монастирку [121, с. 35–36, 52–53, 58; рис. 29], Обухові II [101, с. 90, рис. 7], будівлях XI–XIII ст. зі Середнього Подніпров'я [92, с. 42].

Господарські ями у використовували для зберігання продуктів, сировини, посуду, реманенту. Ями поряд із печами можна окреслити як припічні із функцією зберігання посуду (невеликі, округлі в плані) або накопичення попелу, вугілля (неглибокі, переважно розміщені перед устям), якими могли й присипати посудини для підтримання температури страви. Частина ям, очевидно, мали дерев'яне перекриття (принаймні великі й розміщені посеред долівки об'єкти).

4.4. Житло як соціокультурне явище.

Житло у планувальній структурі поселень та соціально-економічних структурах. Планувальна структура поселень залежала від багатьох чинників, які взаємодіяли: топографії, наявності чи відсутності загрози нападу, специфіки соціально-економічного, світоглядного і етнокультурного розвитку, демографічних і

хронологічних факторів [24, с. 9; 148, с. 121]. За плануванням і характером забудови (групування жител, господарсько-виробничих комплексів, майданчиків загального користування, індивідуальних садиб) (рис. IV-50-60; табл. 31) можна здійснити соціальну типологію поселень [243, с. 11, 14–29].

Вже перші узагальнення дали змогу встановити розташування жител празької культури групами, на віддалі 1–7 м одне від одного, а між групами – до 15 м і більше [12, с. 17, рис. 2]. На Рашкові III житла розміщені групами по 2–7 будівель і чергуються зі скупченнями господарських ям, викопаних на спеціально залишеній вільній площі. Відстань між групами і окремими спорудами становила 10–30 м. У кожному з виділених трьох будівельних періодів на Рашкові III співіснували від 21 до 35 і більше будівель [15, с. 33, 52, рис. 14] (рис. IV-52). Подібні тенденції відзначені для Теремців (рис. IV-50) [20, с. 6], Кодина I–II (рис. IV-51) [203, с. 41–42; 243, с. 17], Рашкова I (рис. IV-53) [24, с. 11], Корчака [202, с. 23–24].

Саме такі риси як групова забудова, кількісне зростання жител в групах, традиція не здійснювати будівництво на місці старих об'єктів (в чому проявляються кровноспоріднені зв'язки), кількісна перевага жител над господарськими ямами, невеликий розмір житлових і значні об'єми господарських споруд (рис. IV-50-52), відображають соціальну організацію мешканців поселень празької культури, систему сімейних і господарських відносин. Основою економічної діяльності спільноти була велика патріархальна сім'я (2–7 «малих» сімей, які проживали в окремих житлах), що складала економічну одиницю – сімейну общину – зі своїм двором, господарськими спорудами, земельними ділянками, худобою, інвентарем. У кожному з трьох будівельних періодів на Рашкові III співіснували 6, 7 і 8 груп відповідно, водночас із кожним періодом спостерігається збільшення кількості індивідуальних дворів-господарств (до 5 в останньому періоді). З одного боку, зростання чисельності груп житлових споруд вказує на укріплення сімейної громади, а з іншої – помітна тенденція до виокремлення індивідуальних господарств «малих» сімей [15, с. 52–54; 131, с. 159–167; 202, с. 23–24; 243, с. 15].

Поселення VIII–X ст. на Прикарпатті розташовані окремими групами («гніздами»), які часто тяжіли до городищ [131, с. 167–170; 146, с. 238–239; 242,

с. 121–137]. За розмірами вони різні, як маленькі (площею до 0,5 га; 2–5 синхронних будівель), так і більші (площею до 1 га; 6–15 одночасних помешкань, які групувалися навколо єдиного господарського двору), але переважно їх площа – в межах 3–5 га. Відомі й селища площею до 10 га (до сотні жител). Для встановлення планувальної структури поселень важливими є “житла-западини” (рис. III-01, IV-56), що збереглися на пам’ятках, територію яких після завершення їх функціонування не заселяли і вона поросла лісами [131, с. 48–49; 243, с. 11–29].

На Рашкові I 65 споруд VIII – початку IX ст. належали до двох хронологічних груп по 34 і 31 споруді відповідно. Синхронні будівлі утворювали групи по 2–5 жител (рис. IV-53) [24, с. 10–11]. Згідно просторово-хронологічної реконструкції забудови городищ біля Монастирка (рис. IV-54), житла і господарські споруди були розташовані трьома рядами вздовж довгої сторони площадки городища. Відстань між ними різна – від 4 до 12 м, при цьому одні споруди стоять окремо, інші становлять групи, [148, с. 118; рис. 3.4]. Планувальна структура Монастирка з паралельним розташуванням жител із господарськими спорудами, невелика площа будівель, весь необхідний інвентар у житлах, відсутність помітних слідів колективного господарювання, невеликі запаси продуктів у ямах-погребах свідчать про розпад великосімейних (родових) колективів і формування сусідської общини, в якій сім’ї, які проживали в окремих житлах, володіли індивідуальними земельними наділами і самостійно провадили господарство [121, с. 81, 102–103].

Розташування і складніша, порівняно з етапом празької культури, конструкція жител у Тетерівці, дає підстави припустити появу в останній чверті I тисячоліття н. е. окремих (індивідуальних) дворів, які включали житлові і прибудовані заглиблені і наземні господарські споруди [202, с. 24]. Зародження таких замкнутих садибних комплексів пов’язують із природною ізоляваністю поліських поселень, міркуваннями безпеки мешканців і запасів [246, с. 13]. У Хрінниках житла X — початку XI ст., розташовані поодинокі, на відстані понад 15 м одне від одного, пов’язують із дворами окремих малих сімей, а групи по 2—3 синхронних будівлі на відстані 5—10 м одна від одної — з дворами близьких родичів (малих нерозділених сімей) [89, с. 62]. На Стільському городищі (ур. Затінок), на відокремлених мисах

виділено окремі садиби, дві з яких (Іа, Іб) займали площу 380 і 540 м² відповідно, мали окремі огорожі і складалися із заглибленого житла та 2–3 господарських наземних споруд (рис. IV-58, 59) [252, с. 82–91, рис. 2]. Поява «височинної» групи поселень і нових типів планувальної структури поселень знаменувало початок руйнування патронімної сім'ї (з 2–5 окремих сімей), які спільно вели господарство і зберігали припаси (V – початок IX ст.), і появу індивідуальних господарств «малих» сімей (IX–X ст.), а громада набула рис територіально-сусідської (рис. IV-55-60; табл. 31) [258, с. 187–198, 207]. Формування окремих господарських комплексів парних сімей остаточно не розірвало кровних зв'язків всередині громади. Навіть планування українського села XIX – початку XX ст. було тісно пов'язане з віковими традиціями патронімії [53, с. 227–228; 54, с. 14; 76, с. 62, 67, 117–118].

На прикладі поселення Рашків І Я. В. Баран запропонував модель просторової організації слов'янських поселень, у якій планувальна структура селища перебуває в чіткій залежності від родинних зв'язків. Взаємозв'язок між житлами простежений за принципом «верви», що проявляється у «діагональних прив'язках»: лінія, проведена через кут із піччю і покуть пізнішого житла при її подальшій проекції має пройти через один з кутів більш раннього житла (рис. IV-53) [24, с. 12–15; 80, с. 55–62; 131, с. 159–167].

Припускаємо, що зі соціальними зв'язками всередині громади пов'язане явище *взаємного перекриття котлованів* асинхронних жител, відоме, зокрема у Теремцях [20, с. 30, 33; табл. VII], Рашкові [15, с. 34–35; 24, с. 6], Кодині І–ІІ [203, с. 23–24, 28, 41, табл. I, табл. 1, 2, 5], Хрінниках [88, с. 214; 89, с. 52–53], Пліснеську [251, с. 257–259, рис. 2а]. Таке явище можна пояснити відсутністю візуально видимих слідів давніших котлованів під час будівництва, однак деякі приклади прямо вказують, що цей фактор треба виключити. Можливо, це було пов'язане зі звичаєм (відомий, наприклад, в Українських Карпатах), коли найкращим вважали будівництво нової хати на місці старої, оскільки воно вже було випробувано життям предків [55, с. 237], хоча на Поліссі і Буковині навпаки намагалися не будувати на місці старої печі, хати, а зміститися її дещо вбік [76, с. 179; 222, с. 98]. Ймовірно, що явище перекриття

будівель спричинене не тільки згаданим звичаєм, але й обумовлене цілою низкою прикмет, вірувань і забобонів, що супроводжували вибір місця [224, с. 62–116].

Просторова орієнтація житла – це залежність між розташуванням печі і входу в житло (чільної стіни) та сторонами світу, господарськими спорудами і ділянками двору, дорогою, рельєфом, гідросистемою, сусідніми дворами [53, с. 225, 227, 229–230; 76, с. 132]. Якщо внутрішнє планування житла визначає вісь піч-вхід (рис. IV-49, іл. 21–24), то просторову орієнтацію споруди – розташування входу в залежності від зовнішніх факторів. Отже, внутрішнє планування житла перебуває в тісному взаємозв'язку із зовнішніми умовами функціонування житла. Тому основою типологічних побудов щодо орієнтації житла не можуть бути окремі ознаки (як, наприклад, кут житла з піччю, орієнтація кутами чи стінами за сторонами світу), лише поєднання цих ознак дає цілісне розуміння просторового вирішення житла [154, с. 67].

Для досліджуваного періоду домінувало розташування печі у тильному куті, устям до входу, по праву руку від нього. Оскільки увесь невеликий за площею простір селянської хати поділявся на функціональні зони, тому правостороннє розташування печі було викликано вимогами зручності при її обслуговуванні, приготуванні їжі, очищенні паливної камери та її ремонтом [197, с. 119].

Орієнтацію котлованів ранньосередньовічних жител часто визначають механічно – кутами або стінами щодо сторін світу [44, с. 99; 85, с. 233; 88, с. 185; 200, с. 80; 203, с. 33; 215, с. 250; 232, с. 30; 237, с. 158; 290, с. 170], іноді річки [164, с. 26], напряду схилу тощо. Щодо печі, то переважно вказують тільки кут будівлі, в якому вона розташована [44, с. 101; 85, с. 233; 203, с. 33]. Локалізацію ж входу (як одного з визначальних елементів просторової орієнтації) переважно розглядають тільки в контексті внутрішнього планування житла чи сторін світу, рідше – у зв'язку з топографією місцевості [44, с. 103; 119, с. 145; 237, с. 149–151, 158; 246, с. 12], напрямками вітрів [44, с. 102], вулицею чи розплануванням садиби [61, с. 376]. Найчастіше у літературі предмету цими типологічними конструкціями обмежена характеристика за цією ознакою.

Для Рашкова III відзначено тенденцію орієнтації стінами за сторонами світу і до Дністра, лише частина споруд (і більшість на Рашкові II) орієнтовані кутами [15,

с. 36]. Аналіз, проведений на підставі виділення чільної стіни за напрямом устя печі (табл. 19), показує, що на Рашкові III печі у 29 будівлях (38 %) орієнтовані усям на захід (в бік протилежний від річки), а 19 (25 %) – до півдня (паралельно течії річки) і ще 19 (25 %) звернені чільною стіною до річки (на схід). Цей приклад показує, що місцева гідросистема не мала такого визначального значення в орієнтації конкретного житла на поселенні. Матеріали з Рашкова III вказують на наявність додаткових факторів у принципах просторового вирішення слов'янського житла. З огляду на значну кількість досліджених (у вибірку увійшло 87 жител) і хронологічно диференційованих житлових комплексів, саме це поселення було обрано для аналізу за ознакою «просторова орієнтація». До уваги бралося поєднання двох основних ознак в орієнтації житла: 1) кут споруди, в якому розташована піч; 2) напрям устя печі (на вхід і чільну стіну). На підставі цього виділено 16 варіантів розташування печі (рис. IV-49; табл. 19; іл. 21, 22). Найбільш поширеними протягом всього існування поселення були варіанти VII/2 (SE→W) – 31 %, VI/2 (NE→S) – 25,3 % та V/1 (NW→E) – по 19,5 %. Щоправда, в межах окремих хронологічних періодів їх співвідношення є різним, але саме ці три типи найчастіше присутні в орієнтації жител Рашкова III. Ці дані підтверджують домінуючий тип розташування печі біля північної стіни котловану, при цьому зрідка трапляються варіанти лівостороннього розташування печей (8 об. – 9,2 %). Для Кодина (V–VII ст.) домінуючими варіантами є VI/2 (43,3 %) і I/2 (23,3 %) (табл. 19; іл. 23).

Наведені результати, на нашу думку, є свідченням того, що важливий вплив на просторову орієнтацію слов'янського житла мали не тільки сторони світу і гідросистема, але й планова структура селища та принципи раціонального облаштування внутрішнього простору будівлі. Заради цих факторів мешканці іноді «жертвували» орієнтацією чільної стіни на сонячні сторони горизонту. Вважаємо, що саме залежність від планувальної структури селища в той чи інший період стала причиною різноманіття просторової орієнтації жител на поселеннях [154, с. 65–74]. У свою чергу, планувальна структура поселення диктувалася конкретним етапом соціально-економічного розвитку слов'ян і відображенням у ній соціальних зв'язків

ранньослов'янської громади, коли кожна сім'я займала своє чітке місце в системі громади [24, с. 12–15].

Зі значними змінами в слов'ян у VIII–X ст. (поява городищ, зміна в топографії поселень – формування “височинної групи” поселень, виникнення індивідуальних господарських комплексів парної сім'ї – дворів) у просторовій орієнтації житла з'явилися додаткові фактори. Оборонні споруди городищ, межі дворів та топографія височинних поселень значною мірою визначали розвиток забудови поселення та його планувальну структуру. Однак принципи просторового вирішення слов'янського житла цього часу ґрунтуються на традиціях, відзначених для третьої чверті I тисячоліття н. е. У Монастирку найпоширенішими варіантами орієнтації, як і на Рашкові III, є варіанти VI/2 (20 %) і VII/2 (16,7 %), I/2 і II/2 (по 13,3 %). У Кодині (VIII ст.) домінували варіанти VI/2 (32 %) і II/2 (24 %), у Рашкові I (VIII ст.) – II/2 (35,1 %, чільна стіна в бік Дністра), I/2 (17,6 %), III/1 (16,2 %) (табл. 19; іл. 22, 23)

Отже, просторова орієнтація слов'янського житла є багатофакторним явищем і може бути виражена у низхідній схемі: соціальна організація суспільства та топографія поселення → планувальна структура селища → розташування чільної стіни (входу) → розташування печі (праворуч від входу, устям до нього) → внутрішнє планування житла. Наведена схема відображає взаємозалежність між зовнішніми (природними і соціальними) чинниками та просторовим вирішенням житла і його інтер'єром. Хоча протягом другої половини I тисячоліття н. е. й помітні певні загальні закономірності еволюції планувальної структури житла, вважаємо, що взаєморозташування печі, входу, а отже, і просторова орієнтація жител, є специфічною для кожного поселення зокрема, які змінюються в межах поселення залежно від того чи іншого періоду його функціонування. Кілька варіантів орієнтації могли співіснувати в межах періоду; виділяються кілька варіантів, які домінують на всіх хронологічних етапах. Визначальним у виборі орієнтації житла було намагання раціоналізувати внутрішній простір житла з врахуванням зовнішніх факторів. Тому просторова орієнтація житла є додатковим джерелом для вивчення планувальної структури поселень та соціального устрою ранніх слов'ян [154, с. 73].

Кількість мешканців. Важливим аспектом у вивченні житла є встановлення кількості його мешканців. В однокамерній будівлі могла проживати моногамна сім'я (батьки та їх діти). Зважаючи на незадовільні санітарно-гігієнічні умови середньовіччя (із середньою тривалістю життя 35 років) та незначні розміри помешкань середня чисельність моногамної сім'ї не перевищувала 6 чол. (табл. 34). Етнографічні дані підтверджують можливість проживання значної кількості осіб в однокамерних середньовічних будівлях, які були не набагато меншими від житлової частини української хати. На Поліссі у XIX–XX ст. сім'я в середньому налічувала 9–12 чол., були сім'ї з 16–18 осіб, з яких 12 становили діти. При цьому у морози в хаті тримали ще й птицю і худобу [214, с. 162].

Термін функціонування житла встановити можна лише опосередковано, на підставі писемних, етнографічних, палеодемографічних даних. Час експлуатації кожної споруди визначали найрізноманітніші фактори: пожежі, залишення житла перед воєнною загрозою чи у зв'язку з переселенням, природні характеристики будівельного матеріалу, соціальні, вікові, фізичні дані мешканців будівлі. Наприклад, візантійський автор Прокопій Кесарійський, характеризуючи слов'ян доби їх Великого розселення, писав, що *«... живуть вони у бідних халупах, на великій відстані один від одного, змінюючи, наскільки можливо часто, місце проживання...»* [178, с. 185], що, безперечно, було причиною нетривалого існування як житлових споруд, так і самих поселень. Це знайшло відображення у слабкому культурному шарі поселень V–VII ст. [12, с. 6].

Житло було тісно пов'язане з життєдіяльністю окремої моногамної сім'ї. Як відзначив Я. В. Баран, *«житла, як жодна інша група археологічних матеріалів, за часом функціонування співвідносяться з тривалістю життя людини і корелюються зі зміною поколінь, а це, в свою чергу, дає великі можливості для подальших реконструкцій соціального характеру»* [24, с. 9]. При розрахунках також треба враховувати й середню тривалість життя в межах окремих палеопопуляцій, яка в середньому становила 32–42 роки [24, с. 15; 59, с. 82–90; 93, с. 30, 33, табл. 6].

Дослідники, виходячи з різних критеріїв і спостережень, по-різному називають час функціонування дерев'яних житлових споруд²⁰. На думку Я. В. Барана, при шлюбному віці приблизно у 16–20 років, подружня пара, що побудувала житло, могла проживати у ньому в середньому 20–25 років і більше, при цьому дослідник зазначає, що період функціонування жител на Рашкові I (40–45 років) співпадає з виділеними на ньому хронологічними етапами [24, с. 9, 15]. Такі розрахунки не можуть бути точними, адже, наприклад, середня тривалість життя в XI–XIII ст. була досить низькою і суспільство загалом було дуже «молодим» (людей до 20 років – 60 %, понад 40 років – 8,5 %) [93, с. 38]. Загалом же, приклади дерев'яних жител XIX–XX ст. показують, що вони можуть функціонувати протягом багатьох десятиків років. Тому час існування кожного житла залежав від багатьох факторів, а наведені вище цифри є приблизними і радше моделюють певну ідеальну ситуацію.

Протягом тривалого функціонування будівель виникала потреба їх ремонту. Найчастіше ознаки перебудов фіксують у печах (черені, стінки), простежені кілька рівнів долівки, що деколи вело до перепланування внутрішнього простору житла (Ріпнів II, Зимне IV, Дубно, Стільсько, Хрінники, Чорнівка I) (табл. 26).

Етнокультурні та регіонально-хронологічні особливості жител проявляються, передусім, у різновидах печей. Типи опалювальних споруд (за будівельним матеріалом) залишалися консервативною етнографічною ознакою навіть у процесі розселення слов'ян. Картографування типів печей є одним із методів визначення території розселення літописних племен [225]. Це яскраво показано на прикладі Правобережного Середнього Подніпров'я, де співіснування різнотипних печей пов'язано з етнографічно-міграційними факторами (суміжне проживання різних літописних племінних союзів) [145, с. 53–59; 148, с. 122].

Типологія опалювальних пристроїв для теренів між Доном і Дністром вирізняє такі різновиди: 1) кам'янки; 2) кам'яно-глиняні; 3) останцеві; 4) глинобитні або вирізані в глиняному масиві; 5) глинобитні каркасні; 6) нішоподібні (підбійні); 7) відкриті вогнища [226, с. 270].

²⁰ Це і 20 років (на підставі спостережень за погребями з обшитими деревом стінами) [29, с. 187], і 40–50 років («на основі етнографічних спостережень») [167, с. 19].

У другій половині I тисячоліття н. е. для Волині загалом були притаманні глиняні печі (глинобитні і останцеві), для Дніпро-Дністерського межиріччя – печі-кам'янки [12, с. 24–25; 131, с. 92, 97]. Картографування (рис. I-1–3) показало, що питання поширення різновидів печей є значно складнішим і динамічнішим, межа між цими ареалами не була незмінною і протягом вказаного часу відбувалося взаємопроникнення різнотипних печей на сусідні території [155, с. 65–66].

Досліджуваний регіон був одним із ареалів появи печей у слов'ян. Саме тут і на сусідніх теренах на поселеннях кінця IV – початку V ст. з'явилися печі з каменю і глини (рис. I-1). Матеріали з таких пам'яток як Теремці, Черепин, Сокіл, Лука-Каветчинська, Комарів з печами-кам'янками і Рудники, Березець, Неслухів, Стрілки II з глиняними печами свідчать про одночасну появу різнотипних печей у слов'янських племен Подністер'я та Побужжя. Вже на цьому етапі спостерігаємо побутування глиняних печей (глинобитно-валькових – Рудники, Стрілки II, останцево-валькової – Березець) у «нетиповому» для них пізніше регіоні – Верхньому Подністер'ї.

Печі V–VII ст. На жаль, відсутність на більшості території Верхнього Подністер'я досліджених житлових споруд з печами празької культури не надає однозначної відповіді щодо місцевих опалювальних споруд у V–VII ст. Водночас, використання кам'янок у житлах цього часу на пам'ятках Середнього Подністер'я, периферійних районів Верхнього Подністер'я (Бовшів, Дем'янів, Волосів, Львів, Підберізці, Підбірці, Соکیلники) і сусіднього Верхнього Посяння (Бахуж, Динув) (рис. I-2) дають підстави стверджувати, що традиція глиняних печей у цьому регіоні (на відміну від Західного Побужжя) не набула продовження. Сучасний стан дослідження не дає можливості чіткіше відповісти на питання, чи пов'язано це з міграціями і переселенням людності, яка використовувала глиняні печі, чи зі засвоєнням нею традицій середньодністерських печей-кам'янок.

Важливими для з'ясування окремих аспектів проблеми міграцій у північнокарпатському регіоні є пам'ятки другої половини V–VII ст. із Верхнього і Середнього Посяння. У цьому ареалі печі-кам'янки (у т. ч. обмазані глиною) відомі на поселеннях Бахуж XVI, Динув XI, Гродзіско Дольне III [280, s. 101–109, тара 1, 2; 293, s. 191–209], а глиняні (глинобитні та останцево-глинобитні) – на Гродзіску

Дольному XXII, Ожанську XIII, Заблотце XXVIII і Замєхові I. Ще на двох поселеннях – Ожанськ V і Лежахув VII – виявлені обидва різновиди печей. В окремих житлах поселень Гродзіско Дольне XXII, Ожанськ V, Замєхув I знайдені глиняні „хлібці” [280, s. 109–112; 294, s. 97–105; 298, s. 186–191]. Можливо, функціонування на одному поселенні різнотипних печей (Ожанськ V, Лежахув VII) свідчить, що на ньому проживали мешканці з різними традиціями спорудження печей, які вони принесли зі собою із Західного Побужжя і Верхнього (глиняні печі) та Середнього (печі-кам’янки) Подністер’я. Не виключено й те, що ці печі належать до різних етапів заселення пам’ятки, а отже й до різних хвиль переселення склавинів у цей регіон. Відзначимо, що в Гродзіску Дольному III, XXII більшість печей знаходилися у північно-західних (NW) кутах, устям повернені на південь (S). Це так зване лівостороннє розташування, яке має аналогії у Верхньому Подністер’ї і Західному Побужжі, де майже всі печі IV–VII ст. споруджені саме як лівосторонні, причому більшість із них саме в такому варіанті, як і в Гродзіску Дольному (NW→S) [155, с. 65, 67, 75].

Наведені матеріали з Посяння яскраво демонструють важливе значення цього регіону в міграційних процесах епохи Великого розселення слов’ян. Саме через Низькі Бескиди, долиною Сяну, пролягав шлях до Лупківського і Дукельського перевалів, які відкривали шлях у басейн Тиси. Це притягувало у Середнє і Верхнє Посяння різні групи склавинських племен, що й знайшло відображення у побутуванні тут печей, що належали до різних територіальних традицій. Найімовірніше, саме під час цих міграцій верхньодністерські і надбужанські общини принесли традицію глиняних печей із використанням вальків-хлібців у згадані регіони. У тих самих напрямках рухалися і середньодністерські племена з традицією печей-кам’янок, що й привело до використання на цих територіях різнотипних опалювальних споруд на різних (можливо, навіть і синхронних) поселеннях [159, с. 185–197].

Взаємопроникнення глиняних і кам’яних печей у V–VII ст. в суміжні регіони спостерігається також у Погоринні, де обидва різновиди відомі в Городку І-на-Усті та Зозові [12, с. 159, 188–189]. Житло з кам’янкою виявлене на поселенні Ромош (ур. Звіринець) над Західним Бугом [107, с. 367], у мікрорегіоні, для якого були

типовими глиняні печі. Водночас на сусідньому поселенні Ромош (ур. Димниця) в житлі X – початку XI ст. виявлена глиняна піч [4, с. 327–329].

Саме у V–VII ст. сформувався образ волинського житла, оснащеного глиняною піччю. Печі цього типу можна поділити на останцеві і глинобитні, як в свою чергу мали склепіння виліплене з глини, або сформоване з вальків-хлібців. Ці два різновиди не займають компактних окреслених територій: останцеві печі відомі в Ріпневі I–III (еталонна пам'ятка з цієї точки зору), глинобитні – в Городку-на-Усті, Зозові, Муравиці, Сверцзові-Колонії; ще на кількох поселеннях (Зимне IV, Підріжжя) відомі обидві категорії. За межами волинсько-поліського ареалу глиняні печі відомі в Надсянні (Гродзіско Дольне XXII, Ожанськ V, XIII, Заблотце XXVIII, Замахув I, Лежахув VII), Середньому Подніпров'ї (Обухів II), Верхньому Потиссі і Олтенії (Нижнє Подунав'я), у Центральній Європі. Очевидно, глиняні печі є однією з ознак етнографічної моделі племінних союзів дулібів, а пізніше – волинян.

Як зазначив І. О. Гаврітухін, глиняні печі були досить специфічними за своєю конструкцією і в VI–VII ст. займали визначені ареали. Виникнення останцевих печей з куполами із «вальків» він пов'язав із пам'ятками празької культури першої половини V ст. межиріччя Сяну і Горині (Ріпнів I–III, об. 19 із Зимного IV). Немає однозначного пояснення причин їхньої появи – це могло бути як пристосування і переробка інших конструкцій з врахуванням місцевої сировини, так і розвиток будівельних традицій місцевого населення. Дослідник відзначив, що протягом VI–VII ст. сформувалися два основних варіанти глиняних печей: 1) печі округлої в плані форми, збудовані на віддалі від стін котловану (сформувалися на Волині і поширилися у Середнє Подніпров'я (Старокиївська гора, друга половина VI ст.) і Білоруське Полісся (друга половина VII ст.)); 2) печі кубоподібної форми, зведені впритул зі стінами котловану і переважно поєднані з ними (відомі на пам'ятках Західного Бугу, але гомогенну групу становлять у Нижньому Подунав'ї (група Іпотешт-Кіндешт), а з VIII ст. – у роменській культурі Лівобережжя) [46, с. 107, 110; 47, с. 189–190].

Серед пам'яток регіону, за поліваріантністю конструктивних рішень, вирізняється Підріжжя. Тут у дев'яти спорудах були суцільноглинобитні печі (ж. 6/68, 4/71), глинобитні зі склепінням із вальків (ж. 7/68, можливо ж. 5/68), останцева

(ж. 5/71), кам'янки з використанням вальків (ж. 6/71, 7/71, 9/71), кам'яно-глиняна з використанням вальків (ж. 8/71) [82, с. 470–482]. Причину такого різноманіття дослідники пам'ятки не піднімали у своїх працях. Очевидно, чітко визначити її наразі важко, оскільки в поліській зоні це одна з небагатьох пам'яток третьої чверті I тисячоліття н. е., розкопана значною площею. Проведений аналіз опису цих жител дає змогу відзначити одну тенденцію: у п'яти об'єктах (ж. 5–7/68, 4/71, 5/71) з Підріжжя використовували типові для тогочасної Волині глинобитні і останцеві печі, натомість у решті чотирьох спорудах використано камінь і глиняні вальки. Особливістю саме цих об'єктів є наявність у них значної кількості болотної руди (ж. 8/71, 9/71), криці (ж. 9/71), скупчень глини (ж. 8/71, 9/71), окрім того у трьох будівлях (ж. 6/71, 7/71, 9/71) до котлованів примикали різноманітні ніші з ямами, а в ж. 8/71 поряд були дві печі. Болотна руда і залізні шлаки зафіксовані також у ж. 5/68 і 4/71. Все це дає підстави пов'язувати зведення кам'яно-валькових печей із певними виробничими функціями цих будівель.

Традиція використання *вальків-хлібців* сягає початку I тисячоліття н. е. Вони були використані як мощення основи вогнища у ж. 6 зубрицького поселення Соکیلники I у Верхньому Подністер'ї [77, с. 9, рис. 9], широко відомі у черняхівських житлах Середнього Подніпров'я [38, с. 55, рис. 4, 1]). Румунський дослідник І. Станчу прямо пов'язує поширення традиції вальків-хлібців саме із басейну Прип'яті і Західного Бугу в Середнє Посяння і далі через Карпати у Верхнє Потисся і Нижнє Подунав'я [305, abb. 2]. Картографування цих знахідок показало, що їх використовували на поселеннях V–VII ст. Середнього Посяння [298, рис. 81], Волині (Ріпнів I–III, Зимне IV, Сверців-Колонія), Західного Полісся (Підріжжя), Верхнього Потисся (Дідове, Лазурь) і Нижнього Подунав'я, окремі екземпляри відомі в Білорусі і Чехії. Вальки-хлібці відомі також у кам'янках із Середнього Подніпров'я (Корчак, Тетерівка, Гребені, Монастирок). Їх виготовляли з гончарної глини (яку використовували для виробництва посуду), як із різними домішками, так і з чистої, випалювали слабо або взагалі лише сушили. «Хлібці» мали діаметр 6–12 см і висоту 3–6 см, за формою їх поділяють на циліндричні, конічної, округлої чи неправильної форми. За функціональним призначенням та формою вирізняють два їх різновиди:

ритуальні (округлі, лінзоподібні в перетині, часто з орнаментальними мотивами) і конструктивні (різної форми і розмірів), що використовували для будівництва (чи ремонту) куполів печей або для акумуляції тепла (при розміщенні їх на черені або над верхнім отвором печі) [41, с. 144; 46, с. 103–104; 202, с. 17; 280, с. 55; 295, с. 15–18]. Використання «вальків» у конструкції глиняних печей могло бути пов'язане відсутністю в околицях поселень виходів каменю (Підріжжя) [202, с. 25] або потребою формування верхньої частини склепіння печі через його постійне руйнування в процесі експлуатації [278, с. 39].

Печі VIII–X ст. У цей час кам'янки поширені, головню, у Верхньому і Середньому Подністер'ї (де їх пов'язуємо із племінним союзом хорватів), верхів'ях Західного Бугу на межі з Подністер'ям, у межиріччі Горині і Стиру, глиняні печі були типовими для Волині у басейні Західного Бугу та Стиру, а також на Правобережжі Середнього Подніпров'я (рис. І-3). Поширення глиняних печей серед масиву кам'янок між Дніпром і Карпатами Л. П. Михайлина пов'язав із певними впливами, зв'язками, міграціями або природними факторами²¹ (нестачею каміння в окремих мікрорегіонах) [131, с. 97–98, 102].

У VIII–X ст. взаємопроникнення різних типів печей на суміжні території і навіть синхронне побутування їх у межах деяких поселень стає поширенішим. Очевидно, причини використання глини чи каменю в певному районі були різні. Тут і регіональні етнографічні традиції, і особливості геологічної будови регіонів, і міжплемінні контакти та міграції. Найімовірніше, в кожному конкретному випадку домінували окремі фактори або їхнє поєднання і взаємодія.

На волино-прикарпатському пограниччі є дві такі «змішані» групи: 1) Розточчя і Східне Надсяння; 2) верхів'я Західного Бугу. Північну межу поширення кам'янок тут визначають пам'ятки, розташовані на пасмах Вороняків, Гологорів і Розточчя²². У той же час кам'янки з'являються на поселеннях X – початку XI ст. над Західним Бугом, в

²¹ Відзначимо, що на пам'ятках волинцевської культури Чернігівського і Брянського Подесення також споруджували печі з каменю і болотної руди, бо там підстилаючою ґрунтовою основою були пісок або виходи вапнякових чи крейдових порід і не було глини [198, с. 138; 226, с. 271].

²² Пліснеськ [230, с. 379–394; 251, с. 258, 260, рис. 2а, 5; 255, с. 203–204, рис. 5; 257, с. 81, рис. 25], Гологірки [249, с. 95; 258, с. 278], Підгородище [256, с. 113–136], Завадів [99, с. 8–11, рис. 14, 24; 270, с. 327–335], Рокитне II, Добростани [98, с. 26, рис. 25, фото 27; 271, с. 102–108; 272], Гребенне [285, с. 29, фото 1–4]

середовищі глиняних печей²³, хоча у цій частині Західного Побужжя відомі й типові для регіону глиняні печі²⁴. Такі новації особливо помітні на фоні поселень V–IX ст. біля Ріпнева, які характеризують виключно глиняні печі. Натомість на розташованих неподалік, на берегах Західного Бугу, пам'ятках IX–XI ст. в Буську та Деревлянах у житлах з'явилися кам'яні печі, пов'язані напевно з появою тут нового етнографічного компоненту. На деяких поселеннях бачимо паралельне використання різнотипних печей (Буськ). Найімовірніше, що таке явище напряду пов'язане з розташуванням цих пам'яток на стику основних ареалів поширення печей із глини і каменю, а також на Західному Бузі – важливому комунікаційному шляху між Волинню і Верхнім Подністер'ям. Припускаємо, що поєднання на компактній території різних типів печей може бути пов'язане з локалізацією у верхів'ях Західного Бугу племінного союзу бужан. Можливо, він склався саме на ґрунті симбіозу волинської і дністерської традицій, що знайшло прояв в елементах житлобудівництва [155, с. 76–77].

У Східному Надсянні, в ареалі поширення кам'янок, глинобитні печі виявлені на поселеннях Черчик I–II [141, с. 283–285, 288–290, 292–293; 152, с. 324–336]; у Судовій Вишні відомі обидва різновиди [6, с. 137; 199, с. 108–109].

Дещо схожа ситуація простежена у Погоринні. У X – на початку XI ст. там співіснували два типи печей – кам'янки (Дубно, Муравиця, Точевики, Острог, Стадники, Рівне, Зозів, Листвин, Княгинин, Жорнів) і глиняні, іноді навіть на одних і тих самих пам'ятках. Ймовірно, як наслідок такої взаємодії, у цьому районі з'явилися так звані кам'яно-глиняні печі – кам'янки, обмазані глиною (Озліїв, Муравиця, Дермань, Жорнів, Дорогобуж, Пересопниця). У Погоринні такі печі були або єдиним типом опалювального пристрою на поселенні (Озліїв, Дермань), або співіснували з класичними кам'янками (Жорнів) чи глинобитними печами (Дорогобуж, Пересопниця); у Муравиці представлені всі три різновиди [88, с. 213, рис. 74; 170, с. 231–232]. На думку Б. А. Прищепи, поява кам'янок у межиріччі Горині і Стиру, регіоні, де були поширені глиняні печі, пов'язана з проникненням у X–XI ст. сюди населення з суміжних районів, де кам'янки відомі з V–VI ст., а також

²³ Буськ [66, с. 142, 146–147; 67, с. 22–45], Деревляни [140, с. 54], Тептюків [291].

²⁴ Буськ, Тишиця [140, с. 54], Ромош [4, с. 327–329], Стрижів [289, с. 83–112; 303, с. 113–129], Федорівці (Тудорковичі).

розташуванням регіону на стику племінних територій бужан (Західний Буг), древлян (Случ), уличів (Південний Буг) і хорватів (Придністер'я) [174, с. 25; 170, с. 232].

Зазначимо також, що саме із міграцією волинських племен пов'язують появу глиняних печей у Середньому Подніпров'ї [4, с. 298] і на Лівобережжі Дніпра [12, с. 100; 18, с. 81–82; 90, с. 170; 146, с. 236]. На нашу думку, на сьогодні немає достатніх підстав стверджувати прямий зв'язок між цими групами, адже наразі відсутня зв'язуюча просторова ланка між пам'ятками Волині і Середнього Подніпров'я у вигляді жител із глиняними печами. Фактично останцеві печі в Західному Побужжі, Надстир'ї і Верхньому Подністер'ї відомі на чотирьох пам'ятках (Ріпнів, Березець, Зимне IV, Підріжжя) і тільки Ріпнівське поселення дає значну кількість споруд. Звернемо теж увагу, що традиції зведення глиняних печей відомі на пам'ятках III ст. та кінця IV – початку V ст. Середнього Подніпров'я, Лівобережжя, Надпоріжжя [90, с. 168; 238, с. 12, 14], а глиняні вальки не було чимось новим у Середньому Подніпров'ї, адже їх використовували на пам'ятках тетерівської групи черняхівської культури і празької культури [38, с. 55; 202, с. 32–34]. Тому такі печі могли мати і місцеву підоснову зважаючи на особливості ландшафтів. Окрім того, загальний образ жител Лівобережжя (заглиблені, прямокутні) продовжує традиції пізньозарубинецької, київської, пеньківської і колочинської культур цього ж регіону [90, с. 168; 238, с. 9].

Безперечно, не можна безапеляційно ототожнювати певні типи печей із етнокультурними (племінними) групами. Однак, археологічні матеріали (поширення печей-кам'янок разом із племенами празької культури у Європі, незмінне використання протягом століть глиняних печей на Волині і Лівобережжі Дніпра та кам'янок між Дніпром і Карпатами) свідчать, що стійкість традицій у такому етнографічному елементі як піч була досить міцною.

Житло в обрядовій практиці. Обрядова діяльність, окрім загальногромадських культових місць, відбувалася також в окремих спорудах і була спрямована на забезпечення благополуччя їх мешканців. Житло та його елементи у народній уяві були тісно пов'язані з цілим комплексом ритуальних дій, уявлень і вірувань, які розпочиналися від вибору місця для житлової споруди аж до її покидання [7; 58; 76;

195; 217; 218; 221; 222; 223; 224, с. 62–116; 236]. Також вони мали дуалістичний характер, поєднуючи обряди, пов'язані з аграрними культами і побутовою сферою [51, с. 207]. Безперечно, ці обряди лише частково відображені в археологічному матеріалі, переважно утруднені для атрибуції, тому можна тільки припускати певне світоглядів навантаження окремих елементів, відкритих у житлах (табл. 36).

Сакральне значення мали форма й орієнтація котлованів стінами чи кутами за сторонами світу. Подібний зміст, пов'язаний із культом предків, відображений у відсутності взаємного перекриття різночасових об'єктів на багатьох поселеннях, а також зв'язку між житлами за допомогою «діагональних прив'язок» (за Я. В. Бараном), пов'язаних із північним кутом. Сакралізували двері (найчастіше розміщені до південних сонячних румбів) і вікна, які слугували своєрідними «фільтрами» між священним простором житла і зовнішнім світом [127, с. 113–115].

Припускають, що відображенням повір'їв, пов'язаних зі залишенням старого дому, є практика закидання камінням котлованів жител, які припинили функціонування на поселеннях Кодин I–II [203, с. 29] і засипання глиною в Луці-Каветчинській [36, с. 31, 47].

Одним із головних культових елементів помешкання була піч, припечний кут і передпеччя, з якими пов'язані поклоніння стихії вогню, проведення домашніх обрядів, уявлення про місцезнаходження домашніх духів і душ померлих родичів [7, с. 160–165; 127, с. 115–116; 128, с. 244; 180]. Розташування печі під стінами північної частини житла можливо пов'язане не тільки з практичними міркуваннями, але й з притаманною для багатьох давніх народів сакралізацією сторін світу, зокрема уявленням про південь як про благодійну і священну сторону, а північ як царство мертвих, ритуальним сприйняттям процесу приготування їжі, що перетворював сире/неїстівне/нечисте у варене/їстівне/чисте. Певним чином орієнтоване житло давало можливість людині постійно відчувати своє місцезнаходження в просторі, що мало особливий сенс у релігійній, ритуальній та інших сферах життя [7, с. 128, 160; 127, с. 113–115; 128, с. 244–245; 162, с. 372, 574].

Ознакою культового призначення споруд можуть бути печі, розташовані в центрі споруд, як, наприклад, глинобитна піч із викладеною галькою черінню у

наземній будівлі IX–X ст. зі святилища в Ревному (ур. Микулінка). Для виконання певних ритуальних дій, ймовірно, була призначена піч 3 з Непоротова, зважаючи на конструкцію і скринеподібну форму, розташування в ямі, незручній для її обслуговування, людський череп на дні ями під камінням. Печі з ознаками жертвоприношень (у т. ч. з людськими черепами) відомі також із городища-святилища у Звенигороді [127, с. 116–118; 128, с. 246].

Сакральне значення могли мати знахідки у печах ножів, орнаментованих пряслиць, грузила, астрагалів, фібули [15, с. 97, 101, 103, 111; 34, с. 245; 127, с. 116, 117; 128, с. 245; 203, с. 49, 59]. У сіверян відомі глинобитні печі з вмонтованими у стінки мініатюрними посудинами (інколи з їжею), які пов'язують із жертвоприношеннями на печі-жертovníку, піднесеннями дарів домашньому божеству задля отримання його захисту [51]. На досліджуваній території такі випадки невідомі, однак відображенням подібних практик можуть бути уламки кераміки, вмонтовані у стінки печей, знайдені у розвалах склепіння, паливній камері, в ямках поряд із печами.

Із обрядами переходу в новий дім, «винесенням» домовика, захистом нового/оновленого приміщення, відображенням стосунків між членами родини (громади), зв'язком поколінь можна пов'язати ями, забиті шматками печини від зруйнованих печей [7, с. 163; 91, с. 58; 127, с. 117; 128, с. 246], ями у долівці, заповнені кістками, фрагментами кераміки та іншими предметами. Діаметр таких ям 0,3–0,85 м, глибина 0,12–0,8 м, вони були як у кутах (ж. 7, 22, 24 з Теремців, 1 з Бернашівки, 20 з Острога, яма Б з ж. 6 із Ріпнева II, 9 з Муравиці, 1 із Затурців), так і попід стінами (ж. 39 з Рашкова III, яма Ж у ж. 6 з Ріпнева II). Особливості їх заповнень дають підстави припускати їх культове призначення (ж. 1 із Затурців, 1 з Бернашівки, 39 з Рашкова III, 20 з Острога, 9 з Муравиці, 7, 22, 24 з Теремців, 6, 9 з Ріпнева II, 28 з Монастирка). Можливо, аналогічне смислове навантаження мав суцільний шар глиняної обмазки, укладеної в спеціальне заглиблення в ж. 9 з Ріпнева II. Припускають, що у цій частині споруди могла бути лежанка, а обмазка слугувала ізоляцією від сирості [12, с. 23, 212; рис. 3]. Вважаємо, що наявність у цій забутовці уламків кераміки, чотирьох овальних сплюснених вальків-хлібців, кісток тварин і намистини дає підстави припустити не утилітарний, а саме культовий характер цього

елементу і пов'язати його з будівельною жертвою. Пережитки цього обряду відомі в житлах доби Русі [92, с. 33].

Подібне смислове навантаження мали й розібрані печі-кам'янки, конструкції черенів, які, зазвичай, вважають ознаками ремонтів чи перебудови (ж. 9 з Горечі II, 17 з Кодина I, 1а з Муравиці, 8 з Теремців, Стільсько, 23 з Пересопниці-Пастівника), «ритуальне захоронення залишків печі» (об. 4а/2, 4б, 21, 23 зі Зимно IV, Скок).

Виразно ритуальний характер – зв'язок із будівельною жертвою чи культом предків, – мали захоронення черепа у великій ямі в напільному куті ж. 56 із Рашкова III [15, с. 39, 107, табл. XIV; 127, с. 118], знахідки ребра і частини черепа корови у ж. 9 з Городка-на-Смотричі [165, с. 91] та черепів корови і бика у ж. 21 з Теремців [20, с. 34, табл. XVII].

Отже, зведення житлових будівель включало кілька етапів, кожен з яких ґрунтувався на врахуванні багатьох факторів: природно-кліматичних умов, наявності будматеріалів, вірувань і традицій, інструментарію, розвитку технологій, практичних потреб тощо. Основним матеріалом були хвойні дерева, слов'яни володіли набором різних інструментів, а використання протягом багатьох століть сокири як універсального деревообробного знаряддя, а також антропометрична система обмірів, давали змогу на високому рівні виконувати будівельні роботи. У досліджуваний період вже відбувалося формування двокамерного житла («хата+сіни») шляхом прибудови навісів (чи капітальних конструкцій) над вхідними комплексами.

У будівництві використовували як зрубну, так і каркасно-стовпову конструкції стін у різноманітних варіантах і комбінаціях. Наявність/відсутність стовпових ямок не є чіткою ознакою використання якоїсь із цих і для визначення треба використовувати весь комплекс ознак. Багато чинників вказує на ймовірність розташування несучих стін (очевидно, зрубну) за межами котловану, а його материкові стіни мали лишень каркасне облицювання (або й без такого). У зрубках відома рубка «в обло» з випусками вінців і вибиранням замка у нижній колоді. У каркасній конструкції плахи кріпили як у пазах стовпів, так і притискали стовпами до материкових стін. Використовували як дерев'яно-земляну конструкцію даху, так і покриту рослинними матеріалами. Дах опирався, очевидно, на сохи (напівсохи), стовпи каркасу, верхні вінці стін.

У досліджуваний період склалися основні принципи організації інтер'єру, засновані на раціональності і поділі на функціональні зони, які визначали «етнічне обличчя» східнослов'янського житла й у наступні століття. Центральним елементом інтер'єру була піч. Технологію будівництва печей можна реконструювати за археологічними і етнографічними джерелами, зокрема, для цього використовували дерев'яні каркаси і облицювання стін, застосовували певний порядок укладення каміння. Розміри печей були взаємозалежними з об'ємом приміщень і пропорціями посуду. Проблемним залишається питання наявності склепінь у печах, а отже й засад їх функціонування, зокрема можливість встановлення посуду у жар на черені (як і в «етнографічних» печах). Принципи функціонування визначали також їх висотні показники, при яких було б зручно обслуговувати піч. Виразно виробничий характер мали нішоподібні печі, а значну частину «вогнищ» можна вважати черенями зруйнованих печей. Важливе значення для розуміння етноплемінних і природно-кліматичних особливостей, міграцій, взаємовпливів дає картографування різновидів печей за будматеріалом, з якого їх зводили. Інтер'єр доповнювали дерев'яні лави і лежанки, конструктивно пов'язані зі стінами чи піччю. Вхід у житло, зазвичай, знаходився у чільній стіні, навпроти устя печі.

Житло як осередок життя малої сім'ї було тісно пов'язане з життям громади. Це знаходить відображення, передусім, у планувальній структурі поселення, котра фіксує зв'язки всередині спільноти, а також дає змогу простежити перехід від господарств великосімейної громади до індивідуальних дворів.

Прояви культових практик (розібрані печі, засипані котловани, заповнені кістками і печиною ями тощо) відображають обряди, пов'язані з обживанням/полишенням дому, будівельними жертвами, зв'язками поколінь, забезпеченням здоров'я/достатку мешканців будівлі тощо.

ВИСНОВКИ

Житло – один із найважливіших елементів матеріальної і духовної культури ранньосередньовічних слов'ян, одним із етновизначальних індикаторів їх культури. Вивчення житлових об'єктів слов'ян на Прикарпатті і Волині – в регіонах, що були важливим епіцентром розвитку слов'янської культури, – дало змогу вивчити його у динаміці протягом кількох століть. Цьому сприяє й велика кількість розкопаних залишків жител – понад 850, близько 600 із яких було використано для формалізованого аналізу.

Перші залишки житлових комплексів другої половини I тисячоліття н. е. були виявлені переважно у 1940-х — 1950-х роках. У результаті досліджень, які у наступні десятиліття (переважно у 1970-х – 1980-х роках) провели В. Д. Баран, О. М. Приходнюк, Л. В. Вакуленко, Б. О. Тимошук, І. П. Русанова, І. С. Винокур, Д. Н. Козак, Л. П. Михайлина, М. А. Филипчук та інші, сформовано значну джерельну базу для вивчення житлового будівництва у слов'ян, особливо за матеріалами розкопаних широкими площами пам'яток (Рашків I–III, Городок-на-Смотричі, Городок-на-Усті, Хрінники, Ріпнів -III, Бакота I, Бернашівка, Теремці, Сокіл, Лука-Каветчинська, Кодин I-II, Пліснесько та ін.). На підставі аналізу цих матеріалів сформовано головні положення про тогочасне житло: зрубна і каркасно-стовпова конструкції стін та визначення їх типу за наявністю/відсутністю стовпових ямок, способи кріплення плах (колод) при стовпово-каркасному варіанті, можливість та дискусійність дерев'яно-земляного перекриття споруд, поширення і особливості конструкції різнотипних печей, заповнення котлованів, зрештою, сформовано базові тези щодо витоків і зв'язку ранньослов'янського житла з попередніми культурами, зроблено перші спроби типології і графічної реконструкції осель.

В історіографії є три основні підходи щодо витоків житлобудівних традицій ранньосередньовічних слов'ян у досліджуваному регіоні: 1) розвиток місцевих традицій (насамперед, черняхівської культури); 2) формування на місцевій основі під впливом прийшлих племен із Полісся і Верхнього Подніпров'я; 3) поява у Західному Побужжі і Подністер'ї у сформованому вигляді. Водночас головні

ознаки ранньослов'янських будівель (заглибленість, правильні форми котлованів, каркасно-стовпова і зрубна техніки зведення стін, локалізація опалювального пристрою в куті) були притаманні для племен лісової і лісостепової зон протягом всієї першої половини I тисячоліття н. е. і раніше. При цьому поширення прямокутних і підквадратних форм котлованів, найімовірніше, пов'язане з використанням зрубною і каркасно-стовповою конструкцій стін. Поява ж печей може бути спричинена як перенесенням і вдосконаленням цієї традиції племенами поліської зони, так і сприйняттям ідеї печі з пізньоантичних осередків Карпато-Балканського регіону.

Значна кількість досліджених об'єктів дала змогу проаналізувати основні збережені елементи, насамперед, котловани і опалювальні пристрої, у тім числі на широкому статистичному тлі і в динаміці протягом шести століть.

Незважаючи на усталене уявлення про прямокутні/квадратні форми котлованів, багато із них мали обриси неправильного чотирикутника, ромбо- чи трапецієподібні, у багатьох спорудах є деталі (ніші, нерівності стін, виступи тощо), що виходять за межі чіткого окреслення геометричних фігур. При цьому ці ознаки притаманні для різних періодів ранньослов'янської культури.

Площа котлованів була показником динамічним. Зокрема, у кінці IV – першій половині V ст. вона становила 7–18 м² (лише кілька будівель – понад 20 м²), при найпоширеніших діапазонах 10–11 м² (12,7 %) і 13–14 м² (11,4 %). У другій половині V–VII ст. в Подністер'ї площа була в діапазоні 4–25 м², а пік припадає на показники 6–11 м² (58,3 %), з найбільшою кількістю жител із площею 8–9 м² (14,2 %). У волинській групі – площа 6–21 м², найбільше споруд у межах 9–16 м² з незначною (по 16,1%) перевагою діапазонів 11–12 і 15–16 м². У VIII–X ст. помітним є збільшення площі котлованів у Подністер'ї, де найпоширеніші значення – 10–16 м² (59,9 %), при помітній перевазі діапазонів 10–11 і 12–13 м² (разом 24,8 %). Натомість житла Західної Волині, порівняно з попереднім періодом, демонстрували стабільність параметрів. І хоча площа більшості (71,6 %) котлованів також була в діапазоні 10–16 м², але тут переважала група 13–14 м² (16,4 %) і 11–

12 м² (14,9 %), також на Волині нижчий відсоток споруд із площею 16–20 м² і до 10 м². У таких будівлях могла проживати моногамна сім'я з 4–7 чоловік.

Розміри заглибленої частини житла залежали від кількох факторів, серед яких важливими були параметри придатної для укладання зрубу деревини (колод). Довжина стін: у кінці IV – першій половині V ст. – 2,2–5,8 м (діапазон 3,0–4,0 м – 56,3 %); у другій половині V–VII ст. – 2,4–4 м (домінуючий діапазон зменшується до 2,8–3,2 м – 31,3 %), у VIII–X ст. – 1,9–6,6 м (знову помітне зростання домінуючого діапазону до 3,0–4,2 м – 78,2 %). Різниця між параметрами суміжних стін найчастіше не перевищувала 0,4 м. При цьому співвідношення довжина:ширина було в межах 1:1–1:1,2 (близько 81–82 % об'єктів), що дорівнює аналогічному показнику в українських хатах XIX–XX ст. і підтверджує спадковість принципів житлобудівництва.

Котловани були заглиблені в материк на 0,25–1,30 м, помітним є збільшення глибини в материк об'єктів VIII–X ст. (до 1,30 м), адже споруди попередніх періодів були заглиблені до 0,80 м (IV–V ст.) і 0,65 м (V–VII ст.; у Рашкові – до 1,15 м), хоча найчастіше цей показник становив 0,4–0,8 м. Глибина від давньої денної поверхні фіксується зрідка, вона становила 0,3–1,3 м із певним збільшенням у будівлях останньої чверті I тис. н. е. (від максимального значення 0,8 до 1,3 м).

Вивчення заповнень котлованів дало змогу відтворити процес загибелі будівлі, виділити прошарки, утворені під час її руйнування, наблизитися до розуміння окремих конструктивних особливостей об'єктів. Якщо котловани споруд IV–V ст. майже однотипні і заповнені темним гумусом, то у V–VII ст., окрім заповнень із подібним складом, з'явилися об'єкти зі сумішшю материкового і гумусованого суглинків. Особливо варто звернути увагу на появу двошарових структур із «первинних» материкових суглинків у нижній частині (які інтерпретують як залишки стін, перекриття, даху) та гумусованого верхнього шару («вторинний» вплив). Ця тенденція стає ще виразнішою у VIII–X ст., коли значно збільшується кількість жител із «глинистим» і двошаровим заповненням. Таке явище ми схильні пов'язувати із появою і поширенням такого елементу як стеля, вкритої теплоізолюючим шаром глини.

У заповненнях і на долівці простежено елементи, які належали до конструкції будівель. Зокрема, це обвуглені залишки колод або плах) і стовпів попід материковими стінами, розміщення яких дає змогу встановити спосіб їх кріплення: вони були як запазовані у кутові стовпи (чи закріплені між подвійними кутовими) або притиснені ззовні до стіни котловану. У будівлях VIII–X ст. відомі залишки зрубів, у т. ч. з випусками кінців (а також кутовими нішами для цих випусків) та з'єднанням без жодних замків, а також зруби, значно менші за розміри котлованів. Відбитками нижніх вінців стін є неглибокі рівчаки попід стінами, співвідношення яких зі стовповими ямками інколи дає змогу встановити спосіб кріплення плах/колод. У деяких випадках основою для нижнього вінця стін могли слугувати вузькі материкові уступи, розміщені вздовж стін. В окремих об'єктах відомі залишки колод (плах), розміщених по осі котлованів, які визначають напрям гребеня даху.

Кінцевим результатом вивчення залишків середньовічних жител є реконструкція їх екстер'єру та інтер'єру, процесу будівництва, встановлення місця у матеріальній і духовній культурі спільноти. Відтворення цих елементів може бути здійснено як за археологічними матеріалами (у т. ч. аналогіями з добре вивчених об'єктів доби Русі), так і за етнографічними паралелями (передусім, за моделями поліської стежки, бурдеїв, елементів народного житла).

Основним будівельним матеріалом, який заготовляли взимку, були хвойні породи дерев, за нестачі яких або для виконання інших елементів конструкції, використовували й листяні (дуб, клен, ясен, липа тощо). Є всі підстави вважати, що в аналізований період знали більшість основних прийомів деревообробки (рубання, тесання, розколювання, видовбування, свердління та ін.), для чого користувалися широким спектром спеціалізованих інструментів (долота, тесла, струги, свердла, токарні різці), однак універсальним знаряддям завжди була сокира. Всі етапи будівництва (вибір часу і місця, закладання основ, зведення стін, даху, печі тощо), безперечно супроводжували різні обряди, які можна частково відтворити за допомогою даних етнографії. У будівництві широко використовували систему

обмірів, засновану на антропометричних даних конкретного майстра, що вказує на важливість у цій справі радше співвідношень, аніж абсолютних параметрів.

У житлах другої половини I тисячоліття н. е. з'явилися елементи горизонтального розширення (планування) жител, але вони відбувалися не за рахунок приєднання нових житлових камер, а влаштування легких сіней чи навісів перед входом.

Найпоширенішим індикатором конструкції стін вважають наявність/відсутність стовпових ямок у кутах і посередині стін. Згідно із класичним уявленням, такі ямки є свідченням каркасно-стовпової конструкції, а їх відсутність – зрубної. Неодноразово також наголошено, що цей показник достатньо умовний, оскільки як один, так і другий різновид могли використовувати з ямками або без них. Статистичне опрацювання показало, що кількість «стовпових» і «безстовпових» жител у різні періоди дещо відрізнялася. У IV–V ст. «стовпові» будівлі становили 29,1 %, у V–VII ст. – 29,8 %, у VIII–X ст. цей показник зростає майже вдвічі (49,5 %); при цьому кожна пам'ятка мала свої особливості за цим показником. Якщо ж звернути увагу на об'єкти, у яких є 3–4 кутові ямки, що умовно допускає використання каркасно-стовпової конструкції, то таких виявиться досить мало: у досліджуваній час вони становили 50,9–56,5 % від кількості «стовпових» споруд, лише у VIII–X ст. дещо зростає їх відсоток від загальної кількості об'єктів (15,3–16,5 % у IV/V–VII ст. проти 25,2 % у VIII–X ст., що пов'язуємо із підвищенням якості побуту в останній чверті I тисячоліття н. е. і частішим влаштуванням дерев'яного облицювання материкових стін). Такі результати засвідчують, що поширена теза про перевагу каркасно-стовпової конструкції у той чи інший період недостатньо обґрунтована.

Загалом, можна констатувати, що при будівництві житла застосовували зрубну і каркасно-стовпову конструкції у “чистому” вигляді, так і їх різноманітні комбінації. Зруби могли поєднуватися зі стовповими ямками посередині протилежних стін, у які закріплювали стовпи-опори гребеня даху. В регіоні археологічно підтвердженою можна вважати тільки конструкцію зрубу «в обло» – з вибиранням замка у нижніх вінцях і їх випусками, довжиною 10–40 см, але

назагал ця конструкція найменш вивчена. При каркасно-стовповій конструкції горизонтальні плахи співвідносилися зі стовпами у двох форматах: були закріплені у вертикальних пазах (у такому вигляді стіну могли зводити на необхідну висоту) і притиснуті стовпами до материкових стін котловану (така стіна не могла підніматися вище котловану, оскільки потребувала б зовнішньої земляної підсипки). Саме такий спосіб кріплення, а також низка інших ознак (ніші і ями під стінами котловану, нерегулярна система стовпових ямок, печі впритул до стін до стін, нішоподібні печі, вогнища в кутах і під стінами, «непрямокутні» форми об'єктів), дають підстави припускати, що стіни будували також за межами котловану, а стовпові ямки у долівці були основою дерев'яного облицювання материкових стін.

Висота житлового приміщення (від долівки до верхнього вінця стін) не була величиною сталою, вона залежала від антропометричних даних мешканців, наявності будматеріалів, можливості обігріти внутрішній простір взимку тощо. Найімовірніше, вона не перевищувала 2,3–2,5 м, а в спорудах без стелі і дещо більше. Висота ж наземної частини стін мала бути достатньою для влаштування у них дверей (висотою 1,3–1,7 м), а за наявності вхідних «ніш» чи «коридорів» – навіть нижчою.

Конструкція даху достатньо гіпотетична: він міг бути як дерев'яно-земляним, так і дерев'яно-солом'яним/очеретяним. Площина даху (з поздовжніх і поперечних жердин) опиралася на верхні вінці стін (або стовпи) і на балку-гребінь, яку підтримували стовпи-сохи (або напівсохи, закріплені на верхньому вінці стін). Також дах могли влаштовувати т. зв. суцільним накотом або на пристінних стовпах, не пов'язаних зі зрубом.

Інтер'єр ранньосередньовічного житла слов'ян був достатньо чітко структурований на функціональні зони. Базові засади його організації збереглися аж до XIX–XX ст. Визначальне місце у внутрішньому просторі займала піч, яка й впливала на локалізацію інших елементів інтер'єру. В районі печі (у спеціальних ямках, на печі, настилі над нею) зазвичай зберігали посуд. Вхід найчастіше влаштовували у стіні навпроти устя печі. Вікна, очевидно були невеликими,

прорізані на половину товщини сусідніх вінців, розташовані біля печі (для виходу диму) або в стінах, що виходили у двір. Нерухомі меблі (під, лави) були влаштовані по периметру стін, слідами від меблів є дрібні стовпові ямки, розкидані у різних частинах долівки. Найтісніше з піччю був пов'язаний під, хоча місцем для снання могла бути й долівка, встелена шкурами, соломою. Елементами інтер'єру окремих споруд є материкові уступи («лежанки»), які, були поліфункціональними, але переважно пов'язані з виробничими процесами.

Важливе місце займали господарські ями, влаштовані у долівці, призначені для зберігання індивідуальних припасів малої сім'ї. Відзначимо збільшення удвічі відсотка таких ям у VIII–X ст. (27,9 %) порівняно з житлами празької культури (11,2 %), передусім, за рахунок Подністер'я (на Західній Волині відсоток ям був достатньо стабільним). Найімовірніше, це пов'язано зі змінами у соціально-економічній моделі слов'ян, переході від патріархальної громади, що спільно вели господарську діяльність зі зберіганням продукції у ямах спільного користування, до індивідуальних господарств малих сімей.

Провідним опалювальним пристроєм у житлах другої половини I тисячоліття н. е. були печі, збудовані з каменю або глини, які мали й окремі локальні модифікації. У досліджуваному регіоні кам'янки, головнo, притаманні для Середнього і Верхнього Подністер'я, глиняні печі – для Західної Волині. Водночас, просторово-хронологічне поширення різновидів печей – явище динамічне. Зокрема, у IV–V ст. глиняні печі відомі у Верхньому Подністер'ї, у V–VII ст. кам'янки виявлені на Погоринні, Західному Поліссі, Західному Побужжі; особливий інтерес становить Посяння, де побутування різнотипних печей, на нашу думку, є свідченням просування через цей регіон склавинів у їх міграціях за Карпати. У VIII–X ст. поширюється «експансія» кам'янок, які тоді відомі на багатьох поселеннях Погориння і Верхнього Побужжя, натомість глиняні печі з'явилися на кількох пам'ятках Східного Надсяння. Найімовірніше, це явище пов'язане із постійним переміщенням племен, характерним для цього часу, особливо в порубіжних районах поширення двох різновидів печей. Саме тому вивчення житла має важливе значення для з'ясування деяких проблем історичної

географії та етнокультурної належності. Зокрема, картографування типів житла та опалювальних пристроїв дає змогу встановити як межу між східно- та західнослов'янськими племенами, так і ареали проживання літописних волинян, хорватів, тиверців, древлян.

Переважно вони розміщені в кутах котлованів, зрідка посередині однієї зі стін чи долівки. Їх устя спрямоване паралельно до стіни, хоча часто його напрям зміщений до центру споруд. Згідно з поширеним уявленням, печі влаштовували на відстані від стін котловану для влаштування у цьому проміжку дерев'яних стін/облицювання. У Теремцях у 66,7 % об'єктів печі обома стінками були на відстані від стін решта печей прилягали до стін двома стінками (8,3 %), бічною (16,7 %) або тильною (8,3 %). У Рашкові II–III (V–VII ст.) навпаки, більшість печей були впритул до стін (49,5 %), рідше на відстані обидві (6,6 %), тильна (19,8 %), або бічна (12,1 %) стінки. У Рашкові I (VIII ст.) у більшості (69,3 %) печей одна або дві стінки печі були впритул до стін котловану, у решті – на відстані. Високий відсоток печей, влаштованих впритул до стін котловану радше вказує на неможливість влаштування в такому випадку стійкої конструкції стін (облицювання) в котловані.

Традиційно просторову орієнтацію визначають за кутами чи стінами відносно сторін світу чи елементів місцевої топографії. Вважаємо, що запропонована нами модель, яка враховує місце печі у житлі, напрям її устя, а отже – місце входу (чільна стіна) і його зв'язок із планіграфією двору, поселення, сторонами світу і топографією, – повніше відображає поняття просторової орієнтації. Протягом аналізованого періоду виразно переважав варіант E→SW (у різні періоди і на різних пам'ятках становив 21,6–40 %), також поширені N→SE (11,4–25 %), NE→S (13,3–43,3 %); окремо зазначимо, що у Кодині на всіх етапах зберігся домінуючий варіант орієнтації, а от у Рашкові на поселенні VIII ст. не повторений жоден із варіантів орієнтації, відомих у житлах V–VII ст. Більшість споруд обернені входами в бік річки, хоча не завжди цей фактор визначальний.

Протягом досліджуваного періоду параметри печей-кам'янок демонструють збільшення середніх показників довжини стінок (із максимальних 1,2 м до 1,6 м) і площі (з максимальних 1,3 м² до 2,1 м²), при цьому середні розміри об'єктів IV–

V ст. були більші, ніж у V–VII ст. Збільшення розмірів печей відбувалося разом зі зростанням площі самих будівель, що засвідчує взаємозв'язок між опалюваною площею і параметрами печей, а також пропорціями посуду, який у них використовували.

Висота печей зростає з максимальних 0,6 м у IV–V ст. до 0,75 і 0,85 м у наступні два етапи, зростає також значення домінуючої групи (у V–VII ст. більшість печей мали висоту до 0,4 м, у VIII–X ст. – вже до 0,6 м), при цьому значний відсоток займають низькі печі (до 0,2–0,3 м). Ці висотні показники пов'язані із принципом їх використання, коли горщик найзручніше було вкладати в піч (в отвір у склепінні чи на черінь) у вертикальній площині, на відміну від вищих «варистих» печей народного житла українців, де це відбувалося у горизонтальній площині.

Кам'янки будували, зазвичай, на рівні долівки, зрідка – на підсипках і останцях. Вони зведені найчастіше з пісковика, трапляються споруди з використанням сланцю, гальки (частіше використовували у VIII–X ст.), вапняку (почали використовувати з VIII ст.). Елементи конструкції кам'янок відрізняються навіть в межах одного поселення, їх будували з необробленого каміння різних розмірів і плит (насамперед, у Теремцях, Рашкові, Луці-Каветчинській, Непоротіві, Кодині; використання плит зменшується у VIII–X ст.), які часто поєднували. Найчастіше великі камені і плити становили основу печей і паливних камер, верхню частину укладали з дрібніших шматків. У процесі спорудження кам'янок, найімовірніше, робили дерев'яний каркас, який вигорів під час їх експлуатації. Для скріплення стінок печей слугували дрібні камінці і уламки кераміки, земля; у VIII–X ст. частіше фіксують залишки їх дерев'яного облицювання. Склепіння печей не збереглося, але припускають, що його переважно складали з плит чи дрібного каміння. Саме стан збереження склепіння, на нашу думку, ставить проблему засад їх функціонування, адже не витримує жодної критики стійкість конструкції купола з дрібних камінців, який міг би утримати важкий горщик під час приготування їжі. Тому достатньо ймовірним є

принцип, коли посуд ставили безпосередньо в жар на черені, так само як і у «варистих» печах.

Глиняні печі мали два різновиди: останцеві і глинобитні. Останцева піч була в Березці (IV–V ст.), хрестоматійними залишаються об'єкти з Ріпнева (різної форми, довжина стінок останців – 0,65–1,5 м, збережена висота – 0,2–0,8 м), відомі вони на кількох пам'ятках Західної Волині X–XI ст. (з довжиною стінок 1,25–1,5 м). Діаметр глинобитних печей V–VII ст. – 0,54–1,2 м, висота – до 0,6 м; у печах VIII–X ст. – 0,4–0,8 м (Хрінники). У глинобитних печах відомі залишки каркасу, конструкція глинобитних склепінь не збереглася. Частина як останцевих (Березець; Ріпнів (54 %); Рованці, Городок Надбужний, Стрижів), так і глинобитних (Неслухів, Рудники; Підріжжя, Зимно IV, Сверщів Колонія, Гродзіско Дольне) печей, очевидно, мали куполи з вальків. Відзначимо, що серед жител VIII–X ст. вальки зафіксовано тільки в одній глинобитній печі з Хрінників.

Черені як кам'яних, так і глиняних печей, зазвичай, влаштовані на рівні долівки, рідше – на материкових останцях, земляних підсипках, лінзоподібно заглиблені в долівку, викладені камінням і уламками кераміки.

У невеликій кількості жител (у VIII–X ст. їх кількість зросла удвічі порівняно з попереднім періодом) зафіксовані нішоподібні печі (до чотирьох у будівлі), влаштовані за межами котлованів, посеред стін чи біля кутів. Майже завжди вони поєднані з побутовими печами та цілим комплексом допоміжних елементів (господарські ями, стовпові ямки, материкові уступи, ніші, вогнища, майданчики), що й визначало їх виробничу функцію.

Додатковими опалювальними пристроями могли слугувати вогнища, більшість із яких (особливо, розміщені в кутах), очевидно, є черенями розібраних печей або знаходилися у об'єктах, щодо яких маємо сумніви у їх житлових функціях. Також кількість «вогнищ» у будівлях VIII–X ст. у 2–3 рази менша, ніж на попередніх етапах.

Чи не кожен елемент давнього житла був сакралізованим (двері, вікна). Особливе місце в обрядах і віруваннях займала піч, з якою пов'язані поклоніння стихії вогню, проведення домашніх обрядів, уявлення про місцезнаходження

домашніх духів і душ померлих родичів тощо. Цей зміст в археологічному матеріалі відображений слідами цілеспрямованого розбирання печей, окремими знахідками в їх розвалах (ножі, астрагали, пряслиця, людські черепи), ямами і «вогнищами» під черенями тощо. Зв'язок із будівельними жертвами, без сумніву, мають ями, заповнені деревним вугіллям, кістками тварин і птиці, шматками черенів, печини, обмазки, уламками кераміки, вальками та ін., а також черепи і кістки тварин у різних частинах долівки.

Очевидно, що єдиного стандартного й еталонного варіанту реконструкції екстер'єру (стін, даху) слов'янських ранньосередньовічних жител не може існувати, так само як існувала різноманітність конструктивних рішень і в українському народному житлі XIX–XX ст. Тому запропоновані приклади відтворення зовнішнього та внутрішнього вигляду тогочасного житла, очевидно, є теоретичною (ідеальною) моделлю, яка в реальному житті могла мати велику кількість варіантів, що впливали з практичних міркувань, хронологічних і регіональних факторів. Різноманітність проявів матеріальної і духовної культури слов'янського ранньосередньовічного населення України дає змогу лише гіпотетично відтворити весь їхній спектр. Водночас поєднання даних археологічних, писемних і етнографічних джерел дають змогу зробити цю модель досить реалістичною і наближеною до тогочасної дійсності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абашина Н. С. Ранньослов'янські житла поселення Обухів II. *Археологія давніх слов'ян. Дослідження і матеріали* / відп. ред. Д. Н. Козак. Київ: КОРВІН-ПРЕСС, 2004. С. 277–300.
2. Абашина Н. С. Комплекси празько-корчацької культури поселення Обухів II. *Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. Т. XV. На пошану професора, чл.-кор. НАН України В. Д. Барана* / за заг. ред. проф. П. П. Кононенка. Київ, 2007. С. 148–155.
3. Аулих В. В. Славянские поселения у с. Рипнев (Рипнев I) Львовской области. *Материалы и исследования по археологии СССР*. Ленинград: Наука, 1963. № 108. С. 366–381.
4. Аулих В. В. Древнерусское поселение на Западном Буге. *Археологические открытия 1968 года*. Москва, 1969. С. 327–329.
5. Ауліх В. В. З історії долітописного Галича. *Дослідження з слов'яно-руської археології* / відп. ред. В. І. Довженок. Київ: Наукова думка, 1976. С. 120–134.
6. Багрий Р. С. Вишня. *Археология Прикарпатья, Волыни и Закарпатья (раннеславянский и древнерусский периоды)*. Киев, 1990. С. 136–140.
7. Байбурин А. К. Жилище в обрядах и представлениях восточных славян. Ленинград: Наука, 1983. 191 с.
8. Баран В. Д. Поселення перших століть нашої ери біля села Черепин. Київ: Видавництво АН УРСР, 1961. 120 с.
9. Баран В. Д. Раннеславянское поселение у с. Рипнева (Рипнев II) на Западном Буге. *Материалы и исследования по археологии СССР*. Ленинград: Наука, 1963. № 108. С. 351–365.
10. Баран В. Д. Ранньослов'янські пам'ятки Верхнього Подністров'я і Південно-Західної Волині. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. Київ, 1964. Вип. 5. С. 95–113.

11. Баран В. Д. Деякі підсумки дослідження поселень черняхівського типу у верхів'ях Дністра і Західного Бугу. *Слов'яно-руські старожитності*. Київ: Наукова думка, 1969. С. 35–45.
12. Баран В. Д. Ранні слов'яни між Дністром і Прип'яттю. Київ: Наукова думка, 1972. 244 с.
13. Баран В. Д. Черняхівська культура (за матеріалами верхів'я Дністра і Західного Бугу). Київ: Наукова думка, 1981. 262 с.
14. Баран В. Д. Сложение славянской раннесредневековой культуры и проблема расселения славян. *Славяне на Днестре и Дунае*. Киев: Наукова думка, 1983. С. 5–48.
15. Баран В. Д. Пражская культура Поднестровья (по материалам поселений у с. Рашков). Киев: Наукова думка, 1988. 160 с.: илл.
16. Баран В. Д. Раннеславянские культуры V–VII вв. и этнополитическая консолидация славян: Типы жилищ и хозяйственных построек. *Славяне Юго-Восточной Европы в предгосударственный период* / отв. ред. В. Д. Баран. Киев: Наукова думка, 1990. С. 219–226.
17. Баран В. Д. Слов'яни у другій чверті I тис. н. е. *Давня історія України. Т. 3. Слов'яно-руська доба*. Київ, 2000. С. 39–60.
18. Баран В. Д. Слов'яни у другій половині I тис. н. е. *Давня історія України. Т. 3. Слов'яно-руська доба*. Київ, 2000. С. 61–104.
19. Баран В. Д. Слов'янське поселення середини I тис. н. е. у с. Теремці – перехідна пам'ятка від черняхівської до празько-корчацької культури. *Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. Т. XV. На пошану професора, чл.-кор. НАН України В. Д. Барана* / за заг. ред. проф. П. П. Кононенка. Київ, 2007. С. 50–69.
20. Баран В. Д. Слов'янське поселення середини I тисячоліття нашої ери біля села Теремці на Дністрі. Київ, 2008. 134 с.
21. Баран В. Д., Вакуленко Л. В. Этнокультурные процессы во второй четверти I тыс. н. э. на территории Юго-Восточной Европы: Типы жилищ и хозяйственных построек. *Славяне Юго-Восточной Европы в*

- предгосударственный период* / отв. ред. В. Д. Баран. Киев: Наукова думка, 1990. С. 115–127.
22. Баран В. Д., Винокур І. С., Журко О. І. Поселення середини І тис. н. е. біля с. Бернашівка на Дністрі. *Археологія*. 1982. Вип. 39. С. 87–100.
23. Баран В. Д., Пачкова С. П. Поселення поблизу с. Горошєве на Середньому Дністрі. *Археологія*. 1975. Вип. 18. С. 87–94.
24. Баран Я. В. Слов'янська община. Київ; Чернівці: Зелена Буковина, 2004. 192 с.
25. Баумгартен К. Жилище. *Свод этнографических понятий и терминов. Вып. 3: Материальная культура* / отв. ред. С. А. Арутюнов. Москва: Наука, 1989. С. 36–42.
26. Башкатов Ю. Ю. Особливості житлобудування та господарчої діяльності мешканців заплавної поселення Луг IV (Оболонь). *Археологія давніх слов'ян. Дослідження і матеріали*. Київ, 2004. С. 39–48.
27. Башкатов Ю. Ю. Типологія жител слов'янської лінії розвитку (за матеріалами I–V ст. н. е.). *Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. Т. XV. На пошану професора, чл.-кор. НАН України В. Д. Барана* / за заг. ред. проф. П. П. Кононенка. Київ, 2007. С. 196–204.
28. Башкатов Ю. Ю. К вопросу о формировании славянской домостроительной традиции на территории Днепровского Лесостепного Левобережья. *Stratum plus*. 2013. № 4. С. 301–312.
29. Березовец Д. Т. Поселения уличей на р. Тясмине. *Материалы и исследования по археологии СССР*. Ленинград: Наука, 1963. № 108. С. 145–208.
30. Бломквист Е. Э. Крестьянские постройки русских, украинцев и белорусов (Поселения, жилища и хозяйственные строения). *Восточнославянский этнографический сборник. Очерки народной материальной культуры русских, украинцев и белорусов в XIX – начале XX в.* Москва: Издательство АН

- СССР, 1956. С. 3–458. (*Труды Института этнографии им. Н. Н. Миклухо-Маклая. Новая серия. Т. XXXI*).
31. Борисевич Г. В. Роль макета в реконструкции древнерусского жилища. *Краткие сообщения Института археологии АН СССР*. 1969. Вып. 120. С. 46–50.
 32. Борисевич Г. В. [Рецензия на книгу]: Раппопорт П. А. Древнерусское жилище. САИ, вып. Е1-32, Л., 1975. *Советская археология*. 1978. № 4. С. 282–288.
 33. Будзан А. Ф. Поселення, садиби, житло. *Бойківщина: історико-етнографічне дослідження* / відп. ред. Ю. Г. Гошко. Київ: Наукова думка, 1983. С. 159–173.
 34. Вакуленко Л. В. Раннеславянское поселение у с. Глубокого в Прикарпатье. *Раннесредневековые восточнославянские древности* / под. ред. П. Н. Третьякова. Ленинград: Наука, 1974. С. 246–250.
 35. Вакуленко Л. В. Поселення слов'ян VII ст. у с. Волосів на Верхньому Пруті. *Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. Т. XV. На пошану професора, чл.-кор. НАН України В. Д. Барана* / за заг. ред. проф. П. П. Кононенка. Київ, 2007. С. 169–176.
 36. Вакуленко Л. В., Приходнюк О. М. Славянские поселения I тыс. н. э. у с. Сокол на Среднем Днестре. Киев: Наукова думка, 1984. 108 с.
 37. Вакуленко Л. В., Скиба А. В. Черняхівські житла з печами-кам'янками в контексті питань слов'янського етногенезу. *In Sclavenia terra*. Київ: Інститут археології НАН України, 2016. Вип. 1. С. 7–28.
 38. Винокур И. С. Некоторые вопросы духовной культуры черняховских племен. *Советская археология*. 1969. № 1. С. 48–61.
 39. Винокур И. С. Черняховские племена на Днестре и Дунае. *Славяне на Днестре и Дунае* / ред. В. Д. Баран. Киев: Наукова думка, 1983. С. 105–135.
 40. Винокур И. С. Слов'янські ювеліри Подністров'я: За матеріалами дослідження Бернашівського комплексу середини I тис. н. е. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 1997. 200 с.

41. Винокур І. С. Черняхівська культура: витоки і доля. Кам'янець-Подільський: Абетка; Оіюм, 2000. 376 с.
42. Винокур І. С., Горішній П. А. Бакота. Столиця давньоруського Пониззя. Кам'янець-Подільський: Центр Поділлєзнавства, 1994. 362 с.
43. Винокур І. С., Мегей В. П. Ювелірна майстерня ранньосередньовічних слов'ян. *Археологія*. 1992. № 3. С. 82-95.
44. Войнаровський В. М. Чорнівка-І. Поселення IV–IX ст. на Буковині. Чернівці: Зелена Буковина, 2007. 166 с.
45. Вовк Хв. Студії з української етнографії та антропології. Київ: Мистецтво, 1995. 336 с.
46. Гавритухин І. О. Раннеславянские памятники в районе Зимневского городища. *Archaeoslavica*. Kraków, 1993. Т. 2. S. 99–112.
47. Гавритухин І. О. Горизонт пражской культуры поселения Зимно 4. *Archaeoslavica*. Kraków, 1998. Т. 3. S. 171–207.
48. Гавритухин І. Начало великого славянского расселения на юг и на запад. *Археологічні студії*. Київ; Чернівці, 2000. Вип. 1. С. 72–90.
49. Гаркави А. Я. Сказания мусульманских писателей о славянах и русских (с половины IX до конца X в.). Ленинград, 1980.
50. Гончаров В. К. Райковецьке городище. Киев: Издательство АН УССР, 1950. 150 с.
51. Горбаненко С. А., Пуголовок Ю. О. Про один маловідомий культ у сіверян. *In Sclavenia terra*. Київ, 2016. Вип. 1. С. 207–228.
52. Готун І. А. Слов'яно-руське сільське житло та питання його відтворення. *Археологія і давня історія України*. Вип. 10. Експериментальна археологія: досвід моделювання об'єктів та виробництв. Київ: Інститут археології НАН України, 2013. С. 20–47.
53. Гошко Ю., Сілецький Р. Поселення, двір, житло. *Етнографія України: навч. посібн.* / за ред. проф. С. А. Макарчука. Львів: Світ, 2004. С. 222–238.
54. Гошко Ю. Г., Федака П. М. Поселення. *Народна архітектура Українських Карпат XV–XX ст.* Київ: Наукова думка, 1987. С. 14–28.

55. Гошко Ю. Г., Федака П. М. Звичай та вірування, пов'язані із спорудженням житлових та господарських будівель. *Народна архітектура Українських Карпат XV–XX ст.* Київ: Наукова думка, 1987. С. 237–243.
56. Грацианская Н. Н., Листова Н. М., Токарев С. А. Типология народного жилища в странах зарубежной Европы. *Типы сельского жилища в странах зарубежной Европы* / отв. ред. С. А. Токарев. Москва: Наука, 1968. С. 3–11.
57. Грацианская Н. Н. К типологии традиционного народного жилища в Украинских Карпатах в XIX – начале XX века (в связи с подготовкой историко-этнографического атласа Украины, Белоруссии, Молдавии). *Советская этнография*. 1973. № 1. С. 25–37.
58. Гребінь І. Ф. Обряди, пов'язані з будівництвом сільського житла. *Поділля: Історико-етнографічне дослідження* / Артюх Л. Ф., Балушок В. Г., Болтарович З. Є. та ін. Київ: Доля, 1994. С. 243–250.
59. Гудим-Левкович О. М., Покас П. М. Про тривалість життя населення черняхівської культури (спроба палеодемографічного дослідження). *Археологія*. 1990. № 4. С. 82–90.
60. Гупало В. До питання про технологічні особливості однієї керамологічної колекції з Дубна. *Українська керамологія: Національний науковий щорічник за рік 2008. Експеримент у сучасній керамології* / за ред. О. Пошивайла. Опішне: Українське народознавство, 2013. Кн. IV. Т. 1. С. 448–462.
61. Гупало В. Звенигород і Звенигородська земля у XI–XIII століттях (соціоісторична реконструкція). Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2014. 532 с.
62. Данилова Є. І. Про зміну росту давньоруського населення Середнього Подніпров'я. *Археологія*. 1984. Вип. 45. С. 80–84.
63. Данилюк А. Г. Українська хата. Київ: Наукова думка, 1991. 210 с.
64. Данилюк А. Релікти давнього будівництва. Пам'ятки народної архітектури Рівненського Полісся. Рівне: Азалія, 1995. 80 с.
65. Денисова И. М. Дерево-дом-храм в русском народном искусстве. *Советская этнография*. 1990. № 6. С. 100–114.

66. Довгань П. М. Буський археологічний комплекс: стан та перспективи дослідження. *Вісник Інституту археології ЛНУ імені Івана Франка*. 2008. Вип. 3. С. 142–147.
67. Довгань П. Особливості північно-східної площадки городища літописного Бужська. *Вісник Інституту археології ЛНУ імені Івана Франка*. 2009. Вип. 4. С. 22–45.
68. Довженок В. И., Линка Н. В. Раскопки раннеславянских поселений в нижнем течении р. Рось. *Материалы и исследования по археологии СССР*. Ленинград: Наука, 1959. № 70. С. 102–110.
69. Енукова О. Н. Домостроительство населения междуречья Сейма и Псла в IX–XIII вв. Воронеж, 2007. 220 с. (*Труды НИИ археологии юго-востока Руси Курского государственного университета*. Вып. 1).
70. Ефименко П. П., Третьяков П. Н. Древнерусские поселения на Дону. *Материалы и исследования по археологии СССР*. Москва; Ленинград, 1948. № 8. 128 с.
71. Журко А. И. Жилые сооружения племен черняховской культуры. Автореф. дис. ... канд. ист. наук. Киев, 1983. 27 с.
72. Журко О. І., Кутовий О. І. Реконструкція черняхівських жител із Хмельниччини. *Тези доповідей VI-ої Подільської історико-краєзнавчої конференції (Секція археології)*. Кам'янець-Подільський, 1985. С. 48–49.
73. Захарук Ю. М., Ратич О. О. Слов'янське поселення біля с. Ріпнів Львівської області. *Археологічні пам'ятки УРСР. Т. V. Київська Русь, ранні слов'яни, античний час. Матеріали польових досліджень Інституту археології АН УРСР за 1949–1951 рр.* Київ: Видавництво АН УРСР, 1955. С. 40–46.
74. Звіздецький Б. А., Готун І. А. Будівлі селища Гульськ та їх значення для вивчення соціально-економічного феномену поліського села кінця I тис. *Археологія*. 1997. № 2. С. 32–52.
75. Кіщук Т. П. Інтер'єр. *Народна архітектура українських Карпат XV–XX ст.* Київ: Наукова думка, 1987. С. 110–125.

76. Кожолянюк Г. К. Етнографія Буковини. Чернівці: Зелена Буковина, 1999. Т. 1. 384 с.
77. Козак Д. Н. Пшеворська культура у Верхньому Подністров'ї та Західному Побужжі. Київ: Наукова думка, 1984. 132 с.
78. Козак Д. Н. Нові ранньослов'янські пам'ятки в межиріччі Дністра і Західного Бугу. *Археологія*. 1984. Вип. 47. С. 89–94.
79. Козак Д. Н. Етнокультурна історія Волині I ст. до н. е. – IV ст. н. е. Київ: Наукова думка, 1991. 176 с.
80. Козак Д. Н. Венедська община на Волині. Основні риси матеріальної культури та соціальний устрій (за матеріалами поселення зубрицької культури біля с. Линів). *Проблеми походження та історичного розвитку слов'ян*. Київ; Львів, 1997. С. 55–62.
81. Козак Д. Н. Слов'яни у II ст. до н.е. – першій чверті I тис. н.е. (за археологічними даними). *Давня історія України. Т. 3. Слов'яно-руська доба*. Київ, 2000. С. 25–39.
82. Козак Д. Поселення ранньосередньовічних слов'ян-дулібів. *Записки НТШ. Т. ССLIII. Праці Археологічної комісії*. Львів, 2007. С. 467–489.
83. Козак Д. Н. Венеди. Київ, 2008. 470 с.
84. Козак Д. Нова ранньосередньовічна пам'ятка східних слов'ян на Волині. *Археологічні студії*. Київ; Чернівці, 2008. Вип. 3. С. 17–25.
85. Козак Д. Н. Поселення неврів, слов'ян та германців на Стирі. Київ: Інститут археології НАН України, 2012. 264 с.
86. Козак Д. Н. Хрінники (Шанків Яр) – пам'ятка давньої історії Волині. Дослідження 2010–2014 рр. Київ: Інститут археології НАН України, 2016. 118 с.
87. Козак Д. Н., Оприск В. Г., Шкоропад В. В. Пам'ятки давньої історії Волині у с. Городок. Київ: ІА НАН України, 1999. 128 с.
88. Козак Д., Прищепа Б., Шкоропад В. Давні землероби Волині (пам'ятки археології на Хрінницькому водоймищі). Київ, 2004. 300 с. 235 іл.

89. Козак Д. Н., Прищепя Б. А. Ранньослов'янське поселення поблизу с. Хрінники Рівненської області. *Археологія*. 2012. № 3. С. 52—64.
90. Козак Д. Н., Терпиловський Р. В. Культура слов'ян. *Давня історія України. Т. 3: Слов'яно-руська доба* / відп. ред. П. П. Толочко. Київ, 2000. С. 164—190.
91. Козюба В. К. Про язичницькі пережитки в побуті давнього населення України (за матеріалами давньоруського житла Середнього Подніпров'я). *Матеріали IV Міжнародної археологічної конференції студентів і молодих вчених, Київ, 14–16 травня 1996 р.* Київ, 1996. С. 58.
92. Козюба В. К. Південноруське сільське житло (матеріали до реконструкції заглибленого житла XI–XIII ст.). *Археологія*. 1998. № 1. С. 28–46.
93. Козюба В. К. Історико-демографічна характеристика давньоруської сім'ї (за матеріалами історичних та археологічних джерел). *Археологія*. 2001. № 1. С. 29–41.
94. Колода В. В. Опыт реконструкции одного из раннесредневековых жилищ осевшего кочевника. *Проблеми історії та археології України: Збірник матеріалів Міжнародної наукової конференції до 100-річчя XII Археологічного з'їзду в м. Харкові 25–26 жовтня 2003 р.* Харків: Східнорегіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2003. С. 71–73.
95. Колчин Б. А. Новгородские древности. Деревянные изделия. *Свод археологических источников*. Москва: Наука, 1968. Вып. ЕІ-55. 184 с.
96. Колчин Б. А. Ремесло. Обработка дерева. *Древняя Русь. Город, замок, село* / отв. ред. Б. А. Колчин. Москва: Наука, 1985. С. 254–260.
97. Корчинський О. Городище в селі Стільське на Львівщині (Короткий підсумок досліджень). *Записки НТШ. Т. ССLIII. Праці Археологічної комісії*. Львів, 2007. С. 490–510.
98. Корчинський О. М., Шишак В. І. Звіт про підсумки археологічних досліджень на території Верхнього Подністров'я у 1989 р. *Науковий архів Інституту археології НАН України*. Львів, 1989. Од. зб. 23571. 99 с.

99. Корчинський О. М., Шишак В. І. Звіт про археологічні дослідження постійнодіючої Верхньодністрянської слов'яно-руської археологічної експедиції у 1990 році. *Науковий архів Інституту археології НАН України*. Львів, 1990. Од. зб. 24201. 54 с.
100. Косміна Т. В. Сільське житло Поділля кінця ХІХ–ХХ ст. Київ, 1980. 191 с.
101. Кравченко Н. М., Струнка М. Л. Реконструкція інтер'єру слов'янського житла VIII–IX ст. *Археологія*. 1984. Вип. 45. С. 84–95.
102. Кравченко Я. Будівельний матеріал та інструменти для спорудження дерев'яних будівель в Українських Карпатах. *Народознавчі Зошити*. 1997. № 5. С. 292–299.
103. Красицька Л. І. Вогнища і печі в спорудах хозарського часу зі степового Подонців'я. *Археологія*. 2003. № 2. С. 48–60.
104. Крижицький С. Д. Деякі питання методики реконструкції житлових будинків Північного Причорномор'я елліністичної епохи. *Археологія*. 1971. Вип. 1. С. 56–68.
105. Крушельницька Л. І. Дослідження верхніх шарів поселення біля с. Бовшів Івано-Франківської області у 1961 р. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. Київ: Видавництво АН УРСР, 1964. Вип. 5. С. 130–138.
106. Крушельницька Л. І. Ранньослов'янські печі із Непоротова. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. Львів, 1995. Вип. 6. С. 204–209.
107. Крушельницкая Л. И., Долынская М. Л. Работы Западнобугской экспедиции. *Археологические открытия 1971 года*. Москва, 1972. С. 367.
108. Куник А., Розен В. Известия ал-Бекри и других авторов о Руси и славянах. Санкт-Петербург: Типография Императорской Академии наук, 1878. Ч. I. 191 с. (*Записки Императорской Академии наук*. Т. 32).
109. Кухаренко Ю. В. Средневековые памятники Полесья. *Свод археологических источников*. Москва, 1961. Вып. EI-57. 40 с.

110. Кучера М. П. Ранньосередньовічне городище поблизу с. Затурці на Волині. *Середні віки на Україні*. Київ: Наукова думка, 1971. Вип. 1. С. 176–187.
111. Кучера М. П. Поселення волинян на околиці м. Луцька. *Археологія*. 1975. № 15. С. 98–104.
112. Кучінко М. М. Давньоруські житла на землях Західного Побужжя і Посання. *Археологія*. 1975. № 15. С. 104–108.
113. Кучінко М. М. Історично-культурний розвиток Західного Побужжя в IX–XIV століттях. Луцьк: Надстир'я, 1993. 159 с.
114. Лысенко П. Ф. Берестье. Минск: Наука и техника, 1985. 399 с.
115. Ляпушкин И. И. О жилищах восточных славян Днепровского Левобережья VIII–X вв. *Краткие сообщения Института истории материальной культуры АН СССР*. 1957. Вып. 68. С. 3–13.
116. Ляпушкин И. И. Городище Новотроицкое. О культуре восточных славян в период сложения Киевского государства. *Материалы и исследования по археологии СССР*. Москва; Ленинград: Наука, 1958. № 74. 327 с.
117. Ляпушкин И. И. Славяне Восточной Европы накануне образования древнерусского государства (VIII – первая половина IX в.). Историко-археологические очерки. *Материалы и исследования по археологии СССР*. Ленинград: Наука, 1968. № 152. 192 с.
118. Маврикий. Стратегикон / Пер. и коммент В. В. Кучма. *Свод древнейших письменных известий о славянах* / Сост. Л. А. Гиндин, С. А. Иванов, Г. Г. Литаврин. Москва: ИФ «Восточная литература» РАН, 1994. Т. 1 (I–VI вв.). С. 364–393.
119. Максимов Е. В. Зарубинецкая культура на территории УССР. Киев: Наукова думка, 1982. 184 с.
120. Максимов Е. В. Юго-Восточная Европа в первой четверти I тыс. н. э. по археологическим данным: Типы жилых и хозяйственных сооружений. *Славяне Юго-Восточной Европы в предгосударственный период* / отв. ред. В. Д. Баран. Киев: Наукова думка, 1990. С. 34–38.

121. Максимов Е. В., Петрашенко В. А. Славянские памятники у с. Монастырек на Среднем Днепре. Киев: Наукова думка, 1988. 146 с.
122. Мачинский Д. А. Миграция славян в I тысячелетии н. э. (по письменным источникам с привлечением данных археологии). *Формирование раннефеодальных славянских народностей*. Москва, 1981. С. 34–37.
123. Мезенцева Г. Г. Канівське поселення полян. Київ: Видавництво Київського університету, 1965. 123 с.
124. Милян Т. Ранньослов'янські елементи на пам'ятках кінця IV–V ст. н. е. (За матеріалами пам'яток Верхнього Подністер'я та Західного Побужжя). *Археологічні дослідження Львівського університету*. 2002. Вип. 5. С. 115–124.
125. Миська Р., Погоральський Я. Археологічні дослідження у Тербовлі. *Археологічні дослідження Львівського університету*. 2006. Вип. 9. С. 249–268.
126. Миська Р. Г., Погоральський Я. В. Дослідження городищ поблизу села Біле на Чортківщині. *Археологія і давня історія України. Вип. 2. Археологія Правобережної України*. Київ: Інститут археології НАНУ, 2010. С. 211–218.
127. Мисько Ю. В. Про сакральні функції східнослов'янського житла (за матеріалами Пруто-Дністровського межиріччя). *Археологічні студії*. Київ; Чернівці: Прут, 2000. Вип. 1. С. 113–120.
128. Мисько Ю. Східнослов'янська піч як сакральний символ (за археологічними матеріалами Пруто-Дністровського межиріччя). *Середньовічна Європа: погляд з кінця XX ст.* Чернівці, 2001. С. 244–247.
129. Михайлина Л. П. Населення Верхнього Попруття VIII–X ст. Чернівці, 1997. 143 с.
130. Михайлина Л. Середньовічне житло східних слов'ян VIII–X ст. *Середньовічна Європа: погляд з кінця XX ст.* Чернівці, 2001. С. 211–216.
131. Михайлина Л. П. Слов'яни VIII–X ст. між Дніпром і Карпатами. Київ: Інститут археології НАН України, 2007. 300 с.

132. Михайлина Л. П., Тимощук Б. А. Славянские памятники бассейна Верхнего Прута VIII–X вв. *Славяне на Днестре и Дунае* / відп. ред. В. Д. Баран. Киев: Наукова думка, 1983. С. 205–219.
133. Могитич І. Р. Житло. *Народна архітектура Українських Карпат XV–XX ст.* / ред. Ю. Г. Гошко. Київ: Наукова думка, 1987. С. 69–81.
134. Москаленко А. Н. Городище Титчиха. Из истории древнерусских поселений на Дону. Воронеж: Издательство Воронежского университета, 1965. 310 с.
135. Моргунов Ю. Ю. О некоторых особенностях домостроительства поселения Сампсониев Остров на средней Суле. *Российская археология*. 2002. № 2. С. 56–66.
136. Новосельцев А. П. Восточные источники о восточных славянах и Руси VI–IX вв. *Древнерусское государство и его международное значение* / под ред. В. Т. Пашуто, Л. В. Черепнина. Москва, 1965. С. 355–419.
137. Обломский А. М. Поселение Журавка Олышанская в Среднем Поднепровье (опыт культурно-хронологического анализа материалов). *Гістарычна-археалагічны зборнік*. 1998. № 13. С. 59–87.
138. Оприск В. Попередні підсумки дослідження ранньосередньовічних об'єктів багаточарового поселення біля с. Хрінники. *Волино-Подільські студії*. Львів, 1998. Вип. 1. С. 242–253.
139. Пелешишин М. А. Нові матеріали до археологічної карти Волині. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. Київ, 1961. Вип. 3. С. 140–150.
140. Пелешишин М. А., Чайка Р. М. Нові матеріали з історії давньоруського сільського населення Західної Волині (VIII–XI ст.). *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Вип. 24. *З історії стародавності і середньовіччя*. Львів, 1988. С. 46–55.
141. Петегиріч В., Павлів Д., Принада І. Поселення X–XI ст. біля с. Черчик на Яворівщині. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. 2005. Вип. 9. С. 280–296.

142. Петраускас А. В. Ремесла та промисли сільського населення Середнього Подніпров'я в IX–XIII ст. Київ, 2006. 200 с.
143. Петраускас О. В., Коваль О. А. Слов'янські глинобитні печі поселення Обухів 2 останньої чверті I тис. (техніко-технологічні особливості побудови та експлуатації). *Археологія*. 2012. № 4. С. 110–121.
144. Петраускас О. В., Коваль О. А. Житло з ранньослов'янськими елементами на черняхівському поселенні біля Комарова. *In Sclavenia terra*. Київ, 2016. Вип. 1. С. 41–57.
145. Петрашенко В. О. Житла VIII–X ст. на Правобережному Подніпров'ї. *Археологія*. 1982. Вип. 37. С. 48–59.
146. Петрашенко В. О. Формування культури типу Луки Райковецької у Середньому Подніпров'ї. *Етнокультурні процеси в Південно-Східній Європі в I тис. н. е.* Київ; Львів, 1999. С. 230–239.
147. Петрашенко В. А. Древнерусское село (по материалам поселений у с. Григоровка). Киев: ВД “Академперіодика” НАН України, 2005. 264 с.
148. Петрашенко В. О. Архітектура поселень у слов'янський та давньоруський час VIII–XIII ст. *Відейко М. Ю., Терпиловський Р. В., Петрашенко В. О. Давні поселення України*. Київ: Інститут археології НАН України, 2005. С. 115–160.
149. Петров В. П. Стецовка, поселение третьей четверти I тыс. н. э. (по материалам раскопок 1956–1958 гг. в Потясминье). *Материалы и исследования по археологии СССР*. 1963. № 108. С. 209–233.
150. Пивоваров С. В. Середньовічне населення межиріччя Верхнього Пруту та Середнього Дністра (XI – перша половина XIII ст.). Чернівці: Зелена Буковина, 2006. 299 с.
151. Погоральський Я. Слов'янське житло Дніпро-Дністровського межиріччя (V–X ст.): історія досліджень та історіографія. *Археологічні дослідження Львівського університету*. 2004. Вип. 7. С. 123–146.
152. Погоральський Я. Житлові комплекси з поселення Черчик I на Розточчі. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. 2005. Вип. 9. С. 324–336.

153. Погоральський Я. Ранньосередньовічні житла у басейні Серету. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. 2008. Вип. 12. С. 283–291.
154. Погоральський Я. Просторова орієнтація ранньосередньовічного слов'янського житла (за матеріалами пам'яток Дніпро-Дністровського межиріччя другої половини I тис. н. е.). *Археологічні дослідження Львівського університету*. 2008. Вип. 11. С. 65–74.
155. Погоральський Я. Опалювальні споруди у житлах V–X ст. з порубіжжя Волині і Прикарпаття. *Археологічні дослідження Львівського університету*. 2009. Вип. 12. С. 60–78.
156. Погоральський Я. Житла X – поч. XI ст. із вододілу Дністра, Сяну і Західного Бугу. *Східноєвропейські старожитності в добу середньовіччя. Тези Міжнародної наукової конференції, присвяченої 90-річчю з дня народження видатного вітчизняного археолога Б. О. Тимощука*. Чернівці, 10–11.04.2009 р. Чернівці: Зелена Буковина, 2009. С. 55–56.
157. Погоральський Я. Дослідження жител IX–X ст. на Західному Поділлі і Надсянні. *Археологічні дослідження у межиріччі Вісли, Дністра та Тиси у 2000–2007 рр. Матеріали міжнародної археологічної конференції, 6–8 травня 2008 р., м. Львів* / гол. ред. Д. Н. Козак. Львів, 2011. С. 181–191.
158. Погоральський Я. Поселення X–XI ст. Черчик I в контексті археологічних пам'яток регіону. *Наукові студії: Збірник наукових праць / Історико-краєзнавчий музей м. Винники*. Львів, 2011. Вип. 4. С. 66–79.
159. Погоральський Я. Житла з печами як маркер напрямів і динаміки розселення склавинів: східнокарпатський шлях. *Transkarpackie kontakty kulturowe w okresie lateńskim, rzymskim i wczesnym średniowieczu*. Krosno, 2013. T. VII. S. 185–197.
160. Погоральський Я., Ляска В. Ранньосередньовічні житла з Розточчя. *Фортеця: збірник заповідника «Тустань»: на пошану Михайла Рожка*. Львів: Камула, 2009. Кн. 1. С. 251–254.

161. Погоральський Я., Ляска В., Вітвіцька Г. Дослідження ранньосередньовічного городища Рокитне II на Розточчі. *Археологічні дослідження Львівського університету*. 2010. Вип. 13. С. 342–360.
162. Подосинов А. В. Ех oriente lux! Ориентация по странам света в архаических культурах Евразии. Москва: Языки русской культуры, 1999. 720 с.
163. Полное собрание русских летописей. Т. II. Ипатьевская летопись. 2-е изд. / под ред. А. А. Шахматова. Санкт-Петербург, 1908.
164. Приходнюк О. М. Ранньослов'янське житло на Поділлі. *Археологія*. 1971. Вип. 3. С. 26–37.
165. Приходнюк О. М. Слов'яни на Поділлі (VI–VII ст. н. е.). Київ: Наукова думка, 1975. 154 с.
166. Приходнюк О. М. Ранньосередньовічне слов'янське поселення на р. Рось. *Дослідження з слов'яноруської археології*. Київ: Наукова думка, 1976. С. 101–118.
167. Приходнюк О. М. Археологічні пам'ятки Середнього Подніпров'я VI–IX ст. Київ: Наукова думка, 1980. 151 с.
168. Приходнюк О. М. Формування слов'янських старожитностей раннього середньовіччя в Середньому Подністров'ї (За матеріалами розкопок на Луці-Каветчинській). *Археологія*. 1983. Вип. 42. С. 16–28.
169. Прищепя Б. Археологічні дослідження слов'яно-руських пам'яток у центральній частині Рівного. *Наукові записки Рівненського державного гуманітарного інституту*. Вип. 14: Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Рівне, 2008. С. 155–164.
170. Прищепя Б. А. Житла X–XI ст. на Волинській височині. *Археологія і давня історія України*. Вип. 2. *Археологія Правобережної України*. Київ: Інститут археології НАН України, 2010. С. 228–234.
171. Прищепя Б. Дослідження поселення ранніх слов'ян у Пересопниці. *Археологічні дослідження Львівського університету*. 2010. Вип. 13. С. 276–295.

172. Прищепа Б. А. Дорогобуж на Горині у Х–ХІІІ ст. Рівне: ПП ДМ, 2011. 250 с.
173. Прищепа Б. А. Пам'ятки ранніх слов'ян другої половини І тисячоліття н. е. на території м. Рівне. *Від венеців до Русі : Збірник наукових праць на пошану доктора історичних наук, професора Дениса Никодимовича Козака з нагоди його 70-ліття*. Київ; Харків: Майдан, 2014. С. 313–324.
174. Прищепа Б. А., Нікольченко Ю. М. Муравицьке городище. Маріуполь: Рената, 2001. 80 с.
175. Прищепа Б. А., Позіховський О. Л., Романчук О. М., Чекурков В. С. Розкопки на території костелу Успіння Пресвятої Богородиці Діви Марії в м. Острозі Рівненської обл. *Археологічні дослідження в Україні у 2003–2004 рр.* Київ, 2005. Вип. 7. С. 262–265.
176. Прищепа Б. А., Горбаненко С. А. Будівлі з нішоподібними печами у господарстві давніх слов'ян (за матеріалами Пересопниці, уроч. Пастівник). *Археологія*. 2016. № 3. С. 112–121.
177. Програма, запитальник та методичні поради дослідникам народної культури України / упор. Л. Орел, К. Міщенко. Київ, 1995. 232 с.
178. Прокопий Кесарийский. История войн / пер. С. А. Иванов, Л. А. Гиндин, В. Л. Цымбурский. *Свод древнейших письменных известий о славянах* / сост. Л. А. Гиндин, С. А. Иванов, Г. Г. Литаврин. Москва: ИФ «Восточная литература» РАН, 1994. Т. 1 (I–VI вв.). С. 170–250.
179. Пуголовок Ю. Будівельна справа літописних сіверян. Опішне: Українське Народознавство, 2016. 360 с.
180. Пуголовок Ю. А., Горбаненко С. А. Печь как культовое место в жилище Северян: археологические данные. *Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego*. Rzeszów, 2014. Т. XXXV. S. 141–150.
181. Пуздерко В., Шишак В. Топографія поселень VIII–ХІІ ст. в околицях Стільського городища. *Еволюція розвитку слов'янських градів VIII–ХІV ст. у передгір'ї Карпат і Татр: Тези доповідей та повідомлень Міжнародної археологічної конференції 27–29.09.1994 р.* Львів, 1994. С. 50–52.

182. Рабинович М. Г. Древний ландшафт и жилище (О двух типах древнерусского жилища в Волго-Окском междуречье). *Советская этнография*. 1969. № 2. С. 15–23.
183. Радович Р. Традиційне сільське житло на Підгір'ї кінця XIX – поч. XX ст. *Народознавчі Зошити*. 1995. № 4. С. 221–225.
184. Радович Р. Техніка та технологія традиційного житлово-господарського будівництва на Поліссі другої половини XIX – першої половини XX ст. *Полісся України: матеріали історико-етнографічного дослідження. Вип. 1. Київське Полісся*. 1994. Львів, 1997. С. 62–82.
185. Радович Р. Підбір та заготівля будівельної деревини на правобережному Поліссі. *Народознавчі Зошити*. 1998. № 1. С. 54–65.
186. Радович Р. Релікти архаїчного поліського житла. *Полісся України: матеріали історико-етнографічного дослідження. Вип. 2. Овруччина*. 1995 / під ред. С. Павлюка, М. Глушка. Львів: Інститут народознавства НАН України, 1999. С. 87–98.
187. Радович Р. Технологія зведення зрубу житла (XIX – початок XX ст.). *Полісся України: матеріали історико-етнографічного дослідження. Вип. 2: Овруччина*. 1995 / під ред. С. Павлюка, М. Глушка. Львів: Інститут народознавства НАН України, 1999. С. 99–116.
188. Радович Р. Народна будівельна метрологія бойків (за матеріалами Старосамбірського району). *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 2000. Вип. 35–36. С. 456–465.
189. Радович Р. Поліська стебка (За матеріалами правобережного Полісся). *Записки НТШ. Т. ССХІІ. Праці Секції етнографії і фольклористики*. Львів, 2001. С. 203–229.
190. Радович Р. Хата з дахом на пристінних стовпах (за матеріалами Старосамбірського району). *Народознавчі Зошити*. Львів, 2001. № 3. С. 539–542.

191. Радович Р. Народні міри довжини будівничих Полісся (за матеріалами Київської та Житомирської областей). *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 2002. Вип. 37/1. С. 542–554.
192. Радович Р. Деякі специфічні риси житла та господарських будівель на Поліссі (XIX – початок XX ст.). *Полісся України: матеріали історико-етнографічного дослідження. Вип. 3: У межиріччі Ужа і Тетерева*. 1996. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2003. С. 83–94.
193. Радович Р. “Хата в хаті” або житло з дахом на пристінних стовпах. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів, 2003. Вип. 38. С. 705–726.
194. Радович Р. Тимчасове житло українців. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів, 2005. Вип. 39–40. С. 486–526.
195. Радович Р., Сілецький Р. Стеля та сволок у традиційному будівництві поліщуків (конструктивно-технологічний та обрядовий аспекти). *Народознавчі Зошити*. 1996. № 2. С. 78–93.
196. Раппопорт П. О. Про розвиток планової структури древньоруських жител лісостепової смуги. *Слов'яно-руські старожитності*. Київ, 1969. С. 104–107.
197. Раппопорт П. А. Древнерусское жилище. *Свод археологических источников*. Ленинград: Наука, 1975. Вып. Е1-32. 180 с.
198. Раппопорт П. А., Колчин Б. А., Борисевич Г. В. Жилище. *Археология СССР. Древняя Русь. Город, замок, село*. Москва: Наука, 1985. С. 136–154.
199. Ратич О. О. Результати досліджень древньоруського городища Замчиська в м. Судова Вишня, Львівської області, в 1957–1959 рр. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. Київ, 1962. Вип. 4. С. 106–119.
200. Рафалович И. А. Славяне VI–IX вв. в Молдавии. Кишинев: Штиинца, 1972. 224 с.
201. Русанова И. П. Поселение у с. Корчака на р. Тетерева. *Материалы и исследования по археологии СССР*. 1963. № 108. С. 39–50.

202. Русанова И. П. Славянские древности VI–IX вв. между Днепром и Западным Бугом. *Свод археологических источников*. Москва: Наука, 1973. Вып. Е 1–25. 100 с.
203. Русанова И. П., Тимощук Б. А. Кодын – славянское поселение V–VIII вв. на р. Прут. Москва: Наука, 1984. 86 с.
204. Рыбаков Б. А. Русские системы мер длины XI–XV вв. (Из истории народных знаний). *Советская этнография*. 1949. № 1. С. 67–96.
205. Рыбаков Б. А. Архитектурная математика древнерусских зодчих. *Советская археология*. 1957. № 1. С. 83–112.
206. Савицкий Н. М. Жилые постройки лесостепного варианта салтово-маяцкой культуры. Автореф. дисс... канд. ист. наук. Воронеж, 2011. 23 с.
207. Самойлович В. П. Народна творчість в архітектурі сільського житла. Київ: Державне видавництво літератури з будівництва і архітектури УРСР, 1961. 342 с.
208. Седов В. В. Происхождение и ранняя история славян. Москва, 1979. 158 с.
209. Сергеева М. С. Некоторые вопросы реконструкции интерьера славянского жилища Днепро-Донского междуречья в VIII–X вв. *Археология и история Юго-Востока Руси*. Курск, 1991. С. 74–76.
210. Сергеева М. С. К истории бытовой печи у восточных славян. *Археология и история Юго-Востока древней Руси (материалы научной конференции)*. Воронеж, 1993. С. 60–61.
211. Сергеева М. С. До реконструкції меблів часів Київської Русі. *Археологія*. 1994. № 1. С. 48–60.
212. Сергеева М. С. К истории деревообработки в древнерусских городах лесостепного Поднепровья. *Тези доповідей української делегації на VI Міжнародному конгресі слов'янської археології (Новгород, Росія, 1996 р.)*. Київ, 1996. С. 106–108.
213. Сергеева М. С., Янченко В. В. Матеріали до методики реконструкції давньоруського житлового інтер'єру (на прикладі житла репрезентованого у парку «Київська Русь»). *Археологія і давня історія України*. Вип. 10.

Експериментальна археологія: досвід моделювання об'єктів та виробництв.
Київ, 2013. С. 133–143.

214. Сивак В. Інтер'єр поліського житла. *Полісся України: матеріали історико-етнографічного дослідження. Вип. 3: У межиріччі Ужа і Тетерева.* 1996. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2003. С. 125–166.
215. Синиця Є. В. Комплекс будівлі 6 з Канівського поселення (розкопки 2006 року). *Vita Antiqua.* 2009. № 7–8. С. 250–260.
216. Сілецький Р. Б. Сільське поселення та садиба в Українських Карпатах XIX – початку XX ст. Київ, 1994. 148 с.
217. Сілецький Р. Звичаї та обряди в народному будівництві українців Карпат. *Народознавчі Зошити.* 1995. № 2. С. 86–89.
218. Сілецький Р. “Закладщина” хати на Поліссі: обрядово-звичаєвий аспект. *Полісся України: матеріали історико-етнографічного дослідження. Вип. 1. Київське Полісся.* 1994. Львів, 1997. С. 83–96.
219. Сілецький Р. Традиційні ворожіння про місце для житла українців. *Вісник Львівського університету. Серія історична.* Львів, 2000. Вип. 35–36. С. 426–440.
220. Сілецький Р. Проблема типології опалювальних пристроїв стародавнього житла в Україні (конструктивно-функціональні особливості печі). *Записки НТШ. Т. CCXLII. Праці Секції етнографії і фольклористики.* Львів, 2001. С. 230–247.
221. Сілецький Р. Вибір будівельного матеріалу в українців (заборони, прикмети, звичаї, повір'я). *Вісник Львівського університету. Серія історична.* 2002. Вип. 37/1. С. 525–541.
222. Сілецький Р. Звичаї та обряди, пов'язані з будівництвом. *Полісся України: матеріали історико-етнографічного дослідження. Вип. 3: У межиріччі Ужа і Тетерева.* 1996. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2003. С. 95–124.
223. Сілецький Р. Майстер-будівельник у звичаях та повір'ях українців. *Вісник Львівського університету. Серія історична.* Львів, 2003. Вип. 38. С. 523–542.

224. Сілецький Р. Традиційна будівельна обрядовість українців. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2011. 428 с.
225. Смиленко А. Т. К изучению локальных особенностей культуры союзов восточнославянских племен VIII–X вв. *Древние славяне и Киевская Русь*. Киев: Наукова думка, 1989. С. 105–114.
226. Смиленко А. Т., Юренко С. П. Восточные славяне в VIII–IX вв.: типы жилищ и хозяйственных построек. *Славяне Юго-Восточной Европы в предгосударственный период* / отв. ред. В. Д. Баран. Киев: Наукова думка, 1990. С. 266–275.
227. Смирнова Г. І. Підсумки досліджень верхніх шарів Незвиського поселення. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. Київ, 1959. Вип. 2. С. 87–101.
228. Смирнова Г. И. Раннеславянское поселение у с. Незвиско на Днестре. *Práce Archeologické*. 1960. R. LI. Č. 1. S. 221–239.
229. Срезневский И. И. Словарь древнерусского языка. Москва: Книга, 1989. Т. II. Ч. 2. С. 929–930.
230. Старчук І. Д. Розкопки городища Пліснеська в 1947–1948 рр. *Археологічні пам'ятки УРСР*. Київ: Видавництво АН УРСР, 1952. Т. III. С. 379–394.
231. Старчук І. Д. Розкопки на городищі Пліснесько в 1949 р. *Археологічні пам'ятки УРСР*. Київ: Видавництво АН УРСР, 1955. Т. V. С. 32–35.
232. Строценъ Б. С. Черняхівська культура Західного Поділля. Тернопіль: Астон, 2008. 272 с.
233. Сухобоков О. В. Славяне Днепровского Левобережья (Роменская культура и ее предшественники). Киев: Наукова думка, 1975. 168 с.
234. Сухобоков О. В. До питання про пам'ятки волинцевського типу. *Археологія*. 1977. № 21. С. 50–66.
235. Таранушенко С. Давнє поліське житло. *Народна творчість та етнографія*. 1969. № 1. С. 8–23.

236. Тарас Я. Вибір місця та дерева для будівництва хати на Поліссі (На основі матеріалів поліської експедиції 1994–1995 рр. в Київській та Житомирській обл.). *Народознавчі Зошити*. 1996. № 2. С. 94–101.
237. Тельнов Н. П. Славянские жилища VI–X вв. Днестровско-Прутского междуречья. *Древности Юго-Запада СССР (I – середина II тысячелетия н. э.)*. Кишинев: Штиинца, 1991. С. 145–166.
238. Терпиловский Р. В. Ранние славяне Подесенья III–V вв. Киев: Наукова думка, 1984. 124 с.
239. Терпиловський Р. В. Архітектура поселень Середнього Подніпров'я II ст. до н. е. – V ст. н. е. *Відейко М. Ю., Терпиловський Р. В., Петрашенко В. О. Давні поселення України*. Київ, 2005. С. 82–114.
240. Терський С. В. Літописна Пересопниця в світлі археології. *Наукові записки (Рівненський краєзнавчий музей)*. Рівне, 1996. Вип. I. С. 28–37.
241. Тимощук Б. О. Слов'яни Північної Буковини V–IX ст. Київ: Наукова думка, 1976. 178 с.
242. Тимощук Б. О. Давньоруська Буковина (X – перша половина XIV ст.). Київ: Наукова думка, 1982. 206 с.
243. Тимощук Б. А. Восточнославянская община VI–X вв. н. э. Москва: Наука, 1990. 188 с.
244. Титова О. М., Кепін Д. В. Про можливість використання етнографічних паралелей для реконструкції неолітичних жител. *Археологія*. 2002. № 2. С. 47–53.
245. Ткач В., Погоральський Я. Споруда X ст. з поселення Товпижин на березі Хрінницького водосховища. *Археологічні дослідження Львівського університету*. 2007. Вип. 10. С. 156–164.
246. Томашевский А. П., Гавритухин И. О. Славянское поселение Тетеревка-I. Киев, 1992. 91 с. (Препринт / АН Украины, Институт археологии, НИАЦ «АРХЭ»).

247. Томенчук Б., Филипчук М. Буківна – літописний Биковен на Дністрі. Другий археологічний шар. VIII–XI ст.ст. (матеріали розкопок 1987–1992 рр.). Івано-Франківськ: Гостинець, 2001. 56 с.
248. Третьяков П. Н. Восточнославянские черты в быту населения Придунайской Болгарии. *Советская этнография*. 1948. № 2. С. 170–183.
249. Філіпчук М. А. Роботи Гологірської госпдоговірної експедиції. *Нові матеріали з археології Прикарпаття і Волині*. Львів, 1991. С. 95.
250. Филипчук М. А. Східнослов'янське житло X – початку XI ст. в Українському Прикарпатті. *Матеріали і дослідження з Прикарпаття і Волині*. 1995. Вип. 6. С. 219–233.
251. Филипчук М. Дослідження стародавнього Пліснеська у 1990 р. *Волино-Подільські студії*. Львів, 1998. Вип. 1. С. 256–285.
252. Филипчук М. Слов'янські поселення Українського Прикарпаття у другій половині I тисячоліття нашої ери. Стільсько та його округа. *Миколаївщина. Збірник наукових статей*. Львів, 1998. Т. 1. С. 80–104.
253. Филипчук М. Дослідження городищ у Верхньому Подністров'ї. *Львівський археологічний вісник*. Львів, 1999. Вип. 1. С. 73–86.
254. Филипчук М. А. Топографія пам'яток культури типу Луки Райковецької у Прикарпатті. *Етнокультурні процеси в Південно-Східній Європі в I тис. н. е.* Київ; Львів, 1999. С. 308–318.
255. Филипчук М. Дослідження літописного Пліснеська у 2000 р. *Археологічні дослідження Львівського університету*. 2002. Вип. 5. С. 197–220.
256. Филипчук М. А. Рятівні археологічні розкопки на городищі с. Підгородище Перемишлянського р-ну Львівської обл. *Вісник Інституту археології ЛНУ імені Івана Франка*. 2007. Вип. 2. С. 113–136.
257. Филипчук М. Райковецька культура в Українському Прикарпатті: хронологія і періодизація. *Вісник Інституту археології ЛНУ імені Івана Франка*. 2008. Вип. 3. С. 68–135.
258. Филипчук М. Слов'янські поселення VIII–X ст. в українському Прикарпатті. Львів: Астролябія, 2012. 312 с.

259. Хавлюк П. И. Раннеславянские поселения Семенки и Самчинцы в среднем течении Южного Буга. *Материалы и исследования по археологии СССР*. 1963. № 108. С. 320–350.
260. Цигилик В. М. Археологічні дослідження нижнього шару поселення Ріпнів II. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. Львів, 1995. Вип. 6. С. 185–190.
261. Цигилик В. М. Нові пізньочерняхівські житла на Львівщині. *Проблеми походження та історичного розвитку слов'ян. Збірник наукових статей, присвячений 100-річчю з дня народження В. П. Петрова*. Київ-Львів: РАС, 1997. С. 104–110.
262. Цигилик В. Неслухів – перше досліджене черняхівське поселення в Західній Україні. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. Вип. 8. *Давнє населення заходу України: екологія, історія, культура*. Львів, 2002. С. 128–130.
263. Цигилик В., Касюхнич В. Черняхівське поселення Березець над Верещицею. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. 2005. Вип. 9. С. 273–279.
264. Цигилик В., Касюхнич В., Вітвіцька Г. Три роки досліджень поселення Стрілки-II. *Археологічні дослідження Львівського університету*. Львів, 2008. Вип. 11. С. 142–163.
265. Чайка Р. Нові дослідження слов'янських пам'яток на Західному Бугу. *Нові матеріали з археології Прикарпаття і Волині*. Львів, 1992. Вип. 2. С. 58–59.
266. Чайка Р. Підсумки досліджень пам'яток літописних бужан в Західному Побужжі. *Етногенез та рання історія слов'ян: нові наукові концепції на зламі тисячоліть*. Львів, 2001. С. 261–267.
267. Чижикова Л. Н. Изучение сельского жилища восточных славян. Итоги и задачи классификации. *Советская этнография*. 1976. № 4. С. 27–41.
268. Шишак В. Городище X–XI ст. Рокитне на Львівщині. *Еволюція розвитку слов'янських градів VIII–XIV ст. у передгір'ї Карпат і Татр: Тези доповідей*

та повідомлень Міжнародної археологічної конференції 27–29.09.1994 р.
Львів, 1994. С. 43–44.

269. Шишак В. Археологічні дослідження на Яворівщині. *Археологічні дослідження на Львівщині у 1995 році*. Львів, 1996. С. 82–83.
270. Шишак В., Ляска В. Городище Х–ХІ ст. Завадів І на Розточчі. *Археологічні дослідження Львівського університету*. 2010. Вип. 13. С. 320–341.
271. Шишак В., Ляска В. Ранньосередньовічний поселенський комплекс поблизу села Добростани на Розточчі. *Археологічні дослідження Львівського університету*. 2013. Вип. 17. С. 95–124.
272. Шишак В., Погоральський Я., Ляска В. Городище Рокитне ІІ на Розточчі. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. 2012. Вип. 16. С. 307–330.
273. Шкоропад В. В. Охоронні дослідження на багатошаровій пам'ятці в с. Рованці (урочище Гнідава), що на Волині. *Археологічні відкриття в Україні 2002–2003 рр.* Київ: Інститут археології НАН України, 2004. Вип. 6. С. 365–367.
274. Шкоропад В. В., Баюк В. Г. Охоронні археологічні дослідження в центрі міста Луцьк. *Археологічні дослідження в Україні у 2006–2007 рр.* Київ, 2008. С. 360–362.
275. Шрамко Б. А. Новые детали устройства раннеславянских жилищ. *Советская археология*. 1960. № 3. С. 319–321.
276. Шрамко Б. А. К вопросу о так называемых полуземляночных жилищах. *Старожитності I тисячоліття нашої ери на території України*. Київ: Інститут археології НАН України, 2003. С. 190–195.
277. Юра Р. О. Найдавніші традиції у плануванні східнослов'янського народного житла. *Археологія*. 1971. Вип. 1. С. 78–85.
278. Юренко С. П. Домобудівництво населення Дніпровського Лівобережжя в VIII–Х ст. *Археологія*. 1984. Вип. 45. С. 34–46.
279. Ягодинська М. Давньоруські житла Західного Поділля. *Фортеця: збірник заповідника «Тустань»*. Львів: Камула, 2009. Кн. 1. С. 291–301.

280. Cygan S. Wczesnosłowiańskie półziemianki kwadratowe na terenie Polski, Czech, Słowacji, Wschodnich Niemiec i Dolnej Austrii. Rzeszów: Mitel, 2006. 201 s.
281. Czajkowski J. Dom drewniany w Polsce. Tysiąc lat historii. Kraków: Nomos, 2011. 252 s.
282. Dąbrowska M. Mieszkania. *Historia kultury materialnej Polski w zarysie. T. 1: od VII do XII wieku* / red. M. Dembińska, Z. Podwińska. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk: Wydawnictwo PAN, 1978. S. 275–288.
283. Kobylński Z. Struktury osadnicze na ziemiach polskich u schyłku starożytności i w początkach wczesnego średniowiecza. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk; Łódź, 1988. 240 s.
284. Kobylński U. i Z. Wczesnośredniowieczna ziemianka z Haciek na Podlasiu. Przyczynek do zagadnienia ciągłości kulturowych między Słowiańszczyzną wschodnią i zachodnią. *Słowianie i ich sąsiedzi we wczesnym średniowieczu* / red. M. Dulicz. Warszawa; Lublin, 2003. S. 293–302.
285. Kokowski A. Od Słowian do kultury pomorskiej. *Archeologia na drodze – drogi archeologii. VI wystawa Instytutu Archeologii UMCS w Muzeum UMCS*. Lublin, 2006. S. 12–17.
286. Kudrnáč J. Rekonstrukce slovanské chaty z Klučova. *Archeologické rozhledy*. 1957. R. IX. Sečit 2. S. 175–176, 193–196, 209–210.
287. Kuna M., Profantová N. Prague-Type culture houses. Aspects of form, function and meaning. *Historia Antiqua*. 2011. T. 20. P. 415–426.
288. Moszyński K. Kultura ludowa słowian. Warszawa, 1967. T. 1. Kultura materialna. 751 s.; T. 2. Kultura duchowa. Cz. 1. 832 s.
289. Musianowicz K. Osada z IX–X w. w Strzyżowie, pow. Hrubieszów na tle osadnictwa górnego Pobuża. *Wiadomości Archeologiczne*. 1975. T. XL/1. S. 83–112.
290. Musianowicz K. Zespół osadniczy z Gorodka obwód Roweńki (USRR) w świetle wczesnośredniowiecznego osadnictwa Wołynia. *Wiadomości Archeologiczne*. 1979. T. XLIV/2. S. 168–205.

291. Niedźwiedź J., Koman W. Okolice Hrubieszowa w pradziejach i wczesnym średniowieczu. Hrubieszów, 1996. 100 s. (*Biblioteka Towarzystwa regionalnego Hrubieszowskiego. T. 24*).
292. Parczewski M. Najstarsza faza kultury wczesnosłowiańskiej w Polsce. Kraków, 1988.
293. Parczewski M. Wczesnosłowiańskie odkrycia w Bachórze, pow. Rzeszów. *Polonia Minor Medii Aevi* / red. Z. Woźniak, J. Gancarski. Kraków; Krosno 2003. S. 191–209.
294. Parczewski M. Osady wczesnosłowiańskie (V/VI–VII w.) na trasie autostrady A4 w Południowo-Wschodniej Polsce. *Autostradą w przeszłość. Katalog wystawy*. Rzeszów, 2011. S. 97–108.
295. Piotrowski M. Kultura duchowa wczesnych słowian. Rozważania w oparciu o znaleziska archeologiczne z Lubelszczyzny. *Słowianie wschodnie w dorzeczu Wieprza i Bugu (historia–kultura–religia)* / red. J. Libera. Łęczna, 2008. S. 13–27.
296. Pleinerová I. Březno: experiments with building old Slavic houses and living in them. *Pamatky Archeologicke*. 986. R. LXXVII. Č. 1. S. 104–176.
297. Podgórska-Czopek J. Materiały z wczesnosłowiańskiej osady w Grodzisku Dolnym, stan. 3, woj. Rzeszów. *Archaeoslavica* / red. M. Parczewski. Kraków: Secesja, 1991. № 1. S. 9–60.
298. Podgórska-Czopek J. Grodzisko Dolne, stanowisko 22 – wielokulturowe stanowisko nad Dolnym Wisłokiem. Cz. II: Okresy rzymski i wczesnosłowiański. Rzeszów, 2009. 268 s.
299. Podwińska Z. Obróbka i zastosowanie surowców. Drewno. *Historia kultury materialnej Polski w zarysie. T. 1: od VII do XII wieku* / red. M. Dembińska, Z. Podwińska. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk: Wydawnictwo PAN, 1978. S. 131–146.
300. Podwińska Z. Zabudowa wiejska. Zabudowa grodowo-miejska. *Historia kultury materialnej Polski w zarysie. T. 1: od VII do XII wieku* / red. M. Dembińska, Z. Podwińska. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk: Wydawnictwo PAN, 1978. S. 202–220.

301. Pohorals'kyj J. Stanowiska archeologiczne z okresu wczesnego średniowiecza na Roztoczu Wschodnim. *Roztocze i jego mieszkańcy. Historia i kultura* / red. W. Łysiak. Tomaszów Lubelski; Lubaczów, 2012. T. 1. S. 75–84.
302. Poleska P., Bober J. Wczesnosłowiańska półziemianka ze stanowiska 5B (Wyciąże) w Krakowie-Nowej Hucie. *Materiały Archeologiczne Nowej Huty*. Kraków, 1996. T. XIX. S. 101–128.
303. Rauhut L. Osadnictwo wczesnośredniowieczne w Strzyżowie. *Wiadomości Archeologiczne*. 1957. T. XXIV. Z. 1–2. S. 113–129.
304. Šalkovský P. Häuser in der frühmittelalterlichen slawischen Welt. Nitra: Archeologický Ústav Slovenskej Akadémie Vied, 2001. 192 s.
305. Stanciu I. “Tonbrote” als indiz für die wanderung und die magisch-rituellen glauben und praktiken der frühen Slawen. *Eastern Review. Sanktuaria i kult. Interdyscyplinarny zespół naukowo-badawczy: drogi handlowe i szlaki pielgrzymie*. Łódź, 2001. T. 5. S. 123–154.
306. Zoll-Adamikowa H. Wczesnośredniowieczne półziemianki z tzw. korytarzykami z grodziska w Stradowie. *Archeologia Polski*. 1997. T. 42. S. 189–194.

Додаток А. ТАБЛИЦІ.

Таблиця 1.1. Пам'ятки кінця IV – першої половини V ст. із виявленими на них житлами.

Пам'ятка	Область, район	Рік дослідження	Дослідник	Кількість жител	Хронологія	Регіон; мікрорегіон
Бакота І ур. На клині	Хмельницька; Кам'янець-Подільський	1968-1971, 1976	Приходнюк О. М. Винокур І. С.	12	4 - 5 ст.	Середнє Подністер'я
Березець, ур. За Рудкою	Львівська, Городоцький	1981	Цигилик В. М.	1	к. 4 - п. 5 ст.	Верхнє Подністер'я
Бернашівка ур. Верхня Долина	Вінницька; Могилів-Подільський	1977-1978, 1987, 1989-1995	Винокур І.С.	9	серед. І тис.	Середнє Подністер'я
Каветчина ур. Лука	Хмельницька; Кам'янець-Подільський	1974-1977	Приходнюк О.М.	16	4 - 5 ст.	Середнє Подністер'я
Комарів	Чернівецька; Кельменецький	2013	Петраускас О. В.	1	к. 4 - п. 5 ст.	Середнє Подністер'я
Неслухів, ур. Лісковиця	Львівська; Буський	1983	Цигилик В. М.	1	к. 4 - п. 5 ст.	Західне Побужжя
Рудники ур. Голодівка	Львівська; Миколаївський	1980	Цигилик В. М.	1	к. 4 - п. 5 ст.	Верхнє Подністер'я
Сокіл ур. Острови	Хмельницька; Кам'янець-Подільський	1974, 1975, 1977-1979	Вакуленко Л. В., Приходнюк О. М.	22	2-а пол. 3 – 1-а пол. 5 ст.	Середнє Подністер'я
Стрілки II ур. Дубина	Львівська, Перемишлянський	2005–2007	Цигилик В. М.	2	к. 4 – п. 5 ст.	Верхнє Подністер'я
Теремці	Хмельницька; Кам'янець-Подільський	1979-1980	Баран В. Д.	29	4–5 ст.	Середнє Подністер'я
Черепин	Львівська; Пустомитівський	1954-1956	Баран В. Д.	2	к.4 - с. 5 ст.	Верхнє Подністер'я

Таблиця 1.2. Пам'ятки другої половини V–VII ст. із виявленими на них житлами

Пам'ятка	Область, район	Рік дослідження	Дослідник	Кількість жител	Хронологія	Регіон; мікрорегіон
Бакота I ур. На клині	Хмельницька; Кам'янець-Подільський	1968-1971, 1976–1980	Приходнюк О. М. Винокур І. С.	6	5-7 ст.	Середнє Подністер'я
Бакота II	Хмельницька; Кам'янець-Подільський	1970	Приходнюк О. М. Винокур І. С.	2	6-7 ст.	Середнє Подністер'я
Бахуж XVI	Польща, воєв. Підкарпатське, пов. Жешівський	1972-1976, 1989- 1996, 1998-2004	Парчевський М.	13	5/6-7 ст.	Верхнє Посяння
Бернашівка	Вінницька; Могилів-Подільський	1977-1978, 1987, 1989-1995	Баран В. Д., Винокур І. С., Журко О. І.	23	6-8 ст.	Середнє Подністер'я
Бовшів I ур. Підліски	Ів.-Франківська; Галицький	1961-1962	Крушельницька Л. І.; Баран В. Д.	5	6-7 ст.	Верхнє Подністер'я
Бовшів II ур. Сулива	Ів.-Франківська; Галицький	1962-1964	Баран В. Д.	4	6-7 ст.	Верхнє Подністер'я
Вашківці	Чернівецька; Вижницький	1972	Тимошук Б. О.	1	6-7 ст.	Верхнє Попруття (р. Черемош)
Велика Слобідка I	Хмельницька; Кам'янець-Подільський	1980–1984	Козак Д.Н., Мегей В.Ф.	7	6-7 ст.	Середнє Подністер'я
Владична I	Чернівецька; Хотинський	1971	Тимошук Б. О.	2	6-7 ст.	Верхнє Попруття
Волосів	Ів.-Франківська; Надвірнянський	1968	Вакуленко Л. В.	4	6-7 ст.	Середнє Подністров'я (р. Стримба)
Глибоке I , ур. Путрина, Словацьке Поле	Чернівецька; Глибоцький	1965-1969	Вакуленко Л. В.	9	6-7 ст.	р. Серет
Гореча I	Чернівецька; Чернівці	1970	Тимошук Б. О.	1	5-7 ст.	Верхнє Попруття
Гореча II	Чернівецька; Чернівці	1972, 1974	Тимошук Б. О.	8	5-7 ст.	Верхнє Попруття

Городок І (-на-Усті)	Рівненська; Рівненський	1960-1961	Свешніков І. К.	2	6-7 ст.	Погориння (р. Устя)
Городок (-на-Смотричі) (с. Мархлівка) ур. Гнилий Кут	Хмельницька; Городоцький	1966-1968	Приходнюк О. М. Винокур І. С.	27	с.6-п.8ст.	Середнє Подністер'я (р. Смотрич)
Горошева	Тернопільська; Борщівський	1970–1971	Баран В. Д., Пачкова С. П.	4	5-7 ст.	Середнє Подністер'я
Гродзіско Дольне ІІІ	Польща, воєв. Підкарпатське, пов. Лежайський			4	6-7 ст.	Середнє Посяння
Гродзіско Дольне ХХІІ	Польща, воєв. Підкарпатське, пов. Лежайський		Подгурска-Чопек Й.	8	6-7 ст.	Середнє Посяння
Дем'янів І ур. Мірчуки	Ів.-Франківська; Галицький	1962-1964	Баран В. Д.	3	6-7 ст.	Верхнє Подністер'я (р. Гнилої Липи)
Динув ХІ	Польща, Підкарпатське воєв., пов. Жешівський			1	6-7 ст.	Верхнє Посяння
Добринівці І	Чернівецька; Заставнівський	1969	Тимошук Б. О.	1	6-7 ст.	Середнє Подністер'я
Задубрівка І	Чернівецька; Заставнівський	1967	Тимошук Б. О.; Раппопорт П. О.	1	6-7 ст.	Верхнє Попруття
Звиняч ІІ ур. Муравщина	Тернопільська; Чортківський	1964	Крушельницька Л. І.	1	6-7 ст.	Середнє Подністер'я (Західне Поділля) (р. Серет)
Зелений Гай	Тернопільська; Заліщицький	1966-1967	Баран В. Д.	8	6-7 ст.	Середнє Подністер'я
Зимно ІV	Волинська; Володимир- Волинський	1988-1989, 1991- 1992	Гавритухін І.О.	4 (+2 печі)	с.5-7 ст.	Західнє Побужжя (р. Луга)
Зозів	Рівненська; Рівненський	1961-1963	Свешніков І. К.	2	6-7 ст.	Погориння (р. Устя)

Каветчина ур. Лука	Хмельницька; Кам'янець- Подільський	1974-1977	Приходнюк О.М.	11	5–7 ст.	Середнє Подністер'я
Кам'янка	Чернівецька; Глибоцький		Тимошук Б.О.	1	6-7 ст.	р. Серет
Клокучка І	Чернівецька; Чернівці	1972	Тимошук Б. О.	1		Верхнє Попруття
Кодин І	Чернівецька; Глибоцький	1971, 1974-1978	Тимошук Б. О., Русанова І. П.	15	5-7 ст.	Верхнє Попруття
Кодин ІІ	Чернівецька; Глибоцький	1971, 1974-1978	Тимошук Б. О., Русанова І. П.	17	5-7 ст.	Верхнє Попруття
Колодрібка	Тернопільська; Заліщицький	1967	Крушельницька Л. І.	1	6-7 ст.	Середнє Подністер'я
Коровія ІІ	Чернівецька; Глибоцький	1970	Тимошук Б. О.	2	6-7 ст.	Верхнє Попруття
Костянець	Рівненська; Дубнівський	1947	Свешніков І. К.	рештки п/к (?)	6-7 ст.	р. Стубла (ліва притока Горині)
Купин І (ур. Кулан)	Хмельницька; Городоцький	1966	Тимошук Б.О., Приходнюк О. М.	1	6-7 ст.	Середнє Подністер'я
Кургани	Рівненська; Острозький	1960	Пелешин М.А.	фрагмент п/к (?)	6-7 ст.	Погориння (пр. бер. р. Горині)
Липа	Рівненська; Дубнівський	1940	Островський М. І.	1	6-7 ст.	Надстир'я (р. Іква)
Луковиця І	Чернівецька; Глибоцький	1972	Тимошук Б. О.	1	6-7 ст.	Верхнє Попруття
Львів, «Золотий Лев»	Львів	1992	Петегирич В. М.	1	к.5-6 ст.	Західне. Побужжя (р. Полтва)
Львів, вул. Весела, 5	Львів	2014	Шніцар М., Ткач Є.	1	6 ст.	Західне. Побужжя (р. Полтва)
Муравиця	Рівненська; Млинівський	1985	Прищеп Б.А.	1	7 ст.	Надстир'я (р. Іква)
Мусорівка	Чернівецька; Заставнівський	1971	Тимошук Б. О.	1	6-7 ст.	Середнє Подністер'я
Непоротове	Чернівецька; Сокирянський	1975-1979	Крушельницька Л. І.	2 (+6 печей)	6-7 ст.	Середнє Подністров'я

Підберізі	Львівська; Пустомитівський	1974-1975	Козак Д. Н.	1	6-7 ст.	басейн р. Полтва (Зах. Побужжя)
Підбірі	Львівська; Пустомитівський	1977	Козак Д. Н.	1	6-7 ст.	басейн р. Полтва (Зах. Побужжя)
Підріжжя	Волинська; Ковельський	1967-1968; 1971	Русанова І. П.; Воляник В. К., Козак Д. Н.	9	6-п.8 ст.	лів. бер. р. Стохід
Пригородок І ур. Цвинтар	Чернівецька; Хотинський	1966	Тимошук Б. О., Приходнюк О. М.	1	6-7 ст.	Середнє Подністер'я
Рашків І	Чернівецька; Хотинський	1970, 1972–1977	Баран В. Д.	15	др. пол. 7 ст.	Середнє Подністров'я
Рашків ІІ	Чернівецька; Хотинський	1975, 1977	Баран В.Д.	14	6-7 ст.	Середнє Подністров'я
Рашків ІІІ	Чернівецька; Хотинський	1975–1978	Баран В.Д.	91	5-7 ст.	Середнє Подністров'я
Ріпнів І ур. Базнище	Львівська; Буський	1950; 1954	Захарук Ю. М., Ратич О. О.; Ауліх В. В., Баран В. Д.	2	5-7 ст.	Західне Побужжя
Ріпнів ІІ ур. Горохів, За Липами	Львівська; Буський	1957-1961	Баран В. Д.	10	5-7 ст.	Західне Побужжя
Ріпнів ІІІ	Львівська; Буський	1961	Баран В. Д.	1	6-7 ст.	Західне Побужжя
Рогізна І	Чернівецька; Чернівці	1972	Тимошук Б. О.	1	п.-с. 5 ст.	Верхнє Попруття
Ромош (ур. Звіринець)	Львівська; Сокальський	1971	Крушельницька Л.І., Долинська М.Л.;	1	6-7 ст.	Західне Побужжя
Свершів-Колонія- XXVIII В	воєв. Люблін, пов. Грубешів	1988	Закосцельна А., Гурба Я.	1	др. пол. 5 - 5/6 ст.	Західне Побужжя
Снячів І (ур. Толока)	Чернівецька; Сторожинецький	1971	Тимошук Б. О.	1	с. 5 ст.	Верхнє Попруття
Сокільники	Львівська; Пустомитівський	1974	Козак Д. Н.	1	6-7 ст.	басейн р. Верещиця (Верх. Подністер'я)
Стадники	Рівненська; Острозький	1980-1981	Бондарчук А.А.;	1	6-7 ст.	Погориння

Стара Жучка	Чернівецька; Чернівці	1972	Тимошук Б. О.	1	6-7 ст.	Верхнє Попруття
Студениця	Хмельницька; Кам'янець- Подільський	1965	Винокур І. С.	1	6-7 ст.	Середнє Подністер'я
Устя І	Хмельницька; Кам'янець- Подільський	1968-1971	Приходнюк О. М	7	6-7 ст.	Середнє Подністер'я
Хрінники, ур. За Лісом	Рівненська; Демидівський	2005	Козак Д. Н.	1	1-а пол. 6 ст.	Надстир'я
Хрінники, ур. Шанків Яр	Рівненська; Демидівський	2014–2015	Баюк В. Г., Погоральський Я. В.	1	6-7 ст.	Надстир'я
Чагор ІІ (ур. Селище)	Чернівецька; Глибоцький	1971	Тимошук Б. О.	1	6-7 ст.	Верхнє Попруття
Чепоноси І (ур. Кути)	Чернівецька; Хотинський	1971	Тимошук Б. О.	1	6-7 ст.	Середнє Подністер'я

Таблиця 1.3. Пам'ятки VIII–X/XI ст. із виявленими на них житлами

Пам'ятка	Область, район	Рік досліджень	Дослідник	Кількість жител	Хронологія	Регіон; мікрорегіон
Бакота I ур. На клині	Хмельницька; Кам'янець-Подільський	1971	Винокур І. С.	1 2	8-9 ст. 10-11 ст.	Середнє Подністер'я
Баламутівка II	Чернівецька; Заставніський	1971	Тимошук Б. О.	3	9-10 ст.	Середнє Подністер'я
Бернашівка	Вінницька; Могилів-Подільський	1977-1978, 1987, 1989-1995.	Баран В. Д., Винокур І. С.	2	8 ст.	Середнє Подністер'я
Біла III	Тернопільська; Чортківський	2006	Миська Р. Г., Погоральський Я. В.	1	к.9-10 ст.	Середнє Подністер'я, Західне Поділля (р. Серет)
Біла	Чернівецька; Кіцманський	1961, 1971	Тимошук Б. О.	2	к. 9-п.10 ст.	Верхнє Попруття
Білів	Рівненська; Рівненський	1966	Ауліх В.В.	1	10-11 ст.	Погориння
Боратин	Волинська; Луцький	1981-1982	Козак Д.Н.	3 4	9 ст. 10 ст.	Надстир'я, Волинь
		2009	Златогорський О.	3	9-10 ст.	
Буківна	Івано-Франківська; Тлумацький	1988-1992	Томенчук Б. П., Филипчук М. А.	8/6	9-10ст./10-11ст.	Середнє Подністер'я
Бучач, г. Федір	Тернопільська; Бучацький	1987	Гаврилюк О.М., Ягодинська М.О., Ситник О.С.	3	8 ст.	Середнє Подністер'я (Західне Поділля)
Великосілля	Чернівецька; Глибоцький	1963	Тимошук Б. О.	1	8-9 ст.	Верхнє Попруття
Верхні Станівці ур. Городище	Чернівецька; Кіцманський		Тимошук Б.О.	1	9-10 ст.	Верхнє Попруття
Володимир-Волинський ур. Білі Береги	Волинська	1955	Каргер М. К.	1	10 ст.	Західне Побужжя (р. Луга)
Галиця	Чернівецька; Сокирянський		Тимошук Б. О.	1	9-10 ст.	Середнє Подністер'я

Галич-Кринос ур. Базар, Плебанія	Ів.-Франківська; Галицький	1955; 1969-1971; 1973; 1981	Ауліх В.В.;	3 9 1 ур.Зол.Тік 2, стрілка мису	10-п.11 ст. 9-11 ст. 10-11 ст. 10-11 ст.	Верхнє Подністер'я (р. Луква)
Гологірки	Львівська; Золочівський	1988	Филипчук М. А.	1	10 ст.	Західне Побужжя (Гологори)
Горбове	Чернівецька;	1960	Тимошук Б. О.	1	9-10 ст.	Верхнє Попруття
Гордівці II	Чернівецька; Хотинський	1971	Тимошук Б. О.	1	9-10 ст.	Середнє Подністер'я
Гореча III, IV	Чернівецька; Чернівці	1971, 1972	Тимошук Б. О.	2	9-10 ст.	Верхнє Попруття
Горішні Шерівці I ур. Дворище	Чернівецька; Заставнівський	1972	Тимошук Б. О.	1	9-10 ст.	Верхнє Попруття
Горішні Шерівці VII (ур. Толока, городище)	Чернівецька; Заставнівський	1972	Тимошук Б. О.	2	9-10 ст.	Верхнє Попруття
Горішні Шерівці VIII ур. Долина	Чернівецька; Заставнівський	1972	Тимошук Б. О.	1	9-10 ст.	Верхнє Попруття
Городниця г. Богит	Тернопільська; Гусятинський		Тимошук Б. О.	5	10 ст.	Середнє Подністер'я; (Надзбруччя), Західне Поділля
Горошівці ур. Перші Тополі	Чернівецька; Заставнівський		Тимошук Б. О.	1	9-10 ст.	Верхнє Попруття
Городище Друге «Вал»	Волинська; Луцький	1977-1989	Кучінко М.М.	25	11 ст.	Надстир'я
Городок (на Усті), ур. Над Рудником	Рівненська; Рівненський	1925 1926-1927	Савіцка І. Древко М.	10	9-10 ст.	р. Устя, прит. Горині
Городок I (на Усті), ур. Кургани	Рівненська; Рівненський	1959-1961	Свешніков І. К.; Багрій Р.С.	4	9-10 ст.	р. Устя, прит. Горині
Городок ур. Пасовище	Волинська; Луцький	1990-1992	Козак Д. Н., Шкоропад В. В.	6	10-11 ст.	Надстир'я
Грозинці	Чернівецька; Хотинський	1971	Тимошук Б. О.	3	9-10 ст.	Верхнє Попруття
Деревляни ур. Пристань	Львівська; Кам'янка-Бузький		Пелещин М. А., Чайка Р. М.	1	8-9 ст.	Західне Побужжя

Дермань	Рівненська; Здолбунівський	1998	Прищепя Б.А.	1	10-11 ст.	Погориння
Добринівці II , городище	Чернівецька; Заставнівський	1973–1974	Тимощук Б. О.	16 оборонних зрубів (в т.ч. 9 ж.); 28 ж. на майданчику городища	9 ст.	Середнє Подністер'я
Добринівці II , селище	Чернівецька; Заставнівський	1973–1974	Тимощук Б. О.	2	9-10 ст.	Середнє Подністер'я
Добростани	Львівська; Яворівський	1989, 1995	Шишак В. І.	2	10-п.11 ст.	Верхнє Подністер'я (р. Верещиця)
Дорогобуж	Рівненська; Гошанський	1982-1995, 2003	Прищепя Б.А.	4	10 ст.	Верхнє Погориння
Дубно , замок	Рівненська	1995-1997	Гупало В.Д.	1	к. 10- 1-а пол. 11 ст.	Надстир'я, р. Іква
Жидачів I ур. Базіївка	Львівська; Жидачівський	1995	Корчинський О. М.	2	к. 9-п.10 ст.	Верхнє Подністер'я
Жорнів	Рівненська, Дубенський	1986-1987	Прищепя Б. А.	1	10 ст.	Верхнє Погориння
Завадів	Львівська; Жовківський	1990	Шишак В. І.	2	11 ст.	Західне Побужжя (Розточчя)
Загаї	Волинська; Горохівський		Кучінко М. М., Козак Д.Н.	7	10-11 ст.	Надстир'я
Затурці	Волинська; Локачинський	1967	Кучера М. П.	2	10-11 ст.	Верхнє Поприп'яття (р. Турія), Західна Волинь
Зимне IV	Волинська; Володимир- Волинський	1993	Гавритухін І. О.	1	9-10 ст.	Західне Побужжя (р. Луга)
Зозів	Рівненська; Рівненський	1961	Свешніков І.К.	1	10-11 ст.	Погориння (р. Устя)
Карапчів	Чернівецька; Вижницький		Тимощук Б.О.	1	9-10 ст.	р. Серет
Клокучка II	Чернівецька; Чернівці	1973	Тимощук Б. О.	7	9-10 ст.	Верхнє Попруття

Кодин І (с. Остриця)	Чернівецька; Глибоцький	1971, 1974–1979	Русанова І. П., Тимошук Б. О.	7	8 ст.	Верхнє Попруття
Кодин ІІ (с. Остриця)	Чернівецька; Глибоцький	1971, 1974–1979	Русанова І. П., Тимошук Б. О.	23	8 ст.	Верхнє Попруття
Коростувата ІІ	Чернівецька; Кіцманський	1972	Тимошук Б. О.	1	9-10 ст.	Верхнє Попруття
Коростувата	Чернівецька; Кіцманський	1983	Филипчук М. А	1	9-10 ст.	Верхнє Попруття
Коршів	Волинська; Луцький			1	10-11 ст.	Надстир'я
Крутилів VI, ур. Біля двох джерел	Тернопільська Гусятинський			1	10 ст.	Середнє Подністер'я (Надзбруччя), Західне Поділля
Купин І ур. Кулан	Хмельницька; Городоцький	1966	Тимошук Б.О., Приходнюк О. М.	1	8 ст.	Середнє Подністер'я
Листвин	Рівненська; Дубнівський	1971–1998	Чайка Р.М.	20	к.10-11 ст.	Погориння
Ломачинці	Чернівецька; Сокирянський		Тимошук Б. О.	1	9-10 ст.	Середнє Подністер'я
Луцьк (Гнідава)	Волинська; Луцький	1959; 1968-1969	Пелешин М.А.; Кучера М. П.	2 5	9-10 ст.	Надстир'я
Луцьк, центр	Волинська, м. Луцьк	2007	Шкоропад В.В., Баюк В.Г.	1	10-п.11 ст.	Надстир'я
Магала	Чернівецька; Новоселицький		Тимошук Б. О.	1	9-10 ст.	Верхнє Попруття
Малий Кучурів	Чернівецька; Заставнівський	1972	Тимошук Б. О.	1	9-10 ст.	Середнє Подністер'я
Межиріччя	Рівненська; Млинівський	1978	Свешніков І.К.	1	10-11 ст.	Надстир'я
Митків	Чернівецька; Заставнівський	1954	Тимошук Б. О.	1	9-10 ст.	Середнє Подністер'я
Михальча І ур. Поляна	Чернівецька; Сторожинецький	1971	Тимошук Б. О.	1	9-10 ст.	Верхнє Попруття
Михальча ІІІ ур. Перлева	Чернівецька; Сторожинецький	1973	Тимошук Б. О.	1	9-10 ст.	Верхнє Попруття

Муравиця	Рівненська; Млинівський	1965; 1976-1980; 1982, 1984, 1985	Нікольченко Ю.М.; Прищепя Б.А.	9	10-п.11 ст.	Надстир'я (р. Іква)
Мусорівка	Чернівецька; Заставнівський	1971	Тимошук Б. О.	1	9-10 ст.	Середнє Подністер'я
Незвисько	Івано-Франківська; Городенківський	1954-1957	Смірнова Г. І.	10	8-9 ст.	Середнє Подністер'я
Нова Жучка II, III	Чернівецька; Чернівці	1972	Тимошук Б. О.	2	9-10 ст.	Верхнє Попруття
Озлів	Рівненська; Млинівський	1978	Свешніков І.К	1	10-11 ст.	Надстир'я (р. Іква)
Остриця	Чернівецька; Глибоцький	1971	Тимошук Б. О.	1	9-10 ст.	Верхнє Попруття
Острог, плебанія	Рівненська	2004	Прищепя Б.А., Позіховський О.Л., Романчук О.М.	2	10-п.11 ст.	Погориння
Острожець	Рівненська; Млинівський	1960, 1965	Раппопорт П. О., Малевська М. В.	4	10-п.11 ст.	
Перебиківці I ур. Городище	Чернівецька; Хотинський	1969-1970	Тимошук Б. О.	2	10-11 ст.	Середнє Подністер'я
Перебиківці II ур. Цегельня	Чернівецька; Хотинський	1970	Тимошук Б. О.	2	8 ст.	Середнє Подністер'я
Перебиківці III ур. Лука	Чернівецька; Хотинський	1969-1970	Тимошук Б. О.	3	8 ст.	Середнє Подністер'я
Пересопниця	Рівненська; Рівненський	1978	Шеломенцев- Терський В. С.	1	10-11 ст.	Погориння (р. Стубла)
		1995-1998	Терський С. В.	3	8-п.11 ст.	
		2002-2005	Прищепя Б.А.	3	9-10 ст.	
Підгородище I	Львівська; Перемишлянський	1989, 1990	Корчинський О. М.;	2	9-10 ст.	вододіл Зах. Бугу Дністра (Гологори)
		2005	Филипчук М. А.	1		
Пліснеськ	Львівська; Бродівський	1990	Филипчук М. А.	4	9-10 ст.	Західне Побужжя (Вороняки)
Пригородок ур. Цвинтар	Чернівецька; Хотинський		Тимошук Б. О.	1	9-10 ст.	Середнє Подністер'я
Рашків I	Чернівецька; Хотинський	1970, 1972-1977	Баран В. Д.	65	8 ст.	Середнє Подністер'я

Ревне ІА , ур. Городище селище-супутник	Чернівецька; Кіцманський	1972, 1977-1980	Тимошук Б. О., Михайлина Л. П.	12	9 ст.	Верхнє Попруття
Ревне ІБ ур. Городище, городище	Чернівецька; Кіцманський		Тимошук Б. О., Михайлина Л. П.	2	10 ст.	Верхнє Попруття
Ревне ІБ ур. Городище, селище- супутник	Чернівецька; Кіцманський		Тимошук Б. О., Михайлина Л. П.	16	10 ст.	Верхнє Попруття
Ревне ІІ ур. Царина, городище	Чернівецька; Кіцманський	1972, 1977-1980	Тимошук Б. О., Михайлина Л. П.	11	9-10 ст.	Верхнє Попруття
Ревне ІІІ ур. Микулінка	Чернівецька; Кіцманський	1972	Тимошук Б. О., Михайлина Л. П.	2	10 ст.	Верхнє Попруття
Ревне ІV , селище над р. Рівняк	Чернівецька; Кіцманський		Тимошук Б. О., Михайлина Л. П.	4	9-10 ст.	Верхнє Попруття
Ревне ур. Кидрина	Чернівецька; Кіцманський		Тимошук Б. О., Михайлина Л. П.	1	9-10 ст.	Верхнє Попруття
Ревне ур. Веретенникове	Чернівецька; Кіцманський		Тимошук Б. О., Михайлина Л. П.	1	9-10 ст.	Верхнє Попруття
Ремезівці	Львівська; Золочівський	1965	Баран В. Д., Цигилик В. М.	1	8-9 ст.	Верхнє Подністер'я (р. Золота Липа)
Ржавинці ІІ	Чернівецька; Заставнівський	1973	Тимошук Б. О.	1	9-10 ст.	Середнє Подністер'я
Рівне , вул. Шкільна	Рівненська	2007	Прищепа Б. А.	2	10 ст.	Погориння
Рованці , ур. Гнідава	Волинська; Луцький	2003	Шкоропад В. В.	1	8-9 ст.	Надстир'я
Рокитне ІІ	Львівська; Яворівський	1989	Шишак В. І.	1	10-п.11 ст.	вододіл Зах. Бугу Дністра (Розточчя)
		2008	Погоральський Я. В.	2		
Ромош (ур. Димниця)	Львівська; Сокальський	1968	Ауліх В. В.	2	10-п. 11 ст.	Західне Побужжя
Рухотин ІІ	Чернівецька; Хотинський	1967, 1971	Тимошук Б. О.	1	9-10 ст.	Середнє Подністер'я
Садгора , городище	Чернівці		Тимошук Б.О.	1	9-10 ст.	Верхнє Попруття
Садгора , селище	Чернівці	1971	Тимошук Б. О.	1	8 ст.	Верхнє Попруття
Садгора (ур. Парикова)	Чернівці		Тимошук Б. О.	1	9-10 ст.	Верхнє Попруття
Снячів ІІ	Чернівецька;	1971	Тимошук Б. О.	2	9-10 ст.	Верхнє Попруття

ур. Садовий Кут	Сторожинецький					
Сокіл ур. Острови	Хмельницька; Кам'янець- Подільський	1974, 1975, 1977- 1979	Вакуленко Л.В., Приходнюк О. М.	14	9-10 ст.	Середнє Подністер'я
Солонсько	Львівська; Дрогобицький	1990	Филипчук М. А.	1	10-п.11 ст.	Верхнє Подністер'я (р. Тисмениця)
Стадники	Рівненська; Острозький	1980	Бондарчук А.А.	3 3 1	8 ст. 8-9 ст. 11 ст.	Погориння
Стільсько	Львівська; Миколаївський	1981-1994	Филипчук М. А., Шишак В. І.	4	9-10 ст.	Верхнє Подністер'я (р. Колодниця)
Стрижів	Польща, воєв. Люблінське; пов. Грубешівський	1935-1937, 1939 1959 1961	Подковінська З.; Глосік Є.	12	с. 9 ст., с. 10 ст.	Західне Побужжя
Судова Вишня І	Львівська; Мостиський		Ратич О. О.	5	к.10-11 ст.	Надсяння
Теребовля ур. Черпало ур. Замкова Гора	Тернопільська	1987	Ягодинська М. О.	2	10 ст.	Середнє Подністер'я (Західне Поділля)
		2005	Миська Р. Г., Погоральський Я. В.	1		
Тишиця ур. Городище	Львівська; Кам'янка-Бузький	1979-1981	Пелешишин М. А., Чайка Р. М.	1	к.10–п.11 ст.	Західне Побужжя
Точевики	Рівненська; Острозький	1993	Прищепа Б.А.	1	10-11 ст.	Погориння
Усичі, хут. Валентинів	Волинська; Луцький		Фіцке Я.	4	10-11 ст.	Надстир'я
Хорів	Рівненська; Острозький	1974-1976	Чайка Р.М.	8	8-п.11 ст.	Погориння
Хотин ІІІ	Чернівецька; Хотинський	1966	Тимошук Б. О.	1	8-9 ст.	Середнє Подністер'я
Хрінники	Рівненська; Демидівський	1993-2013	Козак Д. Н., Прищепа Б. А.	55	к.7-п.11 ст.	Надстир'я
Цурень ур. Окопи	Чернівецька; Глибоцький	1972	Тимошук Б. О.	1	8 ст.	Верхнє Попруття

Чемерин	Волинська; Ківерцівський	1988-1990	Терський С.В.	3	10-11 ст.	Погориння
Червоне	Чернівецька; Чернівці	1971	Тимошук Б. О.	2	8 ст.	Верхнє Попруття
Чернівці I, селище	Чернівці		Тимошук Б. О.	7		Верхнє Попруття
Чернівці II, селище	Чернівці		Тимошук Б. О.	2		Верхнє Попруття
Черчик I	Львівська; Яворівський	2004	Погоральський Я. В.	4	2-а пол. 10- п. 11 ст.	Середнє Надсяння
Черчик II	Львівська; Яворівський	2003	Петегирич В. М., Павлів Д.Ю.	3	2-а пол. 10- п. 11 ст.	Середнє Надсяння
Чорнівка I	Чернівецька; Новоселицький	1979, 1983, 1984	Войнаровський В.М.	16	2-а пол. 7 – 1-а пол. 9 ст.	Верхнє Попруття
Чорнівка II ур. Рули	Чернівецька; Новоселицький		Тимошук Б. О.	6		Верхнє Попруття
Чорнівка III (ур. Малі Ярки)	Чернівецька; Новоселицький		Тимошук Б. О.	4		Верхнє Попруття
Шилівці (ур. Зруб)	Чернівецька; Хотинський		Тимошук Б. О.	1		Верхнє Попруття
Широка Поляна ур. Гумина	Чернівецька; Глибоцький	1971	Тимошук Б. О.	2	9-10 ст.	р. Серет

Таблиця 2.1. Характеристика основних елементів котлованів і опалювальних пристроїв* жител кінця IV – першої половини V ст. БАКОТА І [за: *Винокур, Горішній*, 1994]

Житло №	КОТЛОВАН				ОПАЛЮВАЛЬНИЙ ПРИСТРІЙ								
	L×N, м	Площа, м²	Н від рівня, м суч./дав пов./ материка с/д/м	Стовпові ямки (кути+ посередині стін)	ТИП	ПАРАМЕТРИ			L×N, м Н, м	ЧЕРІНЬ			
						L×N, м Н, м	Площа, м²	V, м³		Відносно долівки			
										на рівні	материк, остан.; земл. підс.	нижче рівня	кам. вимостка
13	2,4×3,7	8,88	0,35-0,4д		К	<u>0,9×1</u>	0,9		<u>0,5×0,4</u>	+			
22	3,8×3,5	13,3	1,75с/1,1д		В житло?				<u>1,4×1,1</u>				
23	4,1×3	12,3	1,4с/0,9д		В+В				<u>1)1,3×1,1</u> <u>2)0,8×0,7</u>	2)+			2)+
30	4×3,8	15,2	0,45д	0+3	К	<u>1,8×1,6</u>	2,88		<u>0,6×0,6</u>	+			
31	4×3,2	12,8	1с/0,6д		К	<u>1,4×1,1</u>	1,54		<u>0,6×0,6</u>	+			
33	3,1×4	12,4	0,9с/0,5д		К+В	<u>К)0,9×1,1</u> <u>В) 0,7×0,6</u>	1			+			
35	3,3×3,3	10,89	1,1с/0,55-0,6д	0+2	К	<u>1,4×1,2</u>	1,68		<u>0,6×0,5</u>	+			
36	3,8×7,6	28,88	0,45-0,5с		В+В житло?				<u>0,6×0,7</u>	+			
37	2,8×3,7	10,36	0,75д		К	<u>1,2×1</u>	1,2		<u>0,4×0,5</u>	+			
58		~18	0,65-0,7д	3+3	К+В	<u>К)1,6×1</u> <u>0,55-0,6</u> <u>В)1,5×1</u>	1,6	0,96		К)+	В)зп		В)+
63	3,9×4,1	15,99	0,9с/0,45-0,5д	2+0	К+В+В	<u>К)1,4×1,1</u> <u>В1)0,6×0,7</u> <u>В2) 0,6×0,7</u>	1,54			+			
65	2,6×4	10,4	1,4с/0,65-0,7д	1+0	К	<u>1,3×1,25</u>	1,63		<u>0,65×0,5</u>	+			
76	2,8×3,9	10,92	0,55д		К+В	<u>К)1,5×2</u> <u>В)0,76×0,65</u>	3		<u>К)0,6×0,8</u>	+			
82	3×4	12	1,1-1,2с/0,65- 0,7д		В	0,8×0,75				+			

Таблиця 2.2. Характеристика основних елементів котлованів і опалювальних пристроїв жител другої половини V–VII ст.
БАКОТА I, II [за: *Винокур, Горішній, 1994*]

Житло №	КОТЛОВАН				ОПАЛЮВАЛЬНИЙ ПРИСТРІЙ								
	L×N, м	Площа, м ²	Н від рівня, м суч./дав пов./материка с/д/м	Стовпові ямки (кути+ посередині стін)	ТИП	ПАРАМЕТРИ			L×N, м Н, м	ЧЕРІНЬ			
						L×N, м Н, м	Площа, м ²	V, м ³		Відносно долівки			
										на рівні	земл. підс. материк. остан.;	нижче рівня	вимог. кам.
2/I	3,7×3	11,1	0,5-0,7с		К+Н	<u>К)2×1,6</u> <u>Н)1,2×1</u>	3,2			К) +			
4/I	3,7×2,6	9,62	0,9с		К+В	<u>1,1×0,9</u>	1			+			
5/I	4×2,7	10,8	0,7с		К	<u>1,7×1</u> <u>0,5</u>	1,7	0,85		+			
20/I	2,5×4,2	10,5	0,35-0,4д		К					+			
21/I	3,2×4,3	13,76	0,25-0,3д		К	<u>1,1×1,3</u>	1,43		<u>0,8×0,5</u>	+			
42/I	4×3,5	14	1,4с/0,5д	2+0	К	<u>1,2×0,9</u>	1,08		<u>0,6×0,5</u>	+			
1/ II	4×4,2	16,8			К	<u>1×0,9</u>	0,9		<u>0,4×0,5</u>	+			
2/ II	3,8×4	15,2			К	<u>1×0,9</u>	0,9		<u>0,4×0,5</u>	+			

Таблиця 2.3. Характеристика основних елементів котлованів і опалювальних пристроїв жител другої половини V–VII ст.
ГОРОДОК (на Смотричі) [за: *Приходнюк, 1975*]

Житло №	КОТЛОВАН				ОПАЛЮВАЛЬНИЙ ПРИСТРІЙ								
	L×N, м	Площа, м ²	Н від рівня, м суч./дав пов./материка с/д/м	Стовпові ямки (кути+ посередині стін)	ТИП	ПАРАМЕТРИ			L×N, м Н, м	ЧЕРІНЬ			
						L×N, м Н, м	Площа, м ²	V, м ³		Відносно долівки			
										на рівні	земл. підс. материк. остан.;	нижче рівня	вимог. кам.
1	4×3,8	15,2	0,5д		К+В					+			
2	4,2×3,4	14,28	0,9с		К						+мо		

3	4×4,4	17,6	0,9c	1+0	K							+	
4	3,3×2,6	8,58	0,6c		K	<u>1,3×1,3</u>	1,69				+MO		+KAM
5	3,3×3	9,9	0,9c		K	<u>1×1</u>	1		<u>0,06</u>			+	
6	4,2×3,2	13,44	0,6c		K	<u>1,2×1</u>	1,2					+	
7	4,3×4	17,2	0,9c		K	<u>1×1</u>	1					+	
8	3×3	9	1,1c		K				<u>1×?</u>	+			
9	3,4×3	10,2	1c		K	<u>1,1×1</u>	1,1			+			
10	3,1×2,9	8,99	0,8c		K	<u>1,1×1</u>	1,1			+			
11	3,25×2,9	9,43	0,8c		K				1,4×?		+MO		
12	3,4×3	10,2	0,7c	4+0	K	<u>1,1×1</u>	1,1			+			
13	3,5×3,2	11,2	1c		K				<u>0,9</u>	+			
14	3×2,4	7,2	0,7c		K	<u>1,1×1,4</u>	1,54			+			
15	3,5×3,3	11,55	0,9c		K	<u>1,1×1,3</u>	1,43		<u>0,9</u>	+			
16	3,4×2,8	9,52	0,7c		K	<u>1,2</u>				+			
17	2,9×2,7	7,83	1,4c		K	<u>1×1</u>	1			+			
18	3,2×2,4	7,68	0,6c		K					+			
19	3,8×3	11,4	0,6c		B				1,2×1				
20	3,9×3,3	12,87	0,65c		K	<u>1,2×1</u>	1,2				+MO		
21	3,6×2,6	9,36	0,7c		K	<u>1×0,8</u>	0,8			+			
22	4,5×3,5	15,75	1c		K	<u>1×1,3</u> 0,7	1,3	0,91				+	
23	4,5×3,8	17,1	0,8c		K	<u>1,5×1,5</u> 0,5	2,25	1,13				+	
24	3,2×3	9,6	0,8c		K	<u>1×0,7</u>	0,7			+			
25	3,5×3	10,5	0,9c		K							+	
26	4,1×3,2	13,12	0,9c		B					+			
27	4,1×3	12,3	1c		K	<u>1,6×1,6</u>	2,56					+	

Таблиця 2.4. Характеристика основних елементів котлованів і опалювальних пристроїв жител другої половини V–VII ст.
ЗЕЛЕНИЙ ГАЙ [за: Баран, 1972]

Житло №	КОТЛОВАН				ОПАЛЮВАЛЬНИЙ ПРИСТРІЙ								
	L×N, м	Площа, м²	Н від рівня, м	Стовпові ямки (кути+ посередині стін)	ТИП	ПАРАМЕТРИ			ЧЕРІНЬ				
						$\frac{L \times N, \text{ м}}{H, \text{ м}}$	Площа, м²	V, м³	$\frac{L \times N, \text{ м}}{H, \text{ м}}$	Відносно долівки			
			на рівні							земл. підс. материк. остан.;	нижче рівня	вимістка	
1	3,3×2,3	7,59	1,4с	4+2	В	0,53×0,45							
3	3,72×3,5	13,02	0,87с	4+1	К	$\frac{1)0,6 \times 0,45}{2)0,4 \times 0,6}$	0,27		$\frac{1) \quad}{0,05-0,07}$ $\frac{2) \quad}{0,03-0,04}$	2)+		1)+	
4	2,9×3	8,7	1,05с	4+2	К	$\frac{\quad}{0,5}$			$\frac{0,58 \times 0,5}{0,05}$	+			+кам
6	3,78×4,1	15,5	1,26–1,47с	4+4	К				$\frac{0,5 \times 0,6}{0,04}$				
7	3,86×4	15,44	1,1–1,2с	4+4	К				$\frac{0,6 \times 0,6}{0,03-0,05}$			+	
8	4,1×4,2	17,22	1,55с	4+4	К	$\frac{\quad}{0,5}$			$\frac{0,62 \times 0,47}{0,05-0,07}$	+			+кам
9	3,4×3,57	12,14	1с	4+4	К				$\frac{0,32 \times 0,75}{0,04}$		+		+кам
10	4,11×3,9	16,03	0,82–0,97с	3+3	К				$\frac{0,75 \times 0,54}{0,03-0,08}$				

Таблиця 2.5. Характеристика основних елементів котлованів і опалювальних пристроїв жител другої половини V–VII ст.
КОДИН І-ІІ [за: Русанова, Тимошук, 1984]

Житло №	КОТЛОВАН				ОПАЛЮВАЛЬНИЙ ПРИСТРІЙ									
	L×N, м	Площа, м²	N від рівня, м	Стовпові ямки (кути+ посередині стін)	ТИП	ПАРАМЕТРИ								
			суч./дав пов./материка с/д/м			ПІЧ			ЧЕРІНЬ					
						L×N, м Н, м	Площа, м²	V, м³	L×N, м Н, м	Відносно долівки				
										на рівні	земл. підс.	материк. остан.;	нижче рівня	вимістка
1/І			0,4м		К	1,15×1	1,15			+				

5/I	2,9×?		0,3м	2+0	К					+			
6/I	3,8×?		0,2м		К					+			
9/I			0,5д		К				<u>0,8</u>	+			
10/I	2,6×3	7,8	0,4д/0,2м	4+0	К				<u>0,5×0,3-0,4</u>	+			
13/I	3,9×3,7	14,43	0,7д	4+2	К				<u>0,4×0,55</u>	+			+кам
15/I	3×3	9	0,4м	0+2	К	<u>1,2×1,1</u>	1,32			+			
16/I				1+0	К	<u>1,4×1,5</u>	2,1			+			
17/I	4×3,6	14,4	0,6м	2+3	К	<u>1,6×1,6</u>	2,56		<u>0,5×0,8</u>	+			
20/I	2,8×2,8	7,84	0,5м	4+2	К				<u>0,6×0,4</u>	+			
21/I	2,2×2	4,4	0,45м		К				<u>0,4×0,4</u>	+			
22/I	3,4×3	10,2	0,6м										
24/I	2,8×?		0,4м		К				<u>0,6×0,4</u>	+			
26/I	3,5×3,6	12,6	0,4м	4+4	К				<u>0,6×0,7</u>	+			
29/I	3,6×?		0,5м		К					+			
9/II	3,3×2,9	9,57	0,05-0,15м	4+4	К				<u>0,8×0,5</u>	+			
10/II	3,1×3,2	9,92	0,3-0,5м	4+2	К				<u>0,85×0,6</u>	+			
12/II	4,45×5,4	24,03		4+2	К	1) <u>1,2×1,3</u> 0,7 2) <u>1,6×1,4</u>	1,56	1)1,09	<u>0,8×0,6</u>	1)+	2)+		
14/II	4,6×4,3	19,78	0,35-0,6м	3+0	К					+			
16/II	3,2×3,6	11,52	0,3м	2+0	К				<u>0,5×0,6</u>	+			
17/II	3,5×3,7	12,95	0,2-0,4м	3+3	К				<u>0,4×0,7</u>	+			
21/II	3,2×3,25	10,4	0,1-0,4м	4+0	К				<u>0,55×0,6</u>	+			
23/II	3,9×4,3	16,77	0,3с		К				<u>0,5×0,7</u>	+			+кам
24/II					К				<u>0,45×0,7</u>	+			+кам
25/II	2,7×2,3	6,21	0-0,1м	1+0	К	<u>1,0×0,8</u>	0,8		<u>0,4×0,5</u>	+			

26/II	2,8×2,2	6,16	0,1м	1+1									
27/II	3×3,2	9,6	0,25м	3+1	К				<u>0,85×0,6</u>	+			
28/II	3,4×3,6	12,24	0,2м	0+1	К	<u>1,6×1,2</u>	1,92		<u>0,8×0,4</u>	+			+кам
30/II	3,7×4,3	15,91	0,4м	4+4	К	<u>1,6×1</u> 0,9	1,6	1,44	<u>0,8×0,5</u>	+			
33/II	2-2,2×2,3-2,4	~4,9	0,35м		В					2)+		1)	
34/II	3×2,3	6,9	0,1м		К				<u>0,3×0,5</u>	+			
38/II	3,6×3,2	11,52	0,2м	3+1	К	<u>1,2×0,9</u> 0,6	1,08	0,65	<u>0,5×0,6</u>	+			

Таблиця 2.6а. Характеристика основних елементів котлованів і опалювальних пристроїв жител кінця IV – першої половини V ст. ЛУКА-КАВЕТЧИНСЬКА [за Вакуленко, Приходнюк, 1984]

Житло №	КОТЛОВАН				ОПАЛЮВАЛЬНИЙ ПРИСТРІЙ								
	L×N, м	Площа, м ²	Н від рівня, м	Стовпові ямки (кути+ посередині стіл)	ТИП	ПАРАМЕТРИ							
						ПІЧ			ЧЕРІНЬ				
			<u>L×N, м</u> Н, м			Площа, м ²	V, м ³	<u>L×N, м</u> Н, м	Відносно долівки				
			на рівні	земл. підс. материк. остан.;	нижче рівня	висотка							
2	4,3×3,7	15,91	1,2-1,4с		К	<u>1,5×1,8</u> 0,5	2,7	1,35	<u>0,8</u>	+			
4	3,6×4,5	16,2	1,4с		К+К	<u>1)1,5×1,5</u> 2) <u>1×1</u>	2,25		<u>1)1,0</u> <u>2) 0,4</u> <u>0,9</u>	1)+	2)+зп		
5	4×5,8	23,2	1,1с		К					+			
7	3,2×2,7	8,64	1,5с		К	<u>1,2×1,1</u>	1,32			+			
9	3,2×3	9,6	1,6с		К	<u>1,4×1,3</u>	1,82			+			
13	4,4×3,8	16,72	1,5с	4+4	К				<u>0,8×0,5</u>	+			
15	3,4×3,2	10,88	1,4с		К	<u>1×0,9</u>	0,9			+			
18	2,8×2,8	7,84	1,7с		К				<u>0,6</u>			+	
19	2,6×2,8	7,28	1,55с		К	<u>1,2×1,5</u>	1,8		<u>0,8</u>	+			

22	4,4×3,1	13,64	1,1с		К	<u>1×0,8</u>	0,8				+мо		
23	2,3×3	6,9	1,2с	0+1	К	<u>1,1×1,1</u>	1,21			+			
24	2,3×2,2	5,06	1,2с		К	<u>1,2×1</u>	1,2			+			
25	4,8×4	19,2	1,6с	4+2	К	<u>1,8×1,4</u>	2,52			+			
26	3,2×3,6	11,52	1,8с		К	<u>1,3×1,4</u>	1,82			+			
28	2,8×2,8	7,84	0,6с		К	<u>1×1</u>	1				+мо		
29	4,8×3,6	17,28	1,1с	4+4	К	<u>1)1,6×1,4</u>	2,24			1)+	2)+зп		

Таблиця 2.66. Характеристика основних елементів котлованів і опалювальних пристроїв жител другої половини V–VII ст.
ЛУКА-КАВЕТЧИНСЬКА [за Вакуленко, Приходнюк, 1984]

Житло №	КОТЛОВАН				ОПАЛЮВАЛЬНИЙ ПРИСТРІЙ								
	L×N, м	Площа, м²	Н від рівня, м	Стовпові ямки (кути+ посередині стіл)	ТИП	ПАРАМЕТРИ							
						ПІЧ			ЧЕРІНЬ				
						<u>L×N, м</u> Н, м	Площа, м²	V, м³	<u>L×N, м</u> Н, м	Відносно долівки			
			суч./дав пов./ материка с/д/м							на рівні	материк; остан.; земл. підс.	нижче рівня	висотка
1	3,2×3,2	10,24	1с	4+0	К				<u>0,7</u>	+			
3	2,8×3	8,4	1,1с		К	<u>1×1,3</u> 0,5	1,3	0,65	<u>0,8</u>	+			
6	2,8×3	8,4	1,3-1,4с		К	<u>1,2×1</u> 0,3	1,2	0,36		+			
8	3,7×3,5	12,95	1,5с		К	<u>1,4×1,3</u> 0,4	1,82	0,73		+			
10	2,4×2,4	5,76	1,6с		К	<u>1,4×1,4</u>	1,96		<u>0,4×0,9</u>	+			
11	3,25×3,2	10,4	1,1с		К	<u>1,2×1</u>	1,2			+			
12	2,7×2,8	7,56	1,3с		К	<u>1,2×1</u> 0,3	1,2	0,36		+			
14	3×2,7	8,1	1,1с		К	<u>1,1×1,1</u>	1,21			+			

20	2,9×2,9	8,41	1,5с		К	<u>1,2×1</u>	1,2		<u>0,8</u>		+мо		
21	3×3,1	9,3	1,1с		К	<u>1,1×0,8</u> 0,5	0,88	0,44		+			
27	3,6×3,6	12,96	1,5с		К	<u>1,2×1,4</u> 0,4	1,68	0,67		+			

Таблиця 2.7. Характеристика основних елементів котлованів і опалювальних пристроїв жител другої половини V–VII ст.
РАШКІВ I [за: Баран Я., 2004]

Житло №	КОТЛОВАН				ОПАЛЮВАЛЬНИЙ ПРИСТРІЙ								
	L×N, м	Площа, м ²	Н від рівня, м суч./дав пов./ материка с/д/м	Стовпові ямки (кути+ посередині стіл)	ТИП	ПАРАМЕТРИ							
						ПІЧ			ЧЕРІНЬ				
						<u>L×N, м</u> Н, м	Площа, м ²	V, м ³	<u>L×N, м</u> Н, м	Відносно долівки			
										на рівні	земл. остан.; материк. рівня підс.	нижче рівня	висота
6	2,9×3	8,7	0,6м	0+1	К	<u>1,2×1,2</u> 0,5	1,44	0,72	<u>0,41×0,53</u> 0,02-0,03	+			
16	2,75×3,2	8,8	0,67м	1+0	К				<u>0,4×0,57</u> 0,02-0,03	+			
22	3,75×3,9	14,63	0,6м		К	<u>1,35×1,59</u> 0,59	2,15	1,27	<u>0,57×0,62</u>	+		+	
24	2,9×3,3	9,57	0,6м	0+1	К	<u>1,34×1,45</u> 0,6	1,94	1,17	<u>0,64×0,72</u>	+			
25	2,8×2,8	7,84	0,45с/ 0,22м		К				<u>0,32×0,47</u> 0,03-0,04	+			
27	2,54×3,2	8,13	0,45м		К	<u>0,86×1,16</u> 0,4	1	0,4	<u>0,5×0,68</u> 0,01-0,02		+мо		
33	3,1×3,5	10,85	0,4м	1+3	К						+мо		
34	3,8×3,95	15,01	0,32м	3+3	К	<u>1,5×1,7</u> 0,35	2,55	0,89	<u>0,48×0,9</u> 0,02-0,03	+			
36	2,5×2,8	7	0,3м		К	<u>0,85×0,95</u> 0,37	0,8	0,3	<u>0,35×0,5</u> 0,03-0,04				
39	3,15×3,45	10,87	0,55м	1+0	К				<u>0,5×0,6</u>				
40	3×3,2	9,6	0,5-0,55		К				<u>0,36×0,42</u> 0,02-0,04				
50	3,4×3,5	11,9	1,16м	0+2	К	<u>1,5×1,7</u> 0,65	2,55	1,66	<u>0,55×1</u> 0,02-0,03	+			
53	2,4×2,4	5,76	0,55м		К	<u>1×1,25</u>	1,25		<u>0,45×0,45</u>				

									0,02-0,03				
55	3,5×3,5	12,25	1м	0+2	К	$\frac{1,2 \times 1,65}{0,75}$	1,98	1,49	$\frac{0,6 \times 0,72}{0,035-0,04}$				
62	2,4×2,4	5,76	0,25м		К	$\frac{0,9 \times 1,3}{0,01-0,02}$	1,17		$\frac{0,34 \times 0,62}{0,01-0,02}$				

Таблиця 2.8. Характеристика основних елементів котлованів і опалювальних пристроїв жител другої половини V–VII ст.
РАШКІВ II [за: Баран, 1988]

Житло №	КОТЛОВАН				ОПАЛЮВАЛЬНИЙ ПРИСТРІЙ								
	L×N, м	Площа, м ²	Н від рівня, м	Стовпові ямки (кути+ посередині стіл)	ТИП	ПАРАМЕТРИ							
						ПЧ			ЧЕРІНЬ				
			$\frac{L \times N, \text{ м}}{H, \text{ м}}$			Площа, м ²	V, м ³	$\frac{L \times N, \text{ м}}{H, \text{ м}}$	Відносно долівки				
		суч./дав пов./ материка с/д/м						на рівні	земл. підс.	материк. остан.;	нижче рівня	вимістка	
1			1,5- 1,8с/0,7м		К								
2					К	$\frac{0,4-0,5}{0,5}$							
3	3,2× 3,3	10,56	1,6с/0,7м		К	$\frac{1 \times 1}{0,5}$	1	0,5	0,5×0,6	+			
4			1-1,7с		К								
5	3,1×3,2	9,92	2с/1м	1+0	К	$\frac{1,5 \times 1,15}{0,6}$	1,72		$\frac{0,45 \times 0,75}{0,6}$	+			
6	3,2× 3,3	10,56	1,95с/1м		К	$\frac{? \times 0,9}{0,6}$			$\frac{0,35 \times 0,6}{0,6}$	+			
7			1,7с		К								
8			2с		К								
9	3×3	9	1,7с/0,7м		К	$\frac{1 \times 0,9}{0,6}$	0,9		$\frac{0,4 \times 0,6}{0,6}$	+			
10	3×2,6	7,8	1,55с/0,6м		К	$\frac{1 \times 1}{0,45}$	1	0,45	$\frac{0,35 \times 0,45}{0,6}$	+			
11	3,5×?		1,6с/0,5м		К								
12	3,3×2,9	9,57	2с/0,7м		К	$\frac{0,9 \times 0,6}{0,6}$	0,54		$\frac{0,6 \times 0,45}{0,6}$	+			
13	3,5×3,6	12,6	1,7с/0,7м		К	$\frac{1 \times 1,1}{0,6}$	1,1	0,66	$\frac{0,5 \times 0,6}{0,6}$			+	
14	3,1×?		0,2м										

Таблиця 2.9. Характеристика основних елементів котлованів і опалювальних пристроїв жител другої половини V–VII ст.
РАШКІВ III [за: Баран, 1988]

Житло №	КОТЛОВАН				ОПАЛЮВАЛЬНИЙ ПРИСТРІЙ								
	L×N, м	Площа, м ²	Н від рівня, м суч./дав пов./мате-рика с/д/м	Стовпові ямки (кути+ посередині стін)	ТИП	ПАРАМЕТРИ							
						ПІЧ			ЧЕРІНЬ				
						L×N, м Н, м	Площа, м ²	V, м ³	L×N, м Н, м	Відносно долівки			
										на рівні	земл. підс. материк, остан.;	нижче рівня	висотка
1	2,8×3,1	8,68	1,35с/0,8м		К	<u>0,6×0,9</u> 0,3-0,5	0,54	0,27	<u>0,3×0,4</u> 0,03-0,04		+зп		
2	2,7×2,8	7,56	1,2с/0,4м		К	<u>0,7×0,7</u> 0,25-0,35	0,49		<u>0,4×0,6</u> 0,02-0,03	+			
3	2,4×2,6	6,24	1,45с/ 0,6м		К	<u>0,8×0,8</u> 0,2-0,45	0,64		<u>0,4×0,5</u>		+мо		
4	2,45×2,75	6,74	1,25с/ 0,46м		К	<u>0,8×0,8</u> 0,2-0,4	0,64	0,26	<u>0,4×0,5</u> 0,02-0,04	+			
5	2,95×?		1,35с/ 0,54м		К	<u>1×1</u> 0,5-0,6	1	0,6	<u>0,45×0,6</u> 0,02-0,03	+			
6	2,75×2,8	7,7	1,4с/ 0,6м	0+1	К	<u>1×1</u> 0,35-0,52	1	0,52	<u>0,4×0,6</u> 0,03-0,04	+			
7	2,4×2,7	6,48	1,2с/ 0,4м		К	<u>0,8×0,8</u> 0,2-0,25	0,64		<u>0,4×0,5</u> 0,02-0,03	+			
8	2,4×2,9	6,96	1,4с/0,6м		К	<u>0,5×1</u> 0,4-0,6	0,5	0,3	<u>0,5×0,3</u> 0,03-0,04	+			
9	2,45×2,6	6,37	1,35с/0,5м		К	<u>0,8×0,9</u> 0,25-0,5	0,72	0,36	<u>0,4×0,5</u> 0,03-0,04	+			
10	2,6×2,8	7,28	1,35с/ 0,56м			<u>0,8×1</u> 0,3-0,5	0,8	0,4	<u>0,4×0,53</u> 0,02-0,04	+			
11	2,35×2,45	5,76	1,4с/ 0,6м		К	<u>0,8×0,9</u>	0,72		<u>0,4×0,6</u> 0,03-0,04	+			
12	2,4×2,4	5,76	1,45с/ 0,66м		К	<u>0,7×1</u> 0,3-0,6	0,7	0,42	1) <u>0,46×0,57</u> 0,03-0,04 2) <u>0,35×0,35</u> 0,03-0,04	+			
13	2,5×3	7,5	1,3с/ 0,5м			<u>1×1</u> 0,4-0,5	1	0,5	<u>0,45×0,55</u> 0,02-0,03	+			
14	2,6×2,8	7,28	1,4с/ 0,6м		К	<u>0,9×1</u> 0,4-0,6	0,9	0,54	<u>0,45×0,5</u> 0,03-0,04	+			
15	2,1×2,1	4,41	1,25с/ 0,45м		К	<u>0,7×0,8</u> 0,25-0,4	0,56		<u>0,45×0,5</u> 0,02-0,04	+			

16	2,25×2,5	5,63	1,5с/0,7м		K	$\frac{1 \times 1}{0,6}$	1	0,6	$\frac{0,4 \times 0,6}{0,02-0,03}$	+			
17	2,8×3	8,4	1,45с/ 0,7м		K	$\frac{0,8 \times 1}{0,35-0,55}$	0,8	0,44	$\frac{0,45 \times 0,65}{0,02-0,04}$	+			
18	2,5× 1,7-1,8	4,25	1,4с/0,6м		K	$\frac{0,95 \times 0,97}{0,48-0,6}$	0,92	0,55	$\frac{0,03-0,04}{0,03-0,04}$	+			
19	2,2× 2,2	4,84	1,45с/ 0,55м		K	$\frac{0,75 \times 0,9}{0,3-0,45}$	0,68	0,3	$\frac{0,37 \times 0,5}{0,02-0,04}$	+			+
20	3,2× 3,4	10,88	1,5с/ 0,55м		K	$\frac{1,25 \times 1,3}{0,2-0,4}$	1,66		$\frac{0,45 \times 0,85}{0,02-0,03}$	+			
21	2,9×3	8,7	1,5с/ 0,55м		K	$\frac{0,8 \times 1}{0,3}$	0,8		$\frac{0,3 \times 0,6}{0,02-0,03}$	+			
22	3×3,3	9,9	1,75с/ 0,75м	1+1	K	$\frac{1 \times 1,2}{0,3-0,6}$	1,2	0,72	$\frac{0,4 \times 0,5}{0,03-0,05}$	+			
23	2,4× 2,8	6,72	1,5с/ 0,5м		K	$\frac{1 \times 1,25}{0,2-0,55}$	1,25	0,69	$\frac{1)0,55 \times 0,6}{0,025}$ $2)0,4 \times 0,5$	+			
24	2,2-2,6×3	7,8	1,6с/ 0,6м		K	$\frac{1 \times 1,2}{0,35-0,5}$	1,2	0,6	$\frac{0,35 \times 0,7}{0,03-0,05}$	+			+
25	2,4×3	7,2	1,5с/ 0,6м		K	$\frac{1 \times 1}{0,55}$	1	0,55	$\frac{0,5 \times 0,4}{0,02-0,03}$	+			
26	2,25×2,4	5,4	1,55с/0,5м		K	$\frac{0,95 \times 1,25}{0,25-0,4}$	1,19		$\frac{0,4 \times 0,6}{0,02-0,04}$	+			
27	2,85×2,95	8,4	1,7с/ 0,7м	1+1	K	$\frac{0,9 \times 1,1}{0,9 \times 1,1}$	0,99		$\frac{0,43 \times 0,63}{0,03-0,04}$	+			
28	2,95×?		1,6с/ 0,5м										
29	3-3,5× 3,3	11,5	1,5с/ 0,5м						$\frac{0,6 \times 0,35}{0,03-0,05}$				
30	3,15×2,6	8,19	1,5с/ 0,5м		K	$\frac{0,95 \times 1,25}{0,4-0,5}$	1,19	0,59	$\frac{0,4 \times 0,65}{0,02-0,05}$	+			
31	3,25×3,25	10,56	1,55с/0,5м		K	$\frac{1 \times 1,25}{0,5}$	1,25	0,62	$\frac{0,4 \times 0,65}{0,03-0,05}$	+			
32	2,2-2,8× 2,5	6,25	1,4с/0,4м		K	$\frac{0,75 \times 0,9}{0,75 \times 0,9}$	0,68		$\frac{0,38 \times 0,55}{0,03-0,05}$	+			
33	2,75×?		1,25с/ 0,35м		K	$\frac{0,9 \times ?}{0,9 \times ?}$			$\frac{0,4 \times ?}{0,07}$	+ pe m			
34	2,8× 3,35	9,38	1,55с/ 0,45м		K				$\frac{0,4 \times 0,5}{0,03-0,05}$	+			
35	2,9×3	8,7	1,8с/ 0,85м		K	$\frac{0,9 \times 1}{0,6}$	0,9		$\frac{0,4 \times 0,57}{0,03-0,05}$	+			
36	3,2×?		1,56с/ 0,5м		K	$\frac{0,9 \times 1}{0,3-0,37}$	0,9		$\frac{0,45 \times 0,7}{0,03-0,05}$	+			
37	3,8×?		1,5-1,6с/		K	$\frac{1 \times 1}{1 \times 1}$	1	0,46	$\frac{0,45 \times 0,6}{0,03-0,05}$	+			

			0,5М			0,46			0,02-0,04				
38	2,75×2,1	5,77	1,55с/ 0,55М	0+1	К	<u>0,8×1</u>	0,8		<u>0,35×1</u> 0,02-0,03	+			
39	3,25×3,2	10,4	1,46с/ 0,55М		К	<u>1,2×1,3</u> 0,55	1,56	0,86	<u>0,65×0,95</u>	+			
40	2,7×3	8,1	1,5с/ 0,5М	1+1	К	<u>1×1,15</u> 0,55	1,15	0,63	<u>0,4×0,6</u>			+	
41	2,8×3	8,4	1,5с/ 0,6М		К	<u>0,5</u>			<u>0,6×0,5</u> 0,03-0,05	+			
42	2,9× 3,1	8,99	1,75с/ 0,75М		К	<u>1×1,25</u> 0,7	1,25	0,88	<u>0,36-</u> <u>0,48×0,6</u> 0,03-0,04	+			
43	2,45×2,6	6,37	1,4с/ 0,45М		К	<u>0,82×0,86</u> 0,4	0,71		<u>0,38×0,6</u> 0,02-0,04	+			
44	2,9× 2,9	8,41	1,7с/ 0,7М		К	<u>0,9×1</u> 0,5	0,9	0,45	<u>0,43×0,7</u> 0,03-0,04	+			
45	2,9× 3,2	9,28	1,5с/ 0,7М		К	<u>0,9×1,45</u>	1,31		<u>0,5×0,7</u> 0,035	+			
46	2,5× 2,8	7	1,35с/ 0,55М		К	<u>1,1×1,3</u> 0,45	1,43	0,64	<u>0,4×0,6</u> 0,04-0,05	+			
47	3× 3,15	9,45	1,35с/ 0,55М		К	<u>0,9×1,3</u> 0,15-0,46	1,17		<u>0,5×0,6</u>				
48	3,1×?		1,3с/ 0,5М		К	<u>0,7×0,8</u> 0,3-0,4	0,56	0,22	<u>0,3×0,45</u> 0,03-0,04	+			
49	2,8×?		1,35с/ 0,5М										
50	3,5× 3,5	12,25	1,55с/ 0,5М		К	<u>1,1×1,2</u>	1,32		<u>0,5×0,6</u> 0,03-0,05	+			
51	2,6×?		1,2с/ 0,4М		К				<u>0,6×0,45</u> 0,03-0,04	+			
52	2,95×2,75	8,11	1,55с/ 0,75М		К	<u>0,9×0,8</u> 0,4-0,5	0,72	0,29	<u>0,6×0,4</u> 0,03-0,04	+			+
53	2,8×?		1,35с/ 0,5М		К	<u>0,9×0,9</u> 0,3-0,4	0,81		<u>0,5×0,4</u>	+			
54	2,4× 2,2	5,28	1,5с/ 0,6М		К	<u>0,9×0,8</u> 0,35-0,55	0,72	0,4	<u>0,45×0,43</u>	+			+
55	3×2,9	8,7	1,8с/ 0,65М		К	<u>2)0,86×0,58</u> 0,56	0,5	0,28	<u>1)0,45×0,6</u> <u>2)0,55×0,42</u>	+			
56	3×3,7	11,1	1,5с/0,8М		К	<u>0,8×1,2</u> 0,45	0,96	0,43	<u>0,4×0,7</u> 0,03-0,04	+			
57	3,35×?		1,3с/0,3М										
58	2,5×2,75	6,88	1,4с/0,5М		К	<u>0,9×1,1</u> 0,5	1	0,5	<u>0,48×0,6</u>	+			

59	2,52×2,48	6,25	1,05с/0,4м		К	<u>0,8×0,9</u>	0,72		<u>0,42×0,47</u> 0,04	+			
60			1,23с/0,4м	0+1 (2)	К	<u>2)0,8×1</u>	0,8		<u>1)0,4×0,4</u> 0,02-0,03 <u>2)0,45×0,4</u> <u>5</u> 0,03-0,04	+			
61	2,93×3,2	9,38	1,39с/0,3м		К	<u>1×1,2</u>	1,2		<u>1)0,42×0,</u> <u>6</u> 0,02-0,03 <u>2)0,4×0,7</u> 0,03-0,04	+			
62	2,5× 2,5	6,25	1,07с/ 0,25м		К	<u>0,8×1,1</u> 0,25-0,55	0,88		<u>0,4×0,66</u> 0,02-0,03	+			
63	2,85×3,4	9,7	1,4с/0,6м	0+1 (2)	К	<u>0,8×1,2</u> 0,35	0,96		<u>0,4×0,6</u> 0,03-0,06	+			
64	3,6×?		1,39с/ 0,6м		К	<u>—</u> 0,5			<u>0,5×1,2</u> 0,04-0,05	+			
65	2,6×?		1,39с/ 0,55м	0+2	К	<u>0,8×1,1</u> 0,6			<u>0,45×0,65</u> 0,04-0,05			+	
66	2,9× 3,1	9	1,35с/ 0,75м	0+2	К	<u>1×1,1</u> 0,33-0,6	1,1	0,55	<u>0,4×0,55</u> 0,03-0,05			+	
67	3,7× 3,2	11,84	1,25с/0,6м		К	<u>0,9×1,1</u> 0,2-0,6	1		<u>0,56×0,77</u> 0,03-0,05	+			
68	2,8× 3,4	9,52	1,33с/ 0,6м		К	<u>0,87×1</u> 0,3-0,6	0,87		<u>0,4×0,7</u> 0,02-0,05	+			
69	2,5× 2,95	7,38	1,05с/ 0,3- 0,4м		К	<u>0,77×0,8</u>			<u>0,4×0,6</u> 0,04	+			
70	2,9× 1,7-2,1	6,09	1с/0,6м		К	<u>0,8×1</u> 0,38-0,56	0,8		<u>0,37×0,6</u> 0,02-0,03	+			
71	3,2× 3,3	10,56	1,1с/ 0,5м		К	<u>1,3×1,1</u> 0,2-0,6	1,43		<u>0,5×0,8</u> 0,03-0,05	+			
72	2,35×2,55	6	1,77с/ 0,7м		К	<u>0,9×0,95</u> 0,24-0,26	0,86		<u>0,34×0,7</u>		+мо		
73	2,65×3,15	8,35	1,6с/0,65м	1+0	К	<u>1)0,8×0,9</u> 0,32-0,56 <u>2)0,6×0,82</u> 0,3-0,52	1)0,72 2)0,49		<u>1)0,42×0,52</u> <u>2)0,33×0,3</u> <u>1</u>	1)+	2)зп		
74	2,25×3,25	7,31	1,6с/0,6- 0,7м		К	<u>1×1,1</u> 0,37-0,51	1,1		<u>0,3×0,56</u> 0,04-0,05		+зп		
75	2,3× 2,8	6,44	1,6с/ 0,6м		К	<u>0,8×0,8</u>	0,64		<u>0,35×0,5</u>	+			

						0,28-0,5			0,03-0,04				
76	2,2× 2,35	5,17	1,16- 1,6с/0,7м		К	<u>0,74×0,94</u> 0,39-0,41	0,7	0,28	<u>0,34×0,54</u> 0,02-0,04	+			
77	3,4× 3,5	11,9	1,65с/ 0,8м		К	<u>1×1,1</u> 0,34-0,6	1,1		<u>0,59×0,6</u> 0,03-0,05		+3П		
78	2,45×3	7,35	1,4с/ 0,6м		К	<u>0,84×0,92</u> 0,29-0,42	0,77	~0,27	<u>0,41×0,6</u> 0,02-0,05	+			
79	2,2× 2,5	5,5	1,4с/ 0,55м		К	<u>0,66×0,82</u> 0,3-0,42	0,54	~0,19	<u>0,42×0,49</u> 0,03-0,04	+			
80	2,5×?		1,3с/ 0,3м		К								
81	2,45×2,5	6,13	1,4с/ 0,3м		К	<u>1×1</u>	1		<u>0,35×0,5</u>	+			
82	2,7×3	8,1	1,4с/ 0,7м		К	<u>0,8×0,93</u> 0,71	0,74	0,53	<u>0,5×0,5</u> 0,04-0,05	+			
83	2,4× 2,7	6,48	1,35с/0,5м		К	<u>1×1,3</u> 0,3-0,5	1,3		<u>0,4×0,5</u> 0,03-0,04	+			
84	2,5× 2,5	6,25	1,2с/ 0,4м		К	<u>0,9×0,9</u> 0,2-0,55	0,81		<u>0,5×0,7</u> 0,03-0,05	+			
85	2,7× 2,9	7,83	1,35с/ 0,55м		К	<u>1,1×1,4</u> до 0,55	1,54		<u>0,5×0,7</u>				
86	2,4×?		0,95с/ 0,15м		К				<u>0,45×0,6</u> 0,03-0,04	+			
87	2,45×2,65	6,49	1,2с/ 0,4м		К	<u>0,8×1,2</u> 0,2-0,35	0,96		<u>0,5×0,5</u> 0,04-0,05	+			
88	2,2× 2,4	5,28	1,2с/ 0,6м		К	<u>0,85×0,86</u> 0,3-0,6	0,73		<u>0,4×0,55</u> 0,02-0,03		+		
89	2,8×3	8,4	1,5с/ 0,95м		К	<u>1,1×1,2</u> 0,45-0,5	1,32	0,6	<u>0,47×0,68</u> 0,03-0,04	+			
90	2,5× 2,6	6,5	1,3с/ 0,5м		К	<u>0,6×?</u>			<u>0,4×0,6</u> 0,03-0,04	+			
91	2,6× 2,7	7,02	1,45с/ 0,6м		К	<u>0,9×0,95</u> 0,45	0,86	0,38	<u>0,45×0,5</u> 0,03-0,04	+			

Таблиця 2.10. Характеристика основних елементів котлованів і опалювальних пристроїв жител другої половини V–VII ст. РПНІВ I–III [за: Баран, 1963; 1972]

Житло №	КОТЛОВАН				ОПАЛЮВАЛЬНИЙ ПРИСТРІЙ								
	L×N, м	Площа, м ²	Н від рівня, м	Стовпові ямки (кути+ посередині стін)	ТИП	ПАРАМЕТРИ							
						ПІЧ			ЧЕРІНЬ				
			суч./дав пов./мате-рика с/д/м			<u>L×N, м</u> Н, м	Площа, м ²	V, м ³	<u>L×N, м</u> Н, м	Відносно долівки			
										на рівні	земл. підс. материк, остан.;	нижче рівня	вмістка
4/I	4,5×3,5	15,75	1,1-1,2с		ГО+ГХ	<u>1×1</u>	1		<u>0,8×0,9</u>	+			
7/I	3,2×3	9,6	1-1,3с		ГО+ГХ	<u>1,1×0,9</u> 0,3	1	0,3		+			
1/II	3×2,6	7,8	0,7-0,8с		ГО	<u>0,2-0,3</u>			<u>0,8×0,8</u> 0,03-0,04		+мо		
5/II	3,3×3,09	10,2	1,22с		ГО	<u>0,5-0,8</u>			<u>0,41×0,9</u> 0,03-0,04				
6/II	3,62×3,3	11,95	0,9с	2+0	ГО+ГХ	<u>1,45×1</u> 0,23-0,27	1,45		<u>0,6×0,4</u>			+	
9/II	4×3,86	15,44	1,2-1,29с	1+0	ГО+ГХ	<u>1,04-1,2×1,4</u> 0,38-0,4	1,68	0,67	<u>0,64×0,8</u>			+	
10/II	3,4×3,4	11,56	0,9с		ГО+ГХ	<u>1×0,8</u> 0,2-0,4	0,8	0,32	<u>0,6×0,6</u> 0,04-0,05		2)+ зп	1)+	
15/II	2,98×2,6	7,75	0,67-0,77с		Г+ГХ				<u>0,5×0,4</u>				
28/II	2,95×3,17	9,35	0,72-1,05с	0+1	ГО+ГХ	<u>0,15</u>			<u>0,54×0,6</u> 0,03-0,04		+мо		
29/II	3,6×4,25	15,3	0,9с	3+3	ГО	<u>1,2×1,3</u> 0,52	1,56	0,81	<u>0,56×0,76</u>				
30/II	3,99×3,3	13,2	0,74-1с	2+2	ГО	<u>1×1,4</u> 0,26-0,27			<u>0,47×0,8</u> 0,03-0,05	+			
31/II	3,3×3,74	12,34	0,74-0,83с	4+1	ГО	<u>0,25-0,32</u>			<u>0,46×0,55</u> 0,025		+мо		
1/III	3,45×3,2	11,04	0,8с	1+0	ГО				<u>0,4×0,6</u> 0,04-0,08	+			

Таблиця 2.11. Характеристика основних елементів котлованів і опалювальних пристроїв жител кінця IV – першої половини V ст. **СОКІЛ**, ур. Острови [за: Вакуленко, Приходнюк, 1984]

Житло №	КОТЛОВАН				ОПАЛЮВАЛЬНИЙ ПРИСТРІЙ								
	L×N, м	Площа, м ²	Н від рівня, м суч./дав пов./материка с/д/м	Стовпові ямки (кути+ посередині стін)	ТИП	ПАРАМЕТРИ							
						ПІЧ			ЧЕРІНЬ				
						<u>L×N, м</u> Н, м	Площа, м ²	V, м ³	<u>L×N, м</u> Н, м	Відносно долівки			
										на рівні	материк, остан.; земл. підс.	нижче рівня	вмістка
1	2,8× 2,25-2,7	7,56	0,8-0,9с		К				<u>0,4×0,5</u>	+			
2	4,4×2,4	10,56	0,6-0,8с		К				<u>1×0,6</u> 0,07-0,1	+			
6			1,1с										
9	4,6×3,6	16,56	1-1,4с	4+2	К				<u>0,55×0,25</u> 0,035	+			
12	3,9×4,15	16,2	0,7-0,85с		К					+			
14			0,85-0,95с		К				<u>0,4×0,25</u> 0,05	+			
15	2,4×1,8	4,32	1,2с										
16	3,6×3	10,8	1,1-1,2с		Г	<u>0,7×0,8</u>	0,56		<u>0,1</u>	+			
20	3,5×4,8	16,8	1,8с		В?								
23	4×3,9	15,6	0,8с		К	<u>1,6×1,4</u>	2,24		<u>0,9</u>	+			
25	3,6×?		0,4-0,5с		К	<u>1,4×1,1</u>	1,54		<u>0,7</u>	+			
31	3,8×2,9	11,02	0,7с		К	<u>1,4×1,2</u>	1,68		<u>0,9</u>	+			

Таблиця 2.12. Характеристика основних елементів котлованів і опалювальних пристроїв жител кінця IV – першої половини V ст. **ТЕРЕМЦІ** [за: Баран, 2008]

Житло №	КОТЛОВАН				ОПАЛЮВАЛЬНИЙ ПРИСТРІЙ								
	L×N, м	Площа, м ²	Н від рівня, м суч./дав пов./мате-рика с/д/м	Стовпові ямки (кути+ посередині стін)	ТИП	ПАРАМЕТРИ							
						ПІЧ			ЧЕРІНЬ				
						<u>L×N, м</u> Н, м	Площа, м ²	V, м ³	<u>L×N, м</u> Н, м	Відносно долівки			
										на рівні	материк, остан.; земл. підс.	нижче рівня	висотка
1	2,95× 3,3	9,74	0,9с/0,35м		К	<u>1,2×1,2</u>	1,44		<u>0,54×0,34</u> 0,02-0,03		+зп		
2	4,85× 4,1	19,89	1,4с/0,7м		К+В	<u>1,5×1,5</u> 0,35-0,55	2,25	~1,01	<u>П:0,7×0,8</u> 0,02-0,03 <u>В:0,5×0,5</u>	+			+
3	3,25×4	13	1,35с/0,65м		—								
4	3,2× 3,25	10,4	1,05с/0,35м	0+2	К	<u>1,1×1,3</u>	1,43		<u>0,6×0,5</u> 0,02-0,03	+			+
5	2,4× 2,75	6,6	0,95с/0,3м	3+0	К	<u>1,2×1</u>	1,2		<u>0,4×0,6</u> 0,03-0,04			+	
6	5×3,8	19	1,2с		К	<u>1,2×1,2</u>	1,44		<u>0,38×0,6</u> 0,02-0,03		+зп		
7	3,8×4,1	15,58	1,1с/0,5м	4+3	К	<u>1,75×1,75</u>	3,1		<u>0,5×0,9</u> 0,02-0,03			+	
8	4,3×3,2	13,76	1,05- 1,15с/0,5м		К	<u>1,5×1,2</u> 0,35-0,48	1,8	~0,72	<u>0,5×0,4</u> 0,02-0,03	1)+		2)+	
9	4,4×3,9	17,6	1,2с/0,55м		К				<u>0,45×0,55</u> 0,02-0,03	+			
9а	4,1×3,6	14,76	1,2с/0,6м		К	<u>1,9×1,4</u> 0,4	2,66	~1,05	<u>0,9×0,4</u> 0,04-0,08	+			
10	3,5×3,4	11,9	0,8с/0,35м	2+2	К				<u>П:0,5×0,7</u> 0,02-0,03 <u>Ч:0,5×0,6</u> 0,02-0,05	+			
11	3,45× 2,8	9,66	0,9с/0,45м	0+4	К	<u>1,6×1,1</u> 0,4	1,76	0,7	<u>П:0,5×0,45</u> 0,03-0,04 <u>Ч0,45×0,45</u> 0,02-0,03	+			
12	4,75× 3,85	18,29	1,2с/0,75м		К	<u>1,5×1,7</u>	2,55		<u>0,5×1</u> 0,02-0,04	+			
13	5,5×5,3	29,15	0,8с/0,35м		—								

14	2,8×2,8	7,84	1,05с/0,55м	3+1	К				$\frac{\Pi 0,55 \times 0,35}{0,03-0,04}$ $\frac{\Psi 0,5 \times 0,7}{0,02-0,03}$	П+		Ч+	
15	3,3×3,4	11,22	1с/0,5м		К	$\frac{1,3 \times 1,1}{0,2-0,4}$	1,43		$\frac{\Pi 0,55 \times 0,4}{0,02-0,03}$ $\frac{\Psi 0,85 \times 0,7}{0,03-0,04}$	Ч+		П+	
16	4×3,4	13,6	1,05с/0,55м		К	$\frac{1,2 \times 0,8}{0,2-0,4}$	0,96		$\frac{0,6 \times 0,4}{0,04-0,05}$	+			
17	2,65×2,7	7,16	0,95с/0,45м		—								
19	4,7×4	18,8	1,2с/0,7м	4+4	К				$\frac{1) 1 \times 0,8}{2) 0,65 \times 0,5}$ $\frac{0,03-0,04}{0,03-0,04}$	1)+		2)+	
20	3,6×3,8	13,68	1,05с/0,55м	4+0	К	$\frac{1,4 \times 1,5}{0,2-0,4}$	2,1	~0,65	$\frac{0,9 \times 0,5}{0,04}$			+	
21	5,1×4,3	21,93	1,6с/0,8м	3+4	К	$\frac{1,6 \times 1,5}{0,3-0,5}$	2,4	~0,96	$\frac{0,9 \times 0,45}{0,04}$	+			
22	4,8×4	19,2	1,2с/0,75м	3+4(1)	К	$\frac{1,2 \times 1,2}{0,45}$	1,44	0,65	$\frac{0,7 \times 0,4}{0,04}$			+	
23	3,1×3,2	9,92	0,9с/0,35м		К	$\frac{1 \times 1,1}{0,35-0,45}$	1,1	0,45	$\frac{0,7 \times 0,35}{0,04}$	+			
24	4,6×3,55	16,33	0,8с/0,3м		К	$\frac{1,5 \times 1,4}{0,25-0,35}$	2,1	~0,63	$\frac{0,8 \times 0,4}{0,04-0,08}$	+			
25	2,8×2,6	7,28	0,95с/0,4м		К				$\frac{0,5 \times 0,5}{0,02-0,03}$			+	
26	3,7×3,8	14,06	1,3с/0,7м	3+0	К	$\frac{1,3 \times 1,4}{0,25-0,35}$	1,82		$\frac{0,9 \times 0,55}{0,04-0,05}$	+			
27	3,65×3,5	12,78	1,5с/0,6м	0+2	К				$\frac{0,65 \times 0,5}{0,04}$		+мо		
28	3×2,8	8,4	0,7с/0,25м		К	$\frac{1 \times 0,9}{0,25-0,35}$	0,9		$\frac{0,6 \times 0,5}{0,03-0,04}$		+мо		
29	3,9×3,6	14,04	0,9с/0,5м		—								

Таблиця 2.13. Характеристика основних елементів котлованів і опалювальних пристроїв жител кінця IV – першої половини V ст.
ІНШІ ПАМ'ЯТКИ [за: Баран, 1961; Цигилик, 1997; 2002; Цигилик, Касюхнич, 2005; Цигилик, Касюхнич, Вітвіцька, 2008]

Пам'ятка	КОТЛОВАН					ОПАЛЮВАЛЬНИЙ ПРИСТРІЙ								
	Житло, №	L×N, м	Площа, м²	Н від рівня, м суч./дав пов./ материка с/д/м	Стовпові ямки (кути+ посередині стін)	ТИП	ПАРАМЕТРИ			ЧЕРІНЬ				
							<u>L×N, м</u> Н, м	Площа, м²	V, м³	<u>L×N, м</u> Н, м	Відносно долівки			
											на рівні	земл. підс.	материк. остан.;	нижче рівня
Березець	1	3,3×3,3	10,89	1с	1+2	Г+ГХ	<u>1,15×1,2</u> 0,52	1,38	0,72	<u>0,6×0,8</u>	+			
Бернашівка	36	3,5×2,9	10,15	0,55-0,6д	4+2	К	<u>1,3×1,2</u>	1,56			+			
Неслухів	1	4,2×4,2	17,64	1с		Г+ГХ				<u>0,45×0,65</u> 0,02-0,03	+			
Рудники	1	4,2×4,2	17,64	1,05с/0,65м		Г+ГХ+ В	<u>П:0,65×1</u> <u>В:0,7×1,3</u> 0,025	0,65		<u>П:0,5×0,7</u>	В +	П+мо		
Стрілки II	1	3,4×4	13,6	0,45-0,5с		Г	<u>0,6×0,8</u>	0,48		<u>0,32×0,5</u> 0,02-0,03	+			
	4	3,5×3,7	12,95	0,6-0,65с		Г	<u>0,85×0,95</u>	0,81		<u>0,55×0,6</u> 0,025	+			
Черепин	8	5,25×4,75	24,94	0,77-1,2с		К	<u>3)1,75×1</u> (0,2-0,25)	1,75		<u>3)0,7×0,5</u> 0,04-0,07 <u>2)1,3×1</u> 0,03-0,05 <u>1)0,97×0,6</u> 0,02-0,04	1- 2) +	3)+зп		
	12	5,8×3,5	20,3	0,82с		К	<u>2)</u> (0,3)			<u>2)1×0,7</u> 0,07 <u>1)0,75×0,6</u> 0,02-0,04	1) +	2)+зп		

Таблиця 2.14. Характеристика основних елементів котлованів і опалювальних пристроїв жител другої половини V–VII ст.

ІНШІ ПАМ'ЯТКИ [за: Баран, 1972; Баран, Пачкова, 1975; Вакуленко, 1974; 2007; Гавригук, 1993; 1998; Козак, 1984б; 2007; 2008б; Петраускас, Коваль, 2016; Приходнюк, 1975; Прищеп, Нікольченко, 2001; Русанова, 1973]

Пам'ятка	КОТЛОВАН					ОПАЛЮВАЛЬНИЙ ПРИСТРІЙ								
	Житло, №	L×N, м	Площа, м²	Н від рівня, м суч./дав пов./ материка с/д/м	Стовпові ямки (кути+ посередині стіл)	ТИП	ПАРАМЕТРИ			ЧЕРІНЬ				
							<u>L×N, м</u> Н, м	Площа, м²	V, м³	<u>L×N, м</u> Н, м	Відносно долівки			
											на рівні	земл. підс. материк. остан.;	нижче рівня	вимостка
Бернашівка	1	4×3,2	12,8	0,6-0,7с	4+4(2)	К	<u>1,4×1,2</u> 0,2-0,3	1,68		<u>0,82×0,4</u> 0,03-0,04			+	
	3	2,5×2,4	6	0,65-0,7с		К	<u>0,9×1,2</u> 0,25-0,37	1,08		<u>0,46×0,38</u>		+зп		+
	11	3,8×2,8-3,2	~11,4	0,7-0,8с		К	<u>1,9×1,6</u> 0,35-0,38	3,04		<u>0,62×0,43</u>	+			
	12	4,2×5,4	22,68	0,8-0,9с		К	<u>1,9×1,5</u> 0,3-0,38	2,85				+зп		
	13	3,4×4,5	15,3	0,9-1с		К	<u>0,8×1,1</u> 0,35-0,4	0,88			+			
Бовшів I	5	3,08×2,8	8,62	1-1,1с		К					+			+
	8	3,5×3,8	13,3	0,75-1с		К				<u>0,8×0,8</u> до 0,15	+			
	10	3,7×3,8	14,06	1,1с		К	<u>1×1,3</u>	1,3		<u>0,65×0,65</u>	+			
	11	3,6×4,4	15,84	0,95с		К				<u>0,65×0,65</u>	+			
	14	3,4×3,1	10,54	0,8-0,9с		К	<u>1×0,8-0,9</u>	0,8					+	
Бовшів II	4	3,6×2,6	9,36	1,3с		К	<u>0,22-0,36</u>			<u>0,3×0,7</u> 0,02-0,03		+мо		
	6	3,45×2,25	7,76	0,8с/0,1м		В	<u>0,4×0,4</u>							+
	7	3,1×3,6	11,16	0,87с	2+1	К				<u>0,5×1</u> 0,02-0,04	+			
	7a	3,25×2,4	7,8			В	1,2×1,25							
Волосів	1	3,1×3	9,3	0,75с		К				<u>0,9×0,5</u>	+			
	2	3,6×2,8	10,08	0,65с		К				<u>0,75×0,55</u>	+			

	3	4,2×3,4	14,28	0,6с		К	<u>1,8×1,5</u> 0,45	2,7	1,22	<u>0,7×0,5</u>	+			
	5	3,3×3,6	11,88	0,76с		К				<u>1,1×0,8</u>		+мо		
Глибоке	4	3,6×3,6	12,96	0,6–0,8с		К				<u>0,9×0,9</u>		+мо		
	8	3,6×2,6	9,36	0,6с		1)К 2)В?				<u>1)0,68×0,5</u> <u>2)0,7×0,4</u>	1) +	2)+мо		
	13	3,5×3	10,5	0,4–0,6с		К				<u>0,8×0,8</u>	+			
	14	3,9×3,6	14,04	0,4–0,6с		К				<u>0,7×0,7</u>		+мо		
	19	5,4×4,2	22,68	0,55–0,9с		К				<u>0,7×0,7</u>	+			
	21	4×3,8	15,2	0,8с		К+НП				<u>0,6×0,6</u>	+			
	23	3×3	9	0,8с		К				<u>0,5×0,3</u>	+			
	24	2,9×3	8,7	0,5с		К				<u>0,6×0,5</u>		+мо		
	25	4×4	16	0,45–0,6с	4+4	К				<u>0,6×0,6</u>	+			
Городок I	3	3,5×2,4	8,4	1,34с		Г	<u>0,54×0,6</u>	0,32		<u>0,02</u>	+			
	6	3,06×3,1	9,49	1,41с		К	<u>1×1,4</u>	1,4						
Гореча II	3	4×3,8	15,2	1с	4+4	К								
	5	4×3,6	14,4	1с/0,6д		К	<u>1,25×1,25</u>	1,56			+			
	9	3,5×?		0,6с/0,4д	4+4	К	<u>1,25×1</u>	1,25			+			+кам
	10	3,6×?		0,6с/0,4д		К					+			
	21	3,1×3,5	10,85		4+2	К	<u>1,25×1,2</u>	1,5			+			
	23	3,2×3	9,6	0,8с		К					+			
	24	4,2×3,8	15,96	1с		К	<u>1,8×1,8</u>	3,24			+			
	25	4,5×4	18	1с/0,7д	4+4	К	<u>1,7×1,2</u>	2,04						+кам
Горошеве	4	4,3×2,8	12	1,1/0,7с; 0,6м		К				<u>1×0,6</u>	+			
	5	3,6×2,6	9,4	0,9/0,5с		К				<u>1,1×0,8</u>	+			

										0,03-0,04				
	6	5,3×?		0,7- 0,8/0,25- 0,3с		К				<u>1×0,9</u>	+			
	7			0,1-0,15м		К				<u>0,6×0,8</u> 0,03-0,04	+			
Дем'янів І	1	4,6×4,3	19,78	1,25с	1+2	К				<u>0,6×0,8</u>	+			
	2	4,4×5,5	24,2	1,27с	0+2	К				<u>0,7×1,2</u>	+			
	3	4,3×3,7	15,91	1,2с	0+1	К				<u>0,7×0,35</u>	+			
Динув ХІ	6	3,7×4,1	15,2	0,6- 0,7с/0,1- 0,2м		К					+			
Звиняч ІІ	1	3,2×2,5	8	0,4с		К				<u>0,55×0,3</u>			+	
Зимне ІV	сп.4а/1- 2	3,6×3,4	12,24	1)0м 2)0,1-0,2м	1)2+2	1)В?+ ГХ?					1) +			
	об.19/1- 2	2,4×2,6	6,24	1)0,05м 2)0м	2)0+2	ГО	<u>1×0,65</u>	0,65		<u>0,55×0,5</u>	+			
	об.21	3,4×3,5	11,9	0,2м	3+4	Г+ГХ?	<u>1,2×1,2</u>	1,44		<u>0,6×0,5</u>		+		
	об.23	3,6×3,8	13,68	0-0,15м	3+1	Г+ГХ?	<u>1,1×1,1</u>	1,21						
Зозів	3	2,94×3,4	10	1,45-1,6с		Г	<u>0,6</u>			<u>0,6×0,7</u> 0,03-0,05	+			
	6	3,8×4,2	16	0,8с		К				<u>0,52×0,7</u>			+	
Колодрібка	1	4×3,6	14,4	0,7с		К				<u>0,8×0,9</u> 0,04-0,05	+			
Комарів	об. 8/2013	3,8×4,2	15,96	0,7-1,0с 0,4-0,6м		К	<u>1,0×1,2 ?</u> 0,4 ?			<u>0,6×0,86</u> 0,05-0,08		+		
Липа	1	3,2×2,8	8,96			К								
Муравиця	9	3,3×3,4	11,22	0,8д	3+1	Г	<u>0,9×0,9</u>	0,81		<u>0,5×0,45</u> 0,03-0,04	+			
Підберізці		4,8×3,2	15,4	0,8с/0,4м	2+1	К	<u>0,7×1</u> 0,3-0,4	0,7		<u>0,7×0,4</u> 0,03-0,04			+	
Підбірці		3,8×3,6	13,68	1с/0,5м	3+2	К					+			+кер
Підріжжя	5-68	5,4×5,7	30,78	0,1-0,5м	1+1	Г+ГХ	<u>0,5×0,5</u>	0,25			+			
	6-68	4,3×3,4	14,62	0,4м		Г				<u>0,8</u>		+мо		
	7-68	5,6×?		1с	1+0	Г+ГХ	<u>0,8×1</u>	0,8		<u>0,5</u>	+			

	4-71	3,65×4,75	17,34	0,27м		Г	<u>0,75×1,5</u>	1,13		<u>0,4×0,6</u> 0,012-0,017	+			+
	5-71	4×4	16	0,5м		ГО	<u>1,25×1,5</u> 0,45	1,88	0,84	<u>0,53×0,7</u> 0,03-0,05	+			
	6-71	4,5×4,5	20,25	0,52м	3+0	К+ГХ	<u>1,25×1,5</u> 0,45	1,88	0,84		+			
	7-71	3,4×3,6	12,24	0,52м		К+ГХ	<u>1×1,5</u> 0,5	1,5	0,75	<u>0,5×0,9</u> 0,05-0,06	+			
	8-71	4,7×3,7	17,39	0,5м		КГ+ГХ	<u>1)1,1×1</u> 0,4 <u>2)1×1,25</u> 0,45	1,1-1,25	1)0,44 2)0,56	<u>1)0,5×0,5</u> 0,05-0,09 <u>1)0,55×0,6</u> 0,04-0,13	+			+
	9-71	3,5×3,75	13,13	0,4м		К+ГХ	<u>1×1,25</u> 0,3	1,25		<u>0,73×0,5</u> 0,04-0,07	+			
Пригородок І	1	3,1×2,2	6,82	0,6д		К							+	
Сверців Колонія-XXVIII	об. 3	3,2×3,2	10,24	0,8-0,9пм	3+3	Г+ГХ	<u>1,1×1,2 ?</u>			<u>0,6×0,7</u> 0,03-0,04	+			
Сокільники		4×4	16	0,8с/0,5м	1+1	К	<u>1,2×0,8</u>	0,96		<u>0,7×0,4</u> 0,02-0,03	+			
Устя І	1	3,1×?		0,9с		К	<u>0,9×?</u>				+			
	2	2,9×?		0,9с		К	<u>1,1×?</u>				+			
	3	3×?		1с		К	<u>0,9×0,7</u>	0,63			+			
	4	3×?		1,1с		К	<u>1×?</u>				+			
	5	4×3,5	14	1,3с/0,5д		В								+
	6	4×3,5	14	1с		В				1×0,8	+			
	7	3,7×3,6	13,32	0,8с		В				1,7×1				+
Хрінники, ур. За Лісом	1	3,4×3,6	12,24	0,6	2+0	Г	<u>0,8×1,2</u> >0,25	0,96		<u>0,6×0,6</u> 0,05-0,07			+	

* Позначення типів опалювальних пристроїв:

В – вогнище

К – піч-кам'янка

Г – глинобитна піч

ГО – глиняна останцеві піч

КГ – «кам'яно-глиняна» піч

ГХ – глиняні «хлібці» («вальки»)

НП – нішоподібна піч

Таблиця 3.1. Характеристика основних елементів котлованів і опалювальних пристроїв* жител VIII–X/XI ст.
БУКІВНА [за: *Томенчук, Филипчук, 2001*]

Житло №	КОТЛОВАН				ОПАЛЮВАЛЬНИЙ ПРИСТРІЙ								
	L×N, м	Площа, м ²	Н від рівня, м суч./дав пов./ материка с/д/м	Стовпові ямки (кути+ посередині стіл)	ТИП	ПАРАМЕТРИ							
						ПІЧ			ЧЕРІНЬ				
						$\frac{L \times N, \text{ м}}{H, \text{ м}}$	Площа, м ²	V, м ³	$\frac{L \times N, \text{ м}}{H, \text{ м}}$	Відносно долівки			
										на рівні	материк; остан.; земл. підс.	нижче рівня	висота
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
2/1	3,6×4,6	16,56	0,25м	0+4	К				<u>0,6×0,5</u>	+			
25	3,6×3,7	13,32			К	$\frac{1,1 \times 1,7}{0,3}$	1,87	0,56		+			
33	3,45×3,2	11,04	1,2с/0,75м	4+0	К	$\frac{1,5 \times 1,2}{0,5}$	1,8	0,9		+			
34	3,5×3,8	13,3	0,5м	3+4	К	$\frac{1,6 \times 1,5}{0,45}$	2,4	1,08		+			
35/1	3,1×3,1	9,61	1,25с		К	$\frac{1 \times 0,9}{0,5}$	0,9	0,45		+			
42	4,7×4,4	20,68			К	$\frac{1 \times 0,8}{0,6}$	0,8	0,48		+			
54/1	4,4×4,4	19,36	1,4-1,45с		К				<u>0,5×0,55</u>	+			
55	3,2×3,2	10,24	1,1-1,36с	0+4	К	$\frac{1,2 \times 1}{0,45}$	1,2	0,54		+			
2	4×5	20			К	$\frac{1,45 \times 1,6}{0,5}$	2,32	1,16	$\frac{0,85 \times 0,6}{0,05}$	+			
3	4,1×4,5	18,45			К	$\frac{1,7 \times 1,6}{0,5}$	2,72	1,36		+			
4	3,85×3,85	14,82			К	$\frac{1,6 \times 1,6}{0,4}$	2,56	1,02	<u>0,9×0,45</u>	+			
8			0,2м		К					+			
32	3,8×3,8	14,44	0,45м		К	$\frac{1,5 \times 1,4}{0,6}$	2,1	1,26		+			
54	4,2×4,25	17,85	1,3с	2+4	К	$\frac{1,55 \times 1,5}{0,6}$	2,33	1,4	<u>0,4×0,6</u>	+			

Таблиця 3.2. Характеристика основних елементів котлованів і опалювальних пристроїв жител VIII–X/XI ст.

КОДИН І-ІІ [за: Русанова, Тимошук, 1984]

Житло №	КОТЛОВАН				ОПАЛЮВАЛЬНИЙ ПРИСТРІЙ								
	L×N, м	Площа, м ²	Н від рівня, м суч./дав пов./ материка с/д/м	Стовпові ямки (кути+ посередині стіл)	ТИП	ПАРАМЕТРИ							
						ПІЧ			L×N, м Н, м	ЧЕРІНЬ			
						L×N, м Н, м	Площа, м ²	V, м ³		Відносно долівки			
										на рівні	материк. остан.; земл. підс.	нижче рівня	вимістка
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
2/І	3,5×3,6	12,6	0,9д	4+2	К					+			
8/І	4×4	16	0,7д	1+2	К	<u>1,6×1,2</u>	1,92		<u>0,4×0,6</u>	+			
11/І	4,5×3,8	17,1	0,8д	1+3	К	<u>1,2×1,5-1,7</u> 0,6	1,92	1,15	<u>0,5×0,7</u>	+			+кам
12/І			0м		К				<u>0,45×0,6</u>	+			
25/І	2,9×3,5	10,15		3+0	К				<u>0,4×0,9</u>	+			
27/І	3,4×3,9	13,26	0,2м	2+1	К				<u>0,8×0,5</u>	+			
28/І	3×3,5	10,5	0,2м	3+2	К				<u>0,4×0,6</u>	+			
30/І			0м		К				<u>0,6×0,5</u>	+			
1/ІІ	3,6×3,8	13,68	0,45м	4+4	К	<u>1,8×1,6</u>	2,88			+			
2/ІІ	5,8×4,4	25,52	0,6д	4+2	К	<u>2,2×2,3</u>	4,6			+			
3/ІІ	3,6×3,8	13,68	0,8м	4+1	К					+			
5/ІІ	3,1×2,5	7,75	0,1-0,15м	3+1	К?				2) <u>0,6×0,9</u> 0,05		2)+зп		
6/ІІ	3,2×3,3	10,56	0,3м	2+4	К				<u>0,45×0,4</u>	+			
8/ІІ	3,2×3,6	11,52	0м	4+4	К				<u>0,6×0,4</u>	+			
11/ІІ	2,7×2,7	7,29	0,3м	1+4	К				<u>0,5×0,75</u>	+			

13/II	2,6×2,9	7,54	0,2М	2+2	К				<u>0,7×0,45</u>	+			
15/II					К				<u>0,4×0,5</u>	+			
18/II	2,2×2,3	5,06	0,45М	0+1	К				<u>0,4×0,6</u>	+			
19/II	6,6×4,3	28,38	0,2-0,45М	4+8	К	<u>1,3×1,5</u>	1,95		<u>0,5×0,8</u>	+			
20/II	3,2×3,7	11,84	0,2М		К				<u>0,6×0,7</u>	+			
22/II	3,2×4	12,8		3+3	К					+			
29/II	3,1×3,7	11,47	0,1-0,25М	4+4	К	<u>1,2×1,2</u>	1,44		<u>0,6×0,6</u>	+			
35/II	2,4×2,6	6,24	0,2М		К				<u>0,4×0,4</u>	+			
36/II	3×3,8	11,4	0,2М	3+3	К	<u>1,2×1,1</u>	1,32		<u>0,5×0,8</u>	+			
37/II	3,4×2,7	9,18	0,4М		К	<u>1×0,9</u>	0,9		<u>0,55×0,6</u>	+			
40/II	3,2×3,7-3,9	12,16	0,4-0,5М	4+2	К				<u>0,5×0,6</u>	+			
41/II	2,8×2,3	6,44	0,1М	3+3	К	<u>1×1,2</u> 0,4	1,2	0,48	<u>0,5×0,5</u>	+			
42/II	3,2×3,5	11,2	0,4-0,6М	4+2	К				<u>0,6×0,8</u>	+			+кам
44/II			0,35М		К				<u>0,6×0,7</u>	+			
45/II	3,5×3,8	13,3	0-0,25М	3+3	К	<u>1,2×1,2</u>							

Таблиця 3.3. Характеристика основних елементів котлованів і опалювальних пристроїв жител VIII–X/XI ст.

МУРАВИЦЯ [за: Прищеп, Нікольченко, 2001]

Житло №	КОТЛОВАН				ОПАЛЮВАЛЬНИЙ ПРИСТРІЙ									
	L×N, м	Площа, м ²	Н від рівня, м	Стовпові ямки (кути+ посередині стіл)	ТИП	ПАРАМЕТРИ								
			суч./дав пов./ материка с/д/м			ПІЧ			ЧЕРІНЬ					
						$\frac{L \times N, \text{ м}}{N, \text{ м}}$	Площа, м ²	V, м ³	$\frac{L \times N, \text{ м}}{N, \text{ м}}$	Відносно долівки				
											на рівні	материк, остан.; земл. підс.	нижче рівня	висотка

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
1a	3,4×3,8	12,92	1,1		Г	<u>1,2×1,2</u>	1,44		<u>0,8×0,8</u>	+			
1б	3,4×3,8	12,92	0,2-0,4д		Г	<u>0,5</u>			<u>0,6×0,8</u>				
2	2,4-3×? Житло?		0,8-1д		Г?				<u>~0,5×0,5</u>		+зп		
3	4× Житло?		2,2с/1- 1,2д/0,5м		Н				<u>1,2</u>				
3а			0,5д/0м		К	<u>1,3×1,4</u> 0,5	1,82	0,91		+			
4	2,6×3,9	10,14	2,6с/1,3д		Г?				<u>0,7×0,9</u>	+			+
5	3,4×3,8 Житло?	12,92	1,3		Г?				<u>1,1×1,2</u>		+зп		
6	3,2×3,6	11,52	1,1д		Г	<u>1,1×1,2</u> 0,6	1,32	0,79	<u>0,6×0,7</u>	+			
7	3,1×3,3	10,23	3с/1,85д	1+0	КГ	<u>1,2×1,4</u>	1,68		<u>0,5×0,5</u>	+			
8			0,6-0,8д		КГ	<u>1,1×1,5</u>	1,65		<u>0,7×0,8</u> 0,05	+			
10	3,8×4	15,2	1д	2+2	Г+Н	<u>Г:1,5×1,7</u> 0,5	2,55	1,28	<u>Г:0,7×0,7</u> <u>Н:1,2×1,2</u>	+			Н:+

Таблиця 3.4. Характеристика основних елементів котлованів і опалювальних пристроїв жител VIII–X/XI ст.
МОНАСТИРОК [за: Максимов, Петрашенко, 1988]

Житло №	КОТЛОВАН				ОПАЛЮВАЛЬНИЙ ПРИСТРІЙ								
	L×N, м	Площа, м ²	N від рівня, м	Стовпові ямки (кути+ посередині стіл)	ТИП	ПАРАМЕТРИ							
			суч./дав пов./ материка с/д/м			ПІЧ			ЧЕРІНЬ				
						<u>L×N, м</u> Н, м	Площа, м ²	V, м ³	<u>L×N, м</u> Н, м	Відносно долівки			
										на рівні	материк, остан. земл. підс.	нижче рівня	вимостка
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
1	3,5×4	14	0,8-1,35	2+1	К	<u>1,5×1,5</u>	2,25		<u>0,5×0,9</u>	+			
2	4,7×4,9	23,03	0,8-1,3		К	<u>1,75×1,75</u>	3,06			+			

3	3,2×3,5	11,2	0,8-1,15c	3+3	K	<u>1,1×1,25</u>	1,38		<u>0,6×0,85</u>	+			
4	3×3	9	0,6c	4+0	KΓ	<u>0,9×1,25</u>	1,13			+			
5	3,5×3,8	13,3	0,8-1	2+1	K	<u>1×1</u>	1		<u>0,5×0,6</u>		+3Π		
6	3,6×3,7	13,32	1,05-1,35c	0+1	K	<u>1,2×1,3</u>	1,56		<u>0,5×0,4</u>		+3Π		
7	2,8×3,2	8,96	1,4-1,7c	4+0	K	<u>1,2×1,2</u>	1,44		<u>0,4×0,6</u>			+	
9	3,2×3,4	10,88	1,05-1,15c	0+2	K	<u>1,3×1,5</u>	1,95			+			
10	3,8×3,8	14,44	1-1,2c		K+ΓX	<u>1,4×1,5</u>	2,1			+	+3Π		
14	3,5×3,8	13,3	1,4-1,9		K					+			
16	3,4×3,6 (3×3)	12,24 (9)	0,8-1,3c	2+0	ΓO+K+Γ X	<u>1,1×1,2</u> 0,6	1,32	0,79	<u>0,5×0,6</u>	+			
17	3,4×3,6	12,24	1,2-1,5c		K	<u>1,4×1,45</u>	2,03				+3Π		+
21	3,4×3,4 (3×3,2)	11,56 (9,6)	1,1c		K		2,21		<u>0,5×0,7</u>				
22	3,2×3,6	11,52	1,2c	0+2	K	<u>1,2×1,3</u>	1,56		<u>0,4×0,6</u>	+	+3Π		
26	4,3×4,5 (3,7×3,9)	19,35 (14,43)	1,55	0+2	K	<u>1,25×1,35</u>	1,69				+3Π	+	
28	2,9×3,2	9,28	1,65c	0+2	K	<u>1,2×1,4</u> ~0,4	1,68	~0,67	<u>0,4×0,6</u>	+			
29	4×4,2 (3,8×4)	16,8 (15,2)	1,1-1,3c	1+2	K	<u>1,1×1,15</u> 0,5-0,6	1,27	~0,7	<u>0,4×0,8</u>	+			
30	3,8×4,4 (3,6×4,2)	16,72 (15,12)	1,3-1,5c		K	<u>1,3×1,4</u>	1,82			+			
37	3,4×3,5	11,9	1,4c/0,9M	0+1	K	<u>1,3×1,4</u>	1,96		<u>0,5×0,7</u>		+3Π	+	
40	3,6×3,8	13,68	1,25c/0,8M	0+1	K	<u>1,4×1,7</u>	2,38		<u>0,4×0,75</u>			+	
42	4,2×4,2 (3,7×3,9)	17,64 (14,43)		4+4	K	<u>1,2×1,4</u>	1,68		<u>0,5×0,7</u>			+	
43	3,6×4	14,4	1,55c/0,5M	3+0	K+HΠ	<u>1,2×1,4</u>	1,68		<u>HΠ: 1×1</u>			+	HΠ:+
44	3,4×3,6	12,24	1,4c	1+0	K	<u>1,2×1,4</u>	1,68		<u>0,4×0,6</u>	+			
1-3Γ	4×4	16	1,3	4+4	K	<u>1,2×1,2</u>	1,44		<u>0,4×0,6</u>				

2-3Г	3,5×3,75	13,13	1,1с/0,7м	1+1	К	<u>1,2×1,4</u>	1,68		<u>0,35×0,6</u>			+	
3-3Г	3,4×3,5	11,9	1с/0,65м	2+1	К	<u>1,5×1,5</u>	2,25		<u>0,45×0,7</u>	+			
4-3Г	3,7×3,8	14,06	1,3с/0,8м	0+2	К+НП	<u>1,3×1,5</u>	1,95		<u>0,5×0,8</u> <u>НП:1,4×1,6</u>	+			НП:+
5-3Г	3,3×3,6	11,88	1,4с/0,6м		Г	<u>1,1×1,2</u>	1,32		<u>0,6×0,8</u> <u>0,05-0,06</u>	+			
6-3Г	3,2×3,4	10,88	0,9с/0,4м		К	<u>1,3×1,4</u>	1,96		<u>0,4×0,8</u>	+			
1-сел	3,5×3,8	13,3	1,2с		К	<u>1×1,15</u>	1,15		<u>0,55×0,7</u>	+			

Таблиця 3.5. Характеристика основних елементів котлованів і опалювальних пристроїв жител VIII–X/XI ст.
РАШКІВ I [за: Баран Я., 2004]

Житло №	КОТЛОВАН				ОПАЛЮВАЛЬНИЙ ПРИСТРІЙ								
	L×N, м	Площа, м²	Н від рівня, м суч./дав пов./ материка с/д/м	Стовпові ямки (кути+ посередині стіл)	ТИП	ПАРАМЕТРИ							
						ПІЧ			ЧЕРІНЬ				
						<u>L×N, м</u> Н, м	Площа, м²	V, м³	<u>L×N, м</u> Н, м	Відносно долівки			
										на рівні	материк. остан. земл. підс.	нижче рівня	висотка
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
1			0,9м	1+0	К								
2	4×4,1	16,4	1,04м	3+2	К	<u>1,15×1,25</u> 0,3-0,49	1,44	0,58	<u>0,7×0,9</u> 0,02-0,03	+			
3	3,4×3,75	12,75	1с/0,65м		К	<u>1,3×1,3</u> 0,25-0,5	1,69	0,68	<u>0,5×0,8</u> 0,03-0,04	+			
4	3,4×3,6	12,24	0,5м	1+1	К	<u>1,3×1,5</u>	1,95		<u>0,53×0,8</u>	+			+
5	3,15×3,2	10,08	1,2с/0,92м	0+1	К	<u>1,3×1,6</u>	2,08		<u>0,6×0,9</u> 0,03-0,05	+			
7	3,6×4,15	14,94	1,1с/0,9м	2+0	К					+			
8	4,4-5×3,3-3,6	14,52	1,25м		К	<u>1,3×1,35</u>	1,75		<u>0,35×0,6</u>	+			
9	3,7×2,95	10,92	1,1с/0,9м	2+0	К	<u>0,9-1,8×1,8</u> 0,16-0,58			<u>0,32×0,85</u>	+			
10	3,75×3,8	14,25	0,8м		К	<u>1,19×0,9</u>	1,07		<u>0,4×0,6</u>	+			

11	2,9×3	8,7	0,9М	3+0	K	<u>1,3×1,4</u> 0,25-0,65	1,82		<u>0,4×0,8</u>	+			
12	2,5×2,6	6,5	0,2-0,4М		K				<u>0,5×0,62</u>	+			
13	3,8×4,25	16,15	1,1с/0,95М		K	<u>1,28×1,35</u> 0,2-0,7	1,73		<u>0,47×0,63</u>	+			
14	2,8×2,9	8,12	0,64М		K	<u>1,2×1,3</u> 0,2-0,57	1,56		<u>0,35×0,6</u>	+			
15	3,5×3,65	12,78	0,5М		K	<u>1,2×1,4</u> 0,3-0,4	1,68		<u>0,35×0,55</u>	+			
17	2,4×2,7	6,48	0,4М		K				<u>0,4×0,7</u>	+			
18	4×4,1	16,4	0,57М	2+2(1)	K				<u>0,7×0,7</u> 0,03-0,04	+			
19	-		0,15М	0+1	K					+			
20	3,15×3,3	10,4	0,55М	2+4(1)	K	<u>1,0×1,22</u> 0,45	1,22	0,55	<u>0,45×0,5</u>	+			
21	3,8×4,2	15,96	0,65М	3+4(3)	K	<u>1,27×1,5</u> 0,55	1,9	1,04	<u>0,55×0,6</u>	+			
23	2,8×3	8,4	0,57М	1+1	K	<u>1,47×1,77</u> 0,45	2,6	1,17	<u>0,46×0,9</u> 0,03-0,04	+			
26	3×3,15	9,45	0,87с/0,6М	3+2	K	<u>1,2×1,6</u>	1,92		<u>0,58×0,78</u> 0,03-0,04		+mo		
28	3,75×4,12	15,45	1,1с/0,52М		K	<u>1,05×1,9</u> 0,48	2	0,96	<u>0,47×0,9</u>	+			
29	2,55×2,97	7,57	0,72М		K	<u>0,77×1,07</u>	0,82		<u>0,28×0,5</u>	+			
30	3,95×4	15,8	0,9с/0,62М	2+3		<u>1,4×1,55</u> 0,52	2,17	1,13	<u>0,5×0,75</u> 0,03-0,04	+			
31	2,63×3,52	9,26	0,7М	1+0	K				<u>0,5×0,64</u> 0,03-0,04	+			
32	3,8×4	15,2	0,52М	3+0	K	<u>1,46×1,64</u>	2,39		<u>0,4×0,7</u> 0,02-0,03 <u>0,46×0,84</u> 0,02-0,03	+			
35	3,45×3,6	12,42	0,7М	3+3	K	<u>1,3×1,45</u>	1,9		<u>0,54×0,6</u>	+			
37	3,2×4	12,8	0,85М	1+1	K	<u>1,32×1,6</u> 0,4	2,1	0,84	<u>0,5×0,8</u>	+			
38	3,4×3,6	12,24	0,4М	3+0	K	<u>1,45×1,55</u> 0,58	2,25	1,3	<u>0,55×1</u>	+			
41	4,2×4,65	19,53	0,65М		K				<u>0,4×0,8</u> 0,03-0,04	+			

42	4×4,15	16,6	0,6M	3+3	K	$\frac{1,6 \times 1,95}{0,28-0,6}$	3,12		$\frac{0,4 \times 0,4}{0,5 \times 0,7}$		+MO		
43	3×3,4	10,2	0,5M		K	$\frac{1,35 \times 1,4}{0,35-0,4}$	1,89	0,76	$\frac{0,55 \times 0,68}{0,55 \times 0,68}$	+			
44	3,6×4	14,4	0,58M	1+2	K	$\frac{1,2 \times 1,4}{0,4}$	1,68	0,67	$\frac{0,56 \times 0,8}{0,02-0,03}$	+			
45	3×3,3	9,9	0,6M	2+1	K	$\frac{1,3 \times 1,55}{0,5}$	2,02	1	$\frac{0,6 \times 0,85}{0,02-0,03}$	+			
46	3,8×4	15,2	0,6M		K	$\frac{1,4 \times 1,8}{0,6}$	2,52	1,51	$\frac{0,6 \times 0,65}{0,02-0,03}$	+			
47	3,2×4	12,8	0,7M	1+0	K				$\frac{0,35 \times 0,46}{0,6 \times 0,65}$	+			
48	3,4×3,75	12,75	0,8M	0+1(1)	K				$\frac{0,5 \times 0,65}{0,02-0,03}$	+			
49	2,85×3,3	9,4	0,62M		K	$\frac{1 \times 1,05}{0,6}$	1,05	0,63	$\frac{0,5 \times 0,9}{0,5 \times 0,9}$			+	
51	3,6×3,6	12,96	1M	4+4	K	$\frac{? \times ?}{0,68/0,35-0,5}$			$\frac{? \times 0,67}{0,02-0,03}$	+			
52	3×3,2	9,6	0,8M		K	$\frac{1,28 \times 1,28}{1,28 \times 1,28}$	1,64		$\frac{0,6 \times 0,7}{0,02-0,03}$	+			
54	4×4,5	18	0,8M		K	$\frac{1,5 \times 2}{0,5}$	3	1,5	$\frac{0,5 \times 0,72}{0,01-0,015}$	+			
56	3,3×3,8	12,54	1,1M		K	$\frac{1,4 \times 1,5}{0,5/0,27-0,4}$	2,1		$\frac{0,55 \times 0,96}{0,01-0,02}$	+			
57	2,75×3,1	8,53	0,67M		K	$\frac{1,25 \times 1,4}{1,25 \times 1,4}$	1,75		$\frac{0,48 \times 0,78}{0,015-0,02}$	+			
58	3,7×3,95	14,62	0,65M		K	$\frac{1,6 \times 2}{0,5}$	3,2	1,6	$\frac{0,44 \times 1,1}{0,03-0,04}$	+			
59	3,3×3,55	11,72	0,68M		K	$\frac{1,4 \times 1,4}{0,6/0,28-0,38}$	1,96		$\frac{0,55 \times 0,9}{0,01-0,02}$			+	
60	2,85×3	8,55	0,8M		K	$\frac{1,34 \times 1,4}{0,56/0,5}$	1,88	0,94	$\frac{0,4 \times 0,84}{0,03-0,04}$	+			
61	4,2×4,2	17,64	0,8M	4+4	K	$\frac{1,2 \times 1,5}{1,2 \times 1,5}$	1,8		$\frac{0,48 \times 0,7}{0,02}$	+			
63	5,39×5,25	28,3	0,75M	1+4	K	$\frac{1,4 \times 1,5}{0,6}$	2,1	1,26	$\frac{0,5 \times 0,1}{0,04-0,06}$ $\frac{0,6 \times 0,66}{0,02}$	+			
64	3,2×3,65	11,68	0,95M	0+1	K				$\frac{0,45 \times 0,65}{0,45 \times 0,65}$	+			

									0,02-0,04				
65	3,5×3,65	12,78	0,85-1,1м	3+4(1)	K	<u>1,3×1,8</u> 0,52	2,34	1,22	<u>0,9×0,54</u> 0,01-0,025	+			
66	3,1×3,5	10,85	0,9м	0+2(1)	K				<u>0,38×0,54</u> 0,005-0,01	+			+
67	3,42×3,9	13,34	0,9м		K	<u>1,12×1,45</u>	1,62		<u>0,42×0,7</u> 0,01-0,03	+			
68	4,2×4,2	17,64	0,75м		K				<u>0,44×0,48</u> 0,01-0,03 <u>0,44×0,5</u> 0,01-0,03	1)+		2)+	
69	4×4,2	16,8	0,92м		K				<u>0,5×0,78</u> 0,01-0,03	+			
70	3,6×3,65	13,14	0,8м	2+2	K	<u>1,25×1,3</u> 0,84	1,63	1,37	<u>0,6×0,9</u> 0,02-0,04	+			
71	3,2×4,7	15,04	0,9м	1+2	K	<u>1,3×1,6</u> 0,7	2,08	1,46	<u>0,4×0,65</u> 0,02-0,04	+			
72	3,7×3,85	14,25	0,6м	0+1	K	<u>1,75×1,8</u> 0,5	3,15	1,58	<u>0,55×0,92</u> 0,02-0,03	+			
73	3,8×5,3	20,14	1,25м	2+2	K	<u>1,38×1,5</u> 0,45	2,07	0,93	<u>0,43×0,8</u> <u>0,45×0,55</u> 0,03-0,04	+			
74	4,6×5	23	1,3м	4+2	K				<u>0,5×0,95</u> 0,02-0,03	+			
75	3,6×4,1	14,76	1м		K				<u>0,6×0,95</u> 0,02-0,03	+			
76	3×3,2	9,6	1,15м	0+2	K				<u>0,6×0,68</u>	+			
77	3,3×3,8	12,54	0,45м		K								
78	3,8×3,95	15,01	0,8м	1+1	K				<u>0,7×0,7</u> 0,02-0,04	+			
79	4,6×6,6	30,36	1,1-1,25м		K	<u>1,1×1,6</u>	1,76		<u>0,6×0,75</u> 0,02-0,04 <u>0,6×0,55</u> 0,03-0,05	+			
80	3,2×3,6	11,52	0,1-0,3м	2+1	K								

Таблиця 3.6. Характеристика основних елементів котлованів і опалювальних пристроїв жител VIII–X/XI ст.
СОКІЛ (ур. Острови) [за: Вакуленко, Приходнюк, 1984]

Житло №	КОТЛОВАН				ОПАЛЮВАЛЬНИЙ ПРИСТРІЙ								
	L×N, м	Площа, м ²	Н від рівня, м	Стовпові ямки (кути+ посередині стіл)	ТИП	ПАРАМЕТРИ							
						ПІЧ			ЧЕРІНЬ				
			суч./дав пов./ материка с/д/м			L×N, м Н, м	Площа, м ²	V, м ³	L×N, м Н, м	Відносно долівки			
										на рівні	материк. остан.; земл. підс.	нижче рівня	висотка
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
1a	2,9×2	5,8	1,2с		К								
10	4×3,2	12,8	1,1-1,2с		К				0,9×0,5	+			
11	4,6×3,4	15,64	1,2-1,4с		К					+			
13	3×3,6	10,8	0,8-0,9с	4+0	К					+			
17	3,2×3,2	10,24	0,8с	3+3	К				0,5 0,03		+зп		
18	3,7×4	14,8	0,6-0,7с	4+4	К				0,8 0,04	+			
19	3,35×3,55	11,89	1с	4+3	К				0,8×0,5 0,04	+			
21	3,2×2,8	8,96	0,8с		К				0,6	+			
22	3,2×3,2	10,24	1,1с		К				0,9×0,6	+			
26	3,7×3,6	13,32	1с	4+4	К	1,4×1,4	1,96			+			
29	3,6×3,2	11,52	0,7с	4+4	К	1,5×1,5	2,25		1,1	+			
30	4,1×3,9	16	1,3с		К				0,9	+			
32	3,7×4,2	15,54	0,7с	4+4	К				0,4×0,5 0,03-0,04	+			
34	3,7×4	14,8	1,2-1,3с		К				1×0,5 0,03-0,04	+			

Таблиця 3.7. Характеристика основних елементів котлованів і опалювальних пристроїв жител VIII–X/XI ст.

ХРІННИКИ [за: *Козак, Прищеп, Шкоропад*, 2004; *Козак*, 2012; 2016]

Житло №	КОТЛОВАН				ОПАЛЮВАЛЬНИЙ ПРИСТРІЙ								
	L×N, м	Площа, м ²	Н від рівня, м	Стовпові ямки (кути+ посередині стіл)	ТИП	ПАРАМЕТРИ							
			суч./дав пов./ материка с/д/м			ПІЧ			ЧЕРІНЬ				
						L×N, м Н, м	Площа, м ²	V, м ³	L×N, м Н, м	Відносно долівки			
										на рівні	материк. остан.; земл. підс.	нижче рівня	вмістка
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
3	3,6×3,8	13,68	0,7м		Г	<u>1,2×0,9</u> 0,5	1,08	0,54	<u>0,6×0,9</u> 0,05	+			
8	3,6×3,2	11,52	1,2с/0,6- 0,65м	3+0	Г				<u>0,7×0,7</u> 0,05	+			
10	4×3,5	14	1,5с/1м		Г	<u>1,1×1</u> 0,6	1,1	0,66	<u>0,6×0,5</u> 0,01	+			
14	5,6×5,6	31,36	0,4м		Г	<u>1,4×1,3</u> 0,6	1,82	1,09	<u>0,7×0,9</u>	+			
17	3,3×3,6	11,88	0,5-0,6м	2+1	Г	<u>1×0,8</u> 0,73	0,8	0,58	<u>0,5×0,8</u> 0,01	+			
19	3,3×4	13,2	1,6с/0,6м		Г	<u>0,9×0,8</u> ~0,4	0,72	0,3		+			
20	4,2×4,5	18,9	1,6- 1,8с/0,6- 0,8м		Г	<u>1,2×1,1</u>	1,32		<u>0,45×0,65</u>	+			
21	3,6×4,8	17,28	0,3м		Г				<u>0,5×1</u>	+			
22	4,2×4,4	18,48	1,35с/0,75м		Г	<u>1,2×1,25</u> ~0,6	1,5	0,9	<u>0,6×0,9</u> 0,03	+			
23	?×?		0,7м		Г	<u>1,1×1,1</u> ~0,5	1,1	0,55	<u>0,6×0,6</u>	+			
24	3×3,3	9,9	1,1с/0,5 м		Г	<u>0,6×0,9</u> ~0,6	0,54	0,32	<u>0,45×0,6</u> 0,015			+	
26	4,2×3,6	15,12	1,1с/0,6м	3+3	Г	<u>0,8×1</u>	0,8		<u>0,6×0,6</u>		+зп		
27	3,8×3,85	14,63	1,5с/0,9м		Г	<u>0,8×1</u>	0,8		<u>0,6×0,5</u> 0,01	+			
31	3,2×3,2	10,24	1,6с/0,6м	0+1	Г	<u>1,2×0,8</u> ~0,4	0,96	0,38	<u>0,4×0,6</u> 0,015	+			

34	3×3,4	10,2	1,3c/0,7м		Г	$\frac{1,04 \times 1}{0,64}$	1,04	0,67	$\frac{0,4 \times 0,5}{0,015}$	+			
35	4×?		1,2c/0,5-0,6м		Г	$\frac{1,07 \times 0,9}{0,6}$	0,96	0,58	$\frac{0,4 \times 0,7}{0,015}$	+			
36			1,3c/0,7м						$\frac{0,4 \times 0,5}{0,015}$	+			
37	4×3,4	13,6	0,6м		Г	$\frac{1,3 \times 0,8}{0,8}$	1,04	0,83	$\frac{0,4 \times 0,5}{0,01}$	+			
38	3×3	9	0,1м		Г	$\frac{1 \times 0,8}{0,8}$	0,8		$\frac{0,4 \times 0,6}{0,015}$				
39	3,3×4	13,2	1,1c/0,5м		Г								
44	3,2×4	12,8	0,8c/0,2-0,25м	2+0	Г	$\frac{1 \times 0,8}{0,8}$	0,8		$\frac{0,6 \times 0,5}{0,015}$	+			
46	2,8×3,7	10,36	1c/0,4м	1+1	Г	$\frac{1 \times 0,8}{\sim 0,4}$	0,8	0,32	$\frac{0,6 \times 0,5}{0,015}$	+			
51	3,2×3,4	10,88	0,8c/0,2м		Г	$\frac{1 \times 0,9}{0,7}$	0,9	0,63	$\frac{0,6 \times 0,3}{0,01}$	+			
52	3,4×4,2	14,28	0,8c/0,2м	0+1	Г				$\frac{0,5 \times 0,9}{0,015}$	+			
55	3,7×4,4	16,28	1,4c/0,8м	1+0	Г				$\frac{0,4 \times 0,6}{0,02-0,03}$	+			
56	3,8×?		1,6c/1м			$\frac{1 \times 0,8}{\sim 0,5}$	0,8	0,4	$\frac{0,6 \times 0,6}{0,03}$	+			
57	3,9×4	15,6	1,3c/0,6м		Г	$\frac{1 \times 1,1}{\sim 0,4}$	1,1		$\frac{0,6 \times 0,8}{0,03}$		+3Π		
58	3,2×3,6	11,52	1,2c/0,6м	3+2	Г				$\frac{0,6 \times 0,4}{0,02}$	+			
60	4×4	16	1,2c/0,6м	1+3	Г	$\frac{0,6 \times 1}{\sim 0,4}$	0,6	0,24	$\frac{0,3 \times 0,4}{0,015}$	+			
61	3,4×4	13,6	1,4c/0,8м	3+3	Г	$\frac{0,8 \times 0,8}{0,8}$	0,64		$\frac{0,52 \times 0,56}{0,015}$	+			
62	4,8×5,4	25,92	1,3c/0,8м		Г	$\frac{1 \times 1,3}{1,3}$	1,3		$\frac{0,5 \times 0,6}{0,015}$	+			
63	3×3,7	11,1	1,4c/0,8м		Г	$\frac{1 \times 1,2}{1,2}$	1,2		$\frac{0,65 \times 0,8}{0,015}$	+			
64	4×?		0,6-0,8м		Г	$\frac{0,9 \times 0,9}{0,9}$	0,81			+			
65	3,6×4,2	15,12	1,5c/0,7м		Г	$\frac{0,8 \times 0,9}{0,8}$	0,72		$\frac{0,5 \times 0,6}{0,015}$	+			
65A	3,6×4,2	15,12	0,6м	3+4	Г				$\frac{0,57 \times 0,8}{0,015}$	+			
69	3,1×3,2	9,92	1,3c/0,4м	3+0	Г	$\frac{1 \times 1}{\sim 0,4}$	1	0,4	$\frac{0,6 \times 0,8}{0,03}$	+			
70	3,4×4	13,6	0,4м		Г	$\frac{0,9 \times 1}{\sim 0,4}$	0,9	0,36	$\frac{0,5 \times 0,5}{0,03}$		+		

71	2,4×2,8	6,72	0,4М		Г	$\frac{0,8 \times 0,9}{\sim 0,4}$	0,72	0,3	$\frac{0,5 \times 0,7}{0,02}$	+			
72	3×3	9	0,4М		Г	$\frac{0,8 \times 1}{\sim 0,4}$	0,8		$\frac{0,4 \times 0,8}{0,025}$				
73	3×3,2	9,6			Г				$\frac{0,35 \times 0,5}{0,02}$				
74	4×3,8	15,2	0,4М	4+3	Г	$\frac{1,3 \times 0,8}{\sim 0,4}$	1,04						
75	3,2×3,4	10,88	0,3М	0+2	Г+ГХ	$\frac{0,8 \times 0,8}{\sim 0,4}$	0,64		$\frac{0,5 \times 0,7}{0,02}$				
76	3,4×3,8	12,92	0,6М	2+2	Г	$\frac{1,1 \times 0,9}{0,8}$	1	0,8	$\frac{0,5 \times 0,6}{0,06}$	+			
77	3×3,2	9,6	0,35-0,4М	2+0	Г				$\frac{0,4 \times 0,6}{0,01}$	+			
83	3,2×3,6	11,52	0,43М		Г	$\frac{1,1 \times 1,2}{\sim 0,4}$	1,32		$\frac{0,4 \times 0,7}{0,015}$			+	
84	2,85×3	8,55	0,5М	3+2	Г	$\frac{0,8 \times 0,8}{\geq 0,32}$	0,64		$\frac{0,4 \times 0,7}{0,015}$	+			
87	3×3,15	9,45	0,2-0,25М		Г					+			
91	2,7×2,8	7,56	0,2М	2+0	Г+H				$\frac{\Gamma: 1 \times 0,7}{0,05-0,07}$ H: $\frac{1,4 \times 1,2}{\sim 0,4}$	Г+		H+	
92	3,2×3,4	10,88	0,7М	3+0	Г	$\frac{0,8 \times 0,9}{\geq 0,4}$	0,72		$\frac{0,8 \times 0,5}{0,02-0,04}$		+mo		
93	2,3×2,1	4,83	0,2М		Г?+ГХ?				$\frac{0,4 \times 0,45}{\sim 0,4}$		+mo		
97	3×3,6	10,8	a) 0,4-0,43М; б) 0,2-0,3М		Г	$\frac{1 \times 1,1}{\geq 0,22}$	1,1		a) $\frac{0,7 \times 0,8}{\sim 0,4}$ б) $\frac{0,55 \times 0,6}{\sim 0,4}$	+			
106	4×4,1	16,4	0,4М	2+2	Г	$\frac{1,2 \times 1}{\geq 0,4}$	1,2		$\frac{0,5 \times 0,45}{0,025}$	+			
112	3×3,2	9,6	0,32М	3+3(2)	Г	$\frac{1 \times 1}{\geq 0,3}$	1		$\frac{0,6 \times 0,4}{0,025}$	+			
113	3,2×3,2	10,24	0,38М		Г	$\frac{1 \times 1,2}{\geq 0,36}$	1,2		$\frac{0,6 \times 0,78}{0,04}$	+			
115	3×3,4	10,2	0,3М	3+4	Г	$\frac{1 \times 1,1}{\geq 0,33}$	1,1		$\frac{0,6 \times 0,4}{0,03}$	+			

Таблиця 3.8. Характеристика основних елементів котлованів і опалювальних пристроїв жител VIII–X/XI ст.

ЧОРНІВКА-I [за: *Войнаровський, 2007*]

Житло №	КОТЛОВАН				ОПАЛЮВАЛЬНИЙ ПРИСТРІЙ								
	L×N, м	Площа, м ²	Н від рівня, м	Стовпові ямки (кути+ посередині стіл)	ТИП	ПАРАМЕТРИ							
						ПІЧ			ЧЕРІНЬ				
			суч./дав пов./ материка с/д/м			L×N, м Н, м	Площа, м ²	V, м ³	L×N, м Н, м	Відносно долівки			
										на рівні	материк. остан.; земл. підс.	нижче рівня	вмістка
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
1	3,1×?		1-1,2с 0,4-0,5д		К	<u>1,44×?</u>			<u>0,8×0,6</u> 0,02-0,05	+			
2	2,7×2,8	7,56	0,6-0,9с		К	<u>1,44×1</u>	1,44		<u>0,4×0,6</u>	+			+
3	2,4×?		0,6с										
4	2,5×2,9	7,25	0,6д		К				<u>0,7×0,2</u> 0,03	+			
5	3,1×2,5	7,25	0,7-1с		К	<u>1,5×1,5</u>	2,25		<u>0,8×0,6</u> 0,05	+			
9	3,7×3,04	11,2	0,83-0,91с		К	<u>1,4×1,2</u>	1,68		<u>0,76×0,4</u> 0,03			+	
10	3,74×3,64	13,6	0,5-0,7с		К				<u>0,6×0,5</u> 0,01-0,02			+	
12	4,2×4,2	17,5	0,9-1,1с		К	<u>2×1,5</u>	3		<u>0,8×0,5</u> 0,02-0,03				
13	3,1×2,2	6,28	0,4-0,5с		К	<u>1,5×1,1</u>	1,65		<u>0,6×0,5</u> 0,03				
14	3×2,35	7,05	0,7-0,9с		К	<u>1,4×1,1</u>	1,55		<u>0,7×0,5</u> 0,03				
15	4,4×4	17,6	0,4с		К	<u>1,2×?</u>			<u>0,7×0,6</u> 0,02-0,03	+			
16	4,2×3,2	13,4	0,7с		К	<u>1,7×?</u>			<u>0,7×0,8</u> 0,01-0,03	+			
17	3,2×2,8	9	0,8-0,85с		К	<u>1,2×1,1</u>	1,32		<u>0,8×0,5</u> 0,03			+	
18	4,5×4,5	20,25	0,8с		К	<u>2,4×?</u>			<u>1×0,6</u> 0,02-0,03				
19	3,2×?		0,65с		К								
20	3,8×3,7	14,06	0,9с		К	<u>1,3×1,3</u>	1,7		<u>0,8×0,5</u> 0,02				

Таблиця 3.9. Характеристика основних елементів котлованів і опалювальних пристроїв жител VIII–X/XI ст.

ІНШІ ПАМ'ЯТКИ [за: *Ауліх*, 1969; 1976; *Винокур, Горішній*, 1994; *Крушельницькая, Долынская*, 1972; *Кучера*, 1971; *Пелецишин, Чайка*, 1988; *Прищеп*, 2008; 2010б; 2011; 2014; *Прищеп та ін.*, 2005; *Філіпчук*, 1991; 1998а; 1998б; 1999а; *Шишак, Ляска*, 2013; *Шкоропад*, 2004; *Шкоропад, Баяк*, 2008; *Musianowicz*, 1975]

Пам'ятка	Житло №	КОТЛОВАН				ОПАЛЮВАЛЬНИЙ ПРИСТРІЙ								
		L×N, м	Площа, м²	Н від рівня, м	Стовпові ямки (кути+ посередині стін)	ТИП	ПАРАМЕТРИ							
				суч./дав пов./материка с/д/м			ПІЧ			ЧЕРІНЬ				
							L×N, м Н, м	Площа, м²	V, м³	L×N, м Н, м	Відносно долівки			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Бакота І	16	2,1× 1,8	3,78	0,25-0,3д		К	<u>1,2×1,3</u>	1,56		<u>0,4×0,5</u>	+			
	3а	4×3,6	14,4			В?	1,1×1					+зп		
	39	2,9× 1,9	5,51	1,7с/1,2д		К	<u>1,2×1,5</u>	1,8						
Білів		3,8× 3,55	13,49	0,8		ГО	<u>1,5×1,4</u> ~0,7	2,1		<u>1,2×0,9</u>	+			+кам
Буки		3,4×3,6	12,24	0,1-0,4м		К								
Володимир-Волинський ур. Білі Береги		3,76× 3,10	11,66	0,6-0,7м	1+1	ГО	<u>1,25×1,32</u> ~0,7	1,65	1,16	<u>0,7×0,57</u>	+			
Галич (Крилос)	1	4×4,1	16,4	1,45-1,55с		К								
	3	Житло?		1)1,7-1,8с 2)1,3-1,4с						<u>1)0,5×0,9</u> 0,06-0,08 <u>2)0,3×0,4</u>	+			
	4	4,5×4,5	20,25	1,5с		К	<u>1,3×1,5</u>	1,95		<u>0,8×1</u>	+			+кам
	5	4,4×4	17,6	1)2с 2)2,15-2,35с		К	<u>1,3×1,1</u>	1,43		<u>1)0,6×1</u> <u>2) 0,6×0,9</u>	+			+кам
	6	4×?		1,5-1,6с		В?				<u>0,7×0,9</u>	+			
	7	3,4×?		1,85с		К	<u>1,4×1,6</u>	2,24		<u>0,7×0,9</u>	+			

	8	3,3×3,6	11,88	2-2,1с		К				<u>0,8×1,06</u>	+			
	9	3,4×3,6	12,24	1,4с		К	<u>1,19×1,28</u>	1,52		<u>0,4×0,9</u>	+			
	10	3×3	9	1,93с	4+4	К	<u>1,24×0,96</u>	1,19		<u>0,45×0,95</u>	+			
10–11 ст.	2ж. 1981 р	3×3,6 4,8×4,8	10,8 23,04			К К					+			
	1ж. 1982 р													
	ж.1/1955	3,7×4	14,8	0,6	4+4	К				<u>1,2×1,5</u>	+			
	ж.2/1955													
	ж.2/1955													
Гологірки	1	3,2×3,2	10,25			К								
Городниця, ур. Богит	1	3,1×3	9,3	1,6			<u>1,3×1,5</u> 0,7	1,95	1,37	<u>0,8×0,4</u>				+кам
Городок (на Усті), ур. Над Рудником	II	3,9×4	15,6			?								
	III	3,9×4	15,6	0,95		Г	<u>1,1×1</u>	1,1						
	IV	4,45×4	17,8	1	0+2	Г	<u>1,1×1</u>	1,1						
	V	3,1×3	9,3			Г?								
	VI	3,8×4,2	15,96	0,95	0+4	Г								
	VII					Г								
	VIIA	3,3×3,2	10,56	0,4-0,5	3+2	Г	<u>1×1</u>	1						
	VIIIB	3,8×3,6	13,68	0,8-0,90		Г	<u>1,2×1</u>	1,2						
	IX	3,9×3,7	14,43	0,8	4+4	Г	<u>1,1×1</u>	1,1						
Добростани	1	3,9×4,1	15,99	1-1,2с	1+0	К	<u>1×1,15</u> 0,65	1,15	0,75		+			
	2			1,2с		К	<u>1,2×1,3</u> 0,35-0,4	1,56			+			
Дорогобуж	8	3,4×3,6	12,24	1-1,2м	4+2	КТ?				<u>0,7</u>	+			
	10	2,8×4,0	11,2		1+0	КТ?				<u>0,75</u>		+мо		
	11	4,2×4,6	19,32	1-1,2м		Г	<u>1,35×1,3</u>	1,76		<u>0,7</u>	+			
	21	3,55×?		0,5-0,8м		Г					+			

Дубно	2	3,14×3,3	10,4	3,98с/0,44-0,66д										
Жидачів І	1	3,8×3,8	14,44	0,6		К					+			
	2	3,8×3,8	14,44	0,8		К					+			
Жорнів	6	3,2×3,7	11,84	0,6-0,7вияв	2+1	К	<u>1,4×1,4</u> 0,6	1,96		<u>0,6</u>	+			
Затурці	1	3,25×4	13	0,95с		Г				<u>0,65×0,8</u>	+			
	2	3,15× 3,2	10,08	0,95с		Г						+		
Крутилів, ур. Біля Двох Джерел	1	2,2×2	4,4	1,1			<u>1,1×0,7</u>	0,77		<u>0,5×0,3</u>	+			
Купин І	1	3×2,1	6,3	0,6с		К+В	<u>0,7×0,7</u>	0,49		<u>К: 0,55×0,35</u> <u>В: 0,7×0,2</u>		+мо		
Луцьк (центр)	1	4,1×3,6	14,76	0,3-0,4м		Г	<u>0,8×0,65</u> ~0,45	0,52		<u>0,3×0,2</u>	+			+
Острог (плебанія)	15	2,9×3,3	9,57	1,3-1,4	0+1	КГ	<u>0,8×0,8</u> 0,6	0,64	0,38	<u>0,45×0,5</u> 3*0,03			+	
	20	3,2×3,7	11,84	1,5	0+1	КГ								
Перебиківці ІІ	1	4,1×3,8	15,58	1,1с		К	<u>1,7×2,2</u>	3,74		<u>0,65×0,55</u>	+			
	2	2,9×2,4	6,96	0,75с		В (К?)					+			
Пересопниця (ур.Пастівник)	9	3,3×3,5	11,55	1,7с/1,1м	4+4	КГ	<u>1,05×1,15</u>	1,21		<u>0,65×0,65</u> 2*0,02			+	
	22а	3,8×?		0,7-0,85м		Г	<u>0,9×1</u>	0,9		<u>0,5×0,45</u>	+			
	23	3,65×3,85	14,05	1,6с/0,9м	4+4	Г	<u>1,1×0,95</u>	1,05		<u>0,5×0,85</u>			+	+
Пліснесько	3/1990	3,1×3,?		1,25с		К	<u>1,1×1</u>							
	4/1990	3,2×3,2	10,24			К	<u>1,2×1,2</u>	1,44						
	5/1990				3+2(?)	К	<u>1×1</u> 0,6	1	0,6					
Ремезівці	3	2,8×3,3	9,24	0,65с		К?				<u>0,6×0,9</u>	+			
Рівне (вул. Шкільна)	2	3,3×2,4	11,22	0,4-0,5м		К+2Н					+			
	4	3,6×4	14,4	0,5-0,6м	4+0	К+Н					+			
Рованці	1	4×3,6	14,4	0,3-0,4м	1+3	ГО+ГХ	<u>1)0,8×0,8</u> <u>2)1×0,8</u>	0,64-0,8			+			

Ромош	1	5,46×4,65	25,39	1,26		Г					+			+
	2	5,3×4,9	25,97	0,6		Г	<u>1,55×1,15</u>	1,78			+			
Солонсько	1	3,2×3,2	10,24	0,5-0,7м		К	<u>1,3×1,0,6</u>	1,3	0,78			+мо		
Стільсько	1/Іа	2,8×2,8	7,84	0,7д		К					+			
	1/Іб	3,2×3,2	10,24			К	<u>1,1×1</u>	1,1						
	1/ІІ	3,2×3,2	10,24	0,9	4+4	К								
	2/ІІ	3,2×3,4	10,88		4+4	К								
Стрижів І	я. 114	3,8×3,7×3,6×3,9	14,1	1		Г	<u>1×1,1</u>	1,1			+			
	я. 115	5×3,5	~ 17,5	1		ГО	<u>0,9×1</u>	0,9			+			
Теребовля, ур. Черпало	1	3,2×3,2	10,24	1,4		К	<u>1,3×1,3</u> 0,45	1,69	0,76	<u>0,6×0,4</u>	+			
	2	3×3	9	1,2		К	<u>1,2×1,2</u> 0,4	1,44	0,58	<u>0,6×0,4</u>	+			
Хорів	1	4×3,4	13,6	0,6с/0,3м		К	<u>0,7×0,6</u>	0,42				+мо		
	2			0,7д		К				<u>0,7</u>	+			
	3	4×2,6	10,4	0,7		К					+			
	4	3,2×2,6	8,32			К					+			
	5	3,8×2,2		0,7с		Г	<u>0,65</u>			<u>0,6</u>		+мо		
	6	8×4 ?				К				<u>1,1×1</u>	+			
	7	5,5×3,7?				К					+			
	8	5,5×3?				Г+Г (?)					+			+

* Позначення типів опалювальних пристроїв:

В – вогнище

К – піч-кам'янка

Г – глинобитна піч

ГО – глиняна останцеві піч

КГ – «кам'яно-глиняна» піч

ГХ – глиняні «хлібці» («вальки»)

Н – нішоподібна піч

Таблиця 4. Типологія жител за площею котлованів в історіографії.

Пам'ятка, регіон	Група, площа, м ²						Література
	I	II	III	IV	V	VI	
Черняхівська к-ра Західного Поділля	до 10	10–15	15–20	понад 20			<i>Строцен</i> , 2008, с. 29
Центральна Європа (V–VII ст.)	до 10	10–15	понад 15				<i>Суган</i> , 2006, <i>s. ...</i>
Рашків II–III (V–VII ст.)	4–5,5	6–8,5	9–12,6				<i>Баран</i> , 1988, с. 36
Рашків I (V–VIII ст.)	6–8,5	9–15,5	16–18	19,5	20,5–31		<i>Баран Я.</i> , 2004, с. 47
Середнє Подніпров'я (VIII–X ст.)	5,5–9	9–14	14–20				<i>Петрашенко</i> , 1982, с. 49–50
Дніпровське Лівобережжя (VIII–X ст.)	6–12	12–18	18–30	понад 30			<i>Юренко</i> , 1984, с. 36, табл. 1; <i>Смиленко</i> , <i>Юренко</i> , 1990, с. 267
Дорогобуж	до 8	8–15	16–21				<i>Прищеп</i> , 2011, с. 125
Муравиця	до 10	10–15	понад 15				<i>Прищеп</i> , <i>Нікольченко</i> , 2001, с. 23
Хрінники	до 9	9–14	понад 14				<i>Козак</i> , 2012, с. 233; <i>Козак</i> , <i>Прищеп</i> , 2012, с. 58
Салтово- маяцька к-ра (лісостеповий варіант)	до 11,6	11,7–18,3	18,4–25	25,1– 31,7	31,8– 38,4	понад 38,5	<i>Савицький</i> , 2011, с. 13, 14, 16, 21

Таблиця 5.1. Довжина стін у житлах кінця IV – першої половини V ст.

Довжина, м	Житла	К-сть	Довжина, м	Житла	К-сть
2			3,6	Л.-Каветчинська (4, 26, 29), Сокіл (9, 16, 25), Теремці (9а, 20, 29), Устя І (7)	10
2,05			3,65	Теремці (27)	1
2,1			3,7	Бакота І (13, 37), Л.-Каветчинська (2), Теремці (26), Стрілки ІІ (4), Устя І (7)	6
2,15			3,75		-
2,2	Л.-Каветчинська (24)	1	3,8	Бакота І (22, 30), Л.-Каветчинська (13), Сокіл (31), Теремці (6, 7, 20, 26)	8
2,25			3,85	Теремці (12)	1
2,3	Л.-Каветчинська (23, 24)	2	3,9	Бакота І (63, 76), Сокіл (12, 23), Теремці (9, 29)	6
2,35			3,95		-
2,4	Бакота І (13), Сокіл (2, 15), Теремці (5)	4	4	Бакота І (30, 31, 33, 65, 82), Л.-Каветчинська (5, 25), Сокіл (23), Теремці (3, 16, 19, 22), Стрілки ІІ (1), Устя І (5, 6)	15
2,45			4,05		-
2,5			4,1	Бакота І (23, 63), Теремці (2, 7, 9а)	5
2,55			4,15	Сокіл (12)	1
2,6	Бакота І (65), Л.-Каветчинська (19), Теремці (25)	3	4,2	Неслухів (1+1), Рудники (1+1)	4
2,65	Теремці (17)	1	4,25		-
2,7	Л.-Каветчинська (7), Сокіл (1), Теремці (17)	3	4,3	Л.-Каветчинська (2), Теремці (8, 21)	3
2,75	Теремці (5)	1	4,35		-
2,8	Бакота І (37, 76), Л.-Каветчинська (18+18, 19, 28+28), Сокіл (1), Теремці (11, 14+14, 25, 28)	13	4,4	Л.-Каветчинська (13, 22), Сокіл (2), Теремці (9)	4
2,85		-	4,45		-
2,9	Сокіл (31), Бернашівка (36), Устя І (2)	3	4,5	Л.-Каветчинська (4)	1
2,95	Теремці (1)	1	4,55		-
3,0	Бакота І (23, 82), Л.-Каветчинська (9, 23), Сокіл (16), Теремці (28), Устя І (3, 4)	8	4,6	Сокіл (9), Теремці (24)	2
3,05		-	4,65		-
3,1	Бакота І (33), Л.-Каветчинська (22), Теремці (23)	3	4,7	Теремці (19)	1
3,15		-	4,75	Теремці (12), Черепин (8)	2
3,2	Бакота І (31), Л.-Каветчинська (7, 9, 15, 26), Теремці (4, 8, 23)	8	4,8	Л.-Каветчинська (25, 29), Сокіл (20), Теремці (22)	4
3,25	Теремці (3, 4)	2	4,85	Теремці (2)	1
3,3	Бакота І (35+35), Теремці (1, 15), Березець (1+1)	6	4,9		-
3,35		-	4,95		-

3,4	Л.-Каветчинська (15), Теремці (10, 15, 16), Стрілки II (1)	5	5,0	Теремці (6)	1
3,45	Теремці (11)	1	5,05		-
3,5	Бакота I (22), Сокіл (20), Теремці (10, 27), Бернашівка (36), Стрілки II (4), Устя I (5, 6), Черепин (12)	9	5,1	Теремці (21)	1
3,55	Теремці (24)	1	5,15		

* Бакота I (ж. 36) – 3,8×7,6 (споруда з 2-ма вогнищами); Л.-Каветчинська (ж.5) – 5,8 м; Сокіл (ж.15) – 1,8 м; Теремці (ж.13) – 5,5×5,3 м; Черепин (ж. 8) – 5,25 м; Черепин (ж. 12) – 5,8 м

Таблиця 5.2. Довжина стін у житлах другої половини V — VII ст.

+Р – із врахуванням жител із поселень Рашків I-III

Довжина, м	Житла	К-сть	Довжина, м	Житла	К-сть
2	Кодин (21/I)	1	3,6	Городок-См (21), Кодин (17/I, 26/I, 29/I, 16/II, 28/II, 38/II), Л.-Каветчинська (27+27), Ріпнів (6/II, 29/II), Бовшів I (11), Бовшів II (4, 7), Волосів (2, 5), Гореча II (5, 10), Горошеве (5), Зимне IV (4а, 23), Підбірці (1), Підріжжя (7-71), Хрінники-За Лісом (1)	24 +2р=26
2,05			3,65	Підріжжя (4-71)	1
2,1			3,7	З.Гай (3), Кодин (13/I, 17/II, 30/II), Л.-Каветчинська (8), Бовшів I (10), Дем'янів I (3), Підріжжя (8-71)	8 +2р=10
2,15			3,75	Ріпнів (31/II), Підріжжя (9-71)	2
2,2	Кодин (21/I, 26/II, 33/II)	3	3,8	Городок-См (1, 19, 23), З.Гай (6), Кодин (6/I), Бернашівка (11), Бовшів I (8, 10), Гореча II (3, 24), Зимне IV (23), Зозів (6), Підбірці (1)	13 +2р=15
2,25	Бовшів II (6)	1	3,85	З.Гай (7), Ріпнів (9/II)	2
2,3	З.Гай (1), Кодин (25/II, 34/II)	3	3,9	Городок-См (20), З.Гай (10), Кодин (13/I, 23/II)	4
2,35			3,95		
2,4	Городок-См (14, 18), Кодин (33/II), Л.-Каветчинська (10+10), Бернашівка (3), Бовшів II (7а), Городок I (3), Зимне IV (19)	9 +16Р=25	4	Городок-См (1, 3, 7), З.Гай (7), Кодин (17/I), Ріпнів (9/II, 30/II), Бернашівка (1), Гореча II (3, 5, 25), Сокільники (1+1), Підріжжя (5-71+5-71)	15
2,45		+8Р	4,05		
2,5	Бернашівка (3)	1 +17Р=18	4,1	Городок-См (26, 27), З.Гай (6, 8, 10)	5
2,55			4,15		
2,6	Городок-См (4, 21), Кодин (10/I), Ріпнів (1/II, 15/II), Бовшів II (4), Горошеве (5), Зимне IV (19)	8 +12Р=20	4,2	Городок-См (2, 6), З.Гай (8), Бернашівка (12), Волосів (3), Гореча II (24), Зозів (6)	7
2,65			4,25	Ріпнів (29/II)	1

2,7	Городок-См (17), Кодин (25/II), Л.-Каветчинська (12, 14)	4 +7P =11	4,3	Городок-См (7), Кодин (14/II, 23/II, 30/II), Горошеве (4), Дем'янів I (1, 3), Підріжжя (6-68)	8
2,75			4,35		
2,8	Городок-См (16), Кодин (20/I+20/I, 24/I, 26/II), Л.-Каветчинська (3, 6, 12), Бовшів I (5), Волосів (2), Горошеве (4)	11 +19P=30	4,4	Городок-См (3), Бовшів I (11), Дем'янів I (2)	3
2,85			4,45	Кодин (12/II)	1
2,9	Городок-См (10, 11, 17), З.Гай (4), Кодин (5/I, 9/II), Л.-Каветчинська (20+20)	8 +14P=22	4,5	Городок-См (22, 23), Ріпнів (4/I), Бернашівка (13), Гореча II (25), Підріжжя (6-71+6-71)	7
2,95	Ріпнів (28/II), Зозів (3)	2	4,55		
3,0	Городок-См (5, 8+8, 9, 12, 14, 19, 24, 25, 27), З.Гай (4), Кодин (10/I, 15/I+15/I, 22/I, 27/II, 34/II), Л.-Каветчинська (3, 6, 14, 21), Ріпнів (7/I, 1/II, 15/II), Волосів (1), Гореча II (23)	26 +20P =46	4,6	Кодин (14/II), Дем'янів I (1)	2
3,05	Городок I (6)	1	4,65		
3,1	Городок-См (10), Кодин (10/II), Л.-Каветчинська (21), Ріпнів (5/II), Бовшів I (5, 14), Бовшів II (7), Волосів (1), Городок I (6), Гореча II (21)	10 +7P =17	4,7	Підріжжя (8-71)	1
3,15	Ріпнів (28/II)	1	4,75	Підріжжя (4-71)	1
3,2	Городок-См (6, 13, 18, 24, 26), Кодин (10/II, 16/II, 21/II, 27/II, 38/II), Л.-Каветчинська (1+1, 11), Ріпнів (7/I, 1/III), Бернашівка (1, 11), Гореча II (23), Підберізіці (1)	19 +13P =32	4,8	Підберізіці (1)	1
3,25	Городок-См (11), Кодин (21/II), Л.-Каветчинська (11), Бовшів II (7а)	4 +4P=8			
3,3	Городок-См (4, 5, 15, 20), З.Гай (1), Кодин (9/II), Ріпнів (5/II, 6/II, 30/II, 31/II), Волосів (5), Муравиця (9)	12 +7P=19	5,3	Горошеве (6)	1
3,35		+2P	5,4	Кодин (12/II), Бернашівка (12), Підріжжя (5-68)	3
3,4	Городок-См (2, 9, 12, 16), З.Гай (9), Кодин (22/I, 28/II), Ріпнів (10/II+10/II), Бернашівка (13), Бовшів I (14), Волосів (3), Зимне IV (4а, 21), Зозів (3), Муравиця (9), Підріжжя (6-68, 7-71), Хрінники-За Лісом (1)	19 +5P=24	5,5	Дем'янів I (2)	1
3,45	Ріпнів (1/III), Бовшів II (6)	2 +1=3	5,6	Підріжжя (7-68)	1
3,5	Городок-См (13, 15, 22, 25), З.Гай (3), Кодин (26/I, 17/II), Л.-Каветчинська (8), Ріпнів (4/I), Бовшів I	15 +10P	5,7	Підріжжя (5-68)	1

	(8), Городок І (3), Гореча ІІ (9, 21), Зимне ІV (21), Підріжжя (9-71)	=25			
3,55	3.Гай (9)	1			

* 1,7-1,8 м – ж.18 з Рашкова ІІІ

Таблиця 5.3. Довжина стін у житлах VIII-X/XI ст.

Довжина, м	Житла	К-сть	Довжина, м	Житла	К-сть
2	Сокіл (1а)	1	3,6	Буківна (2/1, 25), Городок-на-Усті (ур. Над Рудником) (VIII), Кодин (2/І, 1/ІІ, 3/ІІ, 8/ІІ), Муравиця (4), Сокіл (13, 26, 29), Бакота І (3а), Галич (8, 9), Дорогобуж (8), Луцьк-центр (1), Рівне (в. Шкільна) (4), Рованці (1), Рашків І (4, 7, 35, 38, 44, 51+51, 70, 75, 80), Хрінники (3, 8, 17, 21, 26, 58, 65, 65А)	36
2,05		-	3,65	Пересопниця (ур. Пастівник) (23), Рашків І (15, 64, 65, 70), Чорнівка І (10)	6
2,1		-	3,7	Буківна (25), Городок-на-Усті (ур. Над Рудником) (IX), Кодин (20/ІІ, 29/ІІ), Сокіл (18, 26, 32, 34), Острог-плебанія (20), Жорнів (6), Рашків І (9, 58, 72), Хрінники (46, 55, 63), Чорнівка І (9, 10, 20)	19
2,15		-	3,75	В.-Волинський (1), Рашків І (3, 10, 28, 48)	5
2,2	Кодин (18/ІІ), Чорнівка І (13)	2	3,8	Буківна (34, 32+32), Городок-на-Усті (ур. Над Рудником) (VI, VIII), Кодин (11/І, 1/ІІ, 3/ІІ, 36/ІІ, 40/ІІ, 45/ІІ), Муравиця (1а, 16, 10), Білів (1), Рашків І (10, 13, 21, 32, 46, 56, 73, 77, 78), Хрінники (3, 27, 74), Чорнівка І (20)	28
2,25			3,85	Буківна (4+4), Пересопниця-Пастівник (23), Рашків І (72), Хрінники (27)	5
2,3	Кодин (18/ІІ, 41/ІІ)	2	3,9	Городок-на-Усті (ур. Над Рудником) (ІІ, ІІІ, IX), Кодин (27/І), Муравиця (4), Сокіл (30), Добростани (1), Рашків І (67), Хрінники (57)	9
2,35	Чорнівка І (14)	1	3,95	Рашків І (30, 58, 78)	3
2,4	Кодин (35/ІІ), Рівне-Шкільна (2), Рашків І (17), Хрінники (71), Чорнівка І (3)	5	4	Буківна (2), Городок-на-Усті (ур. Над Рудником) (ІІ, ІІІ, IV), Кодин (8/І+8/І, 22/ІІ), Муравиця (10), Сокіл (10, 18, 34), Бакота І (3а), Галич (1, 5), Дорогобуж (10), Затурці (1), Рівне-Шкільна (4), Рованці (1), Рашків І (2, 18, 30, 32, 37, 42, 44, 46, 47, 54, 69), Хрінники (10, 19, 37, 39, 44, 57, 60+60, 61, 70, 74),	41

				Чорнівка І (15)	
2,45		-	4,05		-
2,5	Кодин (5/ІІ), Рашків І (12), Чорнівка І (4, 5)	4	4,1	Буківна (3), Сокіл (30), Галич (1), Добростани (1), Луцьк-центр (1), Рашків І (2, 18, 28, 75)	9
2,55	Рашків І (29)	1	4,15	Рашків І (7, 42)	2
2,6	Кодин (13/ІІ, 35/ІІ), Муравиця (4), Рашків І (12)	4	4,2	Буківна (54), Городок-на-Усті (ур. Над Рудником) (VI), Сокіл (32), Дорогобуж (11), Рашків І (21, 41, 61+61, 68+68, 69), Хрінники (20, 22, 26, 52, 65, 65А), Чорнівка І (12+12, 16)	20
2,65	Рашків І (31)	1	4,25	Буківна (54), Рашків І (13)	2
2,7	Кодин (11/ІІ+11/ІІ, 37/ІІ), Рашків І (17), Чорнівка І (2)	5	4,3	Кодин (19/ІІ)	1
2,75	Рашків І (57)	1	4,35		-
2,8	Кодин (41/ІІ), Сокіл (21), Дорогобуж (10), Стільсько (1/Іа+1/Іа), Рашків І (14, 23), Хрінники (46, 71), Чорнівка І (2, 17)	11	4,4	Буківна (42, 54/1+54/1), Кодин (2/ІІ), Галич (5), Хрінники (22, 55), Чорнівка І (15)	8
2,85	Рашків І (49, 60)	2	4,45	Городок-на-Усті (ур. Над Рудником) (IV)	1
2,9	Кодин (25/І, 13/ІІ), Сокіл (1а), Бакота І (39), Острог-плебанія (15), Рашків І (11, 14), Чорнівка І (4)	8	4,5	Буківна (3), Кодин (11/І), Галич (4+4), Рашків І (54), Хрінники (20), Чорнівка І (18+18)	8
2,95	Рашків І (9, 29)	2	4,55		-
3,0	Городок-на-Усті (ур. Над Рудником) (V), Кодин (28/І, 36/ІІ), Сокіл (13), Галич (10+10), Рашків І (11, 23, 26, 43, 45, 52, 60, 76), Хрінники (24, 34, 38+38, 63, 72+72, 73), Чорнівка І (14)	23	4,6	Буківна (2/1), Сокіл (11), Дорогобуж (11), Рашків І (74, 79)	5
3,05	Чорнівка І (9)	1	4,65	Ромош (1), Рашків І (41)	2
3,1	Буківна (35/1+35/1), Городок-на-Усті (ур. Над Рудником) (V), Кодин (5/ІІ, 29/ІІ), Муравиця (7), В.-Волинський (1), Рашків І (57, 66), Хрінники (69), Чорнівка І (1, 5, 13)	13	4,7	Буківна (42), Рашків І (71)	2
3,15	Затурці (2), Рашків І (5, 20, 26)	4	4,75		-
3,2	Буківна (33, 55+55), Городок-на-Усті (ур. Над Рудником) (VIIIА), Кодин (6/ІІ, 8/ІІ, 20/ІІ, 22/ІІ, 40/ІІ, 42/ІІ), Муравиця (6), Сокіл (10, 17+17, 21, 22+22, 29), Затурці (2), Острог-плебанія (20), Жорнів (6), Пліснесько (4/90+4/90), Солонсько (1+1), Стільсько (1/І6+1/І6, 1/ІІ+1/ІІ, 2/ІІ), Рашків І (5, 37, 47, 52, 64, 71, 76, 80), Хрінники (8, 31+31, 44, 51, 58, 69, 73, 75), Чорнівка І (16, 17, 19)	50	4,8	Хрінники (21, 62)	2
3,25	Затурці (1)	1	4,85		-
3,3	Городок-на-Усті (ур. Над Рудником) (VIIIА), Кодин	17	4,9	Ромош (2)	1

	(6/II), Муравиця (7), Галич (8), Острог-плебанія (15), Пересопниця-Пастівник (9), Рівне-Шкільна (2), Рашків I (20, 45, 49, 56, 59, 77), Хрінники (17, 19, 24, 39)				
3,35	Сокіл (19)	1	4,95		-
3,4	Кодин (27/I, 37/II), Муравиця (1а, 16), Сокіл (11), Галич (9), Дорогобуж (8), Стільсько (2/II), Рашків I (3, 4, 38, 43, 48, 67), Хрінники (34, 37, 51, 52, 61, 70, 75)	21	5,0	Буківна (2), Рашків I (74)	2
3,45	Буківна (33), Рашків I (35)	2	5,05		-
3,5	Буківна (34), Кодин (2/I), Кодин (25/I, 28/I, 42/II, 45/II), Пересопниця-Пастівник (9), Рашків I (15, 31, 65, 66), Хрінники (10)	12	5,1		-
3,55	Сокіл (19), Білів (1), Рашків I (59)	3	5,15		-

* Бакота I (39) – 1,9 м; Рашків I (63) – 5,25 м; Ромош (2) – 5,3 м; Ромош (1) – 5,45 м; Рашків I (63), Хрінники (62) – 5,4 м; Рашків I (73) – 5,3 м; Хрінники (14) – 5,6×5,6 м; Кодин (2/II) – 5,8 м; Кодин (19/II), Рашків I (ж. 79) – 6,6 м

Таблиця 6.1. Площа котлованів жител IV – першої половини V ст. у досліджуваному регіоні

Площа	Житла	К-сть	Площа	Житла	К-сть
4-5	Сокіл (15)	1	17-18	Бакота I (58), Л.-Каветчинська (29), Неслухів (ж.1), Рудники (ж.1), Теремці (9)	5
5-6	Л.-Каветчинська (24)	1	18-19	Теремці (6, 12, 19)	3
6-7	Л.-Каветчинська (23), Теремці (5)	2	19-20	Л.-Каветчинська (25), Теремці (2, 22)	3
7-8	Л.-Каветчинська (18, 19, 28), Сокіл (1), Теремці (14, 17, 25)	7	20-21	Черепин (ж.12)	1
8-9	Бакота I (13), Л.-Каветчинська (7), Теремці (28)	3	21-22	Теремці (21)	1
9-10	Л.-Каветчинська (9), Теремці (1, 11, 23)	4	22-23		
10-11	Бакота I (35, 37, 65, 76), Березець (ж.1), Бернашівка (ж.36), Л.-Каветчинська (15), Сокіл (2, 16), Теремці (4)	10	23-24	Л.-Каветчинська (5)	1
11-12	Бакота I (82), Л.-Каветчинська (26), Сокіл (31), Теремці (10, 15)	5	24-25	Черепин (ж.8)	1
12-13	Бакота I (23, 31, 33), Стрілки II (ж.4), Теремці (3, 27)	6	25-26		
13-14	Бакота I (22), Стрілки II (ж.1), Устя I (ж.5, 6, 7), Л.-Каветчинська (22), Теремці (8, 16, 20)	9	26-27		
14-15	Теремці (9а, 26, 29)	3	27-28		
15-16	Бакота I (30, 63), Л.-Каветчинська (2), Сокіл (23), Теремці (7)	5	28-29	Бакота I (36)	1
16-17	Л.-Каветчинська (4, 13), Сокіл (9, 12, 20), Теремці (24)	6	29-30	Теремці (13)	1

Таблиця 6.2. Площа котлованів жител другої половини V–VII ст. у досліджуваному регіоні

Площа	Житло	К-сть	Площа	Житла	К-сть
4-5	Кодин (21/I, 33/II), Рашків III (15, 18, 19)	5	17-18	Гореча II (ж.25), Городок-на-Смотричі (3, 7, 23), Зелений Гай (8), Підріжжя (ж.4-71, 8-71)	7
5-6	Бернашівка (ж.3), Л.-Каветчинська (10), Рашків I (53, 62), Рашків III (11, 12, 16, 26, 38, 54, 72, 76, 79, 88)	14	18-19		
6-7	Кодин (25/II, 26/II, 34/II), Пригородок I (ж.1), Рашків I (36), Рашків III (3, 4, 7, 8, 9, 23, 32, 43, 46, 58, 59, 62, 70, 75, 81, 83, 84, 87, 90), Зимне IV (об.19/1-2)	25	19-20	Дем'янів I (ж.1), Кодин (14/II)	2
7-8	Бовшів II (ж.6, 7а), Городок-на-Смотричі (14, 17, 18), Звиняч II (ж.1), Зелений Гай (1), Кодин (10/I, 20/I), Л.-Каветчинська (12), Рашків I (25), Рашків II (10), Рашків III (2, 6, 10, 13, 14, 24, 25, 69, 74, 78, 85, 91), Ріпнів (1/II, 15/II)	26	20-21	Підріжжя (ж.6-71)	1
8-9	Бовшів I (ж.5), Городок-на-Смотричі (4, 8, 10), Зелений Гай (4), Кодин (15/I), Л.-Каветчинська (3, 6, 14, 20), Рашків I (6, 16, 27), Рашків II (9), Рашків III (1, 17, 21, 27, 30, 35, 40, 41, 42, 44, 52, 55, 66, 73, 82, 89), Городок I (ж.3), Липа (ж.1)	32	21-22		
9-10	Бакота (4/I), Бовшів II (ж.4), Волосів (ж.1), Гореча II (ж.23), Горошеве (ж.5), Городок-на-Смотричі (5, 11, 16, 21, 24), Кодин (9/II, 10/II, 27/II), Л.-Каветчинська (21), Рашків I (24, 40), Рашків II (5, 12), Рашків III (22, 34, 45, 47, 61, 63, 68), Ріпнів (7/I, 28/II), Городок I (ж.6), Зозів (ж.3)	29	22-23	Бернашівка (ж.12)	1

10-11	Бакота (5/І, 20/І), Бовшів І (ж.14), Волосів (ж.2), Гореча ІІ (ж.21), Городок-на-Смотричі (9, 12, 25), Кодин (22/І, 21/ІІ), Л.-Каветчинська (1, 11), Рашків І (33, 39), Рашків ІІ (3, 6), Рашків ІІІ (20, 31, 39, 71), Ріпнів (5/ІІ)	21	23-24		
11-12	Бакота (2/І), Бернашівка (ж.11), Бовшів ІІ (ж.7), Волосів (ж.5), Городок-на-Смотричі (13, 15, 19), Горошеве (ж.4), Кодин (16/ІІ, 38/ІІ), Рашків І (50), Рашків ІІІ (29, 56, 67, 77), Ріпнів (6/ІІ, 10/ІІ, 1/ІІІ), Зимне ІV (об.21), Муравиця (ж.9)	20	24-25	Дем'янів І (ж.2), Кодин (12/ІІ)	2
12-13	Бернашівка (ж.1), Городок-на-Смотричі (20, 27), Зелений Гай (9), Кодин (26/І, 17/ІІ, 28/ІІ), Л.-Каветчинська (8, 27), Рашків І (55), Рашків ІІ (13), Рашків ІІІ (50), Ріпнів (31/ІІ), Зимне ІV (сп.4а/1-2), Підріжжя (ж.7-71), Хрінники-За Лісом (1)	16	25-26		
13-14	Бакота (21/І, 42/І), Бовшів І (ж.8), Городок-на-Смотричі (6, 26), Зелений Гай (3), Підбірці (ж.1), Ріпнів (30/ІІ), Зимне ІV (об.23), Підріжжя (ж.9-71)	10	26-27		
14-15	Бовшів І (ж.10), Волосів (ж.3), Гореча ІІ (ж.5), Городок-на-Смотричі (2), Кодин (13/І, 17/І), Колодзівка (ж.1), Рашків І (22), Підріжжя (ж.6-68)	9	27-28		
15-16	Бакота (2/ІІ), Бернашівка (ж.13), Бовшів І (ж.11), Гореча ІІ (ж.3, 24), Городок-на-Смотричі (1, 22), Дем'янів І (ж.3), Зелений Гай (6, 7), Кодин (30/ІІ), Підберізці (ж.1), Рашків І (34), Сокольніки (ж.1), Ріпнів (4/І, 9/ІІ, 29/ІІ), Зозів (ж.6), Підріжжя (ж.5-71)	19	28-29		
16-17	Бакота (1/ІІ), Зелений Гай (10), Кодин (23/ІІ),	3	29-30	Підріжжя (ж.5-68)	1

Таблиця 6.3. Площа котлованів жител із пам'яток другої половини V–VII ст. Волині

Площа	Житла	К-сть	Площа	Житла	К-сть
4-5			17-18	Підріжжя (ж.4-71, 8-71)	2
5-6			18-19		
6-7	Зимне ІV (об.19/1-2)	1	19-20		
7-8	Ріпнів (1/ІІ, 15/ІІ)	2	20-21	Підріжжя (ж.6-71)	1
8-9	Городок І (ж.3), Липа (ж.1)	2	21-22		
9-10	Ріпнів (7/І, 28/ІІ), Городок І (ж.6), Зозів (ж.3)	4	22-23		
10-11	Ріпнів (5/ІІ)	1	23-24		
11-12	Ріпнів (6/ІІ, 10/ІІ, 1/ІІІ), Зимне ІV (об.21), Муравиця (ж.9)	5	24-25		
12-13	Ріпнів (31/ІІ), Зимне ІV (сп.4а/1-2), Підріжжя (ж.7-71), Хрінники-За Лісом (1)	4	25-26		
13-14	Ріпнів (30/ІІ), Зимне ІV (об.23), Підріжжя (ж.9-71)	3	26-27		
14-15	Підріжжя (ж.6-68)	1	27-28		
15-16	Ріпнів (4/І, 9/ІІ, 29/ІІ), Зозів (ж.6), Підріжжя (ж.5-71)	5	28-29		
16-17			29-30	Підріжжя (ж.5-68)	1

Таблиця 6.4. Площа котлованів жител із пам'яток другої половини V–VII ст. Прикарпаття

Площа	Житла	К-сть	Площа	Житла	К-сть
4-5	Кодин (21/І, 33/ІІ), Рашків ІІІ (15, 18, 19)	5	15-16	Бакота (2/ІІ), Бернашівка (ж.13), Бовшів І (ж.11), Гореча ІІ (ж.3, 24), Городок-на-Смотричі (1, 22), Дем'янів І (ж.3), Зелений Гай (6, 7), Кодин (30/ІІ), Підберізці (ж.1), Рашків І (34), Сокільники (ж.1)	14
5-6	Бернашівка (ж.3), Л.-Каветчинська (10), Рашків І (53, 62), Рашків ІІІ (11, 12, 16, 26, 38, 54, 72, 76, 79, 88)	14	16-17	Бакота (1/ІІ), Зелений Гай (10), Кодин (23/ІІ)	3
6-7	Кодин (25/ІІ, 26/ІІ, 34/ІІ), Пригородок І (ж.1), Рашків І (36), Рашків ІІІ (3, 4, 7, 8, 9, 23, 32, 43, 46, 58, 59, 62, 70, 75, 81, 83, 84, 87, 90)	24	17-18	Гореча ІІ (ж.25), Городок-на-Смотричі (3, 7, 23), Зелений Гай (8)	5
7-8	Бовшів ІІ (ж.6, 7а), Городок-на-Смотричі (14, 17, 18), Звиняч ІІ (ж.1), Зелений Гай (1), Кодин (10/І, 20/І), Л.-Каветчинська (12), Рашків І (25), Рашків ІІ (10), Рашків ІІІ (2, 6, 10, 13, 14, 24, 25, 69, 74, 78, 85, 91)	24	18-19		
8-9	Бовшів І (ж.5), Городок-на-Смотричі (4, 8, 10), Зелений Гай (4), Кодин (15/І), Л.-Каветчинська (3, 6, 14, 20), Рашків І (6, 16, 27), Рашків ІІ (9), Рашків ІІІ (1, 17, 21, 27, 30, 35, 40, 41, 42, 44, 52, 55, 66, 73, 82, 89)	30	19-20	Дем'янів І (ж.1), Кодин (14/ІІ)	2
9-10	Бакота (4/І), Бовшів ІІ (ж.4), Волосів (ж.1), Гореча ІІ (ж.23), Горошеве (ж.5), Городок-на-Смотричі (5, 11, 16, 21, 24), Кодин (9/ІІ, 10/ІІ, 27/ІІ), Л.-Каветчинська (21), Рашків І (24, 40), Рашків ІІ (5, 12), Рашків ІІІ (22, 34, 45, 47, 61, 63, 68)	25	20-21		
10-11	Бакота (5/І, 20/І), Бовшів І (ж.14), Волосів (ж.2), Гореча ІІ (ж.21), Городок-на-Смотричі (9, 12, 25), Кодин (22/І, 21/ІІ), Л.-Каветчинська (1, 11), Рашків І (33, 39), Рашків ІІ (3, 6), Рашків ІІІ (20, 31, 39, 71)	20	21-22		
11-12	Бакота (2/І), Бернашівка (ж.11), Бовшів ІІ (ж.7), Волосів (ж.5), Городок-на-Смотричі (13, 15, 19), Горошеве (ж.4), Кодин (16/ІІ, 38/ІІ), Рашків І (50), Рашків ІІІ (29, 56, 67, 77)	15	22-23	Бернашівка (ж.12)	1
12-13	Бернашівка (ж.1), Городок-на-Смотричі (20, 27), Зелений Гай (9), Кодин (26/І, 17/ІІ, 28/ІІ), Л.-Каветчинська (8, 27), Рашків І (55), Рашків ІІ (13), Рашків ІІІ (50)	12	23-24		
13-14	Бакота (21/І, 42/І), Бовшів І (ж.8), Городок-на-Смотричі (6, 26), Зелений Гай (3), Підбірці (ж.1)	7	24-25	Дем'янів І (ж.2), Кодин (12/ІІ)	2
14-15	Бовшів І (ж.10), Волосів (ж.3), Гореча ІІ (ж.5), Городок-на-Смотричі (2), Кодин (13/І, 17/І), Колоднівка (ж.1), Рашків І (22)	8	25-26		

Таблиця 6.5. Площа котлованів жител із пам'яток другої половини V-VII ст. Прикарпаття (без Рашкова I-III)

Площа	Житла	К-сть	Площа	Житла	К-сть
4-5	Кодин (21/I, 33/II)	2	15-16	Бакота (2/II), Бернашівка (ж.13), Бовшів I (ж.11), Гореча II (ж.3, 24), Городок-на-Смотричі (1, 22), Дем'янів I (ж.3), Зелений Гай (6, 7), Кодин (30/II), Підберізіці (ж.1), Сокильники (ж.1)	13
5-6	Бернашівка (ж.3), Л.-Каветчинська (10)	2	16-17	Бакота (1/II), Зелений Гай (10), Кодин (23/II)	3
6-7	Кодин (25/II, 26/II, 34/II), Пригородок I (ж.1)	4	17-18	Гореча II (ж.25), Городок-на-Смотричі (3, 7, 23), Зелений Гай (8)	5
7-8	Бовшів II (ж.6, 7а), Городок-на-Смотричі (14, 17, 18), Звиняч II (ж.1), Зелений Гай (1), Кодин (10/I, 20/I), Л.-Каветчинська (12)	10	18-19		
8-9	Бовшів I (ж.5), Городок-на-Смотричі (4, 8, 10), Зелений Гай (4), Кодин (15/I), Л.-Каветчинська (3, 6, 14, 20)	10	19-20	Дем'янів I (ж.1), Кодин (14/II)	2
9-10	Бакота (4/I), Бовшів II (ж.4), Волосів (ж.1), Гореча II (ж.23), Горошеве (ж.5), Городок-на-Смотричі (5, 11, 16, 21, 24), Кодин (9/II, 10/II, 27/II), Л.-Каветчинська (21)	14	20-21		
10-11	Бакота (5/I, 20/I), Бовшів I (ж.14), Волосів (ж.2), Гореча II (ж.21), Городок-на-Смотричі (9, 12, 25), Кодин (22/I, 21/II), Л.-Каветчинська (1, 11)	12	21-22		
11-12	Бакота (2/I), Бернашівка (ж.11), Бовшів II (ж.7), Волосів (ж.5), Городок-на-Смотричі (13, 15, 19), Горошеве (ж.4), Кодин (16/II, 38/II)	10	22-23	Бернашівка (ж.12)	1
12-13	Бернашівка (ж.1), Городок-на-Смотричі (20, 27), Зелений Гай (9), Кодин (26/I, 17/II, 28/II), Л.-Каветчинська (8, 27)	9	23-24		
13-14	Бакота (21/I, 42/I), Бовшів I (ж.8), Городок-на-Смотричі (6, 26), Зелений Гай (3), Підбірці (ж.1)	7	24-25	Дем'янів I (ж.2), Кодин (12/II)	2
14-15	Бовшів I (ж.10), Волосів (ж.3), Гореча II (ж.5), Городок-на-Смотричі (2), Кодин (13/I, 17/I), Колодрібка (ж.1)	7	25-26		

Таблиця 6.6. Площа котлованів жител із пам'яток VIII-X/XI ст. у досліджуваному регіоні

Площа	Житла	К-сть	Площа	Житла	К-сть
3-4	Бакота I (16)	1	18-19	Буківна (3), Хрінники (20, 22)	3
4-5			19-20	Буківна (54/1, 2), Рашків I (41), Дорогобуж (11)	4
5-6	Кодин (18/II), Сокиль (1а), Бакота I (39)	3	20-21	Буківна (42), Рашків I (73), Галич (4), Чорнівка I (18)	4
6-7	Кодин (35/II, 41/II), Рашків I (12, 17), Купин I (1), Перебиківці II (2), Хрінники (71), Чорнівка I (13)	8	21-22		
7-8	Кодин (5/II, 11/II, 13/II), Рашків I (29), Стільсько (1/Іа), Гульськ	10	22-23	Рашків I (74)	1

	(ж.3/68), Чорнівка I (2, 4, 5, 14)				
8-9	Рашків I (11, 14, 23, 57, 60), Сокіл (21), Галич (10), Хорів (4), Хрінники (38, 72)	10	23-24		
9-10	Буківна (35/1), Городок (ур. Над Рудником) (V), Кодин (37/II), Рашків I (26, 31, 45, 49, 52, 76), Острог-плебанія (15), Хрінники (24, 69, 73), Чорнівка I (17)	14	24-25	Гульськ (ж.2/68)	1
10-11	Буківна (55), Городок (ур. Над Рудником) (VIIIА), Кодин (25/I, 28/I, 6/II), Рашків I (5, 9, 20, 43, 66), Сокіл (13, 17, 22), Муравиця (4, 7), Хорів (3), Затурці (2), Пліснесько (4/90), Солонсько (1), Стільсько (ж.1/Іб, 1/II, 2/II), Хрінники (31, 34, 46, 51, 75)	27	25-26	Кодин (2/II), Ромош (ж.1, 2), Хрінники (62)	4
11-12	Буківна (33), Кодин (8/II, 20/II, 29/II, 36/II, 42/II), Рашків I (59, 64, 80), Сокіл (19, 29), Муравиця (ж.6), В.-Волинський (1), Дорогобуж (10), Острог (плебанія) (20), Пересопниця-Пастівник (ж.9), Рівне-Шкільна (2), Жорнів (ж.6), Галич (8), Хрінники (8, 17, 58, 63), Чорнівка I (9)	24	26-27		
12-13	Кодин (2/I, 22/II, 40/II), Рашків I (3, 4, 15, 35, 37, 38, 47, 48, 51, 56, 65, 77), Сокіл (10), Муравиця (1а, 1б), Дорогобуж (ж.8), Затурці (1), Галич (ж.9), Хрінники (44)	22	27-28		
13-14	Буківна (25, 34), Городок (ур. Над Рудником) (VIIIВ), Кодин (27/I, 1/II, 3/II, 45/II), Рашків I (67, 70), Сокіл (26), Білів (ж.1), Гульськ (1/68, 4/68), Хорів (ж.1), Хрінники (3, 10, 19, 37, 39, 61, 70), Чорнівка I (10, 16)	23	28-29	Кодин (19/II), Рашків I (63)	2
14-15	Буківна (4, 32), Городок (ур. Над Рудником) (IX), Рашків I (7, 8, 10, 44, 58, 72, 75), Сокіл (18, 34), Бакота I (3а), Жидачів (ж.1, 2), Луцьк-центр (ж.1), Пересопниця-Пастівник (23), Рівне-Шкільна (ж.4), Рованці (1), Хрінники (27, 52), Чорнівка I (20)	22	29-30		
15-16	Городок (ур. Над Рудником) (II, III, VI), Добростани (1), Кодин (8/I), Муравиця (10), Перебиківці II (1), Рашків I (21, 28, 30, 32, 46, 71, 78), Сокіл (11, 30, 32), Хрінники (26, 57, 60, 65, 65А, 74)	23	30-31	Рашків I (79)	1
16-17	Буківна (2/1), Рашків I (2, 13, 18, 42, 69), Галич (1), Хрінники (55)	8	31-32	Хрінники (14)	1
17-18	Буківна (54), Городок (ур. Над Рудником) (IV), Кодин (11/I), Рашків I (54, 61, 68), Галич (5), Хрінники (21), Чорнівка I (12, 15)	10	32-33		

Таблиця 6.7. Площа котлованів жител із пам'яток VIII-X/XI ст. Прикарпаття

Площа	Житла	К-сть	Площа	Житла	К-сть
3-4	Бакота I (16)	1	17-18	Буківна (54), Кодин (11/I), Рашків I (54, 61, 68), Галич (5), Чорнівка I (12, 15)	8
4-5			18-19	Буківна (3)	1
5-6	Кодин (18/II), Сокіл (1а), Бакота I (39)	3	19-20	Буківна (54/1, 2), Рашків I (41)	3

6-7	Кодин (35/II, 41/II), Рашків I (12, 17), Купин I (ж.1), Перебикивці II (2), Чорнівка I (13)	7	20-21	Буківна (42), Рашків I (73), Галич (4), Чорнівка I (18)	4
7-8	Кодин (5/II, 11/II, 13/II), Рашків I (29), Стільсько (ж.1/Ia), Чорнівка I (2, 4, 5, 14)	9	21-22		
8-9	Рашків I (11, 14, 23, 57, 60), Сокіл (21), Галич (ж.10),	7	22-23	Рашків I (74)	1
9-10	Буківна (35/1), Кодин (37/II), Рашків I (26, 31, 45, 49, 52, 76), Чорнівка I (17)	9	23-24		
10-11	Буківна (55), Кодин (25/I, 28/I, 6/II), Рашків I (5, 9, 20, 43, 66), Сокіл (13, 17, 22), Пліснесько (4/90), Солонсько (1), Стільсько (1/I6, 1/II, 2/II)	17	24-25		
11-12	Буківна (33), Кодин (8/II, 20/II, 29/II, 36/II, 42/II), Рашків I (59, 64, 80), Сокіл (19, 29), Галич (8), Чорнівка I (9)	13	25-26	Кодин (2/II)	1
12-13	Кодин (2/I, 22/II, 40/II), Рашків I (3, 4, 15, 35, 37, 38, 47, 48, 51, 56, 65, 77), Сокіл (10), Галич (9),	17	26-27		
13-14	Буківна (25, 34), Кодин (27/I, 1/II, 3/II, 45/II), Рашків I (67, 70), Сокіл (26), Чорнівка I (10, 16)	11	27-28		
14-15	Буківна (4, 32), Рашків I (7, 8, 10, 44, 58, 72, 75), Сокіл (18, 34), Бакота I (3а), Жидачів (1, 2), Чорнівка I (20)	15	28-29	Кодин (19/II), Рашків I (63)	2
15-16	Кодин (8/I), Рашків I (21, 28, 30, 32, 46, 71, 78), Сокіл (11, 30, 32), Добростани (ж.1), Перебикивці II (1)	13	29-30		
16-17	Буківна (2/1), Рашків I (2, 13, 18, 42, 69), Галич (1)	7	30-31	Рашків I (79)	1

Таблиця 6.27. Площа котлованів жител із пам'яток VIII-X/XI ст. Волині

Площа	Житла	К-сть	Площа	Житла	К-сть
3-4			18-19	Хрінники (20, 22)	2
4-5			19-20	Дорогобуж (11)	1
5-6			20-21		
6-7	Хрінники (71)	1	21-22		
7-8	Гульськ (3/68),	1	22-23		
8-9	Хорів (4), Хрінники (38, 72)	3	23-24		
9-10	Городок (ур. Над Рудником) (V), Острог (плебанія) (15), Хрінники (24, 69, 73)	5	24-25	Гульськ (2/68)	1
10-11	Городок (ур. Над Рудником) (VIIIa), Муравиця (4, 7), Хорів (3), Затурці (2), Хрінники (31, 34, 46, 51, 75)	10	25-26	Ромош (1, 2), Хрінники (62)	3
11-12	Муравиця (ж.6), В.-Волинський (1), Дорогобуж (ж.10), Острог (плебанія) (20), Пересопниця-Пастівник (9), Рівне (в. Шкільна) (2), Жорнів (6), Хрінники (8, 17, 58, 63)	11	26-27		
12-13	Муравиця (1а, 1б), Дорогобуж (8), Затурці (1), Хрінники (44)	5	27-28		
13-14	Білів (1), Городок (ур. Над Рудником) (VIIIb), Гульськ (1/68, 4/68),	12	28-29		

	Хорів (ж.1), Хрінники (3, 10, 19, 37, 39, 61, 70)				
14-15	Городок (ур. Над Рудником) (IX), Луцьк-центр (1), Пересопниця (ур. Пастівник) (23), Рівне (в. Шкільна) (4), Рованці (1), Хрінники (27, 52)	7	29-30		
15-16	Городок (ур. Над Рудником) (II, III, VI), Муравиця (10), Хрінники (26, 57, 60, 65, 65A, 74)	10	30-31		
16-17	Хрінники (55)	1	31-32	Хрінники (14)	1
17-18	Городок (ур. Над Рудником) (IV), Хрінники (21)	2	32-33		

* у дужках після назви пам'ятки вказаний номер житла

Таблиця 7.1. Різниця між довжиною суміжних стін у житлах кінця IV – першої половини V ст.

Різниця, м	Житла	К-сть	Різниця, м	Житла	К-сть
0	Бакота I (35), Л.-Каветчинська (18, 28), Теремці (14), Березець (1), Неслухів (1), Рудники (1)	7	1,0	Бакота I (82), Сокіл (9)	2
0,05	Теремці (4, 17)	2	1,05	Теремці (24)	1
0,1	Л.-Каветчинська (24), Сокіл (1, 23), Теремці (10, 15, 23, 26), Устя I (7)	8	1,1	Бакота I (23, 76), Теремці (8)	3
0,15	Теремці (27)	1	1,15		
0,2	Бакота I (30, 63), Л.-Каветчинська (9, 15, 19), Теремці (13, 20, 25, 28), Стрілки II (4)	10	1,2	Л.-Каветчинська (29), Теремці (6)	2
0,25	Сокіл (12)	1	1,25		
0,3	Бакота I (22), Теремці (7, 29)	3	1,3	Бакота I (13), Л.-Каветчинська (22), Сокіл (20)	3
0,35	Теремці (1, 5)	2	1,35		
0,4	Л.-Каветчинська (26)	1	1,4	Бакота I (65)	1
0,45		-	1,45		
0,5	Л.-Каветчинська (7), Теремці (9, 9а), Устя I (5, 6), Черепин (8)	6	1,5		
0,55			1,55		
0,6	Л.-Каветчинська (2, 13), Сокіл (15, 16), Теремці (16), Бернашівка (36), Стрілки II (1)	7	1,6		
0,65	Теремці (11)	1	1,65		
0,7	Л.-Каветчинська (23), Теремці (19)	2	1,7		
0,75	Теремці (2, 3)	2	1,75		
0,8	Бакота I (31), Л.-Каветчинська (25), Теремці (21, 22)	4	1,8	Л.-Каветчинська (5)	1
0,85			1,85		
0,9	Бакота I (33, 37), Л.-Каветчинська (4), Сокіл (31), Теремці (12)	5	2,0	Сокіл (2)	
0,95			2,3	Черепин (12)	

Таблиця 7.2. Різниця між довжиною суміжних стін у житлах другої половини V–VII ст.

+Р – разом із житлами з поселень Рашків I-III

Різниця, м	Житла	К-сть	Різниця, м	Житла	К-сть
0	Городок-См (8), Кодин (15/I, 20/I), Л.-Каветчинська (1, 10, 20, 27), Ріпнів (10/II), Соکیلники (1), Підріжжя (5-71, 6-71) Рашків 25/I, 53/I, 55/I, 62/I, 9/II, 12, 15, 19, 31, 44, 50, 62, 84/III	11 +13р =24	0,95	Кодин (12/II)	1

0,05	Кодин (21/II), Л.-Каветчинська (11), Городок I (6) Рашків 6, 39, 59, 81/III	3+4p=7	1,0	Городок-См (6, 21, 22), З.Гай (1), Ріпнів (4/I), Бовшів II (4), Горошеве (5), Підріжжя (8-71), Рашків 74/III	8+1p=9
0,1	З.Гай (4, 8), Кодин (26/I, 10/II), Л.-Каветчинська (12, 21), Бернашівка (3), Бовшів I (10), Волосів (1), Зимне IV (21), Муравиця (9), Рашків 6/I, 50/I, 3/II, 5/II, 6/II, 13/II, 2, 11, 21, 27, 35, 55, 71, 77, 90, 91/III	11 +16p =27	1,05		
0,15	З.Гай (7, 9), Ріпнів (9/II), Рашків 22/I, 34/I, 9, 26, 43, 47, 76/III	3+7p =10	1,1	Городок-См (27), Бернашівка (13), Городок I (3), Дем'янів I (2), Підріжжя (4-71), Бакота I (4, 21)	7
0,2	Городок-См (1, 10, 15, 17, 24), З.Гай (3, 10), Кодин (13/I, 21/I, 17/II, 27/II, 28/II, 33/II), Л.-Каветчинська (3, 6, 8), Ріпнів (7/I, 5/II, 28/II), Гореча II (3, 23), Зимне IV (4а, 19, 23), Підбірці (1), Підріжжя (7-71), Бакота II (1, 2), Хрінники-За Лісом (1), Рашків 40/I, 3, 10, 14, 17, 20, 29, 41, 42, 52, 54, 66, 72, 85, 87, 88, 89/III	29 +17p =46	1,15		
0,25	Ріпнів (1/III), Підріжжя (9-71), Рашків 16, 58, 61/III	2+3p=5	1,2	Бернашівка (12), Бовшів II (6)	2
0,3	Городок-См (5, 7, 13), З.Гай (6), Кодин (14/II), Л.-Каветчинська (14), Ріпнів (6/II), Бовшів I (5, 8, 14), Волосів (5), Дем'янів I (1), Підріжжя (5-68), Рашків 36/I, 39/I, 1, 4, 7, 22, 32, 40, 45, 46, 79, 82, 83/III	13 +13p =26	1,25		
0,35	Городок-См (11)	1	1,3	Бакота I (5)	1
0,4	Городок-См (3, 9, 12), Кодин (10/I, 17/I, 22/I, 9/II, 16/II, 23/II, 25/II, 38/II), Ріпнів (1/II, 15/II), Гореча II (5, 21, 24), Зозів (6), Рашків 24/I, 33/I, 10/II, 12/II, 23/III	17 +5p=22	1,35		
0,45	Ріпнів (31/II), Зозів (3), Рашків 16/I, 69/III	2+2p=4	1,4		
0,5	Городок-См (25), Бовшів II (7), Гореча II (25), Бакота I (42), Рашків 13, 67, 73, 75/III	4+4p=8	1,45		
0,55	Рашків 30, 34, 63, 78/III	4p=4	1,5	Горошеве (4)	1
0,6	Городок-См (14, 16, 20), Кодин (26/II, 30/II), Бернашівка (11), Дем'янів I (3), Рашків 24, 25, 68/III	7+3p =10	1,55		
0,65	Ріпнів (29/II), Рашків 27/I, 38/III	1+2p=3	1,6	Підберізці (1)	1
0,7	Городок-См (4, 23), Кодин (34/II), Ріпнів (30/II), Бакота I (2), Рашків 18, 56/III	5+2p=7	1,65		
0,75			1,7	Бакота I (20)	1
0,8	Городок-См (2, 18, 19), Бернашівка (1), Бовшів I (11), Волосів (2, 3), Рашків 70/III	7+1p=8	1,75		
0,85	Бовшів II (7а)	1	1,8		
0,9	Городок-См (26), Підріжжя (6-68), Рашків 8/III	2+1p=3	1,85		

Таблиця 7.3. Різниця між довжиною суміжних стін у житлах VIII–X/XI ст.

+P – разом із житлами з поселення Рашків I; +X – разом із житлами з поселення Хрінники

Різниця, м	Житла	К-сть	Різниця, м	Житла	К-сть
0	Буківна (35/1, 54/1, 55 ,4, 32), Галич (4, 10), Кодин (8/І, 11/ІІ), Пліснесько (4/90), Сокіл (17, 22), Солонсько (1), Стільсько (1/Іа, 1/Іб, 1/ІІ), Чорнівка І (12, 18), Рашків І (51, 61, 68), Хрінники (14, 31, 38, 60, 72)	$18+3p+5x=26$	0,8	Кодин (22/ІІ, 36/ІІ), Сокіл (10), Ромош (1), Рашків І (37, 47), Хрінники (44, 52)	$4+2p+2x=8$
0,05	Буківна (54), Затурці (2), Чорнівка І (10), Рашків І (5, 10, 30, 70), Хрінники (27)	$3+4p+1x=8$	0,85	Рашків І (31)	$1p=1$
0,1	Буківна (25), Галич (1), Кодин (2/І, 6/ІІ, 18/ІІ), Сокіл (26), Чорнівка І (2, 20), Рашків І (2, 11, 12, 14, 18), Хрінники (57, 69)	$8+5p+2x=15$	0,9	Рівне-Шкільна (2), Сокіл (1а), Чорнівка І (13), Хрінники (46)	$3+1x=4$
0,15	Рашків І (15, 20, 26, 35, 42, 60, 63, 65, 72, 78)	$+10p=10$	0,95		
0,2	Кодин (1/ІІ, 3/ІІ, 35/ІІ), Муравиця (7, 10), Сокіл (19, 30), Галич (9), Добростани (1), Дорогобуж (8), Пересопниця-Пастівник (9, 23), Стільсько (2/ІІ), Рашків І (4, 23, 32, 38, 46, 52, 69, 76), Хрінники (3, 22, 51, 73, 74, 75)	$13+8p+6x=27$	1,0	Бакота І (39), Буківна (2/1, 2), Чорнівка І (16)	4
0,25	Буківна (33), Рашків І (58, 59)	$1+2p=3$	1,05		
0,3	Буківна (34, 42), Кодин (13/ІІ, 42/ІІ, 45/ІІ), Сокіл (18, 34), Галич (8), Рашків І (17, 45), Хрінники (17, 20, 24)	$8+2p+3x=13$	1,1		
0,35	Рашків І (3, 28, 48, 57)	$-+4p=4$	1,15		
0,4	Буківна (3), Кодин (8/ІІ), Муравиця (1а, 1б, 6), Сокіл (21, 29), Бакота І (3а), Галич (5), Дорогобуж (11), Острог-плебанія (15), Рівне-Шкільна (4), Рованці (1), Ромош (2), Чорнівка І (4, 15, 17), Рашків І (21, 29, 43, 44, 66, 74, 80), Хрінники (8, 34, 58, 71)	$17+7p+4x=28$	1,2	Сокіл (11), Дорогобуж (10), Хрінники (21)	$2+1x=3$
0,45	Білів (1), Рашків І (13, 41, 49, 64)	$1+4p=5$	1,25		
0,5	Кодин (27/І, 28/І, 20/ІІ, 41/ІІ), Сокіл (32), Луцьк-центр (1), Острог-плебанія (20), Жорнів (6), Рашків І (54, 56, 67, 75, 77), Хрінники (10)	$8+5p+1x=14$	1,3	Муравиця (4)	1
0,55	Рашків І (7)	$+1p=1$	1,35		
0,6	Кодин (25/І, 5/ІІ, 29/ІІ, 40/ІІ), Сокіл (13), Чорнівка І (5), Хрінники (26, 37, 61, 62, 65, 65А, 70)	$6+7x=13$	1,4	Кодин (2/ІІ)	1
0,65	В.-Волинський (1), Чорнівка І (9, 14)	3	1,5	Рашків І (71, 73)	$+2p=2$
0,7	Кодин (11/І, 37/ІІ), Хрінники (19, 39, 55, 63)	$2+4x=6$	2,0	Рашків І (79)	$+1p=1$
0,75	Затурці (1), Рашків І (9)	$1+1p=2$	2,3	Кодин (19/ІІ)	1

Таблиця 8. Співвідношення довжини і ширини стін котлованів жител

Житла кінця IV – першої половини V ст.			Житла другої половини V – VII ст.			Житла VIII–X/XI ст.		
Житло	Параметри	Спів- відношення	Житло	Параметри	Спів- відношення	Житло	Параметри	Спів- відношення
<i>Лука-Каветчинська</i>			<i>Кодин I-II</i>			<i>Рашиків I</i>		
2	4,3×3,7	1,16:1	10/I	2,6×3	1:1,15	2	4×4,1	1:1,03
4	3,6×4,5	1:1,25	13/I	3,9×3,7	1,05:1	3	3,4×3,75	1:1,1
5	4×5,8	1:1,45	15/I	3×3	1:1	4	3,4×3,6	1:1,06
7	3,2×2,7	1,19:1	17/I	4×3,6	1,11:1	5	3,15×3,2	1:1,02
9	3,2×3	1,07:1	20/I	2,8×2,8	1:1	7	3,6×4,15	1:1,15
13	4,4×3,8	1,16:1	21/I	2,2×2	1,1:1	9	3,7×2,95	1,25:1
15	3,4×3,2	1,06:1	22/I	3,4×3	1,13:1	10	3,75×3,8	1:1,01
18	2,8×2,8	1:1	26/I	3,5×3,6	1:1,03	11	2,9×3	1:1,03
19	2,6×2,8	1:1,08	9/II	3,3×2,9	1,14:1	12	2,5×2,6	1:1,04
22	4,4×3,1	1,42:1	10/II	3,1×3,2	1:1,03	13	3,8×4,25	1:1,12
23	2,3×3	1:1,3	12/II	4,45×5,4	1:1,21	14	2,8×2,9	1:1,04
24	2,3×2,2	1,05:1	14/II	4,6×4,3	1,07:1	15	3,5×3,65	1:1,04
25	4,8×4	1,2:1	16/II	3,2×3,6	1:1,13	17	2,4×2,7	1:1,13
26	3,2×3,6	1:1,13	17/II	3,5×3,7	1:1,06	18	4×4,1	1:1,03
28	2,8×2,8	1:1	21/II	3,2×3,25	1:1,02	20	3,15×3,3	1:1,05
29	4,8×3,6	1,33:1	23/II	3,9×4,3	1:1,1	21	3,8×4,2	1:1,11
<i>Теремиці</i>			25/II	2,7×2,3	1,17:1	23	2,8×3	1:1,07
1	2,95×3,3	1:1,12	26/II	2,8×2,2	1,27:1	26	3×3,15	1:1,05
2	4,85×4,1	1,18:1	27/II	3×3,2	1:1,07	28	3,75×4,12	1:1,1
3	3,25×4	1:1,23	28/II	3,4×3,6	1:1,06	29	2,55×2,97	1:1,16
4	3,2×3,25	1:1,02	30/II	3,7×4,3	1:1,16	30	3,95×4	1:1,01
5	2,4×2,75	1:1,15	33/II	2-2,2×2,3-2,4	1:1,09	31	2,63×3,52	1:1,34
6	5×3,8	1,32:1	34/II	3×2,3	1,3:1	32	3,8×4	1:1,05
7	3,8×4,1	1:1,08	38/II	3,6×3,2	1,13:1	35	3,45×3,6	1:1,04
8	4,3×3,2	1,34:1	<i>Рашиків III</i>			37	3,2×4	1:1,25
9	4,4×3,9	1,13:1	1	2,8×3,1	1:1,11	38	3,4×3,6	1:1,06
9a	4,1×3,6	1,14:1	2	2,7×2,8	1:1,04	41	4,2×4,65	1:1,11
10	3,5×3,4	1,03:1	3	2,4×2,6	1:1,08	42	4×4,15	1:1,04
11	3,45×2,8	1,23:1	4	2,45×2,75	1:1,12	43	3×3,4	1:1,13
12	4,75×3,85	1,23:1	6	2,75×2,8	1:1,02	44	3,6×4	1:1,11
13	5,5×5,3	1,04:1	7	2,4×2,7	1:1,13	45	3×3,3	1:1,1
14	2,8×2,8	1:1	8	2,4×2,9	1:1,21	46	3,8×4	1:1,05

15	3,3×3,4	1:1,03	9	2,45×2,6	1:1,06	47	3,2×4	1:1,25
16	4×3,4	1,18:1	10	2,6×2,8	1:1,08	48	3,4×3,75	1:1,1
17	2,65×2,7	1:1,02	11	2,35×2,45	1:1,04	<i>Хрінники</i>		
19	4,7×4	1,18:1	12	2,4×2,4	1:1	3	3,6×3,8	1:1,06
20	3,6×3,8	1:1,06	13	2,5×3	1:1,2	8	3,6×3,2	1,13:1
21	5,1×4,3	1,19:1	14	2,6×2,8	1:1,08	10	4×3,5	1,14:1
22	4,8×4	1,2:1	15	2,1×2,1	1:1	14	5,6×5,6	1:1
23	3,1×3,2	1:1,03	16	2,25×2,5	1:1,11	17	3,3×3,6	1:1,09
24	4,6×3,55	1,3:1	17	2,8×3	1:1,07	19	3,3×4	1:1,21
25	2,8×2,6	1,08:1	18	2,5×1,7-1,8	1,39:1	20	4,2×4,5	1:1,07
26	3,7×3,8	1:1,03	19	2,2×2,2	1:1	21	3,6×4,8	1:1,33
27	3,65×3,5	1,04:1	20	3,2×3,4	1:1,06	22	4,2×4,4	1:1,05
28	3×2,8	1,07:1	21	2,9×3	1:1,03	24	3×3,3	1:1,1
29	3,9×3,6	1,08:1	22	3×3,3	1:1,1	26	4,2×3,6	1,17:1
			23	2,4×2,8	1:1,17	27	3,8×3,85	1:1,01
			25	2,4×3	1:1,25	31	3,2×3,2	1:1
			26	2,25×2,4	1:1,07	34	3×3,4	1:1,13
			27	2,85×2,95	1:1,04	37	4×3,4	1,18:1
			30	3,15×2,6	1,21:1	38	3×3	1:1
			31	3,25×3,25	1:1	39	3,3×4	1:1,21
			34	2,8×3,35	1:1,2	44	3,2×4	1:1,25
			35	2,9×3	1:1,03	46	2,8×3,7	1:1,32
			38	2,75×2,1	1,31:1	51	3,2×3,4	1:1,06
			<i>Pinnis I-III</i>			52	3,4×4,2	1:1,24
			I/4	4,5×3,5	1,29:1	55	3,7×4,4	1:1,19
			I/7	3,2×3	1,07:1	57	3,9×4	1:1,03
			II/1	3×2,6	1,15:1	58	3,2×3,6	1:1,13
			II/5	3,3×3,09	1,07:1	60	4×4	1:1
			II/6	3,62×3,3	1,1:1	61	3,4×4	1:1,18
			II/9	4×3,86	1,04:1	62	4,8×5,4	1:1,13
			II/10	3,4×3,4	1:1	63	3×3,7	1:1,23
			II/15	2,98×2,6	1,15:1	65	3,6×4,2	1:1,17
			II/28	2,95×3,17	1:1,07	65A	3,6×4,2	1:1,17
			II/29	3,6×4,25	1:1,18	69	3,1×3,2	1:1,03
			II/30	3,99×3,3	1,21:1	70	3,4×4	1:1,18
			II/31	3,3×3,74	1:1,13	71	2,4×2,8	1:1,17
			III/1	3,45×3,2	1,08:1	72	3×3	1:1

Таблиця 9.1. Глибина котлованів від сучасної поверхні.

Глибина, м	Пам'ятка, житло					
	кінець IV – перша половина V ст. (79 ж.)	К-сть	друга половина V – VII ст. (202 ж.)	К-сть	VIII-X/XI ст. (71 ж.)	К-сть
0,30			Кодин (23/II)	1		
0,35						
0,40			Звиняч II (1)	1		
0,45			Рашків I (25)	1		
0,50	Бакота I (36), Сокіл (25), Стрілки II (1)	3				
0,55		-				
0,60	Лука-Каветчинська (28)	1	Городок-на-Смотричі (4, 6, 18, 19), Волосів (3), Гореча II (9, 10)	7		
0,65	Стрілки II (4)	1	Городок-на-Смотричі (20), Волосів (2)	2		
0,70	Сокіл (31), Теремці (28)	2	Бакота I (2, 5), Городок- на-Смотричі (12, 14, 16, 21), Бернашівка (1, 3), Теребовля (С.Стрільців, 51д)	8	Сокіл (18, 29, 32)	3
0,75		-	Ріпнів II (15), Волосів (1, 5)	3		
0,80	Сокіл (2, 23), Теремці (10, 13, 24), Устя I (7), Черепин (12)	7	Городок-на-Смотричі (10, 11, 23, 24), Ріпнів II (1), Ріпнів III (1), Бернашівка (11), Бовшів II (6), Гореча II (23), Зозів (6), Підберізці (1), Соکیلники (1)	12	Сокіл (17, 21), Хрінники (44, 51, 52)	5
0,85	Сокіл (12)	1	Зелений Гай (3), Ріпнів II (31), Бовшів II (7),	3	Рашків I (26)	1
0,90	Бакота I (33, 63), Сокіл (1), Теремці (1, 11, 23, 29), Устя I (2)	8	Бакота I (4), Городок-на- Смотричі (2, 3, 5, 7, 15, 25, 26), Ріпнів II (6, 10, 29), Бернашівка (12), Бовшів I (14), Устя I (1)	14	Рашків I (30), Сокіл (13),	2
0,95	Сокіл (14), Теремці (5, 17, 25)	4	Зелений Гай (10), Рашків III (86), Бовшів I (11)	3	Затурці (1, 2)	2
1,00	Бакота I (31), Теремці (15),	6	Городок-на-Смотричі (9,	16	Рашків I (3), Сокіл (19, 26),	5

	Березець (1), Неслухів (1), Устя І (3, 6)		13, 22, 27), Зелений Гай (9), Лука-Каветчинська (1), Рашків ІІІ (70), Ріпнів ІІ (30), Бернашівка (13), Бовшів І (8), Гореча ІІ (3, 5, 24, 25), Підбірці (1), Підріжжя (7-68)		Хрінники (46), Чорнівка (1)	
1,05	Теремці (4, 14, 16, 20), Рудники (1)	5	Зелений Гай (4), Рашків ІІІ (59, 62, 69), Ріпнів ІІ (28)	5		
1,1	Бакота І (35), Лука-Каветчинська (5, 22, 29), Сокіл (6), Теремці (7), Устя І (4)	7	Городок-на-Смотричі (8), Лука-Каветчинська (3, 11, 14, 21), Рашків ІІІ (71), Бовшів І (5, 10)	8	Рашків І (7, 9, 13, 28), Сокіл (22), Хрінники (24, 26, 39)	8
1,15	Теремці (8)	1				
1,2	Бакота І (82), Лука-Каветчинська (23, 24), Сокіл (15, 16), Теремці (6, 9, 9а, 12, 19, 22), Черепин (8)	12	Зелений Гай (7), Рашків ІІІ (2, 7, 51, 84, 87, 88), Ріпнів І (4), Ріпнів ІІ (5), Дем'янів І (3)	10	Буківна (33), Рашків І (5), Сокіл (1а, 10), Хрінники (8, 35, 58, 60), Добростани (1, 2)	10
1,25		-	Рашків ІІІ (4, 15, 33, 60, 67), Дем'янів І (1, 2)	7	Буківна (35/1), Пліснесько (3/90)	2
1,3	Теремці (26), Устя І (5)	2	Лука-Каветчинська (12), Рашків ІІІ (13, 48, 57, 80, 90), Ріпнів І (7), Ріпнів ІІ (9), Бовшів ІІ (4)	9	Буківна (54), Сокіл (30, 34), Хрінники (34, 36, 57, 62, 69)	8
1,35	Теремці (3)	1	Рашків ІІІ (1, 5, 9, 10, 46, 47, 49, 53, 66, 68, 83, 85), Городок І (3)	13	Хрінники (22)	1
1,4	Бакота І (23, 65), Лука-Каветчинська (2, 4, 15), Сокіл (9), Теремці (2)	7	Бакота І (42), Городок-на-Смотричі (17), З. Гай (1), Лука-Каветчинська (6), Рашків ІІІ (6, 8, 11, 14, 18, 32, 43, 58, 61, 63, 64, 65, 78, 79, 81, 82), Городок І (6)	21	Буківна (54/1), Сокіл (11), Хрінники (55, 61, 63), Крилос (9)	6
1,45		-	Зелений Гай (6), Рашків ІІІ (3, 12, 17, 19, 39, 91)	7		
1,5	Лука-Каветчинська (7, 13), Теремці (27)	3	Лука-Каветчинська (8, 20, 27), Рашків ІІІ (16, 20, 21, 23, 25, 29, 30, 40, 41, 45, 54, 56, 89)	16	Хрінники (10, 27, 65), Крилос (4)	4
1,55	Лука-Каветчинська (19)	1	Зелений Гай (8), Рашків ІІ	9	Крилос (1)	1

			(10), Рашків III (26, 31, 34, 36, 38, 50, 52)			
1,6	Лука-Каветчинська (9, 25), Теремці (21)	3	Лука-Каветчинська (10), Рашків II (3, 11), Рашків III (24, 28, 37, 73, 74, 75, 76), Зозів (3)	11	Хрінники (19, 31, 56), Крилос (6), Пересопниця-Пастівник (23)	5
1,65		-	Рашків III (77)	1		
1,7	Лука-Каветчинська (18)	1	Рашків II (7, 9), Рашків III (27, 44)	4	Бакота I (39), Пересопниця-Пастівник (9)	2
1,75	Бакота I (22)	1	Рашків III (22, 42, 72)	3		
1,8	Лука-Каветчинська (26), Сокіл (20)	2	Рашків II (1), Рашків III (35, 55)	3	Хрінники (20)	1
1,85		-			Крилос (7)	1
1,90		-				
1,95		-	Рашків II (6)	1	Крилос (10)	1
2,00		-	Рашків II (5, 8, 12)	3	Крилос (5а, 8)	2
2,6					Муравиця (4)	1
3,0					Муравиця (7)	1

Таблиця 9.2. Глибина котлованів від давньої денної поверхні.

Глибина, м	Пам'ятка, житло					
	кінець IV – перша половина V ст.	К-сть	друга половина V – VII ст.	К-сть	VIII-X/XI ст.	К-сть
0,30			Бакота I (21)	1	Бакота I (16)	1
0,35						
0,40	Бакота I (13)	1	Бакота I (20), Кодин (10/I), Гореча II (9, 10)	4	Муравиця (16), Чорнівка (1)	2
0,45	Бакота I (30)	1				
0,50	Бакота I (33, 63), Устя I (5)	3	Бакота I (42), Городок-на-Смотричі (1), Кодин (9/I)	3	Муравиця (3а)	1
0,55	Бакота I (76)	1				
0,60	Бакота I (31, 35), Бернашівка (36)	3	Гореча II (5)	1	Кодин (2/II)	1
0,65		-				
0,70	Бакота I (58, 65, 82)	3	Кодин (13/I), Гореча II (25), Горошеве (4)	3	Кодин (8/1), Стільсько (1/Ia)	2
0,75	Бакота I (37)	1				
0,80		-	Муравиця (9)	1	Кодин (11/I), Муравиця (8)	2
0,85		-				
0,90	Бакота I (23)	1			Кодин (2/1), Григорівка-Чернече (9)	1

0,95		-				
1,00		-			Муравиця (10)	1
1,05		-				
1,1	Бакота I (22)	1			Муравиця (6)	1
1,15						
1,2					Бакота I (39)	1
1,25						
1,3					Муравиця (4)	1

* Муравиця (7) – 1,85 м

Таблиця 9.3. Глибина котлованів від верхньої межі материка.

Глибина, м	Пам'ятка, житло					
	кінець IV – перша половина V ст. 29 ж.	К-сть	друга половина V – VII ст. у т.ч.: Кодин I-II: 26 ж. Рашків I-III: 116 ж.	К- сть	VIII-X/XI ст. 147 ж.: у т.ч. Кодин – 23ж; Рашків I – 65р; Хрінники – 41х	К-сть
0,00		-	Зимне IV (4а/1, 19/1)	2	Кодин (12/I, 30/I, 8/II), Муравиця (3а)	4 3к
0,05		-	Зимне IV (19/2)	1		
0,10		-	Кодин (25/II, 26/II, 34/II), Бовшів II (6)	4 3к	Кодин (5/II, 41/II), Хрінники (38)	3 2к; 1х
0,15		-	Кодин (9/II), Рашків III (86), Горошове (7), Зимне IV (23)	4 1к 1р	Рашків I (19)	1 1р
0,20		-	Кодин (6/I, 10/I, 28/II, 38/II), Рашків I (25), Рашків II (14), Зимне IV (4а/2, 21)	8 4к 2р	Буківна (8), Кодин (27/I, 28/I, 13/II, 20/II, 35/II, 36/II), Хрінники (51, 52)	9 6к; 2х
0,25	Теремці (28)	1	Кодин (27/II), Рашків I (62), Рашків III (62), Підріжжя (4-71)	4 1к 2р	Буківна (2/1), Кодин (29/II, 45/II), Хрінники (44)	4 2к; 1х
0,30	Теремці (5, 24)	2	Кодин (5/I, 16/II), Рашків I (34, 36), Рашків III (57, 61, 80, 81)	8 2к 6р	Кодин (6/II, 11/II), Рашків I (80), Хрінники (21, 75)	5 2к;1р;2х
0,35	Теремці (1, 4, 10, 13, 23)	5	Кодин (33/II), Рашків III (33)	2 1к 1р	Кодин (44/II)	1 1к
0,40	Теремці (25)	1	Кодин (1/I, 15/I, 24/I, 26/I, 17/II, 21/II, 30/II), Рашків I (33), Рашків III (2, 7, 32, 51, 59, 60, 69, 84, 87), Підберізці (1), Підріжжя (6-68, 9-71)	20 7к 10р	Кодин (37/II), Рашків I (12, 17, 38), Хрінники (14, 46, 69, 70, 71, 72, 74), Луцьк-центр (1), Рованці (1)	13 1к;3р;7х
0,45	Теремці (11, 17)	2	Кодин (21/I), Рашків I (27), Рашків III (4, 14, 34, 43)	6 1к 5р	Буківна (32), Кодин (1/II, 18/II, 19/II), Рашків I (77)	5 3к; 1р

0,50	Теремці (7, 8, 15, 29)	4	Кодин (20/І, 29/І, 10/ІІ), Рашків ІІ (11), Рашків ІІІ (9, 13, 23, 26, 28, 29, 30, 31, 36, 37, 40, 48, 49, 50, 53, 58, 71, 83, 90), Підбірці (1), Підріжжя (5-68, 5-71, 6-71, 7-71, 8-71), Сокільники (1)	30 3к 20р	Буківна (34), Кодин (40/ІІ), Рашків І (4, 15, 28, 32, 43), Хрінники (24, 39), Рівне-Шкільна (2)	10 1к;5р;2х
0,55	Теремці (9, 14, 16, 20)	4	Рашків І (39, 40, 53), Рашків ІІІ (5, 10, 19, 20, 21, 38, 39, 46, 47, 65, 79, 85)	15 15р	Рашків І (18, 20, 23)	3 3р
0,60	Теремці (9а, 27)	2	Кодин (17/І, 22/І, 14/ІІ), Рашків І (6, 22, 24), Рашків ІІ (10), Рашків ІІІ (3, 6, 8, 11, 14, 18, 24, 25, 41, 54, 63, 64, 67, 68, 70, 75, 78, 88, 91), Горошеве (4)	27 3к 23р	Кодин (42/ІІ), Рашків І (26, 30, 42, 44, 45, 46, 49, 72), Хрінники (17, 19, 26, 31, 35, 37, 57, 58, 60, 65А), Рівне-Шкільна (4)	20 1к;8р;10х
0,65	Теремці (3), Рудники (1)	2	Рашків І (16), Рашків ІІІ (12, 55, 73)	4 4р	Рашків І (3, 14, 21, 41, 57, 58), Хрінники (8)	7 6р;1х
0,70	Теремці (2, 19, 26)	3	Рашків ІІ (1, 3, 9, 12, 13), Рашків ІІІ (16, 17, 27, 44, 45, 72, 74, 76, 82)	14 14р	Рашків І (29, 31, 35, 47, 59), Хрінники (3, 23, 34, 36, 65), Володимир-Волинський (1), Солонсько (1)	12 5р;5х
0,75	Теремці (12, 22)	2	Рашків ІІІ (22, 42, 52, 66)	4 4р	Буківна (33), Рашків І (63, 68), Хрінники (22)	4 2р;1х
0,80	Теремці (21)	1	Рашків ІІІ (1, 56, 77)	3 3р	Кодин (3/ІІ), Рашків І (10, 48, 52, 54, 60, 61, 70, 78), Хрінники (20, 55, 61, 62, 63, 64), Дорогобуж (21)	16 1к;8р;6х
0,85			Рашків ІІІ (35)	1 1р	Рашків І (37), Пересопниця-Пастівник (22а)	2 1р
0,90					Рашків І (1, 5, 7, 9, 11, 66, 67, 69, 71), Хрінники (27), Пересопниця-Пастівник (23)	11 9р;1х
0,95			Рашків ІІІ (89)	1 1р	Рашків І (13, 64)	2 2р
1,00			Рашків І (55), Рашків ІІ (5, 6)	3 3р	Рашків І (51, 75), Хрінники (10, 56)	4 2р;2х
1,05					Рашків І (2)	1 1р
1,1					Рашків І (56, 65), Пересопниця-Пастівник (9)	3 2р
1,15			Рашків І (50)	1 1р	Рашків І (76)	1 1р
1,2					Дорогобуж (8, 11)	2
1,25		-			Рашків І (8, 73, 79)	3 3р
1,3		-			Рашків І (74)	1 1р

Табл. 9а. Типологія жител за глибиною (розташуванням долівки відносно рівня давньої денної поверхні)

Наземні		Напівземлянки		Землянки	
Параметри	Література	Параметри	Література	Параметри	Література
до 0,1–0,2 м	Баишкатов, 2007, с. 202	0,4–1 м	Баишкатов, 2007, с. 202	понад 1 м	Титова, Кепін, 2002, с. 48; Баишкатов, 2007, с. 202
0,2–0,3 м	Козак, 1991, с. 11; Титова, Кепін, 2002, с. 48; Podwińska, 19786, s. 202	0,3–1 м	Титова, Кепін, 2002, с. 48	понад 1,2 м	Приходнюк, 1975, с. 16, 27; Юренко, 1984, с. 36
0,4 м	Журко, 1983, с. 7	0,3–0,8 м	Podwińska, 19786, s. 202	понад 0,8 м	Podwińska, 19786, s. 202
з «дещо заглибленою основою» або заглиблені на один-два вінці	Кравченко, Струнка, 1984, с. 87	«заглиблені на три-чотири вінці»	Кравченко, Струнка, 1984, с. 87	понад 1,50 м	Баран, 1972, с. 118; Баран, Вакуленко, 1990, с. 116; Відейко, Терпиловський, Петрашенко, 2005, с. 120–121
на рівні материка і вище нього	Петрашенко, 1982, с. 51; Русанова, 1973, с. 36; Тельнов, 1991, с. 149	0,4–0,6 м	Козак, 1991, с. 11	понад 1,6 м	Смиленко, Юренко, 1990, с. 267

Таблиця 10.1. Структура заповнення котлованів.

Пам'ятка	Житло	Опис	Література
кінець IV – перша половина V ст.			
Комарів	об. 8/2013	два шари: верхній – сірий гумусований суглинок; нижній – світло-сірий гумусований суглинок	<i>Петраускас, Коваль, 2013, с. 45, рис. 1</i>
Лука-Каветчинська	2, 18	з двох шарів: верхнього – чорного ґрунту з великою кількістю дрібного каміння, кісток тварин і кераміки, і нижнього – світлого ґрунту з меншою кількістю рухомого матеріалу	<i>Вакуленко, Приходнюк, 1984, с. 75–81</i>
	9	верхня частина котловану заповнена перепаленою чорною землею (товщина шару 0,3 м), насиченою дрібним камінням, керамікою, кістяними виробами	
	13, 23, 25, 26, 28, 29	темний ґрунт (у ж. 25 – перепалений)	
	19, 24	світле	
Рудники		чорна, жирна земля, перемішана зі шматками обмазки, вугликами, окремими дрібними шматками шлаків, фрагментами кераміки	<i>Цигилик, 1997, с. 104</i>
Сокіл	9	гумусований ґрунт інтенсивно темного забарвлення в центральній частині і світліший біля стін, насичений шматками обмазки і вугликами	<i>Вакуленко, Приходнюк, 1984, с. 30–32</i>
	14, 20, 23, 25, 31	гумусоване заповнення інтенсивно-чорного чи темного кольору	
Стрілки II	1	чорний ґрунт зі шматочками глини, глиняної обмазки з виразними слідами дерев'яних конструкцій і вугликами	<i>Цигилик, Касюхнич, Вітвіцька, 2008, с. 143</i>
Теремці	1, 2, 3	темна земля з попелястими прошарками, включеннями вугликів, обмазки	<i>Баран, 2008а, с. 7, 27–37</i>
	4	гумусне сажисте	
	6, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 29	темне	
	7	гумусне	
	8, 9а	темне гумусне	
	21	зверху перекрите чорним вуглистим шаром, який лінзоподібно опускався до самої долівки і був насичений камінням	
	25	чорний ґрунт, у верхній частині – вуглиста пляма густо насичена дрібними фрагментами перепаленої глиняної обмазки	
	26	темна вуглиста земля, насичена дрібними фрагментами опаленої глиняної обмазки	
Черепин	8, 12	чорнозем (гумус) із прошарками попелу, вугликів, включеннями фрагментів кераміки, кісток, каміння, предметів побуту	<i>Баран, 1961, с. 36, 44</i>
Друга половина V–VII ст.			
Рашків I	33, 34, 40	темний гумусний ґрунт	<i>Баран Я., 2004, с.</i>
	6, 22, 53	глинисте, буруватого кольору (бурий суглинок), з включенням вуглин	
	24	жовтувата земля з вкрапленням вуглин	
	39	бурий ґрунт, який за кольором важко відрізнити від материка	

	16	темний гумусований ґрунт, перемішаний з глиною	
	27	гумусне з глинистими прошарками	
	50, 55	шари суглинку і глини з вкрапленнями вуглин	
	62	глина, змішана з вуглинами і попелом	
Рашків II	1, 3, 8	темне	<i>Баран, 1988, с. 83–84</i>
	4	сажисте	
Рашків III	79	сажисте	<i>Баран, 1988, с. 86–121</i>
	3, 8, 18, 33, 47, 57, 61	гумусне, прорізане глинистими прошарками; у житлі 18 – каміння, кістки	
	46, 58	верхні шари – темний гумус, нижні – темний гумус прорізаний глинистими і сажистими прошарками	
	1, 7, 9, 10, 12, 15, 27, 39, 40, 44, 49, 52, 60, 63, 65, 67, 72, 77, 80	темний гумус з сажистими чи вуглистими прошарками, включенням каміння і кісток тварин	
	37, 38	з двох прошарків: верхній – темний гумус з попелястими і вуглистими прошарками з включенням вугликів і каміння; нижній прошарок світліший, з глинистими прошарками	
	4, 5, 6, 17, 20, 23, 24, 28, 30, 31, 35, 43, 51, 53, 66, 69, 70, 75, 76, 81, 82, 84, 85, 89, 91	темний гумус з включенням каміння, кісток тварин, кераміки, вугликів	
	50, 73	темний сажистий гумус	
	78	рихлий шар з включенням золи і вугликів, обвуглених шматків дерева	
	83	гумусований шар буруватого кольору з прошарками попелу і вугликів, каміння і кісток тварин	
	87	верхній шар – темний гумус, нижній – буруватий, перемішаний з глиною, камінням, кістками тварин і керамікою	
	88	в центральній частині – темне, сажисте, по краях – світліше з невеликими вкрапленнями вугликів	
	2	темно-сірий гумус з включенням каміння і глини	
	16	сіруватий гумус з включенням каміння	
	11	бурувата глиниста земля перерізана золистими і вуглистими прошарками + каміння, кістки тварин	
	13, 25, 26, 28, 33, 41, 45	глинисте, досить щільне, з включенням вугликів, кісток тварин, каміння, кераміки; у житлі 25 – ще й попелясто-вуглисті прошарки	
Бакота I	4	темний перепалений ґрунт	<i>Приходнюк, 1975, с. 84; Винокур, Горішній, 1994, с. 322</i>
	5	глинисте, яке дослідники пояснюють тим, що споруди були залишені, а котловани засипані глиною	
Бернашівка	12, 13	«гумусне» і «темне»;	<i>Баран, Винокур, Журко, 1982, с. 92, 95, 96</i>
	1	суміш темного гумусу і обпаленої глиняної обмазки	
Бовшів I	5, 8, 10	темний сажистий ґрунт	<i>Баран, 1972, с. 145, 147</i>

Бовшів II	7	темний гумус буруватого відтінку з шматками каменю, болотної руди, кісток тварин, уламків посуду	<i>Баран, 1972, с. 152</i>
Глибоке	14	Гумусований ґрунт з великою кількістю деревного вугілля	<i>Вакуленко, 1974, с. 244, 246</i>
Гореча II	24	нижня частина заповнення – шар глини, змішаної з вугіллям, у верхній частині виявлений пізній керамічний матеріал	<i>Тимошук, 1976, с. 150</i>
Городок I	3	темний гумус з сіруватим відтінком	<i>Баран, 1972, с. 159</i>
Городок (на Смотричі)	10	темно-червоний ґрунт, перемішаний з вугликами і золою, що є свідченням пожежі, помітної по всьому житлу	<i>Приходнюк, 1975, с. 91–95</i>
	11	темний, місцями буруватий від дії вогню, ґрунт	
	14, 16	«темне заповнення», «темний м'який ґрунт»	
	15	темний перепалений ґрунт, перемішаний з вугликами і золою, з великим вмістом дрібного каміння і кісток тварин	
	23, 24	глинисте, яке дослідники пояснюють тим, що споруди були залишені, а котловани засипані глиною	
	26	чорний перепалений ґрунт зі золою і вугликами (у верхній частині настільки перепалений, що розшаровувався на лусочки)	
Горошева	4, 5	“темносажисте” (чим вирізнялося від материкової долівки), насичене обпаленим камінням, численними кістками тварин, керамікою (у верхній частині заповнень виявлена кераміка більш раннього часу із культурного шару)	<i>Баран, Пачкова, 1975, с. 88, 89</i>
Дем'янів I	2	буруватий піщаний ґрунт	<i>Баран, 1972, с. 163-164</i>
	3	буруватий гумус	
Звиняч II (ж.1), Зелений Гай (ж.1), Зозів (ж.3)		темний гумус з великою к-стю шматків каменю, прошарки попелу, вуглики, обмазка	<i>Баран, 1972, с. 168, 171, 188</i>
Зелений Гай	3	гумус	<i>Баран, 1972, с. 173-175, 180-183</i>
	4	гумус, на рівні 0,35-0,45 над долівкою в центрі котловану розчищено велике скупчення каміння, яке залягало суцільним шаром на темному гумусі (інтерпретоване як рештки печі)	
	7	темний гумус з прошарками попелу і сажі, великої кількості дрібного каміння, уламків посуду	
	9	гумус з камінням і уламками кераміки	
	10	темний гумус, прорізаний у деяких місцях прошарками попелу з включеннями обпаленої глини та вугликів.	
Зимне IV	21, 23	сірий (світло-сірий) суглинок	<i>Гавритухин, 1998, с. 177, 178</i>
Кодин I	10, 17	чорний колір, включення вугликів і дрібних шматків глини, товщина заповнення 0,3–0,4 м; ж. 10 – верхній шар заповнення аморфний із великою кількістю каміння, кісток тварин і пізньої кераміки	<i>Русанова, Тимошук, 1984, с. 48–52, 56, 57, 59–61; табл. 6, 1, 2</i>
	13	різночасовий матеріал (кераміка), кістки, каміння становили значну частину верхнього шару заповнення	
	20	нижній (на долівці) шар заповнення (товщиною 8–10 см) – «чорна земля», вище – шар слабо	

		забарвленої землі (товщиною 20–50 см), ще вище – шар змішаний із сміттям (кераміка, вугілля, кістки тварин, випалена глина)	
	26	на долівці залягав чорний вуглистий шар товщиною 10–15 см, насичений великою кількістю фрагментів кераміки	
Кодин II	10	сіра мішана земля	
	14	сіре, слабо забарвлене	
	27	нижній шар – чорна вуглиста земля, перекрита зверху шаром (товщиною до 0,2 м) землі з глиною, на думку дослідників пам'ятки – від перекриття	
	30	на долівці лежав вуглистий шар товщиною 7–10 см, а над ним в північно-східній частині споруди (приблизно на половині її площі) лежав товстий (до 0,4 м) шар перепаленої глини з вугіллям, який походив з перекриття	
	38	чорна земля з вугликами і вкрапленнями білої глини; долівка покрита вуглистим шаром товщиною близько 10 см	
Корчак VII	1, 2, 4–6, 9, 11, 12, 15	дуже вуглисте з вкрапленнями дрібних вугликів	Русанова, 1973, с. 32–34
	16	нижній темний шар (товщиною 0,15 м) залягав над долівкою, верхній шар становив сірий ґрунт майже без знахідок	
	10	темно- чи світло-сіре гумусоване з вкрапленнями дрібних вугликів	
Корчак IX	2		
	1, 3	нижній шар (над долівкою) – інтенсивно-чорне та темно-сіре забарвлення; верхня частина заповнень – світло-сірий пісок з невеликим вкрапленням попелу та вугликів	
Лука-Каветчинська	3, 6, 8, 14, 20, 27	темний ґрунт, часто із включеннями дрібного каміння, кераміки, кісток тварин	Вакуленко, Приходнюк, 1984, с. 75–80
	12	з двох шарів: верхнього – чорного зольного ґрунту з дрібними вкрапленнями вугликів, і нижнього – світлішого ґрунту; в обох прошарках трапляються кераміка і кістки тварин	
	1, 10, 11, 21	світле забарвлення з вкрапленнями вугликів (у житлі 21 – жовта глина), майже не відрізнялося від материка, що О. М. Приходнюк пояснює тим, що споруди були залишені (піч у житлі 1 розібрана), а котловани засипані глиною	
Муравиця	9	однорідний темний ґрунт, потужністю 0,6 м	Прищеп, Нікольченко, 2001, с. 11
Підберізіці, Підбіріці, Сокільники		темний гумус із значними домішками вугликів, попелу, кісток тварин, кераміки (в тім числі різночасової)	Козак, 1984, с. 90–92
Підріжжя	7/68	на долівці залягав шар чорної вуглистої землі (товщиною 0,15–0,2 м), насичений уламками кераміки. Верхню частину заповнення складала сіра перемішана земля з лінзами чистого піску	Русанова, 1973, с. 44
	4/71	пісок, перемішаний із глиняною обмазкою, рудою, фрагментами кераміки, кістками тварин	Козак, 2007, с. 473, 474, 476
	5/71, 6/71	чорний гумус із включеннями вугілля, попелу, глиняної обмазки, кераміки, кісток тварин	
Ріпнів II	1	темний сажистий гумус з включенням вугликів, дрібної глиняної вимазки, каміння, кісток тварин	Баран, 1972, с. 209, 213–216, 218, 220–221
	29	у верхній частині і над долівкою – темний гумус. На горизонті 0,3–0,65 м від сучасної поверхні майже на всій площі житла ці два прошарки розділяє сажистий шар (дугоподібної у розрізі форми) із	

		значним включенням перепаленої глини (суцільний у південно-східному і південно-західному частинах). На цьому рівні виявлені численні шматки обвугленого дерева; фрагмент обвугленої плахи, товщиною 0,2 м, лежав посередині долівки по лінії схід-захід. На думку В. Д. Барана цей прошарок становив рештки покриття будівлі	
	5	темний гумус прорізаний в нижній частині прошарками жовтої глини	
	9	темний гумус із сажистими прошарками	
	10	темний гумус із незначним включенням фрагментів кераміки і кісток тварин	
	15	темний гумус	
	28	темний гумус з включеннями дрібної глиняної обмазки, вугликів, місцями прошарків попелу	
	30	темний гумус з включеннями обпаленої глини і вугликів	
	31	темний гумус + вуглики, обпалена обмазка, шлаки, кераміка, кістки тварин	
Ріпнів III	1	темний гумус	Баран, 1972, с. 226
Теребовля, вул. Січ. Стрільців, 51д	1	однорідне заповнення лінзоподібної в перерізі форми (товщиною 0,3 м), світло-коричнуватого кольору із вмістом каміння зі слідами дії вогню, дрібних фрагментів кераміки та вугликів	Погоральський, 2008, с. 283
Хрінники, ур. За Лісом	1	сірий гумус зі значними вкрапленнями шматочків печини, вугілля, фр. кераміки	Козак, 2008, с. 17
VIII–X/XI ст.			
Буківна	2	нижня частина заповнення – чорні гумусовані суглинки з вкрапленнями світло-жовтих материкових ґрунтів, вугілля і попелу	Томенчук, Филипчук, 2001, с. 5–16, 21
	3, 4, 8, 35/1, 42, 54, 54/1	чорні гумусовані суглинки, насичені вугликами, попелом (ж.42, 54 – в нижній частині вкраплення материкового ґрунту)	
	25, 32, 33, 34, 55	жовті та сірі суглинки	
Гульськ	1/68, 3/68	чорне, вуглисте	Русанова, 1973, с. 36
	2/68	нижня частина заповнення складалася з «чорної вуглистої землі» з великою кількістю знахідок, а верхня – «сіра земля, яка заплила в котлован після пожежі будівлі»	Русанова, 1973, с. 41
	4/68	сірувато-коричнева земля	
Добростани	1	котлован у верхній частині заповнений чорним і темно-сірим супісками, а в нижній – світо-сірим супіском з вмістом жовтого і білого материкового піску, в обох шарах зафіксовані шматки перепаленої глини, деревного вугілля, камінців і кераміки	Корчинський, Шишак, 1989, с. 26; рис. 25; Шишак, 1996, с. 82
	2	гумусований піщаний ґрунт чорного кольору з великою кількістю вугілля, обмазки, фрагментів кераміки	
Дорогобуж	8	однорідне – суглинок, змішаний з коричневим ґрунтом	Прищеп, 2011, с. 44
Жидачів I	1, 2	темно-сірі суглинки з включеннями вугілля, попелу, шматків перепаленої глини	Корчинський, 2007б, с. 269

Затурці	1	гумусований темно-жовтий суглинок	<i>Кучера, 1971, с. 179</i>
Кодин II	1, 2	на долівках лежав шар жовтої глини, товщиною 0,2 м, який на думку дослідників пам'ятки був рештками перекриття (даху) споруди	<i>Русанова, Тимощук, 1984, с. 53, 54</i>
	29	на долівці – вуглистий шар товщиною до 10 см, а над ним – шар землі з вугіллям і глиною товщиною 10–20 см, який, на думку дослідників пам'ятки, був рештками перекриття житла	<i>Русанова, Тимощук, 1984, с. 60</i>
	35	на долівці лежав вуглистий шар товщиною 4–5 см, а основу заповнення становила змішана земля і глина, що знаходилися над цим прошарком	<i>Русанова, Тимощук, 1984, с. 61</i>
	36, 44	чорне вуглисте	<i>Русанова, Тимощук, 1984, с. 61</i>
	37	на дні – вуглистий шар товщиною 4–5 см, а верхня частина заповнення мала домішки глини	
	40	долівка вкрита вуглистим шаром товщиною 5–8 см, який зверху перекритий сірою землею, а ще вище – лінзоподібним шаром чорної землі з вугіллям і глиною	<i>Русанова, Тимощук, 1984, с. 62</i>
Луцьк-центр (ж.1), Рованці (ж.1)		темно-сірий гумус з домішками попелу	<i>Шкоропад, 2004, с. 366; Шкоропад, Баюк, 2008, с. 361</i>
Муравиця	1а, 1б, 5, 6	чорний ґрунт (темний чорнозем) з включеннями уламків кераміки, кісток тварин, печини, деревного вугілля	<i>Прищеп, Нікольченко, 2001, с. 12–14</i>
Острог	15, 20	нижню частину заповнень складала, на думку авторів досліджень, цільова засипка котлованів (потужністю 0,6–1,1 м), здійснена після завершення їх функціонування. Вона представлена темно-коричневим передматериковим ґрунтом (із матеріалами енеолітичної доби) (житло 15) або сумішшю материкового суглинку і передматерика (житло 20). Над цими прошарками знаходився шар темного гумусованого ґрунту з прошарками вугілля, попелу, материкового суглинку, численними знахідками	<i>Прищеп, Позіховський, Романчук, Чекурков, 2005, с. 264</i>
Пересопниця (ур.Пастівник)	9, 23	однорідний темно-коричневий гумусований ґрунт, насичений шматками печини, кістками тварин, вугіллям	<i>Прищеп, 2010б, с. 279</i>
Пліснеськ	3/90	чорні гумусовані суглинки з двома лінзоподібними вугільно-зольними прошарками	<i>Филипчук, 1998а, с. 258, 260</i>
	4/90, 5/90	нижню частину заповнень складали жовті лесові суглинки	
Рашків I	1, 4, 15, 19, 26, 32, 35, 38, 41, 49, 77	темний гумусний ґрунт	<i>Баран Я., 2004, с.</i>
	2, 5, 18, 28, 29, 30, 43, 67, 68, 69, 72, 78, 79, 80	темний гумус із золистими прошарками	

	3, 17	темно-бурий гумусований ґрунт із золистими прошарками	
	8, 10, 23	глинисте, буруватого кольору (бурий суглинок), з включенням вуглин	
	7	темна земля, в нижній частині перерізана глинистими прошарками з вкрапленнями вугликів	
	9	темний гумусований ґрунт і глина з включенням вугликів	
	12	жовтувата земля з вкрапленням вуглин	
	13	заповнення кількашарове: біля стінок – прошарок темного глинистого ґрунту, що оплив зверху, значна частина долівки вкрита темним сажистим гумусованим ґрунтом з великою кількістю вуглин; вище від цього шару простежені щільні сажисті прошарки; над ними, доверху котловану, споруда заповнена гумусованим ґрунтом з включенням вуглин, золи і каміння	
	14	бурий ґрунт, який за кольором важко відрізнити від материка	
	47	темний гумусований ґрунт, перемішаний з глиною	
	21, 45, 52	гумусне з глинистими прошарками	
	37	у верхній частині виділяється шар злистого ґрунту, що мав лінзоподібну форму. Нижче, до самої долівки, котлован був заповнений темним гумусованим ґрунтом	
	44, 46, 48, 58, 60, 64, 65, 66, 70, 71, 73, 74	шари гумусованого ґрунту, що чергуються з шарами глини, змішаними з вуглинами і золою; у житлі 65 – велика кількість каміння	
	56, 75, 76	шари суглинку і глини з вкрапленнями вуглин; у житлі 76 – камені і обпалена глина	
	51, 54	у верхній частині – чорний гумусований ґрунт, змішаний з вуглинами і попелом, у нижній – глина з невеликими вкрапленнями вуглин	
	61	у нижній частині гумусований ґрунт перемішаний з вугіллям і попелом, у верхній – чистий	
	36, 63	глина, змішана з вуглинами і попелом; у житлі 63 – значна кількість каміння	
Сокіл	10	забарвлення верхньої частини заповнення було темнішим, а нижньої – світлішим	Вакуленко, Приходнюк, 1984, с. 95–98
	17, 18, 19, 21, 32, 34	темний гумусований ґрунт	
	29	світле заповнення	
	32, 34	траплялися дрібні шматки обпаленої глини	
Солонсько	1	три нашарування: 1) змив чорних гумусованих ґрунтів (товщиною 0,25–0,3 м), 2) світло-бурі опідзолені суглинки (товщиною до 0,4 м), 3) важкі суглинкові материкові ґрунти з вкрапленнями вугілля і попелу (товщиною до 0,4 м)	Филипчук, 1999, с. 77
Тетерівка	6, 9, 11–13	чорне, вуглисте	Русанова, 1973, с. 41
	8	сірого кольору з незначним темним шаром по дну житла	
Хрінники		темно-сірий гумус, насичений вугіллям, шматками глиняної обмазки та печини, кістками тварин ж. 84 — по периметру смуга білої глиняної обмазки, шириною 0,1-0,15 м ж. 87 — численні включення червонуватих шматків обмазки, по периметру смуга сухої білої глини, шириною 0,15-0,2 м,	Козак, Прищепя, Шкоропад, 2004, с. 181; Козак, 2012, с. 214-228
Чорнівка I	10	від сучасної поверхні до глибини 0,4 м: жовтий суглинок, вугілля, шматки обмазки (скупчення обмазки особливо щільне біля стін), окремі камені, уламки посуду черняхівської культури; у нижній частині заповнення – великі фрагменти ліпних ранньосередньовічних горщиків, мисок, сковорідок	Войнаровський, 2007, с. 30

12	Верхня частина заповнення: шар обмазки, товщиною 0,15-0,25 м, простежений на глибині 0,23 м (інтерпретований, як залишки даху?). Під ним — прошарок вугілля і обгорілого дерева, товщиною 0,05 м. На глибині 0,58 м виразно простежено контур споруди, а по його периметру був своєрідний абрис із випаленої до цеглястого кольору обмазки. Верхній шар заповнення насичений значною кількістю кераміки черняхівської культури, кісток, обмазки, вугілля. У нижній частині заповнення — шматки обгорілих плах, обмазка, кістки, уламки ранньосередньовічного посуду.	Войнаровський, 2007, с. 36
14	Верхній шар — з фрагментами кружальної кераміки черняхівської культури; нижній шар — прошарки вугілля, обмазки, шматки обгорілого дерева, уламки слов'янської кераміки.	Войнаровський, 2007, с. 48

Таблиця 10.2. Аналіз структури заповнення котлованів жител другої половини V-VII ст.

ОСНОВА	Пам'ятка, житло	Додаткові компоненти	Пам'ятки, житла
<i>Гумус (темний)</i>	Рашків I (16, 24, 33, 34, 40), Рашків III (1, 3-10, 12, 15, 17, 18, 20, 23, 24, 27, 28, 30, 31, 33, 35, 39, 40, 43, 44, 46, 47, 49, 50-53, 57, 58, 60, 61, 63, 65-67, 69, 70, 72, 73, 75-77, 80-82, 84, 85, 89, 91), Ріпнів II, III, Підберізі, Підбірці, Соکیلники, Муравиця, Бернашівка (1, 12, 13), Городок-на-Смотричі (11, 15), Звиняч II (6), З. Гай (1, 3, 4, 7, 9, 10), Зозів (3), Лука-Каветчинська (3, 6, 8, 14, 20, 27),	<i>Вуглики</i>	Рашків I (6, 22, 24, 50, 53, 55, 62), Рашків III (4, 5, 6, 11, 13, 17, 20, 23-26, 28, 30, 31, 33, 35, 41, 43, 45, 51, 53, 66, 69, 70, 75, 76, 78, 81-85, 88, 89, 91), Ріпнів II (1, 28, 30, 31), Підріжжя (5-6/71), Соکیلники, Підбірці, Підберізі, Городок-на-Смотричі (10, 15, 26), Звиняч II (6), З. Гай (1, 10), Зозів (3), Кодин I (10, 17), Кодин II (30, 38), Лука-Каветчинська (1, 10, 11, 21), Корчак VII (1, 2, 4-6, 9-12, 15), Корчак IX (1-3)
<i>Чорний гумус</i>	Підріжжя (5-6/71), Городок-на-Смотричі (26), Кодин I (10, 17), Кодин II (38)	<i>Попіл</i>	Рашків I (62), Рашків III (25, 83), Ріпнів II (28), Підріжжя (5-6/71), Соکیلники, Підбірці, Підберізі, Городок-на-Смотричі (10, 15, 26), Звиняч II (6), З. Гай (1, 7, 10), Зозів (3), Корчак IX (1, 3)
<i>Чорна вуглиста земля (нижня частина)</i>	Підріжжя (7/68)	<i>Сажисті прошарки</i>	Ріпнів II (1, 9), Рашків III (1, 7, 9, 10, 12, 15, 27, 39, 40, 44, 49, 52, 60, 63, 65, 67, 72, 77, 80)
<i>Темне</i>	Рашків II (1, 3, 8), Рашків III (88), Бакота I (4 – «темне перепалене»), Городок-на-Смотричі (14, 16)	<i>Обмазка, обпалена глина</i>	Ріпнів II (1, 28, 30, 31), Підріжжя (4-6/71), Бернашівка (1), Звиняч II (6), З. Гай (1, 10), Зозів (3), Кодин I (20), Кодин II (30)
<i>Темно-сірий (сіруватий) гумус</i>	Рашків III (2, 16), Городок I (на Усті) (3), Корчак VII (10), Корчак IX (2)	<i>Каміння</i>	Ріпнів II (1), Рашків III (1, 2, 4-7, 9-13, 15, 17, 18, 20, 23-28, 30, 31, 33, 35, 39, 40, 41, 43-45, 49, 51-53, 60, 63, 65-67, 69, 70, 72, 75-77, 80-85, 87, 89, 91), Бовшів II (7), Городок-на-Смотричі (15), Горошева (4, 5), Звиняч II (6), З. Гай (1, 4, 7, 9), Зозів (3), Кодин I (10, 13, 20), Лука-Каветчинська (3, 6, 8, 14, 20, 27),
<i>Сажисте</i>	Рашків II (4), Рашків III (79), Бовшів I (5, 8, 10), Горошева (4, 5)	<i>Кістки тварин</i>	Ріпнів II (1, 10, 31), Рашків III (1, 4-7, 9-13, 15, 17, 18, 20, 23-28, 30, 31, 33, 35, 39, 40, 41, 43-45, 49, 51-53, 60, 63, 65-67, 69, 70, 72, 75-77, 80-85, 87, 89, 91), Підріжжя (4-6/71), Соکیلники, Підбірці, Підберізі, Бовшів II (7), Городок-на-Смотричі (15),

			Горошева (4, 5), Кодин І (10, 13, 20), Лука-Каветчинська (3, 6, 8, 12, 14, 20, 27),
<i>Дуже вуглисте</i>	Корчак VII (1, 2, 4–6, 9, 11, 12, 15)	<i>Кераміка</i>	Ріпнів II (10, 31), Рашків III (4, 5, 6, 13, 17, 20, 23–28, 30, 31, 33, 35, 41, 43, 45, 51, 53, 66, 69, 70, 75, 76, 81, 82, 84, 85, 87, 89, 91), Підріжжя (7/68, 4–6/71), Сокільники, Підбірці, Підберізі, Бовшів II (7), Горошева (4, 5), З. Гай (7, 9), Кодин І (10, 13, 20, 26), Лука-Каветчинська (3, 6, 8, 12, 14, 20, 27)
<i>Гумус (темний) шар буруватого кольору</i>	Рашків III (83), Бовшів II (7), Дем'янів	<i>Шлаки, болотна руда</i>	Ріпнів II (31, шл.), Бовшів II (7, б.р.)
<i>Темно-червоний</i>	Городок-на-Смотричі (10)	<i>Прошарки жовтої глини в нижній частині</i>	Ріпнів II (5)
т. гумус змішаний з глиною	Рашків I (16)	<i>Глинисті прошарки</i>	Рашків I (27), Рашків III (3, 8, 18, 33, 47, 57, 61)
<i>Пісок</i>	Підріжжя 4/71	<i>Глинисті і сажисті прошарки</i>	Рашків III (46, 58 – у нижній частині заповнення)
<i>рихлий шар</i>	Рашків III (78)	<i>Глина</i>	Рашків III (2)
<i>Сіра мішана, сіра слабо забарвлена</i>	Кодин II (10, 14)	<i>Обвуглені шматки дерева</i>	Ріпнів II, Рашків III (78)
<i>Глинисте, буруватого кольору (бурий суглинок)</i>	Рашків I (6, 22, 53), Рашків III (11)		
<i>Жовтувата земля</i>	Рашків I (24)		
<i>Бурий ґрунт, який за кольором важко відрізнити від материка</i>	Рашків I (39)		
<i>Шари суглинку і глини</i>	Рашків I (50, 55)		
<i>Глина</i>	Рашків I (62), Лука-Каветчинська (21)		
<i>Глинисте, досить щільне</i>	Рашків III (13, 25, 26, 28, 33, 41, 45), Бакота I (5), Городок-на-Смотричі (23, 24)		
<i>Сірий і світло-</i>	Зимне IV (21, 23)		

сірий суглинок			
Світле забарвлення, майже не відрізнялося від материка	Лука-Каветчинська (1, 10, 11)		

Таблиця 10.3. Двошарова структура заповнення котлованів жител другої половини V-VII ст.

Два шари	
Підрізжя (7/68)	Сіра перемішана земля з прошарками чистого піску Чорна вуглиста земля
Рашків III (87)	темний гумус буруватий, перемішаний з глиною
Гореча II (24)	виявлений пізній керамічний матеріал глина, змішана з вугіллям
Кодин I (20)	шар змішаний із сміттям (кераміка, вугілля, кістки тварин, випалена глина) нижній (на долівці) шар заповнення (товщиною 8–10 см) – «чорна земля», вище – шар слабо забарвленої землі (товщиною 20–50 см)
Кодин II (27)	шар (товщиною до 0,2 м) землі з глиною чорна вуглиста земля
Кодин II (30)	над нижнім шаром – в північно-східній частині споруди (приблизно на половині її площі) – лежав товстий (до 0,4 м) шар перепаленої глини з вугіллям на долівці – вуглистий шар товщиною 7–10 см
Корчак VII (16)	сірий ґрунт майже без знахідок темний шар (товщиною 0,15 м) залягав над долівкою
Корчак IX (1, 3)	світло-сірий пісок з невеликим вкрапленням попелу та вугликів над долівкою – інтенсивно-чорне та темно-сіре забарвлення
Лука-Каветчинська (12)	чорний зольний ґрунт з дрібними вкрапленнями вугликів світліший ґрунт
Ріпнів II (29)	темний гумус на горизонті 0,3–0,65 м від сучасної поверхні майже на всій площі житла ці два прошарки розділяє сажистий шар (дугоподібної у розрізі форми) із значним включенням перепаленої глини (суцільний у південно-східному і південно-західному частинах). На цьому рівні виявлені численні шматки обвугленого дерева; фрагмент обвугленої плахи, товщиною 0,2 м, лежав посередині долівки по лінії схід-захід. На думку В. Д. Барана цей прошарок становив рештки перекриття будівлі темний гумус (над долівкою)

Таблиця 10.4. Структура заповнення котлованів жител VIII-X/XI ст.

ОСНОВА	Пам'ятка, житло	Додаткові компоненти	Пам'ятки, житла
Чорний гумусований	Добростани (2)	Вуглики	Буківна (2, 42, 54), Добростани (1, 2), Жидачів I (1, 2), Муравиця

піщаний ґрунт			(1а, 1б, 5, 6), Кодин II (29, 40), Острог (15, 20), Пересопниця-Пастівник (9, 23), Рашків I (7-10, 12, 13, 23, 36, 44, 46, 48, 51, 54, 56, 58, 60, 61, 63, 64, 65, 66, 70, 71, 73-76), Солонсько (1), Хрінники
Чорні гумусовані суглинки	Буківна (2, 3, 4, 8, 35/1, 42, 54, 54/1), Пліснеськ (3/90)	Попіл	Буківна (2), Жидачів I (1, 2), Луцьк-центр (1), Рованці (1), Острог (15, 20), Рашків I (13, 44, 46, 48, 51, 54, 58, 60, 61, 64, 65, 66, 70, 71, 73, 74), Солонсько (1)
Темно-сірий гумус	Рованці (1), Луцьк-центр (1), Хрінники	Вугільно-зольні прошарки	Пліснеськ (3/90), Рашків I (2, 3, 5, 17, 18, 28, 29, 30, 43, 67-69, 72, 78-80)
Чорний ґрунт (темний чорнозем)	Муравиця (1а, 1б, 5, 6)	Обмазка, обпалена глина	Добростани (1, 2), Жидачів I (1, 2), Муравиця (1а, 1б, 5, 6), Пересопниця-Пастівник (9, 23), Рашків I (76), Сокіл (32, 34), Хрінники
Чорне вуглисте	Кодин II (36, 44)	Каміння	Добростани (1), Рашків I (13, 63, 65, 76)
Темно-коричневий гумусований ґрунт	Пересопниця (Пастівник) (9, 23)	Кістки тварин	Муравиця (1а, 1б, 5, 6), Пересопниця-Пастівник (9, 23), Хрінники
Темно-бурий гумусований ґрунт	Рашків I (3, 17)	Кераміка	Добростани (1, 2), Муравиця (1а, 1б, 5, 6)
Темний гумус	Рашків I (1, 2, 4, 5, 15, 18, 19, 21, 26, 28-30, 32, 35, 37, 38, 41, 43, 45, 49, 52, 67, 68, 69, 72, 77-80), Сокіл (17-19, 21, 32, 34)	Сажисті прошарки	Рашків I (13)
Гумусний ґрунт	Рашків I (61)	Глинисті прошарки	Рашків I (7, 17, 21, 45, 52)
Темна земля	Рашків I (7)	Глина	Кодин II (29, 35, 37, 40)
		Вкраплення материкового (світло-жовтого) ґрунту	Буківна (2, 42, 54), Острог (15, 20)
		Жовтий та білий материковий пісок	Добростани (1)
Жовті та сірі суглинки	Буківна (25, 32, 33, 34, 55)		
Суглинок змішаний з коричневим ґрунтом	Дорогобуж (8)		
Темно-сірі суглинки	Жидачів I (1, 2)		
Темно-жовтий гумусований суглинок	Затурці		
Бурий суглинок	Рашків I (8, 10, 23)		
Темний гумусований	Рашків I (9)		

<i>грунт і глина</i>			
<i>Темний гумусований грунт перемішаний з глиною</i>	Рашків I (47)		
<i>Шари гумусованого ґрунту, що чергуються з шарами глини</i>	Рашків I (44, 46, 48, 58, 60, 64, 65, 66, 70, 71, 73, 74)		
<i>Шари суглинку і глини</i>	Рашків I (56, 75, 76)		
<i>Жовтувата земля</i>	Рашків I (12)		
<i>Бурий ґрунт, який за кольором важко відрізнити від материка</i>	Рашків I (14)		
<i>Глина</i>	Рашків I (36, 63)		
<i>Світле заповнення</i>	Сокіл (29)		

Таблиця 10.5. Дво і тришарова структура заповнення котлованів жител VIII-X/XI ст.

Добростани (1)	чорний і темно-сірий супіски
	світло-сірий супісок
Кодин II (1, 2)	
	на долівках – шар жовтої глини, товщиною 0,2 м (рештки перекриття (даху) споруди?)
Кодин II (29)	шар землі з вугіллям і глиною товщиною 10–20 см (рештки перекриття житла?)
	на долівці – вуглистий шар товщиною до 10 см
Кодин II (35)	основа заповнення – змішана земля і глина, що знаходилися над нижнім прошарком
	на долівці – вуглистий шар товщиною 4–5 см
Кодин II (37)	верхня частина мала домішки глини
	на дні – вуглистий шар товщиною 4–5 см
Кодин II (40)	лінзоподібний шар чорної землі з вугіллям і глиною
	сіра земля
	долівка вкрита вуглистим шаром товщиною 5–8 см
Острог (15)	темний гумусований ґрунт з прошарками вугілля, попелу, материкового суглинку, численними знахідками
	темно-коричневий передматериковий ґрунт потужністю 0,6–1,1 м (із матеріалами енеолітичної доби) (цільова засипка котловану?)
Острог (20)	темний гумусований ґрунт з прошарками вугілля, попелу, материкового суглинку, численними знахідками
	суміш материкового суглинку і передматерика потужністю 0,6–1,1 м (цільова засипка котловану?)
Пліснеськ (4/90, 5/90)	
	жовті лесові суглинки
Рашків I (13)	гумусований ґрунт із включенням вуглин, золи і каміння;
	біля стінок – прошарок темного глинистого ґрунту, що оплив зверху
	щільні сажисті прошарки

	значна частина долівки вкрита темним сажистим гумусованим ґрунтом з великою кількістю вуглин
Рашків I (37)	шар злистого ґрунту, що мав лінзоподібну форму
	темний гумусований ґрунт
Рашків I (51, 54)	чорний гумусований ґрунт, змішаний з вуглинами і попелом
	глина
Сокіл (10)	темніше забарвлення
	світліше забарвлення
Солонсько (1)	змив чорних гумусованих ґрунтів (товщиною 0,25–0,3 м)
	світло-бурі опідзолені суглинки (товщиною до 0,4 м)
	важкі суглинкові материкові ґрунти з вкрапленнями вугілля і попелу (товщиною до 0,4 м)
Чорнівка I (10)	від сучасної поверхні до глибини 0,4 м: жовтий суглинок, вугілля, шматки обмазки (скупчення обмазки особливо щільне біля стін), окремі камені, уламки посуду черняхівської культури
	великі фрагменти ліпних ранньосередньовічних горщиків, мисок, сковорідок

Таблиця 11.1. Залишки елементів конструкції жител (кінець IV – перша половина V ст.)

Пам'ятка	Житло	Характеристика	Література
Обвуглені плахи чи колоди вздовж стін котловану			
Бакота I	35	обвуглені шматки дерева вздовж північно-західної (причілкової) стіни (в т.ч. числі опорного стовпа за межами стіни)	Винокур, Горішній, 1994, с. 314, 315, 317–319; рис. 48; 56
Бернашівка	36	обвуглені нижні частини дубових стовпів (діаметром 18–20 см)	Винокур, Мегей, 1992, с. 83, рис. 1
Сокіл	9	вздовж стін котловану (на відстані 0,2–0,4 м від них) обвуглені плахи (товщиною 4–8 см в основі), на яких лежав шар глини. Висота цих скупчень – 0,25–0,4 м.	Вакуленко, Приходнюк, 1984, с. 31, рис. 5, 1; Вакуленко, Скиба, 2016, с. 12, рис. 6, 7.
Теремці	19, 21	обвуглені шматки дерева на долівці під стінами у двох згорілих житлах	Баран, 2008а, с. 6
Обвуглені шматки деревини, плахи, прошарки вугілля на долівці і в заповненні			
Бернашівка	36	обгоріла колода (очевидно від гребеня даху) між стовповими ямками посередині припічної і причілкової стін. Також окремі обгорілі колоди на долівці.	Винокур, Мегей, 1992, с. 83, рис. 1
Сокіл	9	обвуглені плахи в центрі котловану (припускається, що вони належали до решток перекриття житла)	Вакуленко, Приходнюк, 1984, с. 31, рис. 5, 1
Перепалена глина, обмазка			
Бакота I	35	шматки глиняної обмазки на долівці	Винокур, Горішній, 1994, с. 314, 315, 317–319; рис. 48; 56
	37	шматки глиняної обмазки у верхній частині печі-кам'янки	
	63, 65	по всій площі зафіксовані прошарки глиняної обмазки (припускається, що від решток стін і перекриття споруд)	Винокур, Горішній, 1994, с. 314, 315, 317–319; рис. 48; 56
Бернашівка	36	обпалена глиняна обмазка стін	Винокур, Мегей, 1992, с. 83, рис. 1
Черепин	8, 12	скупчення глиняної обмазки з домішками полови, соломи і дерев'яних жердин (діаметром 5–7 см) на долівці в центральній частині житла 8 та у заповненні (на рівні 0,4 м над долівкою) у південно-східному (напільному) куті житла 12	Баран, 1961, с. 34, 41–42
Канавки у долівці, розташовані вздовж стін, між стовповими ямками			
Комарів	8/2013	вздовж стін, ширина 0,08–0,12 м, глибина 0,02–0,04 м, заповнені сірим гумусованим суглинком із включенням вугликів та деревного тліну	Петраускас, Коваль, 2016, с. 43, рис. 1
Теремці	19, 21	між стовповими ямками у кутах і посередині стін – місцями збереглися сліди жолобків від дерев'яного облицювання стін. шириною 0,10 м і глибиною 0,08–0,12 м. Їхнє розташування вказує, що горизонтальні плахи були запазовані у вертикальні стовпи	Баран, 2008, с. 33, 34; табл. XV, XVII

Таблиця 11.2. Залишки елементів конструкції жител (друга половина V – VII ст.)

Пам'ятка	Житло	Характеристика	Література
<i>Обвуглені плахи чи колоди вздовж стін котловану</i>			
Бернашівка	1	вся площа котловану, а також по його периметру, була заповнена суцільним шаром обпаленої глиняної обмазки і темного гумусу (товщина 0,20–0,30 м). На багатьох шматках збереглися сліди дерев'яних конструкцій, що дало підстави дослідникам припустити походження обмазки з стін і покрівлі, підмазаних глиною. Після кінцевої розчистки котловану встановлено, що в кутах і посередині стін розташовані стовпові ямки. Між ними в окремих місцях північно-західної (напільної), північно-східної (припільної) і південно-східної (чільної) стін збереглися залишки обвуглених дерев'яних плах, які, судячи з рисунку, були запазовані у вертикальні стовпи. Особливістю розташування стовпів є спарені ямки посередині припільної і причілкової стін	<i>Баран, Винокур, Журко, 1982, с. 92, 93, рис. 5</i>
Городок на Смотричі	2	вздовж бічної стінки печі, на висоті 0,4 м над рівнем долівки простежено рештки обгорілої дубової плахи, яку О. М. Приходнюк інтерпретує як лаву	<i>Приходнюк, 1975, с. 89, табл. II, 1</i>
	10	вздовж північно-східної (чільної) і північно-західної (припільної) – по дві колоди, що лежали одна на одній впритул до земляних стін	<i>Приходнюк, 1975, с. 91; табл. VI, 1</i>
Кодин I	10	під північною (припільною) і південною (причілковою) стінами – обвуглені колоди	<i>Русанова, Тимощук, 1984, с. 48, 59; табл. 7, 1</i>
	20	вздовж північно-західної (припільної) і південно-західної (напільної) стін – рештки обвуглених колод і канавка (шириною 10–15 см, глибиною 5–8 см) від колоди	<i>Русанова, Тимощук, 1984, с. 49–51</i>
	21	вздовж стін простежено вуглистий шар і завал випаленої глини	<i>Русанова, Тимощук, 1984, с. 51</i>
	27	фрагмент обвугленої колоди – між материковою стіною і серединною стовповою ямкою під північною (напільною) стіною	<i>Русанова, Тимощук, 1984, с. 51</i>
Кодин II	9	житло згоріло; збереглися обвуглені елементи дерев'яної конструкції. Сліди згорілої колоди виявлені вздовж північно-східної (припільної) стіни, між материковою стінкою котловану і стовповою ямкою. У кутах і посередині стін виявлені стовпові ямки, при цьому біля довших стін – по дві таких ямки. Вони знаходилися на відстані 0,10 м від материкових стін котловану	<i>Русанова, Тимощук, 1984, с. 55, табл. 8, 3</i>
Підріжжя	5/68	сліди дерев'яного облицювання стін: фрагменти обгорілих колод виявлені паралельно до північно-західної (напільної) і південно-західної (причілкової) стін	<i>Русанова, 1973, с. 44</i>
	4/71	дерев'яні розколоті плахи товщиною 0,10–0,15 м і завдовжки 1,0–1,4 м під всіма стінами	<i>Козак, 2007, с. 469, 470, 472; рис. 3, 6</i>
Рашків III	8, 50, 59, 63, 65	обвуглені плахи стін виявлені під материковими стінками жител 8, 50, 59 (північно-східна припільна стіна, а також південний і західний кути), 63 (причілкова стіна; найбільша ширина плахи 0,12 м), 65 та ін.	<i>Баран, 1988, с. 39, 94, 100, 108, 111 (табл. VI, X, XVI)</i>
	50	у центральній частині долівки – розламана і обвуглена в кількох місцях плаха (довжина 3,4 м, ширина 0,2–0,3 м)	<i>Баран, 1988, с. 42 (рис. 17–19), 104–105 (табл. XIII)</i>
Ріпнів II	10	на долівці – шар дрібної обпаленої глиняної обмазки, який залягав вздовж східної стіни. Під обмазкою розчищено обвуглену плаху (довжиною 0,6 м, шириною 0,15 м). Така сама плаха лежала на долівці і	<i>Баран, 1972, с. 214</i>

		вздовж північної стінки котловану	
	29	обвуглені, поставлені на ребро плахи довжиною 1,5–1,8 м і шириною до 0,2 м – вздовж протилежних східної (причілкової) і західної (припічної) стін котловану	Баран, 1972, с. 17, 18, 218, 220
	30	під західною (припічною) стіною – частина обвугленої колотої плахи довжиною 1,3 м і шириною 0,2–0,28 м	
	6, 9	відбитки дерев'яних плах – на поверхні спресованого попелу, що знаходився на «прилавках» у житлах 6 і 9. Крім того «прилавки» у житлі 6 були споруджені з насипної глини і без дерев'яної обшивки не могли б стояти	
Обвуглені шматки деревини, плахи, прошарки вугілля на долівці і в заповненні			
Кодин II	9	житло згоріло; колоди від перекриття виявлені посередині житла, на висоті 10 см над долівкою. Рештки великої колоди лежали впоперек приміщення, паралельно до його коротких стін	Русанова, Тимощук, 1984, с. 55, табл. 8, 3
	12	приблизно на 2/3 площі було перекрито товстим (5–40 см) шаром глини з перекриття, що обвалилося. Вільною від завалу була тільки південно-східна (навпроти печі) частина житла. У заповненні траплялися шматки глиняної обмазки зі слідами жердин. На глинистому шарі виявлені шматки обгорілих колод. На тонкому (3–4 см) вуглистому шарі, який покривав долівку, помітний слід колоди, що лежала перпендикулярно північній (напільній) стіні, паралельно осі печі	Русанова, Тимощук, 1984, с. 56, табл. 6, 3, 4
	27	рештки перекриття, на думку дослідників пам'ятки, становив шар “землі з глиною» (товщиною до 0,2 м), який перекривав нижню чорно-вуглисту частину заповнення	Русанова, Тимощук, 1984, с. 59
	30	житло загинуло від пожежі; приблизно на половині площі споруди (в тім числі над піччю) простежено товстий шар обпаленої до червоного кольору глини і вугілля (товщиною до 0,4 м)	Русанова, Тимощук, 1984, с. 60; табл. 6, 1, 2
Перепалена глина, обмазка			
Бернашівка	1	вся площа котловану, а також по його периметру, була заповнена суцільним шаром обпаленої глиняної обмазки і темного гумусу (товщина 0,20–0,30 м). На багатьох шматках збереглися сліди дерев'яних конструкцій, що дало підстави дослідникам припустити походження обмазки зі стін і покрівлі, підмазаних глиною	Баран, Винокур, Журко, 1982, с. 92, 93, рис. 5
Городок на Смотричі	1	ззовні по периметру котловану, на відстані 25–50 см одна від одної, розташовані стовпові ямки (діаметром 7–12 см), інтерпретовані як сліди вертикальних опор глинобитних стін. Про конструкцію стін мала б вказувати велика кількість шматків перепаленої глини з відбитками дерев'яних конструкцій. Можливо, що ці ямки мають відношення до стін житла, які мали каркасну конструкцію, або ж ці ямки були стільцями-стендарами, на які спирався зруб, розташований на бортиках котловану.	Приходнюк, 1975, с. 89
Кодин I	1	на долівці – шматки випаленої глиняної обмазки з відбитками прутів	Русанова, Тимощук, 1984, с. 46
	21	вздовж стін – вуглистий шар і завал випаленої глини	Русанова, Тимощук, 1984, с. 51
Кодин II	9	північна частина була перекрита глинистим шаром товщиною 0,15–0,20 м	Русанова, Тимощук, 1984, с. 55, табл. 8, 3
	12	приблизно на 2/3 площі було перекрито товстим (5–40 см) шаром глини з перекриття, що обвалилося. Вільною від завалу була тільки південно-східна (навпроти печі) частина житла. У заповненні траплялися шматки глиняної обмазки зі слідами жердин. На глинистому шарі виявлені шматки обгорілих колод	Русанова, Тимощук, 1984, с. 56, табл. 6, 3, 4

	27	рештки перекриття, на думку дослідників пам'ятки, становив шар “землі з глиною» (товщиною до 0,2 м), який перекривав нижню чорно-вуглисту частину заповнення	Русанова, Тимощук, 1984, с. 59
	30	житло загинуло від пожежі; приблизно на половині площі споруди (в т.ч. над піччю) простежено товстий шар обпаленої до червоного кольору глини і вугілля (товщиною до 0,4 м)	Русанова, Тимощук, 1984, с. 60; табл. 6, 1, 2
Підріжжя	8/71	скупчення (розмірами 0,80×0,45 м) глини і печини, змішаних зі шматками болотної руди і уламками кераміки, розчищене на рівні виявлення контурів житла 8/71 з Підріжжя, на бортику східної (причілкової) стіни	Козак, 2007, с. 480, рис. 13
Ріпнів II	1	на долівці, у південно-західному і південно-східному кутах (під чільною стіною) зафіксовані невеликі скупчення глиняної вимазки з відбитками соломи і полови. Одне із цих скупчень (в південно-західному куті) перекривало неглибоку овальну яму	Баран, 1972, с. 209
	10	на долівці – шар дрібної обпаленої глиняної обмазки, який залягав вздовж східної стіни. Під обмазкою розчищено обвуглену плаху (довжиною 0,6 м, шириною 0,15 м). Така сама плаха лежала на долівці і вздовж північної стінки котловану	Баран, 1972, с. 214
Канавки у долівці, розташовані вздовж стін, між стовповими ямками			
Кодин I	13	у кутах житла – стовпові ямки, які дещо виступали за межі котловану. Між ямками, вздовж північної (напільної), південної (чільної) і східної (припільної) стін – канавки глибиною 5–6 см і шириною 15–20 см. Посередині стін – додаткові стовпові ямки (діаметром 10–15 см і глибиною 15–25 см), які дещо відступали від стін і очевидно слугували опорою для стовпів, що підтримували облицювання зсередини	Русанова, Тимощук, 1984, с. 49–51
	17	вздовж північної (напільної) стіни; глибина 0,15 м, ширина 0,2 м	
	20	вздовж північно-західної (припільної) і південно-західної (напільної) стін – рештки обвуглених колод і канавка (шириною 10–15 см, глибиною 5–8 см)	

Таблиця 11.3. Залишки елементів конструкції жител (VIII–X/XI ст.)

Пам'ятка	Житло	Характеристика	Література
Обвуглені плахи чи колоди вздовж стін котловану			
Городок-на-Усті (ур. Над Рудником)	III	слід балки вздовж західної (чільної) стіни	Musianowicz, 1975, s. 170
Добринівці	15	будівля виконувала також функцію оборонного зрубу-вежі; деревини з'єднані між собою врубкою в обло із залишками довжиною 10 см; розміри зрубу 3,2×3,2 м, а котловану – 3,5×3,4 м	Тимощук, 1990
Дорогобуж	21	під напільною стіною котловану (на рівні долівки) збереглася обвуглена колода, кінці якої (за рисунком) були закріплені з одного боку стінкою глинобитної печі, з іншого заходили ззовні за кутову ямку	Прищеп, 2011, с. 76; рис. 81
Кодин I	11	шматки обвуглених балок – біля печі і південної (чільної) стіни	Русанова, Тимощук, 1984, с. 49, 53, 54
Кодин II	1	біля західної (припільної) стіни – обгоріла колода товщиною 10–15 см,	
	45	південна (чільна) частина (шириною 0,8 м) відділена від решти простору споруди стовповими ямками і колодою, покладеною горизонтально. У цій частині долівка на 5 см вища від решти площі. Сліди колоди відзначені також вздовж західної (причілкової) стіни	Русанова, Тимощук, 1984, с. 62–63
Рашків I	11	обвуглені плахи, довжиною 1,05–1,6 м – на двох стінах: північно-західній (причілковій) і північно-східній (напільній)	Баран Я., 2004, с. 62

	43	вздовж трьох стінок (південно-східної Пп, південно-західної Ч і північно-західної Пч) на висоті верхнього краю материкового котловану виявлені залишки обгорілих плах (товщина 0,15–0,28 м, довжина 1,7–1,9 м) від облицювання стін. Не збереглися місця з'єднання плах у кутах та залишки дерев'яної обшивки біля північно-східної (напільної) стіни. Південно-східна стіна котловану, до якої щільно прилягала бічна стінка печі, була облицьована тільки від південно-східного кута до краю печі	Баран Я., 2004, с. 70, рис. 26
Ревно ІБ	21	горизонтально покладені колоди (товщиною 15 см) з'єднані врубкою “в обло” із кінцями, які виступали на 10 см за межі кліті	Михайлина, Тимошук, 1983, с. 215, рис. 5, 1, 2
Хрінники	22	вздовж трьох стін котловану (Н+Пч+Пп) розчищені згорілі рештки дерев'яних стін, збереглися три вінці зрубу	Козак, Прищеп, Шкоропад, 2004, с. 203, рис. 9/VI
Чорнівка І	1	між піччю і припічною стіною — відбитки вузьких плах, перед піччю під стіною — шматок обгорілої плахи (ширина 17 см, товщина 6 см); за піччю, вздовж стіни — “нижній вінець зрубу” (ширина 15 см, товщина 10 см)	Войнаровский, 2007, с. 12, рис. 5, 1
	5	відбиток плахи (довжина 1,5 м) – вздовж припічної стіни (від печі до передпічного кута)	Войнаровский, 2007, с. 18, рис. 10
Обвуглені шматки деревини, плахи, прошарки вугілля на долівці і в заповненні			
Кодин ІІ	29	на долівці залягав вуглистий шар товщиною до 10 см, а над ним – шар землі з вугіллям і глиною товщиною 10–20 см, який, на думку дослідників пам'ятки, був рештками перекриття житла	Русанова, Тимошук, 1984, с. 60
Пліснеськ	4/1990	у заповненні котловану і на долівці – рештки дерев'яних конструкцій у вигляді завалу горілих плах і брусів	Филипчук, 1998а, с. 258
Стільсько	1/Іа, 1/Іб, 1/ІІ, 2/ІІ	обвуглені рештки дерев'яних конструкцій споруди виявлені у нижній частині заповнення, по верхньому (наземному) периметру котловану і схилах земляного викиду	Филипчук, 1998б, с. 86, 88, 90
Хрінники	22	у заповненні котловану – сліди згорілих дерев'яних конструкцій стін і даху (плах, дощок)	Козак, Прищеп, Шкоропад, 2004, с. 203, рис. 9/VI
Чорнівка І	2	обвуглена спресована колода (?) (довжина 2,8 м, товщина 0,18 м) – залишки гребеня даху (?); лежала впоперек осі піч-вхід; по боках від колоди (посередині і по краях) – чотири стовпові ямки; на половині протяжності вона прилягала до материкового останця	Войнаровский, 2007, с. 13, рис. 5, 2
	12	Шматки обгорілих плах у нижній частині заповнення. Прошарок вугілля і обгорілого дерева, товщиною 0,05 м, під шаром обмазки на глибині 0,23 м (інтерпретовані, як залишки даху?).	Войнаровский, 2007, с. 36-37
	16	на долівці від західної (причілкової) стіни до печі (як і в інших частинах долівки) лежав шар дрібних шматків обмазки і вугілля	Войнаровский, 2007, с. 62
Перепалена глина, обмазка			
Біла		у деяких житлах виявлені камені-підставки, а також шматки глини, якою замазували щілини між вінцями зрубу	Тимошук, 1976, с. 55, 74, рис. 20, 3; 33
Галич (Кринос)	9	у заповненні на рівні 0,55–0,7 м над рівнем долівки – прошарок перепаленої глини товщиною до 0,2 м	Ауліх, 1976, с. 130

Кодин II	1	долівка вкрита шаром жовтої глини товщиною до 0,2 м (змішаної з вугликами і камінням), що, на думку дослідників пам'ятки, було рештками даху	Русанова, Тимощук, 1984, с. 49, 53, 54
	2	на долівці шар глини (товщиною до 0,2 м)	
	29	на долівці житла залягав вуглистий шар товщиною до 10 см, а над ним – шар землі з вугіллям і глиною товщиною 10–20 см, який, на думку дослідників пам'ятки, був рештками перекриття житла	Русанова, Тимощук, 1984, с. 60
Рашків I	63	шар обпаленої глини (у т.ч. цілі шматки випаленої глини і залишки обгорілого дерева) між серединними стовповими ямками припичної і причілкової стін	Баран Я., 2004, с. 75, рис. 31
Чорнівка I	9	шматки обмазки з відбитками гілок (товщиною 1–1,5 см) – вздовж південно-західної (напільної) стіни на всю глибину заповнення. Інтерпретована, як обмазка каркасно-стовпових стін	Войнаровский, 2007, с. 22
	10	1) щільне скупчення випаленої до цеглястого кольору глини, вугілля, обмазки з відбитками гілок, товщиною 1-1,5 см – вздовж північно-західної (причілкової) стіни від центру до північного (напільного) кута; 2) подібне скупчення, розміром 1×0,5 м, поблизу південно-західної (чільної) стіни. Інтерпретовані, як залишки даху	Войнаровский, 2007, с. 29
	12	шар обмазки, товщиною 0,15-0,25 м, простежений на глибині 0,23 м (інтерпретовані, як залишки даху?). Під цим шаром — прошарок вугілля і обгорілого дерева, товщиною 0,05 м. На глибині 0,58 м виразно простежено контур споруди, а по його периметру був своєрідний абрис із випаленої до цеглястого кольору обмазки.	Войнаровский, 2007, с. 36-37
	16	на долівці від західної (причілкової) стіни до печі (як і в інших частинах долівки) лежав шар дрібних шматків обмазки і вугілля	Войнаровский, 2007, с. 62
Канавки у долівці, розташовані вздовж стін, між стовповими ямками			
Бакота I	39	по всьому периметру стін, шириною 0,12–0,13 м; І. С. Винокур вважає конструктивним елементом, пов'язаним із спорудженням житла	Винокур, Горішній, 1994, с. 328
Буківна	35/1	на рівні долівки, по периметру стін, ширина 0,15 м, глибина 0,03–0,08 м, заповнена трухлявим деревом, в окремих місцях збереглися відбитки трьох вінців конструкції	Томенчук, Филипчук, 2001, с. 12; рис. 15
Галич (Кринос)	4	материкова «призьба» шириною 0,25–0,5 м і висотою 0,3 м над рівнем долівки влаштована під трьома стінами (крім напільної), на призьбі простежено рівчак від нижнього вінця стін	Ауліх, 1976, с. 123, 126, 130, рис. 3, I
	56	в придонній частині котловану збереглися нечіткі відбитки колод зрубу	
	9	канавки від дерев'яних стін	
Жидачів I	1, 2	канавки між стовповими ямками	Корчинський, 2007б, с. 269
Кодин II	29	вздовж західної (напільної) стіни котловану простежена канавка від колоди, покладеної горизонтально	Русанова, Тимощук, 1984, с. 60
Рокитне II	3	по периметру материкових стін, ширина 5 см, в кутах прилягали ззовні до стовпових ямок	Погоральський, Ляска, Вітвіцька, 2010, с. 353; рис. 7
Солонсько	1	по периметру стін – рівчак і обгорілі балки, які дослідник інтерпретує як сліди нижніх вінців зрубу	Филипчук, 1999, с. 78
Стільсько (ур. Затінок)	1/Іа, 1/Іб, 1/ІІ	шириною 0,1–0,15 м і максимальною глибиною 0,05–0,07 м, заповнені згорілим деревом – по периметру жител 1/Іа, 1/Іб (трактовані як зрубні) і 1/ІІ (під східною стіною, житло стовпової конструкції)	Филипчук, 1998б, с. 86, 90

Таблиця 12. Материкові уступи в житлах

Пам'ятка	Житло	Локалізація	Довжина, м	Ширина, м	Висота, м	Інші особливості	Література
1	2	3	4	5	6	7	8
кінець IV – перша половина V ст.							
Бакота I	31	вздовж східної (протилежної від печі) та в куті південної стіни	3,2	0,5–0,6			Винокур, Горішній, 1994, с. 313
Лука-Каветчинська	7	вздовж стін з північно-західного боку		0,4–1,3	0,05–0,1	розташований під стіною з нішоподібною піччю; пічка-кам'янка розташована посередині однієї зі стін	Вакуленко, Приходнюк, 1984, с. 59; рис. 24, 1; 27, 1
	13						
		уступи у двох житлах вздовж однієї чи двох стін		0,15–0,3	0,2–0,3	інтерпретовані як основа зрубних стін	
Теремці	16	вздовж частини південно-західної (чільної) стіни, у протилежному від печі куті		1,8×0,6	0,2	у тому ж куті розташована півовальна ніша (за В. Д. Бараном – вхід); припускаємо, що «лежанка» і «ніша» становлять один комплекс виробничого характеру	Баран, 2008а, с. 32; рис. 6
Черепин	8	у двох кутах – запічному і передпічному	1) 2 2) 3,25	max 0,5–1,0	0,2–0,5	підтрикутної в плані форми	Баран, 1961, с. 34, рис. 11
друга половина V–VII ст.							
1	2	3	4	5	6	7	8
Бакота I	2	1)вздовж південно-східної стіни котловану (навпроти устя печі) 2)північний кут, перед устям нішоподібної печі		1)0,2-1,1 2) 0,8×0,8	1)0,3	1)розширювався до стінки, в якій влаштовано нішоподібну піч. На «прилавку» лежав уламок жорнового каменя	Приходнюк, 1975, с. 83, 84, табл. XXII; Винокур, Горішній, 1994, с. 321, 322; рис. 62, 63
	5	вздовж всієї північно-західної (причількової) стіни		0,5-0,9	0,2		
Городок-на-Смотричі	3	вздовж південної (публікація не дає змоги точно встановити – чільної або причількової) стіни котловану		0,6			Приходнюк, 1975, с. 19, 90; табл. III, 1; IV, 1, 10
	5	вздовж західної (чільної) і північної (припічної) стін		0,5–1,5	0,1	у північно-східному куті котловану «лежак» різко розширюється до 1,5 м і саме тут	

						споруджена піч-кам'янка	
	6	вздовж західної (чільної) стіни		0,6	0,1		
Зимне IV	об. 21	вздовж всієї протяжності чільної стіни		1,0	0,1–0,2	«приступка»	Гавритухин, 1998, с. 174, 176
Кодин I	29	«вздовж стін»		0,3-0,4	0,1		Русанова, Тимошук, 1984, с. 53
Корчак VII	15	1) вздовж західної (причілкової) стіни; 2-3) вздовж північної (напільної) стіни		1) 0,20–0,40 2) до 0,50	1) 0,40	«материкові сходинок»; дві сходинок вздовж напільної стіни, верхня з яких звужувалася у напрямку до печі	Русанова, 1973, с. 33, 34; табл. 39, 9, 10
Корчак IX	3	вздовж південної (чільної) стіни		0,4	0,4	«материковий прилавок»	
	5	вздовж північної (напільної) і частково західної (причілкової) стін			0,45	«материковий прилавок»	
Лука-Каветчинська	6	вздовж північно-західної (причілкової) і північно-східної (напільної) стін		0,15-0,2	0,3		Вакуленко, Приходнюк, 1984, с. 76, 77; рис. 25, 1
	8	вздовж північно-східної (напільної) і південно-західної (чільної) стін		0,1-0,2	0,2		
Рашків II	11	під чільною або причілковою стіною (частина житла з піччю зруйнована)				кам'яна плита – вихід скельної породи	Баран, 1988, с. 38, 85, 86; табл. II
	12	в запічному куті і половині припічної стіни		1,65×0,55		кам'яна плита – вихід скельної породи; одночасно був бічною стінкою печі	
	13	по всій довжині північно-східної (чільної) стіни	3,5	0,65	0,3	«останцева сходинок»	
Рашків III	73	під західною і південною стінами		0,34–0,5	0,12	«лежанки»; у житлі – дві печі, які функціонували одночасно і були розташовані в протилежному від «лежанок» куті, устями обернені врізнобіч, до цих «лежанок»	Баран, 1988, с. 114, табл. XVIII
Ріпнів II	5	вздовж південної (чільної) і північної (напільної) стін		0,8 і 1,25–1,4	0,12–0,16		Баран, 1972, с. 24, 209, 212–213, 215; рис. 3
	6	вздовж усіх 4 стін		0,14–0,5	0,15–0,2	ж. 6 – споруджений з	

	9					утрамбованої жовто-бурої глини; край виступів покритий шаром (товщиною 3–10 см) спресованого попелу, у вигляді смуги шириною 3–15 см. На поверхні цих шарів попелу чітко простежувалися відбитки дерев'яних плах облицювання	
VIII–X/XI ст.							
1	2	3	4	5	6	7	8
Буківна	25	материкова «призьба» по периметру стін		0,15–0,2	0,3–0,4	інтерпретована, як основа стін	<i>Томенчук, Филипчук, 2001, с. 10; рис. 11</i>
Галич (Кринос)	4	материкова «призьба» вздовж трьох стін (крім напільної, хоча автор досліджень припускає, що вона не збереглася)		0,25–0,5	0,3	материковий «східчастоподібний виступ» із рівчакоподібним заглиблення, потрактованим як канавка для нижнього вінця зрубу	<i>Ауліх, 1976, с. 123, рис. 3, I</i>
Городок-на-Усті (ур. Над Рудником)	III	посередині напільної стіни				напівкругий в плані останець посередині напільної стіни; автор розкопок М. Древко інтерпретував як поріг входу	<i>Musianowicz, 1979, s. 170, рис. 4</i>
Дорогобуж	11	попід всією південно-західною (причілковою) стіною		0,40	0,60	«уступ»	<i>Прищеп, 2011, с. 45, рис. 28.</i>
Пліснеськ	4/1990	по периметру котловану		0,2	0,2	«призьба», квадратна в перетині; потрактована як основа для нижніх вінців зрубу	<i>Филипчук, 1998а, с. 258</i>
Рашків I	3	половини чільної (з красним кутом) і припічної (з передпічним кутом) стін	1)2,3 2)1,8	0,2–0,4	0,1–0,2	між уступами, при чільній стіні, був розрив, що вказує на місце входу (?); вздовж цих виступів, а також паралельно до причілкової стіни, розчищено сім ямок, діаметром 0,18–0,22 м і глибиною 0,2–0,23 м	<i>Баран Я., 2004, с. 49, 60, рис. 21</i>
	46	вздовж південно-східної, північно-східної і північно-західної стін (крім причілкової)		0,15–0,25	0,08–0,1	материковий виступ	<i>Баран Я., 2004, с. 71</i>
	47	південна стіна	1,65	до 0,52	0,25		<i>Баран Я., 2004, с. 71</i>
	51	вздовж всіх стін (крім		0,3–0,4	0,15	вздовж виступу – стовпові ямки;	<i>Баран Я., 2004, с. 72</i>

		південно-західної)				інтерпретований як сліди внутрішнього облицювання стін котловану житла	
	64	біля північної (причілкової) і західної (чільної) стін		0,25–0,35	0,02–0,05	материкові виступи	Баран Я., 2004, с. 76
	66					«вузький пристінний виступи» інтерпретований як сліди внутрішнього облицювання стін котловану	Баран Я., 2004, с. 49, 60
	67	під східною (припічною) стіною (майже на всю її довжину)	2,8	1,4	0,6	материковий «прилавок»; на «прилавку» простежено шар обпаленої глини розмірами 0,8×1,6 м і товщиною 8–10 см	Баран Я., 2004, с. 77, рис. 31
	73	вздовж східної (припічної) (починаючи від краю стінки печі № 1) і південної (чільної) стін		0,25–0,7	0,55	материковий «прилавок»; розширюючись у південно-східному (передпічному) куті до 0,8 м, він тягнеться і вздовж південної (чільної) стіни, де приблизно посередині, на прилавку, була споруджена піч № 2. У цій самій південній стіні, на висоті 0,28 м від рівня прилавка, споруджена глиняна куполоподібна піч у материковій стінці житла	Баран Я., 2004, с. 79, рис. 34
	74	вздовж всіх стін		0,1–0,2	0,02–0,05		Баран Я., 2004, с. 79
Рованці	1	у південно-західному (передпічному) куті	1,2	0,6	0,1	уступ-сходинка; у цьому куті стінки котловану дещо відхилилися від своїх осей	Шкоропад, 2004, с. 366, рис. 2
Сокіл	1а	вздовж східної стіни		0,3–0,5	0,2	материкова «лежанка»	Вакулєнко, Приходнюк, 1984, с. 89
	10	вздовж південно-західної (напільної) стіни		0,9	0,3	останцевий прилавок	
Хрінники	20	на половину довжини західної (причілкової) стіни, від напільного кута	2,2	0,3		«виступ»	Козак, Прищєпа, Шкоропад, 2004, с. 181; рис. 4/V
	27	вздовж північно-східної (причілкової) та південно-східної (напільної) стін		0,4–0,7	0,22	виступи-лежанки	Козак, Прищєпа, Шкоропад, 2004, с. 203; рис. 12/VI
	65	вздовж більшості довжини причілкової (північно-		0,4–1,1	0,1	материкова «полиця»; найімовірніше з цим прилавком	Козак, Прищєпа, Шкоропад, 2004,

		східної) стіни				була пов'язана дерев'яна конструкція, від якої залишилися дві ями ($d=0,6-0,8$ м, $h= -0,15-0,33$ м), влаштовані фактично в лінію	с. 206; рис. 41/VI
	76	вздовж трьох стін (напільна, причілкова, припічна; невелика ділянка чільної стіни біля передпічного кута — продовження останця, що простягається вздовж припічної стіни; посередині чільної — острівцево-останець)		0,25-0,3	0,2	разом зі стовповими ямками, що “розривають” ці уступи, інтерпретовані, як основа дерев'яних стін	Козак, 2012, с. 214-215, рис. 55
Чорнівка I	2	у північній частині житла, впритул до північного (напільного) кута	1,35	1,35	0,15	по трьох кутах останця — стовпові ямки, біля південно-західної стінки останця — господарська яма; вздовж цієї ж стінки лежала балка гребеня даху (?); із південно-східного боку останця прилягає піч	Войнаровський, 2007, с. 13, рис. 5, 2
	12	від північного (напільного) кута вздовж північно-східної (напільної) стіни до печі		0,25	0,09	у двох місцях останець надрізають півкруги від стовпів, ямки від яких виразно простежені в долівці; на думку В. Войнаровського, до 1-ої фази функціонування житла	Войнаровський, 2007, с. 34, рис. 17

Таблиця 13. Ніші у стінах жител.

Пам'ятка	Житло	Локалізація	Опис	Параметри	Література
Житла кінця IV – першої половини V ст.					
Лука-Каветчинська	4	1) у північно-східній стіні (біля північного кута). Побутова піч – в східному куті	1) прямокутний в плані виступ, до якого прилягала виробнича піч-кам'янка, пов'язана з бронзолivarною справою; над виробничою піччю, у верхній частині бортика котловану, була вирізана невелика ніша. Її інтерпретують як отвір для виходу диму, влаштований спеціально для виводу продуктів згорання, які виділялися в процесі виробничих операцій у цій печі	1,0×2,6 м; висота 0,2 м від рівня долівки	<i>Вакуленко, Приходнюк, 1984, с. 59; рис. 23, 1</i>
	7	1) за піччю; 2) за північно-східною стіною	1) ніша-виступ; 2) підпрямокутне в плані заглиблення, відділене материковою перегородкою (товщиною 0,15–0,25 м). Виступ і заглиблення викопані до рівня долівки, тому дослідники пам'ятки припускають, що ці елементи знаходилися всередині внутрішнього периметру стін і становили одну споруду складної конструкції	1) 1,2×0,85 м; 2) 2,2×1,3 м	<i>Вакуленко, Приходнюк, 1984, с. 59; рис. 24, 1</i>
Теремці	23	за піччю	прямокутна форма	1,1×0,25 м	<i>Баран, 2008а, с. 35; табл. XX</i>
Черепин	8, 12				<i>Баран, 1961, с. 34, 41, рис. 11, 13</i>
Житла другої половини V–VII ст.					
Зелений Гай	3	ближче до запічного кута	форма напівовальна		<i>Баран, 1972, с. 172, рис. 49</i>
	8	на всю довжину припічної стіни	«ніша»-прибудова, форма напівовальна; на думку В. Д. Барана, це могли бути залишки входу. На нашу думку, це могло бути як приміщення, що не мало окремого виходу назовні і було з'єднане із житловою камерою, такі взагалі не пов'язане з житлом	3,7×1,3 м, висота 0,4 м вище рівня долівки основного котловану	<i>Баран, 1972, с. 181, рис. 57</i>
Кодин II	12	ближче до запічного кута	правильна прямокутна форма; стовпові ямки в кутах. Всю нішу займала піч-кам'янка (№ 2), яка устям виходила в житло, до бічної стінки ще однієї печі (№ 1) влаштованої у куті споруди. На думку дослідників пам'ятки, піч 2 була закинута і змінена піччю 1, спорудженою в типовій манері – у куті житла	1,6×1,4 м	<i>Русанова, Тимощук, 1984, с. 56, табл. 6, 4</i>
Лука-Каветчинська	8	посередині припічної стіни			<i>Вакуленко, Приходнюк, 1984, с. 44, 77; рис. 25, 1</i>

Підріжжя	7/68	за піччю	ніша-уступ у вигляді овальної ями. Припускають функцію виведення диму від печі	глибина в материку 0,45 м, висота над рівнем долівки 0,55 м, розміри 0,7×0,85 м	Русанова, 1973, с. 44; Козак, 2007, с. 471, рис. 3
	6/71	посередині запічної стіни	велика ніша з господарськими ямами		Козак, 2007, с. 475, 477, 482, рис. 10, 12, 16
	7/71	посередині чільної і причілкової стін	великі ніші з господарськими ямами		
	9/71	у напільному куті	велика ніша з господарськими ямами		
Рашків III	7	напільна стіна, ближче до напільного кута	форма напівовальна, зі сходинкою		Баран, 1988, с. 88, 181, рис. 57, табл. IV, XVI
	63	посередині причілкової стіни	форма напівовальна; у вигляді ледь помітного відхилення від осі стіни		
Житла VIII–X/XI ст.					
Буківна	42	у напільній стіні, неподалік напільного кута	до ніші виходила досить велика яма видовженої форми; у житлі був кам'яний майданчик, поєднаний із піччю і ямою у єдиний комплекс		Томенчук, Филипчук, 2001, рис. 17
Рашків I	2	за тильною стінкою печі	площадка ніші була вище рівня долівки житла		Баран Я., 2004, с. 48, 60; рис. 21, 26;
	30	за тильною стінкою печі	площадка ніші була на рівні долівки житла		
	44	у причілковій стіні, поряд з красним кутом	підпрямокутний виступ		

Рованці	1	у запічному куті	площадка ніші була вище рівня долівки житла; перед нішею розташована «припічна» яма		<i>Шкоропад</i> , 2004, с. 366, рис. 2
Хрінники	20	у причілковій стіні, поряд з красним кутом	підпрямокутний виступ	0,3×2,2 м	<i>Козак, Прищеп</i> , 2004, с. 181, рис. 4/V; 182, рис. 10/V; 204, рис. 18/VI; 205, рис. 25/VI; 206, рис. 41/VI
	44	у причілковій стіні, поблизу напільного кута	площадка ніші була на рівні долівки житла; ніша неправильно-округлої форми; стовпові ямки біля ніші, в напільному куті.		
	55	за тильною стінкою печі			
	63	збоку від устя печі	площадка ніші була вище рівня долівки житла; устя печі обернене в центр житла, до великих ям; стовпові ямки (діаметром 0,2–0,3 м і глибиною 0,14–0,3 м) перед нішею		
	74	посередині чільної стіни	майданчик ніші на 0,15 м нижче рівня долівки; можливо, складова входу		
Чорнівка I	9	посередині напільної стіни	інтерпретована, як можливий вхід; окрім того чільна, причілкова і припічна стіни мають незначні дугоподібні виступи на всю висоту стіни	0,46×0,42 м, глибина 0,28 м, дно – на рівні долівки	<i>Войнаровський</i> , 2007, с. 22, рис. 12
	10	чільна стіна, поблизу передпічного кута	інтерпретована, як можливий вхід; невелике заглиблення у вигляді сходинки навпроти устя печі	0,3×0,2 м, висота 0,24 м від рівня долівки	<i>Войнаровський</i> , 2007, с. 30, рис. 15
	16	посередині причілкової (західної) стіни	інтерпретована, як можливий вхід невелика, напівкругла ніша зі сходинкою		<i>Войнаровський</i> , 2007, с. 60, рис. 29
	17	чільна стіна впритул до передпічного кута	дно ніші — на рівні долівки житла	0,8×0,7 м	<i>Войнаровський</i> , 2007, с. 65, рис. 29

Таблиця 14.1. Характеристика кутових і серединних стовпових ямок у житлах кінця IV – першої половини V ст.

Позначення стін і кутів: Ч – чільна стіна; Н – напільна стіна; Пп – припічна стіна; Пч – причілкова стіна; Зк – запічний кут; Пк – передпічний кут; Пок – покуть; Нк – напільний кут

Пам'ятка	Житло	Кількість ямок (кутові+серединні)	Параметри кутових ямок, діаметр, м глибина, м	Параметри серединних ямок, діаметр, м глибина, м	Локалізація в кутах				Локалізація під стінами			
					Зк	Пк	Пок	Нк	Ч	Пч	Н	Пп
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Бакота I	30	0+3		$\frac{0,25-0,35}{0,3-0,4}$								
	35	0+2		$\frac{0,25-0,3}{0,35-0,4}$					+	+		
	58	3+3		$\frac{0,25-0,3}{0,3-0,35}$		+	+	+		+	+	+
	63	2+0	$\frac{0,25-0,35}{0,2-0,25}$			+		+				
	65	1+0	$\frac{0,3}{0,3}$					+				
Березець	1	1+2	$\frac{0,25}{0,15}$	$\frac{0,2-0,3}{0,15}$		+			+		+	
Бернашівка	36	4+2		$\frac{0,18-0,2}{0,18-0,2}$	+	+	+	+		+		+
Лука-Каветчинська	13	4+4		$\frac{0,2-0,45}{0,2-0,3}$	+	+	+	+	+	+	+	+
	23	0+1		$\frac{0,25}{0,15}$					+			
	25	4+2		$\frac{0,2-0,3}{0,3-0,4}$	+	+	+	+		+	+	
	29	4+4		$\frac{0,3-0,4}{0,1-0,4}$	+	+	+	+	+	+	+	+
Теремці	4	0+2		$\frac{0,26}{0,18}$							+	+
	5	3+0	$\frac{0,17-0,24}{0,1-0,23}$			+	+	+				
	7	4+3		$\frac{0,25-0,3}{0,2-0,24}$	+	+	+	+	+	+		+
	10	2+2(2)		$\frac{0,2}{0,2}$			+	+		+(2)	+(2)	
	11	0+4		$\frac{0,2-0,25}{0,15-0,25}$					+	+	+	+

	14	3+1	$\frac{0,2-0,25}{0,12-0,20}$		+		+	+			+	
	19	4+4	$\frac{0,3}{0,2}$		+	+	+	+	+	+	+	+
	20	4+0	$\frac{0,2}{0,15}$		+	+	+	+				
	21	3+4	$\frac{0,3}{0,15-0,2}$			+	+	+	+	+	+	+
	22	3+4(1)	$\frac{0,3}{0,2}$		+	+	+		+	+	+	+
	26	3+0	$\frac{0,3}{0,1-0,25}$			+	+	+				
	27	0+2		$\frac{0,28}{0,1-0,2}$					+			+
Всього					9	14	14	15	11	12	12	11

Таблиця 14.2. Характеристика кутових і серединних стовпових ямок у житлах другої половини V–VII ст.

Пам'ятка	Житло	Кількість ямок (кутові+серединні)	Параметри кутових ямок, $\frac{\text{діаметр, м}}{\text{глибина, м}}$	Параметри серединних ямок, $\frac{\text{діаметр, м}}{\text{глибина, м}}$	Локалізація в кутах				Локалізація під стінами			
					Зк	Пк	Пок	Нк	Ч	Пч	Н	Пп
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Бакота I	42	2+0	$\frac{0,25}{0,45}$			+		+				
Бернашівка	1	4+4(2)	$\frac{0,17-0,25}{0,22-0,25}$		+	+	+	+	+	+	+	+
Дем'янів I	1	1+2	$\frac{0,23-0,26}{0,17-0,20}$			+						+
	2	0+2	$\frac{0,3-0,34}{0,24-0,3}$						+		+	
	3	0+1	$\frac{0,25}{0,23}$						+			
Бовшів II	7	2+1	$\frac{0,26-0,36}{0,15-0,17}$			+		+				+
Глибоке	25	4+4	$\frac{0,35 \times 0,2; 0,5 \times 0,25}{0,1-0,25}$		+	+	+	+	+	+		+
Зелений Гай	1	4+2	$\frac{0,16-0,25}{0,18-0,20}$		+	+	+	+	+		+	
	3	4+1	$\frac{0,18-0,24}{0,1-0,21}$		+	+	+	+			+	
	4	4+2	$\frac{0,2-0,3}{0,1-0,2}$		+	+	+	+		+		+

			0,05–0,2									
	6	4+4	$\frac{0,25-0,4}{0,08-0,18}$		+	+	+	+	+	+	+	+
	7	4+4	$\frac{0,21-0,32}{0,1-0,2}$		+	+	+	+	+	+	+	+
	8	4+4	$\frac{0,3-0,45}{0,12-0,2}$		+	+	+	+	+	+	+	+
	9	4+4	$\frac{0,25-0,39}{0,15-0,33}$		+	+	+	+	+	+	+	+
	10	3+3	$\frac{0,2-0,3}{0,08-0,11}$		+		+	+	+		+	+
Зимне IV	19	0+2		$\frac{0,2-0,25}{0,2-0,25}$					+	+		
	21	3+4	$\frac{0,2}{0,3-0,5}$		+	+	+		+	+	+	+
	23	3+1	$\frac{0,2-0,3}{0,1-0,15}$		+	+		+		+		
Кодин I-II	10/I	4+0	$\frac{0,25}{0,25}$		+	+	+	+				
	13/I	4+2	$\frac{0,2-0,25}{0,2-0,25}$	$\frac{0,1-0,15}{0,15-0,25}$	+	+	+	+	+	+		
	15/I	0+2		$\frac{0,3}{0,25}$						+		+
	16/I	1+0	$\frac{0,1}{0,1}$			+						
	17/I	2+3	$\frac{\text{до } 0,4}{0,2-0,3}$				+	+	+(2)	+(2)	+(2)	
	20/I	4+2			+	+	+	+		+		+
	26/I	4+4			+	+	+	+	+	+	+	+
	9/II	4+4	$\frac{0,1-0,15}{0,3}$		+	+	+	+	+	+	+	+
	10/II	4+2			+	+	+	+		+		+
	12/II	4+2	$\frac{\text{до } 0,5}{0,25-0,3}$		+	+	+	+	+		+	
	14/II	3+0	$\frac{0,3-0,4}{0,3-0,4}$			+	+	+				
	16/II	2+0			+	+						
	17/II	3+3	$\frac{0,3}{0,1-0,25}$			+	+	+	+(2)	+		+
	21/II	4+0	$\frac{0,3-0,4}{0,2-0,4}$		+	+	+	+				

	25/П	1+0	$\frac{0,2}{0,2}$		+							
	26/П	1+1										
	27/П	3+1		$\frac{0,2-0,4}{0,15-0,2}$	+	+		+			+	
	28/П	0+1								+		
	30/П	4+4	$\frac{\text{до } 0,4}{0,1-0,3}$	$\frac{\text{до } 0,4}{0,15-0,2}$	+	+	+	+	+	+	+	+
	38/П	3+1			+	+		+			+	
Лука-Каветчинська	1	4+0	$\frac{0,25-0,3}{0,25-0,3}$		+	+	+	+				
Муравиця	9	3+1	$\frac{0,15-0,25}{0,2-0,3}$		+	+	+		+			
Підберізі	1	2+1		$\frac{0,3-0,32}{0,2-0,3}$		+	+		+			
Підбірці	1	3+2		$\frac{0,2-0,35}{0,1-0,22}$		+	+	+			+	+
Підріжжя	5/68	1+2		$\frac{0,50}{0,1-0,35}$				+	+			+
	7/68	1+0				+						
	6/71	3+0	$\frac{0,25-0,35}{0,06-0,11}$		+		+	+				
Рашків І	6	0+1		$\frac{0,3}{0,08}$					+			
	16	1+0	$\frac{0,4}{0,22}$					+				
	24	0+1		$\frac{0,14}{0,14}$							+	
	33	1+3		$\frac{0,15-0,25}{0,15-0,25}$								
	34	3+3		$\frac{0,15-0,5}{0,1-0,25}$		+	+	+	+	+	+	
	39	1+0	$\frac{0,1}{0,1}$			+						
	50	0+2		$\frac{0,25}{0,28-0,34}$					+		+	
	55	0+2		$\frac{0,18-0,2}{0,21-0,32}$					+	+		
Рашків ІІ	5	1+0	$\frac{0,45 \times 0,25}{0,2}$			+						
Рашків ІІІ	6	0+1		$\frac{0,3}{0,3}$							+	

				0,12								
	22	1+1	<u>0,2-0,32</u> 0,05-0,15				+				+	
	27	1+1	<u>0,2</u> 0,13	<u>0,27</u> 0,25		+				+		
	38	0+1		<u>0,26</u> 0,16					+			
	40	1+1	<u>0,18-0,22</u> 0,13-0,15			+						+
	60	0+1(2)		<u>0,15-0,24</u> 0,06-0,1					+			
	63	0+1(2)		<u>0,16-0,20</u> 0,16-0,30					+			
	65	0+2		<u>0,16-0,18</u> 0,18					+		+	
	66	0+2		<u>0,15-0,20</u> 0,1-0,15					+	+		
	73	1+0	<u>0,25</u> 0,15				+					
Ріпнів II	6	2+0	<u>0,28-0,37</u> 0,12-0,25			+	+					
	9	1+0	<u>0,42</u> 0,38			+						
	28	0+1		<u>0,2-0,28</u> 0,18-0,18					+			
	29	3+3	<u>0,2-0,28</u> 0,1-0,18			+	+	+	+		+	+
	30	2+2	<u>0,13-0,35</u> 0,1-0,2		+	+				+		+
	31	4+1	<u>0,25-0,26</u> 0,1-0,17		+	+	+	+	+			
Ріпнів III	1	1+0	<u>0,18</u> 0,21					+				
Сокіл	9	4+2	<u>0,26-0,45</u> 0,2		+	+	+	+		+		+
Сокільники	1	1+1(1)	<u>0,2-0,3</u> 0,3-0,32						+	+		
Хрінники, ур. За Лісом	1	2+0	<u>0,19-0,22</u> 0,1-0,12			+	+					
	ВСЬОГО В РЕГІОНІ				30	45	35	37	34	25	25	23

Таблиця 14.3. Характеристика кутових і серединних стовпових ямок у житлах VIII–X/XI ст

Пам'ятка	Житло	Кількість ямок (кутові+серединні)	Параметри кутових ямок, <u>діаметр, м</u> <u>глибина, м</u>	Параметри серединних ямок, <u>діаметр, м</u> <u>глибина, м</u>	Зк	Пк	Пок	Нк	Ч	Пч	Н	Пп
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Буківна	2/1	0+4		<u>0,2</u> 0,15-0,2					+	+	+	+
	33	4+0	<u>0,4</u> 0,1		+	+	+	+				
	34	3+4	<u>0,15-0,2</u> 0,2			+	+	+	+	+	+	+
	54	2+4	<u>0,2-0,3</u> 0,25				+	+	+	+	+	+
	55	0+4							+	+	+	+
Володимир- Волинський (ур. Білі Береги)		1+1										
Галич (Кринос)	10	4+4	<u>0,2-0,25</u>		+	+	+	+	+	+	+	+
	1/1955	4+4	<u>0,2</u>		+	+	+	+	+	+	+	+
Городок-на-Усті (ур. Над Рудником)	IV	0+2							+		+	
	VI	0+4							+	+	+	+
	VIIA	3+2				+	+	+	+	+		
	IX	4+4			+	+	+	+	+	+	+	+
Добростани	1	1+0										
Дорогобуж	8	4+2	<u>0,25-0,3</u> 0,1-0,35		+	+	+	+		+		+
	10	1+0										
Жорнів	6	2+1					+	+	+			
Кодин I-II	2/I	4+2	<u>0,1-0,15</u>									
	8/I	1+2	<u>0,35</u>	<u>0,15-0,25</u>	+						+	+
	11/I	1+3	<u>0,25-0,3</u>			+			+		+	+
	25/I	3+0			+	+		+				
	27/I	2+1			+		+		+			
	28/I	3+2			+		+	+		+		+
	1/II	4+4	<u>0,1-0,3</u>		+	+	+	+	+	+	+	+

			0,15-0,4									
	2/II	4+2	<u>0,2-0,3</u> 0,4-0,5	+	+	+	+	+				+
	3/II	4+1		+	+	+	+		+			
	5/II	3+1		+	+	+						+
	6/II	2+4			+	+			+	+	+	+
	8/II	4+4		+	+	+	+	+	+	+	+	+
	11/II	1+4					+	+	+	+	+	+
	13/II	2+2				+	+		+			+
	18/II	0+1							+			
	19/II	4+4(4)		+	+	+	+	+	+	+	+	+
	22/II	3+3	<u>0,25-0,4</u>	+	+	+			+	+		+
	29/II	4+4	<u>0,1-0,3</u>	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	36/II	3+3	<u>0,1-0,2</u>		+	+	+	+	+	+		+
	40/II	4+2	<u>0,4-0,5</u> 0,05-0,1 (0,4-0,5)	+	+	+	+			+	+	
	41/II	3+3	<u>0,2-0,4</u>	+		+	+			+	+	+
	42/II	4+2	<u>0,1-0,2</u>	+	+	+	+			+		+
	45/II	3+3		+	+	+				+	+	+
Муравиця	7	1+0	<u>0,2-0,3</u> 0,2	+								
	10	2+2	<u>0,15-0,3</u> 0,2	+			+			+		+
Острог (плебанія)	15	0+1	<u>0,25×0,3</u> 0,3									
	20	0+1										
Пересопниця (ур. Пастівник)	9	4+4	<u>0,25-0,4</u> 0,2-0,3(0,5)	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	23	4+4	<u>0,2-0,4</u> 0,1-0,3	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Пліснесько	5/1990	3+2(?)	<u>0,15-0,2</u> 0,2	+	+	+				+		+
Рашків I	2	3+2			+	+	+	+	+	+		
	4	1+1	<u>0,18-0,2</u> 0,2			+			+			
	5	0+1	<u>0,23</u>						+			

				0,12								
7	2+0				+	+						
8	1+1						+		+			
9	2+0				+	+						
11	3+0	$\frac{0,1-0,25}{0,18-0,2}$			+	+	+					
18	2+2(1)		$\frac{0,22-0,3}{0,22-0,3}$		+	+		+	+(2)			
20	2+4(1)		$\frac{0,2}{0,2}$		+	+		+	+	+(2)	+	
21	3+4(3)	$\frac{0,4}{0,4}$	$\frac{0,32-0,52}{0,32-0,52}$		+	+	+	+	+(3)	+(2)	+	
23	1+1	$\frac{0,15}{0,15}$	$\frac{0,35}{0,35}$				+		+			
26	3+2		$\frac{0,15-0,35}{0,3}$		+	+	+	+	+			
30	2+3		$\frac{0,1-0,3}{0,1-0,3}$		+	+			+	+	+	
31	1+1		$\frac{0,15-0,35}{0,15-0,35}$			+		+				
32	3+0	$\frac{0,3}{0,3-0,35}$			+	+	+					
35	3+3		$\frac{0,15-0,3}{0,15-0,3}$		+	+	+		+	+	+	
37	1+1		$\frac{0,15-0,25}{0,15-0,25}$		+			+				
38	3+0	$\frac{0,4}{0,3-0,35}$			+	+	+					
42	3+3		$\frac{\text{до } 0,35}{\text{до } 0,35}$		+	+	+	+	+	+	+	
44	1+2	$\frac{0,13}{0,13}$	$\frac{0,3-0,4}{0,3-0,4}$		+				+		+	
45	2+1		$\frac{0,2}{0,2}$		+		+		+			
47	1+0	$\frac{0,15}{0,15}$				+						
48	0+1(1)		$\frac{0,15-0,2}{0,15-0,2}$					+				
51	4+4		$\frac{0,2-0,3}{0,1-0,2}$		+	+	+	+	+	+	+	+
61	4+4		$\frac{0,14-0,3}{0,14-0,3}$		+	+	+	+	+	+	+	+

			0,13-0,33									
	63	1+4	<u>0,22</u> до 0,44			+			+	+	+	+
	64	0+1		<u>0,2</u> 0,11								+
	65	3+4(1)				+	+	+	+	+	+	+
	66	0+2(1)		<u>0,18</u> 0,2-0,25					+	+		
	70	2+2	<u>0,17-0,28</u> 0,22-0,3				+	+		+		+
	71	1+2	<u>0,12-0,28</u> 0,25-0,48			+			+			+
	72	0+1		<u>0,3</u> 0,3						+		
	73	2+2	<u>0,2-0,25</u> 0,2				+	+		+	+	
	74	4+2	<u>0,12-0,18</u> 0,2	<u>0,4</u> 0,28	+	+	+	+		+		+
	76	0+2(1)		<u>0,12-0,2</u> 0,2-0,5					+	+(2)		
	78	1+1	<u>0,25</u> 0,14	<u>0,28</u> 0,38		+				+		
	80	2+1	<u>0,15-0,2</u> 0,12-0,14									
Рівне (вул. Шкільна)	4	4+0										
Рованці	1	1+3	<u>0,2</u> 0,15	<u>0,2-0,4</u> 0,15-0,3								
Сокіл	13	4+0	<u>0,3</u> 0,25		+	+	+	+				
	17	3+3	<u>0,3-0,4</u> 0,12-0,23			+	+	+	+	+		+
	18	4+4	<u>0,2-0,4</u> 0,2-0,35		+	+	+	+	+	+	+	+
	19	4+3	<u>0,3-0,4</u> 0,07-0,15	<u>0,2</u> 0,1-0,2	+	+	+	+	+	+	+	
	26	4+4	<u>0,2-0,3</u> 0,2-0,4		+	+	+	+	+	+	+	+
	29	4+4	<u>0,2</u> 0,1-0,2		+	+	+	+	+	+	+	+
	32	4+4	<u>0,2-0,3</u> 0,1-0,2		+	+	+	+	+	+	+	+

Стільсько	1/II	4+4										
	2/II	4+4										
Хрінники	8	3+0	$\frac{0,2-0,25}{0,2-0,25}$									
	17	2+1	$\frac{0,3}{0,2-0,25}$			+	+					+
	26	3+3	$\frac{0,5-0,6}{0,2-0,25}$	$\frac{0,3}{0,2-0,25}$	+		+	+	+	+		+
	31	0+1		$\frac{0,15}{0,16}$								+
	34	3+0	$\frac{0,3-0,35}{0,2-0,25}$		+	+	+					
	37	1+0	$\frac{0,3-0,4}{0,2-0,25}$			+						
	44	2+0	$\frac{0,25-0,3}{0,15-0,3}$				+	+				
	46	1+1	$\frac{0,3}{0,08}$	$\frac{0,3}{0,18}$	+				+			
	52	0+1		$\frac{0,15}{0,18}$								
	55	1+0	$\frac{0,2}{0,1}$				+					
	58	3+2	$\frac{0,2-0,25}{0,1-0,33}$		+	+	+				+	+
	60	1+3	$\frac{0,22}{0,35}$	$\frac{0,4-0,6}{0,28-0,34}$			+		+	+		+
	61	3+3	$\frac{0,23-0,48}{0,23-0,48}$		+		+	+	+	+	+	+
	64	1+0	$\frac{0,38}{0,38}$		+							
	65A	3+4	$\frac{0,4-0,5}{0,22-0,47}$									
	69	3+0	$\frac{0,2-0,4}{0,15-0,23}$		+	+	+					
	74	4+3	$\frac{0,3-0,35}{0,12-0,27}$		+	+	+	+	+		+	+
	75	0+2		$\frac{\sim 0,4}{\text{від } 0,16}$					+	+		
	76	2+2	$\frac{0,25-0,4}{0,21-0,62}$			+		+	+		+	
	77	2+0	$\frac{0,18-0,2}{0,18-0,2}$			+	+					

			0,2-0,3									
	84	3+2	$\frac{0,2-0,3}{0,12-0,2}$	+		+	+	+		+		
	91	2+0	$\frac{0,3}{0,1}$			+	+					
	92	3+0	$\frac{0,3-0,5}{0,15-0,35}$		+	+	+					
	106	2+2(1)	$\frac{0,18-0,4}{0,2-0,42}$		+		+	+		+		
	112	3+3(2)	$\frac{0,2-0,23}{0,12-0,48}$	+	+		+	+		+	+	
	115	3+4	$\frac{0,12-0,5}{0,07-0,33}$		+	+	+	+	+	+	+	+
Чорнівка I	2	3+4	$\frac{0,1-0,15}{0,15-0,2}$	+	+	+		+	+	+	+	+
	5	2+0	$\frac{0,3-0,4 \times 0,2-0,3}{0,15}$		+	+						
	9	1+1	$\frac{0,2-0,32}{0,16}$				+	+				
	10	4+4(6)	$\frac{0,1-0,4}{0,4-0,51}$									
	12	3+3(4)	$\frac{0,16-0,42}{0,09-0,32}$		+	+	+	+	+	+	+	
	13	2+3			+		+	+	+			+
	14	0+3						+	+	+		
ВСЬОГО В РЕГІОНІ				46	69	75	63	64	66	47	58	

Таблиця 14. 4. Комбінації кутових і серединних ямок у житлах кінця IV – першої половини V ст. і другої половини V–VII ст.

Формула	Пам'ятка, житло	К-сть
4+4	Бернашівка (1), Гореча II (3, 9, 25), Зелений Гай (6, 7, 8, 9), Кодин (26/I, 9/II, 30/II), Лука-Каветчинська (13, 29), Теремці (19)	14
4+3	Теремці (7)	1
4+2	Бернашівка (36), Гореча II (21), Зелений Гай (1, 4), Кодин (13/I, 20/I, 10/II, 12/II), Лука-Каветчинська (25), Сокіл (9)	10
4+1	Зелений Гай (3), Ріпнів II (31)	2
4+0	Городок-на-Смотричі (12), Кодин (10/I, 21/II), Лука-Каветчинська (1), Теремці (20)	5
3+4	Зимне IV (21), Теремці (21, 22)	3
3+3	Бакота I (58), Зелений Гай (10), Кодин (17/II), Рашків I (34), Ріпнів II (29)	5

3+2	Підбірці (1)	1
3+1	Зимне IV (23), Кодин (27/II, 38/II), Муравиця (9), Теремці (14)	5
3+0	Кодин (14/II), Підріжжя (6/71), Теремці (5, 26)	4
2+4		-
2+3	Кодин (17/I)	1
2+2	Ріпнів II (30), Теремці (10)	2
2+1	Бовшів II (7), Підберізці (1)	2
2+0	Бакота I (42, 63), Кодин (16/II), Ріпнів II (6), Хрінники-За Лісом (1)	5
1+4		-
1+3	Рашків I (33)	1
1+2	Березець (1), Дем'янів I (1), Підріжжя (5/68)	3
1+1	Кодин (26/II), Рашків III (22, 27, 40), Соکیلники (1)	5
1+0	Бакота I (65), Городок-на-Смотричі (3), Кодин (16/I, 25/II), Підріжжя (7/68), Рашків I (16, 39), Рашків II (5), Рашків III (73), Ріпнів II (9), Ріпнів III (1)	11
0+4	Теремці (11)	1
0+3	Бакота I (30)	1
0+2	Бакота I (35), Дем'янів I (2), Зимне IV (19), Кодин (15/I), Рашків I (50, 55), Рашків III (65, 66), Теремці (4, 27)	10
0+1	Дем'янів I (3), Кодин (28/II), Лука-Каветчинська (23), Рашків I (6, 24), Рашків III (6, 38, 60, 63), Ріпнів II (28)	10

Таблиця 14. 5. Комбінації кутових і серединних ямок у житлах VIII-X/XI ст.

Формула	Пам'ятка, житло	К-сть
4+4	Городок-на-Усті (ур. Над Рудником) (IX), Крилос (10), Кодин (1/II, 8/II, 19/II, 29/II), Пересопниця (9, 23), Рашків I (51, 61), Сокіл (18, 26, 29, 32), Стільсько (1/II, 2/II), Чорнівка I (10)	17
4+3	Сокіл (19), Хрінники (74), Біла III (1)	3
4+2	Дорогобуж (8), Кодин (2/I, 2/II, 40/II, 42/II), Рашків I (74)	6
4+1	Кодин (3/II)	1
4+0	Буківна (33), Сокіл (13), Рівне (в.Шкільна), Рокитне II (3)	4
3+4	Буківна (34), Рашків I (21, 65), Хрінники (65А, 115), Чорнівка I (2)	6
3+3	Кодин (22/II, 36/II, 41/II, 45/II), Рашків I (35, 42), Сокіл (17), Хрінники (26, 61, 112), Теробовля (Замкова Гора) (1)	11
3+2	Городок-на-Усті (ур. Над Рудником) (VIIIA), Кодин (28/I), Рашків I (2, 26), Хрінники (58, 84)	6
3+1	Кодин (5/II)	1
3+0	Кодин (25/I), Рашків I (11, 32, 38), Хрінники (8, 34, 69)	7
2+4	Буківна (54), Кодин (6/II), Рашків I (20)	3

2+3	Рашків І (30), Чорнівка (13)	2
2+2	Кодин (13/II), Муравиця (10), Рашків І (18, 70, 73), Хрінники (76, 106)	7
2+1	Кодин (27/I), Рашків І (45, 80), Хрінники (17), Жорнів (6)	4
2+0	Рашків І (7, 9), Хрінники (44, 77), Чорнівка І (5)	5
1+4	Кодин (11/II), Рашків І (63)	2
1+3	Кодин (11/I), Рованці (1), Хрінники (60)	3
1+2	Кодин (8/I), Рашків І (44, 71)	3
1+1	Володимир-Волинський («Б.Береги»), Рашків І (4, 8, 23, 31, 37, 78), Хрінники (46), Чорнівка І (9)	9
1+0	Муравиця (7), Рашків І (47), Хрінники (37, 55, 64), Добростани (1), Дорогобуж (10)	7
0+4	Буківна (2/1, 55), Городок-на-Усті (ур. Над Рудником) (VI)	3
0+3	Чорнівка (14)	1
0+2	Городок-на-Усті (ур. Над Рудником) (IV), Рашків І (66, 76), Хрінники (75)	4
0+1	Кодин (18/II), Острог (15, 20), Рашків І (5, 48, 64, 72), Хрінники (31, 52)	9

Таблиця 15. Господарські ями в житлах.

Пам'ятка	Житло	Кількість ям	Форма	Розміри діаметр, м глибина, м	Локалізація в житлі					Примітки
					в куті	посеред долівки	біля печі	під стіною	в підбої	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
кінець IV – перша половина V ст.										
Бакота I	63	3	округла	$\frac{1)0,6}{0,5}$ $\frac{2)0,75}{2,35}$	1)+		2)+ 3)+	2)+		1)східний кут, біля вогнища, заповнена білою глиною; 2) під стіною, праворуч від устя печі, дзвоноподібна в перетині; 3)ліворуч від устя печі
	65	1	підчотирикутна	$\frac{2,15 \times 1,8}{}$	+					в північно-східному куті (між напільною і причілковою стінами), за межами котловану, глибина від давньої поверхні – 1,25м
Березець	1	2	овальні	Б) $\frac{0,6 \times 0,9}{0,2}$	+				Б)+	А) в передпічному куті, оточена 3-а невеликими ямками, дві з яких, очевидно, до входу; Б) у куті по діагоналі від печі (між чільною і причілковою стінами), частково підбоєм під стіну; від неї – дренажна (?) канавка
Комарів	об. 8/2013	2	округлі			+	+			я.1 – неподалік середини південної (чільної) стіни; я.2 – впритул до печі, ліворуч від її устя.
Лука-Каветчинська	7	1	округла	$\frac{0,2}{0,3}$		+				Ліворуч від устя печі, на відстані 0,4 м від неї. Можливо не господарська, а для горщика (?)
	22	1	овальна	$\frac{1,6}{}$	+					біля NE кута (між напільною і причілковою стінами), стінки розширені до округленого дна; в ямі – багато шматків випаленої глини
	25	1	округла	$\frac{0,8}{1,4}$				+		Посередині південно-західної (чільної) стіни; стінки дзвоноподібно розширені до дна; у яму зі східного боку був вхід у вигляді заглиблення довжиною 1,1 м з трьома сходинками
	26	1	округла	$\frac{0,3}{0,3}$		+				Розташована ближче до центру
	29	1	овальна	$\frac{1,4}{0,4}$			+	+		Ліворуч від печі, займала всю північно-східну частину житла (під напільною стіною); стінки вертикальні, дно плоске
Неслухів	1	1	неправильна	$\frac{2,5 \times 2,5}{0,85}$		+		+		Центрально-західна частина житла, частково прилягає до середини причілкової стіни; до ями – 2 сходинки
Сокіл	2	1	округла	$\frac{0,4}{0,25}$			+			

	9	1	овальна	$\frac{0,4 \times 0,25}{0,1}$			+			
	12	1	округла	$\frac{0,27}{0,14}$	+					північно-східний кут
	20	2	овальна, округла	1) $\frac{0,4 \times 0,5}{0,2}$ 2) $\frac{1,8}{0,2}$		1)+		2)+	2)+	у ямі 2 біля дна влаштований підбій
Теремці	3	1	Овальна	$\frac{1,75 \times 1,25}{0,45}$	+					Споруда без печі; Пн.-Зх. кут, стінки прямі, дно рівне; між ямою і стінкою споруди – приступка, вища на 15 см від рівня долівки.
	4	1	Округла	$\frac{0,7}{0,28}$		+				В центрі, навпроти устя печі; стінки звужені донизу, дно рівне
	7	1	Округла	$\frac{0,56}{0,56}$	+					Напільний (Зх.) кут (між напільною і причілковою стінами); стінки звужені, дно заокруглене; на дні – кам'яна плитка і фрагмент ліпного горщика
	8	2	1)овальна; 2)округла	1) $\frac{0,75 \times 0,9}{0,4}$ 2) $\frac{0,4}{0,3}$		2)+		1)+		1)посередині SW (причілкової) стіни, на дні ями – кам'яна плита $0,5 \times 0,4 \times 0,15$ м; 2)між центром і серединою чільної (SE) стіни, навпроти устя печі
	10	1	округла	$\frac{1}{0,42}$	+					У передпічному куті (між чільною і припічною стінами), навпроти устя печі
	14	1	овальна	$\frac{0,6 \times 0,5}{0,08}$		+	+			заглиблення неподалік центру долівки, ліворуч від устя печі; заповнення — попіл
	22	1	округла	$\frac{0,5}{0,55}$	+					Біля західного кута (між напільною і причілковою стінами); стінки прямі, дно плоске; на рівні 0,15 м над дном – шар попелу товщиною 3 см.
	24	4	1) овальна; 2-4) округлі	1) $\frac{0,75 \times 0,45}{0,20}$ 2) $\frac{0,5}{0,35}$ 3) $\frac{0,7}{0,37}$ 4) $\frac{0,5}{0,22}$			1- 2)+	3- 4)+		Ями 1 і 2 розташовані впритул до бічної (західної) стінки печі, яма 3 – посередині напільної стіни, яма 4 – під причілковою стіною, неподалік від пн. кута (між напільною і причілковою стінами). Яма 4 заповнена чистим жовтим піском.
Черепин	8	2	а)округла; б)овальна	а) $\frac{1,75}{0,3}$ б) $\frac{1,25 \times 0,9}{0,5}$	а)+	б)+				а)в пн.-сх. (напільному) куті, виходить дещо за межі стін; б)майже посеред долівки, між устям печі (скерованим до центру) і покуття
	12	1	Овальна	$\frac{3,5(1,2)}{1,9}$	+	+	+	+		Займає понад 50 % житла, стінки пологі, у східній частині (з боку устя печі) – три сходинки

Друга половина V–VII ст.										
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Бакота I	4	1	півовальна	$\frac{2 \times 0,65}{0,3}$			+	+		Посередині припічної стіни, впритул до неї, між правим переднім кутом печі і «вогнищем» у куті навпроти устя печі; в заповненні – кістки риб і тварин
Бернашівка	1	1	округла	$\frac{0,85}{0,8}$	+					Західний (напільний) кут. Стінки ледь звужені донизу, дно рівне. На дні ями – шар глиняної обмазки, під яким – фрагменти кераміки, кістки тварин, пряслице
Бовшів I	5	1	овальна, близька до округлої	$\frac{0,8}{0,3}$			+			з північного боку печі
Бовшів II	7	1	овальна	$\frac{0,64 \times 0,66}{0,32}$			+			під північно-західною стінкою печі, стінки вертикальні, дно рівне, заповнення - бурий суглинок з шматками каменю, вугликів і глиняної обмазки
	7a	1	округла	$\frac{0,5 \times 0,65}{0,27}$			+			на відстані 0,15 м від “вогнища”
Городок-на-Смотричі	19	1	овальна	$\frac{1,5}{0,2}$		+				в центрі; стінки пологі; між ямою і стіною – вогнище, викладене камінням. Очевидно – це господарська споруда
	20	1	округла	$\frac{0,9}{0,2}$		+				між центром долівки і чільною стіною, стінки похилі, північна стінка (від чільної стіни) обпалена; в ямі – фрагментований ліпний горщик
	21	1	овальна	$\frac{0,9}{0,5}$	+					біля південно-західного (покуті) кута, по діагоналі від печі; стінки поступово звужуються до плоского дна; вздовж пн.-сх краю ями простежено 4 ямки від стовпів
	25	1	овальна	$\frac{1,2}{0,2}$	+					Південно-східний (покуть) кут, по діагоналі від печі; яма вимащена глиною і обпалена, на обмазці – відбитки хмизу; на дні – білий перепалений порошок (мука?), уламки великого зерновика
	26	1	овальна	$\frac{1,5}{0,3}$		+				В центрі; між ямою і північно-східним кутом – вогнище, викладене з каменю; біля ями – багато кераміки і кісток тварин. Очевидно – це господарська споруда
Дем’янів I	2	1	округла	$\frac{0,6 \times 0,7}{0,27}$			+			заповнення: гумус, перемішаний із попелом і вугликами. Зверху заповнення ями лежали камені з розвалу печі
Зелений Гай	6	1	овальна, витягнута	$\frac{0,5 \times 0,8}{0,20}$				+		Звужені донизу стінки, досить рівне дно; у південно-східній частині, посередині чільної стіни
	10	1	округла	$\frac{0,45 \times 0,5}{0,20}$			+			розташована за 1,2 м перед піччю; стінки звужені

				0,13						донизу; заповнення — попіл, перемішаний із землею і вугликами та уламками кераміки
Зимне IV	сп. 4а/2	1	підтрикутна	<u> </u> до 0,4		+				у центрі північної частини долівки; заповнена перепаленою глиною, шматками «вальків» і уламками посуду (на думку автора досліджень – рештками опалювальної споруди)
	об. 23	1	округла	<u>0,35</u> 0,05–0,1			+			праворуч від устя печі (оберненого до центру споруди); заповнення — печина, фрагменти вальків, два пряслиця
Кодин I	15/I	1		<u>0,7-1,2</u> 1,4	+					Дзвоноподібна; d горла – 0,7 м, d dna – 1,2 м; у пд.-сх. куті (між напільною і причілковою стінами). Заповнення – кістки тварин, обпалені камені, кераміка
	29/I	1	округла	<u>0,6</u> 0,9	+					пд. кут (по діагоналі від печі), між чільною і причілковою стінами
Лука-Каветчинська	1	1	округла	<u>0,75</u> 0,35			+			
Муравиця	9	2	овальні	<u>1)0,9×0,7</u> 0,6 <u>2)0,55×0,7</u> 0,25	1)+			2+	2)+	1) в куті між напільною і причілковою стінами, впритул до стінок, заповнена гумусом з вугіллям, попелом, уламками ліпного посуду; 2) посередині причілкової стіни, підбоек; впритул – прямокутна ніша (вхід?); заповнена темним ґрунтом
Обухів II	26	1	грушоподібна	<u>0,52</u> 0,36		+				в центрі
Підберізці	1	1	овальна	<u>1,4</u> 0,6				+		посередині тильної стіни (праворуч від печі, у невеликій ніші північної стіни); прямі стінки, дно рівне; в заповненні – незначна кількість кераміки, кістки тварин
Підріжжя	7/68	1	округла	<u>0,5</u> 0,3			+			заповнення — фрагменти кераміки, пряслице, кістки тварин, глиняний «хлібець»
	4/71	1	овальна	<u>0,5×0,6</u> 0,47			+			Ліворуч від устя печі; заповнення – пісок, глиняна обмазка, руда
	6/71	3	округлі	<u>1,45</u> 0,32–0,43						Ями розташовані у трьох стінах ніші неправильної хрестоподібної форми (розмірами 4,5×3,1 м) у північній (напільній) стіні, майже за піччю. Долівка ніші лежить на 0,28 м вище житла, стінки її звужені донизу
	7/71	3	округлі	<u>1–1,5</u> 0,15–0,25						ями викопані в двох нішах у південній (чільній) стіні котловану. Ще одна гакоподібна ніша розташована посередині східної (причілкової) стіни (ширина 1–1,5 м, довжина 3 м); вона інтерпретована як вхід у

										житло
	9/71	1	овальна	$\frac{0,3 \times 1}{0,21}$						яма в ніші (1,5×1 м), розташований на рівні долівки житла
Рашків I	33	1	овальна	$\frac{0,5 \times 0,3}{0,45}$				+	+	у північно-східній стіні, ближче до східного кута, східний край ями укріплений камінням
Рашків III	9	1	округла	$\frac{\quad}{0,85}$		+				з материковою приступкою (глибиною 0,25 м від долівки), стінки вертикальні; перед піччю, навпроти бічної стінки
	39	1	округла	$\frac{0,65 \times 0,64}{0,12}$				+		приблизно посередині західної (чільної) стіни, навпроти устя печі; заповнення – попіл, 7 фр. кераміки, 2 уламки біконічного пряслиця
	56	1	округла	$\frac{1,35}{1,6}$	+					В північно-східному куті, між причілковою і напільною стінами; стінки звужені донизу; у ямі – череп і кераміка
	60	1	неправильна	$\frac{0,7 \times 0,74}{0,18}$		+	+			Ліворуч від печі; заповнення – земля, перемішана із попелом
	81	1	округла	$\frac{0,7}{0,43}$	+			+		У північно-східному куті, між напільною і причілковою стіною; стінки звужені донизу і плавно переходять у лінзоподібне дно
Ріпнів I	4	1					+			у заповненні — уламки посуду
	7	1	округла	$\frac{0,55}{0,35-0,40}$			+			
Ріпнів II	5	1	овальна	$\frac{0,87 \times 1,4}{0,56}$	+					північно-західний (напільний) кут; стінки дещо звужені донизу
	6	1+2+1	А) овальна; Б) округла; Ж) овальна; 1) округла	А) $\frac{0,64 \times 0,8}{0,3}$ Б) $\frac{0,58}{0,34}$ Ж) $\frac{0,9}{0,4}$ 1) $\frac{0,63}{0,68}$	+(A)		+(1)	+(Б, Ж)	+(Ж)	А) стінки прямі, заповнення гумусне, уламки посуду; Б) стінки дещо звужені донизу, заповнення гумусне, уламки посуду; на рівні долівки підмазана глиною; Ж) стінки дещо звужені донизу, заповнення гумусне у верхній частині, а в нижній – глиняна обмазка і вальки, уламок посуду; на рівні долівки підмазана глиною; 1) припічна (?), стінки пологі; заповнення — гумус, вуглики, попіл, обмазка, уламки кераміки
	9	1	овальна	$\frac{0,7 \times 0,8}{0,27}$				+		посередині північної (напільної) стіни, праворуч від печі; стінки дещо звужені донизу
	10	1	округла	$\frac{0,14}{0,15}$				+		припічна (?), на відстані 0,6 м від устя печі; стінки звужені донизу
	15	1	округла	$\frac{1 \times 1,16}{0,18}$						заповнення — однорідний темний гумус
	29	1	овальна	$\frac{0,63 \times 0,95}{0,2}$		+				південно-західна частина житла (навпроти печі), за 0,24 м від південної (чільної) стіни, ближче до

										передпiчного кута
	30	1	округла	$\frac{0,48 \times 0,58}{0,28}$			+			припiчна (?) — на вiдстанi 0,28 м вiд устя печi; заповнення — гумус, вуглики, попiл, обмазка, уламки керамiки
	31	2	овальнi	А) $\frac{0,73 \times 1}{0,26}$ Б) $\frac{0,5 \times 0,7}{0,22}$		+				стiнки дещо звуженi донизу; заповнення – темний гумус + вуглики, обпалена обмазка, шлаки, керамiка, кiстки тварин; посеред долiвки, ближче до причiлкової стiни, в якiй розташованi 3 нишоподiбнi печi
Хрiнники, ур. За Лiсом	1	1	округла	$\frac{0,45}{0,2}$		+				Приблизно посерединi чiльної (пiвденно-схiдної) стiни, за 0,5 м вiд неї; стiнки вертикальнi, дно плоске
VIII–X/XI ст.										
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Букiвна	2/1	1					+			припiчна (?) — лiворуч вiд устя печi, вiдразу пiд її стiнкою
	3	1	овальна			+				мiж лiвою стiнкою печi i чiльною стiною
	35/1	1	овальна			+		+		мiж центром долiвки i серединою причiлкової стiни
	42	2	округла + продовгувата		2)+	+				округла – посерединi споруди, продовгувата є продовженням центральної i тягнеться в бiк напiльного кута
Галич (Кринос)	1	1	округла	$\frac{1,7}{0,9}$	+					На покутi (мiж чiльною i причiлковою стiнами?), стiнки дугасто вигнутi, дно округле
	8	1	округла	$\frac{1,05}{0,2-0,25}$		+				ближче до покутi
Городок-на-Устi (ур. Над Рудником)	IV	3	овальнi	$\frac{1) 0,8 \times 0,7}{0,85}$ $\frac{2) 0,8 \times 1}{1,08}$ $\frac{3) 0,8 \times 1}{1,16}$	1)+		2,3) +	3)+		1) у напiльному кутi; 2) перед устям печi; стiнки вертикальнi; 3) перед устям печi, впритул до припiчної стiни. Заповнення усiх ям: шматки обмазки, темна земля, дрiбнi вуглики, уламки керамiки
	VI	3	округлi	$\frac{1) 0,5}{0,4}$ $\frac{2, 3) 0,9 \times 1}{1}$	1)+	2,3)+		1)+		1) перед устям печi, впритул до припiчної стiни, заповнена попелом; 2, 3) посеред долiвки, мiж пiччю i чiльною стiною.
	VIIIВ	3	1, 2) округлi; 3) овальна	$\frac{1) 1,1 \times 1,2}{0,2-0,25}$ $\frac{2) 0,7 \times 0,6}{0,7 \times 1}$	3)+		1,2) +			1) лiворуч вiд устя печi, заповнена землею з попелом (припiчна); 2) посерединi лiвої стiнки печi; 3) бiля напiльного кута
Добростани	1	1	округла	$\frac{0,5}{0,5}$			+			розташована пiд бiчною стiнкою печi, лiворуч вiд її

				0,05						устя; повністю заповнена вугіллям
Дорогобуж	8	1	округла	$\frac{0,6}{0,3}$		+	+			у передпічному секторі долівки
Жорнів	6	1	округла	$\frac{1,4}{0,6}$	+			+		під напільною стіною, біля напільного кута
Затурці	1	1	овальна	$\frac{0,65 \times 0,8}{0,3}$				+		Під припічною стіною, неподалік південно-східного (передпічного) кута. Заповнена перепаленою глиною, зверху якої лежав бортик жаровні
	2	1	коритоподібна	$\frac{0,35 \times 0,8}{0,1}$		+				В західній частині долівки (біля покуті), витягнута довшою віссю вздовж причілкової стіни
Кодин I	25/I	1	овальна	$\frac{0,6 \times 0,8}{0,4}$	+					Під причілковою стіною, впритул до західного (покуті) кута; стінки обмазані глиною, бо яма викопана в заповненні ранішого житла
	27/I	1	округла	$\frac{0,6-0,8}{0,6}$	+					Передпічний кут (дещо зміщений по лінії припічної стіни, на невеликій відстані від стін), верхній d=0,6 м, нижній d=0,8 м
	28/I	1	округла	$\frac{1,1}{0,6}$	+					Передпічний кут (дещо зміщена по лінії чільної стіни); у пн.-сх. частині ями – підбій шириною 10 см
Кодин II	1, 2	1	округла	$\frac{0,5}{0,1}$				+		припічна (?); заповнення — попіл, кістки тварин, фрагменти посуду
	6	1	округла	$\frac{0,4}{0,25}$				+		припічна (?)
Купин I	1	1	округла	$\frac{1}{0,15}$	+					Північно-західний (передпічний або напільний – напрям устя не визначено) кут, частково виходила за межі стіни
Муравиця	4	1	округла	$\frac{0,6}{0,6}$		+	+			Заповнена вугіллям, попелом, печиною
	5	1	округла	$\frac{1,1}{1,4}$	+		+	+		Під північно-східною стіною, ближче до східного кута; поряд з черенем печі (?).
	6	3	овальні	$\frac{1) 0,9 \times 1}{0,65}$ $\frac{2) 0,65 \times 0,9}{0,45}$ $\frac{3) 0,8 \times 1,3}{0,7}$	1)+	3)+	3)+	1)+ 2)+ 3)+		1) біля передпічного кута, під чільною стіною; сходінка (0,2×0,2 м) з півночі; 2) посередині причілкової (північної) стіни, на деякій відстані від неї; заповнена вугіллям, попелом, керамікою, зверху засипане материковим суглинком товщиною 15 см; 3) середина простору між піччю, напільною і причілковою стінами
	10	2	1, 2) овальна	$\frac{1) 1 \times 1,4}{0,7}$ $\frac{2) 0,3 \times 0,4}{0,2}$			1,2) +	+		1) під південно-західною (напільною) стіною, поруч із піччю; 2) припічна (?), праворуч від устя печі, на деякій відстані від неї; заповнення — деревне вугілля і попіл
Острог	20	1	округла		+					біля напільного кута; в заповненні – два ребра

										тварин зі спрацьованою поверхнею
Пересопниця (ур. Пастівник)	9	1	овальна	$\frac{0,4 \times 0,6}{0,25}$			+			навпроти устя печі (оберненого до середини котловану), в центрі житла; Б. А. Прищепа пов'язує з ремонтом печі, оскільки вона була заповнена шматками печини і дрібними камінцями, а поряд знаходилася ямка (глибиною 0,1 м), інтерпретована як стовпова
	23	7	овальні, округлі	$\frac{0,25 \times 0,5 - 0,75 \times 0,9}{0,1 - 0,35}$		+(4)	+	+(2)		розмірами від 0,25×0,5 (23/6) до 0,9×0,75 м (23/4), завглибшки 0,1–0,35 м. Чотири з них (у центральній частині долівки та ліворуч від печі) Б. А. Прищепа пов'язує з ремонтом печі (для вибирання глини) – у їх заповненні шматки печини. Ще одна яма – перед устям печі (ймовірно, передпічна), і дві – під чільною стіною, по обидва боки від серединної ямки
Пліснесько	5/1990	1	овальна	$\frac{0,8-1}{0,2-0,3}$	+					напільний кут
Рашків І	1	1	овальна	$\frac{0,95}{0,5}$				+	+	яма-ніша у сх. (напільній) стіні, підбосом під стінку; стінки прямовисні, дно нерівне, на дні – великий камінь
	4	1	овальна	$\frac{1,1}{0,38}$				+	+	ближче до покуті; стінки плавно переходять у дно; заповнення гумусне
	7	1	округла	$\frac{1,4}{1}$				+	+	посередині пн. (чільної) стіни; наполовину виходить за межі котловану
	8	1		$\frac{0,55}{0,21}$						дно і стінки підмащені відмуленою глиною
	12	1		$\frac{1,4}{0,48}$	+					південний кут (покуть)
	14	1	округла	$\frac{1,4}{0,4}$			+	+	+	у пн. стінці (між піччю, напільною і причілковою стіною), ближче до пн.-зх кута, частково виходила за межі котловану; стінки прямовисні, дно лінзоподібне
	18	1	округла	$\frac{1,4}{0,7}$	+					у пн. стіні, впритул до зх. (покуті) кута; стінки опуклі, дно рівне
	21	2	округлі	$\frac{A)0,4}{0,2}$ $\frac{B)0,6}{0,2}$		A)+ B)+				«А» - в центрі; «Б» - в пд.-зх. частина долівки, біля напільного кута
	23	2	округлі	$\frac{A)0,85}{0,45}$ $\frac{B)0,6}{0,25}$	A)+		B)+	B)+		дві ями між піччю і пн.-сх. (причілковою) стіною житла

	38	1	овальна	$\frac{1 \times 1,5}{0,05-0,1}$						заглиблення в пн. частині долівки (між піччю і причілковою стіною); заповнене жовтуватو-зеленою глиною
	42	2	округлі	$\frac{A)0,6}{0,4}$ $\frac{B)0,7}{0,6}$		Б)+		А)+		дві ями поруч із пн.-зх. (причілковою) стіною; яма «Б» між піччю і серединою причілкової стіни, яма «А» ближче до стіни і покуті
	52	2	округлі	$\frac{A)0,6}{0,4}$ $\frac{B)0,4}{0,25}$	Б)+		А)+	А)+		«А» - за 0,3 м від пн.-зх. стінки печі, під напільною стіною; стінки ями звужуються донизу, дно рівне; «Б» - в пн. (напільному) куті (поруч з ямою «А»)
	54	1	округла	$\frac{0,9}{0,5}$				+	+	перед піччю (за 0,2 м), заходить підбосом під сх. (припічну) стінку; стінки звужені донизу, дно рівне.
	57	1	округла	$\frac{1,05}{0,62}$		+				за 0,48м на пд. від печі (між піччю і серединою причілкової стіни); стінки ями розширені донизу, дно лінзоподібне; заповнення – гумусований ґрунт, змішаний зі значною кількістю попелу.
	66	2	округлі	$\frac{A)1,2}{0,44}$ $\frac{B)1,2}{0,54}$	+				+	«А» - у пн.-сх. куті, дно лінзоподібне; «Б» - пн.-зх. кут, дно лінзоподібне. Піч – посередині стіни між цими ямами
	68	1	округла	$\frac{1,4-1,5}{0,45-0,5}$		+				в центрі долівки; прямі стінки і рівне дно; у житлі виявлено 2 печі-кам'янки і 1 глиняну піч в ніші
	70	2	округлі	$\frac{A)1,4}{1,28}$ $\frac{B)1,4}{0,3}$	+				+	«А» - пд. (передпічний) кут; в розрізі грушоподібна. Дно рівне, підмащене глиною і обпалене. d (на рівні долівки) – 1,4 м, d (на рівні дна) – 1,2 м. На висоті 0,6–0,8 м від рівня дна розчищений шар каменів; «Б» - пн. (напільний) кут, стінки нахилені назовні плавно переходять у лінзоподібне дно. З боку напільного кута житла на краю ями зроблена невелика сходинка
	71	2	округла	$\frac{A)1,3}{0,94}$ Б) $\frac{1,43}{0,38}$		Б)+	Б)+	А)+		«А» - під напільною стіною (весь простір між піччю, напільною і причілковою стінами), грушоподібна в розрізі, з лінзоподібним дном; «Б» - «припічна», серед долівки між піччю і чільною стіною; стінки звужені донизу, дно рівне утрамбоване, дно вкрите шаром раковин річкових молюсків. Піч знаходиться посередині пд.-зх. стіни
	72	1	округла	$\frac{0,55}{0,45}$		+				між піччю і чільною стіною, на відстані 0,8 м від неї
	75	2	А)неправильний	$\frac{1,8}{0,45}$	А)+			Б)	А)+	А)SW (покуть) кут; опуклі стінки і рівне дно.

			овал; Б)округла	0,35						Частково заходила підбосом під стінки і кут житла; Б)впритул до причілкової стіни, дещо зміщена в бік напільного кута
	79	1	округла	$\frac{1,2}{0,6(0,7)}$	+					NW кут, опуклі стінки та округле дно, глибина 0,6 м від рівня долівки і 0,7 м від рівня череня печі № 4, в стінку цієї ями врізана купольна піч № 4; всього в житлі 2 ПК і 2 ГП купольної конструкції; заповнення – темний сажистий ґрунт з суглинковими прошарками і незначною к-стю каміння
	80	1	неправильна	<u>0,6×0,8</u>						врізана в пн.-зх. стінку; житло з вогнищем
Рованці	1	2	овальні	$\frac{1) 1 \times 1,2}{0,4}$ $\frac{2) 1,2 \times 1,6}{0,8}$	1)+	2)+	1)+	2)+		1)«припічна», у SE куті між піччю, припічною і напільною стінами, до неї обернене устя печі після її перебудови; 2) NE частина долівки, між причілковою і напільною стінами; в перерізі грушоподібна, дно лінзоподібне (1,8×1,4 м), стінки випалені
Сокіл	10	1	округла	$\frac{2,3}{0,3}$	+				+	Стінки прямі, дно плоске, у східному (покуті) куті, виходила за межі котловану; заповнення – зола, яка чергувалася з шарами темнішого ґрунту
	19	1	округла	$\frac{1}{0,4}$		+	+			посередині долівки, ліворуч від печі
	21	1	округла	$\frac{1,1}{0,5}$				+		під північною стіною, виходила за лінію котловану; стінки розширені до дна
	29	1	округла	$\frac{1,2}{0,6}$		+				стінки ями розширені до випукло-лінзоподібного дна
	34	1	овальна	$\frac{0,4 \times 1,3}{0,5}$	+				+	пд. (напільний) кут
Стільсько	1/16, 1/II						+			
Теребовля II, ур. Черпало	2	2	округлі	1) <u>0,6, дно 0,9</u> 1 2) <u>0,9, дно 1</u> 1,5		+	+			ями мають розширені до дна стінки; я.1 – посеред долівки, посередині лівої стінки печі; я.2 – посеред долівки, перед устям печі
Хрінники	14	1	округла	$\frac{0,5 \times 1}{0,44}$				+		посередині пд.-зх. (чільної) стіни; з боку приміщення – сходінка
	17	4	овальні (2), неправильні (2)	Пн.) $\frac{0,9 \times 1}{0,4}$ Зх.) $\frac{0,8 \times 0,8}{0,6}$ Сх.) $\frac{1,2 \times 1,2}{0,6}$	+	+				одна в Пд. (передпінному) куті, три – разом у центральній частині долівки, їхні стінки суміжні між собою

			0,5 Кут) $\frac{\quad}{0,44}$						
20	4	А) чотирикутна, Б) овальна, В) неправильна, Г) округла	А) $\frac{0,6 \times 0,8}{0,3}$ Б) $\frac{1,4 \times 1,5}{0,6}$ В) $\frac{1,4 \times 2}{0,3}$ Г) $\frac{0,8 \times 0,8}{0,53}$		А)+		Б-Г) +		А) посередині західної частини долівки; Б-Г) в ряд під південною (чільною) стіною, на незначній відстані від стінок; яма В впритул до стіни
37	2	округла	$\frac{1) 1,4}{0,4}$ $\frac{2) 1}{0,3}$				+		1) між піччю і входом, посередині довжини припичної стіни; 2) перед устям печі
44	1	овальна	$\frac{1,4 \times 1,7}{0,4}$	+					Пн.-Сх. (передпичний) кут
52	1	овальна	$\frac{0,7 \times 1,2}{0,7}$	+					біля Пд. кута, на половину довжини Пд.-Зх. стіни котловану (черинь посередині Пн.-Зх. стіни)
57	1	неправильна	$\frac{0,8}{0,6}$				+		приблизно посередині Пд.-Зх. (чільної) стіни (дещо зміщена в бік покуті); устя печі звернене до ями
60	1	овальна	$\frac{0,6}{0,34}$				+		приблизно посередині Пд.-Сх. (чільної) стіни; устя печі звернене до ями; в стіні біля ями – підтрикутна ніша – можливо вхід
63	3	1, 3) овальна; 2) напівкругла	1) $\frac{1,2 \times 1,8}{0,6}$ 2) $\frac{1,1}{0,4}$ 3) $\frac{0,5 \times 0,8}{0,52}$	+					посеред долівки; стінки вертикальні, дно рівне, ями суміжні, розділені тонкими материковими перегородками. Оскільки вони займали значну площу, ймовірно в час функціонування житла вони були перекриті плахами
65	1	неправильна	$\frac{1,1 \times 1,5}{0,2}$			+	+		Впритул до лівої стінки печі, приблизно посередині напільної стіни
69	3	1-3) неправильна	1,2) $\frac{0,3 \times 0,5}{0,1-0,23}$ 3) $\frac{0,6}{0,2}$		1,2)+	3)+			1,2 – в центрі долівки; 3) ліворуч від печі
70	4		$\frac{0,3-0,6}{0,1-0,27}$			+	+		весь передпичний простір (до чільної стіни) займали чотири невеликі ями
71	1	овальна	$\frac{0,65 \times 0,8}{0,18}$		+	+			навпроти устя печі, в центрі житла
72	1	округла	$\frac{0,5}{\quad}$				+		приблизно посередині Пн.-Зх. (припичної) стіни,

				0,27						дещо зміщена в бік передпічного кута, піч «лівостороння»
73	1	округла	$\frac{0,4}{0,17}$	+						передпічний кут
75	3	овальна, неправильна	$\frac{0,4-0,7}{0,2-0,47}$ припічна $\frac{0,5}{0,3}$	+		+	+			одна яма в зх. куті (покуті); одна ліворуч від устя печі; одна під причілковою стіною, ближче до пн. (напільного) кута
77	1	неправильна витягнута	$\frac{0,7 \times 2,0}{0,1-0,12}$			+	+			заглиблення, витягнуте вздовж припічної стіни, від череня печі до чільної стіни
83	2+6	овальні	1) $\frac{0,7 \times 1}{1}$ 2) $\frac{0,8 \times 1,1}{0,6}$ 3-8) $\frac{0,4 \times 0,6}{0,15-0,35}$	1)	2)+		2)+			1) у напільному куті, до основної ями прилягають ще дві ями-заглиблення і сходинка до основної ями; стінки звужені до напівсферичного дна; 2) посередині причілкової стіни, на деякій відстані від неї; стінки злегка похилені, дно рівне; 3-8) інтерпретовані як стовпові; 2 ямки — вздовж припічної стіни, між піччю і пепредпічним кутом, ще 4 ямки — від передпічного кута до середини чільної стіни
91	1+1	1) неправильна п'ятикутна; 2) округла	1) $\frac{1,7 \times 1,6}{0,35}$ 2) $\frac{0,4}{0,32}$		+	+	+			Яма-заглиблення № 1 займала значну частину долівки між побутовою і нішоподібною піччю, яма № 2 була в південно-східній частині ями № 1, ліворуч від устя нішоподібної печі
92	2+3?	1-2) овальні; 3-5) округлі	1) $\frac{0,8 \times 0,6}{0,37}$ 2) $\frac{0,6 \times 0,9}{0,45}$	2)+	1)+					піч обернена до центру, в бік ям № 1, 2; яма № 2 біля кутової ямки у покуті; ями № 3-4 (біля напільного кута) і № 5 (між ямами № 1 і 2) позначені на плані, але не описані
97	3	1, 3) овальні; 2) округла	1) $\frac{1,25 \times 0,85}{0,45}$ 2) $\frac{1,35 \times 1,4}{1,1}$ 3) $\frac{0,7 \times 0,7}{0,2}$	2)+		1,3) +	1,3) +			належали до першого етапу функціонування житла (нижній рівень долівки) 1) посередині припічної стіни, за 0,3 м перед устям печі; стінки звужені донизу, дно рівне; заповнення — пухкий чорний ґрунт, насичений вугіллям, уламками горщиків, кістками тварин, великою кількістю печини, кістяна проколка 2) у покуті; стінки дещо розширені в нижній частині, верхня частина вертикальна, дно горизонтальне; заповнення — чорний пухкий гумус із дрібними включеннями суглинку, уламків глиняної обмазки, кераміки. 3) посередині напільної стіни, ліворуч тильного кута печі; заповнення — темний гумус
106	2	1) округла; 2)	1) $\sim 0,4$			1)+	2)+			1) ліворуч від устя печі, під лівою бічною стінкою

			овальна	2) $\frac{1,5 \times 1,3}{0,64}$						(для горщика?); 2) посередині причілкової стіни, ближче до покуті; стінки ями похилі, дно горизонтальне
	113	1	округла	$\frac{0,4}{0,07}$	+					напільний кут
Чорнівка I	1	1	округла	$\frac{0,7}{0,1}$			+			передпечна; заповнення — прошарки вугілля і попелу
	2	1	овальна	$\frac{0,4 \times 0,3}{0,1}$		+				у зх. частині долівки, поряд із чотирикутним останцем
	9	1	округла	$\frac{0,44}{0,1}$				+		посередині північно-західної (чільної) стіни; стінки похилі; заповнення – шар вугілля і попелу
	12	2	1) овальна, 8-подібна 2) овальна	$\frac{1) 3 \times 2}{0,2-0,4}$ $\frac{2) 2,2 \times 1,1}{0,12}$	1)+	2)+	2)+			1) звужена посередині (8-подібна), стінки похилі, дно рівне, вкрите вугіллям і попелом, товщиною 3-5 см, та великий фрагмент дна ліпного горщика. Над цим прошарком — глиняна засипка материкового кольору, товщиною 0,25-0,35 м. Яма займала всю східну частину житла, частково входила в припечну стіну. На думку В. Войнаровського, належала до 1-ої фази існування житла, а потім на її місці побудована піч; 2) перед устям печі; стінки похилі; заповнення — вугілля, обмазка
	13	1	округла	$\frac{1,36}{0,81}$		+		+		Займала усю західну частину житла, під причілковою стіною. Стінки похило звужені, не обпалені, дно плоске, діаметром 0,56 м. Заповнення — темний суглинок, перемішаний із вугликами, обмазкою, дрібним камінням, уламками посуду черняхівської культури
	15	1	округла	$\frac{1,2}{1,3}$		+				У центрі долівки, ліворуч устя печі; споруда неправильної форми, піч зруйнована; стінки ями до половини глибини вертикальні, нижня частина дзвоноподібно розширена, підмазана світлою глиною, дно плоске. Заповнення: невеликі шматки обмазки, дрібне каміння, уламки кераміки черняхівської культури, шар обгорілого дерева (на рівні 10-15 см від дна ями).
	18	1	округла	$\frac{0,8}{0,2}$		+	+			у центрі будівлі, ліворуч від печі (розташованої в центрі долівки); заповнення — попіл, вугілля; у центрі череня — ямка, влаштована під час перебудови печі (?)

Таблиця 16. Стовпові ямки від конструкцій інтер'єру

Пам'ятка	Житло	Характеристика	Параметри діаметр, м глибина, м	Література
Друга половина V – VII ст.				
Глибоке	4	долівку майже посередині, паралельно до двох протилежних стін, перетинає ряд із 6 ямок (сліди перегородки, що відділяла припічну частину від решти простору житла?)	0,10	Вакуленко, 1974, с. 242, рис. 2
Городок-на-Смотричі	6	між бічною стінкою печі і стіною котловану розчищено 5 ямок, розташованих на відстані 25–30 см одна від одної; можливо – сліди дерев'яної конструкції, пов'язаної з піччю	0,10–0,12 0,15–0,20	Приходнюк, 1975, с. 90, табл. IV, 10
Городок-на-Усті (ур. Кургани)	6	6 ямок із залишками обпалених жердин із загостреними кінцями у південній частині долівки	0,07–0,1 0,06–0,12	Баран, 1972, с. 159, 160, рис. 41
Колодрібка	1	4 стовпові ямки, заповнені залишками обгорілих стовпів і розташовані двома рядами, одна навпроти одної, ліворуч від печі (між піччю і причілковою стіною); можливо, опори лави чи лежанки	0,10–0,15 до 0,30	Баран, 1972, с. 194
Корчак VII	4, 11, 15, 16	вздовж стін, паралельно до них, на відстані 0,50–0,80 м, проходили додаткові ряди стовпчиків, які ймовірно підтримували лавки чи піл біля стін		Русанова, 1973, с. 25, 34; табл. 38, 39
Корчак IX	3, 5–7			
	4	в долівці (переважно в південній частині) – значна кількість стовпових ямок. Приблизно по центру житла, з півночі на південь, проходила лінія стовпових ямок, яка розділяла житло на дві частини	0,10–0,12 0,10–0,12	
Підріжжя	5–7/68, 5/71	дрібні ямки в долівці		Козак, 2007, с. 469, 471, 474, 480, рис. 3, 4, 8, 13
	5/71	дві групи ямок, кожна з яких складалася з трьох заглиблень: 1) перед устям печі, 2) у центрі долівки	1) 0,16×0,18 0,13–0,20 2) 0,20×0,32 0,20–0,24	
	8/71	7 стовпових ямок: три – ліворуч від устя печі № 2, дві – між напільною і причілковою стінами, одна – в центрі, одна – посередині чільної стіни	0,20×0,50 0,10–0,40	
VIII–X/XI ст.				
Біла III	1	дві групи дрібних ямок зосереджені біля напільного кута і середини напільної стіни		Погоральський, 2008, с. 290, рис. 5
Дорогобуж	11	одна невелика ямка – праворуч від устя печі, ще дві спарені – на деякій відстані ліворуч, у центрі споруди		Прищеп, 2011, с. 46; рис. 28
	21	2 ямки під напільною стіною, між кутовою ямкою і піччю; між ними і материковою стіною лежала обвуглена колода. Ямки, можливо, підтримували опору настилу-полу		Прищеп, 2011, рис. 81

Рашків I	35	6 ямок	<u>0,05–0,08</u>	Баран Я., 2004, с. 68, 70, 72, 79
	73	5 ямок, тягнуться півколом від печі № 1 до печі № 2	<u>0,13–0,2</u> <u>0,10–0,13</u>	
	44, 51	деякі стовпові ямки всередині облицьовані камінням (додатковий фіксатор для стовпчиків).		
Рівне (вул. Шкільна)	4	5 ямок посеред долівки		Прищеп, 2008, рис. 6
Рокитне II	3	дрібні ямки сконцентровані переважно неподалік красного кута		Шишак, Погоральський, Ляска, 2012, с. 321, рис. 12
Солонсько	1		<u>до 0,05</u> <u>0,05–0,1</u>	Филипчук, 1999, с. 78
Стільсько			<u>0,015–0,03</u> <u>0,03–0,05</u>	Филипчук, 1998б, с. 90; Корчинський, 2007а, с. 504
Теребовля IV	1	велика кількість дрібних ямок, найбільше сконцентровано між піччю і причілковою стіною, а також перед піччю. Дві менші групи знаходяться у північно-західній частині (біля «красного» кута). У 10 випадках простежено, що ямки (по 3–9 ямок) розташовані у рядах, спрямованих у різних напрямках. Одна ямка облицьована камінням (додатковий фіксатор)	<u>до 0,05</u> <u>до 0,05</u>	Миська, Погоральський, 2006, с. 264; рис. 5, б; Погоральський, 2008, с. 287, рис. 3, б
Хрінники	44, 56	посеред долівки, в різних її частинах, були ямки, які не можна однозначно пов'язати з конструкцією стін (чи облицювання) або господарськими ямами (через невеликі розміри)		Козак, Прищеп, Шкоропад, 2004, рис. 18/VI; 27/VI
	74	3 ямки між піччю і причілковою стіною (у північній частині житла)		Козак, Прищеп, Шкоропад, 2004, рис. 10/V

Таблиця 17. Розташування печі відносно стін котловану

Варіант розташування	Пам'ятка, житло	Література	Примітки
1	2	3	4
кінець IV – перша половина V ст.			
На відстані двома стінками	Теремці (ж. 2, 4, 6, 8, 9, 15, 16, 19–27)	Баран, 2008а, табл. I–XXVI	
	Черепин (8, 12)	Баран, 1961, с. 43, рис. 11, 13	
Впритул двома стінками	Теремці (ж. 11, 28)	Баран, 2008а, табл. I–XXVI	
Впритул тильною стінкою	Теремці (ж. 5, 14)		
Впритул бічною стінкою	Теремці (ж. 1, 7, 10, 12)		
друга половина V–VII ст.			
На відстані двом а стінками	Підріжжя (8 з 9-ти жител)	Русанова, 1973, с. 25, 44; Козак, 2007, рис. 3, 4, 6, 10, 12, 13, 16	
	Городок-на-Смотричі (ж. 1–3, 5, 6, 10, 11, 14, 15, 17, 22, 23, 27)	Приходнюк, 1975, табл. I–XV	
	Зимне IV (об. 21, 23)	Гавригук, 1998, с. 176, 177	
	Рашків III (ж. 26, 38, 69, 84, 88, 89)	Баран, 1988, с. 37, 96, 100, 113, табл. VIII, X, XVI	відстань: ж. 26 – 0,15–0,18 м, ж. 38 – 0,20 м, ж. 69 – 0,36–0,58 м. За В. Д. Бараном, це не перевищувало товщину плах дерев'яного зрубу
	Кодин I (ж. 10, 13)	Русанова, Тимошук, 1984, с. 48	відстань 0,1–0,2 м
	Хрінники (ур. За Лісом) (1)	Козак, 2008, с. 17, рис. 1	
Впритул двома стінками	Рашків II (ж. 6, 13), Рашків III (ж. 1, 2, 3, 5, 6, 10, 12, 13, 14, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 27, 35, 39, 40, 41, 42, 44, 45, 53, 54, 56, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 65, 66, 70, 72, 73, 75, 76, 78, 82)	Баран, 1988, табл. I–XXI	
	Кодин I (ж. 21)	Русанова, Тимошук, 1984, с. 51	дуже мале житло –площа всього 4,4 м ²
	Бернашівка (ж. 1)	Баран, Винокур, Журко, 1982, рис. 5	
	Підріжжя (ж. 5/71)	Козак, 2007, рис. 8	останцева піч
	Городок-на-Смотричі (ж. 20, 25)	Приходнюк, 1975, табл. XIII, XIV.	впритул до решток дерев'яного облицювання стін
Впритул тильною стінкою	Рашків II: ж. 10, 12; Рашків III: ж. 4, 7, 8, 11, 32, 36, 37, 43, 48, 50, 52, 55, 64, 67, 74, 77, 83, 87)	Баран, 1988, табл. I–XXI	відстань: ж. 4/РІІІ – 0,4 м; ж. 43/РІІІ – 0,10–0,15 м
	Городок-на-Смотричі (ж. 13)	Приходнюк, 1975, табл. VIII	

Впритул бічною стінкою	Рашків II (ж. 3, 5); Рашків III (ж. 9, 15, 30, 31, 46, 68, 71, 79, 81, 85, 91)	Баран, 1988, табл. I–XXI	відстань: ж. 15/РІІІ – 0,17–0,25 м; ж. 31/РІІІ – 0,15–0,18 м
	Городок-на-Смотричі (ж. 16)	Приходнюк, 1975, табл. XI	
В центрі житла або на значній відстані від стін	Бовшів I (ж. 8, 11)	Крушельницька, 1964, с. 130 – 137; Баран, 1972, с. 147	
	Городок-на-Смотричі (ж. 7, 9, 11)	Приходнюк, 1975, с. 90, 91; табл. V, I, 8; VI, 10	ж. 7 – устям до Е; за тильним правим кутом – ще один черінь, можливо від попередньої печі; ж. 9 – устям до N; ж. 11 – черінь на материковому останці
	Бакота I (ж. 21)	Винокур, Горішній, 1994, с. 324; рис. 65	обернена устям на SW; за I. С. Винокуром, мало виробничий характер, оскільки поряд із житлом відкрито кілька ям і вогнищ із шматками залізних шлаків
VIII–X/XI ст.			
На відстані двома стінками	Буківна (ж. 2, 2/1, 3, 34, 42, 54/1, 55)	Томенчук, Филипчук, 2001, рис. 5–7, 11, 12, 14, 15, 17, 22, 23	
	Галич (Кринос) (ж. 5)	Ауліх, 1976, с. 124, рис. 3, III	Відстань: тильна стінка – 0,3 м, бічна – 0,9 м
	Городок-на-Усті (ур. Над Рудником) (III, IV, VI, VIIA, VIIIB, IX)	Musianowicz, 1979, рис. 4, 6, 9, 10, 12	
	Дорогобуж (ж. 11)	Прищеп, 2011, с. 44–46; рис. 28, 30, 32, 81	
	Кодин I (ж. 8, 11, 25, 27, 28)	Русанова, Тимошук, 1984, с. 47–48, табл. I	Відстань: ж. 8 – 0,2 м
	Кодин II (15 з 22 об.)	Русанова, Тимошук, 1984, табл. II	
	Луцьк (Гнідава) (5 об.)	Кучера, 1975, рис. 1	ж. 5, 7, 9 – тильні стінки на досить значній відстані
	Острог (ж. 15)	Прищеп, Позіховський, Романчук, Чекурков, 2005, с. 264, рис. 2	Відстань: 0,15–0,2 м
	Пересопниця (ур. Пастівник) (ж. 9, 22а, 23)	Прищеп, 2010б, с. 278; рис. 4; 6	Відстань: 0,25–0,35 м
	Рашків I (ж. 2, 3, 5, 9, 28, 32, 41, 44, 48, 49, 54, 56, 59, 61, 64, 66, 67, 69, 71, 74, 75, 76)	Баран Я., 2004, рис. 21–34	
	Ромош (ж. 1)	Ауліх, 1969, с. 327	Споруда з великою площею (25,4 м²); піч на відстані 0,7–0,8 м від стін
	Хрінники	Козак, Прищеп, Шкоропад, 2004, с. 185, рис. 3–12; Козак, 2012, с. 214–229	За винятком ж. 14, 20, 75, 87, 106, 113, 115 Відстань: 0,15–0,45 м
	Чорнівка I (1, 12)	Войнаровський, 2007, рис. 5, I; 17	Відстань 0,15–0,17 м

		Гульськ (ж. 4/1968)	Русанова, 1973, с. 41	Відстань: 0,2–0,3 м
		Монастирок (ж. 2, 6, 9, 10, 17, 21, 26, 28, 29, 42, 43, 1-3Г, 1/сел)	Максимов, Петрашенко, 1988, рис. 6–30, 45–51	
Впритул стінками	двома	Буківна (ж. 25, 32, 33, 35, 54)	Томенчук, Филипчук, 2001, рис. 5–7, 11, 12, 14, 15, 17, 22, 23	
		Кодин II (ж. 36)	Русанова, Тимошук, 1984, табл. II	
		Рашків I (ж. 26, 46, 52, 65, 70, 72)	Баран Я., 2004, рис. 21–34	
		Хрінники (ж. 10, 44, 87, 106, 113, 115)	Козак, Прищеп, Шкоропад, 2004, рис. 3–12; Козак; 2012, с. 233	ж. 10 – припічна стіна відхиляється від своєї осі і впритул підходить до стінки печі; тильна стінка печі впритул до напільної стіни
		Чорнівка I (2, 9, 14)	Войнаровський, 2007, рис. 5, 2; 12; 24	
		Монастирок (ж. 1, 4, 5, 7, 16, 22, 37, 40, 44, 2-3Г, 3-3Г, 5-3Г, 6-3Г)	Максимов, Петрашенко, 1988, рис. 6–30, 45–51	
Впритул стінкою	тильною	Дорогобуж (ж. 21)	Прищеп, 2011, с. 44–46; рис. 28, 30, 32, 81	
		Буківна (ж. 4)	Томенчук, Филипчук, 2001, рис. 5–7, 11, 12, 14, 15, 17, 22, 23	
		Кодин II (ж. 11)	Русанова, Тимошук, 1984, табл. II	
		Рашків I (ж. 7, 38, 58, 60, 68)	Баран Я., 2004, рис. 21–34	
		Хрінники (ж. 14, 20, 72)	Козак, Прищеп, Шкоропад, 2004, рис. 3–12	
Впритул стінкою	бічною	Дорогобуж (ж. 8, 10)	Прищеп, 2011, с. 44–46; рис. 28, 30, 32, 81	ж 10 – піч частково «врізана» у східну стіну котловану
		Рашків I (ж. 8, 31, 43, 45, 57, 73)	Баран Я., 2004, рис. 21–34	
		Хрінники (ж. 51, 75)	Козак, Прищеп, Шкоропад, 2004, рис. 3–12	ж. 75 – припічна стіна відхиляється від своєї осі і впритул підходить до стінки печі, натомість тильна стінка печі знаходиться на відстані від напільної стіни
		Чорнівка (5)	Войнаровський, 2007, рис. 10	
		Монастирок (ж. 3, 4-3Г)	Максимов, Петрашенко, 1988, рис. 6–30, 45–51	
В центрі житла або на значній відстані від стін		Чорнівка I (18)	Войнаровський, 2007, с. 71, рис. 32	піч у центрі споруди, черинь по діагоналі

Таблиця 18. Напря́м устя печей відносно стін котловану.

Напря́м	Пам'ятка, житло	Література
Друга половина V–VII ст.		
сті́нки печі розташовані приблизно по осі діагоналі котловану; устя скероване в центр об'єкта	Підріжжя (ж. 6/68, 7/68)	Козак, 2007, рис. 3, 4
	Рашкова III (ж. 31, піч 1 з ж. 73)	Баран, 1988, с. 98, 114, табл. IX, XVIII
	Ріпнів I (ж. 4)	Аулих, 1963, с. 366–381, рис. 3
	Кодин I (ж. 5)	Русанова, Тимошук, 1984, табл. 1
	Обухів II (ж. 28, 41)	Абашина, 2004, с. 281, рис. 1, 2, 3
	Городок-на-Смотричі (ж. 12, 13)	Приходнюк, 1975, табл. VII, I; VIII, I
	Семенки (ж. 9)	Хавлюк, 1963, с. 330, рис. 12, I
	Лука-Каветчинська (ж. 14 – крім печі-кам'янки була ще й нішоподібна виробнича піч. Устя обох печей обернене до центру житла і водночас до устя виробничої печі	Вакуленко, Приходнюк, 1984, с. 79, рис. 24, I, 28, I
вісь напрям устя тільки де́що зміщена до центру	Рашків III (ж. 22, 30–32)	Баран, 1988, табл. VI, IX
	Зелений Гай (піч 1, ж. 3)	Баран, 1972, с. 173; рис. 49
	Бернашівка (ж. 3)	Баран, Винокур, Журко, 1982, рис. 7
	Підріжжя (ж. 5/71, 6/71, 9/71)	Козак, 2007, рис. 8, 10, 16
	Чорнівка I (12)	Войнаровський, 2007, рис. 17
	Семенки (ж. 10)	Хавлюк, 1963, с. 330, рис. 12, 2
у́стя скероване до припі́чної стіни	Рашків III (ж. 46)	Баран, 1988, с. 103, табл. XII
VIII–X/XI ст.		
сті́нки печі розташовані приблизно по осі діагоналі котловану; устя скероване в центр об'єкта	Дорогобуж (ж. 21 – піч у E куті, устям на W)	Прищеп, 2011, с. рис. 81
	Добростани (ж. 14 – піч в N куті, устям на S-SE)	Корчинський, Шишак, 1989, с. 26; рис. 25
	Пересопниця-Пастівник (ж. 9 – навпроти устя були припічна яма, ямка для посуду, а посередині чільної стіни – ямки від вхідного комплексу)	Прищеп, 2010б, рис. 4; 6
	Хрінники (ж. 71 – кут N, устя – S; 63 – устя W; 65 – устя – N; 17; 19; 23; 57, 62) ж. 87 — кут E, устя W; ж. 92 — кут NE, устя SW	Козак, Прищеп, Шкоропад, 2004, с. 20; Козак, 2012, рис. 59, 62
	Монастирок (ж. 21, де́що зміщене в напрямку центру)	Максимов, Петрашенко, 1988, рис. 18, I
вісь напрям устя тільки де́що зміщена до центру	Хрінники (ж. 37, 51, 60, 71, 115)	Козак, Прищеп, Шкоропад, 2004, с. 18; Козак, 2012, рис. 68

Таблиця 19.1. Локалізація печі і напрям її устя відносно сторін світу у житлах кінця IV – першої половини V ст.

Кут		Напря́м устя		Кількість	№ житла
I	N	I/1*	SW	2	Березець (ж.1), Теремці ж.9
		I/2	SE	10	Теремці ж. 5, 7, 8, 12, 19, 21, 22, 26, 27, 28
II	E	II/1*	NW	0	
		II/2	SW	16	Неслухів (дещо в центр), Теремці, ж. 10, 11, 16, 20, 24, Бакота I, ж. 35, 58; Лука-Каветчинська, 2, 4, 7 (в центр, на W), 19, 22, 23, 25, 28, 29
III	S	III/1	NW	2	Теремці, ж. 6; Бакота I, ж.63
		III/2*	NE	0	
IV	W	IV/1	NE	0	
		IV/2*	SE	1	Рудники (дещо в центр)
V	NW	V/1	E	3	Теремці ж. 2, 23; Бакота I, ж.76
		V/2*	S	3	Теремці, ж. 4; Бакота I, ж.65, Черепин (ж.8, до центру)
VI	NE	VI/1*	W	1	Черепин (ж.12)
		VI/2	S	3	Теремці ж. 14, Бернашівка (ж.36), Комарів (об. 8/2013)
VII	SE	VII/1*	N	0	
		VII/2	W	0	
VIII	SW	VIII/1	N	0	
		VIII/2*	E	0	

* Т.зв. лівобічне розташування

** Теремці (окремі випадки): ж.1 – піч по центру SE стіни, устям до кута (в бік стіни), на S; ж.9 – піч по центру стіни N устям на SE (до стіни); ж.6 – кут S, устям на W, до стіни; ж.14 – кут NE, напрям SE (до стіни); ж.4, 8, 20, 22, 26, 27 – напрям устя дещо зміщений до центру; ж.15 – кут NE, напрям SW (в центр); ж.25 – кут E, напрям W (до центру); ж.3, 13, 17, 29 – без о/п

Таблиця 19.2. Локалізація печі і напрям її устя відносно сторін світу у житлах поселення другої половини V–VII ст. Рашків-III.

Кут		Напря́м устя		1 період (др. пол. V- поч. VI ст.: 21 ж.)		2 період (VI ст.: 22 ж.)		3 період (VII ст.: 36 ж.)		Недатовані (V–VII ст.: 8 ж.)		Всього (87ж.)
				К-сть	№ житла	К-сть	№ житла	К-сть	№ житла	К-сть	№ житла	К-сть
I	N	I/1*	SW									
		I/2	SE									
II	E	II/1*	NW					1	34			1
		II/2	SW			1	14	1	70			2
III	S	III/1	NW					1	45			1

		III/2*	NE			1	38					1
IV	W	IV/1	NE	1	68							1
		IV/2*	SE									
V	NW	V/1	E	5	7, 36, 43, 44, 52	3	48, 86, 87	8	16, 20, 21, 64, 76, 82, 83, 84	1	8	17
		V/2*	S			1	54	1	75			2
VI	NE	VI/1*	W									
		VI/2	S	5	10, 27, 32, 35, 73/1	6	2, 13, 59, 61, 62, 90	6	1, 3, 22, 41, 67, 71	5	4, 11, 51, 60, 77	22
VII	SE	VII/1*	N			2	53, 91			1	57	3
		VII/2	W	5	30, 33, 74, 88, 89	6	6, 46, 47, 50, 63, 85	15	9, 15, 17, 18, 19, 24, 25, 26, 31, 39, 40, 56, 66, 80, 81	1	42	27
VIII	SW	VIII/1	N	4	12, 55, 58, 65	2	72, 78	3	5, 23, 69			9
		VIII/2*	E	1	29							1

367 Таблица 19.3. Локалізація печі і напрям її устя відносно сторін світу у житлах поселень другої половини V-VII ст. Кодин I-II

Варіант		Кут	Напря́м у́стя	Кількість	№ житла
I	I/1*	N	SW	1	21/II
	I/2		SE	7	12/I, 13/I, 29/I, 9/II, 23/II, 24/II, 30/II
II	II/1*	E	NW	-	
	II/2		SW	-	
III	III/1	S	NW	-	
	III/2*		NE	-	
IV	IV/1	W	NE	3	20/I, 10/II, 25/II
	IV/2*		SE	1	34/II
V	V/1	NW	E	3	1/I, 10/I, 28/II
	V/2*		S	1	24/I
VI	VI/1*	NE	W	-	
	VI/2		S	13	5/I, 9/I, 16/I, 17/I, 21/I, 26/I, 30/I, 12/II, 14/II, 16/II, 17/II, 27/II, 38/II
VII	VII/1*	SE	N	-	
	VII/2		W	-	

VIII	VIII/1	SW	N	1	15/I
	VIII/2*		E	-	

Таблиця 19.4. Локалізація печі і напрям її устя відносно сторін світу у житлах другої половини V–VII ст.

Варіант		Кут	Напря́м у́стя	Кількість	№ житла
I	I/1*	N	SW	-	-
	I/2		SE	10	Дем'янів I (ж. 1, 2), Незвисько (ж. 4), Волосів (ж. 2), Глибоке (ж. 4, 8, 23), Бернашівка (ж. 11), Підріжжя (5-68, 9/71)
II	II/1*	E	NW	3	Волосів (ж. 3, 5), Лука-Каветчинська, ж. 10
	II/2		SW	22	Звиняч II (ж. 1), Зелений Гай (ж. 4, 6, 7, 8, 9), Незвисько (ж. 5, 6, 8, 11, 12, 13, 14, 15), Ріпнів I (ж. 4), Бакота I (ж.4, 5), Лука-Каветчинська (ж. 8, 11, 12, 20, 21)
III	III/1	S	NW	2	Зелений Гай (ж. 3), Городок-на-Смотричі (ж.16)
	III/2*		NE	-	-
IV	IV/1	W	NE	4	Сокіл (ж. 1, 2, 9), Городок-на-Смотричі (ж.10)
	IV/2*		SE	-	-
V	V/1	NW	E	4	Зозів (ж. 3), Колодрібка (ж. 1), Городок-на-Смотричі (ж.14, 17)
	V/2*		S	16	Ріпнів II (ж. 1, 6, 9, 10, 15, 28, 29, 31), Ріпнів III (ж. 1), Муравиця (ж.9), Підріжжя (ж. 6/68, 5/71, 6/71, 7/71, 8/71), Зимне IV (об.21)
VI	VI/1*	NE	W	1	Городок-на-Смотричі (ж.5)
	VI/2		S	14	Зелений Гай (ж. 10), Зозів (ж. 6), Ріпнів II (ж. 5), Бакота I (ж.20, 42), Глибоке (ж. 13, 14, 24, 25), Городок-на-Смотричі (ж.15, 22, 27), Підріжжя (ж.4/71), Зимне IV (об. 19)
VII	VII/1*	SE	N	-	-
	VII/2		W	4	Городок-на-Смотричі (ж. 6, 23), Лука-Каветчинська (ж. 3), Бернашівка (ж. 12)
VIII	VIII/1	SW	N	1	Городок-на-Смотричі (ж.20)
	VIII/2*		E	1	Ріпнів II (ж. 30)

Таблиця 19.5. Локалізація печі і напрям її устя відносно сторін світу у житлах VIII ст. із поселення Рашків I

Варіант		Кут	Напря́м у́стя	Кількість	№ житла
I	I/1*	N	SW	1	41
	I/2		SE	13	3, 4, 8, 21, 24, 36, 46, 47,50, 61, 62, 66, 75
II	II/1*	E	NW	-	
	II/2		SW	26	6, 9, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 20, 25, 26, 34, 35,

			(в бік Дністра)		40, 42, 43, 44, 49, 52, 53, 54, 65, 69, 70, 78
III	III/1	S	NW	12	2, 23, 27, 30, 45, 51, 57, 59, 60, 63, 64, 71
	III/2*		NE	1	18
IV	IV/1	W	NE	8	7, 10, 32, 37, 38, 39, 72, 73
	IV/2*		SE	-	
V	V/1	NW	E	3	48, 58, 76
	V/2*		S	-	
VI	VI/1*	NE	W	1	68
	VI/2		S	7	22, 28, 29, 31, 56, 67, 79
VII	VII/1*	SE	N	-	
	VII/2		W	2	5, 55
VIII	VIII/1	SW	N	-	
	VIII/2*		E	-	

Таблиця 19.6. Локалізація печі і напрям її устя відносно сторін світу у житлах VIII ст. із поселень Кодин I-II

Варіант		Кут	Напрям устя	Кількість	№ житла
I	I/1*	N	SW	2	41/II, 44/II
	I/2		SE	3	6/II, 8/II, 22/II
II	II/1*	E	NW	-	
	II/2		SW	6	25/I, 27/I, 13/II, 20/II, 36/II, 45/II
III	III/1	S	NW	-	
	III/2*		NE	-	
IV	IV/1	W	NE	-	
	IV/2*		SE	-	
V	V/1	NW	E	2	29/II, 37/II
	V/2*		S	3	1/II, 2/II, 40/II
VI	VI/1*	NE	W	-	
	VI/2		S	8	8/I, 11/I, 28/I, 3/II, 18/II, 19/II, 35/II, 42/II
VII	VII/1*	SE	N	-	
	VII/2		W	1	11/II
VIII	VIII/1	SW	N	-	
	VIII/2*		E	-	

Таблиця 19.7. Локалізація печі і напрям її устя відносно сторін світу у житлах VIII–X/XI ст.

Варіант		Кут	Напря́м устя	Кількість	№ житла
I	I/1*	N	SW	1	Хрінники (72)
	I/2		SE	14	Буківна (8), Городниця (ур. Богит) (1), Дорогобуж (11), Луцьк-Гнідава (3, 5, 7), Острог (15), Пересопниця (ур. Пастівник) (22а, 23), Хрінники (60, 62), Чорнівка (1, 5, 14)
II	II/1*	E	NW	1	Сокіл (34, в бік Дністра)
	II/2		SW	31	Буківна (4, 32), Затурці (2; але вхід в припічній стіні, на SE), Луцьк-Гнідава (9), Пліснесько (5/90), Сокіл (17, 19), Хрінники (14, 26, 64, 74, 75, 17, 22, 24, 46, 57, 69, 70, 76, 77, 84, 87, 106 — у бік річки), Чорнівка I (2, 4, 10, 12, 13, 17, 20)
III	III/1	S	NW	4	Буківна (55), Хрінники (10, 27), Чорнівка I (9)
	III/2*		NE	-	-
IV	IV/1	W	NE	5	Буківна (ж.25), Муравиця (ж. 10), Луцьк-Гнідава (2), Солонсько (1), Хрінники (3)
	IV/2*		SE	3	Галич-Кринос (ж. 5а, 5б), Крутилів-БДДж (1)
V	V/1	NW	E	13	Буківна (3, 34), Городок (Над Рудником) (VIIIА, VIIIВ), Жидачів I (ж. 1, 2), Муравиця (ж. 1б), Рівне (в.Шкільна) (4), Хрінники (34, 44, 51, 58, 113 — від річки)
	V/2*		S	1	Стільсько (1/1б)
VI	VI/1*	NE	W	3	Городок (2), Муравиця (7), Хрінники (38)
	VI/2		S	27	Буківна (33, 35/1), Городок (ур. Над Рудником) (IV, IX), Муравиця (1а, 8), Дорогобуж (8), Затурці (1), Острог (20), Пересопниця (ур. Пастівник) (9), Володимир-Волинський (ур. Білі Береги) (1), Галич-Кринос (ж. 4), Тербовля (ур. Черпало) (1, 2), Хрінники (20, 37, 31, 35, 39, 55, 56, 83, 91, 97, 112, 115), Чорнівка I (16)
VII	VII/1*	SE	N	2	Бакота I (ж.39), Галич-Кринос (ж.10)
	VII/2		W	8	Буківна (2/1, 2, 54), Городок (Над Рудником) (III, VI), Муравиця (6), Рованці (1), Хрінники (21)
VIII	VIII/1	SW	N	6	Буківна (54/1), Муравиця (3а), Жорнів (6), Рівне (вул. Шкільна) (2), Пліснесько (3/1990, 4/1990)
	VIII/2*		E	3	Галич-Кринос (8), Стільсько (1/II, 2/II)

** Окремі випадки: Хрінники: ж. 17, 23 – устя в центр; 63 – устя в центр, W; ж. 65 – устя в центр, N; ж. 71 – кут N, устя в центр (S); Дорогобуж – ж. 21 – кут E, устя в центр, W

Таблиця 19.8. Локалізація печі і напрям її устя відносно сторін світу у житлах із Монастирка.

Варіант		Кут	Напря́м у́стя	Кількість	№ житла
I	I/1*	N	SW	-	
	I/2		SE	4	7, 28, 43, 2-3Г
II	II/1*	E	NW	-	
	II/2		SW	4	3-3Г, 4-3Г, 5-3Г, 6-3Г
III	III/1	S	NW	2	14, 44
	III/2*		NE	1	9
IV	IV/1	W	NE	-	
	IV/2*		SE	-	
V	V/1	NW	E	1	1
	V/2*		S	1	4
VI	VI/1*	NE	W	3	5, 26, 37
	VI/2		S	6	3, 6, 17, 29, 30?, 42
VII	VII/1*	SE	N	1	2
	VII/2		W	5	16, 21, 22, 40, 1/сел
VIII	VIII/1	SW	N	2	10, 1-3Г
	VIII/2*		E	-	

Таблиця 20.1. Площа печей у житлах кінця IV – першої половини V ст.

Площа, м ²	Пам'ятка, житло	К-сть	Площа, м ²	Пам'ятка, житло	К-сть
0,20-0,30			1,51-1,60	Бакота I (31, 58, 63), Сокіл (25), Бернашівка (36)	5
0,31-0,40			1,61-1,70	Бакота I (35, 65), Сокіл (31)	3
0,41-0,50	Стрілки II (1)	1	1,71-1,80	Лука-Каветчинська (19), Теремці (8, 11), Черепин (8)	4
0,51-0,6	Сокіл (16)	1	1,81-1,90	Лука-Каветчинська (9, 26), Теремці (26)	3
0,61-0,70	Рудники (1), Устя I (3)	2	1,91-2,00		-
0,71-0,80	Лука-Каветчинська (22)	1	2,01-2,10	Теремці (20, 24)	2
0,81-0,90	Бакота I (13), Лука-Каветчинська (15), Теремці (28), Стрілки II (4)	4	2,11-2,20		
0,91-1,00	Бакота I (33), Лука-Каветчинська (28), Теремці (16)	3	2,21-2,30	Лука-Каветчинська (4, 29), Сокіл (23), Теремці (2)	4
1,01-1,10	Теремці (23)	1	2,31-2,40	Теремці (21)	1
1,11-1,20	Бакота I (37), Лука-Каветчинська (24), Теремці (5)	3	2,41-2,50		-
1,21-1,30	Лука-Каветчинська (23)	1	2,51-2,60	Лука-Каветчинська (25), Теремці (12)	2
1,31-1,40	Лука-Каветчинська (7), Березець (1)	2	2,61-2,70	Лука-Каветчинська (2), Теремці (9а)	2
1,41-1,50	Теремці (1, 4, 6, 15, 22)	5	2,71-2,80		

*Бакота I (ж.30) – 2,88 м²; Бакота I (ж.76) – 3 м²; Теремці (ж.7) – 3,1 м²

Таблиця 20.2. Площа печей у житлах другої половини V–VII ст. (кам'янки/глиняні)

Площа, м ²	Пам'ятка, житло	К-сть	Площа, м ²	Пам'ятка, житло	К-сть
0,20-0,30	Зелений Гай (3), Підріжжя (5-68)	1/1	1,51-1,60	Городок-на-Смотричі (14), Кодин (12/II, 30/II), Рашків III (39, 85), Гореча II (5), Ріпнів II (29)	6/1
0,31-0,40	Городок-на-Усті (3)	0/1	1,61-1,70	Бакота I (5), Городок-на-Смотричі (4), Лука-Каветчинська (27), Рашків III (20), Бернашівка (1), Ріпнів II (9)	5/1
0,41-0,50	Рашків III (2, 8, 55, 73/п.2)	4/0	1,71-1,80	Рашків II (5)	1/0
0,51-0,6	Рашків II (12), Рашків III (1, 15, 48, 79)	5/0	1,81-1,90	Лука-Каветчинська (8), Підріжжя (5-71, 6-71)	2/1
0,61-0,70	Городок-на-Смотричі (24), Рашків III (3, 4, 7, 12, 19, 32, 75, 76), Підберізці (1) Зимне IV (19)	10/1	1,91-2,00	Кодин (28/II), Лука-Каветчинська (10), Рашків I (24, 55)	4/0
0,71-0,80	Городок-на-Смотричі (21), Кодин (25/II), Рашків I (36), Рашків III (9, 10, 11, 17, 21, 38, 43, 52, 54, 59, 60, 70, 73/п.1, 78, 82, 88), Бовшів I (14), Підріжжя (7-68), Ріпнів II (10),	20/2	2,01-2,10	Кодин (16/I), Гореча II (25)	2/0
0,81-0,90	Бакота II (1, 2), Лука-Каветчинська (21), Рашків II (9), Рашків III (14, 35, 36, 44, 53, 62, 68, 72, 84, 91), Бернашівка	15/1	2,11-2,20	Рашків I (22)	1/0

	(13), Муравиця (9)				
0,91-1,00	Бакота I (4), Городок-на-Смотричі (5, 7, 17), Рашків I (27), Рашків II (3, 10), Рашків III (5, 6, 13, 16, 18, 25, 27, 37, 56, 58, 63, 67, 81, 87), Сокольники (1), Ріпнів I (4, 7),	22/2	2,21-2,30	Городок-на-Смотричі (23)	1/0
1,01-1,10	Бакота I (42), Городок-на-Смотричі (9, 10, 12), Кодин (38/II), Рашків II (13), Рашків III (66, 74, 77), Бернашівка (3), Підріжжя (8-71/п.1)	11/0	2,31-2,40		-
1,11-1,20	Городок-на-Смотричі (6, 20), Кодин (1/I), Лука-Каветчинська (6, 11, 12, 20), Рашків I (62), Рашків III (22, 24, 26, 30, 40, 47, 61), Підріжжя (4-71)	15/1	2,41-2,50		-
1,21-1,30	Городок-на-Смотричі (22), Лука-Каветчинська (3, 14), Рашків I (53), Рашків III (23, 31, 42, 83), Бовшів I (10), Гореча II (9), Підріжжя (8-71/п.2, 9-71), Зимне IV (23)	12/1	2,51-2,60	Городок-на-Смотричі (27), Кодин (17/I), Рашків I (34, 55)	4/0
1,31-1,40	Кодин (15/I), Рашків III (45, 50, 89), Городок-на-Усті (6)	5/0	2,61-2,70	Волосів (3)	1/0
1,41-1,50	Бакота I (21), Городок-на-Смотричі (15), Рашків I (6), Рашків III (46, 71), Гореча II (21), Підріжжя (7-71), Ріпнів II (6), Зимне IV (21)	7/2	2,71-2,8		-

*Бакота I (ж.2) – 3,2 м²; Бернашівка (11) – 3,04 м²; Бернашівка (12) – 2,85 м²; Гореча II (ж.24) - 3,24 м²;

Таблиця 20.3. Площа печей у житлах VIII–X/XI ст. (кам'янки/глиняні)

Площа, м ²	Пам'ятка, житло	К-сть	Площа, м ²	Пам'ятка, житло	К-сть
0,20-0,30		-	1,41-1,50	Кодин (29/II), Крилос (5), Пліснесько (4/90), Рашків I (2), Чорнівка I (2) Хрінники (22), Муравиця (1а)	5/2
0,31-0,40		-	1,51-1,60	Бакота I (16), Добростани (2), Крилос (9), Рашків I (14), Чорнівка I (14)	5/0
0,41-0,50		-	1,61-1,70	Муравиця (7, 8), Рашків I (3, 15, 44, 52, 67, 70), Чорнівка I (9, 13, 20) Володимир-Волинський (1)	11/1
0,51-0,6	Луцьк-центр (1), Хрінники (24, 60)	0/3	1,71-1,80	Бакота I (39), Буківна (33), Рашків I (8, 13, 57, 61, 79) Дорогобуж (11), Ромош (2)	7/2
0,61-0,70	Острог-плебанія (15), Рованці (1/п.1), Хрінники (61, 75)	1/3	1,81-1,90	Буківна (25), Муравиця (3а), Рашків I (11, 21, 35, 43, 60) Хрінники (14)	7/1

0,71-0,80	Буківна (42), Хрінники (17, 19, 26, 27, 38, 44, 46, 56, 65, 71, 72), Рованці (1/п.2)	1/12	1,91-2,00	Кодин (8/І, 11/І, 19/ІІ), Рашків І (4, 26, 28, 59), Сокіл (26), Крилос (4), Добринівці (22), Жорнів (6)	11/0
0,81-0,90	Буківна (35/1), Кодин (37/ІІ), Рашків І (29), Коростувата (1), Хрінники (51, 64, 70), Пересопниця (22а)	4/4	2,01-2,10	Буківна (32), Рашків І (5, 37, 45, 56, 63, 71, 73), Білів (1)	8/1
0,91-1,00	Пліснесько (5/90), Городок (ур. Над Рудником) (VІІА), Хрінники (31, 35, 69)	1/4	2,11-2,20	Рашків І (30)	1/0
1,01-1,10	Рашків І (10, 49), Стільськo (1/Іб), Городок (ур. Над Рудником) (ІІІ, ІV, ІХ), Пересопниця (23), Хрінники (3, 10, 23, 34, 37, 47, 74)	3/11	2,21-2,30	Добринівці (13), Крилос (7), Рашків І (38), Сокіл (29), Чорнівка І (5)	5/0
1,11-1,20	Буківна (55), Кодин (41/ІІ), Крилос (10), Добростани (1), Городок (ур. Над Рудником) (VІІВ), Хрінники (63)	4/2	2,31-2,40	Буківна (2, 34, 54), Рашків І (32, 65)	5/0
1,21-1,30	Рашків І (20), Солонськo (1), Пересопниця (9), Хрінники (62)	3/1	2,41-2,50		-
1,31-1,40	Кодин (36/ІІ), Чорнівка І (17) Муравиця (6), Хрінники (20)	2/2	2,51-2,60	Буківна (4), Рашків І (23, 46), Муравиця (10)	3/1

*Буківна (3) – 2,72 м²; Кодин ІІ (1) – 2,88 м²; Кодин ІІ (2) – 4,6 м²; Рашків І (54), Чорнівка І (12) – 3 м²; Рашків І (42) – 3,12 м²; Рашків І (72) – 3,15 м²; Рашків І (58) – 3,2 м²; Перебиківці ІІ (1) – 3,74 м².

Таблиця 24. Товщина стінок печей.

Пам'ятка	Житло	Тип печі	Товщина (без зазначення локалізації)	Товщина тильної стілки	Товщина бічних стінок
IV – перша половина V ст.					
Неслухів	1	Г	0,15–0,18		
Сокіл	16	Г	0,20–0,22		
Стрілки II	1	Г	0,16		
	4	Г	0,10–0,12		
друга половина V–VII ст.					
Городок I (на Усті)	3	Г	до 0,04		
Зимне IV	21	Г	0,3-0,4		
Зозів	3	Г	до 0,08		
Кодин II	28	К		0,8	
Обухів II	26, 28	Г	0,1-0,2		
	27, 41	ГО	0,1-0,2		
Підріжжя	7/71	К+ГХ		0,3	0,16-0,37
	8/71, піч 1	К+Г+ГХ		0,12	0,15-0,23
	8/71, піч 2	К+Г+ГХ		0,33	0,18-0,23
	9/71	К+ГХ			0,14-0,23
Рашків III	24	К	0,3-0,4		
Ріпнів II	1	ГО	0,05-0,09		
	5	ГО	0,02-0,04		
	9	ГО+ГХ	0,08		
	10	ГО+ГХ	0,04-0,06		
	28, 31	ГО+ГХ, ГО	0,03-0,04		
	30	ГО	0,03-0,05		
Ріпнів III	1	ГО	0,04-0,08		
Самчинці	4	К	0,45		
	14	К	0,30		
Семенки	1	К		~1,0	до 1,0
Хрінники (ур. За Лісом)	1	Г	0,26-0,3		
VIII–X/XI ст.					
Дорогобуж	11	Г	0,2-0,25		
Монастирок	28	К		0,8	
	29	К		0,6	
	40	К		0,9	
	2-3Г	К		0,4-0,5	

	3-3Г	К		0,5	0,45
	4-3Г	К		0,6	
	5-3Г	Г		0,4	
	6-3Г	К		0,5	
Обухів II		Г	0,1-0,6		
Перебиківці II	1	К	1,0		
Пересопниця	23	Г	0,18-0,23		
Рашків I	51	К		0,35-0,4	
	60	К			до 0,55
	63	К			до 0,55
	67	К		0,8	0,35-0,4
	70	К		0,3-0,36	0,3-0,36
	71	К		0,75	0,5-0,8
Ромош	1	Г	0,25-0,3		
	2	Г	до 0,4		
Хорів	5	Г	до 0,3		
Хрінники	75	Г	0,1-0,15		
	23, 31, 38, 44, 51, 60, 61, 69, 71	Г	0,2		
	26	Г	0,2-0,7		
	27	Г	0,3-0,4		
	34	Г	0,2-0,5		
	35, 46	Г	0,3		
	3, 63, 72	Г	0,4		
	10	Г	0,4-0,6		
	74	Г	до 0,6		
	76	Г		0,5	0,3-0,4
	84	Г	0,16-0,22		
	92	Г	0,22-0,26		
	97	Г	а) 0,15-0,25; б) 0,15-0,35		
	106, 113	Г	0,2-0,32		
	112	Г	0,2-0,4		

Типи печей: К – кам'янка, Г – глинобитна, ГО – глиняна останцева; ГХ – глиняні вальки-хлібці

Таблиця 22. Висота печей.

Висота, м	Пам'ятка, житло					
	кінець IV – перша половина V ст.		друга половина V–VII ст.		VIII–X/XI ст.	
	Кам'янки	Глиняні	Кам'янки	Глиняні	Кам'янки	Глиняні
0,20	Теремці (15, 20) 2		Рашків III (3, 4, 7, 20, 23, 47, 67, 71, 84, 87), Бернашівка (1) 11	Ріпнів II (1, 28) 2	Рашків I (9, 13, 14) 3	
0,25	Теремці (24) 1		Рашків III (9, 15, 26, 62), Бернашівка (3), Бовшів II (4) 6	Ріпнів II (6, 30) 2	Рашків I (3, 11) 2	
0,30	Теремці (21) 1		Лука-Каветчинська (6, 12), Рашків III (1, 2, 10, 12, 19, 21, 22, 36, 48, 53, 68, 73, 75, 78, 79, 83, 88), Бернашівка (12), Підберізці (1), Підріжжя (9-71) 22	Ріпнів I (7), Ріпнів II (31) 2	Буківна (25), Рашків I (2, 15, 42, 56, 59) 6	
0,35	Теремці (2, 8, 23) 3		Рашків I (34, 36), Рашків III (6, 17, 24, 54, 63, 66, 73, 77), Бернашівка (11, 13) 12		Рашків I (43, 51), Добростани (2) 3	
0,40	Теремці (9а, 11) 2		Лука-Каветчинська (8, 27), Рашків I (27), Рашків II (2), Рашків III (8, 13, 14, 30, 43, 52, 70, 74, 76) 13	Ріпнів II (9, 10), Підріжжя (8-71) 3	Буківна (4), Кодин II (41), Монастирок (28), Рашків I (37, 44) 5	Хрінники (19, 31, 46, 57, 60, 69, 70, 71) 8
0,45	Теремці (22) 1	Неслухів 1	Рашків II (10), Рашків III (37, 46, 56, 89, 91), Волосів (3), Підріжжя (6-71) 8	Підріжжя (5-71) 1	Буківна (34, 55), Рашків I (20, 23, 73) 5	Луцьк-центр (1) 1
0,50	Лука-Каветчинська (2) 1		Бакота I (5), Городок-на-Смотричі (23), Зелений Гай (4, 8), Лука-Каветчинська (3, 21), Рашків I (6), Рашків II (3), Рашків III (5, 18, 31, 41, 44, 58, 64, 72), Підріжжя (7-71) 17	Ріпнів II (29) 1	Буківна (2, 3, 33, 35/1), Монастирок (29), Рашків I (28, 30, 45, 54, 58, 60, 65, 72) 13	Муравиця (16, 3а, 10), Хрінники (3, 23, 56) 6

0,55		Березець (1) 1	Рашків III (25, 39, 40, 55, 85) 5		Рашків I (21) 1	
0,60	Бакота I (58) 1		Кодин II (38), Рашків I (22, 24), Рашків II (6, 13), Рашків III (16, 35, 65) 8	Зозів (3) 1	Буківна (32, 42, 54), Кодин I (11), Монастирок (16), Рашків I (38, 46, 49, 63), Гульськ (4/68), Пліснесько (5/90), Солонсько (1) 12	Муравиця (6), Хрінники (10, 14, 22, 24, 35), Острог-плебанія (15) 7
0,65			Рашків I (50) 1		Добростани (1) 1	Хрінники (34) 1
0,70			Городок-на-Смотричі (22), Кодин II (12), Рашків III (42, 82) 4		Рашків I (71) 1	Хрінники (51), Білів (1), Володимир-Волинський (1) 3
0,75			Рашків I (55) 1			Хрінники (17) 1
0,80				Ріпнів II (5) 1		Хрінники (37, 76) 2
0,85					Рашків I (70) 1	
0,90			Кодин II (30) 1			

Таблиця 23. Параметри устя печей.

Пам'ятка	Житло	Тип печі	Висота Н, м	Ширина N, м	Пам'ятка	Житло	Тип печі	Висота Н, м	Ширина N, м
кінець IV–VII ст.						11	К		0,35
Бакота I	4	28		0,4		19	К		0,4
	5	29		0,4		20	К		0,35
Городок I (на Усті)	3	30		0,34		21	К		0,35
Городок-на-Смотричі	6	К		0,35		23	К		0,4
	7	К		0,2		25	К		0,4
	9	К		0,35	Підріжжя	5-68	Г+ГХ		0,3
	10	К		0,25		7-68	Г+ГХ		0,2
	12	К		0,3	Рашків III	72	К	0,24-0,26	
	14	К		0,3	Ріпнів II	1	ГО		0,6
	22	К		0,4		28	ГО		0,54
Горошеве	4	К		0,3		29	ГО+ГХ		0,4
Зелений Гай	3 (п.1)	К		0,4		30	ГО		0,3
	3 (п.2)	К		0,35	Хрінники (За Лісом)	1	Г		0,63
	4	К		0,4	VIII–X/XI ст.				
	6	К		0,5	Галич (Кринос)	5	К		0,38
	8	К		0,42		9	К		0,36
Корчак IX	4	К	0,25	0,65	Монастирок (Східне городище)	26	К		0,45
	5	К		0,38		42	К		0,3
	7	К		0,38	Монастирок (Західне городище)	5	Г		0,4
Лука-Каветчинська	2	К		0,35	Хрінники	71	Г		0,6
	3	К		0,3		76	Г		0,4
	4	К виробнича		0,3					
	10	К		0,45					

Типи печей: К – кам'янка, Г – глинобитна, ГО – глиняна останцева; ГХ – глиняні вальки-хлібці

Таблиця 24.1. Конструкція печей-кам'янок.

Пам'ятка	Житло	Опис	Література
		кінець IV – перша половина V ст.	
Бакота I	30, 63	з рваного каменя середнього і малого розміру	<i>Винокур, Горишній, 1994, с. 313, 317</i>
	76	простежено перебудову печі – від першої опалювальної споруди впритул до стіни котловану залишилися рештки кам'яної стінки, які чітко відрізнялися від стінок пізнішої печі	
Комарів	8/2013	розвал каміння, розмірами 1,5×1,8 м, висотою до 0,4 м, знаходився на материковому останці, розмірами 1,0×1,2 м, висотою 0,1-0,15 м від рівня долівки	<i>Петраускас, Коваль, 2016, с. 43-45, рис. 1-3</i>
Лука-Каветчинська	22, 25, 29 та ін	в основі стінок – великі необроблені камені	<i>Вакуленко, Приходнюк, 1984, с. 56–59, 76–81</i>
	23	в основі стінок – масивні кам'яні плити	
	2, 24, 26, 29	верхня частина стінок – з дрібного каміння	
	3	паливна камера печі зсередини облицьована кам'яними плитами, які інколи встановлювали і ззовні, до стінок, що примикали до стін котловану (житла 15, 28 – тильні стінки).	
	4	виробнича піч за конструкцією мало відрізняється від побутової з того ж житла: в конструкцію двох стінок входили великі, поставлені на ребро плити, а на всю довжину західної стінки лежав камінь кубічної форми	
Сокіл	1, 9	дрібне каміння; ж. 9 – в основі однієї з бічних стінок лежала довга вузька кам'яна плита	<i>Вакуленко, Приходнюк, 1984, с. 6, 29–32</i>
	2, 12	крупніше каміння; ж. 2, 12, 31 – каміння мало діаметр 0,6–0,7 м, а дрібне каміння слугувало забутовкою	
Теремці	1, 4, 6, 7, 10, 12, 14, 19, 25–28	дрібне каміння	<i>Баран, 2008а, с. 27–36, табл. VII, IX</i>
	5	середнє каміння	
	2	три стінки збудовані з плит і досить великих каменів, одна стінка і купол – з дрібного каміння	
	20	з дрібних уламків і 8 крупних шматків каменя	
	21	задня стінка з великих кам'яних плит (висотою 0,50 м), поставлених на ребро, бічні – з невеликих уламків каменю	
	23	з масивних кам'яних плит на ребро зі забутовкою з дрібного каменю	
	24	в основі – з крупних уламків каменю, а по боках з дрібних	
	8, 9, 9а, 15, 22	дрібне та крупне каміння (ж. 9а – частиною задньої стінки слугувала бічна стінка розібраної при перебудові печі житла 9, що зробило цю стінку дуже широкою)	
	11, 16	дрібне та середнє каміння (ж. 11 – задня стінка печі лежала на материку у влаштованій за межами котловану своєрідній ніші)	
Устя	1	з невеликого необробленого каміння	<i>Приходнюк, 1975, с. 107</i>
	2	черінь обкладено великим камінням	
	3	з великого та дрібного каміння	
Черепин	8, 12	ж. 12 – збережена основа печі складена з великих каменів, верхня частина – з дрібнішого; стінки печей у житлах 8 і 12 були дещо нахилені досередини	<i>Баран, 1961, с. 43, рис. 11</i>

друга половина V–VII ст.			
Бакота I	4	з великого у нижній і дрібного у верхній частині необробленого каміння	<i>Приходнюк, 1975, с. 84; Винокур, Горішній, 1994, с. 322</i>
	5	з тесаного і необробленого каміння	
Бернашівка	1	основа печі складена з порівняно великих каменів, поверх яких покладено дрібніше каміння	<i>Баран, Винокур, Журко, 1982, с. 93, 94</i>
	3	повністю з дрібного каміння	
Бовшів I	10	розвал, каміння сильно обпалене, черинь округлий, випалений до коричневого кольору, підмазаний глиною	<i>Баран, 1972, с. 147, 150</i>
	14	з великих шматків каменю, стіни з великих кам'яних плит на ребро, у куполі щілини закладені дрібнішим камінням і великою галькою	
Волосів	3	велика галька	<i>Вакуленко, 2007, с. 176</i>
Глибоке	24	з великого каміння; в конструкції стінки печі – великий плоский камінь (0,45×0,28 м)	<i>Вакуленко, 1974, с. 248</i>
Городок (на Смотричі)	6	специфічна конструкція: складалася з двох частин – паливної камери і кам'яної «скрині», дно якої знаходилося на 0,2 м вище рівня череня. «Скриню» відгороджено від паливної камери уламком плаского жорнового каменя. Склепінням паливної камери очевидно був жорновий камінь, виявлений у розвалі над черенем, а сам комплекс мав виробниче призначення	<i>Приходнюк, 1975, с. 17, 90, табл. IV, 10</i>
	9	з дрібного необробленого	
	7, 25	великого і дрібного необробленого	
	21	середнього і дрібного необробленого	
	20	з грубо обробленого каміння	
Горошева	4, 5	навколо череня були великі камені (які ймовірно становили основу печі), а поодаль від нього лежали менші (що складали верхню частину)	<i>Баран, Пачкова, 1975, с. 89</i>
Дем'янів I	3	лупаний камінь	<i>Баран, 1972, с. 163–164</i>
	1	камінь-пісковик	
Звиняч II	1		<i>Баран, 1972, с. 168</i>
Зелений Гай	3	піч 2 – з дрібних шматків каменю-пісковіку	<i>Баран, 1972, с. 172–180</i>
	4	великі плоскі кам'яні плити, поставлені ребром; ліворуч від печі лежала велика плита (розмірами 0,4×0,8 м) зі склепіння	
	8, 9	з великих шматків каменю, верхня частина печі складена з дрібнішого каміння (ж. 8: тильна стінка печі зовні підтримувалася двома плоскими кам'яними плитами (0,17×0,57; 0,47×0,52, товщ. 4,5–6 см))	
Зозів	6	навколо череня збереглися залишки стінок у вигляді шматків кам'яних плит, поставлених на ребро	<i>Баран, 1972, с. 189–190</i>
Кодин I	10, 17	з дрібного каміння	<i>Русанова, Тимошук, 1984, с. 48–59, табл. 6, 4</i>
	12	з великих кам'яних плит, поставлених на ребро, навколо плит укладене безформенне каміння	
	21, 30	з кам'яних плит і дрібного каміння	
	29	з великого каміння	
	26	з великого каміння і плит	
Кодин II	17, 23, 38	з великого каміння і плит	
	25	з вертикально поставлених кам'яних плит	
	9	паливна камера обкладена кам'яними плитами і завалена галькою (очевидно зі склепіння)	
	28	тильна стінка складена з каміння і зверху закладена великими кам'яними плитами, які творять	

		горизонтальну площадку	
	12	дві печі. Паливні камери обох печей складені з великих плит (розмірами 0,4×0,5 м), а зверху і навколо викладені з безформенних каменів. Паливна камера печі 1 зверху накрита кам'яною плитою, а стінки мали дерев'яне облицювання, від якого збереглися обгорілі плахи вздовж стінок печі	
Лука-Каветчинська	1, 10, 21, 27	в основі знаходилися великі необроблені камені (житло 1, 10), які могли бути доповнені дрібним камінням (ж. 10, 27), плитами (ж. 6) чи великою галькою (ж. 21)	Вакуленко, Приходнюк, 1984, с. 56–59, 78–82
	3, 6, 8, 10–12, 21, 27	паливна камера зсередини облицьована кам'яними плитами, які інколи встановлювали і ззовні, до стінок, які примикали до стін котловану	
	1	склепіння з кам'яної плити, що лежала на черені зруйнованої печі	
Непоротів	п. 1	мала вигляд кам'яної скрині, нижня частина якої вкопана на 0,1–0,15 м в материк. Вона прямокутна, розмірами 1,6×1,2 м, висотою 0,6 м, орієнтована довшою віссю по лінії північ–південь. Піч П-подібної форми, складена з 64 сланцевих і пісковикових плит і 425 менших каменів. З північного боку ззовні печі стояли дві великі сланцеві плити (0,4×0,5 м), вкопані основою в землю. До них примикали також досить великі плити бічних стінок, поставлені одна на одну. Бічні стінки товщиною 0,25–0,3 м склалися з двох рядів рівно обтесаних добре припасованих плит, тильна стінка складена з трьох таких плит і мала товщину 0,5 м. Проміжки між великими плитами закладені меншим камінням і річковою галькою. Підмазаний глиною черінь розмірами 0,6×0,48 м, мав товщину до 4 см. На глибині 0,15 м під черенем простежені рештки каркасу печі у вигляді слідів від горизонтальних і вертикальних стовпів. Центральна частина цієї конструкції за розмірами (1,6×1,2 м) збігалася з площею кам'яної конструкції печі. Під черенем збереглася ціла система дрібних рівчаків, що залишилися від горизонтальних опор, які перехрещувалися, а також від вертикальних стовпів – по чотири з кожного боку і чотири в центрі, на перехресті горизонтальних опор. Під бічними і тильною стінками зафіксовано по три рівчаки. Простір череня замикав в районі устя напівкруглий рівчак. Діаметр горизонтальних рівчаків і стовпових ямок – 8–17 см. Довкола печі (крім передпіччя), на відстані 0,6–0,9 м від її центральної камери, розчищено понад 30 стовпових ямок, сліди горизонтальних балок збереглися також на деякій відстані від кутів печі. На думку Л. І. Крушельницької, піч знаходилася за межами житла на рівні давньої поверхні поселення і була захищена дерев'яною конструкцією з дахом	Крушельницька, 1995, с. 204–209, рис. 1, 2
	п. 2	очевидно у житлі, контури якого погано фіксувалися в культурному шарі. Піч 2 теж прямокутна, розмірами 1,7×1,3 м, була складена з дещо меншого каміння ніж піч 1 – з великих валунів, середнього і дрібного каміння, дещо менше було сланцевих плит, між камінням простежено багато обпаленої глини. Черінь печі влаштований у невеликому заглибленні, з усіх боків обкладений більшим камінням, в тім числі частинами розбитих жорен. По кутах під черенем простежені сліди від вертикально вбитих стовпів	
	п. 3	виявлена в невеликій ямі, квадратна в плані розмірами 0,85×0,9 м. Вона зверху перекрита камінням, між якими були масивні крем'яні конкреції і валуни пісковика. Камера печі, акуратно складена із сланцевих і піскових плит, мала форму скрині і з усіх боків обмежена плитами	
	п. 4	знаходилася в житлі, яке погано збереглося. Складена з дрібного річкового каміння	
	п. 5	розміри 1,4×1,15 м, внутрішньої камери – 0,8×0,6 м. Піч обернена устям на південь. Сланцеві і пісковикові плити складені: зі східного боку у п'ять рядів, зі західного – у три, із північного (тильна стінка) – також у три ряди. Довкруги камери укладені валуни пісковика. Черінь викладений камінням, під ним, посередині	

		череня, виявлений слід від стовпа, ямка від якого сягала глибини 0,4 м	
Підбірці	1	піч не збереглася, однак на відстані 1,2 м від череня розчищено скупчення каміння розміром 1×1,2 м і висотою 0,6 м, яке очевидно було підготовлене для її спорудження (чи реконструкції)	Козак, 1984, с. 92
Рашків I	6, 34, 36	з кам'яних плит «на ребро»	Баран Я., 2004, с. 32–86
	22, 25	з великих каменів і плит, поставлених на ребро (ж. 25 – паливна камера зсередини облицьована поставленими на ребро плитами висотою до 0,2 м)	
	16	прямокутна в плані паливна камера облицьована кам'яними плитами	
	24	з великих шматків каменя	
Рашків II	2, 3, 10	з плит «на ребро»	Баран, 1988, с. 44–155
	12	бічною стінкою слугували природні виходи каменю	
Рашків III	9, 26, 36, 45, 53, 54, 56, 73 (п. 1), 74, 81	з плит «на ребро» (ж. 9 – забутовка з дрібного каміння; ж. 45 – одна бічна стінка з великої плити 0,5×0,55 м; ж. 54 – + велике каміння)	
	19, 22, 58, 61, 78, 87	з плит на ребро або плазом (ж. 19 – тильна стінка плазом, ж. 78 – тильна стінка з великої кам'яної плити)	
	59	бічні стінки – з дрібного каміння, задня стінка – з крупнішого	
	3, 12, 27, 46, 60, 67	велике каміння	
	20, 38, 63	дрібне каміння	
	65	великі плити, покладені плазом	
	69	з рівних плит; задня стінка – велика плита, поставлена на ребро	
	70	з рівних плит	
	7, 75	з великих плитчастих і підквадратних шматків каменю	
	4, 5, 8, 14, 17, 23, 24, 30, 37, 41, 42, 44, 47, 48, 52, 79, 85, 90	великі плити (ж. 42 – задня стінка забутована дрібнішим камінням; ж. 52 – забутовка дрібним камінням)	
	72	споруджена на спеціально залишеному материковому останці. Стіни складені з рівно сколотих і добре підігнаних одна до одної плит; у стінках, які прилягали до материкових стін котловану, плити поставлені на ребро, у третій стінці – покладені плазом. Склепіння перекрите плоскою плитою (37×40 см, товщина 5–8 см), поверх якої – забутовка з дрібного плитчастого каміння. Очевидно над цією забутовкою лежала ще одна плита (0,19×0,36 м), виявлена на долівці житла	
	82	стілки біля материкових бортиків котловану – з вертикальних плит, стінка внутрішня (від житла) – з	

Баран, 1988, с. 38, 86, 89, 90, 99, 114

		каміння покладеного плазом для більшої стійкості	
	83	з великого колотого каміння	
	89	під час спорудження житла у південно-східному (запівному) куті, біля південної і східної стінок залишено материкові останці (висотою 0,2-0,3 м), на які опиралася конструкція печі, що робило її стійкішою. Піч складена з кам'яних плит на ребро, обкладених дрібнішим камінням	
	91	дві стінки – з кам'яних плит, забутованих дрібним камінням, третя стінка – з великих підквадратних шматків каменя	
	1	колотий камінь-пісковик, основа печі – з великих кам'яних плит, часто поставлених “на ребро»	
	2	великі шматки каменя, зсередини облицьована плитами, поставленими на ребро	
	10	основа бокових з великого каміння, тильної – з великого і дрібного	
	11	стінки з великого каміння, склепіння з дрібного, яке використовували і для забутовки	
	13	бічні стінки – з великих плит «на ребро», задня – з дрібнішого каміння	
	18	великі кам'яні плити, старанна забутовка між плитами; внутрішня стінка підперта плитою «на ребро»	
	21	у конструкції задньої і бічної стінок використані природні виходи каменю з материкової стіни котловану	
	25, 43	колотий камінь і річкова галька	
	31	велике каміння забутоване дрібним	
	35	стіни ззовні і зсередини (від паливної камери) облицьовані плитами «на ребро», між цими шарами – забутовка з дрібного каміння. Оскільки стіни котловану дещо похилі, то простір між піччю і стінами біля бічної стінки печі забутований камінням, а між задньою і стіною – утрамбованою землею	
	Устя	1 з невеликого необробленого каміння	Приходнюк, 1975, с. 107
		2 черинь обкладено великим камінням	
		3 з великого та дрібного каміння	
VIII–X/XI ст.			
Бакота I	39	з рваного каменя середніх розмірів	Винокур, Горішній, 1994, с. 328
Буківна	2, 3, 8	основа з ріняка, між яким чорний гумусований суглинок	Томенчук, Филипчук, 2001, с. 17-34
	2/1, 25, 33, 34, 35/1, 54/1, 55	колоте каміння (ж. 54/1 – зовні окремі камені ріняку; ж. 55 – зверху – окремі ріняки)	
	4, 32, 54	ріняк, а в підмурівку декілька колотих каменів (ж. 4 – до лівого боку прибудований кам'яний майданчик.	
Галич (Кринос)	4	з великих каменів без зв'язувального розчину	Ауліх, 1976, с. 123
Гологірки	1	пісковик, без зв'язуючого розчину	Филипчук, 2012, с. 121
Добростани	1, 2	з уламків пісковика без зв'язуючого розчину	Корчинський, Шишак, 1989, с. 26; Шишак, 1996, с. 82
Задубрівка I	1	з досить крупних, переважно плоских, каменів без скріплюючого розчину	Раппопорт, 1975, с. 20
Кодин I	8	уста і східна (права) стінка викладені з великих плоских плит, поставлених на ребро, решта корпусу печі складено великого і дрібнішого каміння	Русанова, Тимошук, 1982, с. 47–48, 53, 55–62

	11	уста і бічні стінки – з великих плит на ребро. Купол викладений з крупної гальки і дрібного каміння, між якими трапляється багато фрагментів посуду	
	27	великі камені	
	28	великі кам'яні плити	
Кодин II	6	паливна камера печі складена з кам'яних плит (розмірами 0,4×0,5 м, товщиною 0,1 м), поставлених вертикально, а бічні і тильна стінки викладені з гальки	
	11, 44	дрібне каміння	
	13, 22, 29, 36, сп. 19	великі плити і каміння	
	18	тильна і бічні стінки з великих плит, поставлених на ребро	
	20	великі камені	
	37	кам'яні плити і дрібне каміння	
Муравиця	3а	з каміння неоднакового розміру	Прищеп, Нікольченко, 2001, с. 13
Рашків I	2, 15, 35, 45, 49, 52, 69	кам'яні плити на ребро	Баран Я., 2004, с. 31-83
	3, 23	великі камені і плити, поставлені на ребро (ж. 23 – плитами укріплена тильна стінка паливної камери)	
	4	з досить великих каменів, частина її кам'яної кладки лежить на борту котловану житла (на виступах, які утворювали стінки котловану в місці стику зі стінками печі)	
	7	дві печі: одна з досить великого каміння (сильно зруйнована), а друга – з дрібнішого каміння (+ж. 38, 51 пісковик)	
	13	з великого каміння, стінки ззовні і зсередини викладені плитками, поставленими на ребро (висотою 0,2–0,7 м)	
	15	бокові стінки складені з поставлених на ребро кам'яних плит	
	9, 37	прямокутна в плані паливна камера облицьована кам'яними плитами (ж. 9 – сліди перебудови печі – звуження західної стінки печі і звуження череня на 0,2 м)	
	17	з кам'яних плит «на ребро», зверху обкладених каменем	
	21	з великих шматків каменя	
	28	нижня частина стінок складена з великих каменів, забутованих зверху дрібнішими	
	30	стінки з великих каменів, проміжки між якими забутовані дрібними каміннями	
	54, 58	з дрібних і великих каменів	
	44	з великої гальки і вапняку	
	60	південна бічна стінка і уста з лицьової сторони укріплені рівними, поставленими на ребро кам'яними плитками	
	62	паливна камера обмежена трьома рівними кам'яними плитами (h=до 0,34 м), вкопаними ребрами в долівку	
	67	частково з шматків каменя-пісковика, частково з гальки, причому камені підсипались землею, яка вирівнювала майданчик для наступного ряду	
	71, 74	камінь-пісковик і велика галька	

	72	з великих каменів вапняку, тильна – з дрібних	
	73	п.1 – з досить великих плит вапняку і пісковика	
Сокіл	19, 21, 22, 29, 30, 32	великі – в основі і дрібні у верхній частині камені, без використання скріплюючого розчину	Вакуленко, Приходнюк, 1984, с. 89, 95–98
	32	досить добре збережені північна і східна стінки складені з масивних плоских каменів, укладених в 4–6 рядів, а в конструкцію південної стінки входило ще й дрібне каміння	
	26	стінки, які прилягали до материкових стін котловану, ззовні були облицьовані кам'яними плитами	
	10	основа печі – з плоского каміння	
	34	основа – з невеликого каміння	
	17	основа з дрібного каміння, а навколо череня лежала крупніша галька	
Стільсько		з пісковика чи вапняку, інколи між цим камінням трапляються річкова галька або поодинокі шматки базальту	Корчинський, 2007а, с. 505
Чорнівка І	1	з плоского каміння без зв'язуючого розчину	Войнаровський, 2007, с. 12-13, 15, 17, 22, 28- 29, 35, 47, 65
	2, 4	каміння дрібного і середнього розміру	
	5	основа печі – з великого каміння, поставленого на ребро, та з округлих дрібних камінців	
	9	основа печі – викладені в один ряд масивні камені (розміром ~ 0,4×0,4 м); піч складена без зв'язуючого розчину, забутовка – дрібні уламки кераміки; склепіння з дрібнішого каміння	
	10	піч влаштована на місці ями, діаметром 1,03 м, глибиною 0,58 м від рівня долівки. Верхня частина ями завалена камінням (зі склепіння?), кілька більших плоских каменів притиснуті до стінок ями по її периметру, крім південної сторони (устя?). Черінь був на глибині 0,34 м, на цьому ж рівні, на схід від череня, кам'яна вимостка з 4 плоских каменів (розміром 0,4×0,2 м), викладених в один шар (основа кута печі?). Під черенем – світлоглиняна засипка (товщиною 0,1 м). Ще нижче яма розширювалася до дзвоноподібної форми, стінки нижньої частини ями обмазані світло-жовтою глиною, заповнення – темний вуглистий шар із великою кількістю уламків посуду, дрібного каміння, шматків обмазки, шматок патованої шихти з дна тигля; на дні ями – дві великі кістки тварин, нижня половина ліпного горщика, дрібне каміння попід стінками. Інтерпретована, як господарська яма, на місці якої влаштована піч. Каміння від печі, можливо, лежало на долівці у південній частині житла (розвал, діаметром 1,2 м).	
	12	основа стінок — укладені горизонтально одна на одну кам'яні плити, розмірами 0,6-0,7×0,3-0,45 м, вагою 20-30 кг кожна. Камені склепіння, яка обвалилося на черінь, дрібніше (діаметром 15-20 см). Кладка без зв'язуючого розчину, забутовка — уламки кераміки.	
	14	основа — великі плити (розмірами 0,2×0,3-0,4 м), укладені пошарово. Верхня частина печі (склепіння) — дрібніше каміння. Збережена висота стінок: бічні — до 0,16 м, тильна — 0,22-0,5 м.	
	17	основа — масивні камені, верхня частина — камені, середнім розміром 15×15 см	

Таблиця 24.2. Класифікація конструкції печей-кам'янок другої половини V–VII ст.

Характер конструкції	Пам'ятка, житло	Примітки
<i>Плити, поставлені на ребро</i>	Бовшів I (14), Зозів (6), Зел. Гай (4), Кодин II (25), Непоротів (п.3), Рашків I (6, 34, 36), Рашків II (2, 3, 10), Рашків III (1, 9, 26, 36, 45, 53, 56, 73 (п. 1), 74, 81)	21 печі, у т.ч. Рашків – 16
<i>«Великі плити»</i>	Рашків III (4, 5, 8, 14, 17, 23, 24, 30, 37, 41, 42, 44, 47, 48, 52, 79, 85, 90)	18 печей, всі – Рашків
<i>Плити на ребро і плазом</i>	Рашків III (19, 22, 58, 61, 72, 78, 82, 87)	8 печей, всі – Рашків ж. 65 з Рашкова III – всі стінки складені з плит, покладених плазом, у ж. 19 – тильна, ж. 72, 82 – внутрішні бічні
<i>Плити і велике каміння</i>	Кодин I (26), Кодин II (17, 23, 38), Лука-Каветчинська (6), Непоротів (п. 5), Рашків I (22, 25), Рашків III (2, 54)	10 печей, у т.ч. Рашків – 4
<i>Плити і дрібне каміння</i>	Кодин I (21, 30), Рашків III (13, 35)	4 печі, у т.ч. Рашків – 2 ж. 13 з Рашкова III – бічні стінки з плит на ребро, а тильна – з дрібнішого; у ж. 35 – піч ззовні і зсередини облицьована плитами на ребро, а між ними – забутовка з дрібного каміння.
<i>Плити на ребро, обкладені камінням</i>	Кодин I (12), Рашків III (89)	2 печі, у т.ч. Рашків – 1 ж. 12 з Кодина I – безформенне каміння; ж. 89 з Рашкова III – дрібне каміння
<i>Великі плитчасті і підквадратні шматки каменю</i>	Рашків III (7, 75, 91)	3 печі, всі – Рашків
<i>Плити, великі валуни, середнє і дрібне каміння, фрагменти жорен</i>	Непоротів (п.2)	1 піч
<i>Плити зі забутовкою з невеликого каміння і річкової гальки</i>	Непоротів (п.1)	1 піч
<i>Паливна камера з плит, а навколо безформенне каміння</i>	Кодин II (12 – дві печі)	2 печі
<i>Велике каміння</i>	Кодин I (29), Рашків I (24), Рашків III (3, 12, 27, 31, 46, 60, 67, 83)	10 печей, у т.ч. Рашків – 9
<i>Велике каміння і велика галька</i>	Лука-Каветчинська (21)	1 піч
<i>«Колотий камінь і річкова галька»</i>	Рашків III (25, 43)	2 печі, всі – Рашків
<i>Велике каміння в нижній частині печі, дрібне – у верхній</i>	Бакота I (4), Бернашівка I (1), Горошева (4, 5), Зелений Гай (8, 9), Рашків III (11)	7 печей, у т.ч. Рашків – 1
<i>Велике і дрібне каміння</i>	Городок-на-Смотричі (7, 25), Лука-Каветчинська (10, 27), Рашків III (10, 59)	6 печей, у т.ч. Рашків – 2 ж. 10 з Рашкова III – бічні стінки з великого, а тильна – з великого і дрібного; у ж. 59 бічні стінки – з дрібного, а тильна – з крупнішого
<i>Дрібне і середнє каміння</i>	Городок-на-Смотричі (21)	1 піч

<i>Дрібне каміння</i>	Бернашівка (3), Городок-на-Смотричі (9), Зелений Гай (п. 3 ж. 3), Кодин I (10, 17), Непоротів (п. 4), Рашків III (20, 38, 63)	9 печей, у т.ч. Рашків – 3
<i>Плити як додаткові елементи</i>	Зелений Гай (8, підпирали піч з великого каміння в основі і дрібного каміння у верхній частині), деякі печі з Луки-Каветчинської	<i>Тильна стінка</i>
	деякі печі з Луки-Каветчинської	<i>Бічна стінка</i>
	Кодин II (28)	<i>Горизонтальне верхнє перекриття тильної стінки печі:</i>
	Кодин II (9; 12 – дві печі, розміри плит 0,4x0,5), Лука-Каветчинська (3, 6, 8, 10–12, 21, 27), Рашків I (16, 25), Рашків III (2, 35), Непоротів (п. 3)	<i>Паливна камера</i>
<i>Забутовка</i>	Рашків III (9, 35, 42, 52, 91, основа печі – плити; 11, 31, основа печі – велике каміння)	<i>Дрібне каміння</i>
	Бовшів I (14), Непоротів (п.1)	<i>Дрібне каміння і галька</i>
	Непоротів (п.2)	<i>Обпалена глина</i>

Таблиця 24.3. Особливості конструкції печей протягом функціонування поселень Рашків I, III

Характер конструкції	Періоди			Кількісний розподіл
	I	II	III	
<i>Плити, поставлені на ребро</i>	Р III (36, 73 (п. 1), 74)	РІІІ (53)	РІ (6, 34, 36), РІІІ (1, 9, 26, 45, 56, 81)	3+1+9=13
<i>«Великі плити»</i>	30, 44, 52	14, 47, 48, 85, 90	17, 23, 24, 41,	3+5+4=12 (+) не відображені на плані (рис. 14): 4, 5, 8, 37, 42, 79
<i>Плити на ребро і плазом</i>	58	61, 72, 78, 87	19, 22, 82	1+4+3=8
<i>Плити і велике каміння</i>		2, 54	Р І (22, 25)	0+2+2=4
<i>Плити і дрібне каміння</i>	35	13		1+1+0=2
<i>Плити на ребро, обкладені камінням</i>	89			1+0+0=1
<i>Великі плитчасті і підквадратні шматки каменю</i>	7	91	75	1+1+1=3
<i>Велике каміння</i>	12, 27	46	РІ (24), РІІІ (3, 31, 67, 83)	2+1+5=8 не відображене на плані: 60
<i>Велике каміння і велика галька</i>				
<i>«Колотий камінь і річкова галька»</i>	43		25	1+0+1=2
<i>Велике каміння в нижній частині печі, дрібне – у верхній</i>				Рашків III (11) – не відображене на плані
<i>Велике і дрібне каміння</i>	10	59		1+1+0=2
<i>Дрібне каміння</i>		38, 63	20	0+2+1=3

Таблиця 24.4. Класифікація конструкцій печей VIII–X/XI ст.

Характер конструкції	Пам'ятка, житло	Примітки
<i>Плити на ребро</i>	Кодин II (18), Рашків I (2, 15, 35, 45, 49, 52, 69)	8 печей
<i>«Великі плити»</i>	Кодин I (28), Рашків I (73-п.1)	2 печі
<i>Плити на ребро і плазом</i>		
<i>Великі плити і велике каміння</i>	Кодин II (13, 22, 29, 36, сп. 19)	5 печей
<i>Великі плити на ребро, велике і дрібне каміння</i>	Кодин I (8)	1 піч; устя і права бічна стінка – з великих плоских плит на ребро, решта корпусу – з великого і дрібнішого каміння
<i>Великі плити на ребро і велике каміння</i>	Рашків I (3, 13, 23)	3 печі; ж. 23 – плитами укріплена тильна стінка паливної камери; ж. 13 – стіни ззовні і зсередини викладені плитами на ребро
<i>Великі плити на ребро, крупна галька і дрібне каміння</i>	Кодин I (11)	1 піч; устя і бічні стінки – з великих плит на ребро; купол – з крупної гальки і дрібного каміння, між якими – уламки посуду
<i>Плити і галька</i>	Кодин II (6)	1 піч; стінки – з гальки, камера – плити на ребро
<i>Плити і дрібне каміння</i>	Кодин II (37)	1 піч
<i>Масивні плоскі камені плазом і дрібне каміння</i>	Сокіл (32), Чорнівка (12, 14)	3 печі; Сокіл (32): Пн. і Сх. стінки – з масивних плоских каменів, укладених в 4–6 рядів, у Пд. Стінці – ще й дрібне каміння
<i>Основа – з плоского каміння</i>	Сокіл (10)	1 піч
<i>Плити на ребро, зверху обкладені камінням</i>	Рашків I (17)	1 піч
<i>Велике каміння</i>	Галич (4), Кодин I (27), Кодин II (20), Рашків I (4, 7-п.1, 21)	6 печей
<i>Велика галька і вапняк</i>	Рашків I (44)	1 піч
<i>«Колотий камінь і річкова галька» Камінь-пісковик і галька</i>	Рашків I (67, 71, 74)	3 печі; ж. 67 – частково зі шматків каменю-пісковика, частково з гальки, причому камені підсипались землею, яка вирівнювала майданчик для наступного ряду
<i>Велике каміння в нижній частині печі, дрібне – у верхній</i>	Сокіл (19, 21, 22, 29, 30, 32), Рашків I (28), Чорнівка I (5, 9, 17)	10 печей
<i>Велике і дрібне каміння</i>	Рашків I (30, 54, 58, 72)	4 печі; ж. 30 – дрібне каміння як забутовка; ж. 72 – вапняк
<i>Середнє каміння</i>	Бакота I (39)	1 піч
<i>Дрібне і середнє каміння</i>	Чорнівка I (2, 4)	2 печі
<i>Дрібне каміння</i>	Кодин II (11, 44), Сокіл (17, 34), Рашків I (7-п.2, 38, 51), Чорнівка (13)	8 печей; ж. 17 зі Сокола – крупніша галька навколо череня
<i>Основа з ріняку</i>	Буківна (2, 3, 8)	3 печі
<i>Ріняк + окремі колоті камені:</i>	Буківна (4, 32, 54)	3 печі; колоті камені в підмурівку
<i>Колоті камені + окремі ріняки</i>	Буківна (2/1, 25, 33, 34, 35/1, 54/1, 55)	7 печей; ж. 54/1 – зовні окремі камені ріняку; ж. 55 – зверху – окремі ріняки
<i>Каміння різного розміру</i>	Муравиця (3а)	1 піч
<i>Пісковик чи вапняк</i>	Стільсько	з включеннями річкової гальки і шматків базальту

Таблиця 25. Черінь.

V–VII ст.			VIII-X/XI ст.		
Пам'ятка, житло	Глибина, висота, товщина, м	Примітки	Пам'ятка, житло	Глибина, висота, товщина, м	Примітки
<i>Лінзоподібно заглиблені в материк</i>					
Бернашівка (1)	-0,06–0,07		Біла III (1)		
Бовшів I (14)	-0,3		Пересопниця-Пастівник (9)	-0,1	два шари міцно випаленої глини, завтовшки до 2 см кожен
Городок-на-Смотричі (3, 5, 6, 7, 22, 23, 25, 27)		підмазані глиною або без слідів підмазування	Рашків I (49)	-0,25	в прямокутній ямці (0,5×0,9 м), стінки якої обмазані глиною (товщина 2–10 см) і обпалені
Зелений Гай (1, «вогнище»; 3, піч 1; 7)	-0,1–0,12		Рашків I (59, 68)		
Зозів (6)	-0,14		Теребовля IV (1)		
Звиняч II (1)	-0,15 м		Острог (15)	-0,07-0,08	три шари міцно випаленої глиняної підмазки, товщиною 3 см кожен
Підберізіці	-0,2		Пересопниця-Пастівник (23)	-0,05	викладений з великих плит (20×30×4–5 см) вапняку і зверху підмазаний глиною
Рашків II (13), Рашків III (4 житла)	-0,05–0,08		Хрінники (24, 37, 70, 83, 113)	до -0,2	
Ріпнів II (ж. 5, 6, 9, 10)	-0,05–0,18		Чорнівка I (9, 17, 18)	-0,06	
<i>Материковий останець</i>					
Рашків III (3, 72)	+0,04–0,1		Купин I (1)		
Рашків I (27)	+0,1–0,12		Рашків I (26, 42)		
Кодин II (12, піч № 2)	+0,1		Солонсько (1)		
Комарів (8/2013)	+0,1-0,15		Дорогобуж (10)	+0,25	
Лука-Каветчинська (20)	+0,05–0,07		Луцьк (Гнідава) (1/61)	+0,1	
Городок-на-Смотричі (2, 4, 5, 11, 20)	+0,1–0,2	у ж. 5 – на одному з кінців (найширшому) материкового «лежака»	Городок Надбужний (78)	+0,25	
Зелений Гай (9)	+0,09	покритий великою кам'яною плитою (товщина 4 см, розміри 0,32×0,75 м)			
Ріпнів II (ж. 1, 28, 31)	+0,06–0,10				
Зимно IV (об. 21)	+0,05				

<i>Земляна підсипка</i>					
Бернашівки (3, 12)	+0,09–0,1		Бакота І (3а)		
Бовшів ІІ (4)			Кодин ІІ (5)	+0,03-0,04	один з двох черенів, виявлених у житлі; прошарок гумусу
Рашків ІІІ (1, 73 (одна з двох печей), 74, 77)	+0,1–0,3	інколи з включенням каміння	Сокіл (17)	+0,15	
			Хрінники (26)	+0,1	глиняна підсипка
			Муравиця (2, 5)	+0,12-0,25	материкова підсипка
<i>Вимощення з каміння</i>					
Бернашівка (3)		кам'яна плита, підмазана глиною	Галич (Крилос) (4, 5, 7)		вимощені плоским камінням; ж. 5б – на долівці насипано шар перепаленої глини і вугликів, зверху викладений камінцями і обмазаний глиною – товщина череня сягала 16 см
Городок-на-Смотричі (4, 25)			Кодин І (11)		частково викладений плоскими каменями
Зелений Гай (4, 8)	~ 0,05	ж. 8 – обмазаний глиною	Кодин ІІ (22)		викладені дрібним камінням
Кодин І (13)		частково викладений плоскими каменями	Кодин ІІ (42, 45)		викладені кам'яними плитками і обмазані глиною
Кодин ІІ (23, 24, 28)			Пересопниця-Пастівник (23)		викладений з великих плит (20×30×4–5 см) вапняку і підмазаний глиною
Рашків ІІІ (24, 52)			Рашків І (4)		
Рашків ІІІ (19, 54), Дем'янів І (1), Кодин І (17)		включення дрібного каміння у вимазку	Рашків І (66)		підмащений глиною, в яку утоплені тонкі кам'яні плитки
Підріжжя (4/71)			Чорнівка (2)		пласкі камінці вмонтовано в глину
Підріжжя (8/71, дві К+Г+ГХ печі)		вимощені камінням і глиняними «хлібцями»			
<i>Вимощення з кераміки</i>					
Підбірці		фрагменти сковорідок та бочки ліпного горщика	Городок-Пасовище (14, 16)		
			Луцьк-центр (1)		
			Муравиця (4, 5)		
			Ромош (1)		
			Хрінники (3)		

Таблиця 26. Ознаки ремонтів і перебудов.

Пам'ятка	Житло	Опис	Література
Кінець IV – перша половина V ст.			
Теремці	8	верхній черинь з включенням каміння знаходився на рівні долівки, другий розташований під шаром попелу товщиною 3 см і заглиблений в долівку на 6–9 см	Баран, 2008, с. 7, 27–37
	19	два рівні долівки. На верхній долівці, підмазаній глиною, на підсипці посередині житла зроблено вогнище. Воно двічі ремонтувалося, як і піч, споруджена на нижній материковій долівці житла до його перебудови. Ранній черинь печі підмазаний глиною і добре випалений. Під час реконструкції печі цей черинь частково перекрили камінням нової стінки печі, а частково прокопали, влаштувавши новий овальний черинь у заглибленні на 0,10 м від рівня долівки.	Баран, 2008, с. 7, с. 33
	11, 12, 15	сліди перебудов і ремонтів черенів	Баран, 2008, с. 7
Черепин	8, 12	на рівні долівки; під земляно-кам'яними підсипками, що були основами печей, виявлені черені, які В. Д. Баран пов'язує з ранішими, розібраними, печами	Баран, 1961, с. 34, 44, рис. 11, 13
Друга половина V–VII ст.			
Рашків III	33	кілька рівнів підмазування череня глиною	Баран, 1988, с. 98
Ріпнів II	5	перероблені стінки печі. В їх розрізі зафіксовано подвійні стінки, між якими знаходився шар жовтої глини товщиною до 0,3 м. Вони поєднувалися в спільний черинь і купол. При розчищенні печі відзначено певну різницю між механічними властивостями різних шарів печі – прошарок жовтої глини добре відставав від зовнішніх, більш ранніх, стінок і був єдиним цілим з внутрішніми, пізнішими	Баран, 1963, с. 353–355; 1972, с. 216
	6	два черені та чотири шари у стінці печі, розділені між собою прошарками глини товщиною від 8 до 14 см. Піч кілька разів ремонтувалася шляхом підсипки і намазування нових шарів глини, що зменшувало її внутрішній об'єм. У розрізах печі чітко простежуються два черені, у південній частині печі – потрійні стінки, у західній – подвійні. У східній частині була тільки одношарова товста стінка (товщиною 0,15–0,20 м), але тричі підмазана глиною. Товщина західної і північної стінок – 3,5–5 см. Між стінками в західній і північній частинах печі зафіксовані прошарки жовтої глини товщиною 8 см. У нижній частині печі три стінки сходяться в один верхній черинь, а четверта є продовженням нижнього череня. Верхній черинь також був двічі підмазаний глиною. На думку В. Д. Барана, спочатку була побудована піч, черинь якої залягав на 9 см нижче рівня долівки житла. Потім піч була перебудована і черинь влаштовано на 5 см вище цього рівня. Крім того піч двічі ремонтувалася.	Баран, 1963, с. 353–355; 1972, с. 210–212, рис. 3
		Разом із ремонтами печі відбулося перепланування внутрішнього простору самого житла. Зокрема, виведені із функціонування дві ями (Б, Ж) біля Сх. стінки і в Пн.-Сх. куті. Заповнення ям зверху, на рівні долівки, підмазали глиною. Натомість продовжували використовувати або викопали яму А біля Пд.-Сх. кута	
	9	двічі ремонтувана, оскільки в ній виявлено три черені, які сходились у спільні стінки, що мали товщину 8 см. Нижній черинь заглиблений в долівку на 10–18 см, між ним і середнім черенем був шар глини товщиною 7 см, а верхній черинь від середнього був відділений прошарком попелу товщиною 1–2 см	Баран, 1963, с. 353–355; 1972, с. 213
	10	два черені, об'єднані в спільні стінки. Під верхнім черенем, який залягав на 4–5 см вище долівки, знаходився більш ранній черинь, дещо заглиблений в материк; черені розділяв прошарок глини товщиною до 5 см.	Баран, 1963, с. 353–355; 1972, с. 214
	31	два черені, які перекривали один одного і подвійні стінки печі. Черені розділені прошарком попелу товщиною	Баран, 1972, с. 222,

		приблизно до 3 см, а між стінками – шар буруватої глини до 17 см	рис. 9
Ріпнів I	7	два черені, при цьому верхній знаходився приблизно на рівні долівки. Простір між черенями був заповнений шаром жовтої глини товщиною до 16 см	Аулих, 1963, с. 369; Баран, 1972, с. 207
Зимне IV	23	не менше трьох разів здійснювалося підмазування череня печі, тому нижній рівень череня знаходився на висоті 7 см над основою стінок, а верхній – на висоті вже 20 см	Гавришук, 1998, с. 175, 177
	19a	Наземна піч – підмазування череня, пов'язане з ремонтом	
	19	рівні долівки пов'язані з однією і тією ж піччю	Гавришук, 1998, с. 190
	4a	керамічний матеріал з двох рівнів долівки є хронологічно однорідним	
Підріжжя	5/68, 6/68	поряд із печами виявлені скупчення глини (у житлі 5 – діаметром 0,6 м, товщиною до 0,2 м), які очевидно були підготовлені для підмазування опалювальних споруд	Русанова, 1973, с. 44
VIII–X/XI ст.			
Дубно	2	Три будівельні горизонти: 1) долівка влаштована на материку – вимощена тонким (2–3 см) шаром жовто-брунатної глини; розвал глинобитної печі у північно-східному куті – компактне скупчення великих шматків печини; 2) долівка підсипана шаром брунатної землі (8-20 см), у якому трапляються уламки череня і каменю-пісковіку, зверху насипаний шар чорнозему (3-8 см), а на нього – пласт жовто-брунатної глини (долівка 2-го горизонту); піч глинобитна (укріплена камінням) у південно-східному куті – залишки у вигляді великих шматків печини, поодиноких дрібних каменів пісковіку, окремих уламків череня, скупчення попелу і вугликів; 3) піч 2-го горизонту повністю розібрана і розкидана по долівці, котлован повністю засипали шаром утрамбованої мішаної землі (20-30 см) з численними уламками печини і каменів пісковіку, яку зверху перекрили світло-жовтою утрамбованою глиною (долівка 3-го горизонту); залишки печі-кам'янки, скріпленої глиною, займали північно-західну частину котловану.	Гупало, 2013, с. 450–452
Рашків I	47	два черені. Ранній, перекритий пізніше каменями, мав розміри 0,35×0,46 м і виходив на південь. Другий черинь, розмірами 0,6×0,65 м, виходив на схід.	Баран Я., 2004, с. 71
	68	дві печі. На думку Я. В. Барана, спочатку споруджена піч № 1 орієнтована устям на південь. Потім до неї з південної сторони прибудована піч № 2, тому піч № 1 перебудували з орієнтацією устя на захід. Водночас і саме житло було поглиблене на 0,25 м (тому черинь печі № 2 знаходиться нижче рівня череня печі № 1), а в одній з його стінок було влаштовано куполоподібну (нішоподібну) глиняну піч.	Баран Я., 2004, с. 77
Муравиця	1a	в одній зі стінок простежено ямки чотирикутних в плані кілків, які вбиті під час ремонту печі, сліди якого простежені з внутрішнього боку двох стінок у вигляді підмазаного шару глини	Прищеп, Нікольченко, 2001, с. 12
	1б	черинь мав два шари добре випаленої глини	
Пересопниця	9	яма (0,4×0,6 м, глибиною 0,25 м) навпроти устя печі (оберненого до середини котловану), яку Б. А. Прищеп пов'язує з ремонтом печі, оскільки вона була заповнена шматками печини і дрібними камінцями, а поряд знаходилася ямка (глибиною 0,1 м), інтерпретована як стовпова	Прищеп, 2010б, с. 278, 279, рис. 4
	23	в долівці виявлено сім овальних та округлих ям розмірами від 0,25×0,5 (23/6) до 0,9×0,75 м (23/4), завглибшки 0,1–0,35 м. Чотири з них розташовані у центральній частині долівки та ліворуч від печі і пов'язуються Б. А. Прищепою з ремонтом печі (для вибирання глини), на що вказує наявність у їх заповненні шматків печини.	Прищеп, 2010б, с. 282, 283; рис. 6
Стільсько	2 (сад. 2)	два рівні долівки і рештки печей-кам'янок на кожному з цих рівнів	Филипчук, 1995, с. 225, 226
Хрінники	17	простежені сліди ремонту	Козак, Прищеп,

	23	піч спочатку мала товщину стінок 0,2 м, потім тильну стінку засипали землею і побудували нові товстіші	<i>Шкоропад, 2004, с. 202, 203; рис. 9/VI, 14/VI</i>
	34	більш ранню піч замурували, а її рештки стали тильною частиною пізнішої печі	
	97	на 0,15-0,2 м вище від нижнього рівня долівки – підсипка зі суглинку, завтовшки до 0,05-0,07 м, яка, в т.ч., перекривала господарські ями нижнього рівня; два етапи функціонування череня: перший був зруйнований, під час ремонту тильну і бічну стінки паливної камери заповнили материковою глиною, зменшивши розміри череня.	<i>Козак, 2012, с. 224-225; Козак, Прищеп, 2012, с. 58</i>
Чорнівка I	12	на думку В. Войнаровського, до 1-ої фази функціонування житла належали: 1) материковий останець від північного (напільного) кута вздовж північно-східної (напільної) стіни до печі (ширина — 0,25 м, висота 0,09 м); у двох місцях останець надрізають півкруги від стовпів, ямки від яких виразно простежені в долівці; 2) овальна, звужена посередині (8-подібна) господарська яма (розміри 3×2 м, глибина 0,2-0,4 м) з похилими стінками, рівним дном, яке на 3-5 см вкрите вугіллям і попелом, великий фрагмент дна ліпного горщика. Над цим прошарком — глиняна засипка материкового кольору, товщиною 0,25-0,35 м. Яма займала всю східну частину житла, на її місці побудована піч	<i>Войнаровський, 2007, с. 34, рис. 17</i>

Таблиця 27. Нішоподібні печі.

Пам'ятка	Житло	К-сть печей	Стіна	Посередині/ ближче до кута	Розміри, м	Примітки
Кінець IV – перша половина V ст.						
Бакота I	22	1	NE	посередині	1,4×1,1	Інтерпретована як «вогнище за межами котловану». Устя виходило всередину житла. Стінки і долівка житла були вимощені камінням, а посередині долівки знаходилася кам'яна площадка. Залізні шлаки.
	23	1		SE кут	1,3×1,1	Інтерпретована як «вогнище за межами котловану». Посередині долівки житла розміщене ще одне вогнище, вимощене камінням. Залізні шлаки.
Лука-Каветчинська	7	1	NW		1,15	Північно-західна (причілкова) стіна, устям – в приміщення. Форма округла, висота 0,3 м від череня до склепіння. Перед устям (шириною 0,6 м) – невеликий «поріг», який переходив у підмазаний сильно випалений черінь. Склепіння не мало слідів підмазування. Біля устя печі знаходилася невелика площадка (розміром 2,0×0,5 м і висотою 0,1 м над рівнем долівки), на якій лежав товстий шар попелу. Над устям печі, вздовж північно-західної стіни – материковий виступ шириною 0,25 м і висотою 0,3 м від рівня долівки. Отвору для виходу диму у таких печах не було і він виходив всередину житла. Побутова піч-кам'янка (у східному куті) обернена устям до центру споруди, в бік устя нішоподібної печі.
Друга половина V – VII ст.						
Бакота I	2	1	NE	ближче до N кута	1,2	Інтерпретована авторами як «вогнище за межами котловану». Влаштована у стіні котловану, суміжній зі стіною, біля якої розташована піч-кам'янка, ближче до північного кута; устям вона виходила в житло, до невеликого материкового останця [Винокур, Горішній, 1994, с. 321; рис. 62]
Глибоке	21	1	Ч	ближче до Пк	1,5×1	Гончарний горн двоярусної конструкції, черінь на рівні долівки житла, устя печі-горна дещо виступає всередину житла. Збереглася паливна камера, зруйнований решітчастий черінь випалювальної камери і нижня частина купола. В камері простежені сліди 3-х опорних глинобитних стовпів діаметром 0,1 м (на відстані 0,3 м один від одного), які підтримували решітчастий черінь обпалювальної камери. Решітка (товщина 0,2 м) виготовлена з глини з додаванням соломи і полови; у решітці 11 отворів і сліди від плах дерев'яного каркасу [Вакуленко, 1974, с. 246, рис. 2].
Лука-Каветчинська	14	1	NW		1,75	Форма – овальна, висота паливної камери – 0,35 м. Черінь (товщиною 5–10 см) підмазаний глиною і сильно випалений, устя печі виходило всередину житла, перед устям знаходився невисокий «поріг» (висотою 5 см) і материковий майданчик (шириною 0,9 м і висотою 5 см над рівнем долівки), підмазаний глиною [Вакуленко, Приходнюк, 1984, с. 59, 79].
Ріпнів II	31	3	Е (1, 2), N (3)	1: ближче до кута; 2: посередині;	1: 1,4×1,4; 2: 1,52×1,57 3: 1,5×1,6	Дві печі на Е борті мали устя з виходом у споруду (устя печі 1 виходило у спеціальну нішу, влаштовану у стіні котловану), третя (на північному борті) замкнута з усіх боків (очевидно завантажувалася зверху через купол). Стінки і

				3: ближче до кута		черені печей обмазані глиною і сильно випалені; черені викладені уламками посуду, товщина черенів 3–6 см, стінок – 4–8 см. Стінки збереглися на висоту 0,14–0,22 м від рівня череня, слідів дерев'яного каркасу не простежено. Устя печей мали ширину 0,44 (піч 1) і 0,50 м (піч 2). Печі заповненні попелястим гумусом, перемішаним зі шматками залізних шлаків, вугликів, глиняної обмазки (рештками купола) і криці. Печі становили єдиний виробничо-побутовий комплекс із глиняною піччю в куті житла, в якій також виявлені залізні шлаки і криця [Баран, 1972, с. 28–29, 222–223; рис. 9].
VIII–X/XI ст.						
Городок, ур. Пасовище	10	4			1,1-1,2	округлі в плані; товщина черенів 1,5–2,5 см, черинь печі № 3 – 1 см. Піч № 2 перебудовували, збільшивши її розміри. Біля західної стіни будівлі, на всю її довжину – прилавок, шириною 0,2–0,6 м і висотою 0,1–0,12 м від рівня долівки. Це житло, найбільше на поселенні, трактоване як житло-пекарня [Козак, Оприск, Шкоропад, 1999, с. 108, рис. 41].
	16	1			0,8	
Луцьк (Гнідава)		1–3			1,35–1,4	у чотирьох спорудах площею 2,5–7 м ² , переважно з нерегулярними формами котлованів. У них виявлені 1–3 печі, влаштовані в стінках, на висоті до 0,5 м над рівнем долівки. Черені часто вимощені уламками кераміки та кісток тварин та зі слідами ремонтів у вигляді кількох рівнів череня [Кучера, 1975, с. 100, 101; рис. 2]
Монастирок	43	1	Н	посередині	1,1	заглиблена в материк на 0,3 м (0,2 м над рівнем долівки житла), стінки прокалені на товщину 5–7 см, у заповненні – шматки перепаленої глини від купола. Черинь в основі викладений камінням, підмазаний глиною. З цією піччю очевидно пов'язані дві великі господарські ями біля печі і стовпова ямка перед її устям [Максимов, Петрашенко, 1988, с. 37, рис. 30, I].
	4-3Г	1	Н	посередині	1,4×1,6	устя шириною 0,6 м, стінки добре випалені, зафіксовано три рівні череня (інтерпретовані як сліди ремонтів), верхній з них викладений камінням і підмазаний глиною [Максимов, Петрашенко, 1988, с. 56, рис. 51, I].
Муравиця	3	1	Е	ближче до NE кута	1,2	висота 0,1 м над рівнем долівки. Побутової печі не виявлено, але вона могла знаходитися в зруйнованій частині споруди. Перед устям печі (на відстані 0,5 м) виявлена передпічна яма (0,4×0,45×0,25 м), заповнена деревним вугіллям і печиною [Прищеп, Нікольченко, 2001, с. 16, рис. 8, I].
	10	1	Ч	біля «красного» кута	1,2	побутова піч розташована у протилежному по діагоналі куті, напрям устя – в бік нішоподібної; черинь вимощений камінцями і керамікою, вимощений шаром глини товщиною 2–4 см. У комплекс із піччю входила передпічна яма прямокутної форми (2×1,8 м, глибина 0,5 м), яка з двох боків (в т.ч. перед устям печі) мала «приступку» (шириною 0,3–0,5 м і висотою 0,2 м). Можливо до цього ж комплексу входила розташована у суміжній стіні (біля кута) ніша, інтерпретована дослідниками пам'ятки як вхідна сходишка [Прищеп, Нікольченко, 2001, с. 25; рис. 16].
Рашків I	31	1	Пп	біля передпічного кута	1,37×1,42	овальна в плані; стінки товщиною 0,03 м, збережена висота 0,18 м від рівня череня; черинь підмащений глиною, сильно обпалений, на рівні 0,1 м над рівнем долівки;

						ширина устя 0,52 м; заповнення – темний гумусований ґрунт зі шматками обпаленої глини із розвалу купола і попелом [Баран Я., 2004, с. 67, рис. 24]
	68	1	Ч	посередині стіни	1,1–1,2	поєднана з двома побутовими печами; черінь на рівні 0,22 м над рівнем долівки; ширина устя 0,2 м, висота стінок 0,4–0,45 м, товщина череня 0,03–0,05 м; між печами, посеред долівки – велика господарська яма [Баран Я., 2004, с. 77, рис. 32]
	75	1	Н	біля запічного кута	0,8×1,15	у стінці за піччю, за 0,7 м від запічного кута; овальна в плані; на висоті 0,7 м від рівня долівки; ширина устя 0,52 м, висота стінок 0,3 м, товщина череня 0,02–0,03 м; на долівці перед устям – шар попелу [Баран Я., 2004, с. 80, рис. 33]
	79	2	Пч+Нк	у напільному куті	3)0,8×0,8 4)0,9×1,34	поєднані з двома побутовими печами: одна з печей у куті, друга – тильною стінкою до причілкової стіни, ближче до красного кута; житло мало найбільшу на поселенні площу 30,36 м² [Баран Я., 2004, с. 81]; піч №3: форма підковоподібна, врізана в причілкову стіну, біля напільного кута, на висоті 0,4 м над долівкою, стінки обпалені, збереглися на висоту 0,15–0,18 м (загальна висота стінок печі 0,3 м), ширина устя 0,75 м піч №4: форма округла, піч врізана в стіну господарської ями «А» у напільному куті; стінки обпалені, збережена висота 0,1–0,15 м (загальна висота стінок 0,35 м, висота нижнього краю склепіння 0,25 м); ширина устя 0,8 м
Рівне, вул. Шкільна, 69	2	2	Н+Пп	по обидва боки запічного кута		можливо використовувалися до побудови печі-кам'янки, яка закривала їхні устя [Прищеп, 2008, с. 156, 157; рис. 6].
	4	1	Пп	біля передпічного кута	0,9×1,1	висота склепіння – 0,4 м [Прищеп, 2008, с. 156, 157; рис. 6].
Хрінники	10	1	Пч	впритул до напільного кута	0,5×0,9	черінь підмазаний глиною завтовшки до 1,5 см; форма котловану – неправильний чотирикутник [Козак, Прищеп, Шкоропад, 2004, с. 202; рис. 4/VI].
	91	1	Ч	посередині	1,4×1,2	черінь на 0,1 м нижче рівня долівки; устя печі виходило до припічного майданчика, розмірами 1,7×1,6 м, заглибленого щодо долівки на 0,35 м; висота паливної камери — 0,6 м. [Козак, 2012, с. 220-221, рис. 61, фото 68; Козак, Прищеп, 2012, с. 59]

Таблиця 28. Вогнища.

Пам'ятка, житло	Параметри, м	Локалізація та співвідношення з іншими елементами інтер'єру	Конструкція	Література
Кінець IV – перша половина V ст.				
Бакота I (33, 36, 58, 63, 76, 82)	0,6–0,8 ж. 58:1,0×1,5	три вогнища – під чільною стіною (двічі посередині стіни і один раз – в куті), ще два – посередині причілкової стіни; у спорудах без печей – в центральній (ж. 23) чи північно-східній (ж. 82) частинах долівок	переважно на рівні долівки, добре випалені, ж. 23 – обкладене камінням; ж. 36 – обидва вогнища вимощені камінням; ж. 58 – на земляній підсипці з кам'яним мощенням	<i>Винокур, Горішній</i> , 1994, с. 312–320; рис. 45; 48; 51; 54; 59
Лука-Каветчинська (25, 29)	0,6; 1,0	ж. 25: в передньому куті від печі	овальні в плані, з великим діаметром (припускають, що їх використовували для обслуговування великогабаритних посудин, які не поміщались на побутових печах)	<i>Приходнюк</i> , 1975, с. 18; <i>Вакуленко, Приходнюк</i> , 1984, с. 59, 81, 82
Рудники	0,7×1,3	посередині південно-східної (чільної) стіни	випалена до червоного кольору долівка (товщиною 2,5 см) Його наявність можливо пов'язана із певними виробничими функціями споруди, оскільки в її заповненні знайдені шматки залізних шлаків і залізна наковальня	<i>Цигилик</i> , 1997, с. 104; рис. 1, 3
Сокіл (20)		за 1,3 м від північно-західної стіни	житло досліджене неповністю; скупчення перепаленого каміння без череня, вуглики і дрібні шматки обпаленої глини. Зважаючи на особливості цієї конструкції, вогнищем його вважають умовно	<i>Вакуленко, Приходнюк</i> , 1984, с. 6, 8, 32
Теремці (2)	0,5×0,5	центральна частина долівки		<i>Баран</i> , 2008, с. 27; табл. II
Друга половина V–VII ст.				
Бакота I (4)		північний (напільний) кут	черинь на рівні долівки	<i>Приходнюк</i> , 1975, с. 84, табл. XXIII
Бовшів II (6)	0,4×0,4	приблизно посередині північної стіни	кам'яна плита, що лежала на долівці; на черені були залишки попелу і вугликів, а поряд – роздавлений горщик	<i>Баран</i> , 1972, с. 150, 153
Бовшів II (7a)	1,2×1,25	західний кут	підмазаний глиною черинь; форма близька до округлої; на вогнищі був прошарок попелу і уламки ліпного посуду	
Глибоке (8)	0,7×0,4	західний (напільний) кут; у суміжному північному (запівному) куті – піч-кам'янка	черинь (можливо, від старої печі) на материковому останці, висотою 8 см; довга вісь череня вздовж напільної стіни, в бік печі-кам'янки	<i>Вакуленко</i> , 1974, с. 243, рис. 2
Городок-на-Сотричі (1, 7, 13, 14, 17, 21, 25)		майже всі розташовані поряд (іноді впритул) з піччю		<i>Приходнюк</i> , 1975, с. 18, 93, 95; табл. XII, 8; XV, 1

Городок-на-Смотричі (19)	1,0×1,2	біля південно-західної стінки посередині споруди, поряд із вогнищем, розташована велика яма діаметром 1,5 м та глибиною 0,2 м	викладене дрібним камінням	
Городок-на-Смотричі (26)		північно-східний кут у центрі споруди викопана яма діаметром 1,5 м і глибиною 0,3 м	неправильної форми, викладене з дрібного каміння на рівні долівки; біля вогнища і в ямі виявлено значну кількість кераміки і кісток тварин, виробів із заліза	
Зелений Гай (1)	0,45×0,53	східний кут	черінь підмазаний глиною, обпалений до червоного кольору; форма овальна, черінь лінзоподібно заглиблювався в долівку; можливо зруйнована піч-кам'янка, на що вказують розташування в куті, параметри череня (типові для печей), стовпова ямка в куті (поряд із «вогнищем»)	Баран, 1972, с. 171, рис. 49
Зимне IV (4a/1)		північно-західна частина долівки	черінь у вигляді обпаленої плями; встановити, чи це вогнище, чи рештки печі не видається можливим, хоча наявність скупчень печини у північній і східній частинах долівки опосередковано вказує на можливість функціонування в споруді глинобитної печі	Гавригун, 1993, с. 101, рис. 3
Кодин II (33)			два вогнища з черенями на рівні і нижче рівня долівки	Русанова, Тимошук, 1984, с. 45
Устя (5)		центральна частина долівки	кам'яна вимостка (2×2 м), зроблена з рваного плитняка та круглої гальки. На цій основі лежало вісім великих плоских каменів, верхня площа яких сильно обпалена	Приходнюк, 1975, с. 107–108; табл. XIX, 1; XX, 1, 6
Устя (6)	0,8×1,0	північно-східний кут (як і печі в 4 житлах з цього ж поселення)	глинобитне вогнище (?)	
Устя (7)	1,0×1,7	північно-західний кут	викладене з дрібного плоского каміння	
VIII–X/XI ст.				
Бакота I (3a)	1,1×1,0	північний кут	на земляній підсипці і обмазане глиною	Винокур, Горішній, 1994, с. 328
Перебиківці II (2)		південно-західний кут	викладене з каміння	Раппопорт, 1975, с. 19
Рашків I (77)	0,7×1,18	південно-східний кут, на борту котловану	шар сильно випалених каменів	Баран Я., 2004, с. 80
Рашків I (80)	1,1×1,2	посередині північно-східної стіни, на відстані 0,44 м від неї	на невисокому материковому останці	Баран Я., 2004, с. 81
Чорнівка I (10)	0,54×0,48	посередині північно-східної (напільної) стіни); поряд у куті – залишки печі-кам'янки (на місці господарської ями (?))	овальна коричнева пляма обгорілої глини; інтерпретована, як залишки череня розібраної печі	Войнаровський, 2007, с. 29, рис. 15

Таблиця 29.1. Міри довжини у будівничих доби Русі (за Б. О. Рибаківим)

Види сажнів	Міра, см	Долі сажнів			
		1/2	1/4 лікоть	1/8 п'ядь	1/16
Простий, прямий	152,76	76,38	38,18	19	9,5
Мірний, маховий	176,4	88,2	44,1	22	11
«Морський»	183	91,5	45,7	22,8	11,4
«Трубний»	187	93,5	46,7	23,3	11,6
«Сажень без чети»	197,2	98,6	49,6	24,8	12,4
Косий, казенний	216	108	54	27	13,5
Великий, косий	249,46	124,73	62,36	31,18	15,6

Таблиця 29.2. Міри довжини у будівничих Бойківщини і Полісся (за Р. Радовичем)

Бойківщина	Міри			
	Сяг, сяга, сонг (сажень)	Відстань між кінчиками середніх пальців відведених в боки рук	≈200 см	
Полісся	сажень	між кінчиками середніх пальців відведених в боки рук	176 см	= мірний, маховий сажень у Русі (=176,4 см)
	Стус, косий сажень	Від землі до кінчика середнього пальця втягнутої вверху руки	216 см	= Косий, казенний сажень у Русі (=216 см)

Таблиця 30. Розрахунки висоти житла в історіографії.

Характеристика	Показники	Література
Загальна висота (від долівки до гребеня даху)	до/близько 3 м	Баран, 1990, с. 222; Михайлина, 2007, с. 76; Вакуленко, Приходнюк, 1984, с. 48–54
	3,1–3,4 м	Петрашенко, 2005, с. 123
	3–3,5 м	Баран, 1988, с. 42 (рис. 17–19), 104–105 (табл. XIII)
	3,5 м	Podwińska, 19786, s. 215
	близько 4 м (за відсутності стелі)	Козюба, 1998, с. 36
Висота стін житлового приміщення (від долівки до верхнього вінця/обв'язки каркасу)	не менше 1,7–1,9 м (Монастирок; за системи опалення жител «по-чорному»)	Максимов, Петрашенко, 1988, с. 82–83
	8–10 вінців (ж. 3 з Глевахи, київська культура, зруб піднімався над денною поверхнею на 1 м)	Терпиловський, 2005, с. 94–96; рис. 2.8–12
	1,8–2,1 м (у зрубних житлах XIII–XIV ст. з Берестя, в деяких із яких збереглося 10–12 вінців)	Лысенко, 1985, с. 178; Прищеп, 2010а, с. 231
	1,75–2,2 м	Филипчук, 1995, с. 230
	2,1–2,3 м (Накло, Польща – у житлах другої половини XI ст., де збереглося 10 вінців зрубу)	Podwińska, 19786, s. 215
	приблизно 2,5 м	Козюба, 1998, с. 36; Козак, Терпиловський, 2000, с. 167
	2,5 м (сп. 13 з північно-східного пригорода Звенигорода, XII ст.)	Гупало, 2014, с. 373
	1,5 м (за відсутності стелі)	Приходнюк, 1971, с. 34, рис. 6; Приходнюк, 1975, с. 21–24; Вакуленко, Приходнюк, 1984, с. 48–54
Висота наземної частини зрубу (від денної поверхні до верхнього вінця/обв'язки каркасу)	близько 1 м (за відсутності стелі)	Приходнюк, 1975, с. 23–24
	5–6 вінців (близько 1 м; житло київської культури з Кирієвки I зі стінами за межами котловану)	Терпиловський, 2005, с. 94–96; рис. 2.8–12
	1,4 м	Козюба, 1998, с. 36
	близько 2 м	Баран, 1990, с. 222; 1988, с. 42 (рис. 17–19), 104–105 (табл. XIII)
	2,3–2,6 м (при висоті материкових стін 0,7–0,9 м)	Петрашенко, 2005, с. 123
	1,5–1,8 м (висота стін житла у зворотній залежності від їх довжини – чим довша стіна, тим менша її висота. При середній довжині стін 3,0–3,2 м)	Михайлина, 2007, с. 76

Таблиця 31. Типи планіграфії поселень другої половини I тисячоліття н. е. (за М. А. Филипчуком, 2012).

Тип планіграфії	Ознаки	Пам'ятки	Топографія	Хронологія
I	житла групуються поряд з ямами господарського призначення	Рашків III, Кодин I–II, Незвисько	«низинна» група	V–IX ст.
II	житла розташовані невеликими групами, по 3–5 у кожній, групи жител, як і в типі I, розташовані навколо забудованих чи незабудованих господарськими об'єктами громадських майданчиків, але при цьому окремі господарсько-виробничі ями знаходяться в безпосередній близькості до тієї чи іншої групи	Буківна	«низинна» і «височинна» групи	IX – початок X ст. зі середини/кінця X ст.
III	житла-западини ланцюгом тягнуться вздовж схилів, дещо відокремлено від основної забудови поселення	Чорнівка II, Грозинці, Магала	«височинна» група	
IV	значна щільність забудови житлами у поєднанні з будівлями ремісників, кількість яких перевищує потреби навколишнього населення	Добринівці, Ревне-Царина, Чорнівка II		
V	житлові і господарські будівлі розташовані на невеликих за площею, топографічно відокремлених, мисових підвищеннях, утворюючи двори	Стільсько-Затінок, Коростувата III, Садгора, Ревно		

Таблиця 32. Розміри колод зрубів середньовічних жител.

Пам'ятка	Хронологія	Товщина колод зрубу, см	Література
Глеваха (ж. 3)	київська культура	15–20	<i>Терпиловський</i> , 2005, с. 94–96
Киріївка I		8–13	
Поділля	V–VII ст.	18–20	<i>Приходнюк</i> , 1975, с. 23–24
Україна (де збереглися 3–13 вінців зрубу, у т.ч. ж. 13 із Волинцева)	VIII–IX ст.	25–30	<i>Юренко</i> , 1984, с. 37, рис. 5, 6; <i>Смиленко, Юренко</i> , 1990, с. 270
Польща	Раннє середньовіччя	≈ 20–30	<i>Podwińska</i> , 19786, s. 212
Київ, Новгород	Київська Русь	16–25	<i>Раппопорт, Колчин, Борисевич</i> , 1985, с. 139, 145, 147; <i>Козюба</i> , 1998, с. 36
Берестя	XIII–XIV ст.	14–17	<i>Лысенко</i> , 1985, с. 178

Таблиця 33. Елементи вхідних комплексів.

Пам'ятка	Житло	Елементи				Опис	Література
		Коридор	Ніша	Сходишки	Стовпові ямки		
Кінець IV – перша половина V ст.							
Березець	1				+	дві стовпові ямки, діаметром 0,25 м і глибиною 0,15 м, в районі передпічного кута. Одна з них знаходиться в самому куті і підбоєм заходить в стіну котловану, друга розташована за 0,30 м від попередньої, під припічною стіною	Цигилик, 1997, с. 105, рис. 1, 2
Лука-Каветчинська	7		+	+		у чільній стіні, материкова сходишка висотою 0,2 м	Вакуленко, Приходнюк, 1984, с. 54
Сокіл	9		+			овальний виступ у стіні навпроти печі (по діагоналі від неї	Вакуленко, Приходнюк, 1984, с. 30, рис. 5, 1
Теремці	5				+	дві спарені ямки у передпічному куті	Баран, 2008, с. 28
	11		+		+	прямокутна «виїмка» висотою 0,1 м над рівнем долівки, навпроти устя печі, у південно-західній (чільній) стіні, біля південного (передпічного) кута. Ймовірно, до вхідного комплексу належала також округла в плані ямка, розташована біля згаданої сходишки	Баран, 2008, с. 30; табл. IX
	14				+	ямка під чільною стіною (неподалік кута) навпроти устя печі	Баран, 2008, с. 28; табл. III
	16		+			півовальна ніша (0,86×0,40 м), на рівні 0,1 м над долівкою у північно-західній (причілковій) стіні, за 0,5 м від західного кута (покуті), хоча зважаючи на її розташування поряд з «лежанкою», вона могла входити з нею у єдиний виробничий комплекс	Баран, 2008а, с. 32; рис. 6
	22				+	дві спарені ямки посередині чільної стіни (до них оберене устя печі)	Баран, 2008, с. 28; табл. XIa
	23, 24, 25, 27				+	округлі ямки діаметром 0,25–0,30 м і глибиною 0,12–0,25 м, під чільними стінами навпроти устя печей; у житлах 25, 27 устя обернені до центрів споруд, в бік ямок посередині чільної стіни	Баран, 2008, табл. XX, XXIII
Черепин	8		+			ніша в південній (чільній) стіні, ближче до передпічного кута. Напрям устя печі дещо зміщений до центру споруди, в бік ніші	Баран, 1961, с. 34, рис. 11
друга половина V–VII ст.							
Бернашівка	1				+	дві стовпові ямки під чільною стіною, у красному куті	Баран, Винокур, Журко, 1982, с. 93, рис. 5
Буки				+			
Глибоке	25				+	дві стовпові ямки (0,7 м одна від одної) у передпічному куті, навпроти устя печі, між кутовою і серединною ямками чільної стіни	Вакуленко, 1974, с. 248, рис. 2
Гореча II	21			+		прямокутник шириною 0,9 м у чільній стіні	Тимошук, 1976, с. 150
Городок-на-	1		+			у західній стіні, в красному куті	Приходнюк, 1975, с. 89,

Смотричі	2		+			вхідний прямок зі сходиною у західній (чільній) стіні, навпроти устя печі. Сходінка вимощена невеликим пласким камінням)	91, 92; табл. II, I; VIII, I
	8		+			у північній (очевидно, чільній) стіні, ближче до північно-східного кута. Ширина прямока – 0,8 м, вимощена камінням, висота над рівнем долівки 8 см	
	13		+			прямокутний прямокутник 0,9 м, у західній (чільній) стіні, ближче до північно-західного (передпінного) кута. Сходінка на висоті 0,3 м над рівнем долівки	
	14		+			ніша шириною 0,9 м; у західній (напільній) стіні, ближче до південно-західного (напільного) кута; біля ніші лежав великий камінь	Приходнюк, 1975, с. 92, табл. IX
Кодин II	30					дві стовпові ямки (глибиною 0,15 м) у передпінному куті, поряд із кутовою стовповою ямкою	Русанова, Тимошук, 1984, табл. 6, 2
Лука-Каветчинська	3, 6, 8		+			чотири- або трикутні у плані ніші-прямки, які викопували переважно у чільній (навпроти печі) стіні (крім житла 8 – у припінній, але автори досліджень висловили сумнів щодо функції цієї ніші як входу, оскільки він мав ширину 0,2 м і був прокопаний до рівня долівки). Вони мали ширину 0,8–1,0 м і виступали за межі котлованів на 0,2–0,4 м. Прямки на висоті близько 0,2–0,3 м від рівня долівки мали по одній материковій сходиці	Вакуленко, Приходнюк, 1984, с. 54, 55, 76, 77; рис.22, I; 24, I; 25, I
Муравиця	9			+		прямокутна ніша-сходінка розмірами 0,5×0,6 м і висотою 0,1 м над рівнем долівки; посередині східної (причількової) стіни	Прищеп, Нікольченко, 2001, с. 11, рис. 6
Підріжжя	5/68			+		частко зруйнована сходінка, ширина 1,4 м, посередині південно-східної (чільної) стіни	Русанова, 1973, с. 44; Козак, 2007, с. 470, рис. 3
	7/71	+				гакоподібна в плані ніша, розташована посередині східної (причількової) стіни (ширина 1–1,5 м, довжина 3 м)	Козак, 2007, с. 477, рис. 12
Пригородок	1			+	+	дві сходинок шириною 0,9 м, вирізані посередині північної (чільної) стіни; поряд з ним, в долівці житла, розташована стовпова ямка	Приходнюк, 1975, с. 104, табл. XXVII, I
Рашків II	5, 22				+	дві стовпові ямки в районі передпінного кута. В. Д. Баран припускає, що ці ямки викопані вже в процесі функціонування споруди і пов'язані із її ремонтом	Баран, 1988, с. 83 (табл. I), 94 (табл. VI)
Рашків III	7			+			
	27, 38, 40, 66				+	поодинокі стовпові ямки у передпінній частині; ж. 27: 0,2 м/0,13 м, на деякій відстані від кута, ж. 38: 0,26 м/0,16 м, ж. 40: 0,18 м/0,15 м, на деякій відстані від кута, ж. 66: 0,15 м/0,10 м, на відстані 0,3 м від стіни. В. Д. Баран пов'язує з опорними стовпами, які використовували в процесі можливого ремонту конструкції житла	Баран, 1988, с. 96 (табл. VIII), 100 (табл. X), 101 (табл. XI), 111 (табл. XVI)
	46					трапецієподібна в плані ніша (шириною 1 м), у чільній стіні	Баран, 1988, с. 103,

							табл. XII
	59, 61, 62			+		у чільних стінах, прямокутні чи овальні приямки, шириною 0,6–1,1 м, які виступають за межі котловану на 0,2–0,4 м; вкопані в материк до рівня долівки	<i>Баран</i> , 1988, с. 38, 103 (табл. XII), 108
	60, 63				+	посередині чільної стіни розташовані поряд по дві спарені ямки (в першому випадку їхня спільна вісь знаходиться перпендикулярно до стіни котловану, в другому – паралельно) діаметром 0,15–0,24 м і глибиною 0,06–0,30 м. У ж. 60 могли призначатися для зберігання посуду (у передпічному куті збереглися рештки розібраної печі)	<i>Баран</i> , 1988, с. 108, табл. XV; 110, табл. XVI
	66				+		
VIII–X/XI ст.							
Біла	2				+	дві стовпові ямки – одна серединна, друга між нею і кутовою; чільна стіна	<i>Михайлина</i> , 2007, с. 103; рис. 47, 6
Білів	1					яма, що прилягала до північно-західного кута (навпроти печі) споруди	<i>Раппопорт</i> , 1975, с. 53
Буківна	2, 3, 25			+		одна/дві сходинок, вирізані в материкових стінах; у чільній стіні: в центральній її частині (ж. 2, 25) чи по діагоналі від печі (ж. 3). Ширина – 1 м	<i>Томенчук</i> , <i>Филипчук</i> , 2001, с. 6, 7, 10; рис. 5, 6, 11
Володимир-Волинський («Білі Береги»)					+	дві стовпові ямки – одна серединна, друга між нею і кутовою	<i>Раппопорт</i> , 1975, с. 52, рис. 11
Галич (Кринос)	4		+			невелика ніша у материковому «прилавку» навпроти устя печі	<i>Ауліх</i> , 1976, с. 124, рис. 3
	5	+		+		вхідний коридор за межами лінії стін котловану, шириною 1,35 м і довжиною 0,5 м, з двома сходами (чітко фіксує лівобічне розташування печі); навпроти устя печі	
	10		+			невелика ніша у материковій міжстінній забутовці, навпроти устя печі	
Городок, ур. Пасовище	13			+		сходинка (розмірами 0,86×0,40 м і висотою 0,2 м від долівки житла) посередині південної стіни; піч знаходилася в дальньому лівому від входу куті, устям обернена до сходу	<i>Козак</i> , <i>Оприк</i> , <i>Шкоропад</i> , 1999, с. 107, рис. 62
Добринівці II	15			+	+	сходинка і стовпові ямки. Сходинка розташована посередині чільної стіни, а в долівці – дві однакові ямки по краях сходинок, а між ними – дещо більша	<i>Тимошук</i> , 1976, рис. 20, 3
	19					сходинка у чільній (східній) стіні (в бік площадки городища) навпроти устя печі; суміжні будівлі 19 і 20 входили в укріплену лінію городища в Добринівцях	<i>Тимошук</i> , 1976, рис. 34
	20					у східній стіні, буд. 20 мала господарсько-виробниче призначення	

						(у ній виявлені кам'яний майданчик, вогнище і підпільна яма)	
Доброгани	1	+				заглиблення шириною 1,75 м, що починалося з південно-західної стіни, поряд з південним кутом; піч, розташована в протилежному по діагоналі куті, устям була обернена в центр житла, в бік «заглиблення»	Корчинський, Шишак, 1989, с. 26; рис. 25
Дорогобуж	11			+		три материкові сходинки, шириною і висотою 0,3 м кожна, вирізані у північно-східній (припичній) стіні котловану, в бік схилу	Прищеп, 2011, с. 46, 125, 126; рис. 28
Затурці	1	+			+	у чільній стіні, по діагоналі від печі, вхід-коридор, шириною 0,90 м і довжиною 1,75 м. Він поступово опускався від рівня давньої денної поверхні і через приступку висотою 0,50 м переходив до долівки споруди; стовпова ямка (глибиною 0,30 м, діаметром 0,32 м), розташована неподалік вхідного кута, біля виходу коридору в житло	Кучера, 1971, с. 179, 180, рис. 2, 5
	2					«коридор» довжиною 1,25 м, шириною 0,65–0,75 м і глибиною 0,55 м, влаштований у припичній стіні, біля передпичного кута. Під всією припичною стіною залишена материкова приступка висотою 0,2 м над рівнем долівки. Обидва житла із Затурців, при відмінних розташуваннях відносно устя печі, мали однаковий напрям входу – на південний схід (до напільного боку мису)	
Кодин II	40			+		сходинка, вирізана в материку, у стіні навпроти печі, довжина 0,8 м, ширина 0,3 м, глибина від верхнього рівня материка 0,1 м	Русанова, Тимошук, 1984, с. 62
	42			+	+	невеликий виступ (0,8×0,3 м), що знаходився приблизно посередині стіни навпроти печі. До вхідного комплексу можливо входив додатковий стовп, розташований поряд	Русанова, Тимошук, 1984, с. 62, табл. 8, 2
Монастирок	4				+	додаткова стовпова ямка розташована під чільною стіною, за 1 м від кутової («красного» кута), по діагоналі від лівобічної печі	Максимов, Петрашенко, 1988, с. 16, рис. 6, 2
	9				+	під чільною стіною, біля передпичного кута викопані дві ямки, розташовані по осі, перпендикулярній лінії чільної стіни (одна мала, друга – більша)	Максимов, Петрашенко, 1988, рис. 13, 1
Муравиця	7				+	ямка під чільною стіною (на деякій відстані від передпичного кута) навпроти устя печі	Прищеп, Нікольченко, 2001, рис. 12, 1
	10			+		вирізана в материку ніша (0,8×0,8 м) із дном на рівні долівки житла; у східному куті (в причілковій стіні). Можливо ця ніша мала господарське призначення, оскільки виходила до великої ями перед устям нішоподібної печі, що утруднювало б перехід до входу	Прищеп, Нікольченко, 2001, с. 23, рис. 16
Острог	15, 20				+	ямки приблизно посередині чільних стін (крім них більше стовпових ямок в житлах не виявлено)	Прищеп, Позіховський, Романчук, Чекурков, 2005, с. 264, рис. 2
Пересопниця (ур. Пастівник)	9				+	дві ямки посередині чільної (південної) стіни. Одна з них, овальної форми (0,15×0,3 м), розташована впритул до материкової стіни,	Прищеп, 2010б, с. 277, 278, 280; рис. 4; 6

						друга, сегментоподібна (0,2×0,3 м) – за 0,3 м від неї, в бік центру котловану. Ці ямки вирізняються також глибиною – 0,5 м (решта заглиблені до 0,3 м). Устя печі обернене до центру котловану, в бік ямок	
	23				+	серединна ямка під чільною стіною, глибиною 0,5 м (при глибині решти ямок 0,1–0,3 м), що, можливо, також вказує на її зв'язок із вхідною конструкцією.	
Пліснесько	4/90	+				пологий спуск, шириною 1 м, у північній (чільній) стіні	Филипчук, 1998а, с. 258
Рашків І	3				+	«розрив» між материковими прилавками-уступами, розташований навпроти устя печі. Цей «розрив» супроводжується двома стовповими ямками, які щоправда могли належати до конструкцій дерев'яного настилу, що входив у комплекс материкових уступів-прилавків	Баран Я., 2004, с. 60, рис. 21
	19, 47			+		досить великі за розмірами сходи, у чільних стінах. Їх висота в середньому 0,4–0,5 м (ж. 47 – 0,25 м). Розміри сходинок від 0,55×1,35 до 0,7×1,7 м	Баран Я., 2004, с. 48, табл. 50, 52, рис. 33
	48				+		Баран Я., 2004, с. 48
	60			+		материковий виступ (0,78×0,8 м, висота 0,24 м від рівня долівки), у північно-східному куті навпроти устя печі	Баран Я., 2004, с. 74, рис. 30
	69			+		материковий виступ (0,65×1,5 м, висота 0,4 м від рівня долівки), у куті навпроти устя печі	Баран Я., 2004, с. 77, рис. 32
	74			+		сходишка (?): частково зруйнована кам'яна кладка, у південно-західному куті, навпроти устя печі	Баран Я., 2004, с. 79
	75			+		материковий виступ-сходишка, навпроти устя печі, у південно-східному куті (1,35×0,55 м, висота від рівня долівки 0,5 м)	Баран Я., 2004, с. 80, рис. 33
	76			+		материковий уступ-сходишка у південно-східному куті (у чільній стіні), на висоті 0,6 м від рівня долівки, розмірами 0,5×1 м	Баран Я., 2004, с. 80
	78			+		уступ-сходишка у південно-східному куті, в борту котловану; його висота 0,3 м над рівнем долівки, розміри 0,7×1,7 м	Баран Я., 2004, с. 80, табл. 52
	80			+		уступ-сходишка у південно-західній стінці, ближче до західного кута. Її розміри 0,7×0,8 м, висоті 0,2 м над рівнем долівки	Баран Я., 2004, с. 81
Ревне І (селище)						дві стовпові ямки при одній зі стін	Михайлина, 2007, с. 103
Ревне ІІ	10	+				вхідний коридор, шириною 0,6 м, навпроти устя печі. У ньому виявлені шматки обмазки з відбитками лози, що можливо вказує на плетневу конструкцію стін	
Ревне ІІ (Кидрина)	1	+					
Рованці	1		+	+	+	посередині західної (чільної) стіни; напівкругла сходишка	Шкоропад, 2004, с. 366,

						(розмірами 08×0,6 м, висотою 0,1 м), продовженням якої є невелика ніша, що виступає за межі котловану, а також дві ямки (діаметром 0,2–0,4 м і глибиною 0,22–0,35 м), одна з яких викопана в сходинці, друга – перед нею	рис. 2
Сокіл	1а			+		вхідний «приямок», посередині південної стіни, шириною 0,8 м, виступав за межі котловану на 0,5 м. Він мав материкову сходинку висотою 0,2 м від рівня долівки	Вакуленко, Приходнюк, 1984, с. 94
	34			+		у північно-західній стіні (навпроти устя печі) на висоті 0,7 м від рівня долівки (шириною 0,4 м)	Вакуленко, Приходнюк, 1984, с. 98
Стільсько	1/Іб			+		три сходинки шириною 0,95 м у південно-західному куті, навпроти устя печі (лівобічне розташування)	Филипчук, 1998б, с. 88
	1/ІІ				+	слабкі сліди входу у східній (навпроти устя печі) стіні, крім того місце входу відзначалося двома додатковими стовповими ямками у долівці	Филипчук, 1998б, с. 90
Теребовля ІІ, ур. Черпало	1				+	від входу тамбурного типу збереглися сліди невеликого розриву в глиняному насипі-викиді землі з котловану та дві стовпових ямки, розміщені на відстані 1 м одна від одної	Ягодина, 2009, с. 294
Товпижин	1	+				коридор, що похило спускається з рівня давньої поверхні до підлоги житла; ширина 0,4–0,6 м і довжина не менше 1,2 м	Ткач, Погоральський, 2007, с. 158, рис. 1
Хрінники	37				+	дві ямки (кутова і розташована на деякій відстані від неї) під південною (чільною) стіною, навпроти устя печі. Діаметр ямок – 0,3–0,4 м	Козак, Прищеп, Шкоропад, 2004, с. 182; рис. 7/В
	74			+		виступ-ніша посередині чільної стіни, (1×1,4 м та глибиною 0,15 м від рівня долівки)	Козак, Прищеп, Шкоропад, 2004, с. 182; рис. 10/В
Чорнівка І	10		+	+		невелике заглиблення-ніша зі сходинкою у чільній стіні, біля передпідного кута, навпроти устя печі (розміром 0,3×0,2 м, висота 0,24 м від рівня долівки)	Войнаровський, 2007, с. 30, рис. 15
	12				+	дві стовпові ямки посередині чільної стіни (ближче до передпідного кута), навпроти устя печі	Войнаровський, 2007, с. 36, рис. 17
	16		+	+		невелика, напівкругла ніша зі сходинкою посередині причілкової (західної) стіни; інтерпретована, як можливий вхід	Войнаровський, 2007, с. 60, рис. 29
	17		+			чільна стіна, впритул до передпідного кута, навпроти устя печі; дно ніші — на рівні долівки житла	

Таблиця 34. Розрахунки чисельності сім'ї і кількості мешканців поселень.

Чисельність сім'ї		
Кількість, чол.	Література	Примітки
4	<i>Томашевский, Гавритухин, 1992, с. 19–20</i>	
5	<i>Тимошук, 1990, с. 21</i>	
4–6	<i>Ляпушкин, 1958, с. 213; Седов, 1982, с. 244</i>	
5–7	за: <i>Козюба, 2001, с. 29</i>	
6,31 чол.	<i>Козюба, 2001, с. 39</i>	
6–8	<i>Баран, 1988, с. 55</i>	У Рашкові III проживали у двох синхронних, розташованих поруч, житлах. Загалом, в одному, невеликому за площею житлі, могли жити 2–4 чол., у більшому – 4–6 чол. Отже, велика патріархальна сім'я у двох житлах складалася з 8–10 чол., у трьох – 12–15 і т.д.
Кількість мешканців селищ		
8–12, іноді до 25	<i>Томашевский, Гавритухин, 1992, с. 19–20</i>	Тетерівка
50–70	<i>Тимошук, 1990, с. 21</i>	Невелике селище (до 15 будівель)

Таблиця 35. Локалізація кераміки в житлах.

Локалізація		Пам'ятка, житло	Література
На/в печі		Теремці (ж. 1, 5, 19, 21, 23–25, 27, 28)	Баран, 2008, с. 27, 28, 33–37
		Стрілки II (ж. 4)	Цигилик, Касюхнич, Вітвіцька, 2008, с. 149
		Березець, Неслухів	Цигилик, 1997, с. 107, 108
		Рашків III (ж. 17, 24, 25, 29, 35, 39, 41, 42, 47, 54, 61, 65, 67, 68, 71, 73 (піч 2), 85, 87)	Баран, 1988, с. 91, 95–97, 99, 101–103, 106, 111–114, 119 (табл. XX, XXI)
		Бовшів II (ж. 7), Глибоке (ж. 21), Городок-на-Усті (ж. 3), Дем'янів I (ж. 1), Звиняч II (ж. 1), Зелений Гай (ж. 3, 4, 7), Зозів (ж. 3)	Баран, 1972, с. 152, 159, 163, 168, 173–174, 180, 188
		Ріпнів I (ж. 4, 7)	Захарук, Ратич, 1955, с. 42; Ауліх, 1963, с. 369
		Ріпнів II (ж. 1, 5, 6, 9, 10, 28, 29, 30, 31)	Баран, 1972, с. 209–222
		Ріпнів III (ж. 1)	
		Сокіл (ж. 18, 26, 32)	
		Лука-Каветчинська (ж. 22)	Вакуленко, Приходнюк, 1984, с. 80, 96–98
		Бакота I (ж. 20, 42)	Винокур, Горішній, 1994, с. 323, 325
		Добростани (ж. 1, 2)	Корчинський, Шишак, 1989, с. 26; Шишак, 1996, с. 82
Біля печі (*без означення точної локалізації)		Стрілки II (ж. 4)	Цигилик, Касюхнич, Вітвіцька, 2008, с. 149
		Теремці (ж. 2)	Баран, 2008, с. 27
		Зелений Гай (ж. 1, 8, 9)	Баран, 1972, с. 171, 181, 182
		Бакота I (ж. 5)	Винокур, Горішній, 1994, с. 322
		Рашків I (ж. 22 – сковорідка і 4-и горщики)	Баран Я., 2004, с. 65
		Рашків III (ж. 10, 20, 35, 44, 55, 65, 73, 89, 90, 91)	Баран, 1988, с. 89, 93, 99, 102, 106, 111, 114, 120–121
		Ріпнів II (ж. 29, 30)	Баран, 1972, с. 219, 220
		Кодин II (ж. 6, 8, 9 (в тому числі по обидва боки від устя), 12 (один горщик вкопаний біля печі)	Русанова, Тимошук, 1984, с. 54–56
		Добростани (ж. 1, 2)	Корчинський, Шишак, 1989, с. 26; Шишак, 1996, с. 82
		Гореча II (ж. 23, 25, вкопані горщики біля печей)	Тимошук, 1976, с. 150; Русанова, Тимошук, 1984, с. 30
Перед устям		Рашків III (ж. 9, 14, 22, 30, 31, 45 – уламки денець і боковин)	Баран, 1988, с. 89, 91, 94, 97, 98, 103; табл. V
		Зелений Гай (ж. 4, вверх дном)	Баран, 1972, с. 174
Праворуч від устя печі, в бік материкової (припічної) стінки котловану	Вкопаний	Черепин (ж. 8 – два горщики)	Баран, 1961, с. 34–35; рис. 11
		Рашків II (ж. 13)	Баран, 1988, с. 85–86; табл. II
		Кодин II (ж. 35)	Русанова, Тимошук, 1984, с. 61
		Лука-Каветчинська: ж. 29 – d=0,3 м, h=0,1 м; піч № 2 в центрі споруди.	Вакуленко, Приходнюк, 1984, с. 82; рис. 33, I

		ліпний горщик	
	Ямка	Теремці (ж. 2 – d=0,3×0,56 м, h=0,2 м, дві спарені ямки; ж. 22 – в одній з 2-х ямок уламки горщика, d=0,20 м, h=0,16 м)	<i>Баран, 2008, с. 27, табл. II; 35; табл. XVIIIa</i>
		Рашків III (ж. 40, пряслице; d=0,18-0,22 м, h=0,13-0,15 м)	<i>Баран, 1988, с. 101, табл. XI</i>
		Кодин II (ж. 10: d=0,3 м, h=0,3 м)	<i>Русанова, Тимошук, 1984, с. 56.</i>
		Хрінники (ж. 31 – d=0,15 м, h=0,16 м; ж. 34 – d=0,13 м, h=0,12 м; ж. 55 – h=0,15 м; ж. 60 – h=0,3 м)	<i>Козак, Прищеп, Шкоропад, 2004, с. 203; рис. 13/VI, 14/VI, 25/VI</i>
		Городок-на-Смотричі (ж. 12 – розвал горщика, d=0,4 м, h=0,3 м)	<i>Приходнюк, 1975, с. 91; табл. VII, 1</i>
		Городок-на-Смотричі (ж. 22, в ямці d=0,4-0,6 м, h=0,15 м, фр. кераміки)	<i>Приходнюк, 1975, с. 94, табл. VII, 1; XIII, 8</i>
	На долівці	Рашків III (ж. 87, уламки повного горщика)	<i>Баран, 1988, с. 101 (табл. XI), 119</i>
		Горошева (ж. 6, цілий горщик; ж. 5 – жаровня)	<i>Баран, Пачкова, 1975, с. 89, 92; рис. 3</i>
		Монастирок (ж. 26)	<i>Максимов, Петрашенко, 1988, с. 28</i>
Біля тильного кута печі	Вкопаний	Рашків III (ж. 38, лівобічне розташування, правий тильний кут)	<i>Баран, 1988, с. 100, табл. X</i>
		Лука-Каветчинська: ж. 2: d=0,5 м, h=0,15 м, за піччю, ліпний горщик; ж. 20 – d=0,3 м, h=0,25 м, тильний лівий кут	<i>Вакуленко, Приходнюк, 1984, с. 80, рис. 30, 1</i>
		Теремці (ж. 22 – одна з 2-х ямок, d=0,4 м, h=0,22 м, лівий тильний кут, великий горщик)	<i>Баран, 2008, с. 35, табл. XVIIIa</i>
	Ямка	Теремці (ж. 8 – d=0,24 м, h=0,2 м)	<i>Баран, 2008, с. 29, табл. VI</i>
		Березець (лівобічна піч, невелика ямка; одна з двох)	<i>Цигилик, 1997, с. 107; рис. 1, 2</i>
		Кодин II (ж. 42 – h=0,1 м, тильний лівий кут)	<i>Русанова, Тимошук, 1984, табл. 8, 2</i>
		Хрінники (ж. 44 – h=0,08 м, правий тильний кут, значна відстань між піччю і припічною стіною – підхід до ямки)	<i>Козак, Прищеп, Шкоропад, 2004, рис. 19/VI.</i>
		Муравиця (ж. 9 – d=0,35×0,6 м, h=0,3 м, під правою стінкою печі, уламки горщика, печина з череня)	<i>Прищеп, Нікольченко, 2001, с. 11, рис. 6</i>
	На долівці	Кодин I (ж. 25 – за піччю нижня частина великого горщика)	<i>Русанова, Тимошук, 1984, с. 52</i>
Ліворуч від устя печі (*правобічне розташування)	Вкопаний	Рашків III (ж. 48 – h=0,12 м, нижня частина горщика)	<i>Баран, 1988, с. 104, табл. XII</i>
		Лука-Каветчинська: ж. 8 – d=0,2 м, h=0,15 м, посередині довжини лівої стінки, горщик; ж. 25 – d=0,4 м, h=0,25 м, збоку від печі, ліпний горщик	<i>Вакуленко, Приходнюк, 1984, с. 57, рис. 25, 1; 31, 1</i>
		Острог (ж. 15 – нижня частина горщика-«резервуар», за 0,3 м від стінки печі)	<i>Прищеп, Позіховський, Романчук, Чекурков, 2005, с. 264, рис. 2</i>
	Ямка	Теремці (ж. 11)	<i>Баран, 2008, с. 29, табл. IX</i>
		Бакота I (ж. 58)	<i>Винокур, Горішній, 1994, рис. 51</i>
		Лука-Каветчинська (ж. 11 – d=0,2 м, h=0,25 м)	<i>Вакуленко, Приходнюк, 1984, с. 77–78, 81</i>
		Рашків I (ж. 44 – три заглиблення заповнені золою, паралельно до лівої стінки; ж. 55 – дві ямки, заповнені золою)	<i>Баран Я., 2004, с. 70, рис. 26; 73, рис. 28</i>
		Городок-на-Смотричі (ж. 22 – d=0,6 м, h=0,15 м, уламки кераміки)	<i>Приходнюк, 1975, с. 94, табл. XIII, 8</i>

		Кодин II (ж. 17 – d=0,4 м, h=0,3 м, заповнена камінням)	<i>Русанова, Тимошук, 1984, с. 57, табл. 8, 4</i>
		Хрінники (ж. 14, 56)	<i>Козак, Прищеп, Шкоропад, 2004, с. 181, рис. 3/V; 205, рис. 27/VI</i>
	На долівці	Рашків III (ж. 44 – уламки 5-и горщиків; ж. 89 – уламки 2-х горщиків)	<i>Баран, 1988, с. 102, табл. XII; 120, табл. XXI</i>
		Зелений Гай (ж. 4 – роздавлений горщик під плитою, під лівою стінкою)	<i>Баран, 1972, с. 174</i>
Ліворуч від устя печі, в бік материкової (припічної) стінки котловану (*лівобічне розташування)	На долівці	–	–
	Ямка	Березець (одна з двох, частково підбоєм під припічну стінку; уламки кераміки)	<i>Цигилик, 1997, с. 107; рис. 1, 2</i>
На долівці		Теремці (ж. 19–24, 26, 27)	<i>Баран, 2008, с. 33–36</i>
(*без означення точної локалізації)		Бакота I (ж. 42)	<i>Винокур, Горішній, 1994, с. 325</i>
В інших місцях долівки	напільний кут	Рашків III (ж. 89)	<i>Баран, 1988, с. 120, табл. XXI</i>
		Монастирок (ж. 1-3Г – передпічний кут і середина припічної стіни; ж. 5-3Г – в центрі житла; 6-3Г – під чільною стіною)	<i>Максимов, Петрашенко, 1988, с. 36, 52, 58</i>
		Монастирок (ж. 42 – напільний кут, цілий горщик, ж. 2-3Г – біля напільної стіни, на рівні 0,1–0,35 м над долівкою, можливо на лаві; інші вироби (пряслице, ключ, ніж, гребінь, точильні камені) – у передпічному куті (під шаром горілого дерева), посередині причілкової (житло 42-СГ), під напільною і чільною стінами (житло 2-3Г)	<i>Максимов, Петрашенко, 1988, с. 35–36, 53, рис. 29</i>
	Між піччю і причілковою стіною	Бернашівка (ж. 36)	<i>Винокур, Мегей, 1992, рис. 1</i>
		Рокитне (ж. 3)	<i>Погоральський, Ляска, Вітвіцька, 2010, с. 354, 356, рис. 7</i>
		Теребовля IV (ж. 1 – дві миски-цідила)	<i>Миська, Погоральський, 2006, с. 262, рис. 5</i>
	У чотирьох скупченнях між піччю і серединою чільної стіни	Бернашівка (ж. 36), крім кераміки – 64 ливарні формочки – під бічною стінкою печі (ліворуч від устя), посередині чільної стіни і в «красному» куті, очевидно первинно формочки лежали на дерев'яних полицях чи пристінних лавах	<i>Винокур, Мегей, 1992, рис. 1</i>
	Під чільною стіною	Рашків III (ж. 39 – у неглибокій ямці, уламки кераміки і біконічне пряслице)	<i>Баран, 1988, с. 101; табл. XI</i>
	Сектор «красного» кута	Зозів (ж. 6 – два горщики)	<i>Баран, 1972, с. 190</i>
	Під стінами	Обухів II (ж. 6 – скупчення фрагментів кераміки від 23 посудин, можливо на лавах чи полицях)	<i>Кравченко, Струнка, 1984, с. 90, рис. 7</i>
	На долівці в районі печей та інших місцях	Рашків III (ж. 17, 38, 39, 41, 44, 45, 46, 54, 67, 74, 90)	<i>Баран, 1988, с. 38, 100</i>

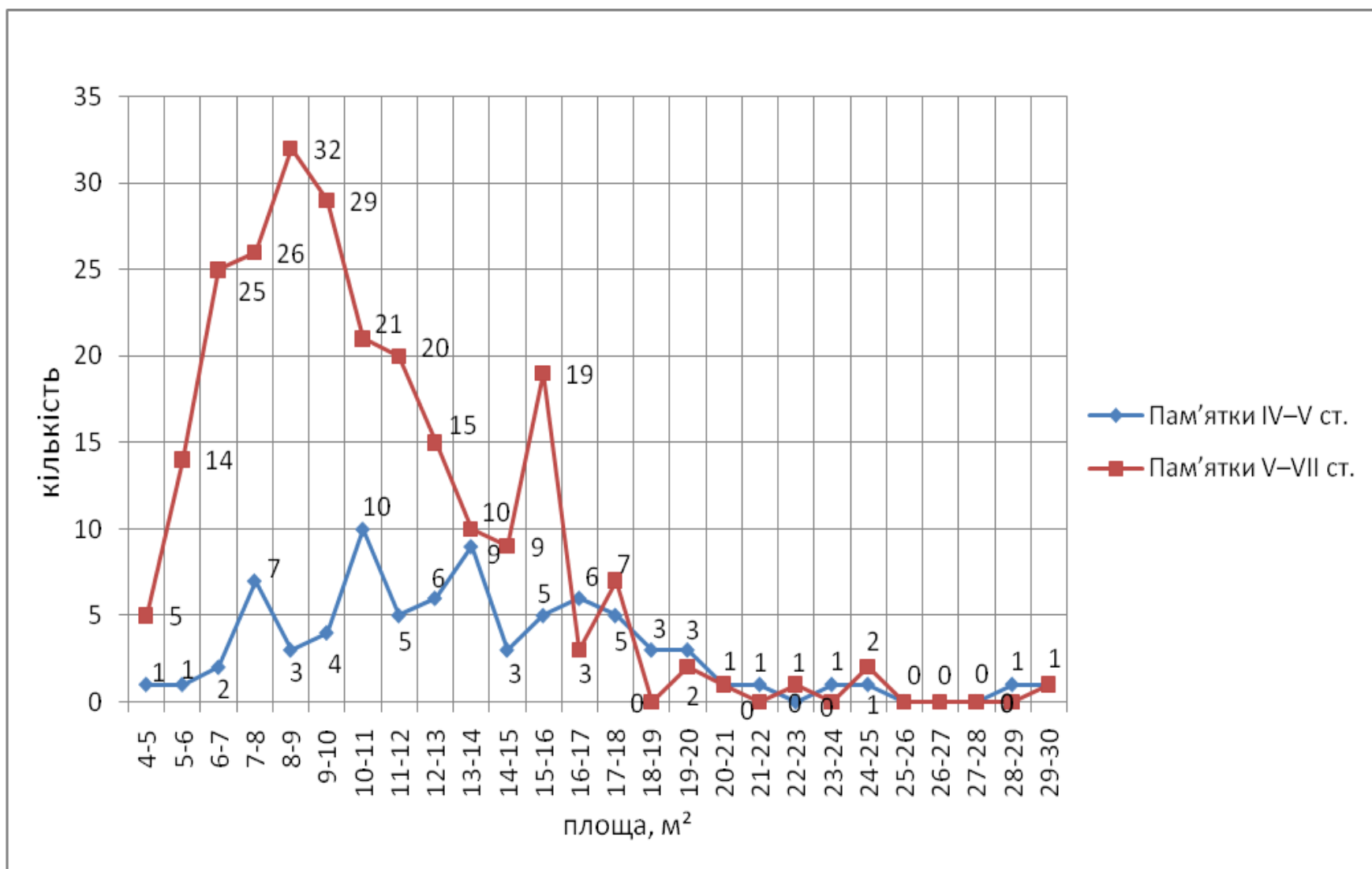
Таблиця 36. Ознаки культових практик у житлах.

Пам'ятка	Житло	Опис	Література
IV–VII ст.			
Гореча II	1	вогнище в овальній ямі (глибина 15 см, діаметр 55 см), «над яким пізніше спорудили піч-кам'янку»	Русанова, Тимошук, 1984, с. 35–36
	9	під черенем знаходилося «вогнище» у неглибокій ямі, а поряд з ним – яма для попелу і вугілля	Тимошук, 1976, с. 150
Городок (на Смотричі)	9	у північно-західному куті споруди (навпроти устя печі, розташованої майже в центрі долівки) – невеликий майданчик з перепаленого каміння та шматків глиняної обмазки. На майданчику лежали ребро і частина черепа корови. О. М. Приходнюк пов'язує це з будівельною жертвою	Приходнюк, 1975, с. 91
Зимно IV	21	між напільною стіною і піччю – округла яма діаметром 0,45 м і глибиною 0,15 м, частково перекрита піччю, заповнена чорною вуглистою землею, перепаленою глиною, уламками вальків, фрагментом горщика. На думку І. О. Гавритухіна – це ритуальне захоронення решток попередньої печі, слідів якої в житлі не виявлено	Гавритухин, 1998, с. 176–178, табл. II, I, III, I
	23	дві суміжні ямки овальної форми, розташовані під причілковою стіною, впритул до напільного кута; одна з них була заповнена шматками печини, фрагментами «вальків», посуду і двома пряслицями	
	4a/2	у центрі північної частини долівки; заповнена перепаленою глиною, шматками «вальків» і уламками посуду (на думку автора досліджень – рештками опалювальної споруди)	
	46	яма, заповнена шматками печини, фрагментами «вальків», посуду	
Кодин I	11	у печі виявлено орнаментоване пряслице	Русанова, Тимошук, 1984, с. 29, 50
	17	під конструкцією печі, на глибині 0,2 м від рівня долівки, у ямі (d=0,4 м) виявлено «вогнище». Дно і стінки вогнищевої ями обмазані глиною і випалені. «Вогнище» заповнене попелом, дрібним камінням, фрагментами кераміки, кістками птиці і корови	
	28	у печі виявлено ніж	
		на Кодинських поселеннях зафіксоване закидання котлованів жител, які припинили функціонування, камінням, часто досить значних розмірів і великою кількістю. Оскільки це каміння не випалене, а печі в цих житлах досить добре збереглися, дослідники припустили, що таке явище можливо спричинене якимось повір'ям, пов'язаним із залишенням старого дому	
Кодин II	21	під черенем печі, розташованим на рівні долівки – заглиблення (0,8×1,0 м, глибина до 15 см від рівня долівки) з пологими стінками. Дно покрите шаром обпаленої глини товщиною 4–5 см. Над вогнищем лежав шар чорної землі і вугілля, насичений уламками посуду. Інтерпретоване як рештки вогнища, на місці якого потім зведено піч	Русанова, Тимошук, 1984, с. 34–36
Кодин I–II	KI: 20; KII: 5, 8, 10, 15, 22, 34, 35, 40, 45	печі спеціально розібрані, а каміння з них розкидане по долівці або винесене із житла	
Лука-Каветчинська	18	яма (діаметр 0,35 м, глибина 0,15 м) знаходилася неподалік південно-західного кута котловану, очевидно навпроти устя печі (оскільки піч розібрана, а креслення чи детальнішого опису в публікації немає, тому така локалізація встановлена гіпотетично). У ямі виявлено залізний ніж.	Вакуленко, Приходнюк, 1984, с. 30–32, 47, 74–82, 95–98
	27	у розвалі печі – підв'язна фібула	

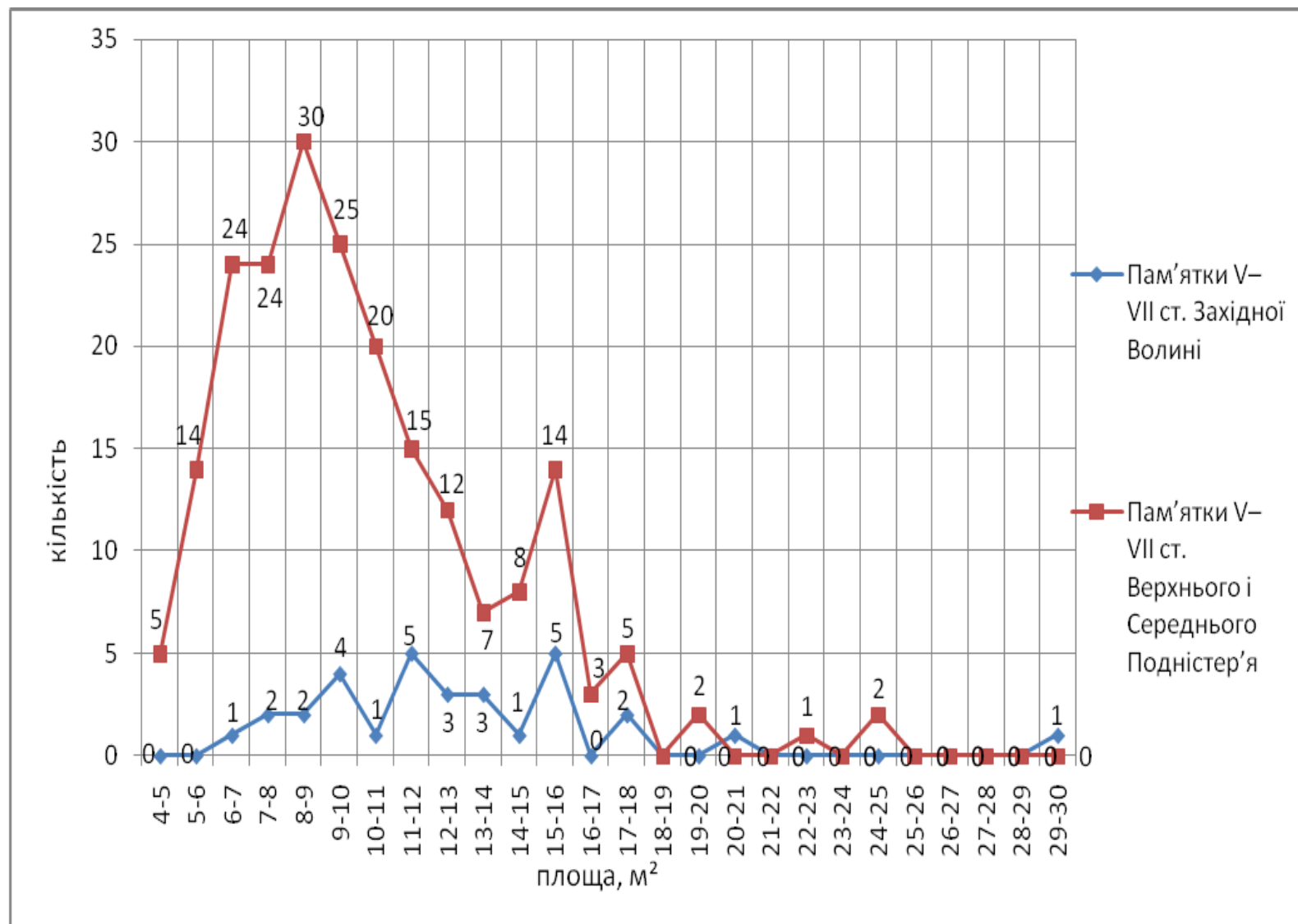
		деякі житла були покинуті, очевидно, за досить мирних обставин і, на думку дослідників пам'ятки, їхні котловани засипані глиною, а деякі з них використовувалися як смітникові ями	
	1, 5, 13, 18, 24, 26, 29	печі зруйновані, інші – частково зруйновані	
Муравиця	9	ямка (розміри: 0,3×0,4 м, глибина 0,3 м) заповнена вугіллям і попелом, розташована у передпічному куті, поряд з кутовою стовповою ямкою; ямка наполовину викопана підбоєм у стіну котловану	Прищеп, Нікольченко, 2001, с. 11, рис. 6
Непоротів	п. 3	зважаючи на конструкцію і скринеподібну форму печі 3, розташування в ямі, незручній для обслуговування печі, знахідка людського черепа на дні ями під камінням може вказувати на її використання для певних ритуальних дій, так само як і печей з ознаками жертвоприношень (в т.ч. з людськими черепами) на городищі-святилищі у Звенигороді	Мисько, 2000, с. 117, 118; 2001, с. 246
Рашків III	29, 86	печі розібрані після завершення використання житла, від них залишилися тільки черинь та кілька плитчастих каменів по його периметру, а в заповненні котловану каміння з печі не виявлено	Баран, 1988, с. 39, 97, 101, 107, 119, табл. XI, XIV
	39	майже навпроти печі, під західною (чільною) стіною виявлене заглиблення (0,64×0,65 м, глибина до 0,12 м), забите попелом, 7 фрагментами кераміки і 2 фрагментами біконічного пряслиця	
	40	у печі виявлено грузило	
	29,46,47,66	у печах виявлені ножі	
	56	«захоронення» черепа, у північно-східному (напільному) куті викопана округла яма діаметром 1,35 м і глибиною 1,6 м, зі звуженими донизу стінками, які були підмазані глиною під колір підлоги. На глибині 1 м між двома шарами спеціально підсипаної в яму землі лежав людський череп, трохи нижче в заповненні виявлені два роздавлених горщика і декілька кісток ДРХ	
Ріпнів II	6	яма Б (d=0,58 м, гл. 0,38 м): заповнення гумусне, уламки посуду, на рівні долівки підмазана глиною; яма Ж (d=0,9 м, гл. 0,4 м), замазана зверху на рівні долівки глиною, на дні – шар обмазки з кількома вальками, перекритий зверху гумусним заповненням	Баран, 1972, с.211–213
	9	долівка вздовж східної стіни біла покрита суцільним шаром глиняної обмазки (шириною 1,25 м і товщиною 5–15 см). Обмазка (разом із вальками, кістками, фрагментами посуду) була укладена в спеціально влаштоване заглиблення, утрамбована і зверху підмазана глиною	
		на дні стовпової ямки у південно-західному куті житла лежав фрагмент бочка ліпної посудини	
Сокіл	1, 2	у розвалах печей виявлені ножі	Вакуленко, Приходнюк, 1984, с. 30–32
	9	завал каміння у верхній частині заповнення	
	14	піч спеціально зруйнована	
Теремці	8	так звані ремонтвані черені з двома функціональними рівнями: верхній черинь знаходився на рівні долівки, нижній заглиблений у неї, а між ними – прошарок попелу	Баран, 2008, с. 29, 34, 35, табл. V, XVII, XVIIIa, XX
	21	на відстані 1,07 м від середини південно-східної (чільної) стіни лежали два черепи – корови і бичка, при цьому череп корови лежав на кам'яній підставці.	
	7	у західному (напільному) куті поряд із кутовою ямкою, знаходилася яма (глибина 0,56 м, діаметр 0,56 м), на дні якої виявлено кам'яну плитку і фрагмент верхньої частини ліпного горщика	
	22	у західному (напільному) куті – яма (діаметр 0,50 м, глибина 0,55 м); у її заповненні, на рівні 0,15 м від дна, зафіксовано шар попелу товщиною 3 см	
	24	під причілковою стіною, біля північного (напільного) кута котловану знаходилася яма (діаметр	

		0,50 м, глибина 0,22 м), заповнена чистим жовтим піском	
		можливо, культовими є знахідки обмазки, кісток тварин, пряслиць, вальків в передпічних ямах	
VIII–X/XI ст.			
Затурці	1	яма біля передпічного кута, заповнена перепаленою глиною, зверху перекритою уламками жаровні	Кучера, 1971
Муравиця	1a	шар деревного вугілля (товщина 3 см) під черенем, влаштованим на рівні долівки	Прищеп, Нікольченко, 2001, с. 11, 12
Острог	20	яма в напільному куті, в заповненні – два ребра тварин зі спрацьованою поверхнею	Прищеп та ін., 2005
Пересопниця (ур. Пастівник)	23	піч споруджена над ямою, глибиною 0,3 м, що за розмірами відповідала печі. Яма заповнена ґрунтом, змішаним із суглинком, з включенням великої кількості шматків печини, камінців та уламків двох горщиків. На думку Б. А. Прищепи, яма була викопана під час ремонту печі, що пояснює наявність шматків печини у заповненні	Прищеп, 2010б, с. 281, 282
Рашків I	38	неглибоке заглиблення між піччю і причілковою стіною, заповнене жовтуватим-зеленою глиною	Баран Я., 2004, с. 48
Ревне		у печах деяких жителів виявлено ножі (піч ж. 1 – астрагал)	Мисько, 2001
Скок		у 7 житлах – щільні маси спресованого попелу круглої в плані форми (діаметром 20–50 см, товщиною до 12 см), які знизу мали опуклу і заглажену поверхню (дерев'яна посудина?), потрактвані як сліди обряду «захоронення» попелу, культу вогню і домашнього вогнища. Ще в одному житлі у ямі виявлене щільно укладене перепалене дрібне вапнякове каміння, очевидно з печі	Тельнов, 1991, с. 151, 152
Сокіл	1a, 10, 11, 13 та ін.	печі спеціально зруйновані	Вакуленко, Приходнюк, 1984, с. 30–32, 74–82, 95–98
Стільсько		уламки глиняного і кружального посуду, виявлені під основою стінок печей, а також дуже подрібнені шматки кераміки, замішані у глиняній масі череня та під ним	Корчинський, 2007а, с. 505
	1/Іб, 2/ІІ	ознаки розбирання печей	Филипчук, 1995, с. 231; 1998б, с. 88, 90, 103, прим. 38
Хрінники	97	гід піччю, яка належить до другого етапу функціонування житла, на глибині 0,3 м від верхнього рівня долівки, влаштована ямка, глибиною 0,2 м, заповнена шматками печини зі зруйнованої печі	Козак, 2012, с. 225
Чорнівка I	4, 5, 15, 20	печі спеціально зруйновані повністю або частково, каміння розкидане по долівці	Войнаровський, 2007, с. 15, 17, 19–20, 28–29, 52, 73, рис. 15, 17, 26, 37
	5	бронзова пальчаста фібула між камінням тильної стінки печі; на долівці біля південного кута (покуті) – фрагмент кольчуги й ікло кабана з отвором	
	10	піч влаштована на місці ями, діаметром 1,03 м, глибиною 0,58 м від рівня долівки. Черинь був на глибині 0,34 м, а під ним яма розширювалася до дзвоноподібної форми, стінки нижньої частини ями обмазані світло-жовтою глиною, заповнення – темний вуглистий шар із великою кількістю уламків посуду, дрібного каміння, шматків обмазки, шматок патованої шихти з дна тигля; на дні ями – дві великі кістки тварин, нижня половина ліпного горщика, дрібне каміння попід стінками. Інтерпретована, як господарська яма, на місці якої влаштована піч.	
	12	яма у східному куті, над засипкою якої споруджена піч. Розміри 3×2 м, глибина 0,2–0,4 м, звужена посередині (8-подібна), стінки похилі, дно рівне, вкрите вугіллям і попелом, товщиною 3–5 см, тут виявлений великий фрагмент дна ліпного горщика. Над цим прошарком – глиняна засипка материкового кольору, товщиною 0,25–0,35 м. Належала до 1-ої фази існування житла.	

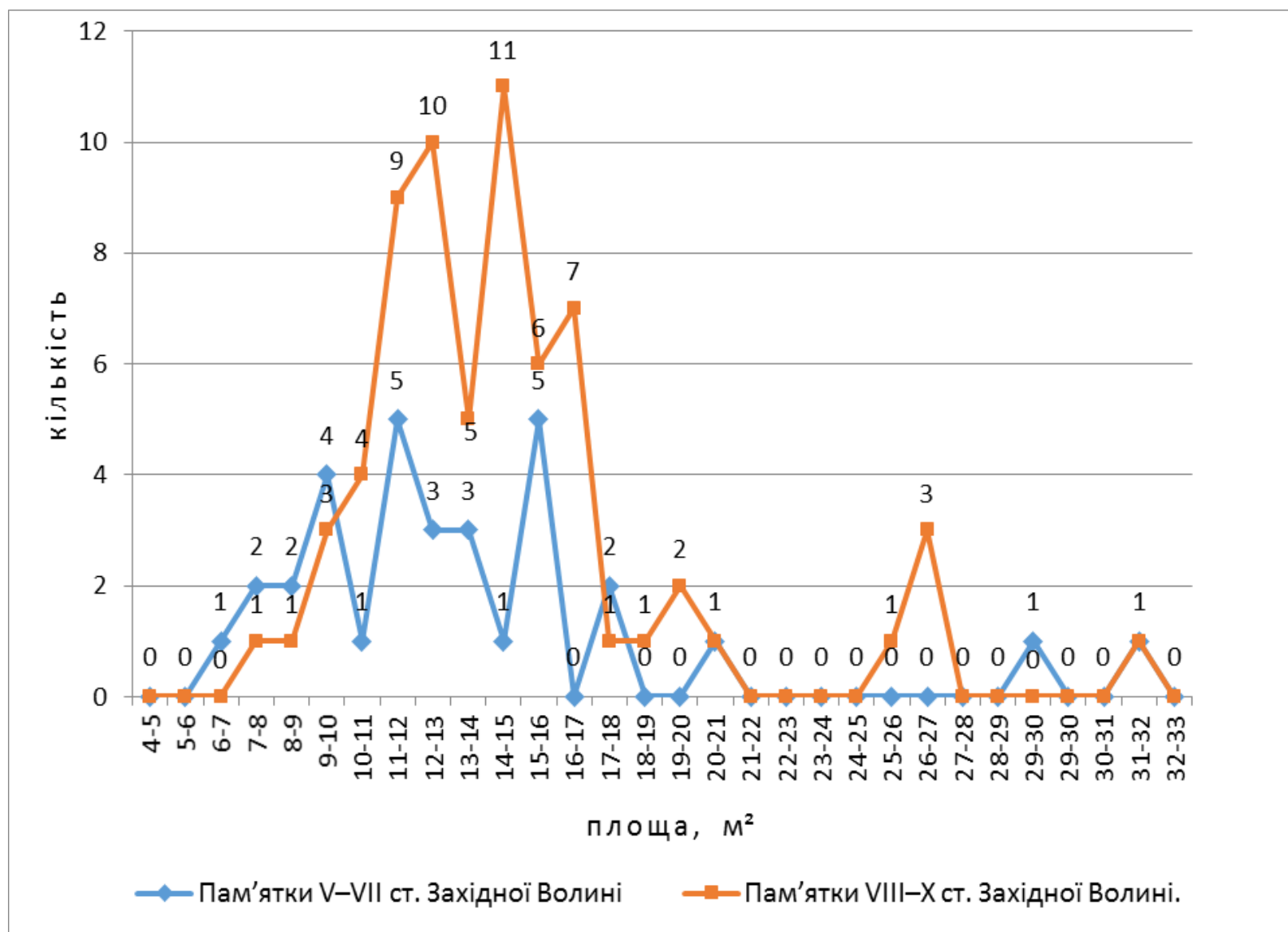
Додаток Б. ГРАФІКИ І ДІАГРАМИ.

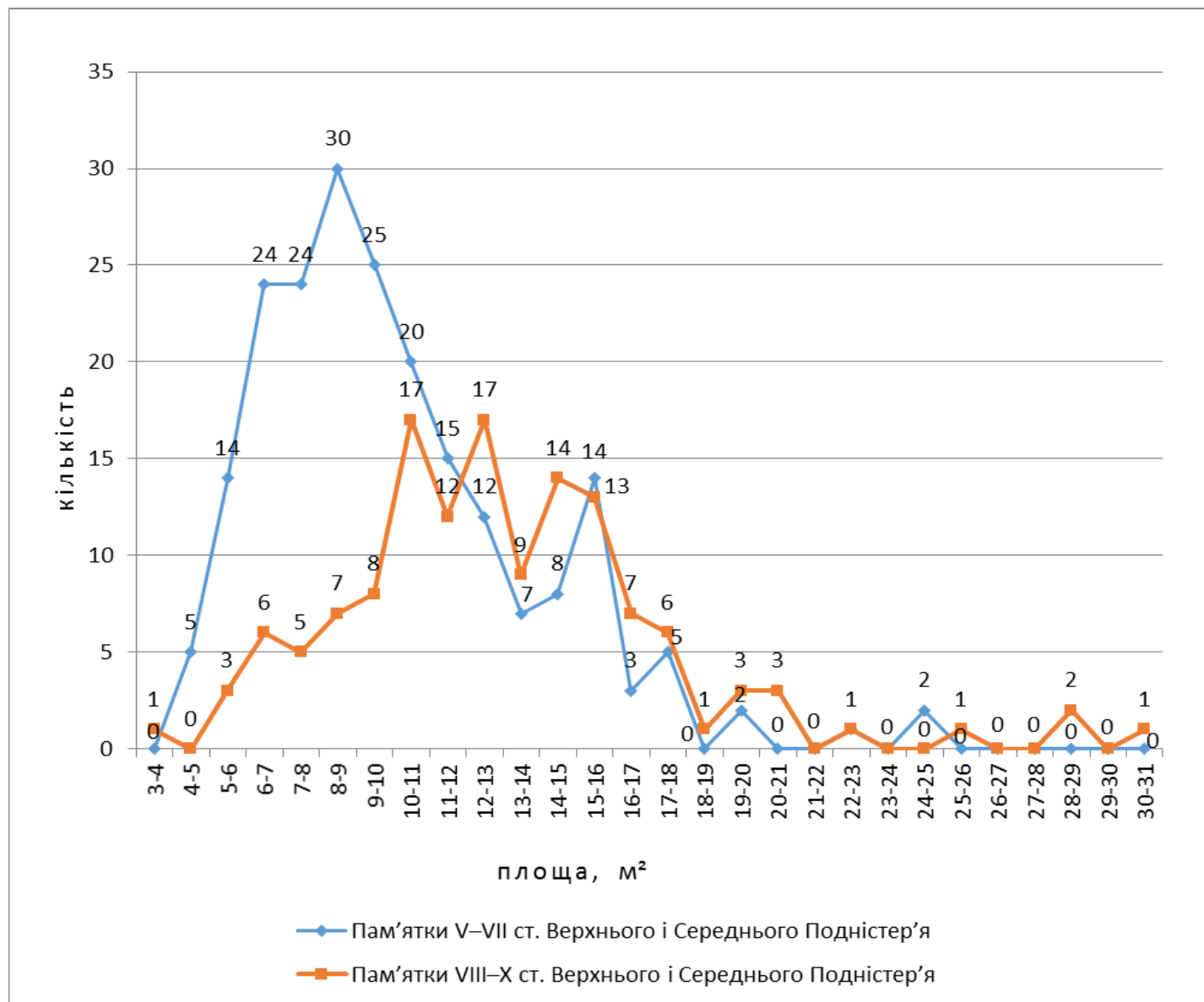
Іл. 1. Порівняння площі котлованів жител IV – середини V ст. і V-VII ст.

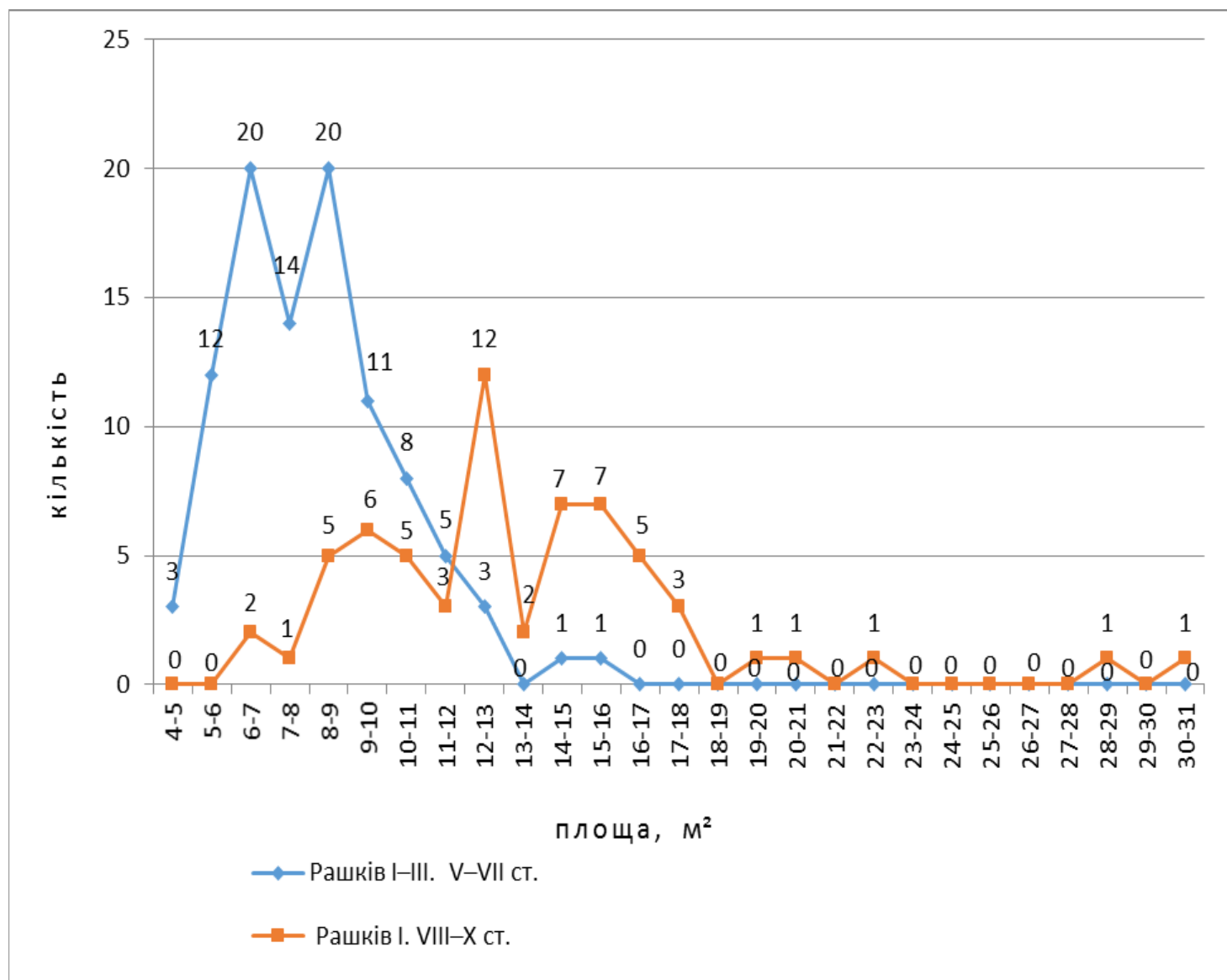
Іл. 2. Порівняння площі котлованів пам'яток Верхнього і Середнього Подністер'я та Західної Волині V–VII ст.

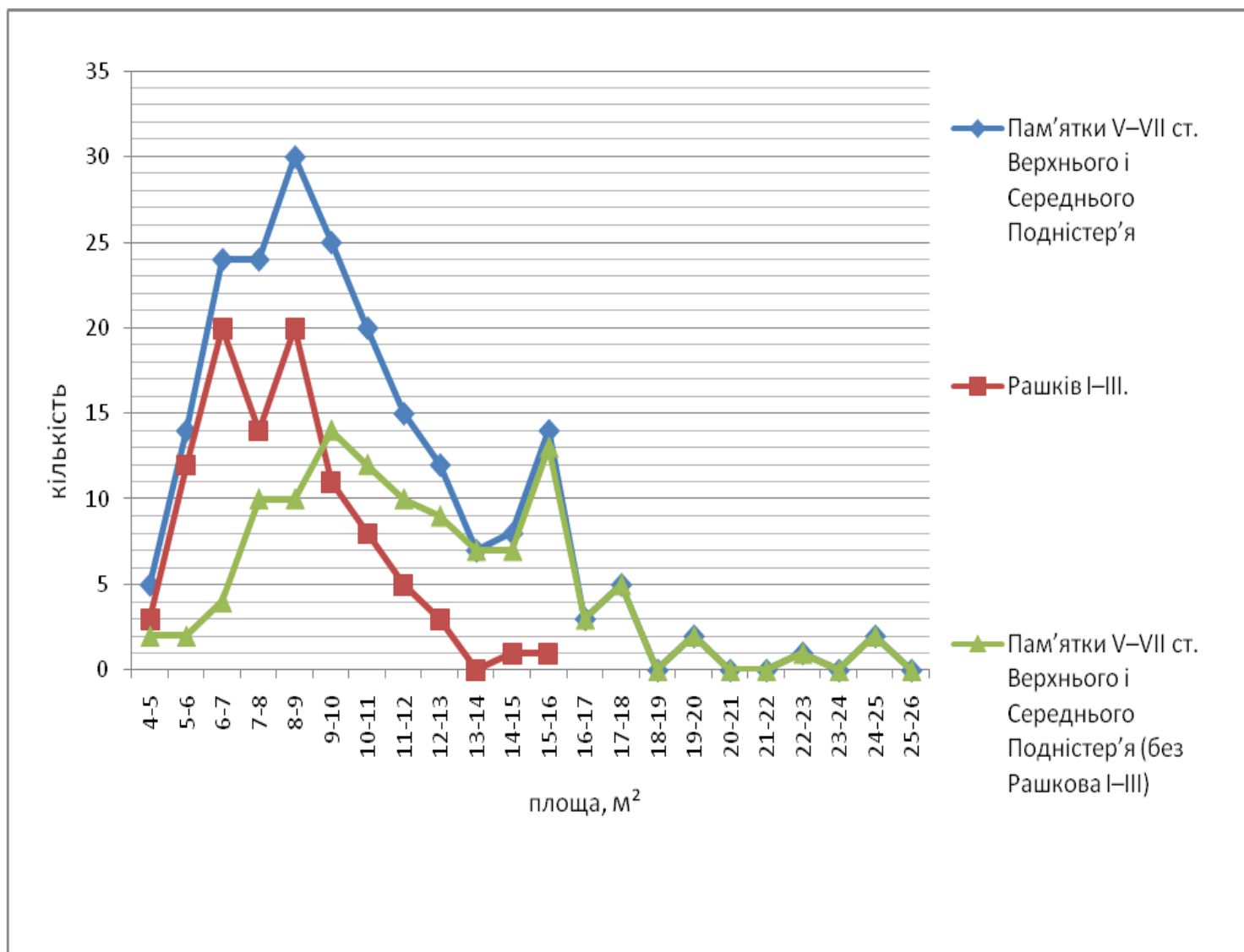
Іл. 3. Порівняння площі котлованів жител із пам'яток Західної Волині V–VII ст. і VIII–X/XI ст.

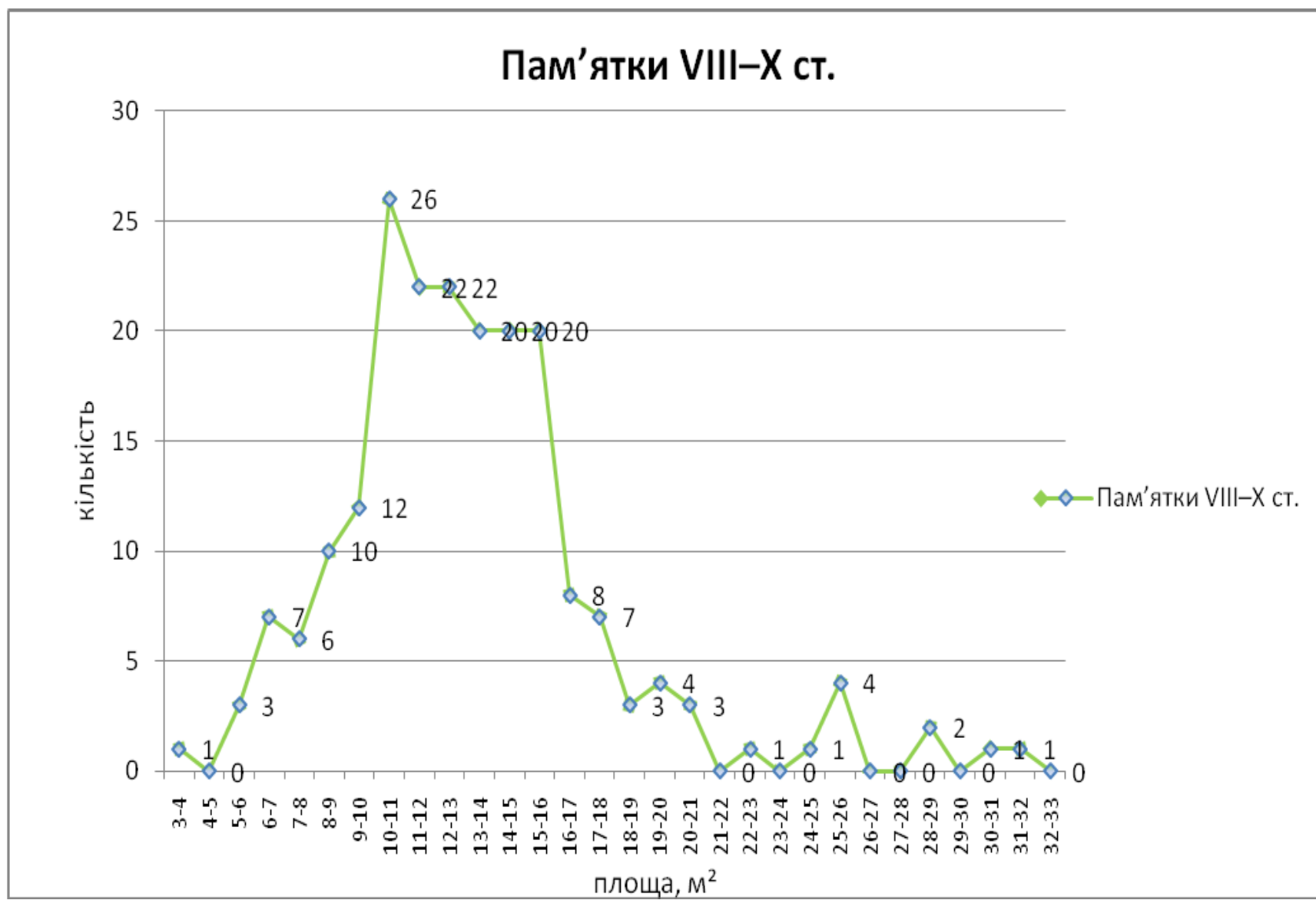
Іл. 4. Порівняння площі котлованів жител із пам'яток Верхнього і Середнього Подністер'я V–VII ст. і VIII–X/XI ст.

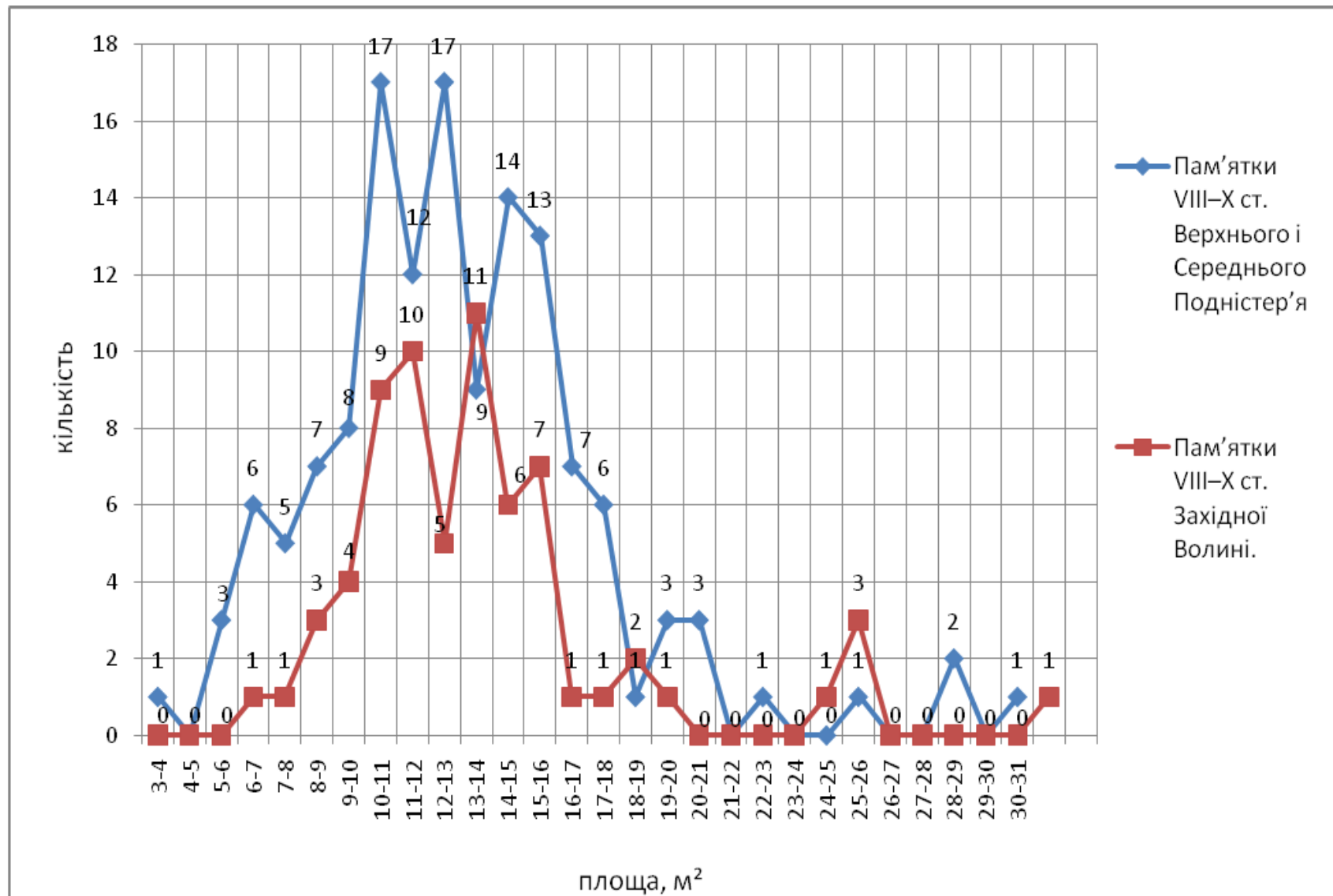
Іл. 5. Порівняння площі котлованів жител поселень Рашків I-III у V-VII ст. і VIII ст.

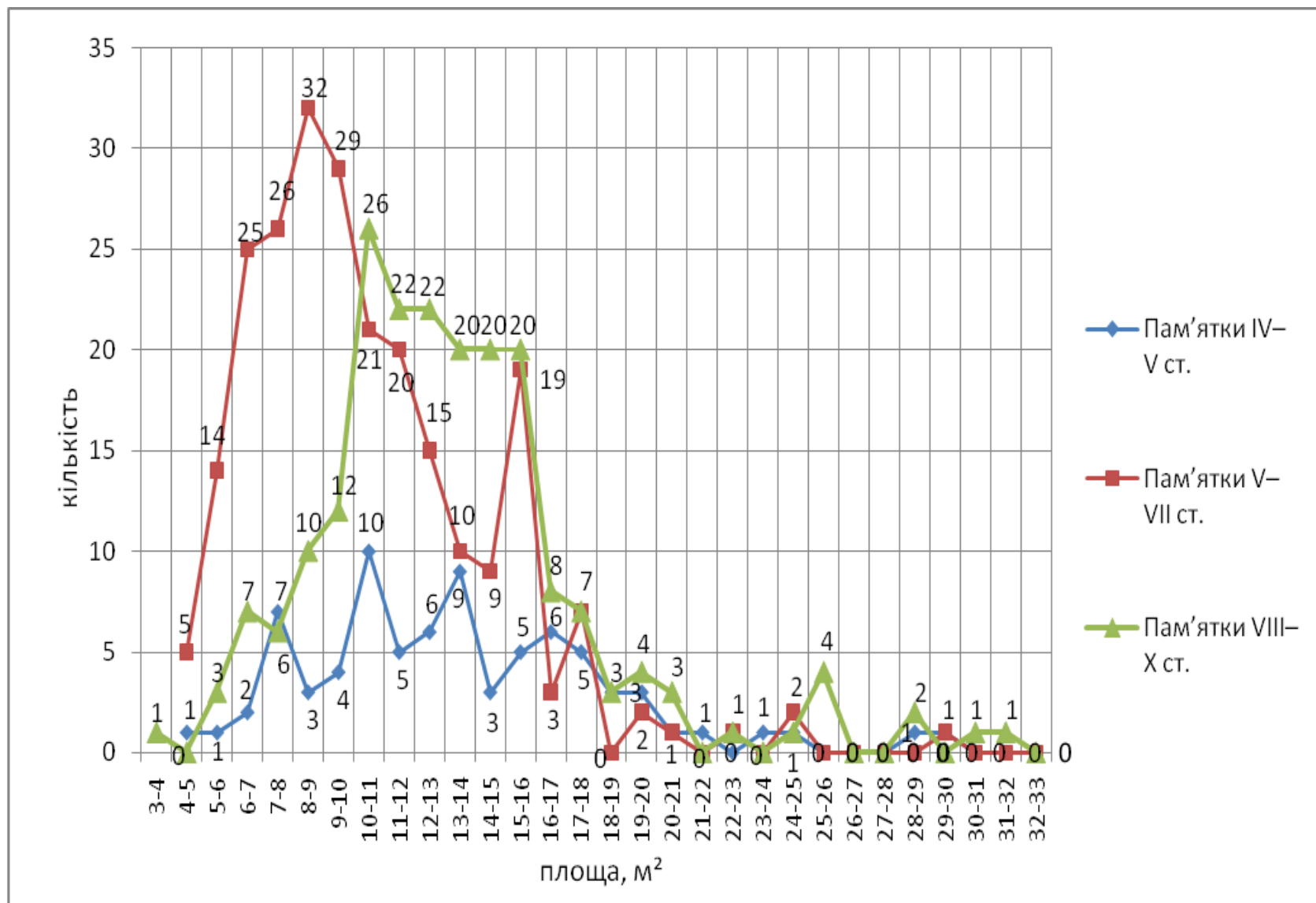
Іл. 6. Порівняння площі котлованів жител V-VII ст. із Рашкова I-III та поселень Верхнього і Середнього Подністер'я (з врахуванням і без врахування рашківських поселень).

Іл. 7. Площа котлованів жител VIII-X/XI ст.

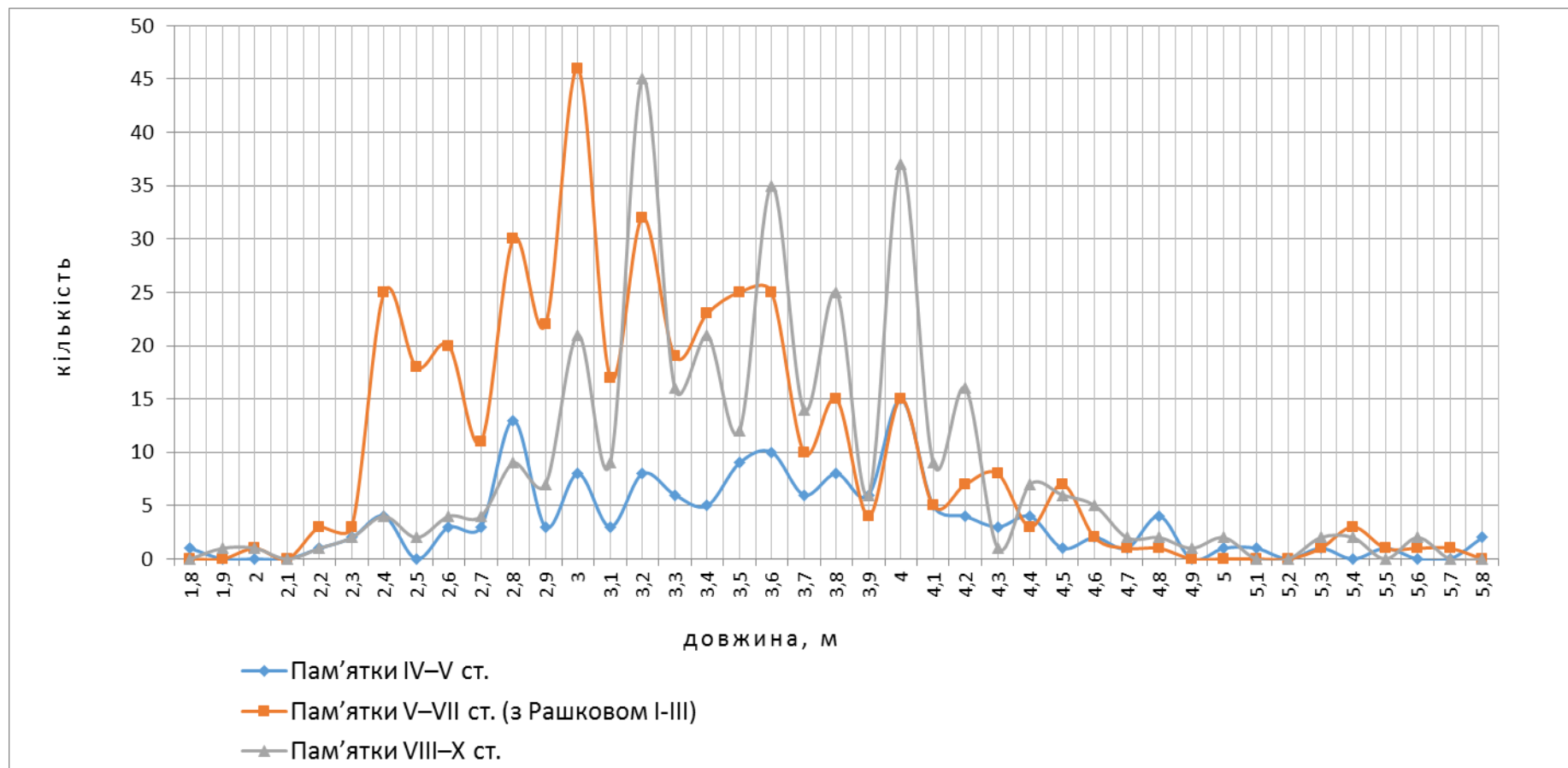
Іл. 8. Порівняння площі котлованів жител VIII-X/XI ст. із Верхнього і Середнього Подністер'я і Західної Волині.

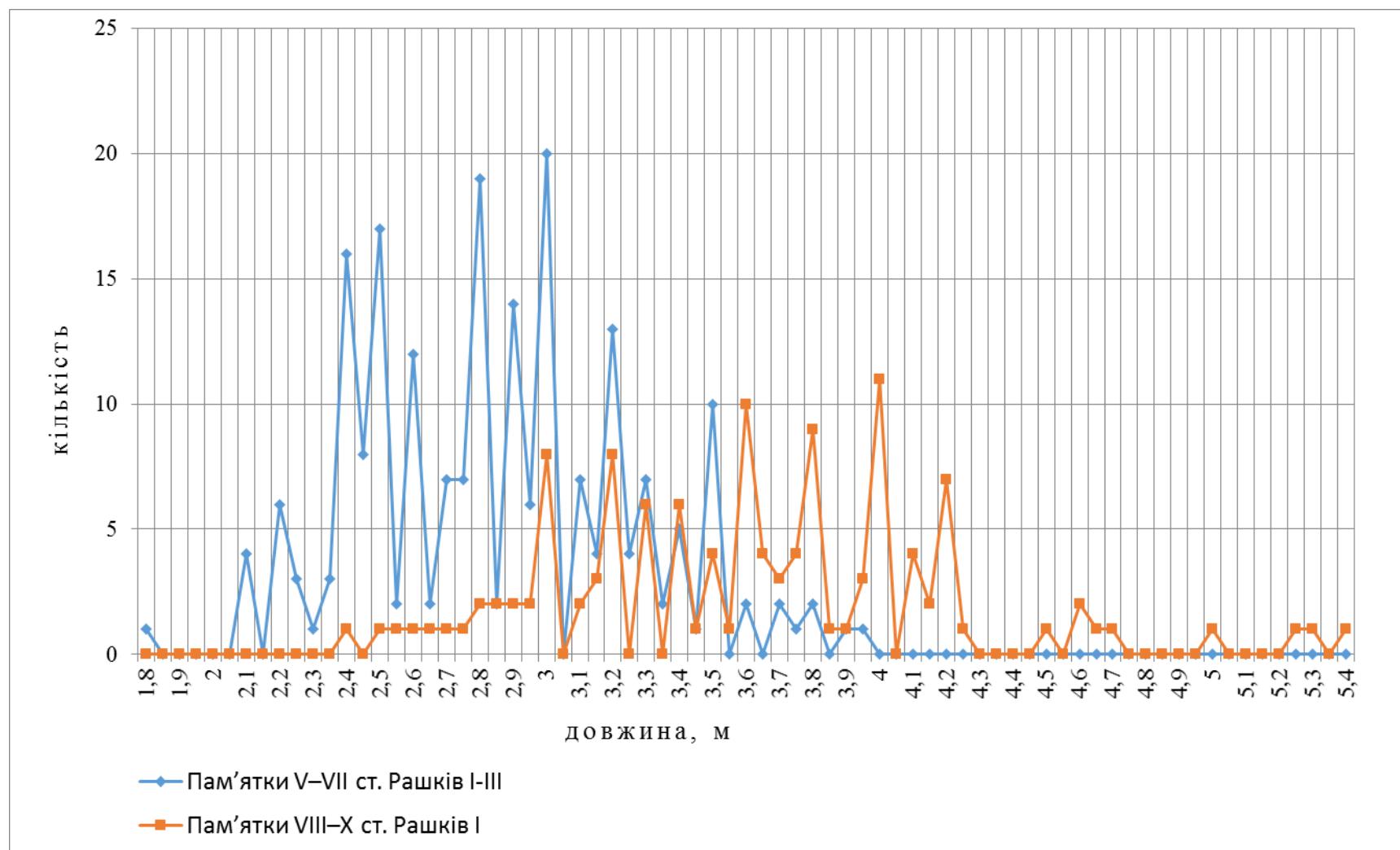
Іл. 9. Порівняння площі котлованів жител другої половини I тисячоліття н.е.

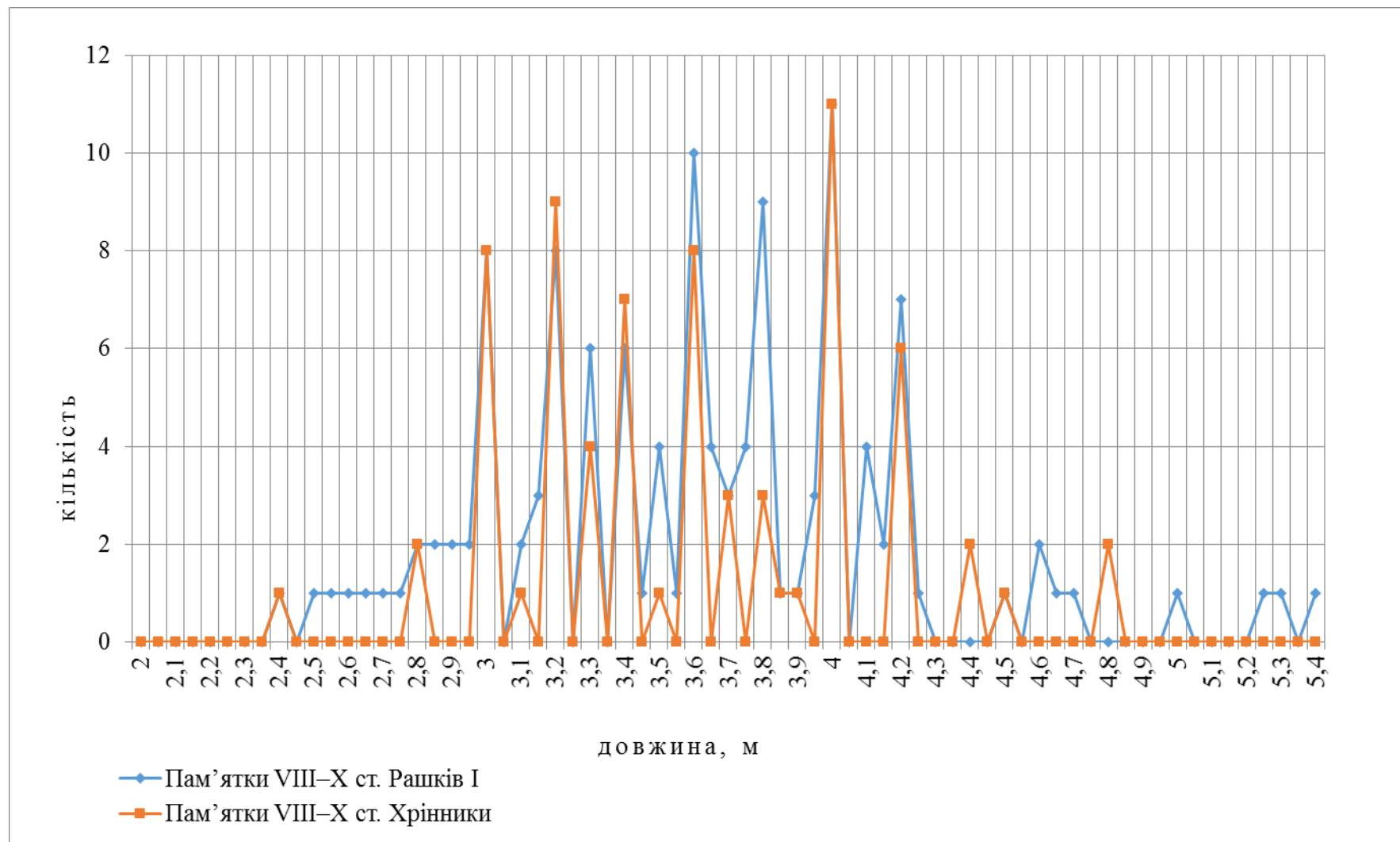
Іл. 10. Площа котлованів жител IX-X/XI ст. із поселення Хрінники.

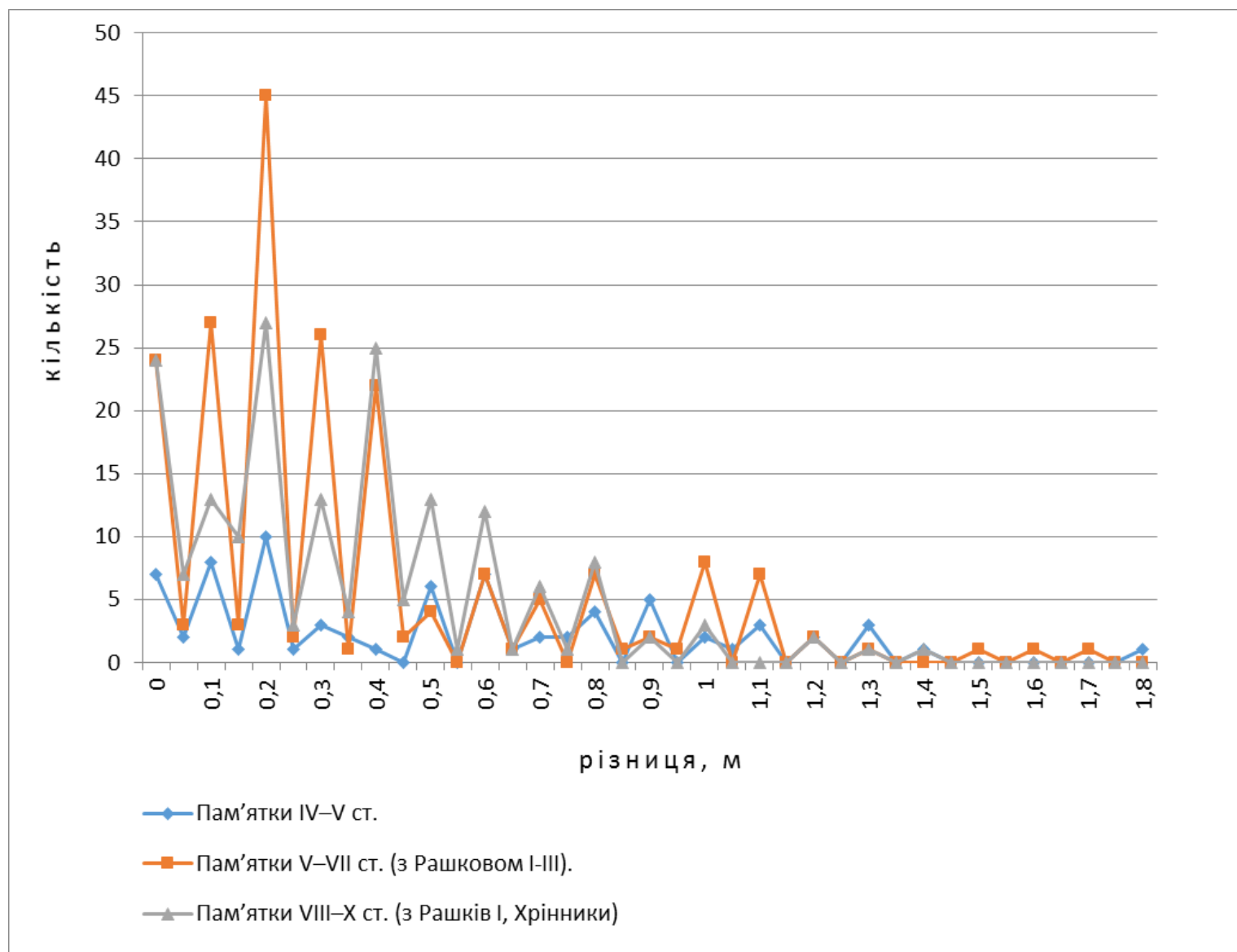
Іл. 11. Порівняння довжини стін у житлах другої половини I тисячоліття н.е.

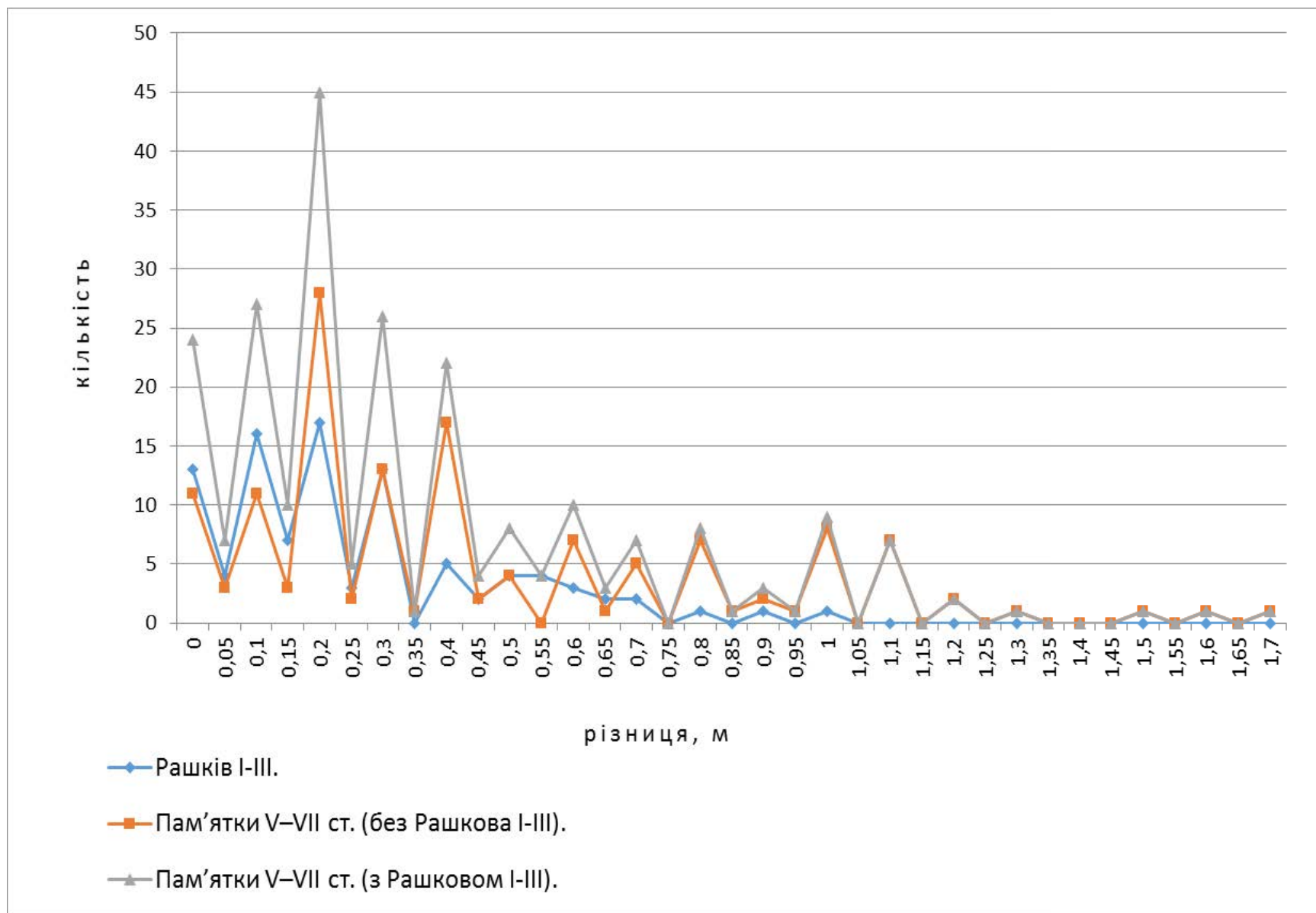
Іл. 12. Довжина стін у житлах поселень V–VIII ст. Рашків I–III

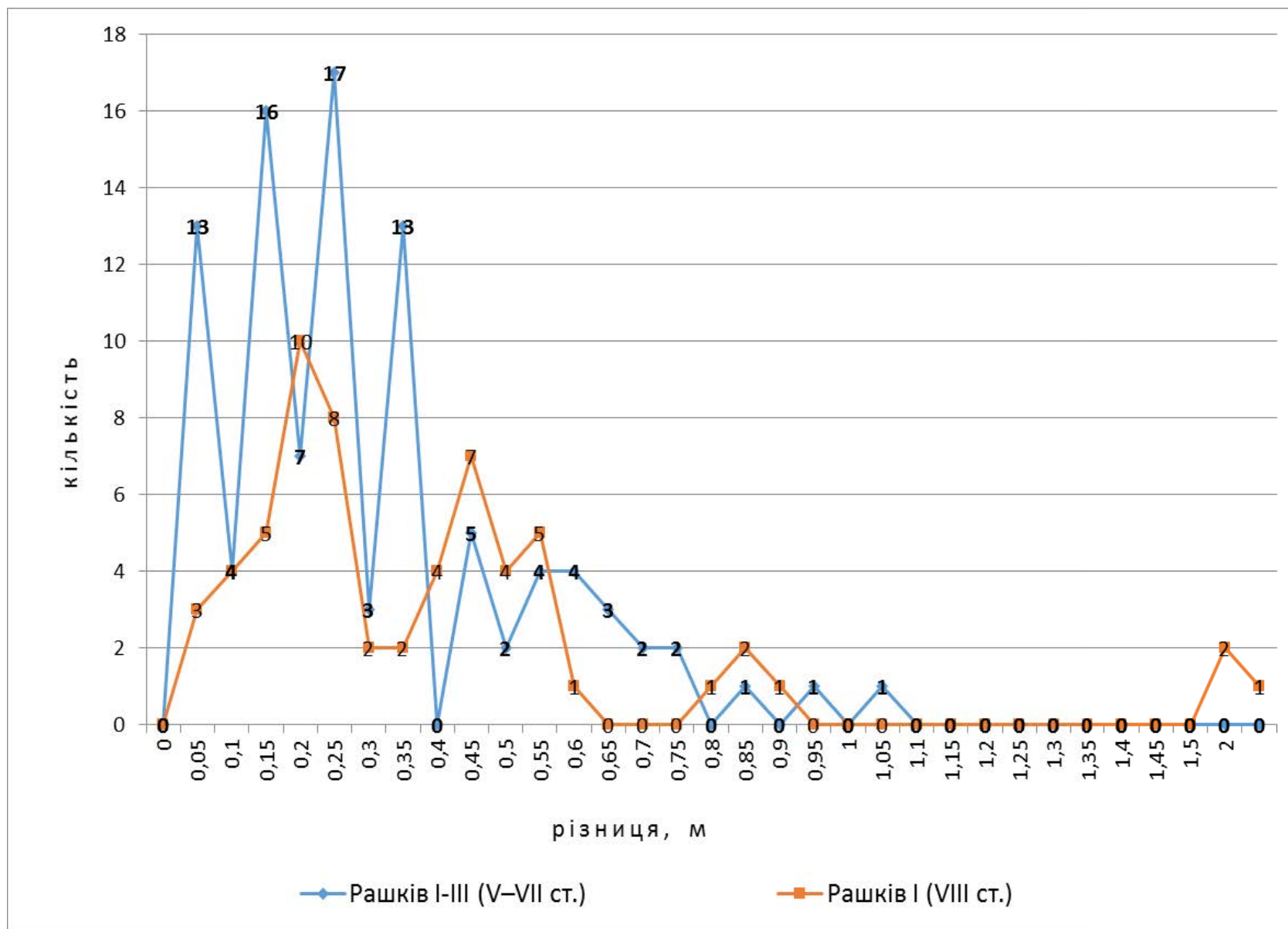
Іл. 13. Порівняння довжини стін жител VIII–X/XI ст. із поселень Рашків I (Середнє Подністер'я) і Хрінники (Західна Волинь).

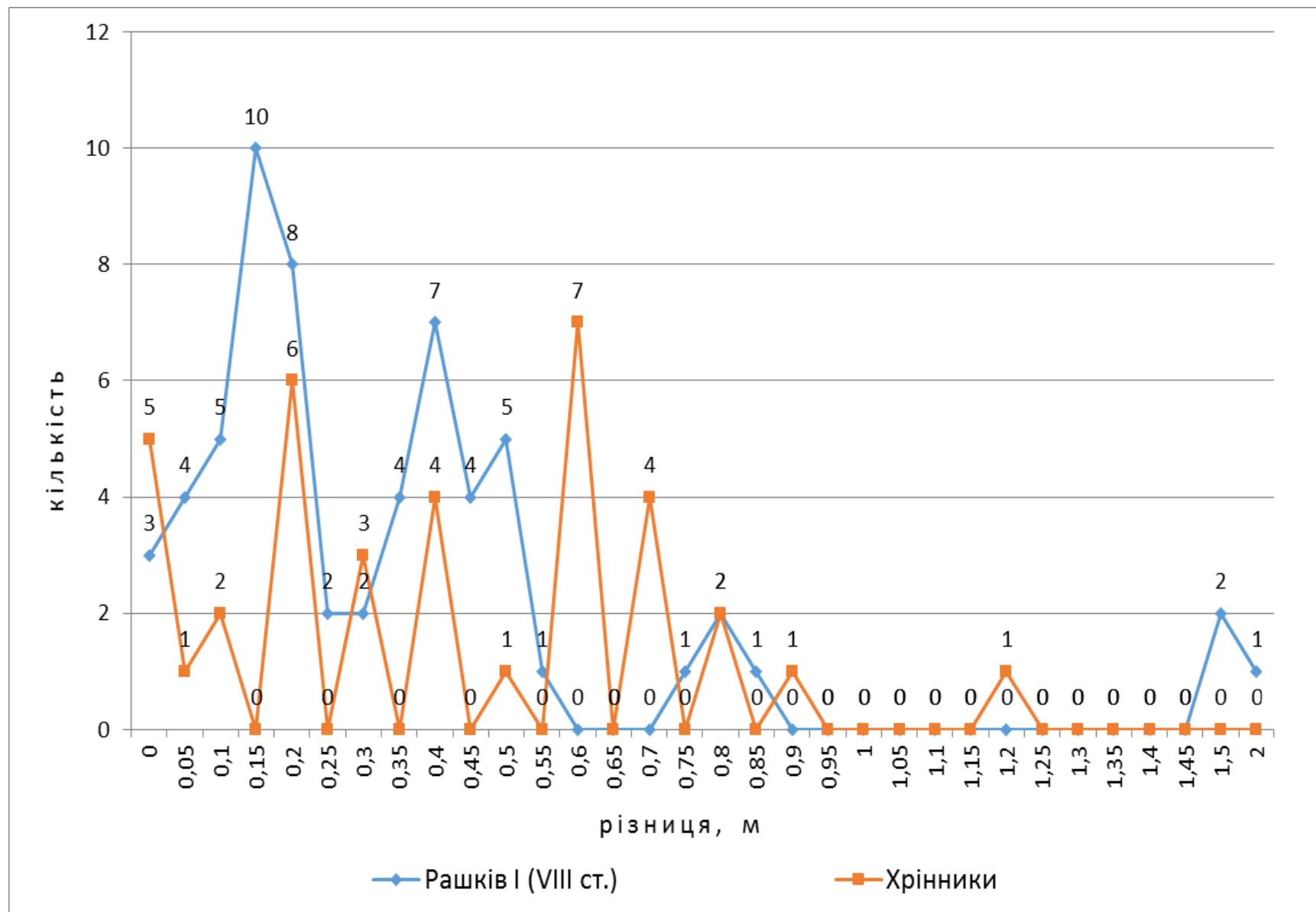
Іл. 14. Різниця між довжиною суміжних стін котлованів жител другої половини I тисячоліття н.е.

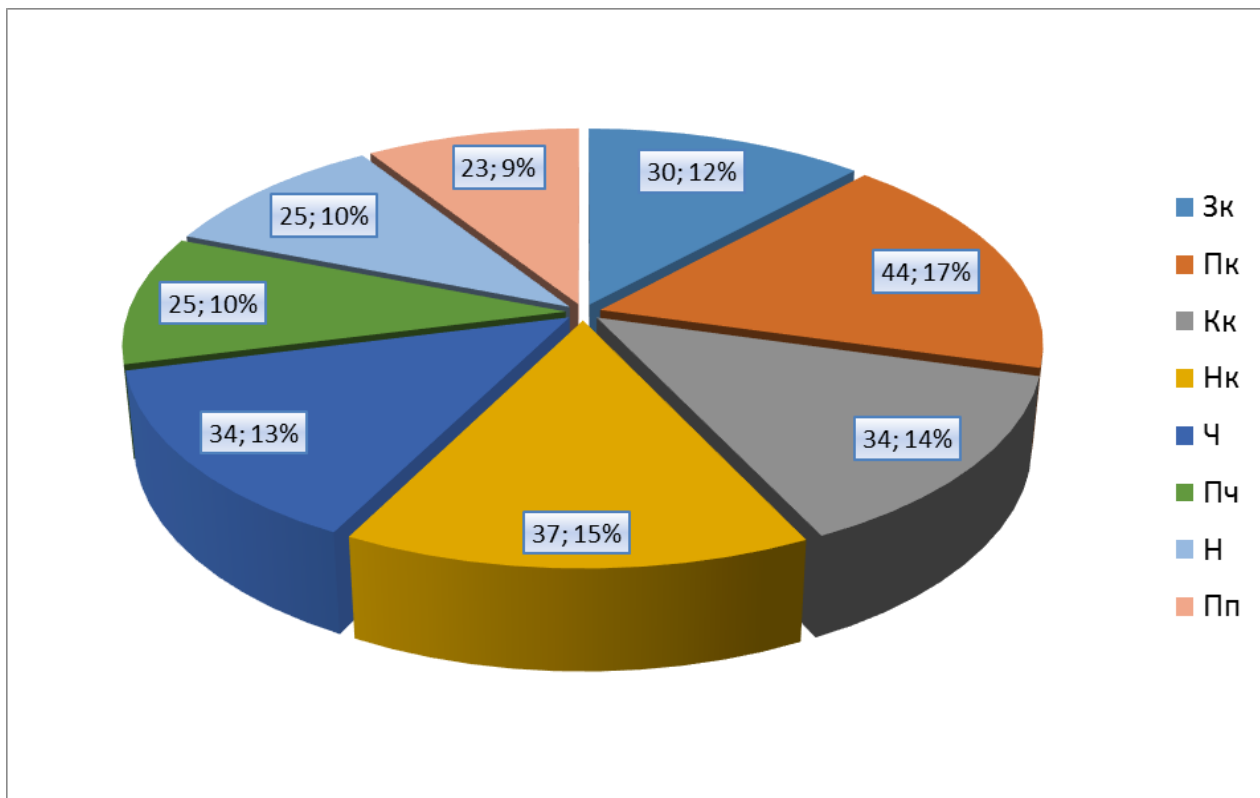
Іл. 15. Різниця між довжиною суміжних стін котлованів жител V-VII ст. (із врахуванням та без врахування даних із Рашкова I-III).

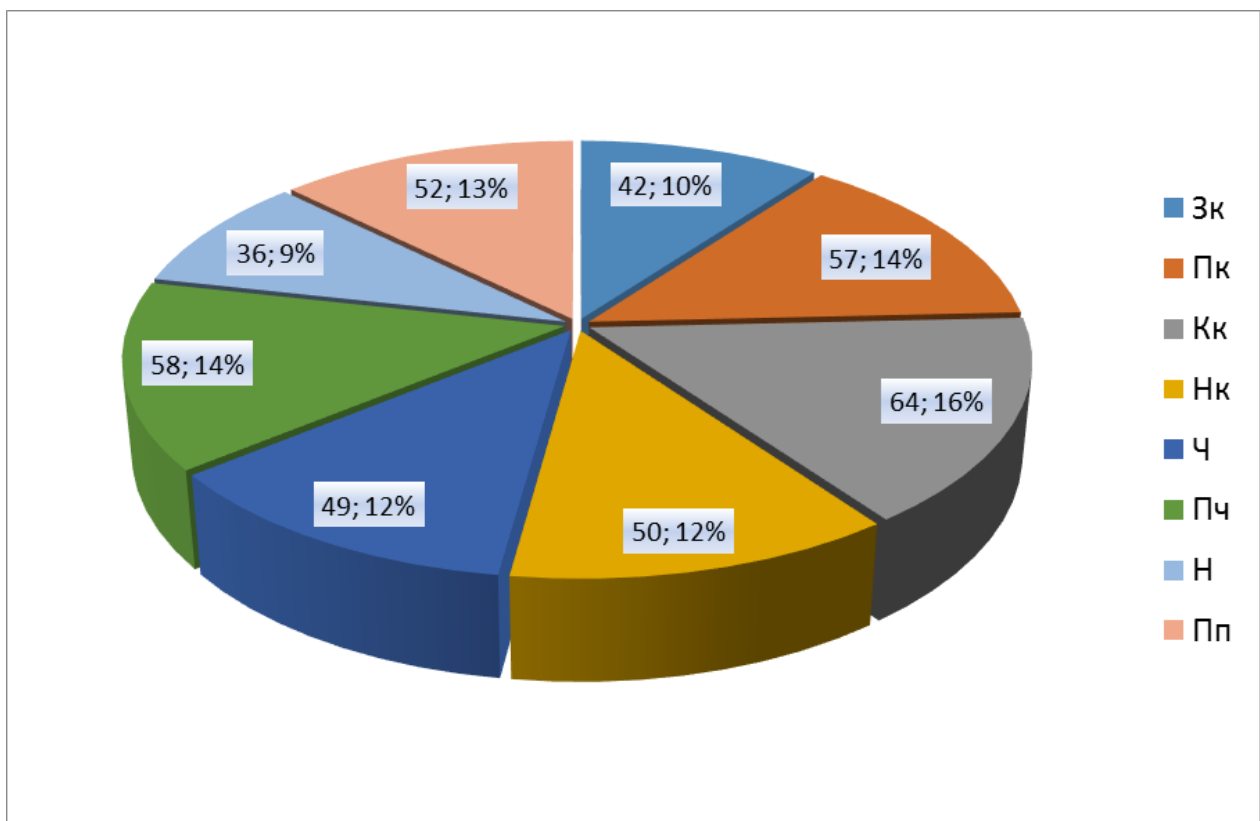
Іл. 16. Різниця між довжиною суміжних стін котлованів жител V-VIII ст. із поселень Рашків I-III.

Іл. 17. Різниця між довжиною суміжних стін котлованів жител із поселень Рашків I (VIII ст.) та Хрінники (VIII-X/XI ст.).

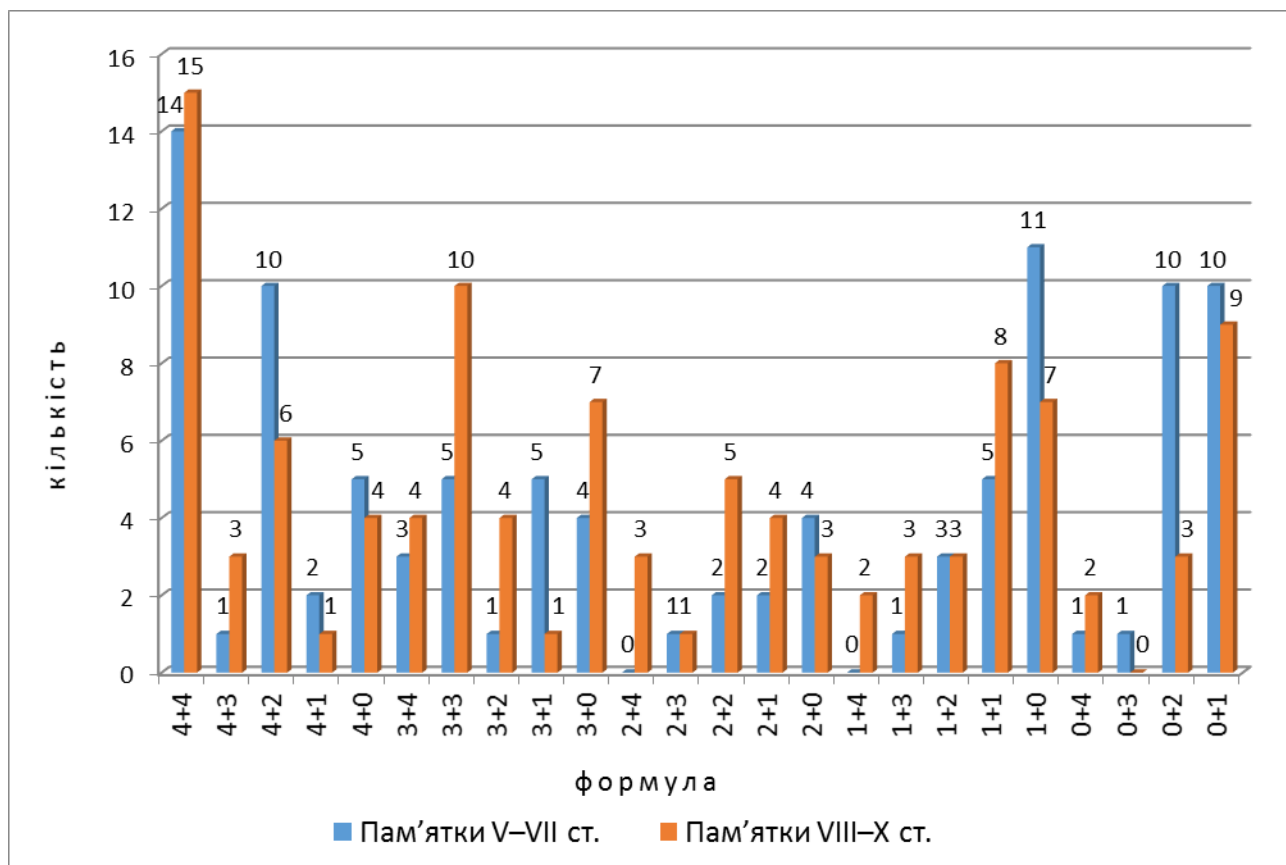

Іл. 18. Розташування кутових і серединних ямок у житлах V-VII ст.

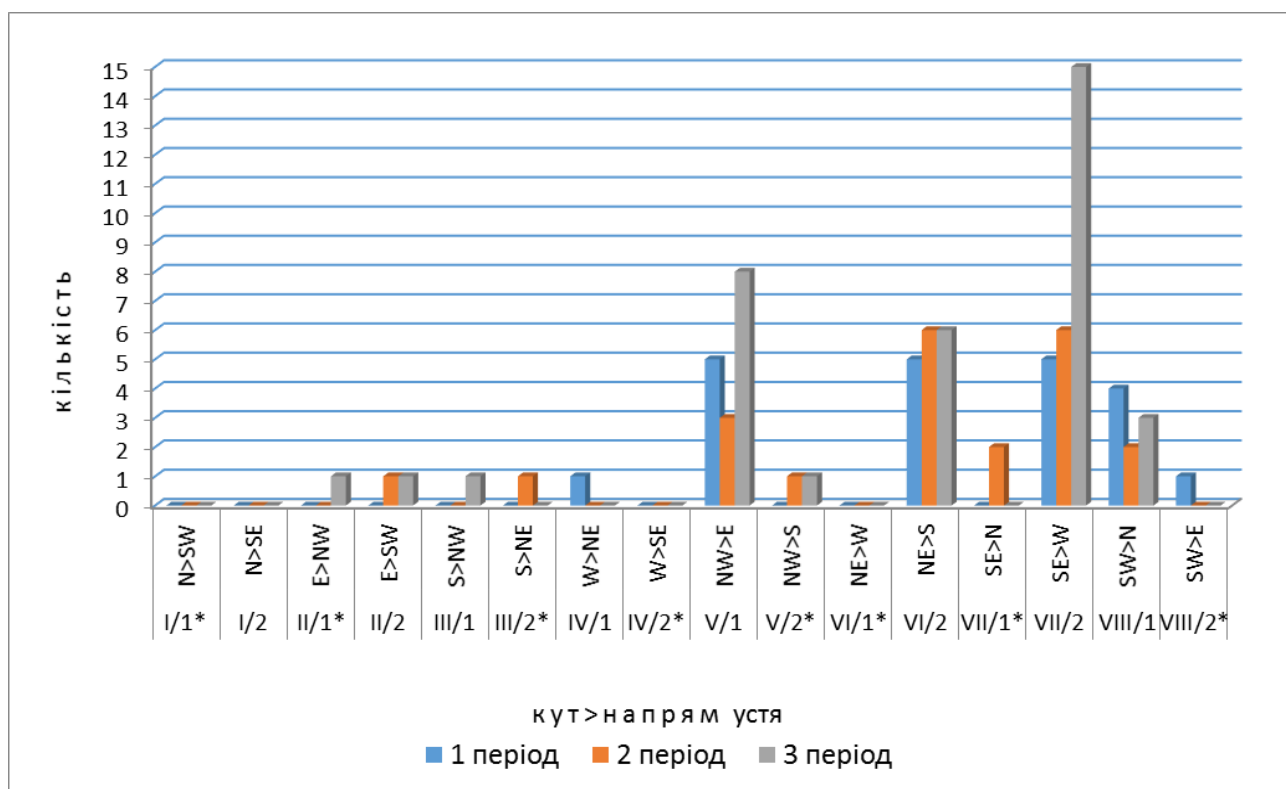

Іл. 19. Розташування кутових і серединних ямок у житлах VIII-X/XI ст.

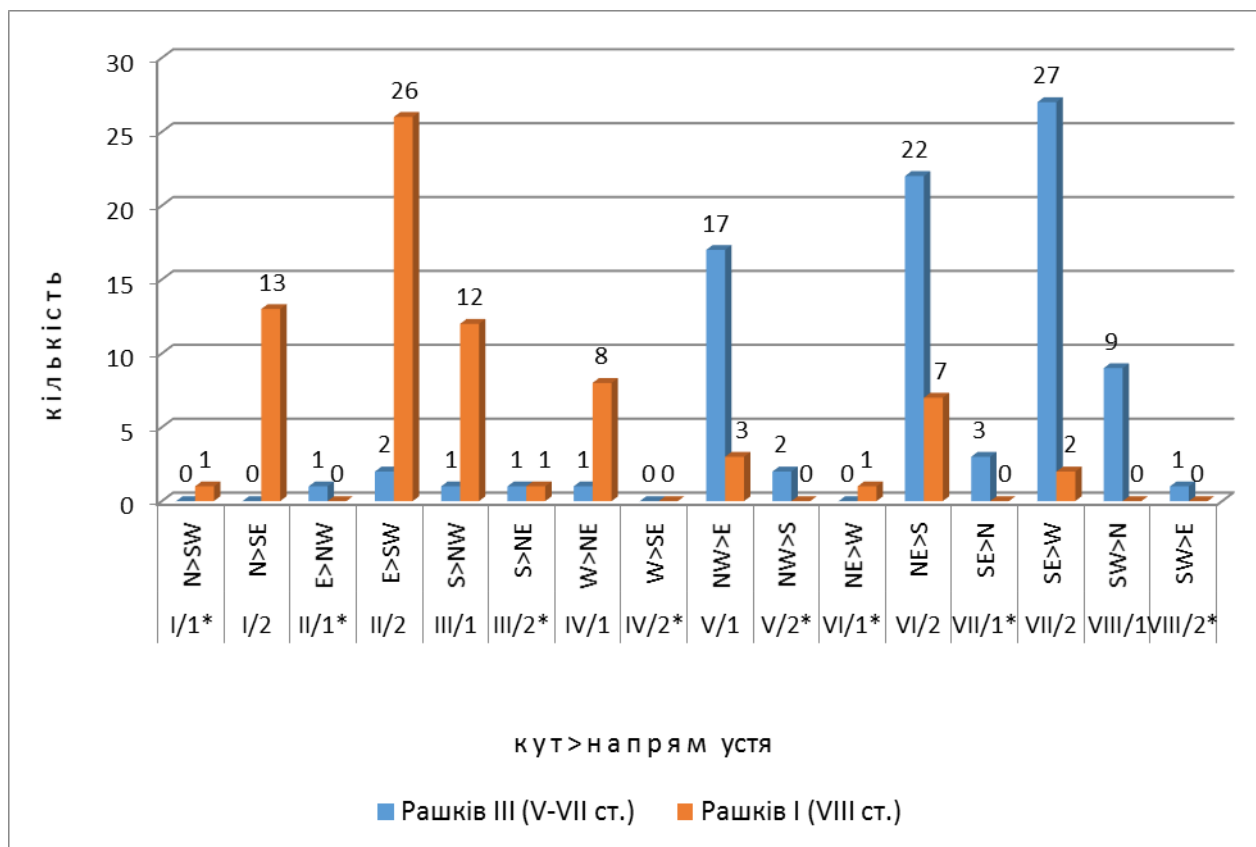
Примітка: Зк – запічний кут, Пк – передпічний кут, Кк – покуть, Нк – напільний кут, Ч – чільна стіна, Пч – причілкова стіна, Н – напільна стіна, Пп – припічна стіна.

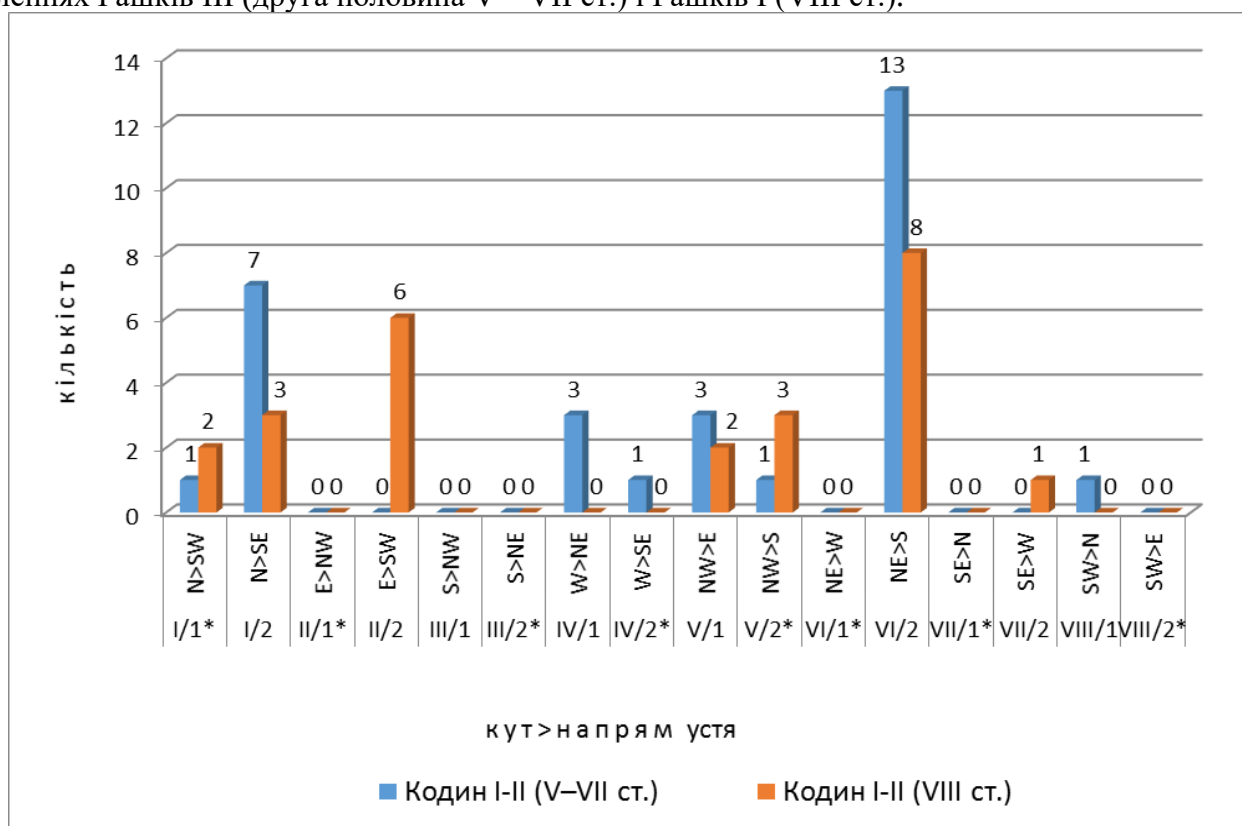
Іл. 20. Комбінації кутових і серединних стовпових ямок у житлах V–VII і VIII–X/XI ст.

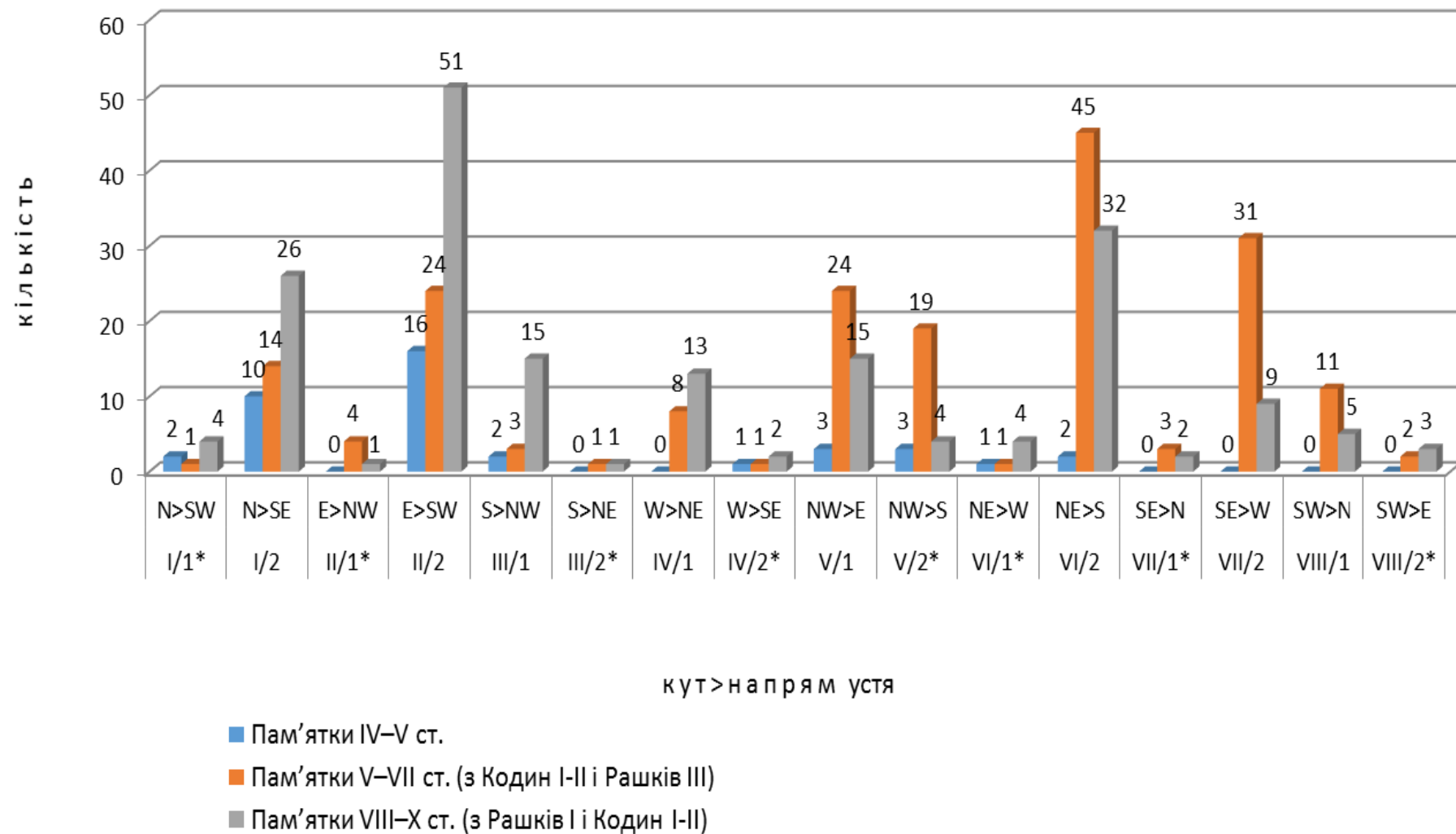
Іл. 21. Локалізація печей у житлах і напрям їхнього устя у зв'язку зі сторонами світу на поселенні Рашків III.

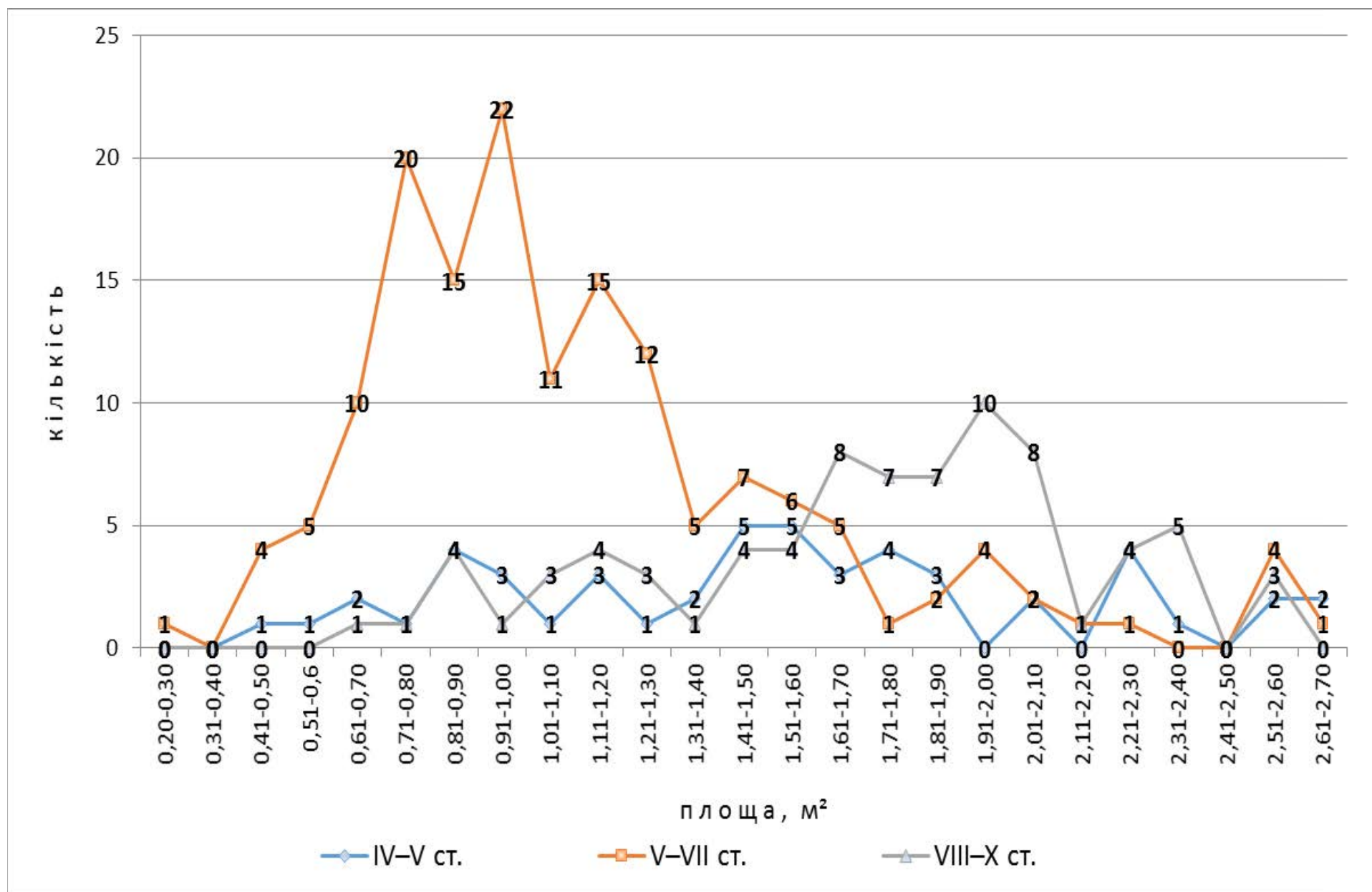
Іл. 22. Локалізація печей у житлах і напрям їхнього устя у зв'язку зі сторонами світу на поселеннях Рашків III (друга половина V – VII ст.) і Рашків I (VIII ст.).

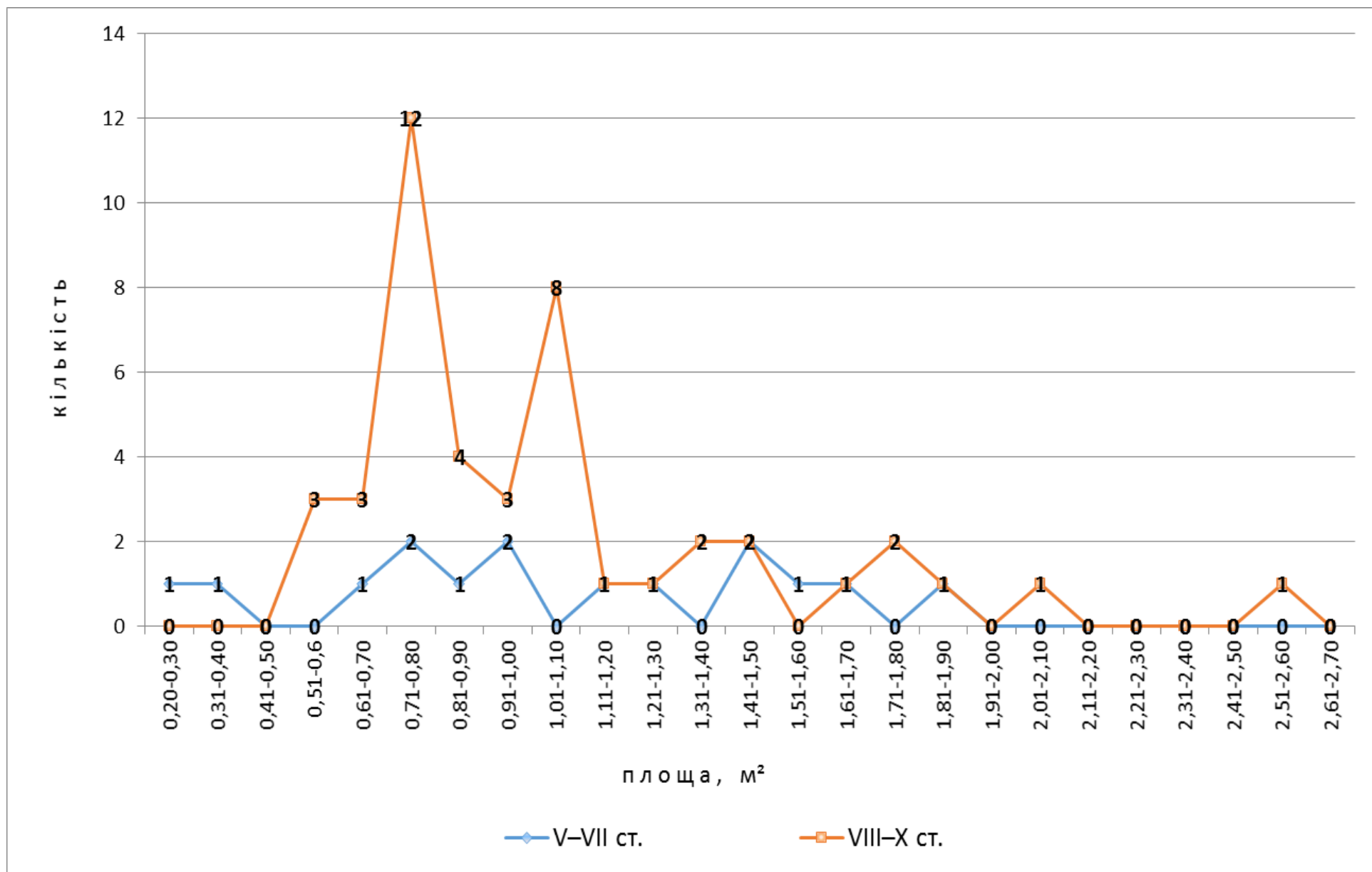
Іл. 23. Локалізація печей у житлах і напрям їхнього устя у зв'язку зі сторонами світу на поселеннях Кодин I-II у V-VII ст. та VIII ст.

Іл. 24. Локалізація печей у житлах і напрям їхнього устя у зв'язку зі сторонами світу на поселеннях другої половини I тисячоліття н.е.

Іл. 25. Площа печей-кам'янок у житлах другої половини I тисячоліття н.е.

Іл. 26. Площа глиняних печей у житлах другої половини I тисячоліття н.е.

Додаток В. ІЛЮСТРАЦІЇ

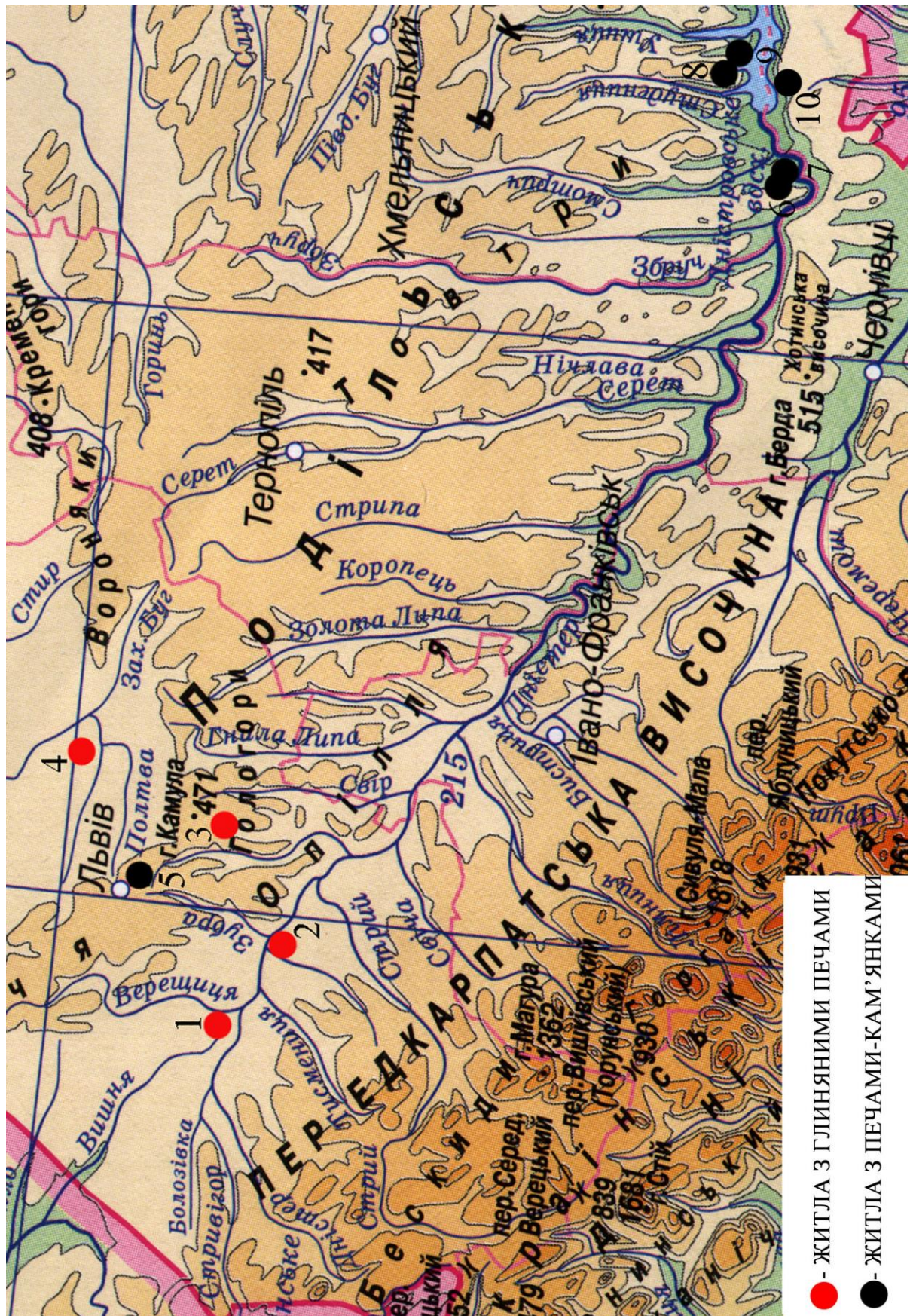

Рис. І-1. Пам'ятки кінця IV – середини V ст. із дослідженими житлами: 1 – Березець; 2 – Рудники; 3 – Стрілки-ІІ; 4 – Неслухів; 5 – Черепин; 6 – Сокіл; 7 – Лука-Кавецька; 8 – Бакота-І; 9 – Теремці; 10 – Комарів.

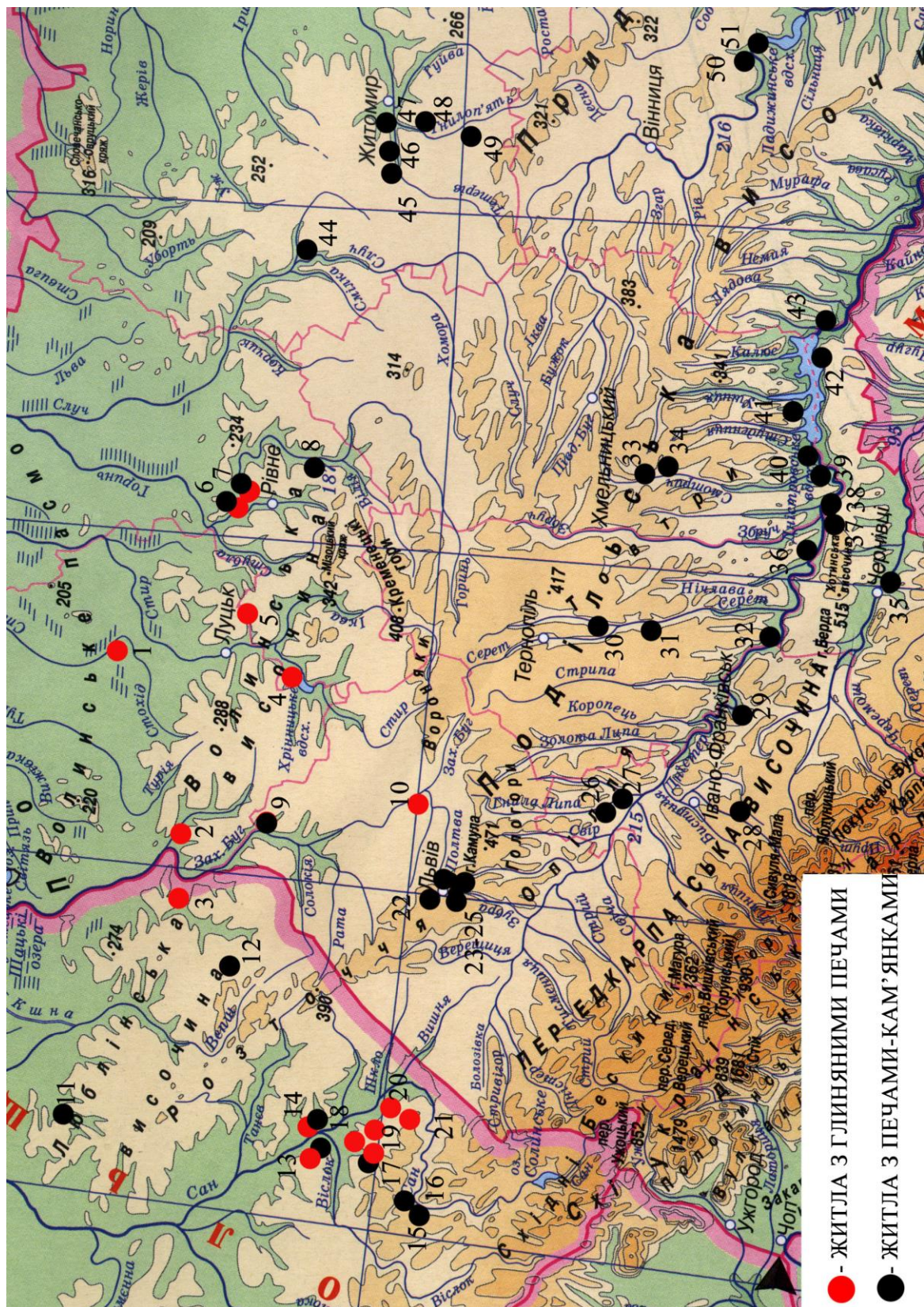

Рис. І-2. Пам'ятки V–VII ст. із дослідженими житлами: 1 – Підріжжя; 2 – Зимне IV; 3 – Сверхів Колонія; 4 – Хрінники (ур. Шанків Яр, За Лісом); 5 – Муравиця; 6 – Зозів; 7 – Городок-на-Усті; 8 – Стадники; 9 – Ромош (ур. Звіринець); 10 – Ріпнів I–III; 11 – Люблін (Чвартек); 12 – Чудовичі; 13 – Гродзіско Дольне III, XXII; 14 – Лежахув VII; 15 – Бахуж XVI; 16 – Динув XI; 17, 18 – Ожанськ V; 19 – Мацькувка II; 20 – Заблотце XXVIII; 21 – Замехув I; 22 – Львів (Золотий Лев; вул. Весела); 23 – Соکیلники; 24 – Підберізці; 25 – Підбірці; 26 Дем'янів; 27 – Бовшів; 28 – Волосів; 29 – Незвисько; 30 – Теробовля; 31 – Звиняч II; 32 – Зелений Гай; 33 – Городок-на-Смотричі; 34 – Купин; 35 – Кодин I–II; 36 – Горошева; 37 – Рашків I–III; 38 – Пригородок; 39 – Лука-Каветчинська; 40 – Устя; 41 – Бакота I–II; 42 – Непоротове; 43 – Бернашівка; 44 – Гульськ; 45 – Буки; 46 – Корчак I–IX; 48 – Шумськ; 50 – Семенки; 51 – Самчинці.

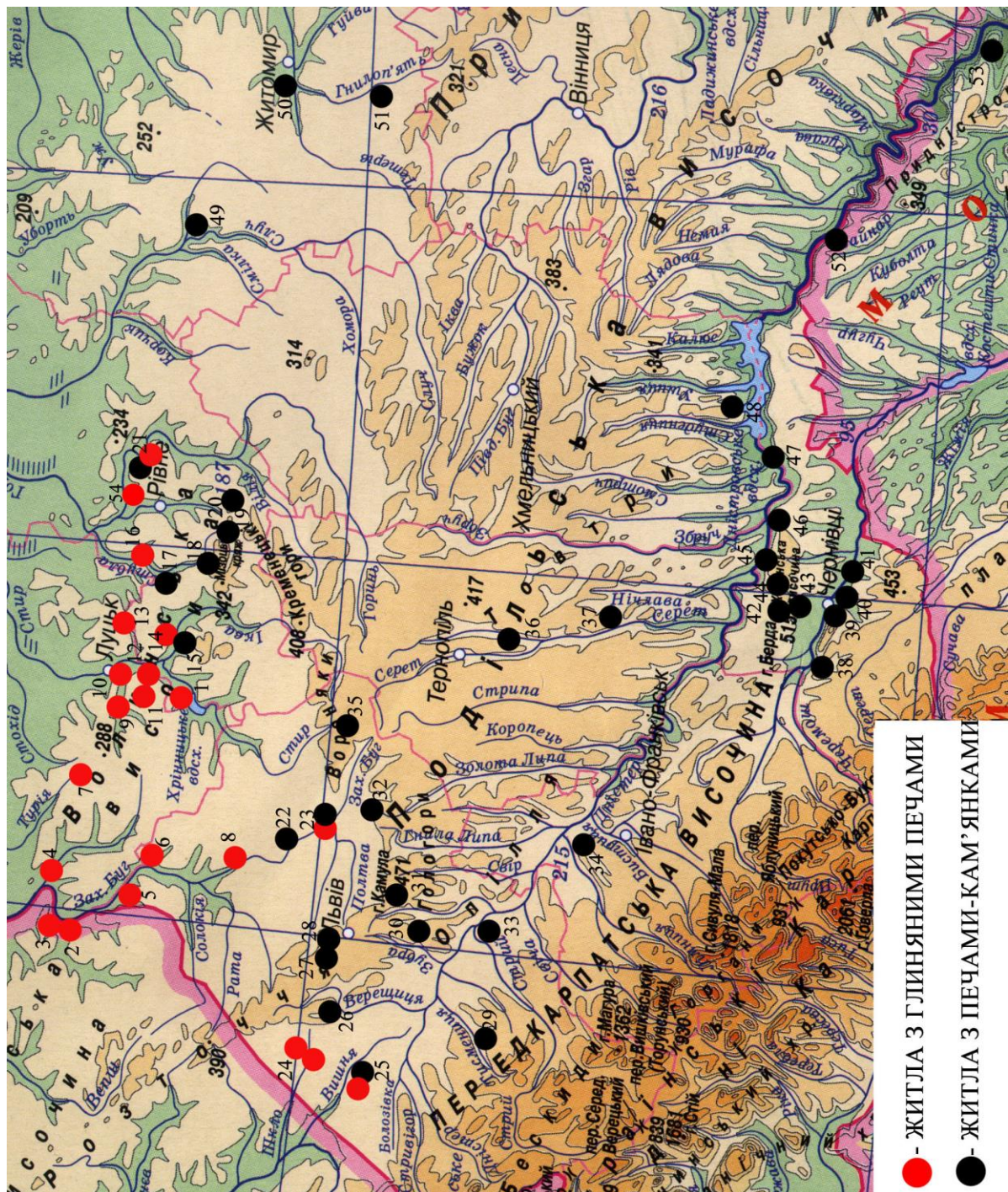

Рис. І-3. Пам'ятки VIII–Х/ХІ ст. із дослідженими житлами: 1 – Хрінники (ур. Шанків Яр); 2 – Городок-Надбужний; 3 – Стрижів; 4 – Володимир-Волинський; 5 – Тудорковичі (Федорівці); 6 – Ромош (ур. Димниця); 7 – Затурці; 8 – Тишиця; 9 – Городок (ур. Пасовище); 10 – Луцьк; 11 – Загаї; 12 – Городище Друге (ур. Вал); 13 – Острожець; 14 – Муравиця; 15 – Озліїв; 16 – Пересопниця; 17 – Жорнів; 18 – Листвин; 19 – Дермань; 20 – Точевики; 21 – Дорогобуж; 22 – Деревляни; 23 – Буськ; 24 – Черчик І, ІІ; 25 – Судова Вишня; 26 – Добростани; 27 – Рокитне ІІ; 28 – Завадів; 29 – Солонсько; 30 – Стільсько; 31 – Підгородище; 32 – Голігирки; 33 – Жидачів І; 34 – Крилос (Галич); 35 – Підгірці (Пліснесько); 36 – Теремовля; 37 – Біла ІІІ; 38 – Коростувата; 39 – Біла; 40 – Гореча; 41 – Кодин І-ІІ; 42 – Ревне; 43 – Чорнівка; 44 – Добринівці; 45 – Перебиківці; 46 – Рашків І; 47 – Сокіл; 48 – Бакота; 49 – Гульськ; 50 – Тетерівка; 51 – Лука-Райковецька; 52 – Рудь; 53 – Алчедар; 54 – Городок-на-Усті (ур. Над Рудником).

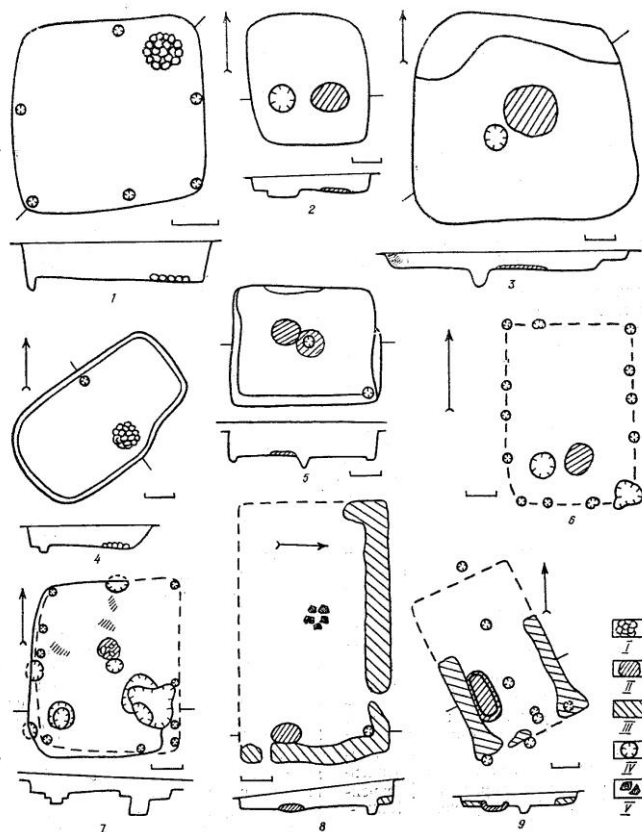

Рис. ПА-01. Житлові споруди рубежу і першої чверті I тисячоліття н. е. (за: Баран, Вакуленко, 1990, рис. 4)

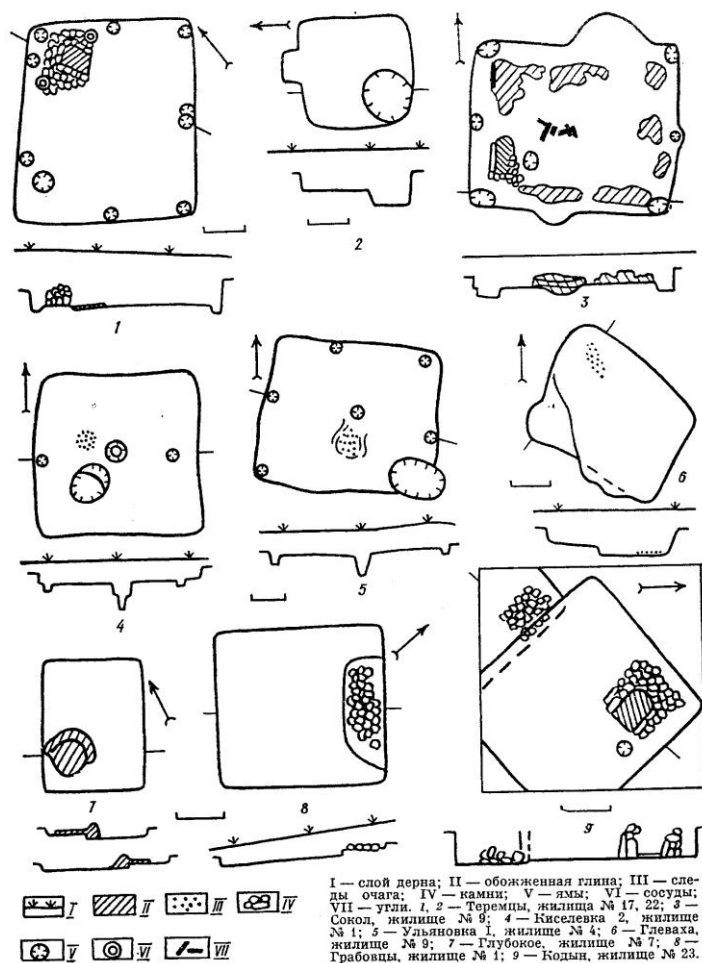
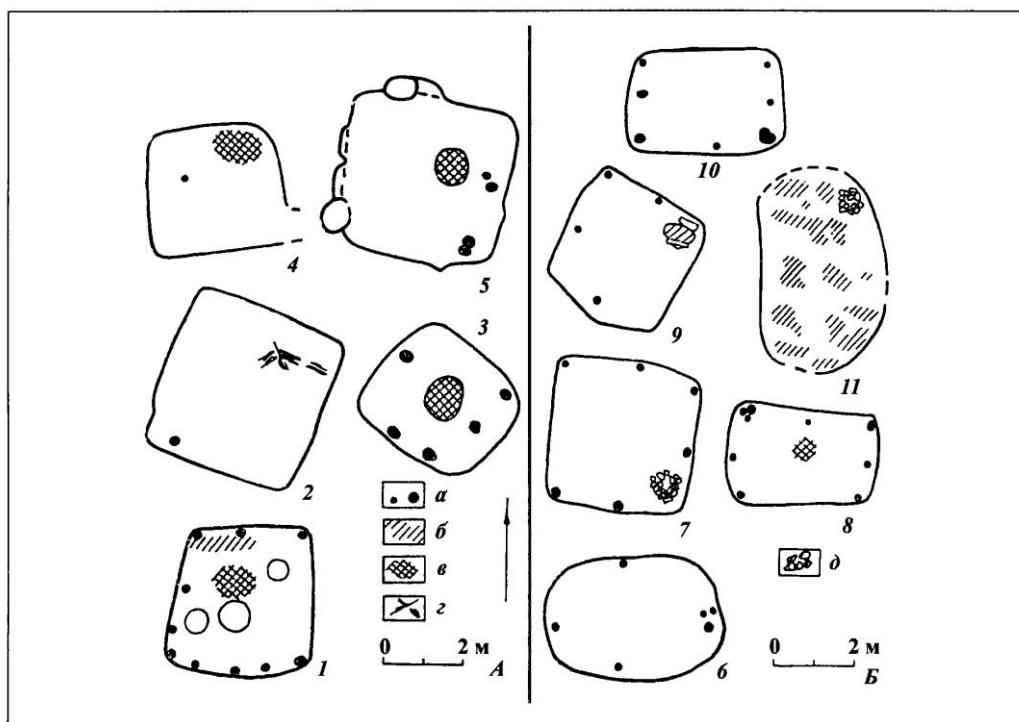

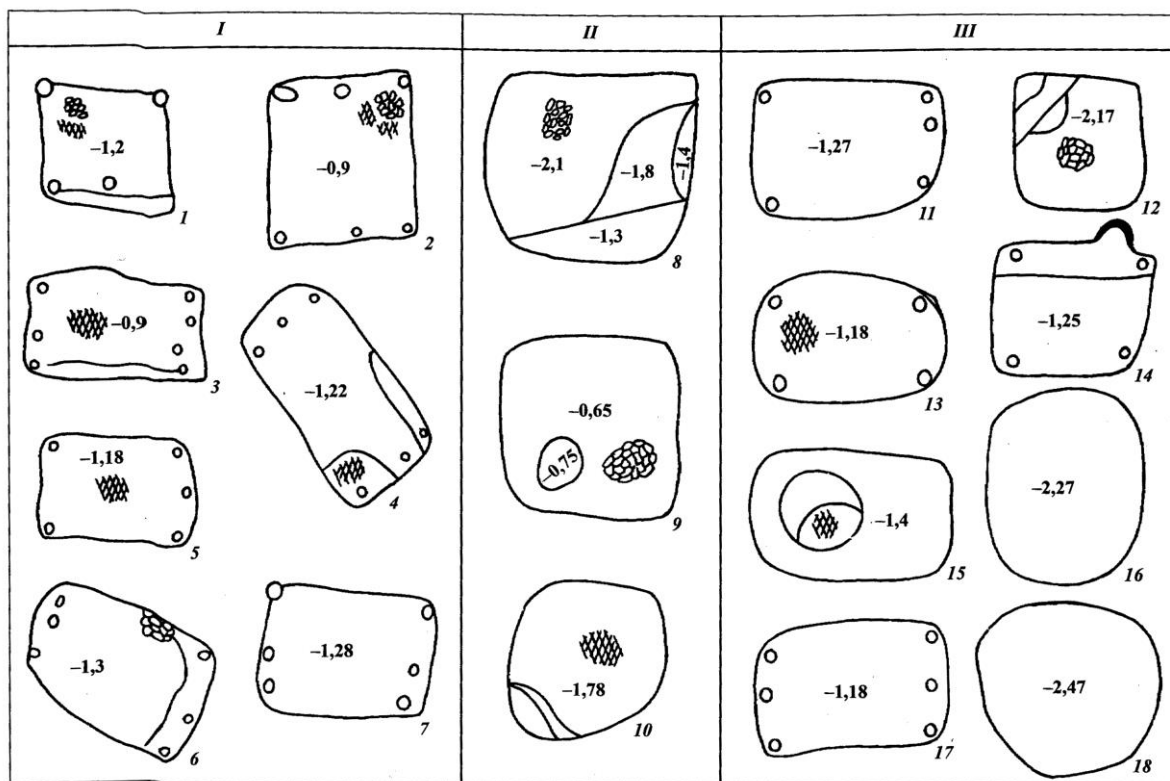
Рис. ПА-02. Заглиблені житла другої чверті I тисячоліття н. е. (за: Баран, Вакуленко, 1990, рис. 19).

1, 6 — житла рубежу I ст. н. е.; 2, 3, 7, 8 — житла кінця I — середини II ст.; 4, 5, 9–11 — житла кінця II — III ст. (1 — Пилипенкова Гора; 2, 3 — Лютіж; 4 — Грині; 5 — Сушки 2; 6, 9–11 — Пасіки-Зубрицькі; 7, 8 — Підберізіці)

Умовні позначення: а — стовпові ями, б — скупчення глиняної обмазки, в — місце вогнища, з — горіле дерево, д — каміння.

Рис. ПА-03. Житла рубежу нашої ери – III ст. н. е. з пам'яток Середнього Подніпров'я (А), Верхнього Подністер'я і Західної Волині (Б) (за: Козак, 2008, рис. 4).

1, 3–5 — Підберізіці; 2 — Підбірці; 6, 7 — Сокільники I; 8 — Верхня Липиця; 9, 10 — Ремезівці; 11, 14, 17 — Дем'янів; 13 — Бовшів; 12, 15, 16, 18 — Ріпнів I.

Рис. ПА-04. Заглиблені житла зубрицької (I), липицької (II) та черняхівської (III) культур (за: Козак, 2008, рис. 8).

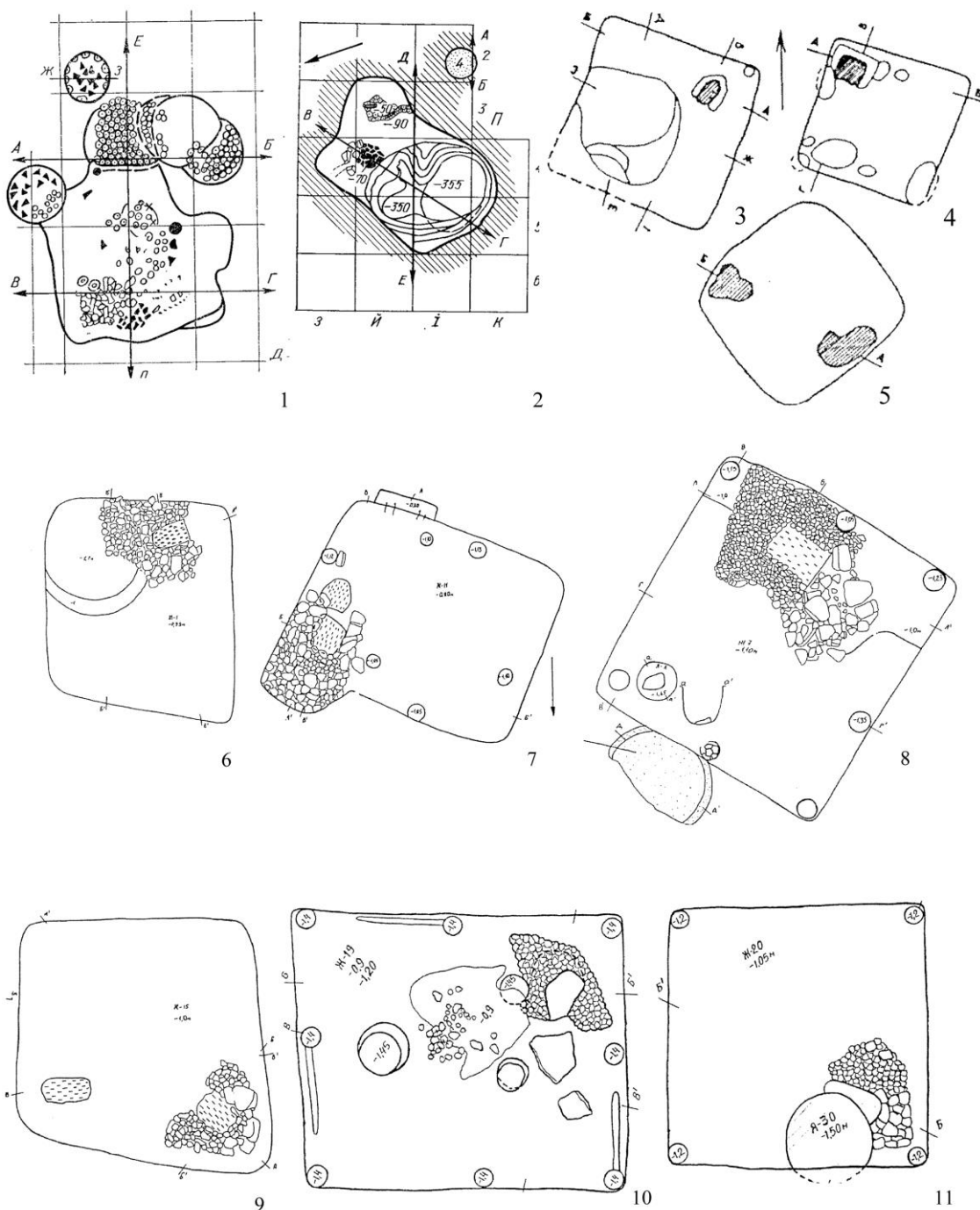

Рис. ПА-05. Форма котлованів жител кінця IV – першої половини V ст.: 1 – Черепин, ж. 8; 2 – Черепин, ж. 12 (за Баран, 1981, рис. 9, 16); 3 – Неслухів; 4 – Березець; 5 – Рудники (за Цигилик, 1997, рис. 1); 6 – Теремці, ж. 1; 7 – Теремці, ж. 11; 8 – Теремці, ж. 7; 9 – Теремці, ж. 15; 10 – Теремці, ж. 19; 11 – Теремці, ж. 20 (за Баран, 2008, табл. I, V, IX, XII, XV, XVI).

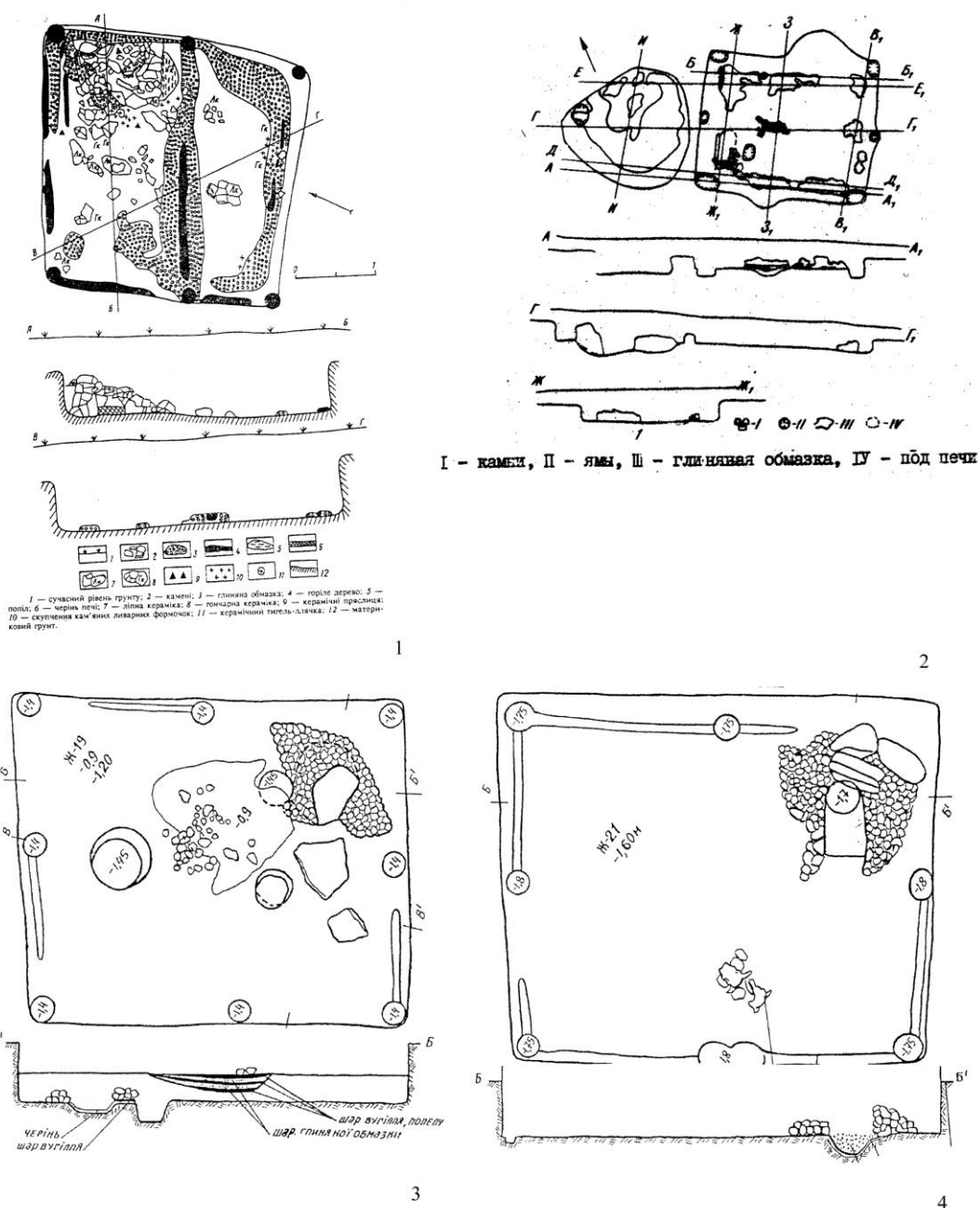

Рис. ПА-06. Залишки елементів конструкцій жител кінця IV – першої половини V ст.: 1 – Бернашівка, ж. 36 (за Винокур, Мегей, 1992, рис. 1); 2 – Сокіл, ур. Острови, ж. 9 (за Вакуленко, Приходнюк, 1984, рис. 5); 3 – Теремці, ж. 19; 4 – Теремці, ж. 21 (за Баран, 2008, табл. XV, XVII).

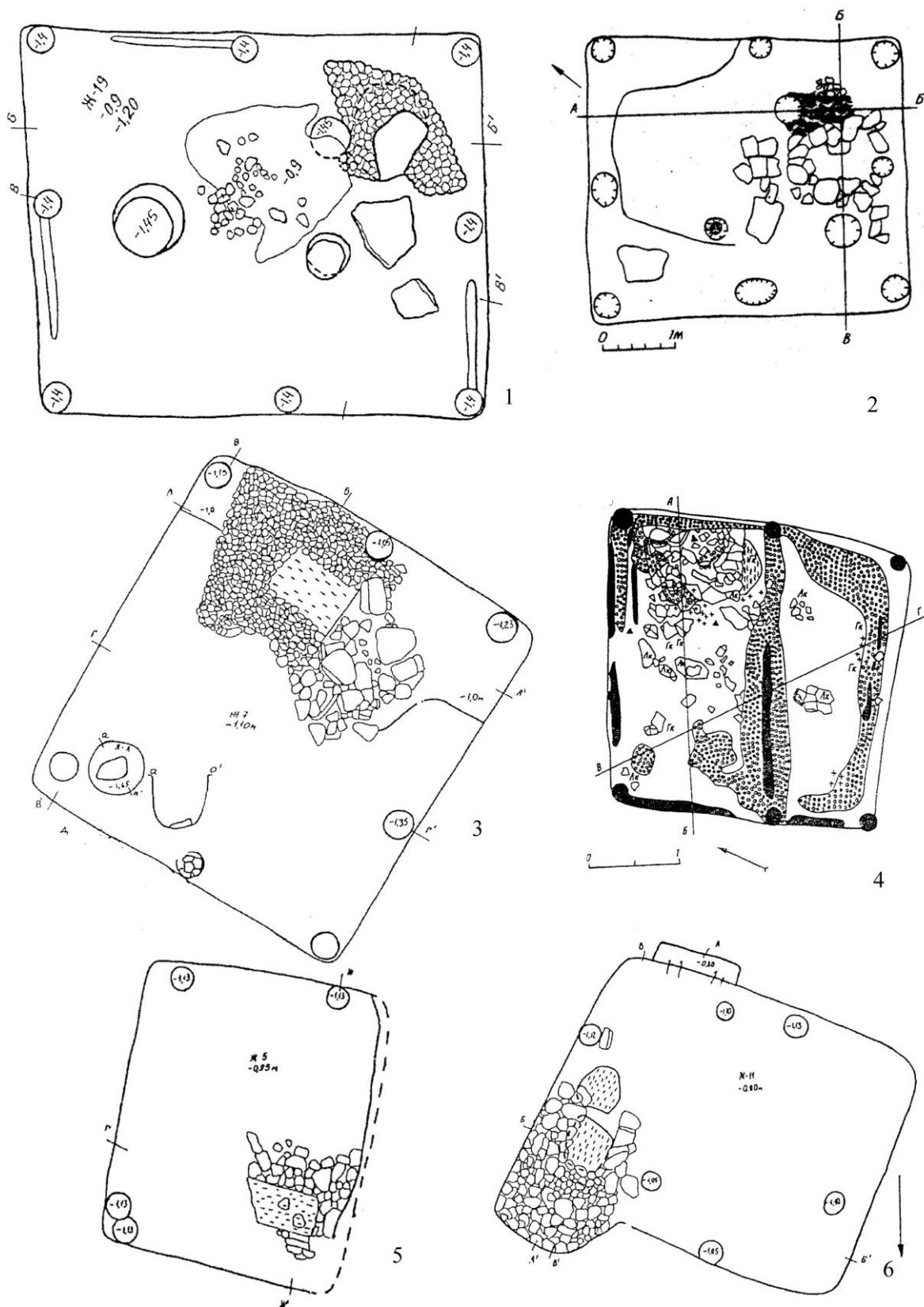

Рис. ПА-07. Приклади розміщення стовпових ямок від конструкції стін жител кінця IV – першої половини V ст.: 1 – Теремці, ж. 19 (4+4); 2 – Лука-Каветчинська, ж. 13 (4+3); 3 – Теремці, ж. 7 (4+3); 4 – Бернашівка, ж. 36 (4+2); 5 – Теремці, ж. 5 (3+0); 6 – Теремці, ж. 11 (0+4) (за: 1, 3, 5, 6 – Баран, 2008, табл. III, V, IX, XV; 2 – Вакуленко, Приходнюк, 1984, рис. 27; 4 – Винокур, Мегей, 1992, рис. 1).

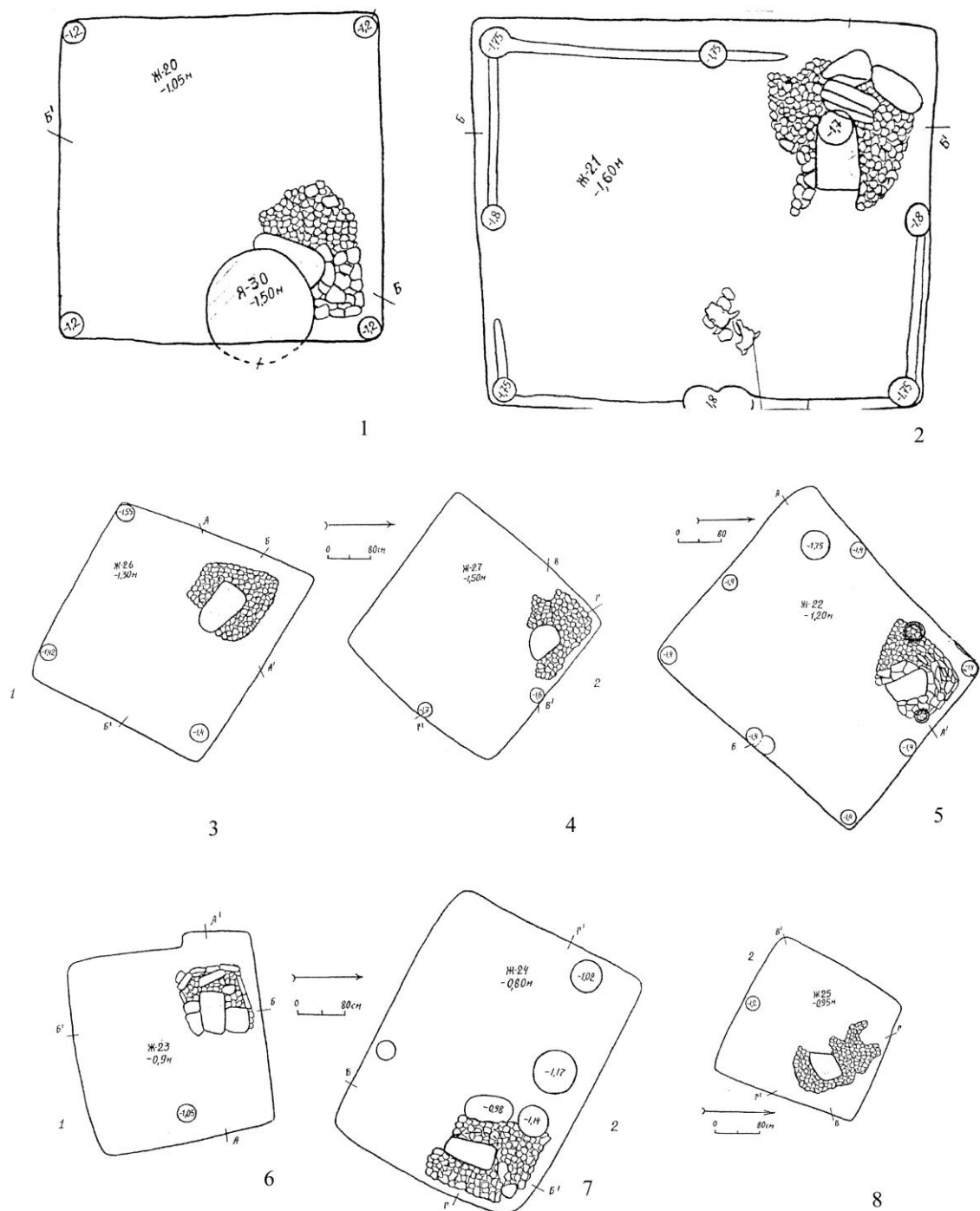

Рис. ПА-08. Приклади розміщення стовпових ямок від конструкції стін жител кінця IV – першої половини V ст. з поселення Теремці: 1 – ж. 20 (4+0); 2 – ж. 21 (3+4/1); 3 – ж. 26 (3+0); 4 – ж. 27 (0+2); 5 – ж. 22 (3+4/1); 6 – ж. 23 (0+1); 7 – ж. 24 (0+1); 8 – ж. 25 (0+1) (за Баран, 2008, табл. XVI, XVII, XX, XXIII, XXVI, XXVIIIa).

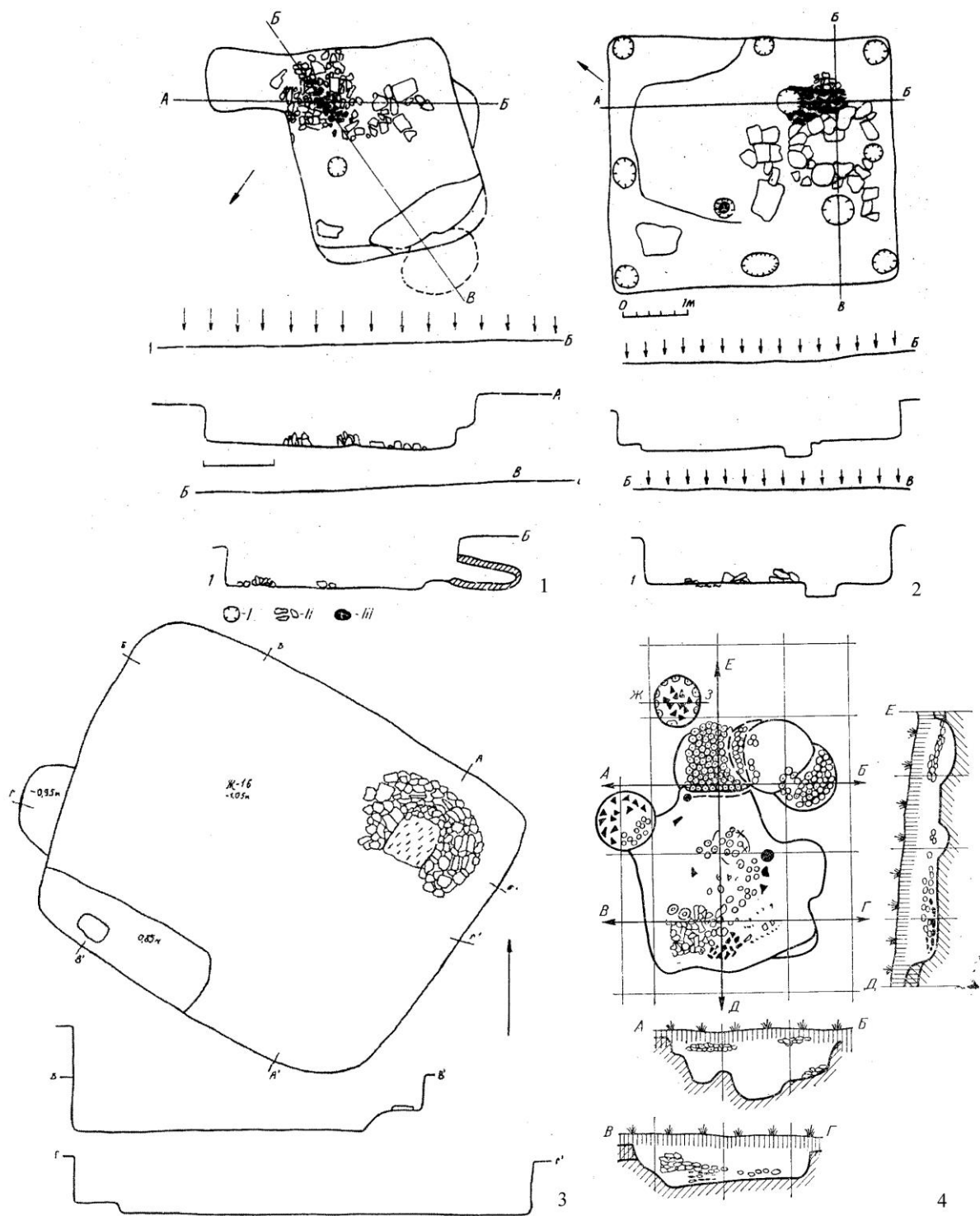

Рис. ПА-09. Материкові уступи в житлах кінця IV – першої половини V ст.: 1 – Лука-Каветчинська, ж. 7; 2 – Лука-Каветчинська, ж. 13; 3 – Теремці, ж. 16; 4 – Черепин, ж. 8 (за: 1, 2 – Вакуленко, Приходнюк, 1984, рис. 24, 1; 27, 1; 3 – Баран, 2008, рис. 6; 4 – Баран, 1981, рис. 9).

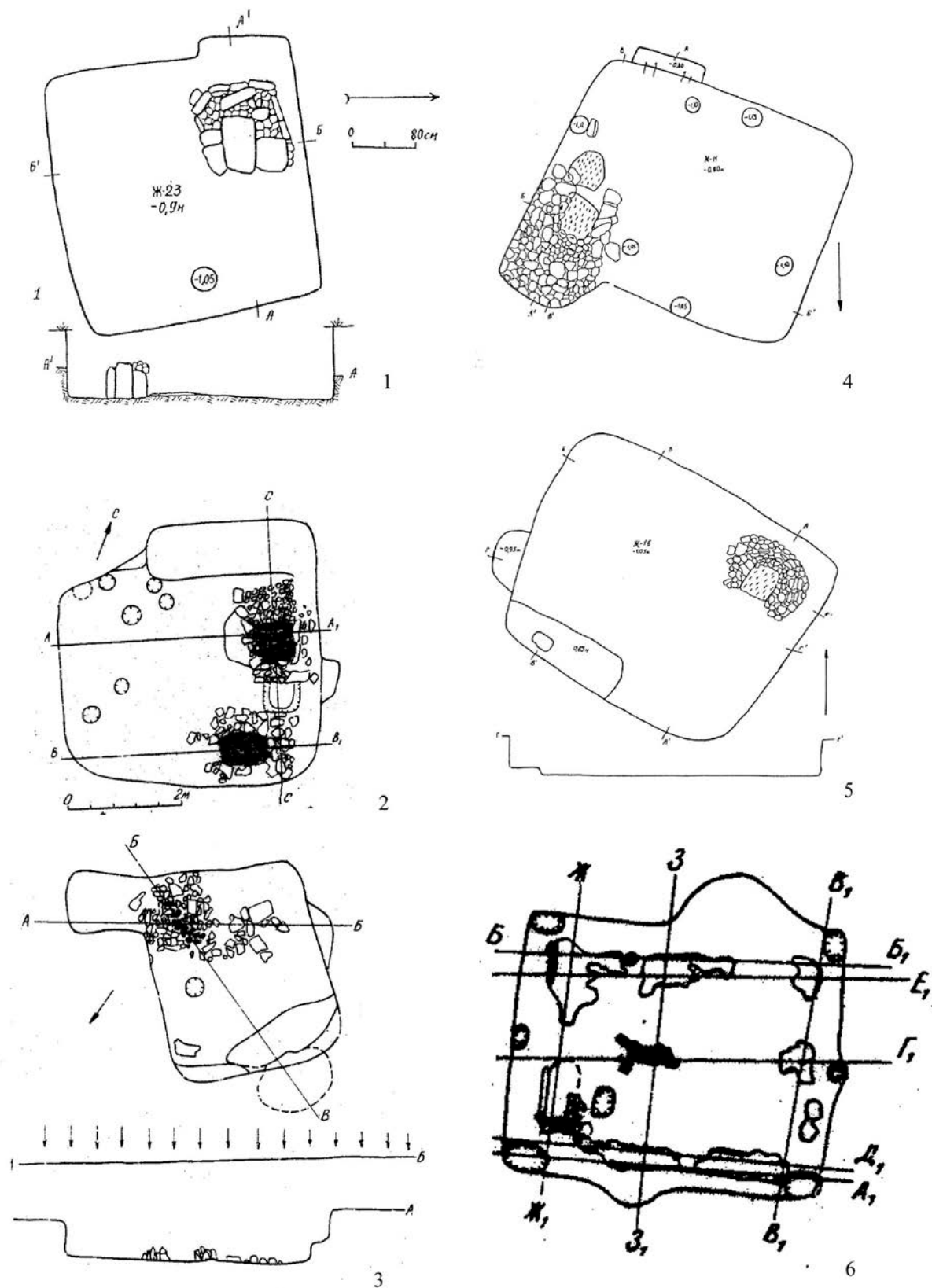

Рис. ПА-10. Ніші в житлах кінця IV – першої половини V ст. 1–3 – господарського (?) призначення; 3–6 – елементи входних комплексів (?): 1 – Теремці, ж. 23; 2 – Лука-Каветчинська, ж. 4; 3 – Лука-Каветчинська, ж. 7; 4 – Теремці, ж. 11; 5 – Теремці, ж. 16; 6 – Сокіл, ж. 9 (за: 1, 4, 5 – Баран, 2008, рис. 6, табл. IX, XX; 2, 3, 6 – Вакуленко, Приходнюк, 1984, рис. 5, 23, 24).

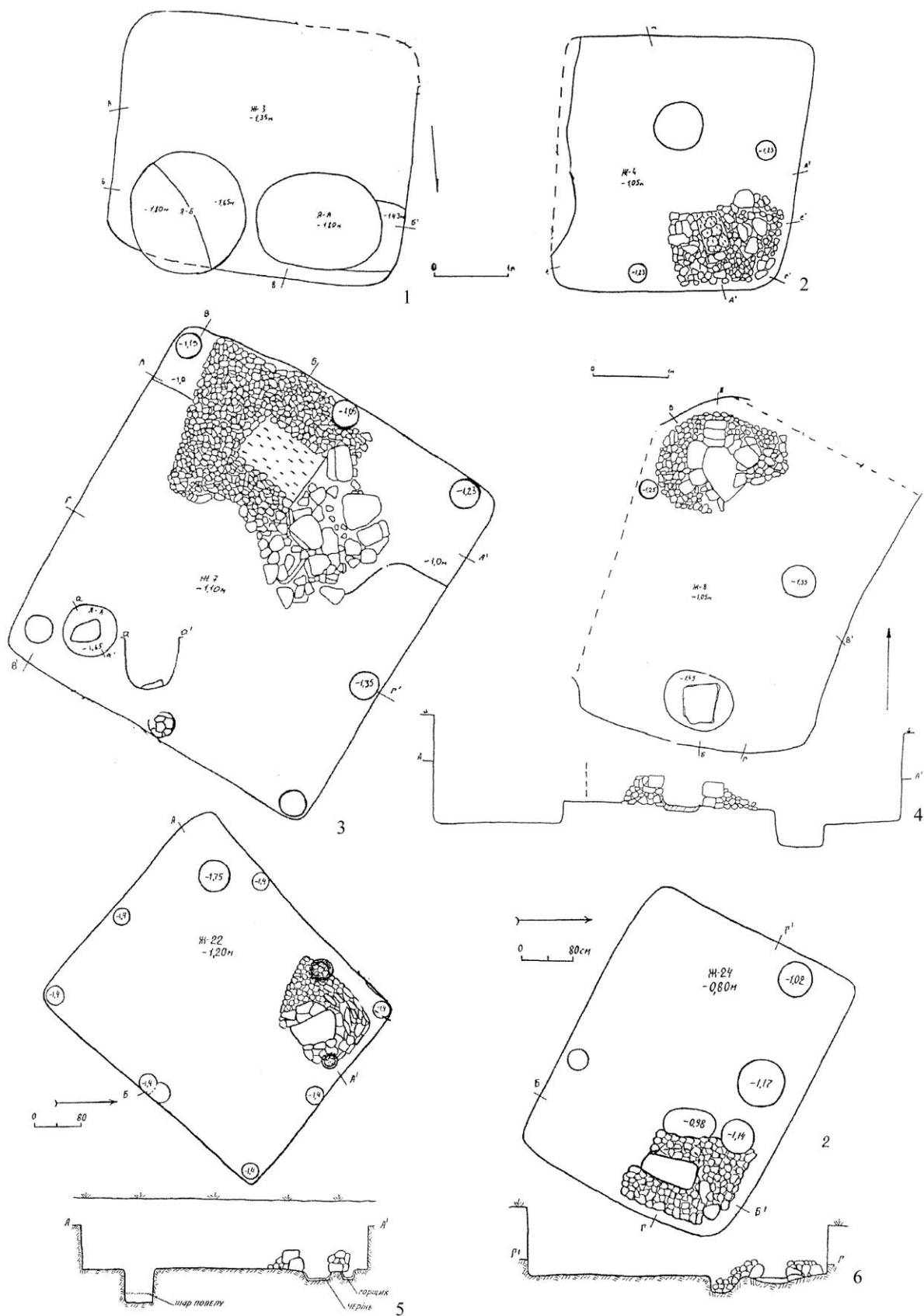

Рис. ПА-11. Господарські ями в житлах кінця IV – першої половини V ст. з поселення Теремці: 1 – ж. 3; 2 – ж. 4; 3 – ж. 7; 4 – ж. 8; 5 – ж. 22; 6 – ж. 24 (за Баран, 2008, табл. III, V, VI, XVIIIa, XX).

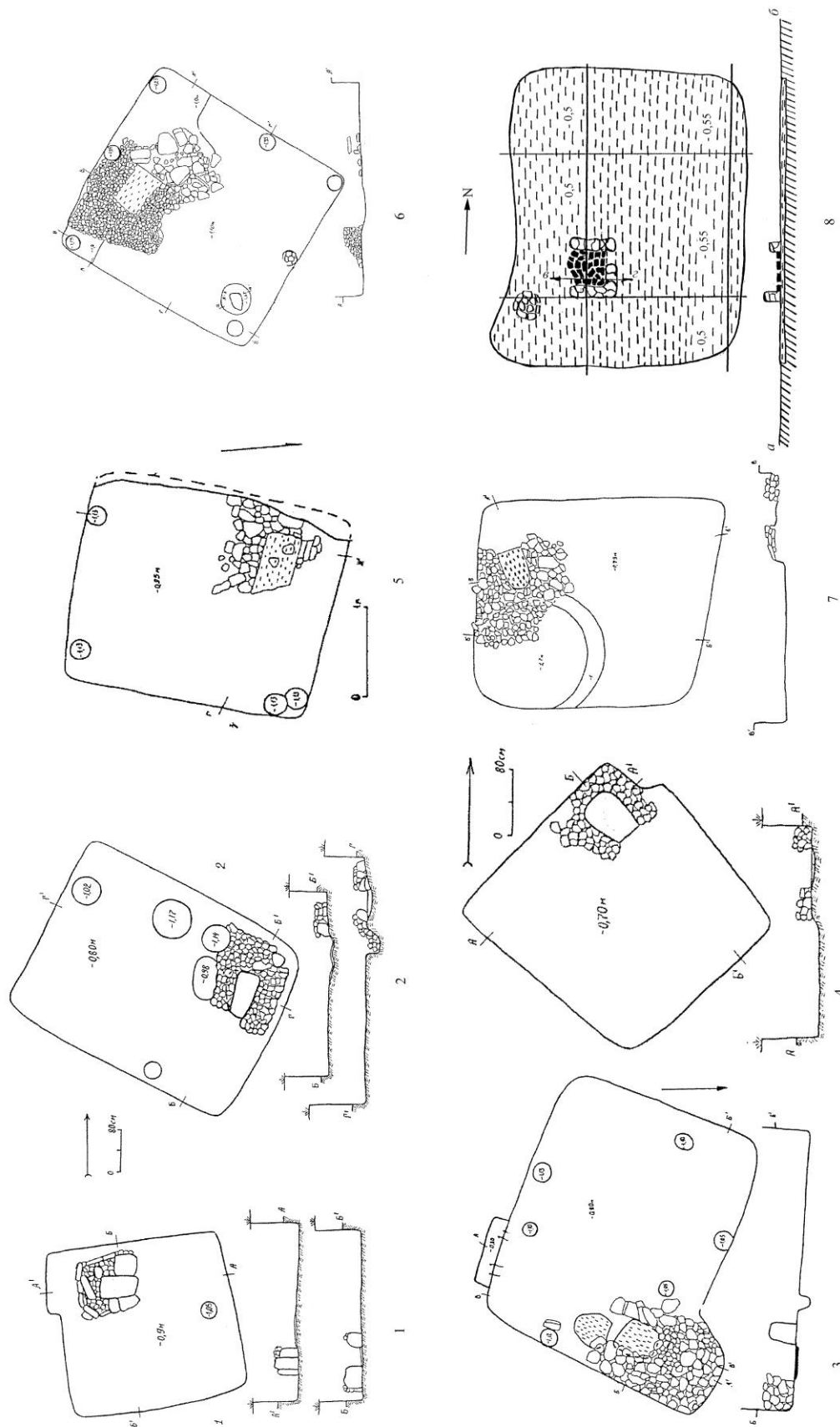

Рис. ПА-12. Розташування печей відносно материкових стін у житлах кінця IV – першої половини V ст: 1, 2 – на відстані обома стінками; 3, 4 – впритул обома стінками; 5 – впритул тильною стінкою; 6 – впритул бічною стінкою; 7 – посередині однієї зі стін; 8 – на значній відстані від стін. 1–7 – Теремці (1 – ж. 23; 2 – ж. 24; 3 – ж. 11; 4 – ж. 28; 5 – ж. 5; 6 – ж. 7; 7 – ж. 1); 8 – Стрілки II, ж. 1 (за: 1–7 – Баран, 2008, табл. I, III, V, IX, XX, XXIII; 8 – Цигилик, Касюхнич, Вітвіцька, 2008, рис. 2).

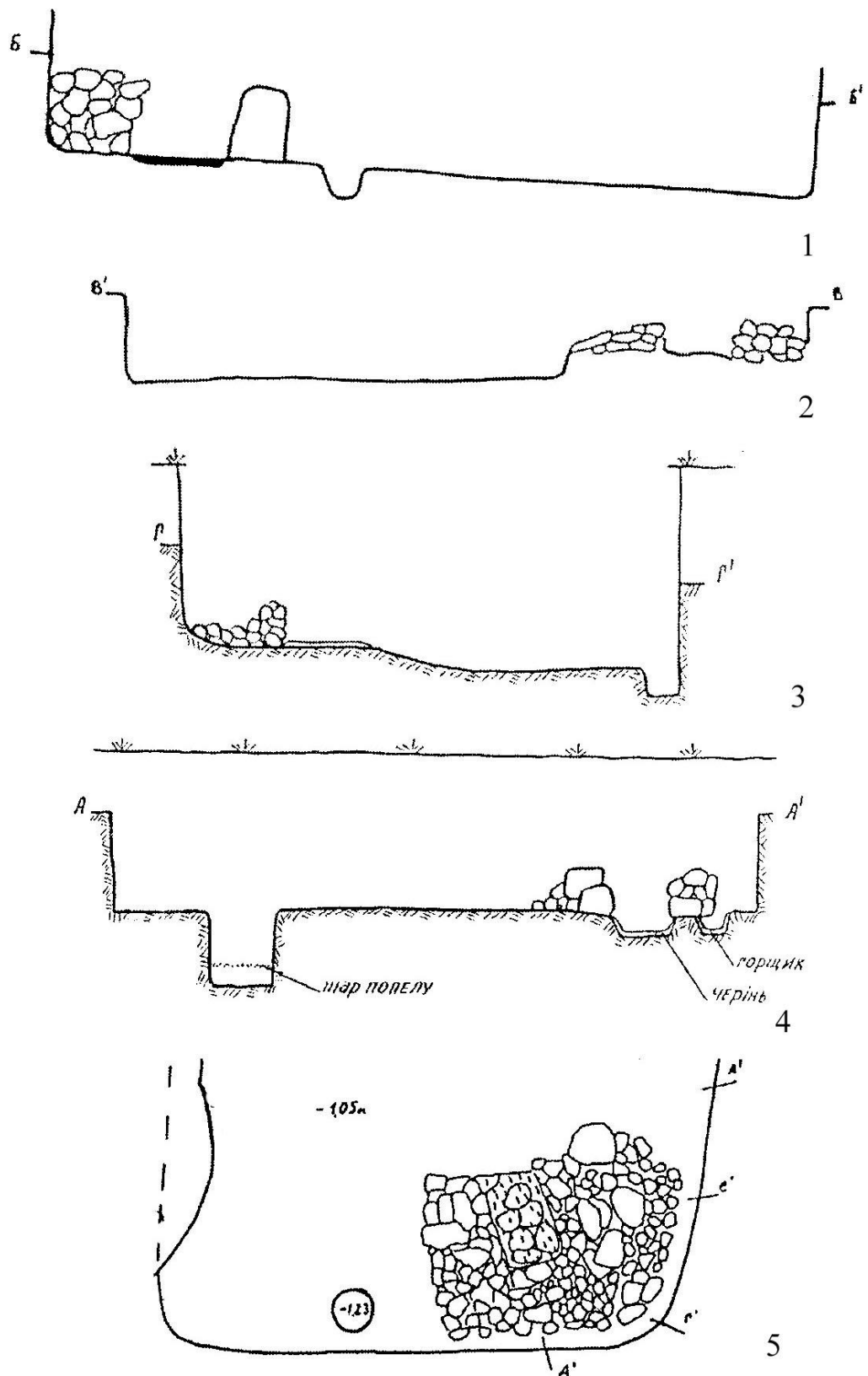

Рис. ПА-14. Способи облаштування черені печей у житлах кінця IV – першої половини V ст. з поселення Теремці: 1 – на рівні долівки (ж. 11); 2 – на земляній підсипці (ж. 1); 3 – на материковому підвищенні (ж. 27); 4 – у заглибленні (ж. 22); 5 – з кам'яним вимощенням (ж. 4) (за: Баран, 2008, табл. I, III, IX, XVIIIa, XXVI).

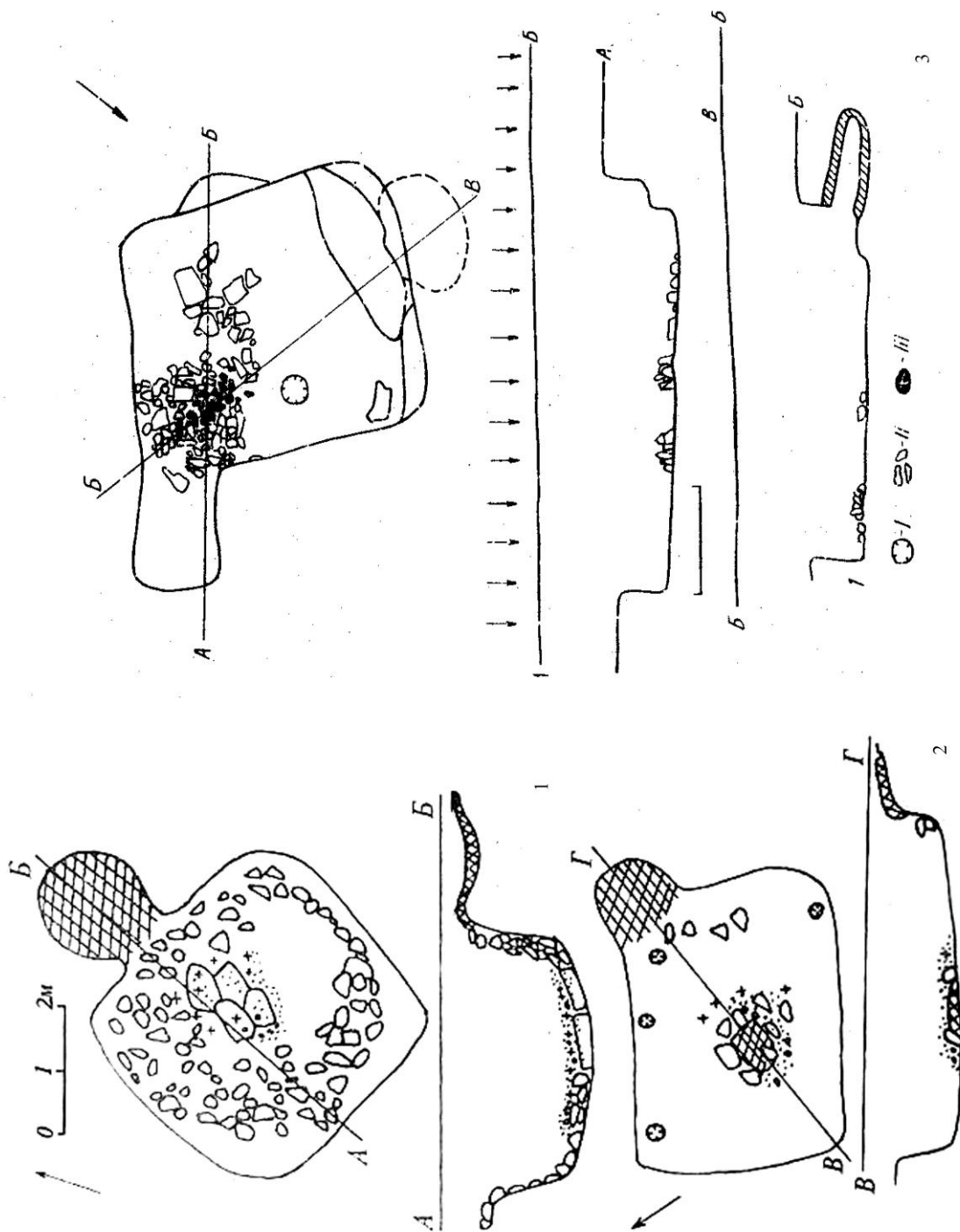

Рис. ПА-15. Нішоподібні виробничі печі в житлах кінця IV – першої половини V ст: 1 – Бакота I, ж. 22; 2 – Бакота I, ж. 23; 3 – Лука-Каветчинська, ж. 7 (за: 1, 2 – Винокур, Горішній, 1994, рис. 45; 3 – Вакуленко, Приходнюк, 1984, рис. 24).

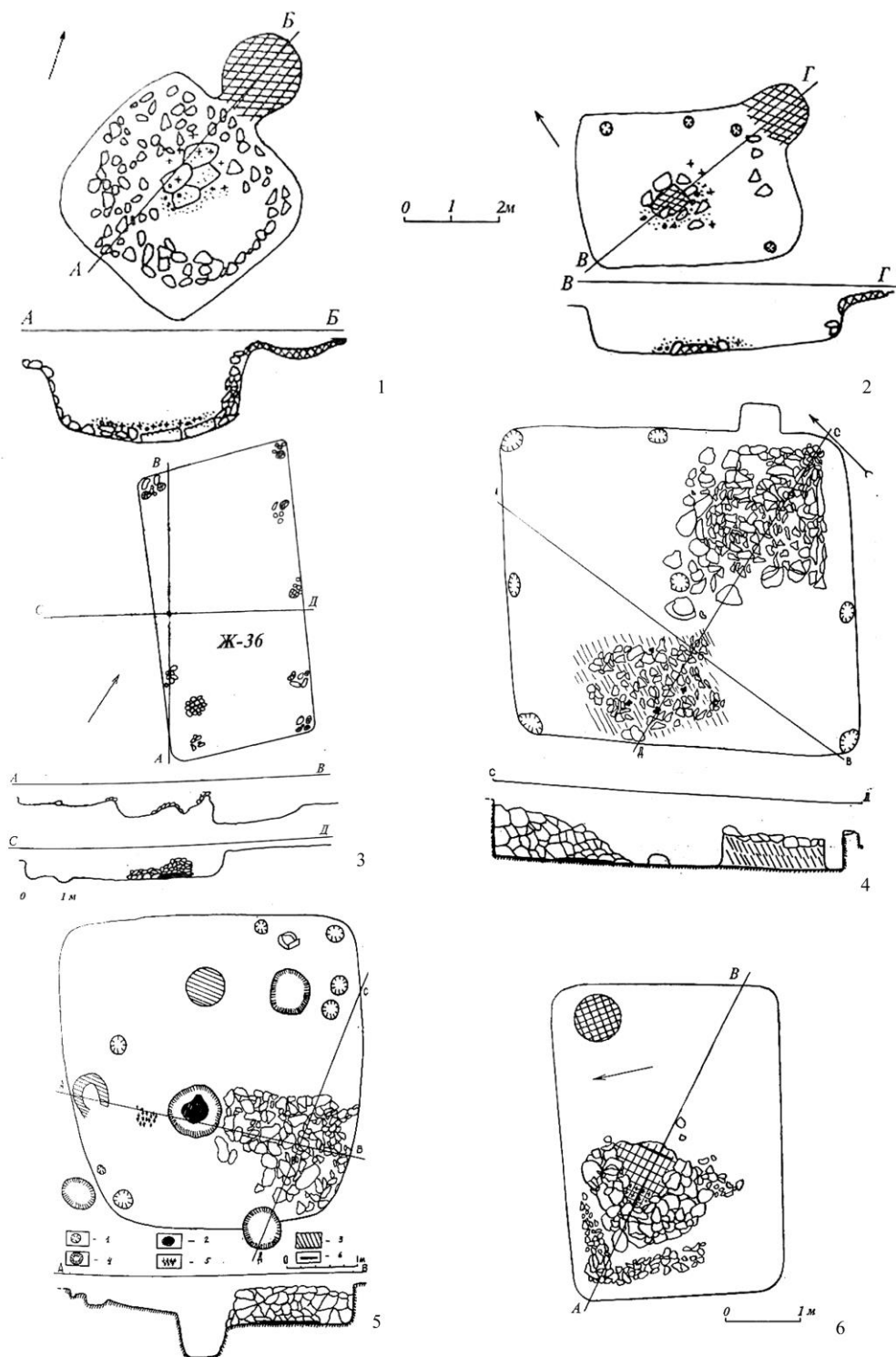

Рис. ПА-16. «Вогнища» в житлах кінця IV – першої половини V ст з поселення Бакота I: 1 – ж. 22; 2 – ж. 23; 3 – ж. 36; 4 – ж. 58; 5 – ж. 63; 6 – ж. 76 (за Винокур, Горішній, 1994, рис. 45, 48, 51, 54, 59).

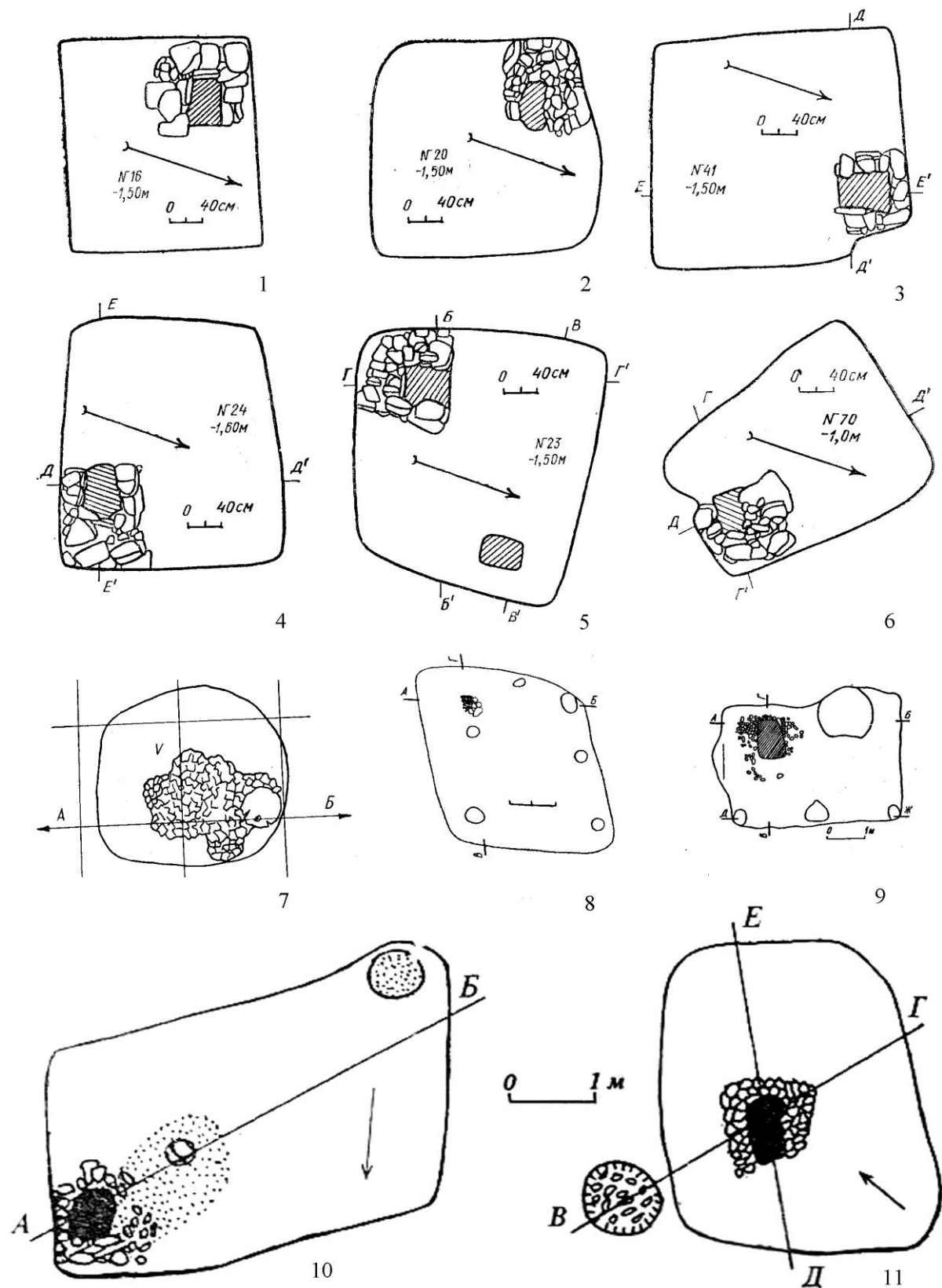

Рис. ПБ-01. Форма котлованів жител другої половини V–VII ст.: 1 – Рашків III, ж. 16; 2 – Рашків III, ж. 20; 3 – Рашків III, ж. 41; 4 – Рашків III, ж. 24; 5 – Рашків III, ж. 23; 6 – Рашків III, ж. 70 (за Баран, 1988, табл. VI, VII, XI, XVII); 7 – Бовшів I, ж. 5 (Крушельницька, 1964, табл. III); 8 – Підбірці; 9 – Підберізці (за Козак, 1984, рис. 1, 3); 10–11 – Бакота I, ж. 20, 21 (за Винокур, Горішній, 1994, рис. 65).

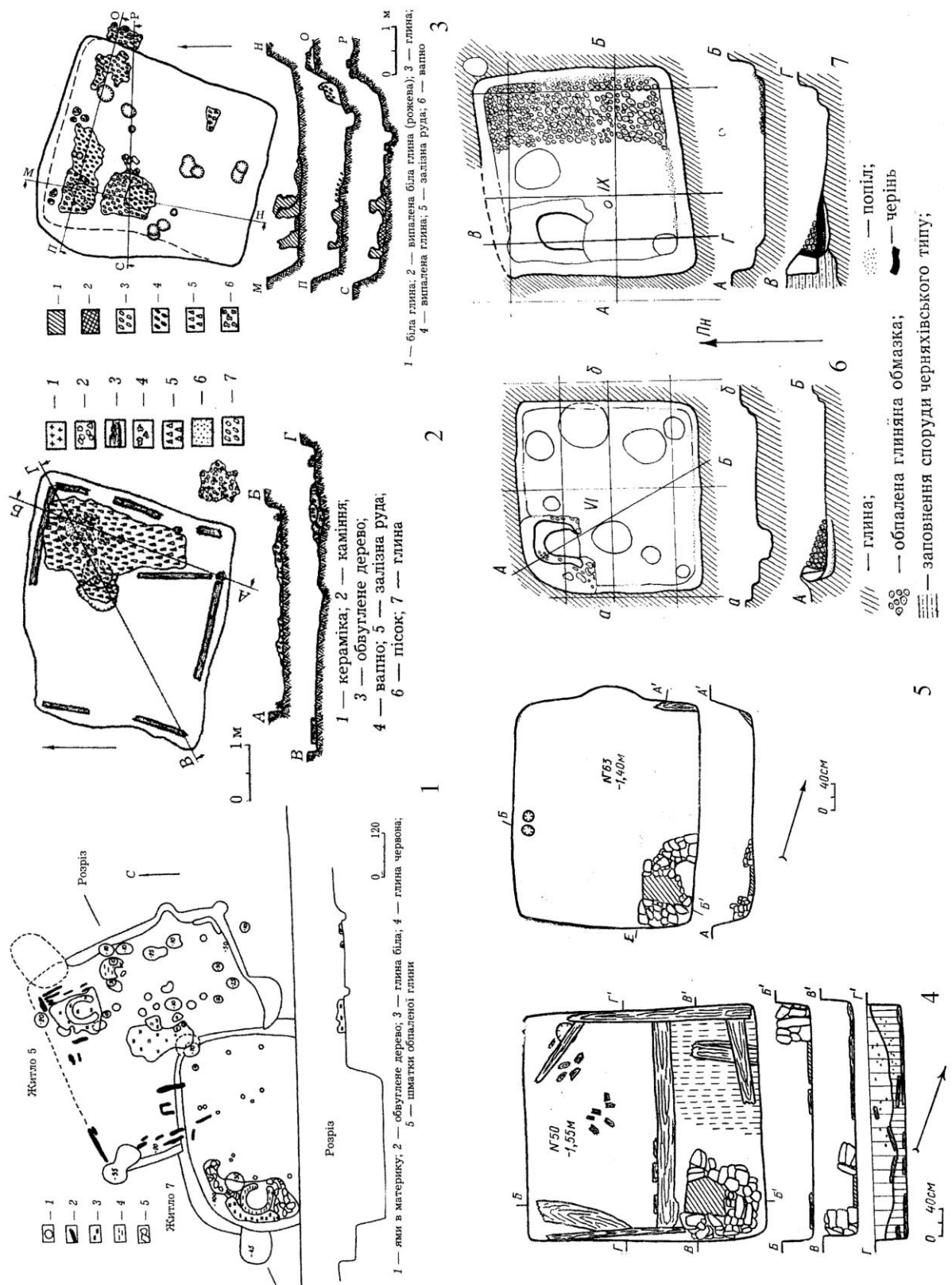

Рис. ПБ-02. Залишки елементів конструкції жител другої половини V–VII ст.: 1 – Підріжжя, ж. 5/1968 (за Русанова, 1973, табл. 40, 3); 2 – Підріжжя, ж. 4/1971; 3 – Підріжжя, ж. 8/1971 (за Козак, 2007, рис. 6, 13); 4 – Рашків III, ж. 50; 5 – Рашків III, ж. 63 (за Баран, 1988, табл. XIII, XVI); 6 – Ріпнів II, ж. VI; 7 – Ріпнів II, ж. IX (за Баран, 1972, рис. 3).

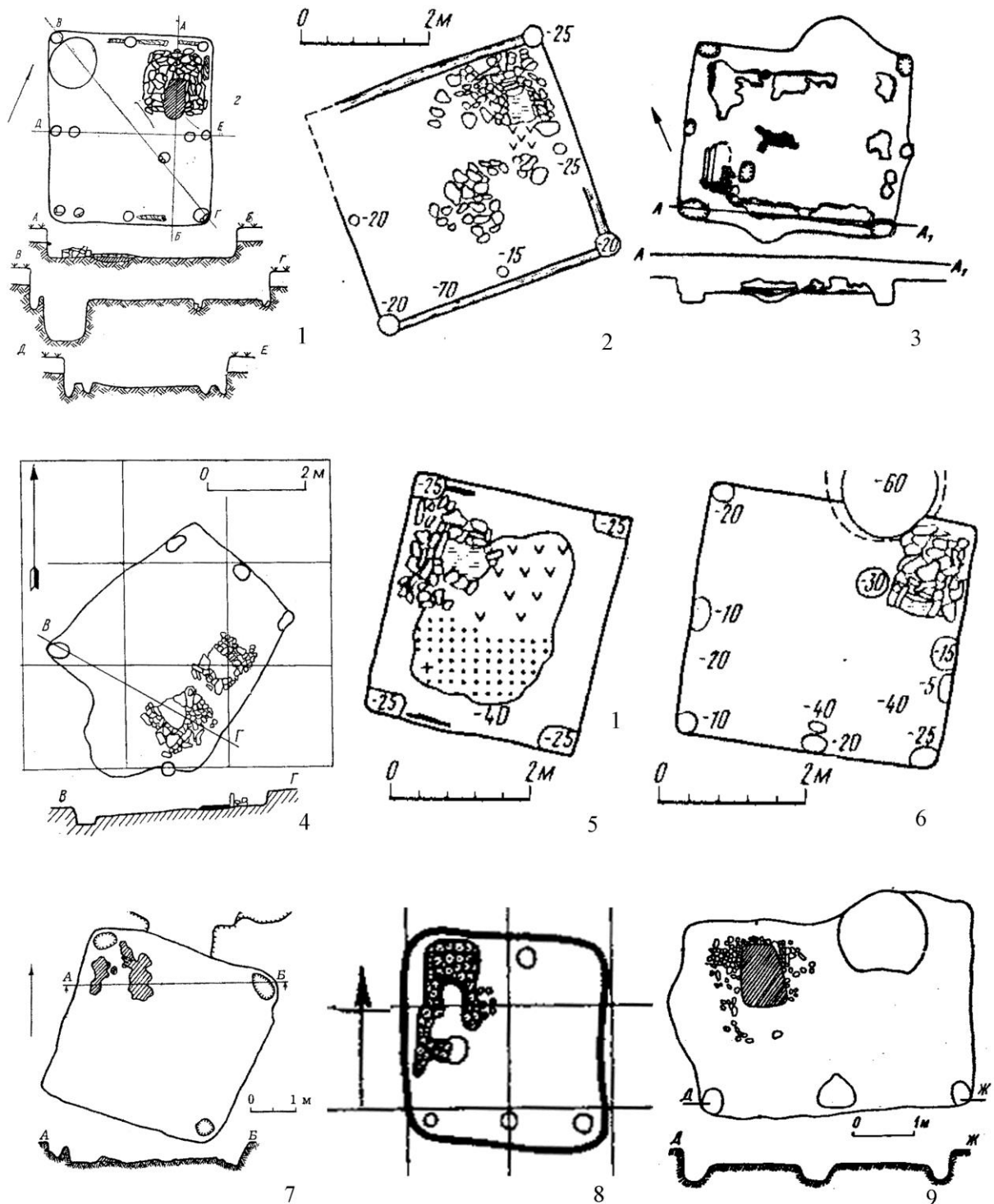

Рис. ПБ-03. Приклади розміщення стовпових ямок від конструкції стін жител другої половини V–VII ст.: 1 – Бернашівка, ж. 1 (4+4); 2 – Кодин I, ж. 13 (4+3); 3 – Сокіл, ж. 9 (4+2); 4 – Зелений Гай, ж. 3 (4+1); 5 – Кодин I, ж. 10 (4+0); 6 – Кодин II, ж. 17 (3+3); 7 – Підріжжя, ж. 6/71 (3+0); 8 – Ріпнів II, ж. 30 (2+2); 9 – Підберізці (2+1) (за: 1 – Баран, Винокур, Журко, 1982, рис. 5; 2, 5, 6 – Русанова, Тимошук, 1984, табл. 7, 8; 3 – Вакуленко, Приходнюк, 1984, рис. 5; 4, 8 – Баран, 1972, рис. 2, 49; 7 – Козак, 2007, рис. 10; 9 – Козак, 1984, рис. 1).

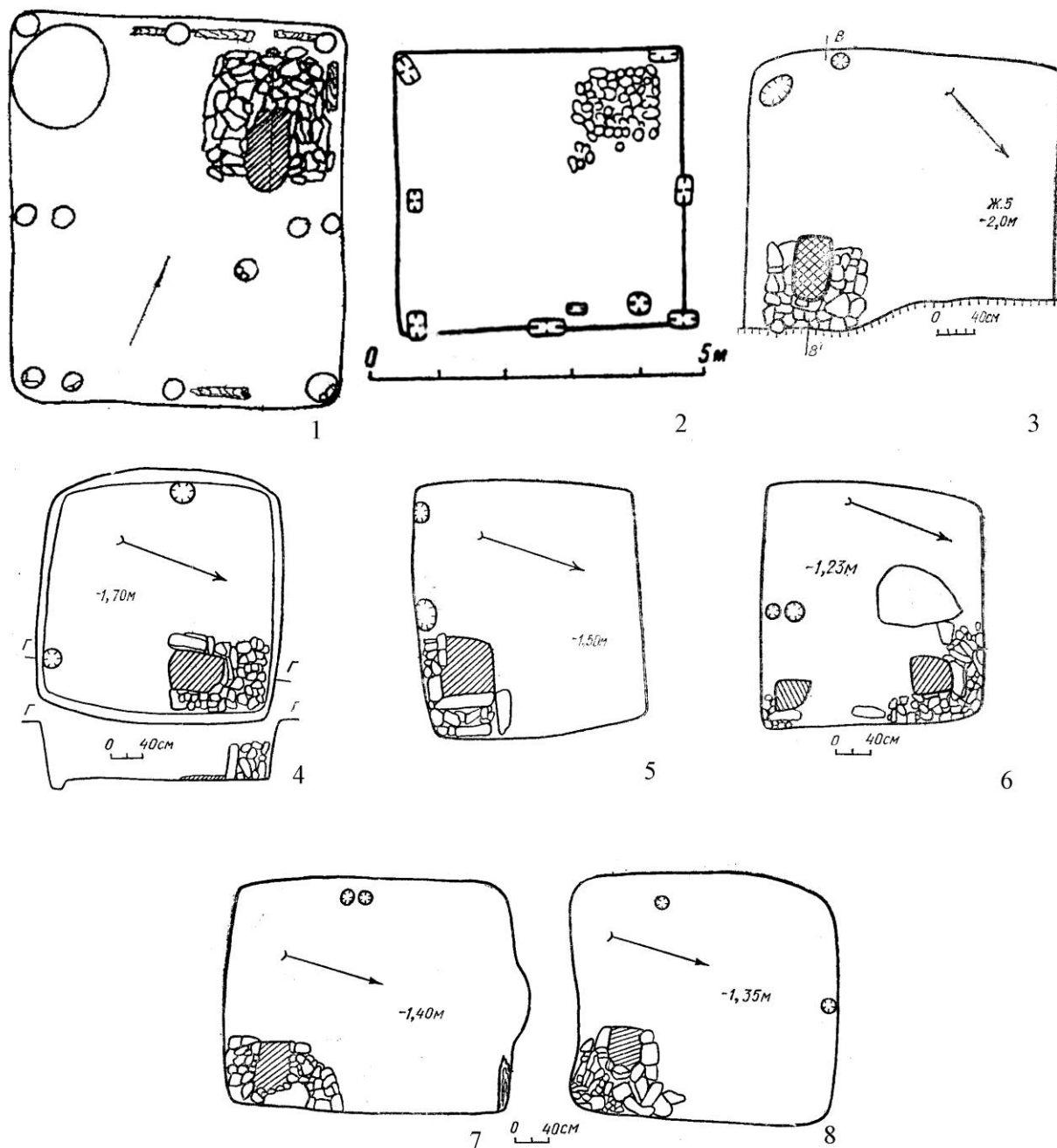

Рис. ПБ-04. Приклади розміщення стовпових ямок, пов'язаних із вхідними комплексами (?) у житлах другої половини V–VII ст.: 1 – Бернашівка, ж. 1; 2 – Глибоке, ж. 25; 3 – Рашків II, ж. 5; 4 – Рашків III, ж. 27; 5 – Рашків III, ж. 40; 6 – Рашків III, ж. 60; 7 – Рашків III, ж. 63; 8 – Рашків III, ж. 66 (за: 1 – Баран, Винокур, Журко, 1982, рис. 5; 2 – Вакуленко, 1974, рис. 2; 3–8 – Баран, 1988, табл. I, VIII, XI, XV, XVI).

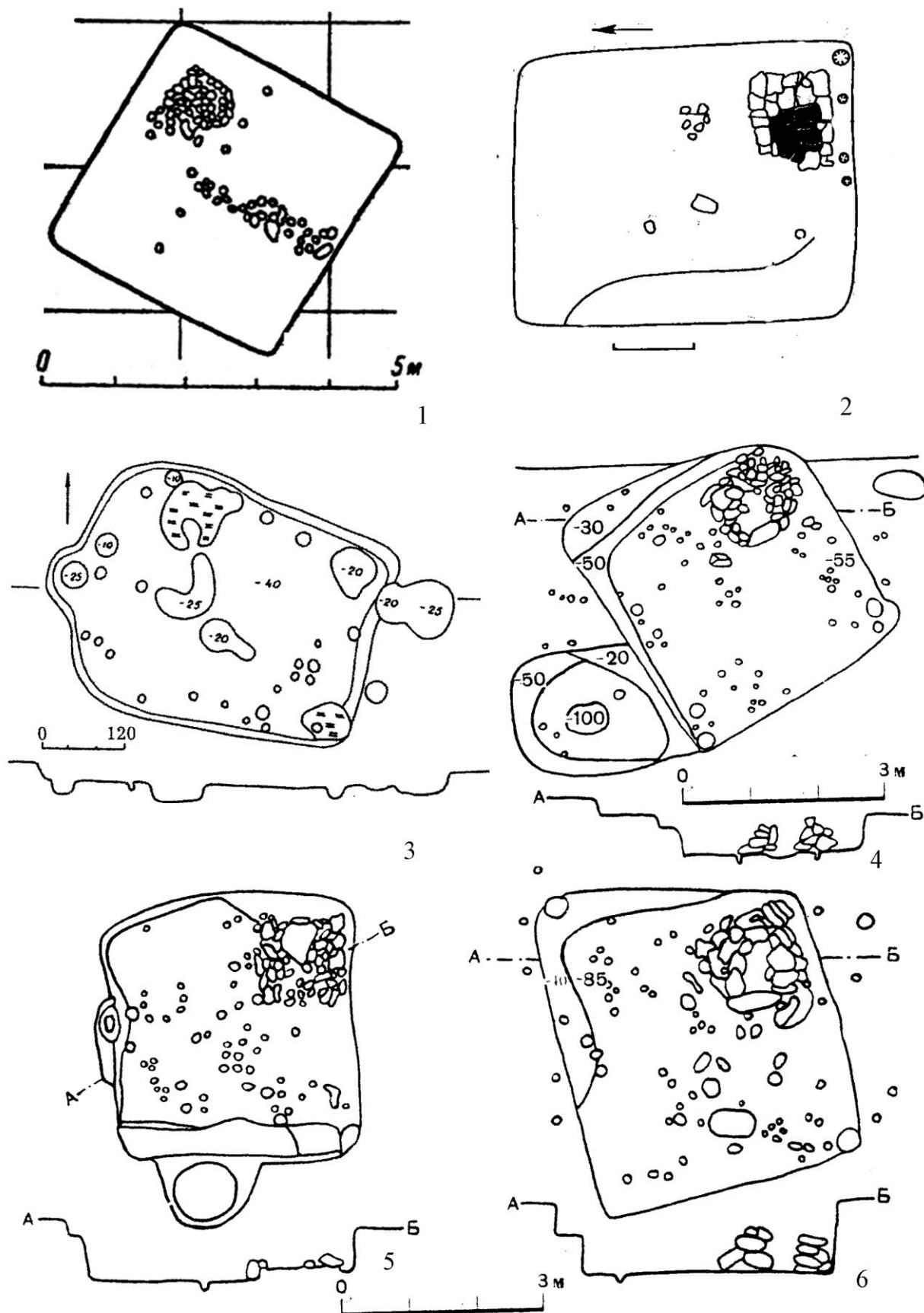

Рис. ПБ-05. Стовпові ямки, пов'язані з елементами інтер'єру в житлах другої половини V–VII ст.: 1 – Глибоке, ж. 4; 2 – Городок-на-Смотричі, ж. 6; 3 – Підріжжя, ж. 6/71; 4 – Корчак VII, ж. 15; 5 – Корчак IX, ж. 3; 6 – Корчак IX, ж. 5 (за: 1 – Вакуленко, 1974, рис. 2; 2 – Приходнюк, 1975, табл. IV; 3 – Козак, 2007, рис. 4; 4–6 – Русанова, 1973, табл. 39, 9–11).

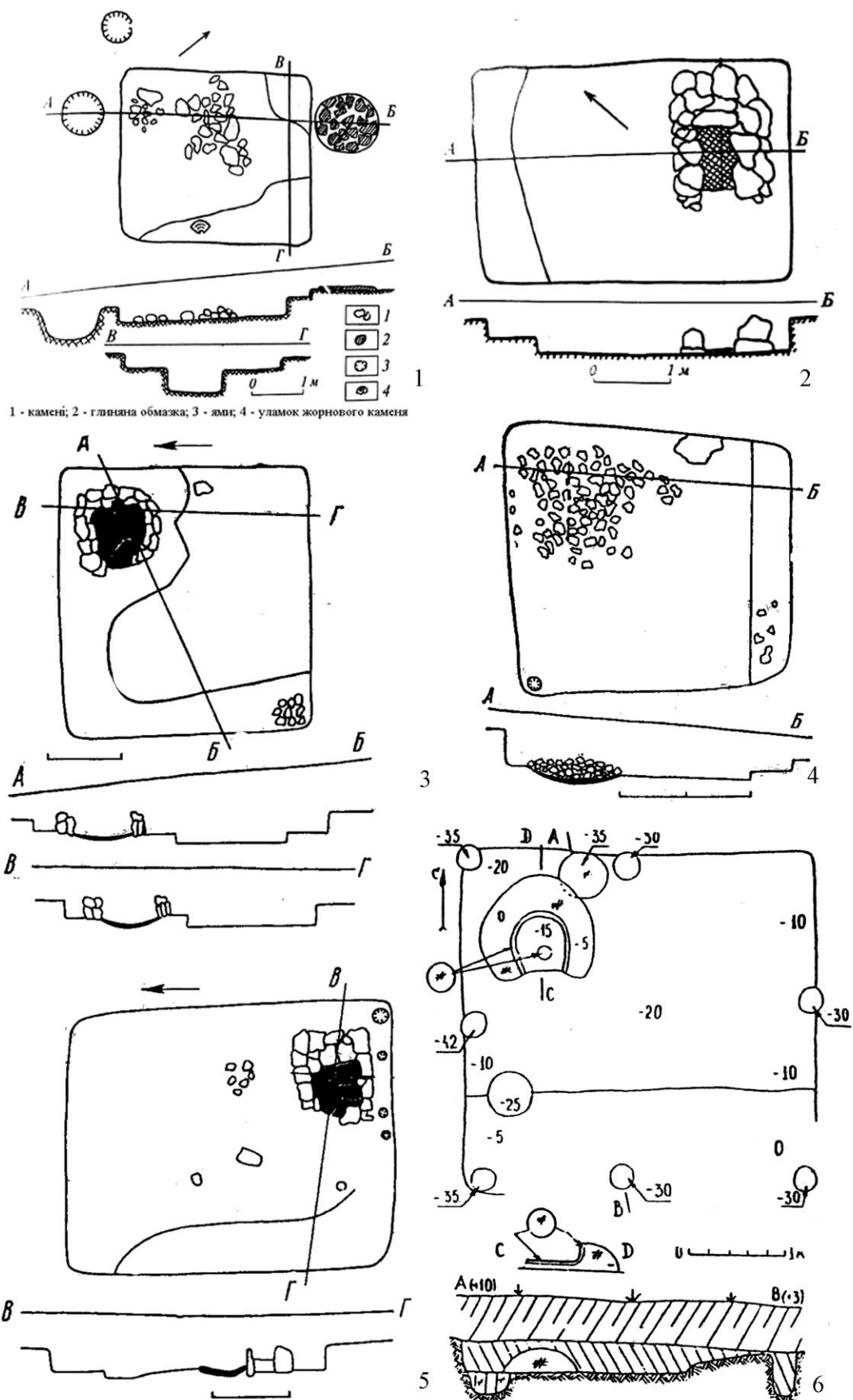

Рис. ПБ-06. Материкові уступи в житлах другої половини V–VII ст.: 1 – Бакота I, ж. 2; 2 – Бакота I, ж. 5 (за Винокур, Горішній, 1994, рис. 62, 63); 3 – Городок-на-Смотричі, ж. 5; 4 – Городок-на-Смотричі, ж. 3; 5 – Городок-на-Смотричі, ж. 6 (за Приходнюк, 1975, табл. III, IV); 6 – Зимно IV, об. 21 (за Гавритухин, 1998, табл. II).

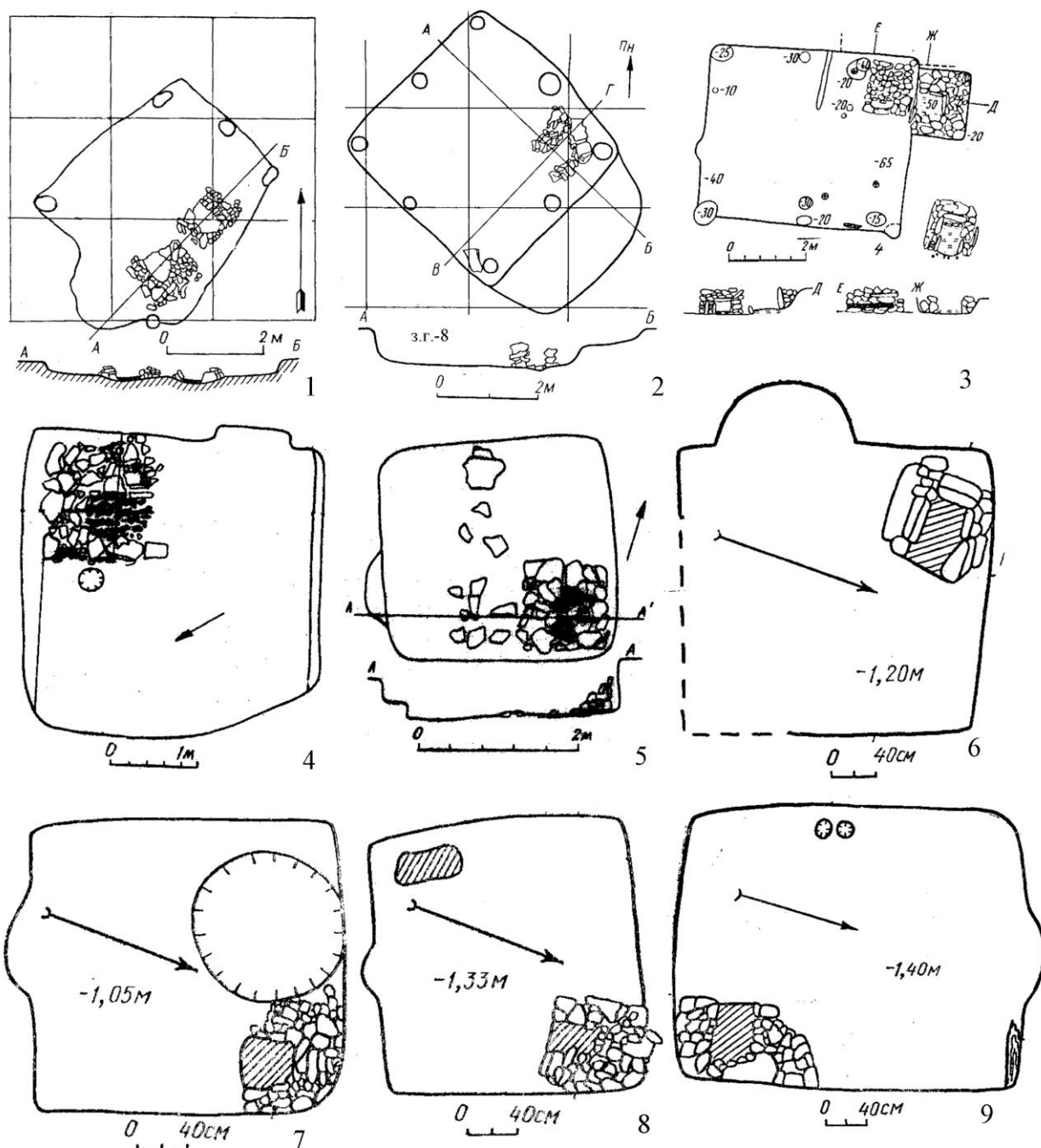

Рис. ПБ-07. Ніші в житлах другої половини V–VII ст.: 1 – Зелений Гай, ж. 3; 2 – Зелений Гай, ж. 8 (за Баран, 1972, рис. 4, 49); 3 – Кодин II, ж. 12 (за Русанова, Тимошук, 1984, табл. 6); 4 – Луца-Каветчинська, ж. 8; 5 – Луца-Каветчинська, ж. 3 (за Вакуленко, Приходнюк, 1984, рис. 22, 25); 6 – Рашків III, ж. 7; 7 – Рашків III, ж. 59; 8 – Рашків III, ж. 61; 9 – Рашків III, ж. 63 (за Баран, 1988, табл. IV, XV, XVI).

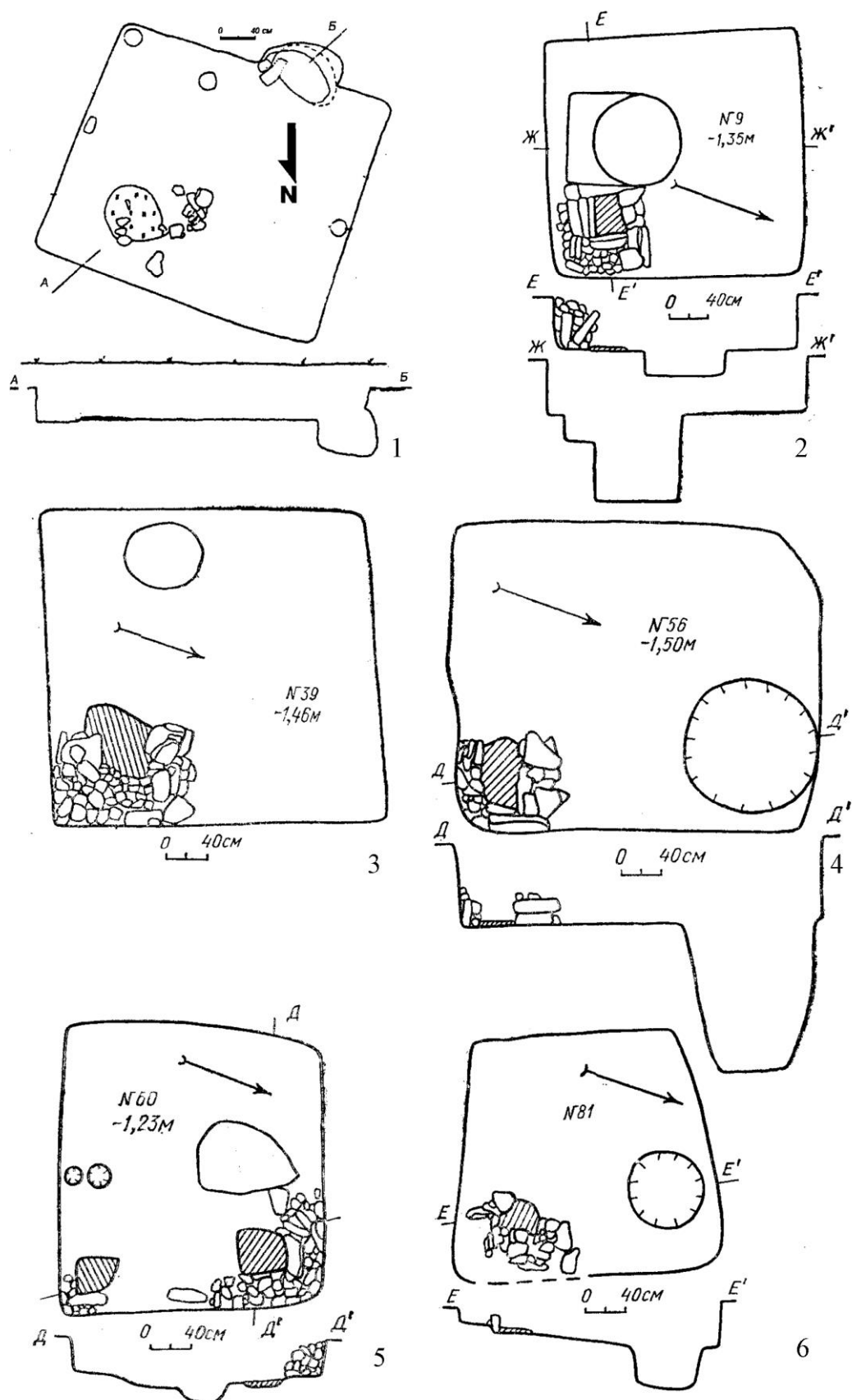

Рис. ПБ-08. Господарські ями в житлах другої половини V–VII ст. з поселень Рашків I (1), III (2–6): 1 – Рашків I, ж. 19; 2 – Рашків III, ж. 9; 3 – ж. 39; 4 – ж. 56; 5 – ж. 60; 6 – ж. 81 (за: 1 – Баран Я., 2004, рис. 25; 2–6 – Баран, 1988, табл. IV, XI, XIV, XV, XIX).

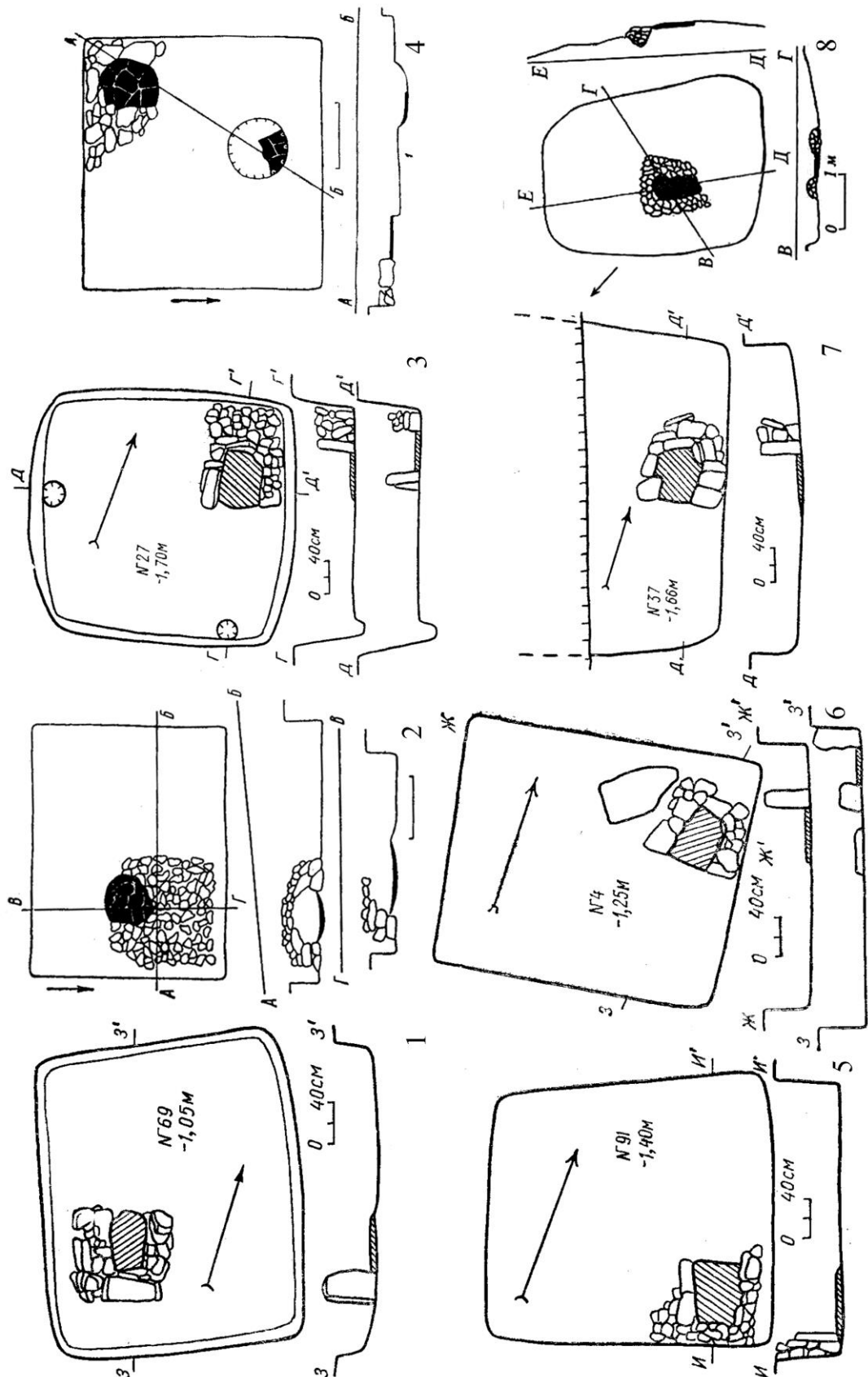

Рис. ПБ-09. Розташування печей-кам'янок відносно материкових стін у житлах другої половини V–VII ст.: 1, 2 – на відстані обома стінками; 3, 4 – впритул обома стінками; 5 – впритул тильною стінкою; 6 – впритул бічною стінкою; 7 – посередині однієї зі стін; 8 – на значній відстані від стін. 1 – Рашків III, ж. 69; 2 – Городок-на-Смотричі, ж. 27; 3 – Рашків III, ж. 27; 4 – Городок-на-Смотричі, ж. 20; 5 – Рашків III, ж. 91; 6 – Рашків III, ж. 4; 7 – Рашків III, ж. 37; 8 – Бакота I, ж. 21 (за: 1, 3, 5–7 – Баран, 1988, табл. III, VIII, X, XVI, XXI; 2, 4 – Приходнюк, 1975, табл. XIII, XV; 8 – Винокур, Горішній, 1994, рис. 65).

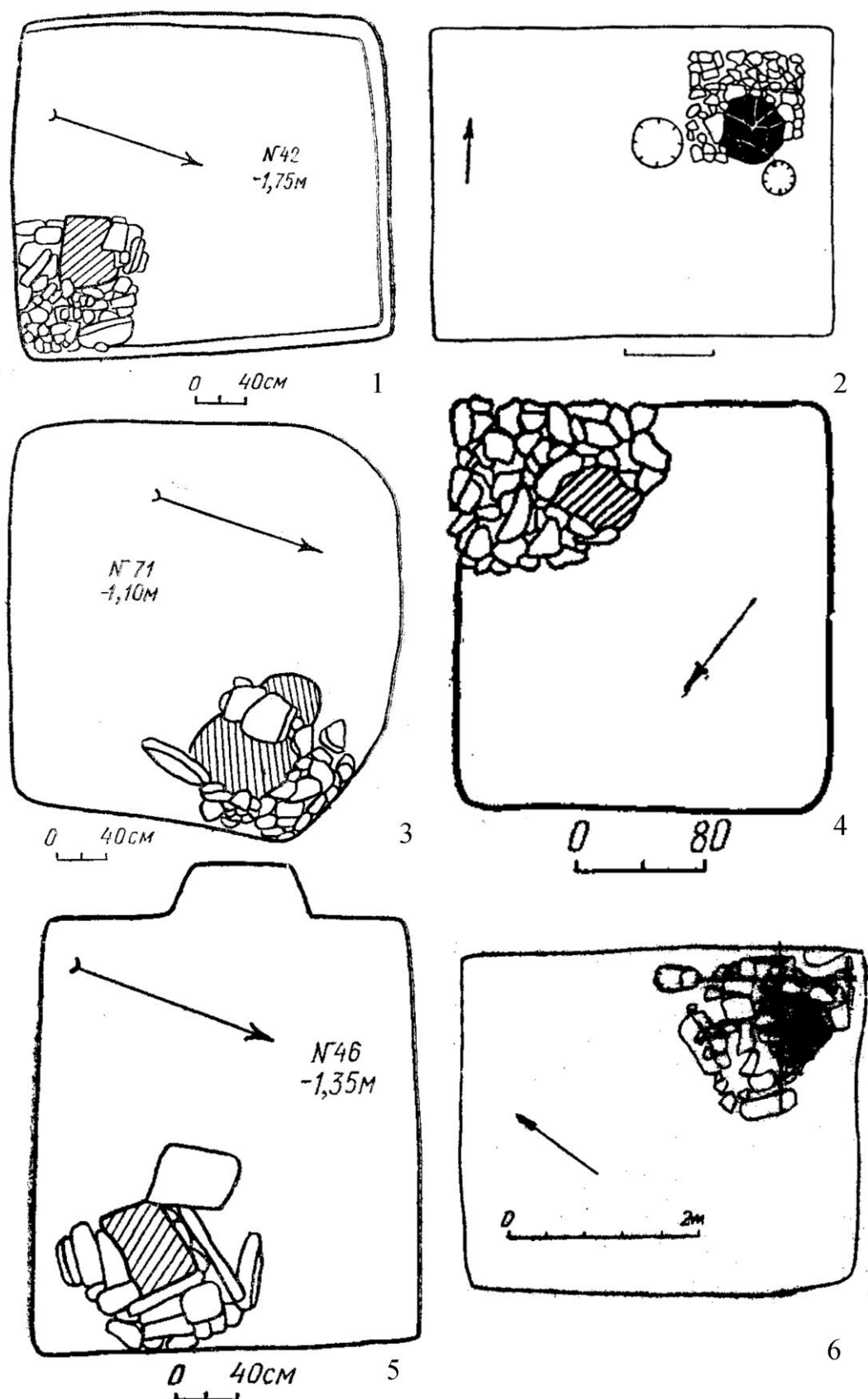

Рис. ПБ-10. Напрямок устя печей-кам'янок у житлах другої половини V–VII ст.: 1, 2 – паралельно до материкових стін (1 – Рашків III, ж. 42; 2 – Городок-на-Смотричі, ж. 22); 3, 4 – спрямоване до центру (3 – Рашків III, ж. 71; 4 – Бернашівка, ж. 3); 5, 6 – спрямоване на припичну стіну (5 – Рашків III, ж. 46; 6 – Лука-Каветчинська, ж. 2) (за: 1, 3, 5 – Баран, 1988, табл. XI, XII, XVII; 2 – Приходнюк, 1975, табл. XIII; 4 – Баран, Винокур, Журко, 1982, рис. 7; 6 – Вакуленко, Приходнюк, 1984, рис. 21).

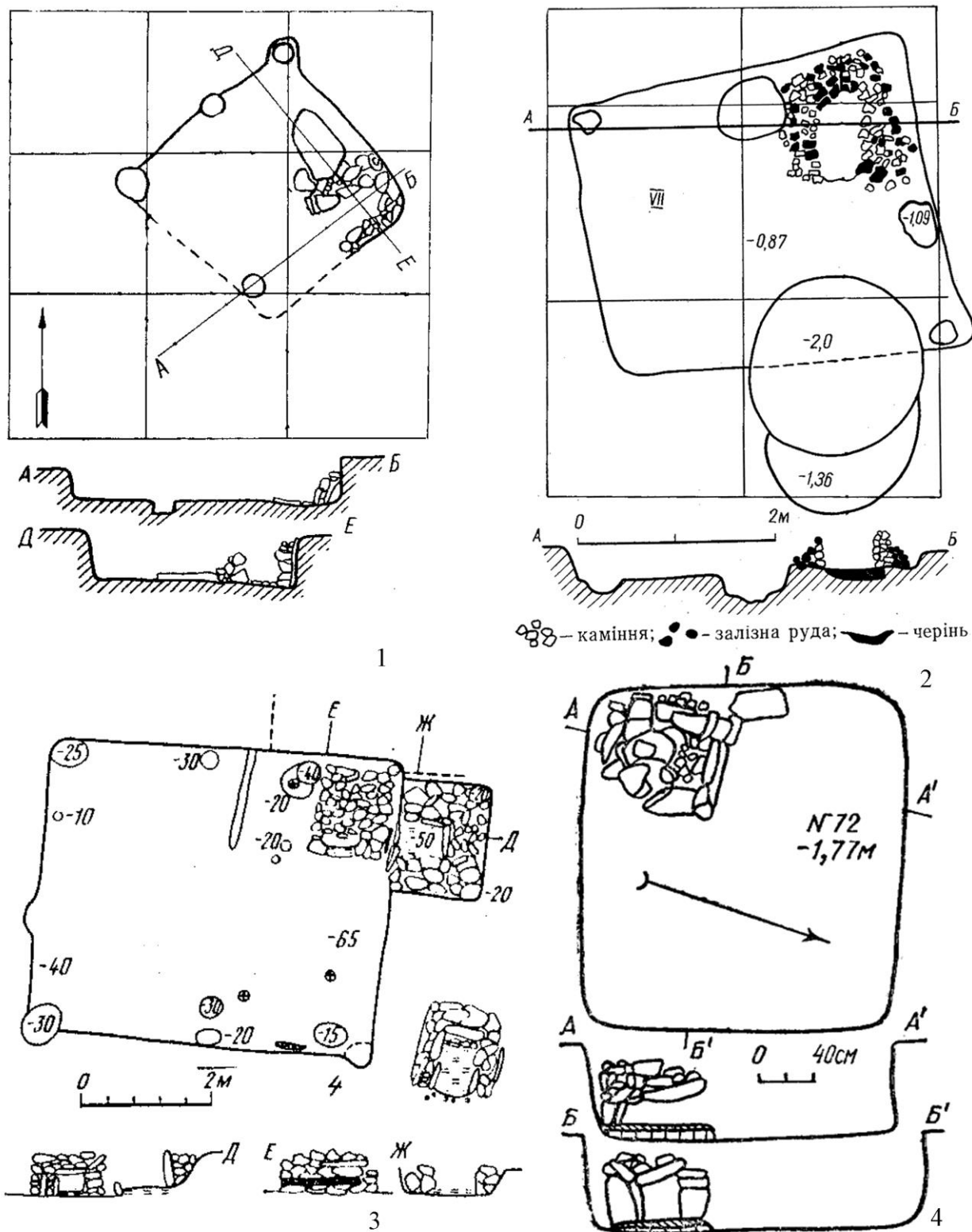

Рис. ПБ-11. Конструкція стінок і склепіння печей-кам'янок у житлах другої половини V–VII ст.: 1 – Зелений Гай, ж. 4; 2 – Бовшів II, ж. 7 (за Баран, 1972, рис. 7, 51); 3 – Кодин II, ж. 12 (за Русанова, Тимощук, 1984, табл. 6); 4 – Рашків III, ж. 72 (за Баран, 1988, табл. XVIII).

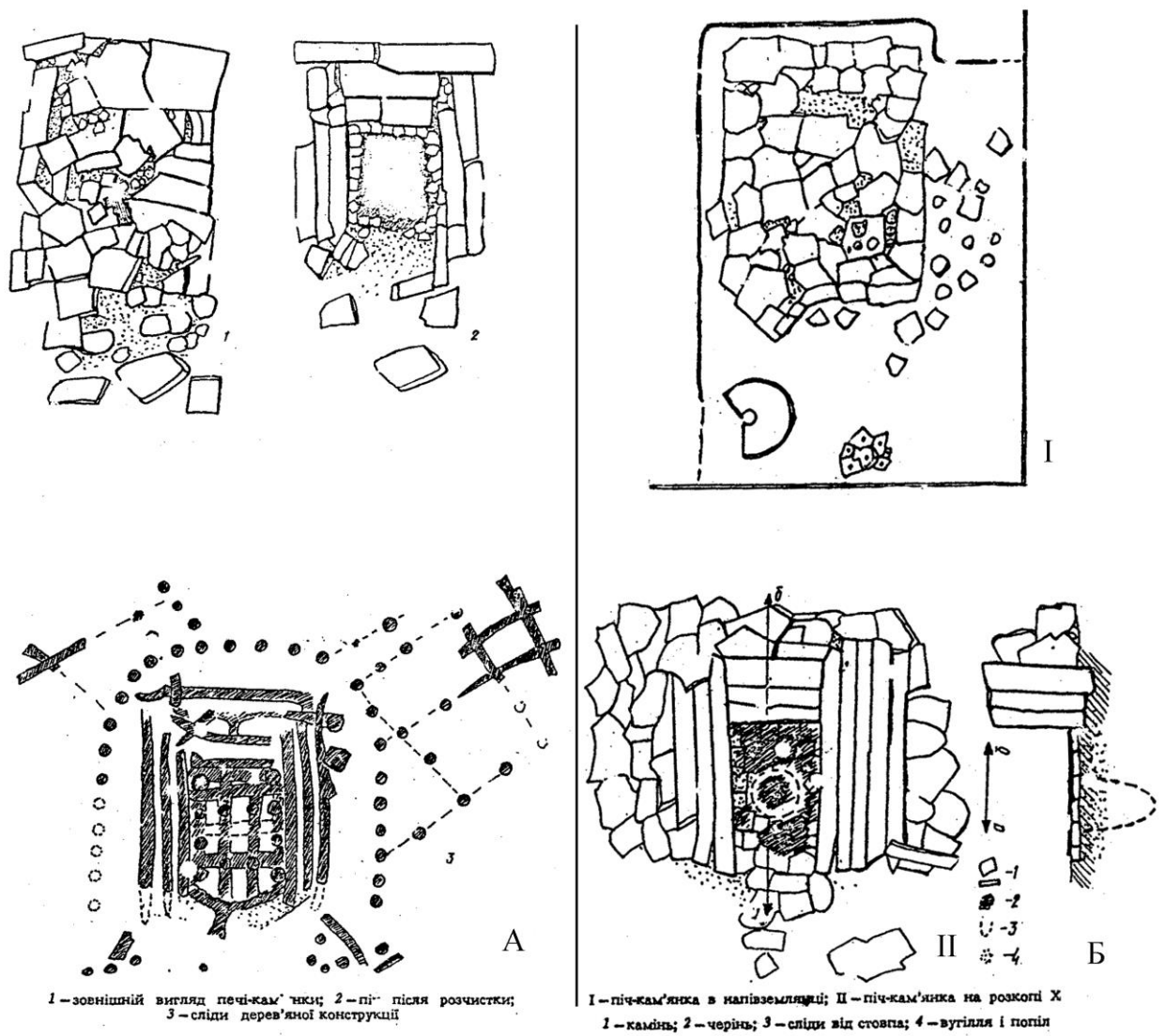

Рис. ПБ-12. Печі-кам'янки другої половини V–VII ст. із Непоротове: А – піч № 1; Б – піч № 2 (I) і № 5 (II) (за Крушельницька, 1995, рис. 1, 2).

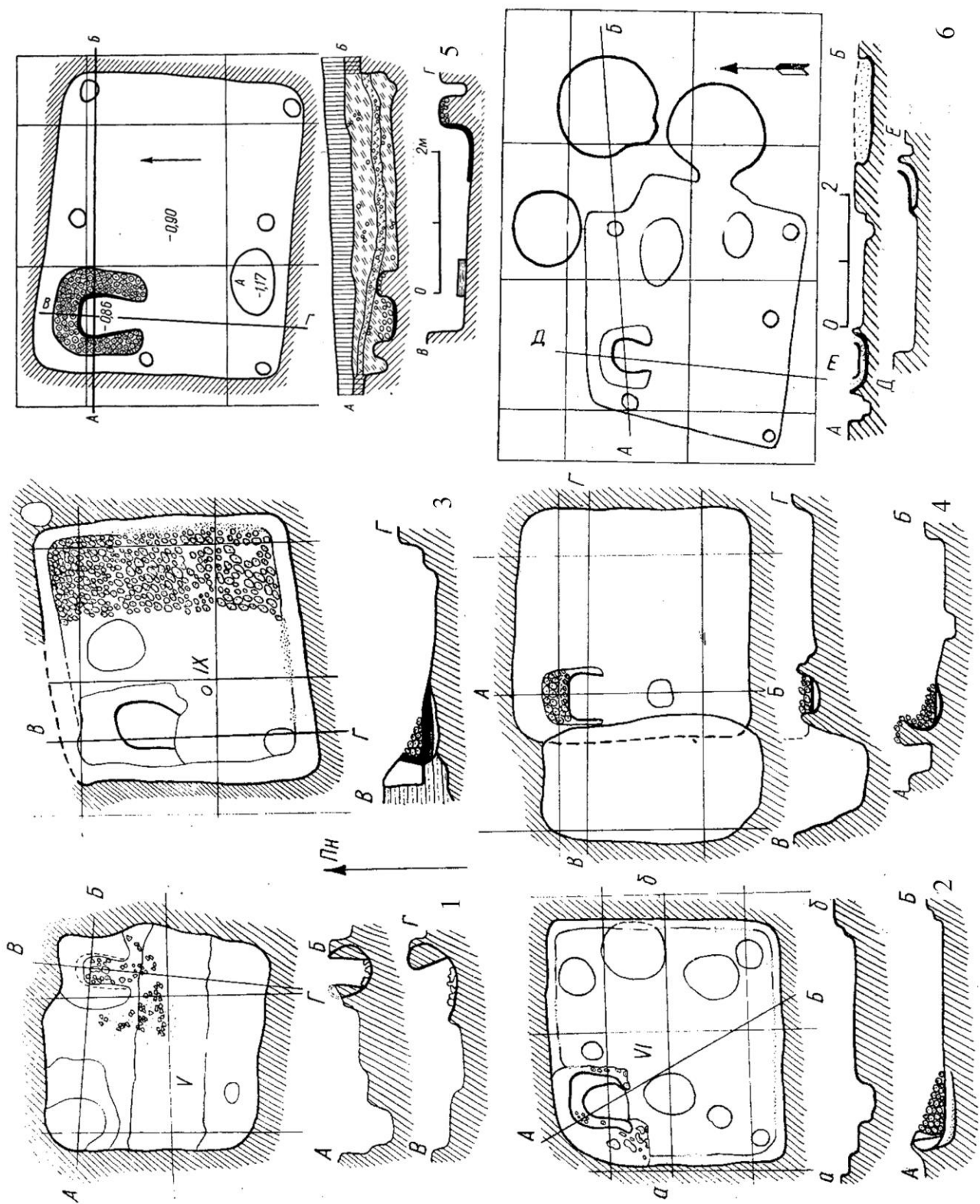

Рис. ПБ-13. Глиняні останцеві печі у житлах другої половини V–VII ст. із поселення Ріпнів II: 1 – ж. 5; 2 – ж. 6; 3 – ж. 9; 4 – ж. 10; 5 – ж. 29; 6 – ж. 31 (за Баран, 1972, рис. 3, 5, 9).

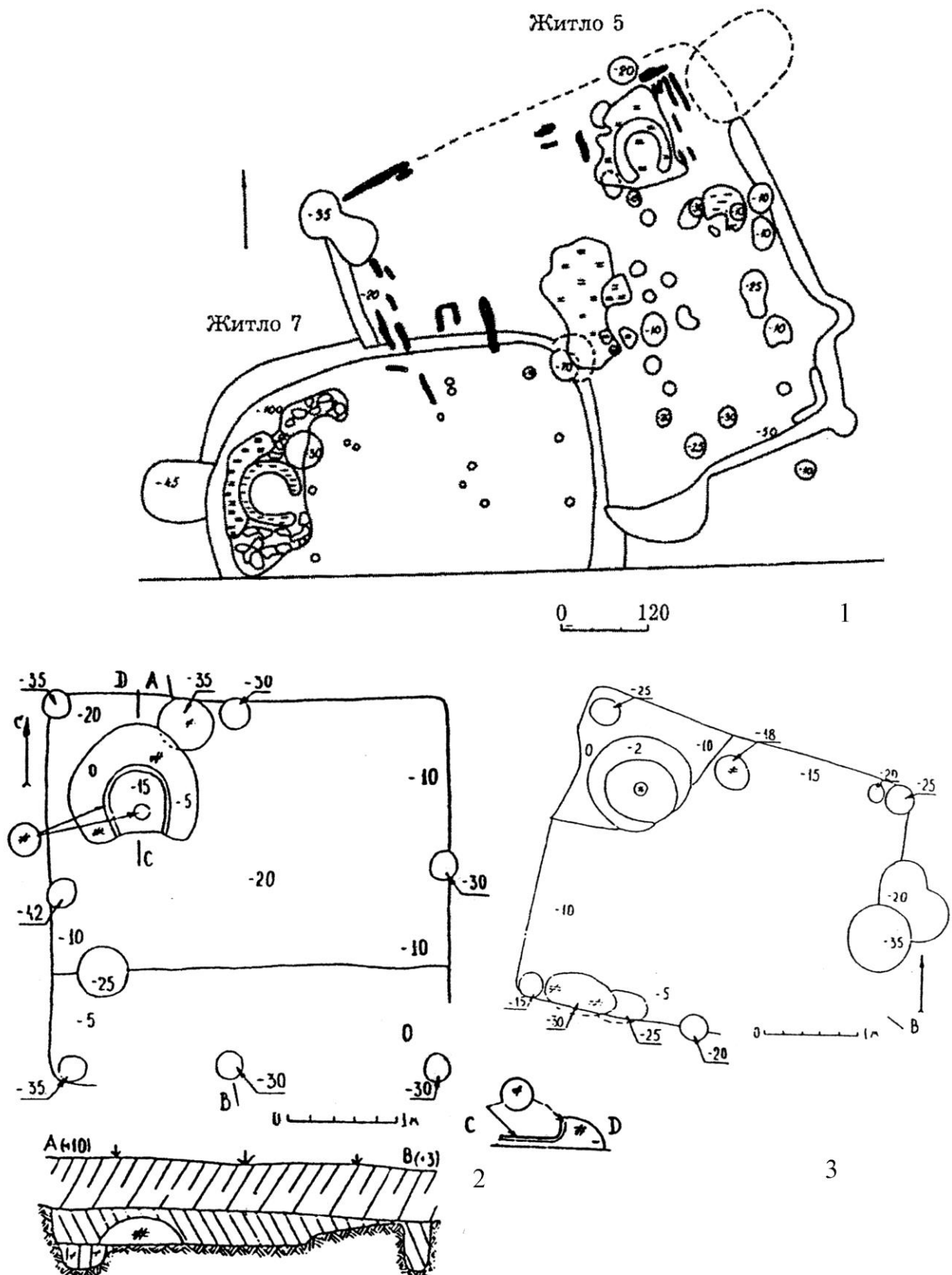

Рис. ПБ-14. Глинобитні печі у житлах другої половини V–VII ст.: 1 – Підріжжя, ж. 7/68, 7/68 (за Русанова, 1973, табл. 40, 3; Козак, 2007, рис. 3); 2 – Зимно IV, об. 21; 3 – Зимно IV, об. 23 (за Гавритухин, 1998, табл. II, III).

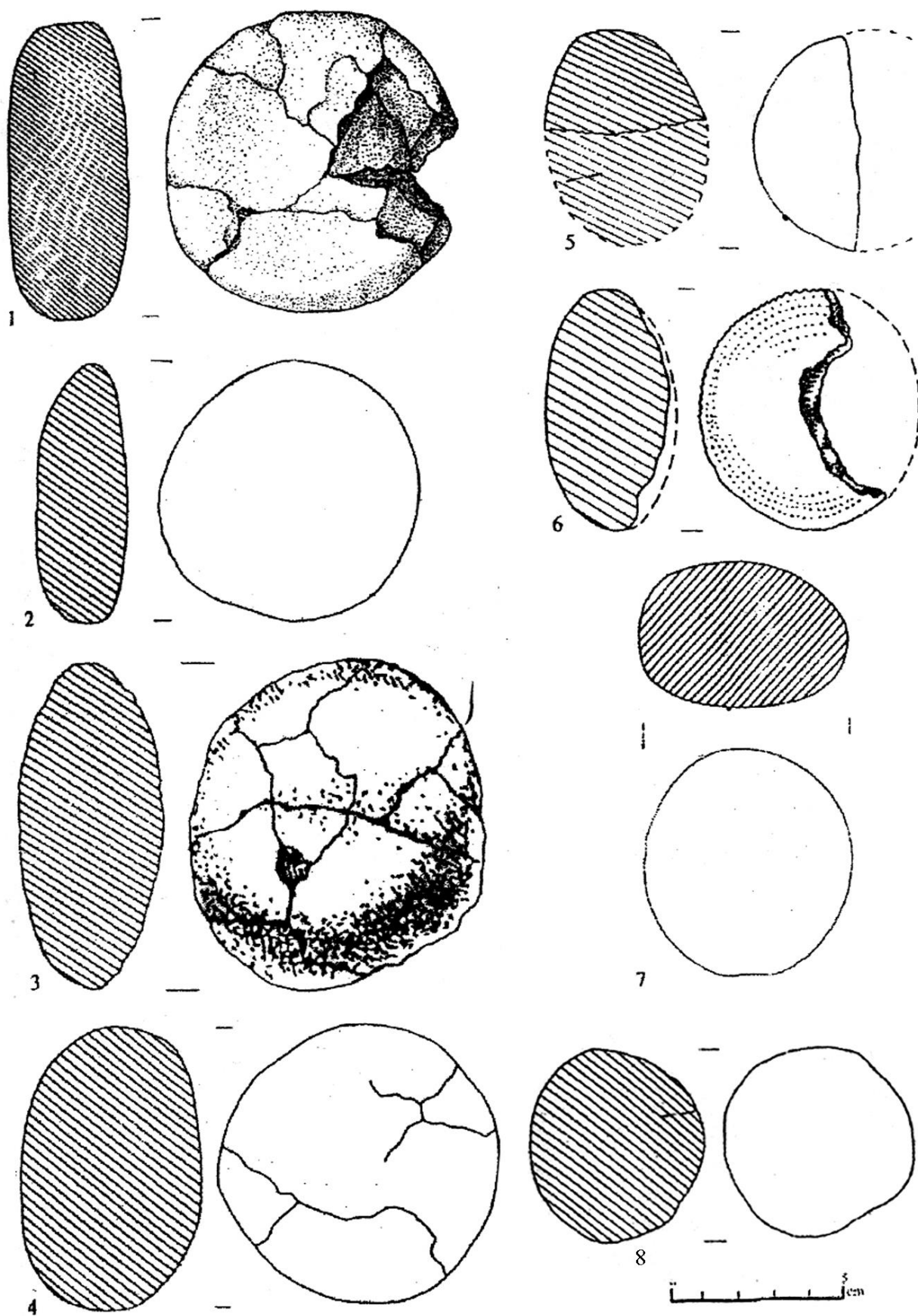
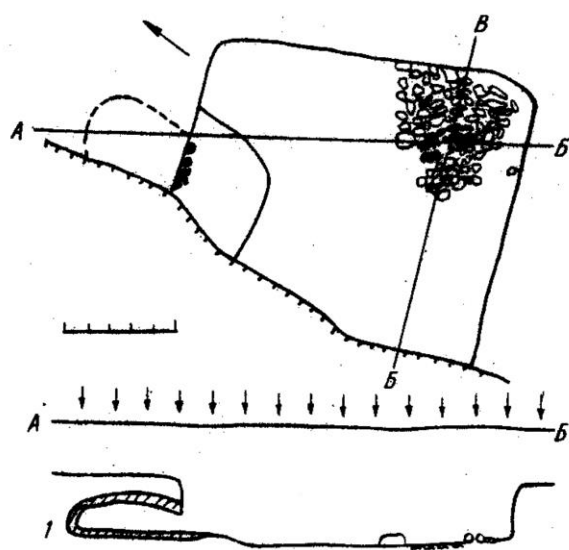
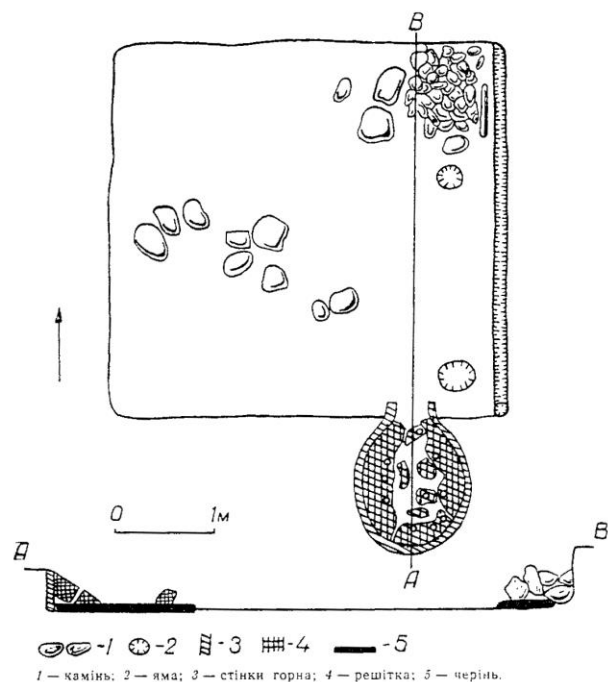

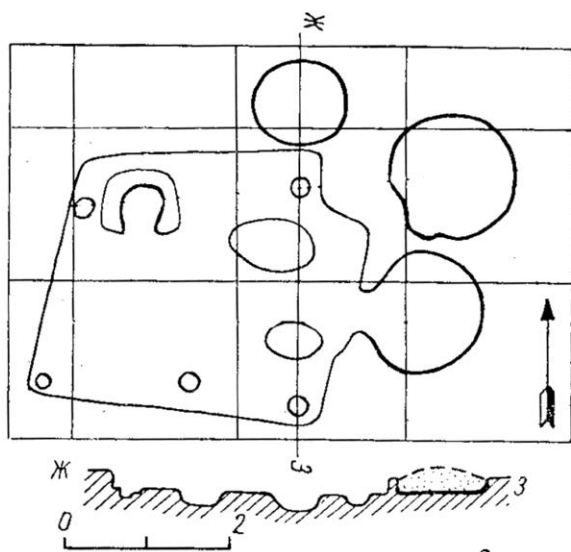
Рис. ПБ-15. Глиняні «вальки-хлібці» з поселень другої половини V–VII ст.: 1 – Лазурі I, ж. 1; 2, 4, 8 – Гродзіско Дольне-III; 3 – Неслухів; 5 – Зимно IV, об. 1; 6 – Струга I, піч 1; 7 – Сверхув Кольонія XXVIII (об. 3) (за Stanciu, 2001, Taff. V, VII).

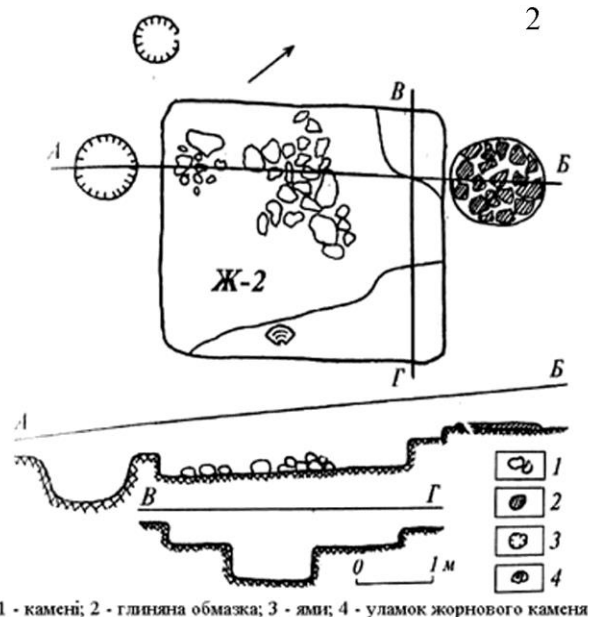
1

2

3

4

Рис. ПБ-16. Нішоподібні печі в житлах другої половини V–VII ст.: 1 – Лука-Каветчинська, ж. 14 (за Вакуленко, Приходнюк, 1984, рис. 28); 2 – Глибоке, ж. 21 (за Вакуленко, 1969, рис. 1); 3 – Ріпнів II, ж. 31 (за Баран, 1972, рис. 9); 4 – Бакота I, ж. 2 (за Винокур, Горішній, 1994, рис. 62).

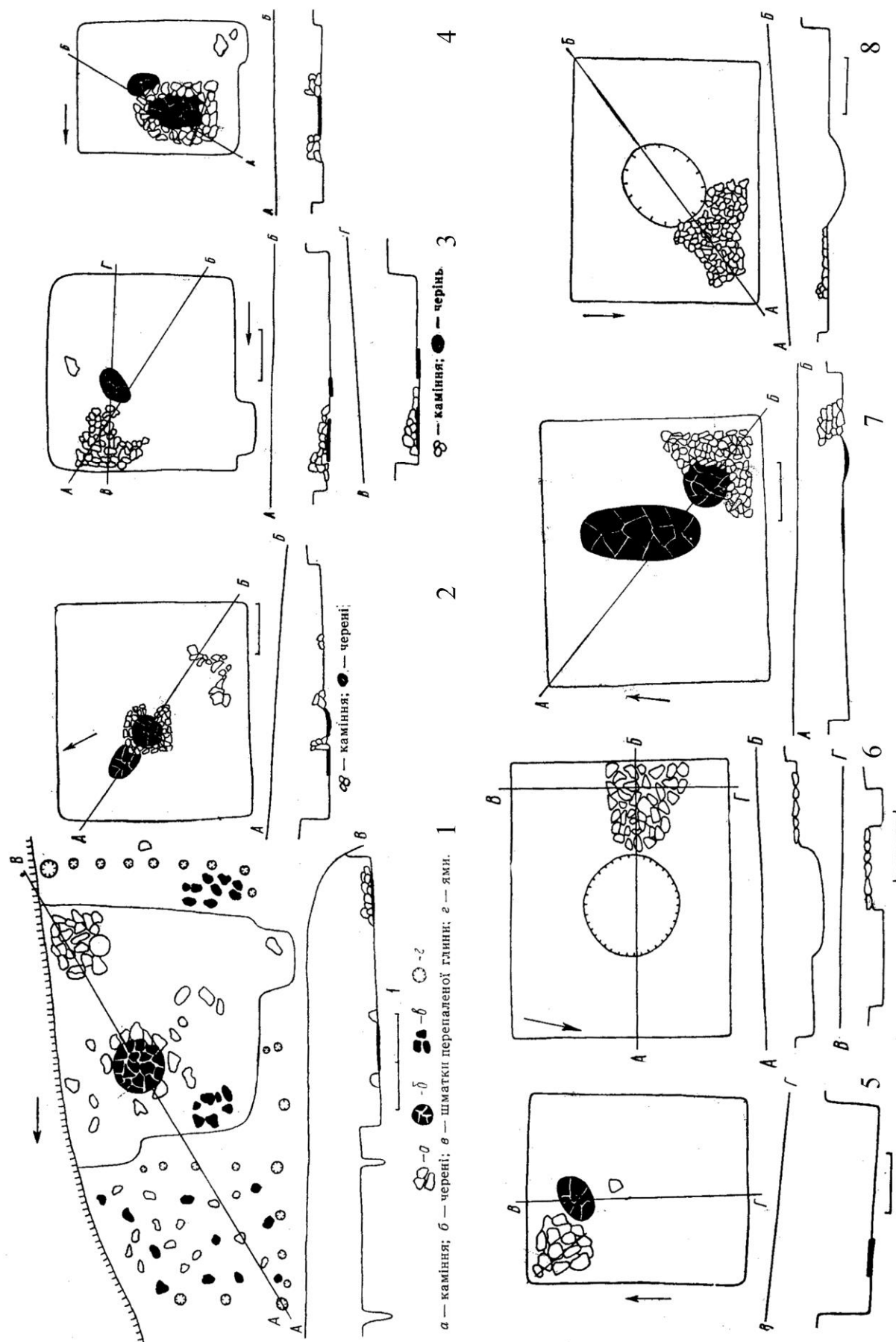
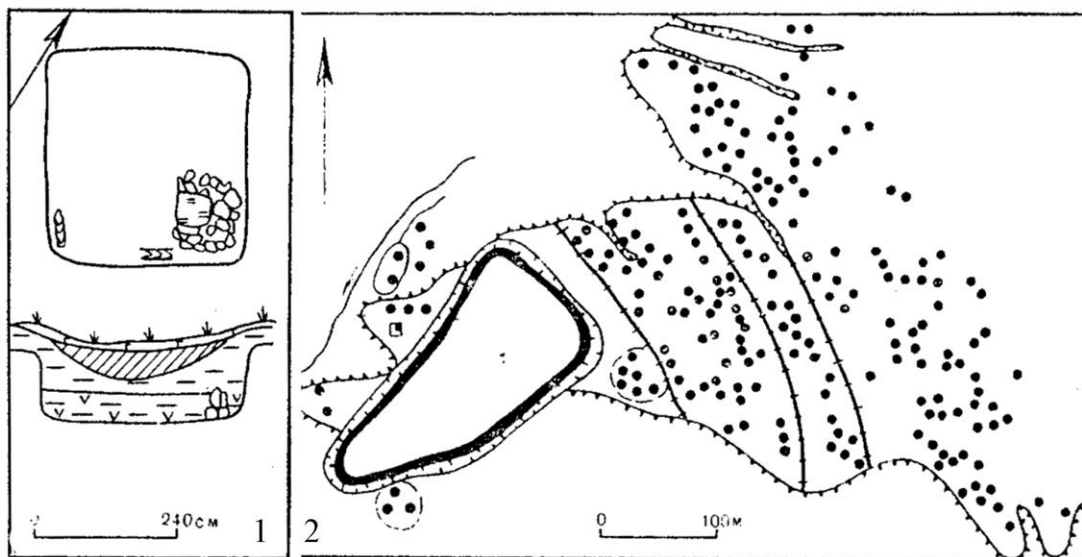
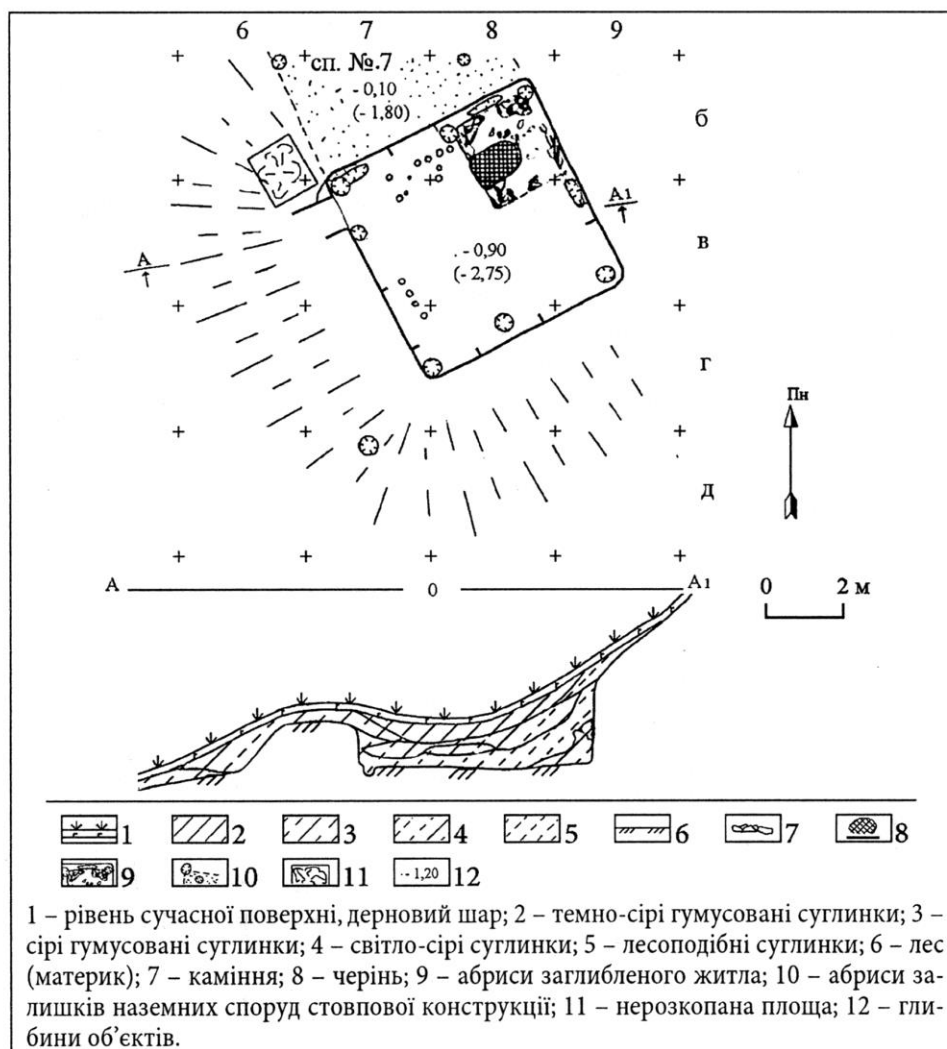

Рис. ПБ-17. «Вогнища» у житлах другої половини V–VII ст. із поселення Городок-на-Смотричі: 1 – ж. 1 (за Приходнюк, 1971, рис. 1); 2 – ж. 7; 3 – ж. 13; 4 – ж. 14; 5 – ж. 17; 6 – ж. 19; 7 – ж. 23; 8 – ж. 26 (за Приходнюк, 1975, табл. V, VIII, IX, XI, XII, XIV, XV).

I

II

Рис. III-01. Житла-западини на поселеннях VIII–X ст. Українського Прикарпаття: I – Садгорське гніздо поселень. I – план і профіль розкопаного житла на селищі 1; 2 – план селища-супутника городища Нова Жучка із нанесеними западинами (за Тимошук, 1990, рис. 59); II – Коростувата, план і профіль залишків заглибленого житла 1 зі садиби 1 (за Филипчук, 2012, рис. 53).

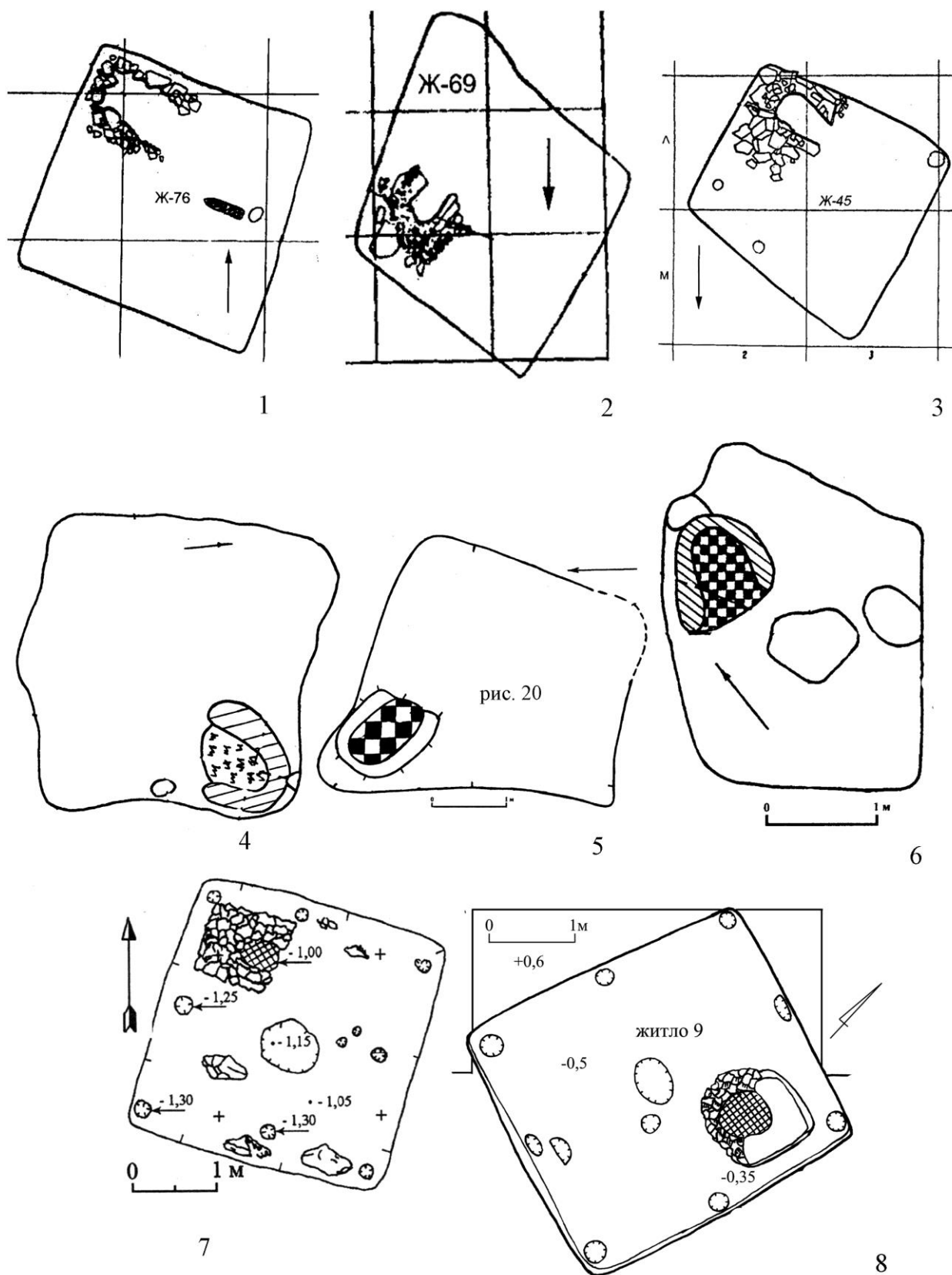
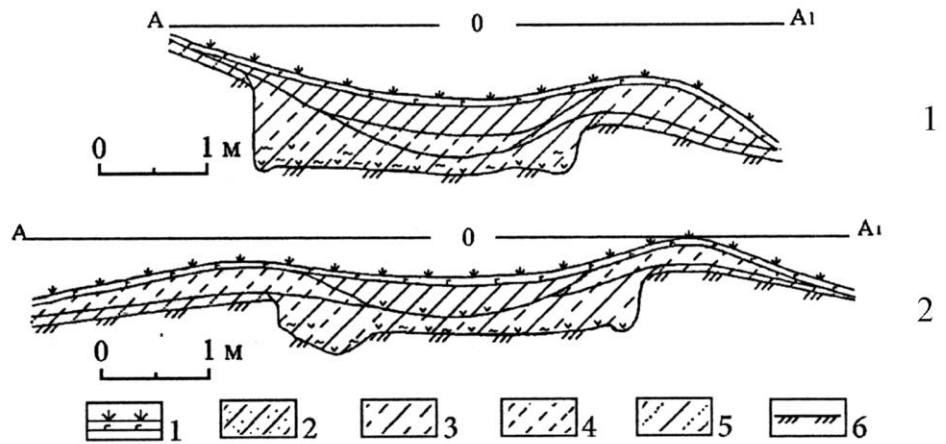

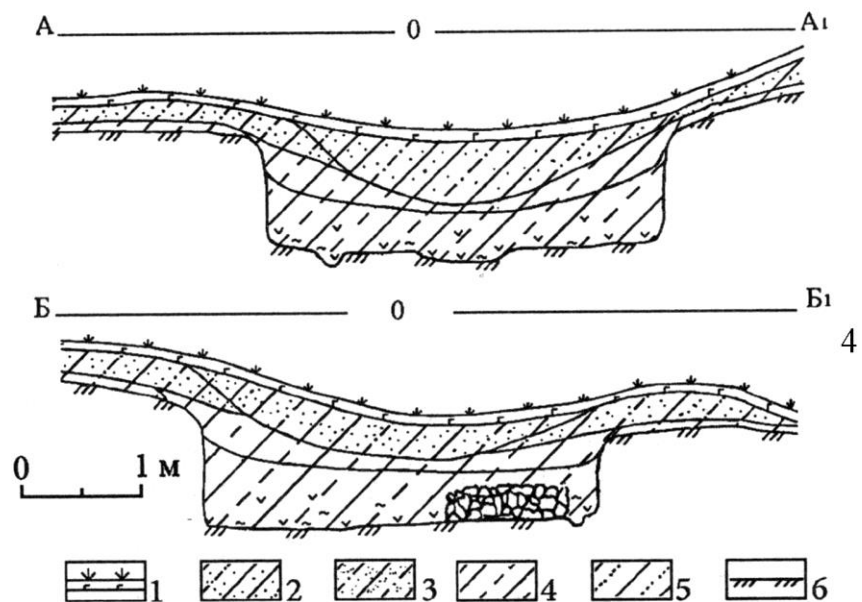
Рис. III-02. Форма котлованів жител VIII–X ст.: 1 – Рашків I, ж. 76; 2 – Рашків I, ж. 69; 3 – Рашків I, ж. 45 (за Баран Я., 2004, рис. 26, 32, 34); 4 – Хрінники, ж. 31; 5 – Хрінники, ж. 51; 6 – Хрінники, ж. 71 (за Козак, Прищеп, Шкоропад, 2004, рис. 13, 20, 55); 7 – Голігирки, ж. 1 (за Филипчук, 2012, рис. 56); 8 – Пересопниця, ур. Пастівник, ж. 9 (за Прищеп, 2010, рис. 4).

1 – рівень сучасної поверхні, дерновий шар;
 2 – чорні гумусовані суглинки; 3 – лесоподібні суглинки;
 4 – перевідкладений лес; 5 – опідзоли; 6 – лес (материк)

1 – рівень сучасної поверхні, дерновий шар; 3 – лесоподібні суглинки;
 2 – чорні гумусовані легкі суглинки; 4 – перевідкладений лес;
 5 – опідзоли; 6 – лес (материк);

1 – рівень сучасної поверхні, дерновий шар;
 2 – чорні гумусовані легкі суглинки;
 3 – лесоподібні легкі суглинки; 4 – перевідкладений лес;
 5 – опідзол; 6 – лес (материк)

Рис. III-03. Заповнення котлованів жител X-XI ст. 1, 2 – Стільсько, ж. 1, 2 садиб 1а, 1б; 3 – Стільсько, ж. 2 садиби2; 4 – Голігирки, ж.1 (за Филипчук, 2012, рис. 54-56).

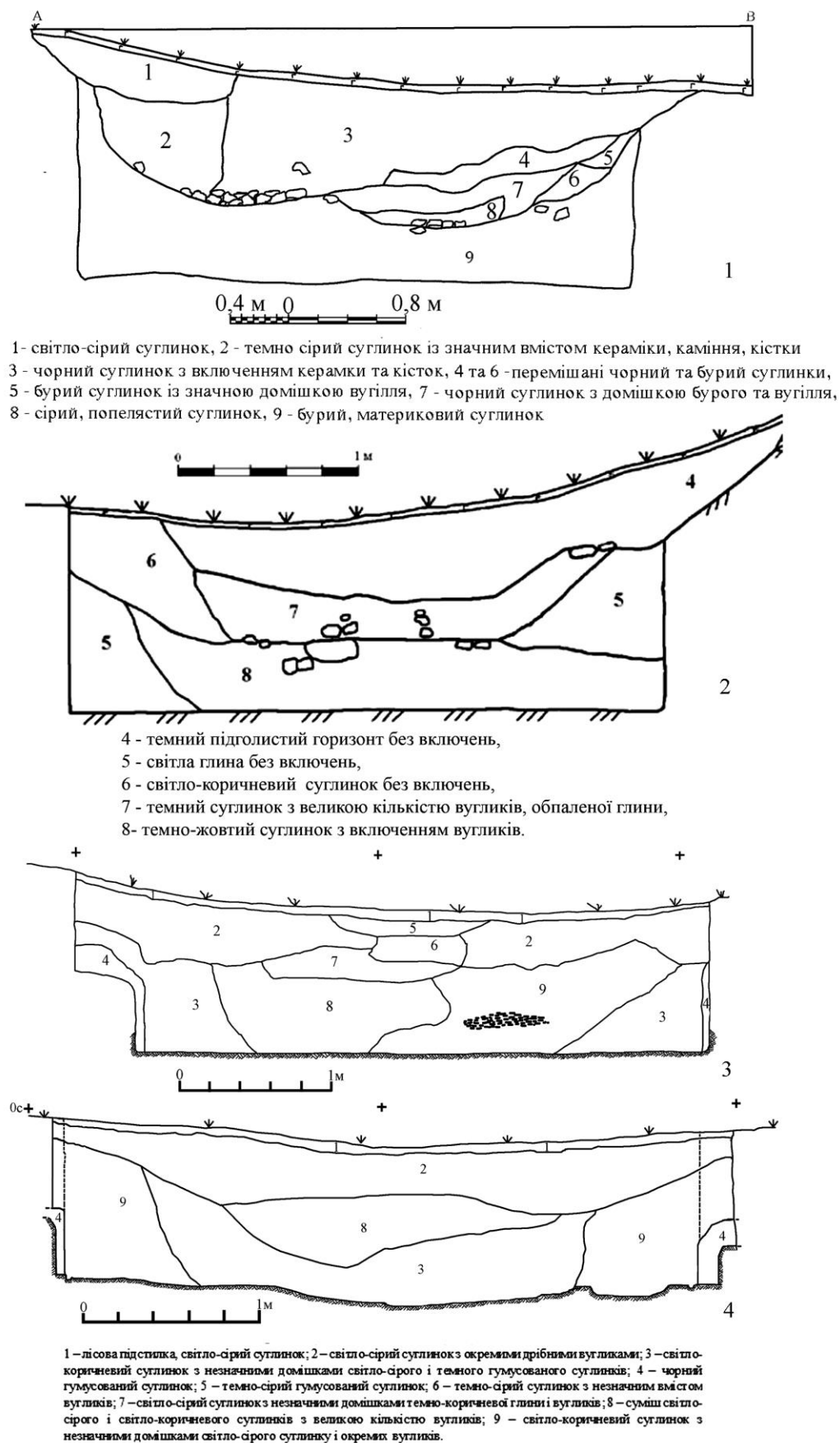

Рис. III-04. Заповнення котлованів жител IX-XI ст.: 1 - Тербовля-IV, ж. 1 (за Миська, Погоральський, 2006, рис. 5); 2 - Біла-III, ж. 1 (за Погоральський, 2008, рис. 5); 3 - Рокитне-II, ж.2; 4 - Рокитне-II, ж. 3 (за Погоральський, Ляска, Вітвіцька, 2010, рис. 4, 7).

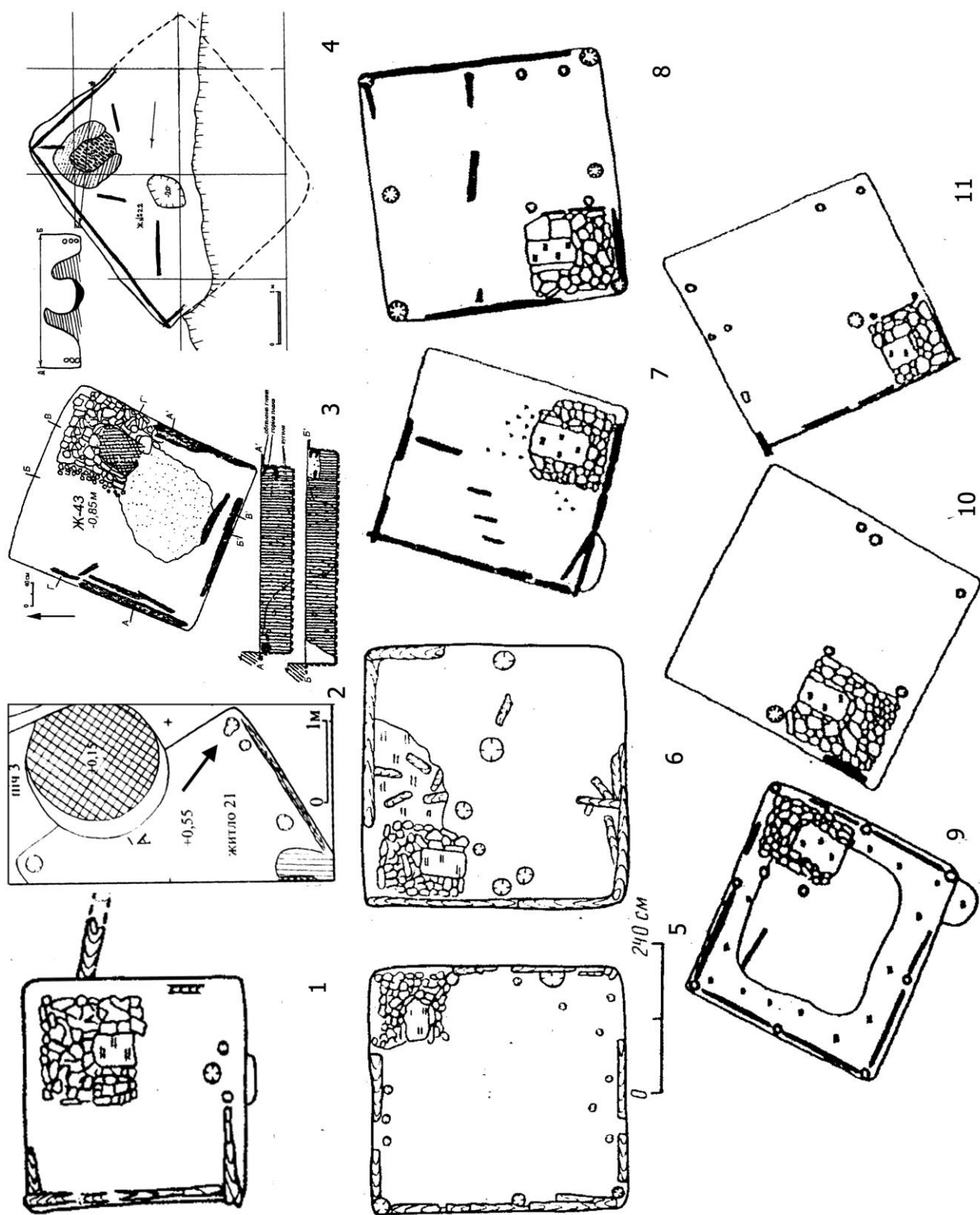

Рис. III-05. Залишки елементів конструкції жител VIII-X/XI ст.: 1 – Добринівці, ж. 15 (за Тимошук, 1990, рис. 15); 2 – Дорогобуж, ж. 21 (за Прищепа, 2011, рис. 81); 3 – Рашків-I, ж. 43 (за Баран Я., 2004, рис. 26); 4 – Хрінники, ж. 22 (за Козак, Прищепа, Шкоропад, 2004, рис. 9); 5, 6 – Ревне, житла зі селища-супутника (за Тимошук, 1990, рис. 37); 7 – Ревне-I, ж. 3 (за Михайлина, 2007, рис. 41, 7); 8 – Ревне-I, ж. 25 (за Михайлина, 2007, рис. 39); 9 – Ревне-II, ж. 10 (за Михайлина, 2007, рис. 38); 10 – Цецин, ж. 2 (за Михайлина, 2007, рис. 41, 6); 11 – Коростувата, ж. 1 (за Михайлина, 2007, рис. 41, 8).

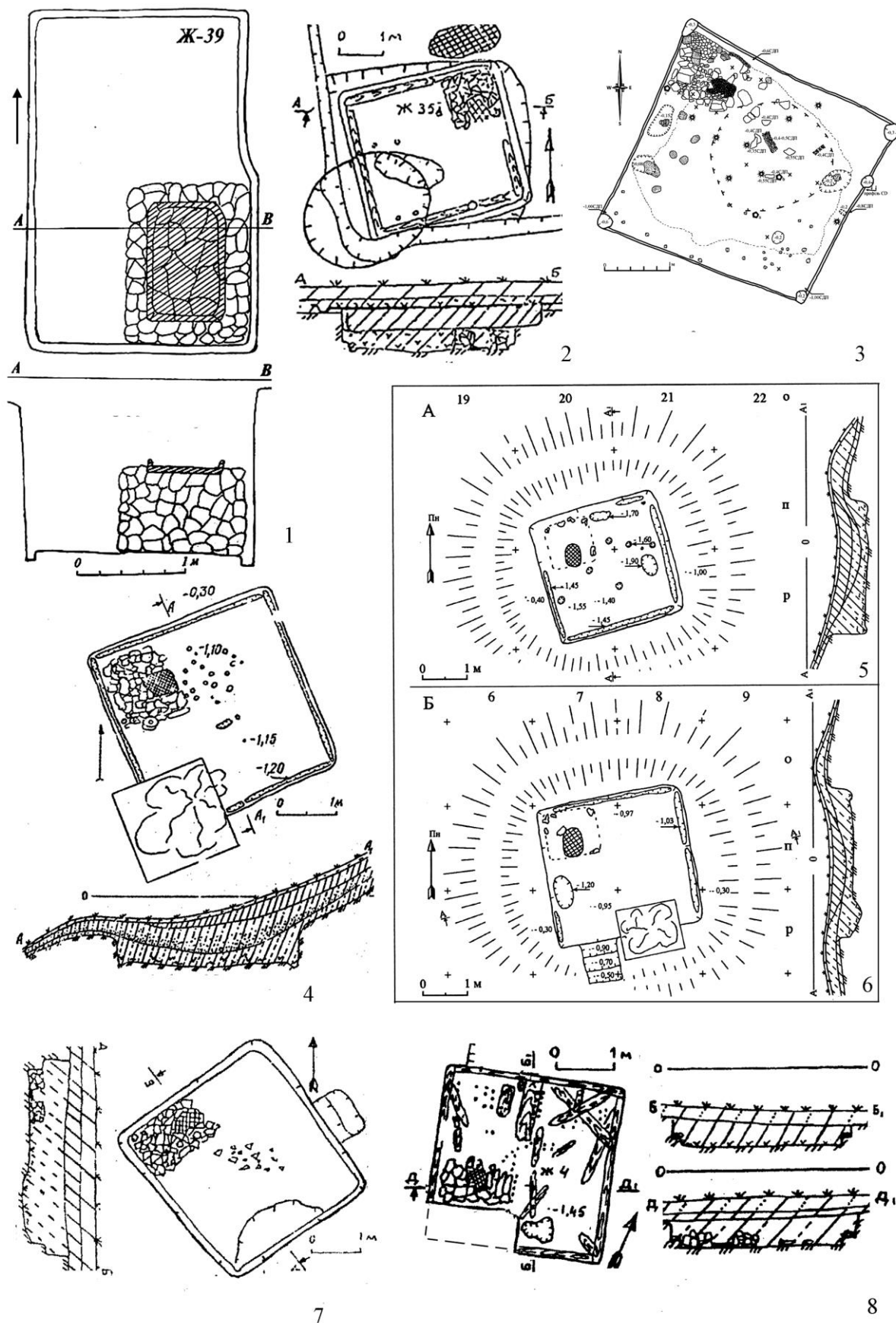

Рис. III-06. Рівчаки попід стінами – відбитки нижньої плахи облицювання стін у житлах VIII-X ст.: 1 – Бакота-I, ж. 39 (за Винокур, Горішний, 1994, рис. 88); 2 – Буківна, ж.35/1 (за Томенчук, Филипчук, 2001, рис. 15); 3 – Рокитне-II, ж. 3 (за Погоральський, Ляска, Вітвіцька, 2010, рис. 7); 4 – Солонсько, ж. 1 (за Филипчук, 1995, рис. 6, 1); 5, 6 – Стільсько, ж. 1 (садиба 1а), 2 (садиба 1б) (за Филипчук, 2012, рис. 54); 7 – Буківна, ж. 25 (за Томенчук, Филипчук, 2001, рис. 11); 8 – Пліснесько-На оболоні, р. 1, ж. 4/90 (за Филипчук, 1998, рис. 2а).

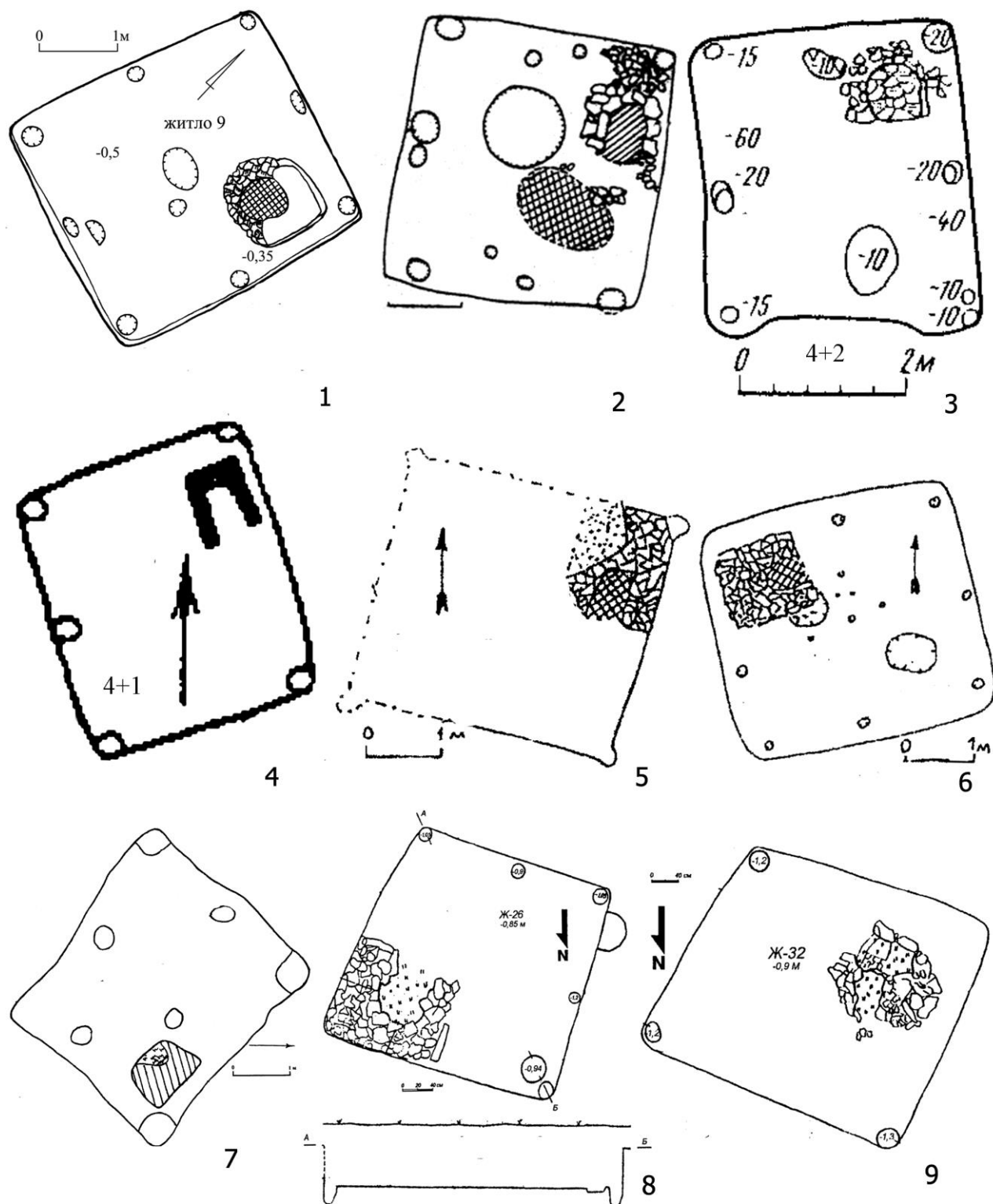

Рис. III-07. Стовпові ямки від конструкції стін у житлах VIII-X/XI ст.: 1 – (4+4) Пересопниця, ур. Пастівник, ж. 9 (за Прищепа, 2013, рис. 4); 2 – (4+3) Сокіл, ж. 19 (Вакуленко, Приходнюк, 1984, рис.42); 3 – (4+2) Кодин II, ж. 42 (за Русанова, Тимошук, 1984, табл. 8, 2); 4 – (4+1) Кодин II, ж. 3 (Русанова, Тимошук, 1984, табл. 2); 5 – (4+0) Буківна, ж. 33; 6 – (3+4) Буківна, ж. 34 (за Томенчук, Филипчук, 2001, рис. 12, 14); 7 – (3+3) Хрінники, ж. 26 (за Козак, Прищепа, Шкоропад, 2004, рис. 6); 8 – (3+2) Рашків-I, ж. 26; 9 – (3+0) Рашків-I, ж. 32 (за Баран Я., 2004, рис. 23, 24).

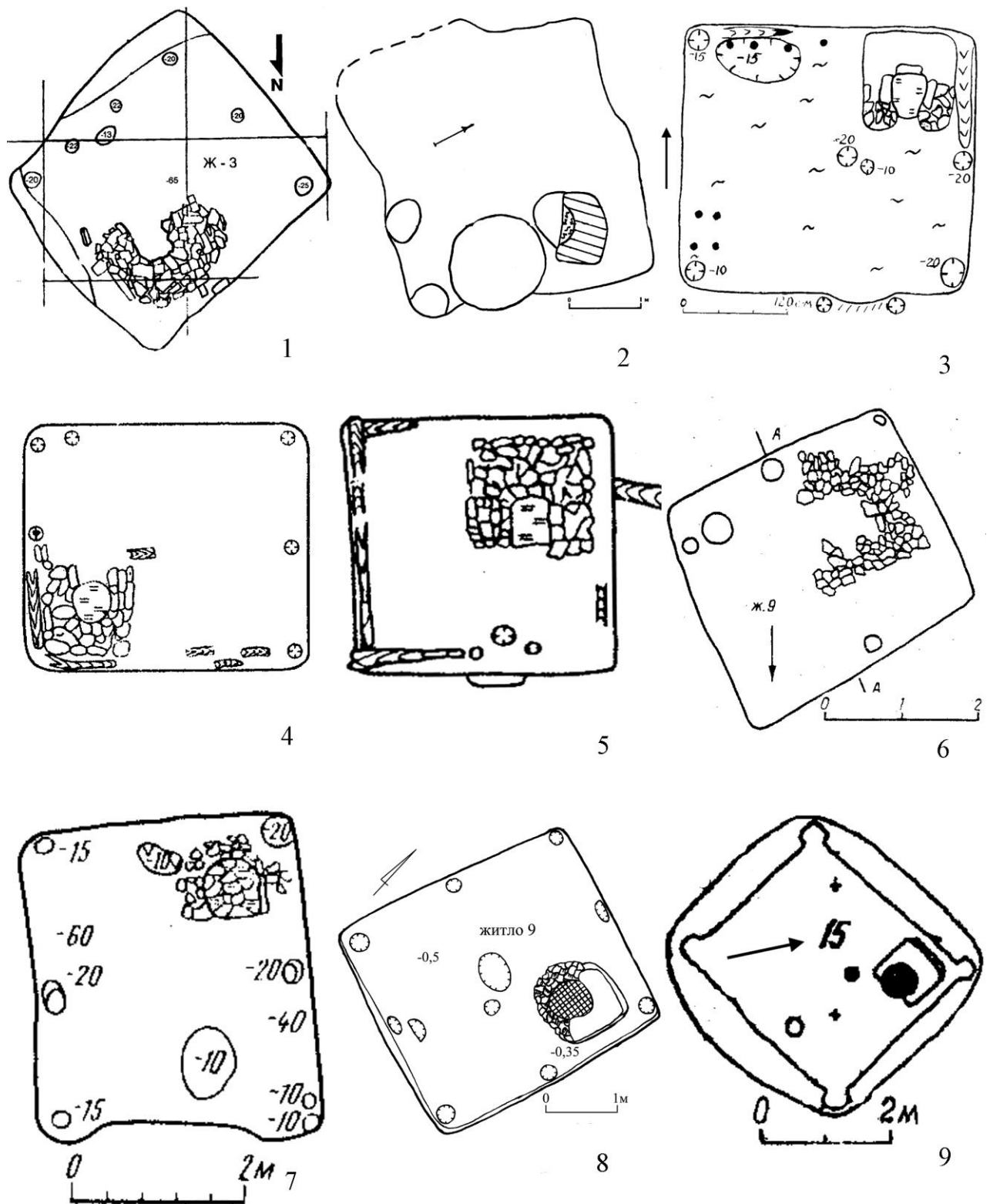

Рис. III-08. Стовпові ямки від конструкції вхідних комплексів (?) у житлах VIII-X/XI ст.: 1 – Рашків I, ж. 3 (за Баран Я., 2004, рис. 21); 2 – Хрінники, ж. 37 (за Козак, Прищепа, Шкоропад, 2004, рис. 7); 3 – Теремовля, ур. Черпало, ж. 2 (за Ягодинська, 2008, рис. 1); 4 – Михальча-Поляна (за Тимошук, 1990, рис. 55); 5 – Добринівці, ж. 15 (за Тимошук, 1990, рис. 15); 6 – Монастирок, ж. 9 (за Максимов, Петрашенко, 1988, рис. 13); 7 – Кодин II, ж. 42 (за Русанова, Тимошук, 1984, табл. 8, 2); 8 – Пересопниця, ур. Пастівник, ж. 9 (за Прищепа, 2010б, рис. 4); 9 – Острог, ж. 15 (за Прищепа та ін., 2005, рис. 2).

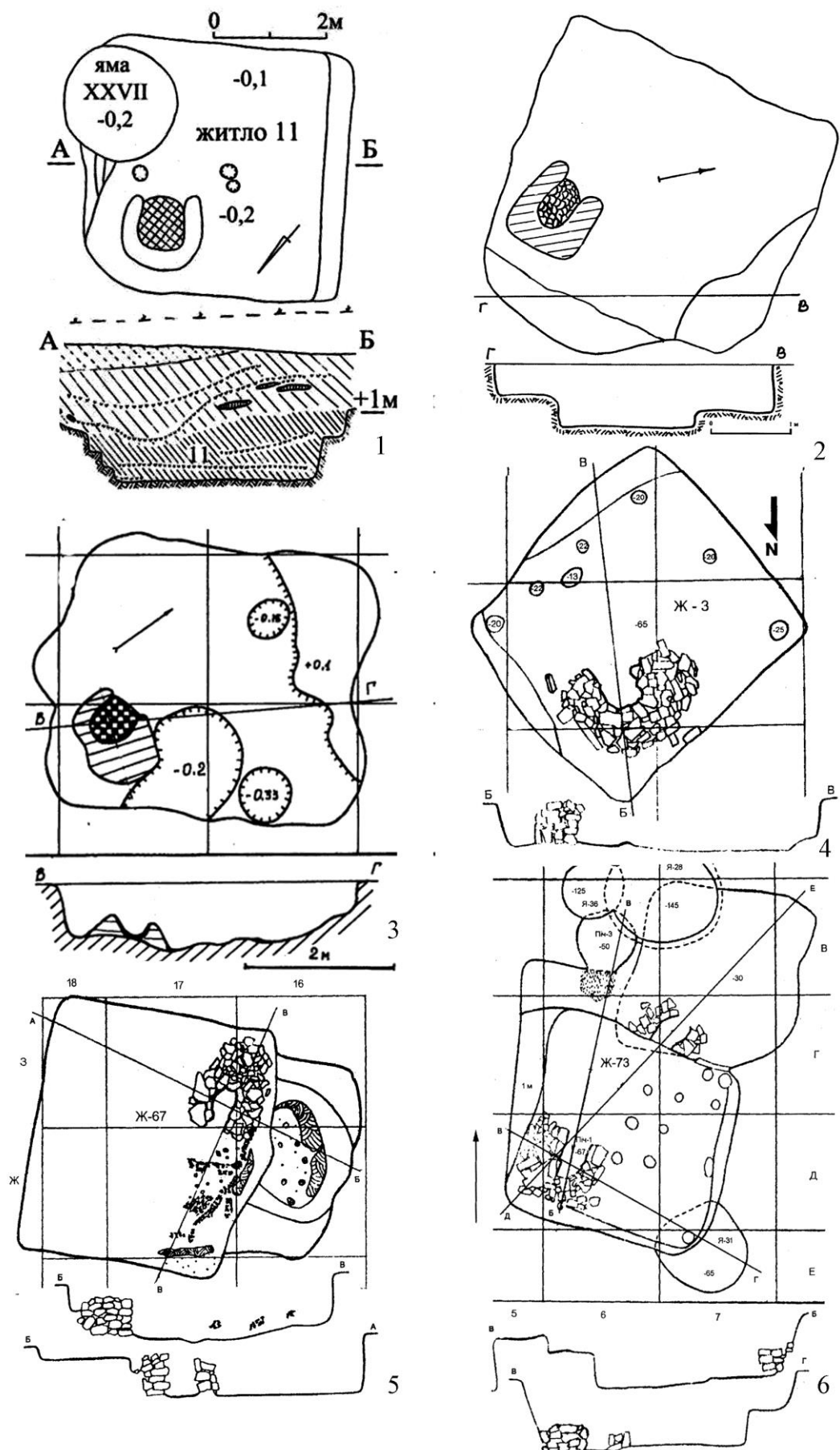

Рис. III-10. Материкові уступи в житлах VIII-X/XI ст.: 1 – Дорогобуж, ж. 11 (за Прищепа, 2011, рис. 28), 2 – Хрінники, ж. 27; 3 – Хрінники, ж. 65 (за Козак, Прищепа, Шкоропад, 2004, рис. 12, 46); 4 – Рашків I, ж. 3; 5 – Рашків I, ж. 67; 6 – Рашків I, ж. 73 (за Баран Я., 2004, рис. 21, 31, 34).

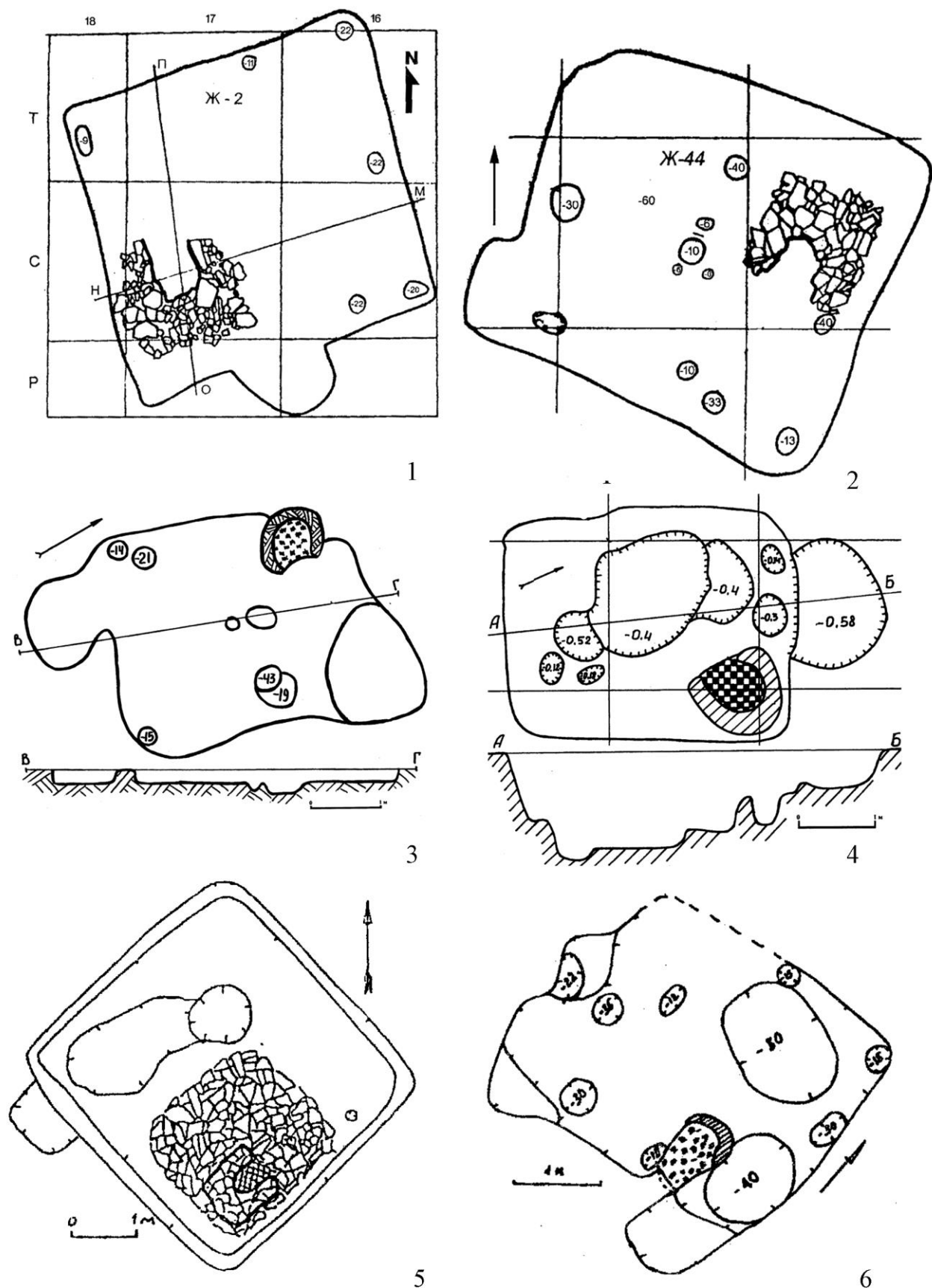

Рис. III-11. Ніші господарського (?) призначення в житлах VIII-X/XI ст.: 1 – Рашків I, ж. 2; 2 – Рашків I, ж. 44 (за Баран Я., 2004, рис. 21, 26); 3 – Хрінники, ж. 44; 4 – Хрінники, ж. 63 (за Козак, Прищепа, Шкоропад, 2004, рис. 18, 41); 5 – Буківна, ж. 42 (за Томенчук, Филипчук, 2001, рис. 17); 6 – Рованці, ж. 1 (за Шкоропад, 2004, рис. 2).

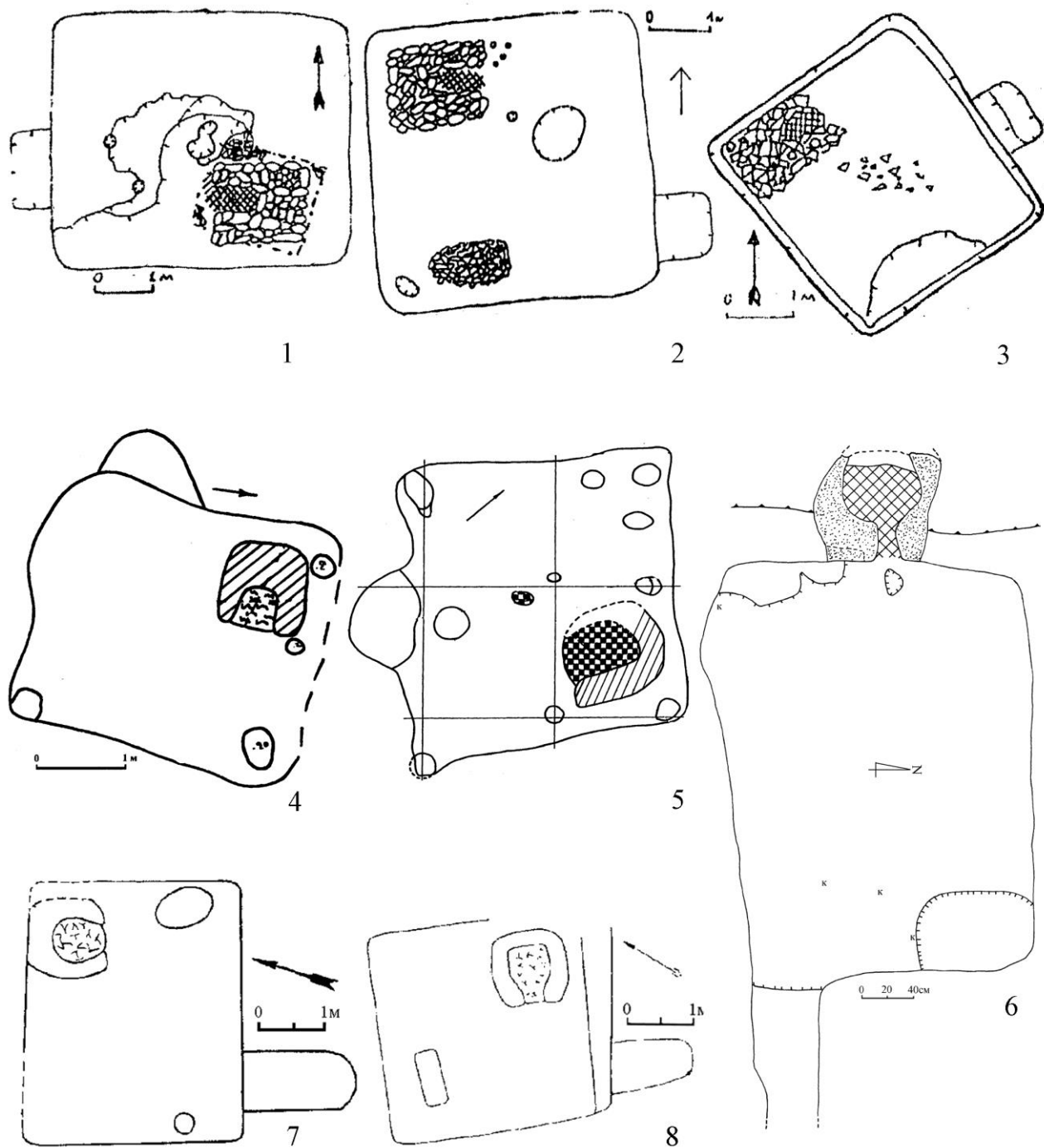

Рис. III-12. Ніші – елементи вхідних (?) комплексів у житлах VIII-X/XI ст.: 1 – Буківна, ж. 2; 2 – Буківна, ж. 3; 3 – Буківна, ж. 25 (за Томенчук, Филипчук, 2001, рис. 5, 6, 11); 4 – Хрінники, ж. 34; 5 – Хрінники, ж. 74 (за Козак, Прищепа, Шкоропад, 2004, рис. 10, 14); 6 – Товпижин, сп. 1 (за Ткач, Погоральський, 2007, рис. 1); 7 – Затурці, ж. 1; 8 – Затурці, ж. 2 (за Кучера, 1971, рис. 2, 5).

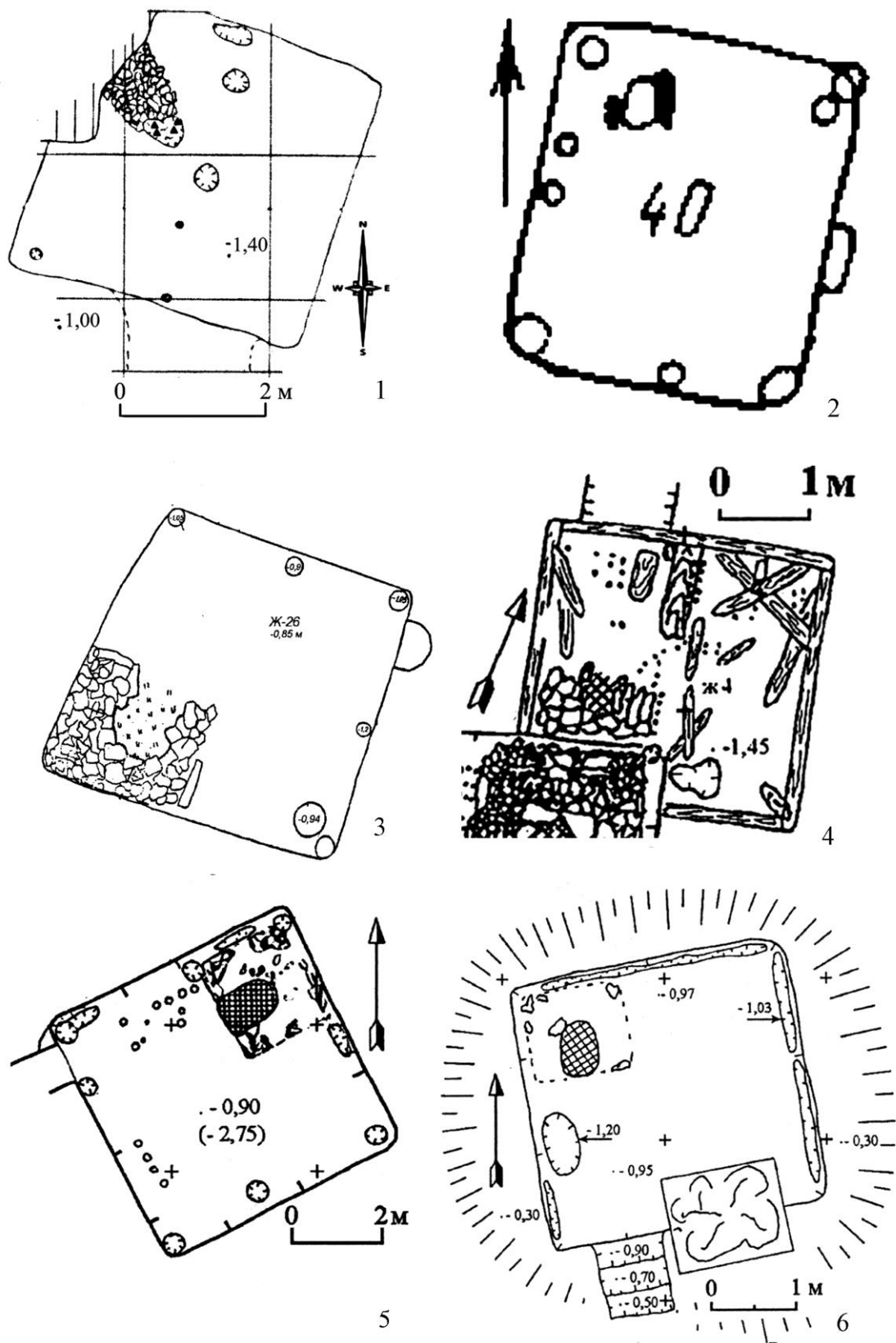

Рис. III-13. Ніші – елементи вхідних (?) комплексів у житлах VIII-X/XI ст.: 1 – Добростани, ж. 2 (за Шишак, Ляска, 2013, рис. 6); 2 – Кодин II, ж. 40 (за Русанова, Тимошук, 1984, табл. 2); 3 – Рашків I, ж. 26 (за Баран Я., 2004, рис. 23); 4 – Пліснесько, ур. На оболоні, ж. 4/1990; 5 – Коростувата, ж. 1 (садиба 1); 6 – Стільсько, ж. 2 (садиба 16) (за Филипчук, 2012, рис. 48, 53, 54Б).

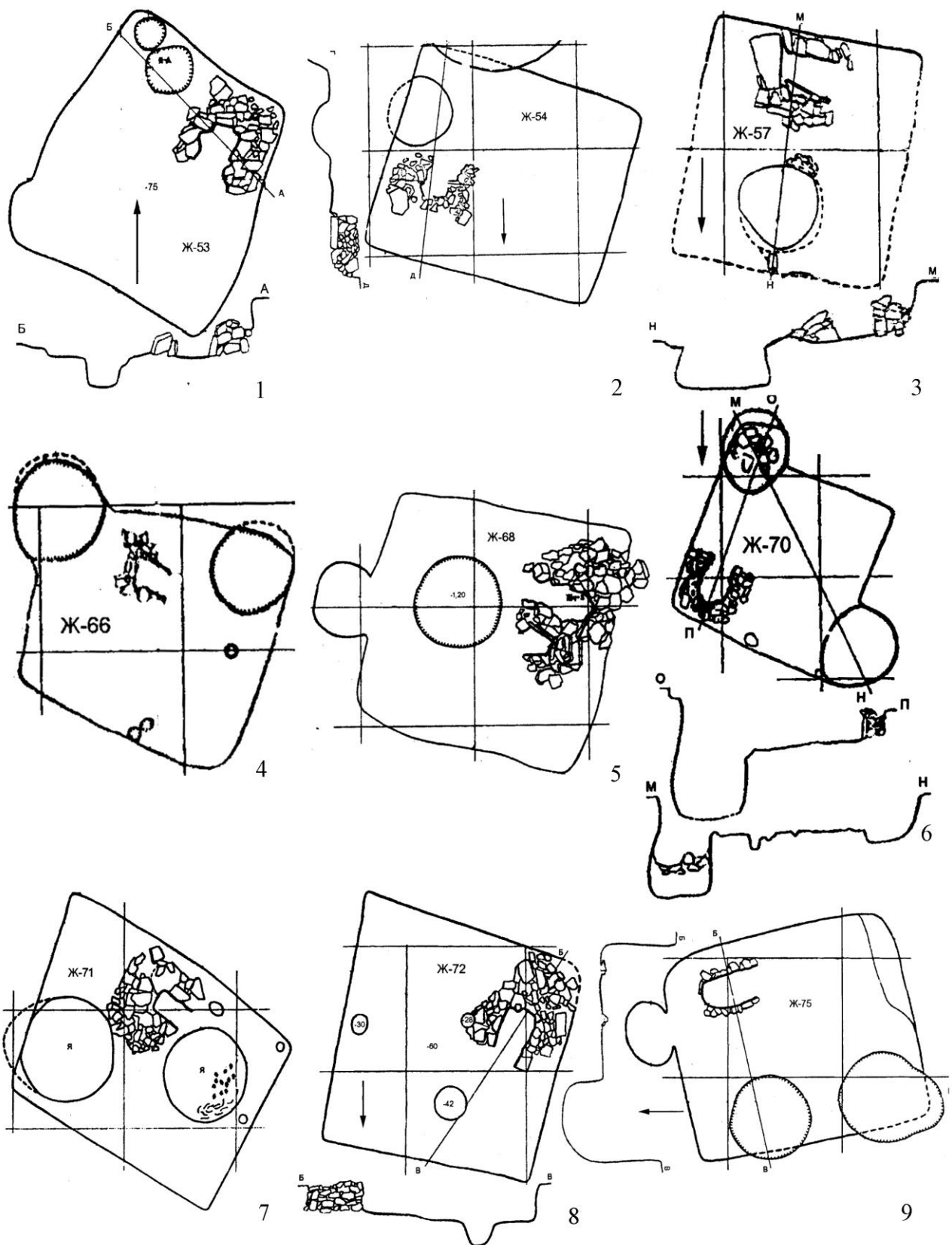

Рис. III-14. Господарські ями у житлах із поселення Рашків I (за Баран Я., 2004, рис. 27, 29, 30, 32, 33).

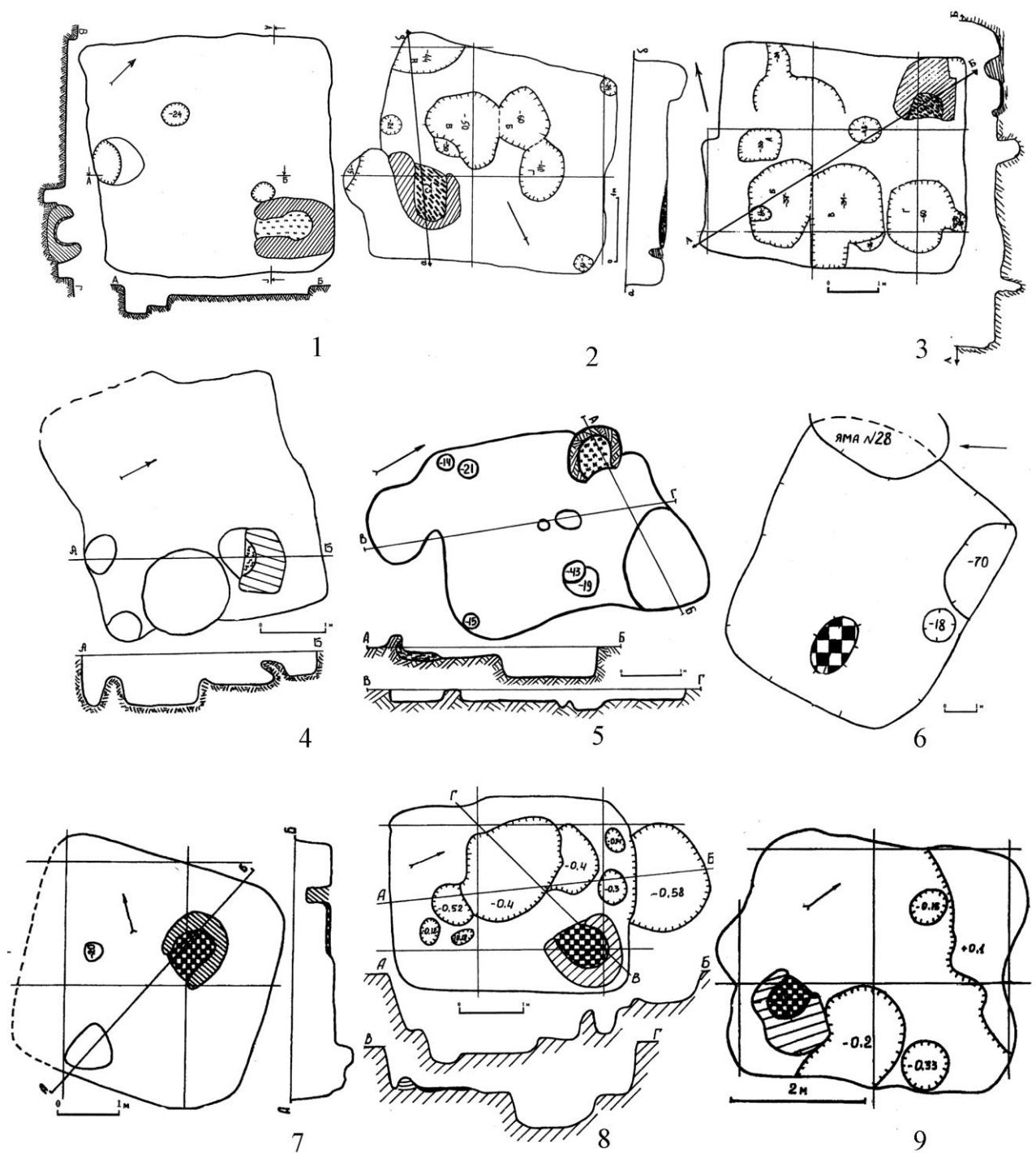

Рис. III-15. Господарські ями у житлах із поселення Хрінники: 1 – ж. 14; 2 – ж. 17; 3 – ж. 20; 4 – ж. 37; 5 – ж. 44; 6 – ж. 52; 7 – ж. 57; 8 – ж. 63; 9 – ж. 65 (за Козак, Прищепа, Шкоропад, 2004, рис. 3, 4, 6, 7, 18, 21, 29, 41, 46).

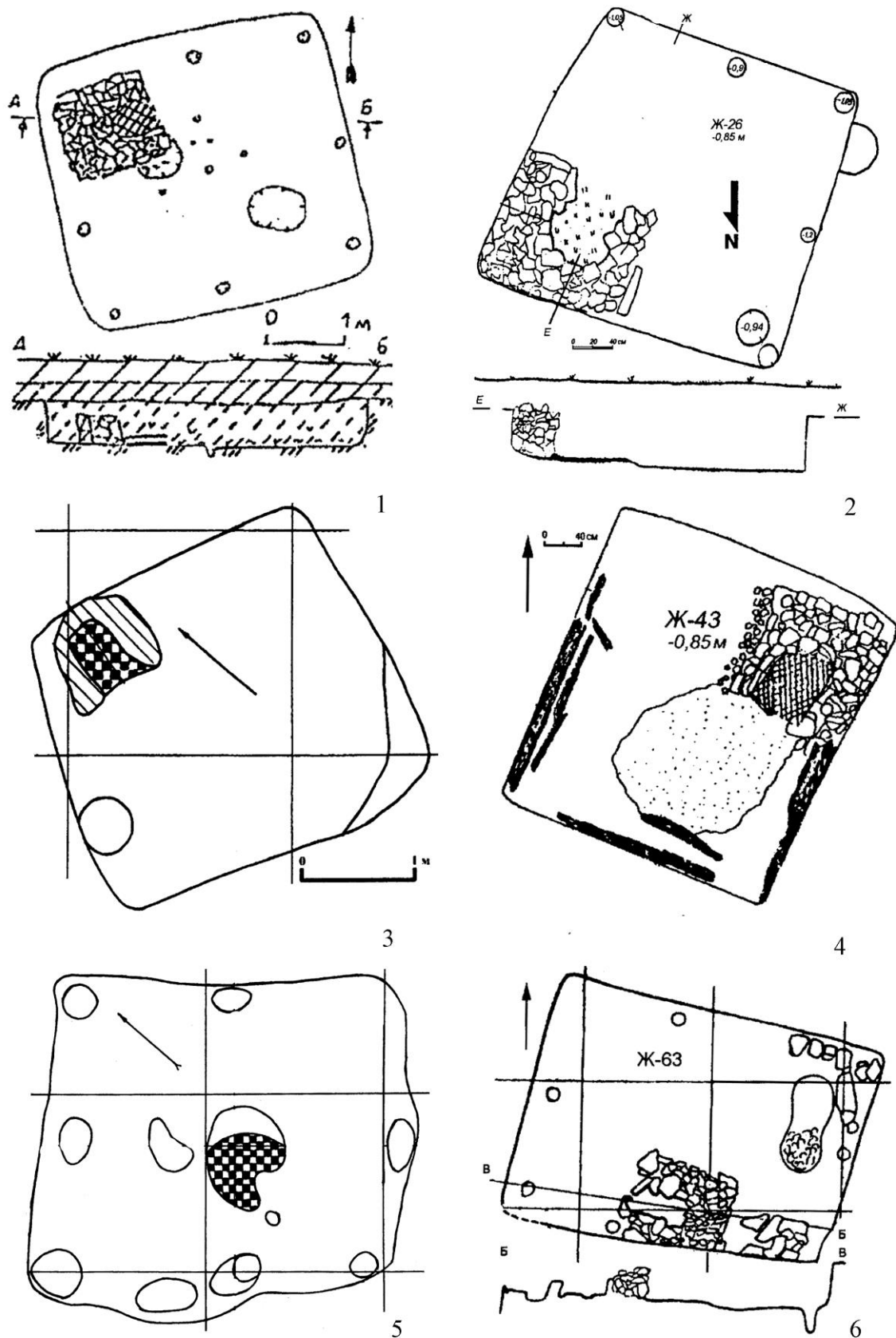

Рис. III-16. Розташування печей відносно материкових стін у житлах VIII–X/XI ст.: 1 – на відстані обома стінками; 2 – впритул обома стінками; 3 – впритул тильною стінкою; 4 – впритул бічною стінкою; 5 – на значній відстані від стін; 6 – посередині однієї зі стін. 1 – Буківна, ж. 34 (за Томенчук, Филипчук, 2001, рис. 14); 2 – Рашків-I, ж. 26 (за Баран Я., 2004, рис. 23); 3 – Хрінники, ж. 72 (за Козак, Прищеп, Шкоропад, 2004, рис. 57); 4 – Рашків I, ж. 43 (за Баран Я., 2004, рис. 26); 5 – Хрінники, ж. 65А (за Козак, Прищеп, Шкоропад, 2004, рис. 49); 6 – Рашків I, ж. 63 (за Баран Я., 2004, рис. 31).

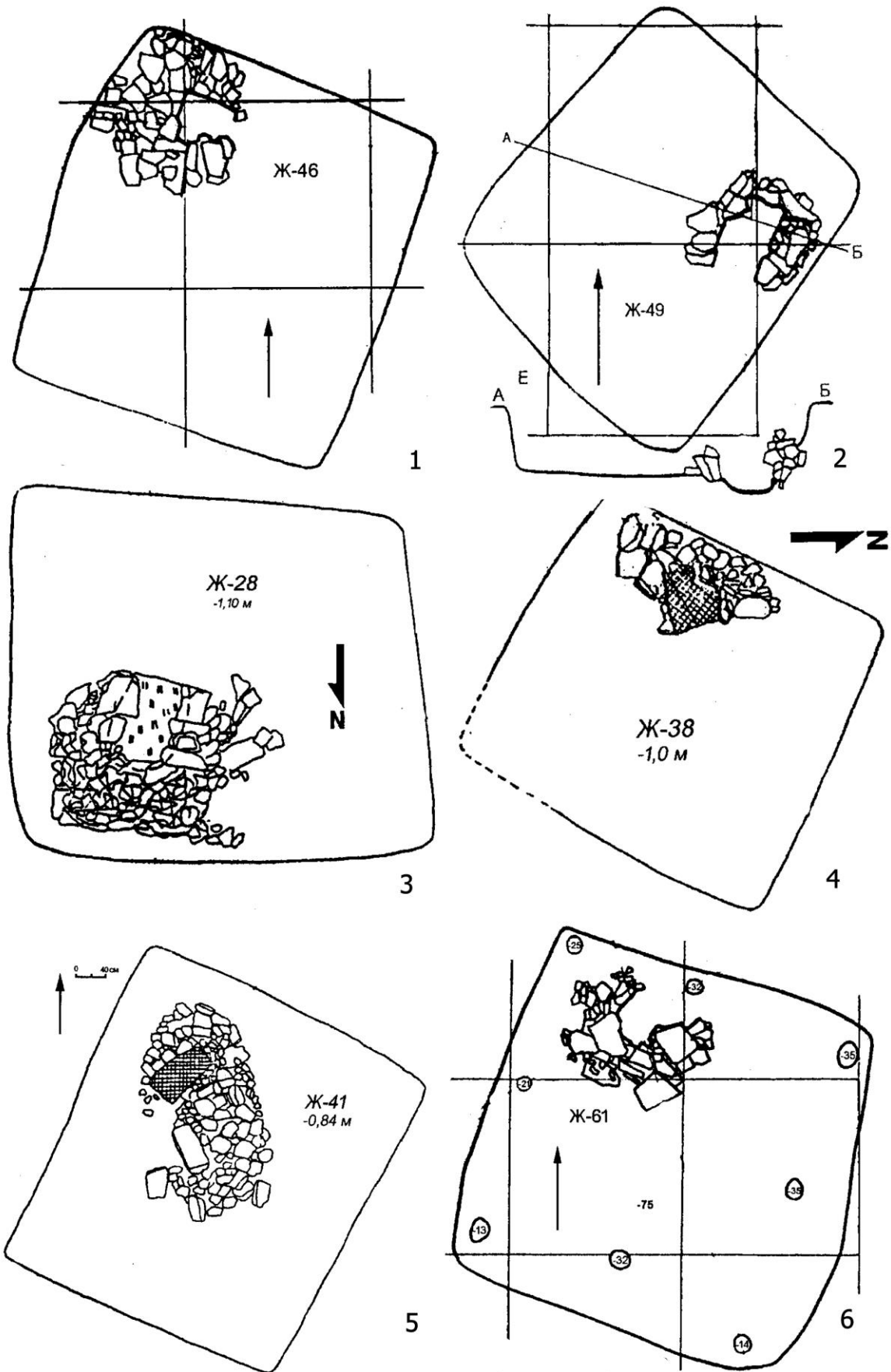

Рис. III-17. Напрямок устя печей-кам'янок у житлах із поселення Рашків I: 1, 2 – паралельно до материкових стін (ж. 42, 49); 3, 4 – спрямоване до центру (ж. 28, 38); 5, 6 – спрямоване на припічну стіну (ж. 41, 61) (за Баран Я., 2004, рис. 24-28).

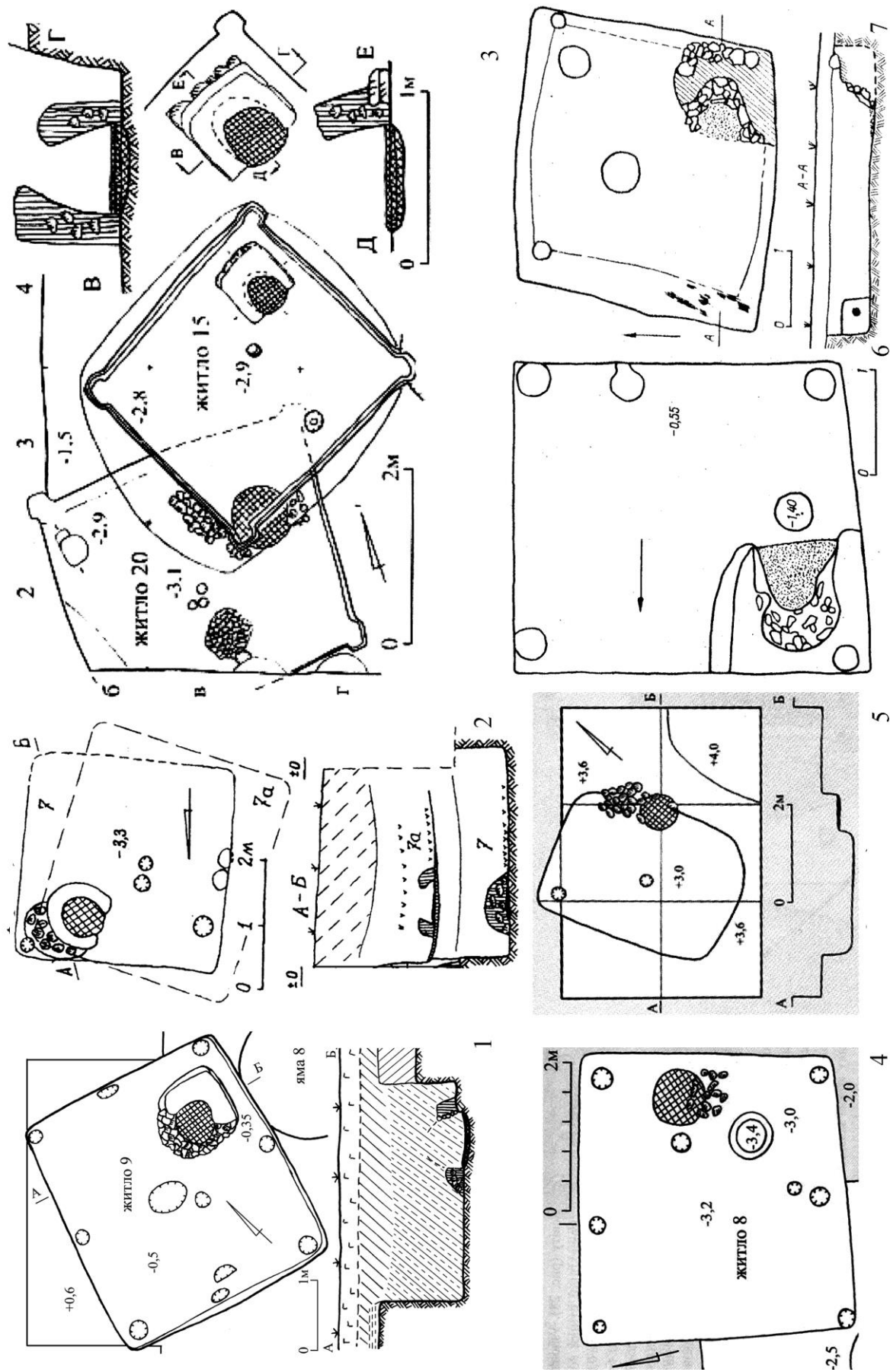

Рис. III-18. «Кам'яно-глиняні» печі: 1 – Пересопниця, ур. Пастівник, ж. 9 (за Прищепа, 2010б, рис. 4); 2 – Муравиця, ж. 7 (за Прищепа, Нікольченко, 2001, рис. 12); 3 – Острог, ж. 15, 20 (за Прищепа, 2011б, рис. 4); 4 – Дорогобуж, ж. 8; 5 – Дорогобуж, ж. 10 (за Прищепа, 2011а, рис. 30, 32); 6 – Монастирок, ж. 4; 7 – Монастирок – ж. 16 (за Максимов, Петрашенко, 1988, рис. 6, 16).

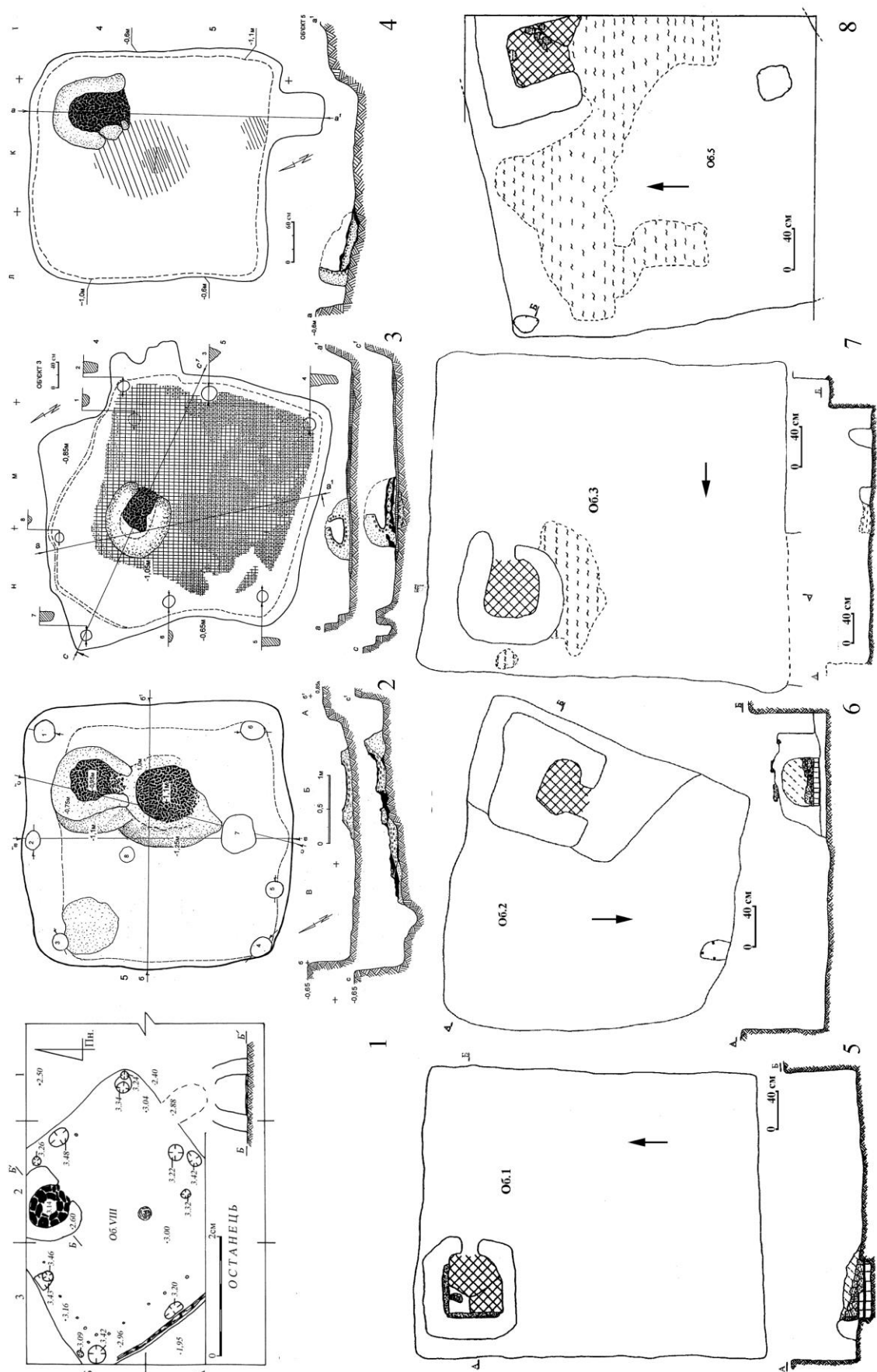

Рис. III-19. Глинобитні печі у житлах X-XI ст.: 1 – Буськ, об. 8/08 (за Довгань, 2009, рис. 4); 2 – Черчик II, об. 1; 3 – Черчик II, об. 3; 4 – Черчик II, об. 5 (за Петегірич, Павлів, Принада, 2005, рис. 3, 7, 10); 5 – Черчик I, об. 1; 6 – Черчик I, об. 2; 7 – Черчик I, об. 3; 8 – Черчик I, об. 5 (за Погоральський, 2005, рис. 2-5).

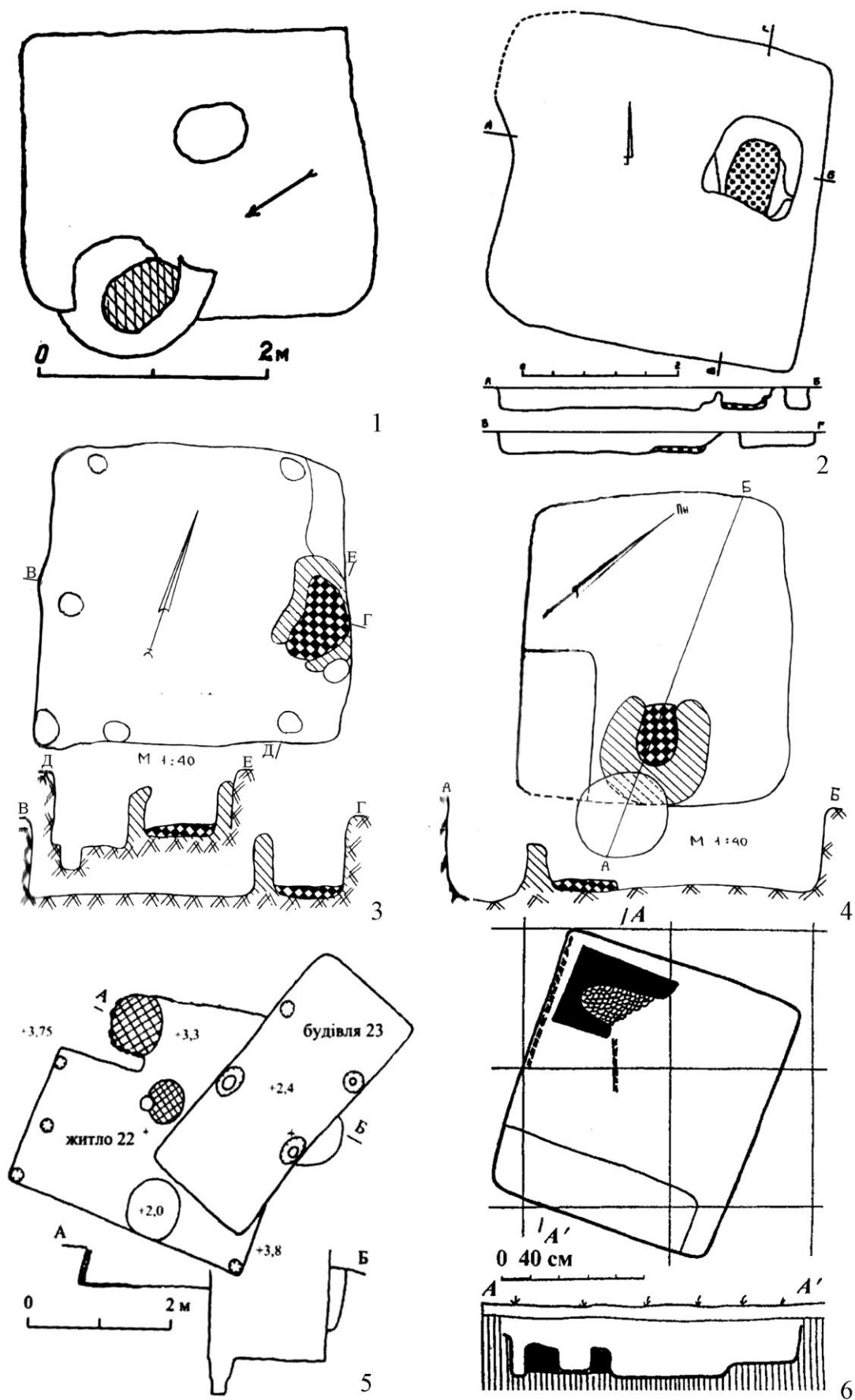

Рис. III-20. Глиняні останцеві печі у житлах X-XI ст.: 1 – Городок, ур. Пасовище, ж. 1; 2 – Городок, ур. Пасовище, ж. 15 (за Козак, Оприск, Шкоропад, 1999, рис. 57, 64); 3 – Городище, ур. Вал, ж. 15; 4 – Городище, ур. Вал, ж. 24 (за Кучінко, 1996, рис. 14, 22); 5 – Дорогобуж, ж. 22 (за Прищепа, 2011, рис. 84); 6 – Обухів, ж. 6 (за Абашина, 2004, рис. 9, 1).

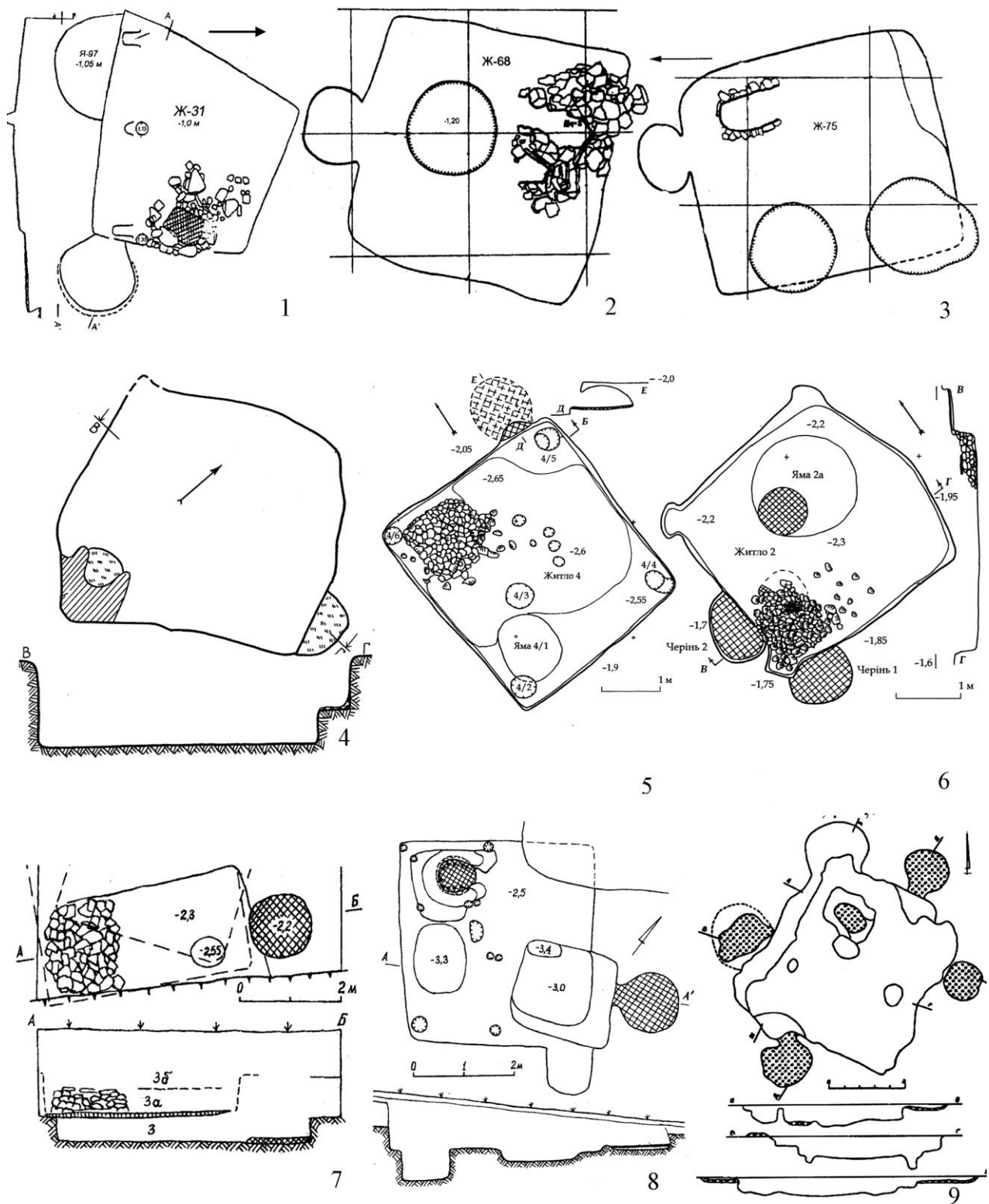

Рис. III-21. Нішоподібні печі у житлах VIII-XI ст.: 1 – Рашків I, ж. 31; 2 – Рашків I, ж. 68; 3 – Рашків I, ж. 75 (за Баран Я., 2004, рис. 24, 32, 33); 4 – Хрінники, ж. 10 (за Козак, Прищепа, Шкоропад, 2004, рис. 4); 5, 6 – Рівне, вул. Шкільна, 69, ж. 2, 4 (за Прищепа, 2014, рис. 9, 11); 7 – Муравиця, ж. 3; 8 – Муравиця, ж. 10 (за Прищепа, Нікольченко, 2001, рис. 8, 16); 9 – Городок, ур. Пасовище, ж. 10 (за Козак, Оприск, Шкоропад, 1999, рис. 41).

Рис. III-22. Поселення X ст. Тербовля IV. Житло 1. Дослідження автора і Р. Г. Миськи, 2005 р.

Рис. III-23. Поселення X ст. Тербовля IV. Житло 1 після детальної зачистки долівки. Дослідження автора і Р. Г. Миськи, 2005 р.

Рис. III-24. Городище X ст. Біла III. Житло 1. Дослідження автора і Р. Г. Миськи, 2006 р.

Рис. III-25. Городище X ст. Біла III. Житло 1, розвал печі. Дослідження автора і Р. Г. Миськи, 2006 р.

Рис. III-26. Городище Х ст. Біла III. Житло 1, залишки печі. Дослідження автора і Р. Г. Миськи, 2006 р.

Рис. III-27. Городище Х ст. Біла III. Житло 1, черинь і стовпові ямки від облицювання печі. Дослідження автора і Р. Г. Миськи, 2006 р.

Рис. 28. Городище Х – початку ХІ ст. Рокитне ІІ. Об'єкт 2 (житло 3). Дослідження автора, 2008 р.

Рис. 29. Городище Х – початку ХІ ст. Рокитне ІІ. Об'єкт 2 (житло 3). Під. Дослідження автора, 2008 р.

1

2

3

Рис. III-30. Поселення X – початку XI ст. Черчик I. Об'єкт 1. Дослідження автора, 2004 р.

1

2

3

Рис. III-31. Поселення X – початку XI ст. Черчик I. Об'єкт 3. Дослідження автора, 2004 р.

1

2

Рис. III-32. Поселення Х – початку ХІ ст. Черчик І. Об'єкт 2. Дослідження автора, 2004 р.

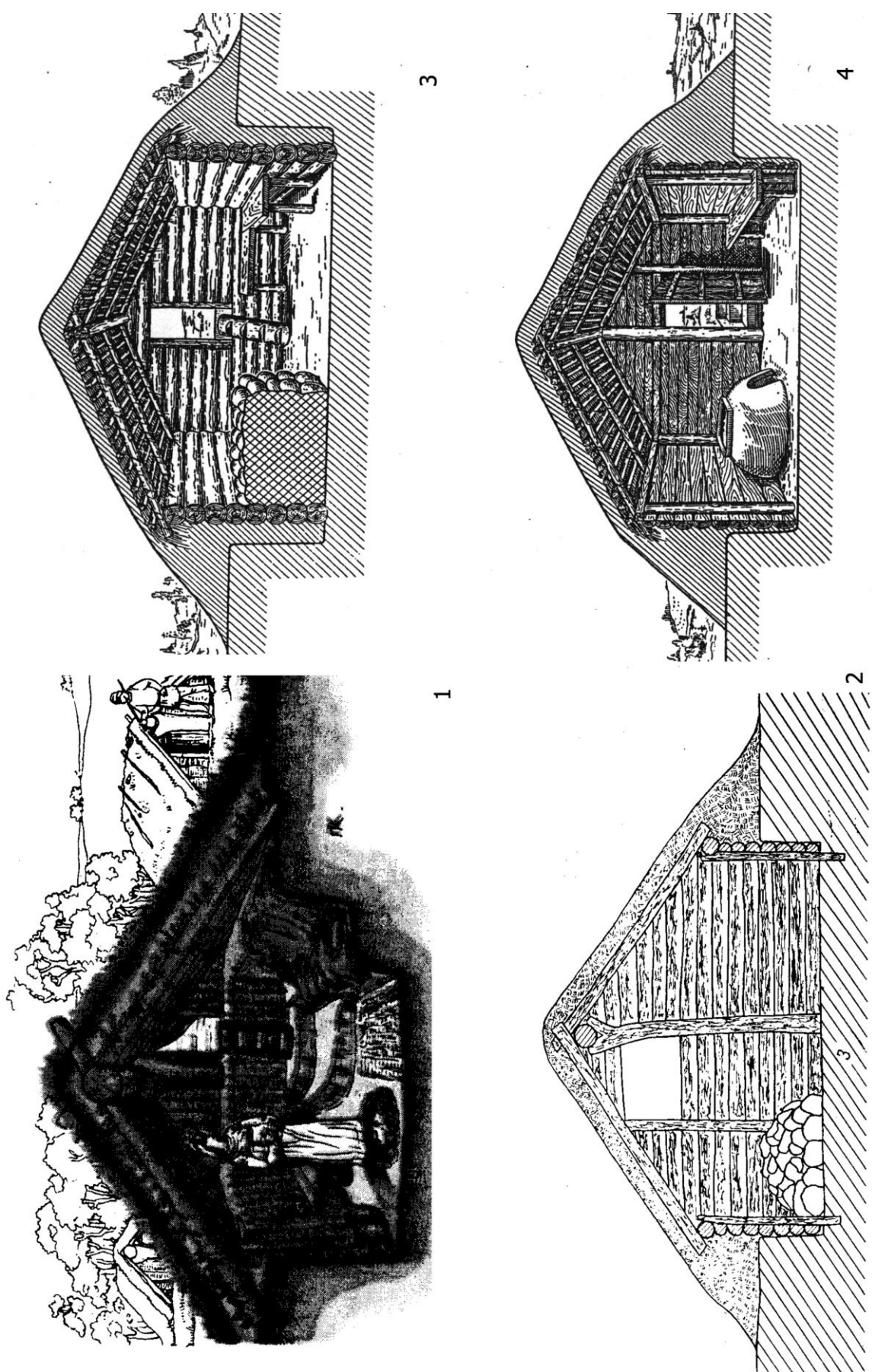

Рис. IV-01. Реконструкція «землянок» – жител із дахом, що опирається на краї котловану або засипаний землею: 1 – Ремезівці (липицька культура) (рис. П. Корнієнка); 2 – Семенки (за Приходнюк, 1971, рис. 4); 3, 4 – житла VIII-X ст. і X-XI ст. (за Раппопорт, 1975).

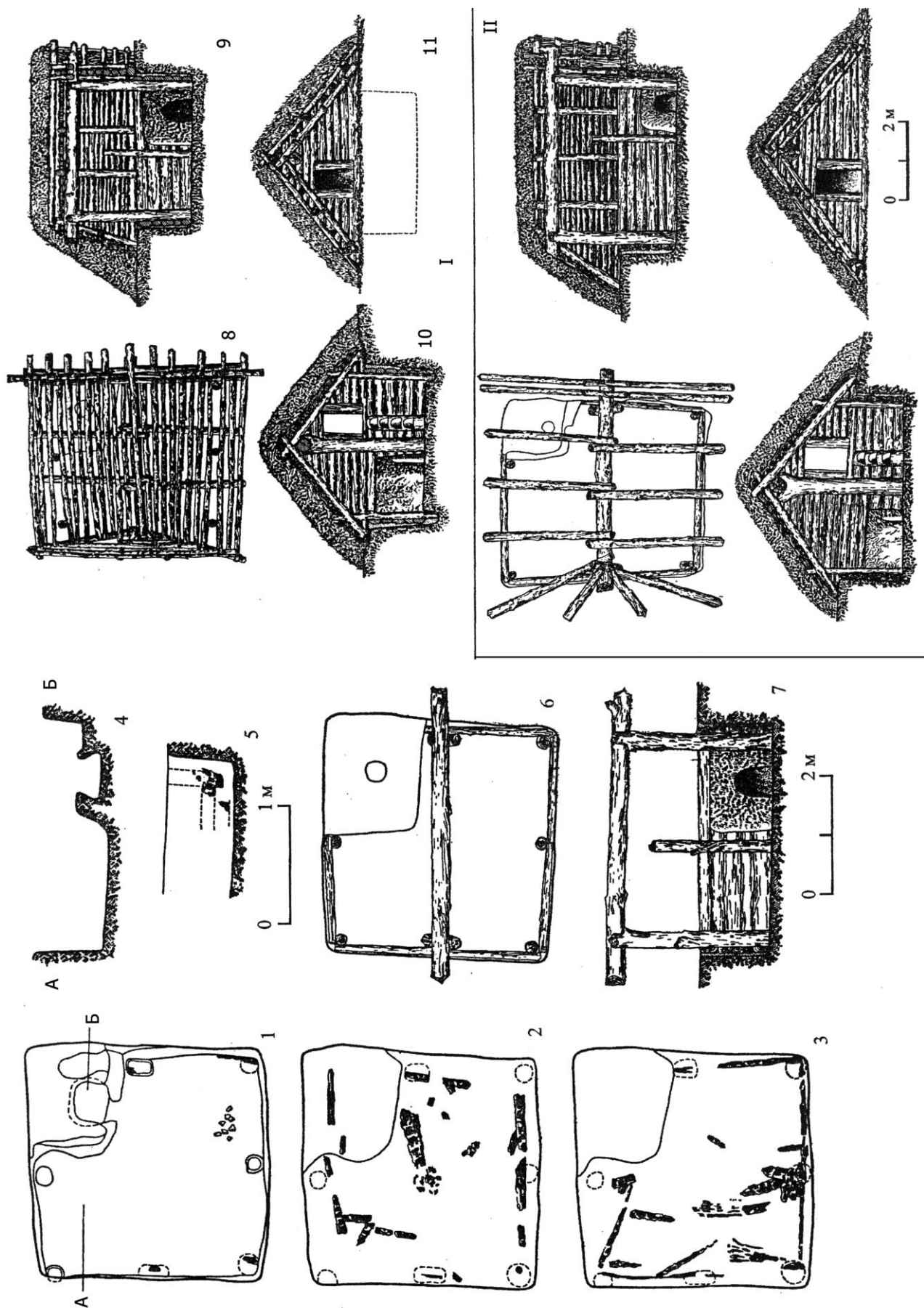
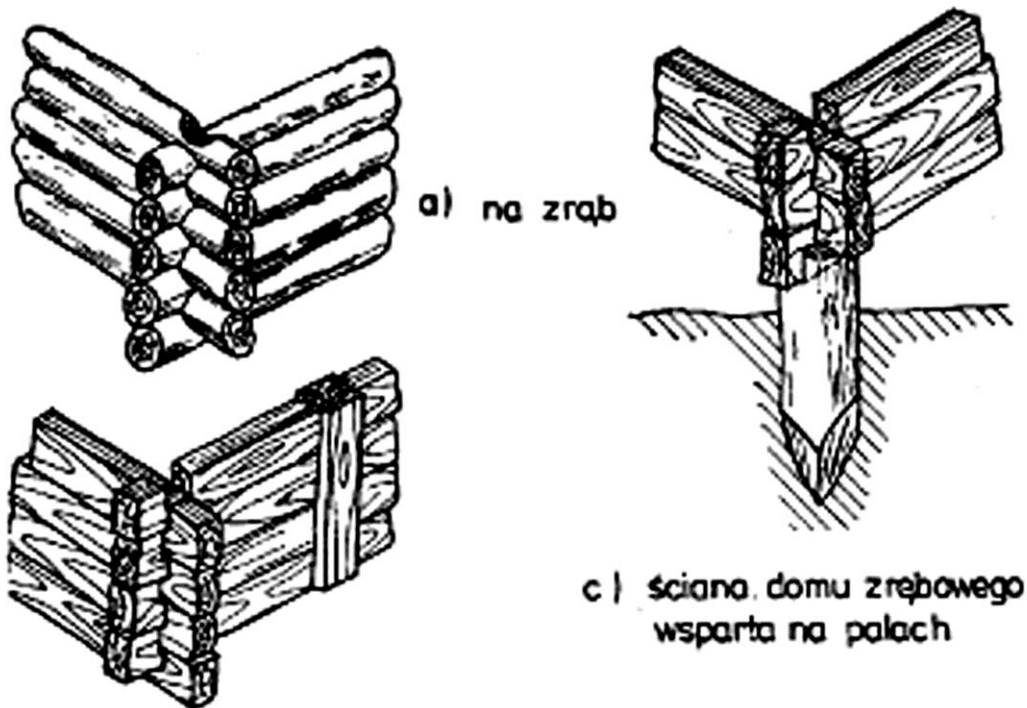
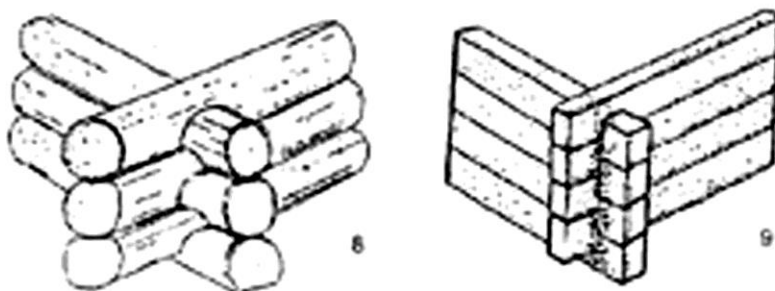

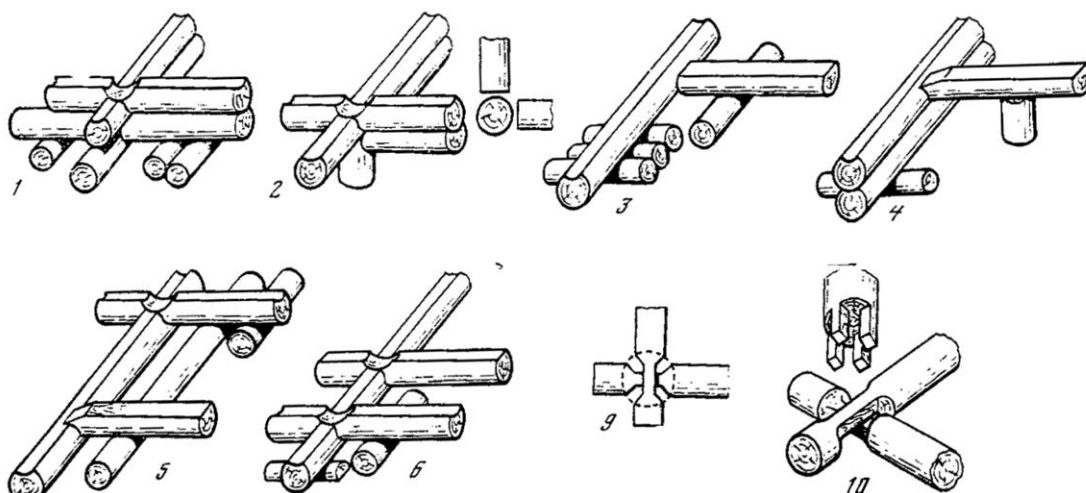
Рис. IV-02. Реконструкція «землянок» із Новотроїцького городища: I – ж. 10; II – ж. 15 (за Ляпушкин, 1958).

I

II

1 — угол накладного венца на подкладку; 2 — опора угла на столб; 3 — примыкание лаги к стене; 4 — врубка лаги в стену и опора лаги на столбы; 5 — опора лаги и венца бревна на общую подкладку; 6 — врубка с остатком лаги в стену; 7, 8, 9, 10, 11 — крепление столбов на накладном венце;

III

Рис. IV-03. Способи з'єднання вінців у зрубі в середньовічному будівництві (I — за Podwińska, 1978, рис. 89; II — за Šalkovský, 2001, Abb. 40; III — за Раппопорт, Колчин, Борисевич, 1986, табл. 51).

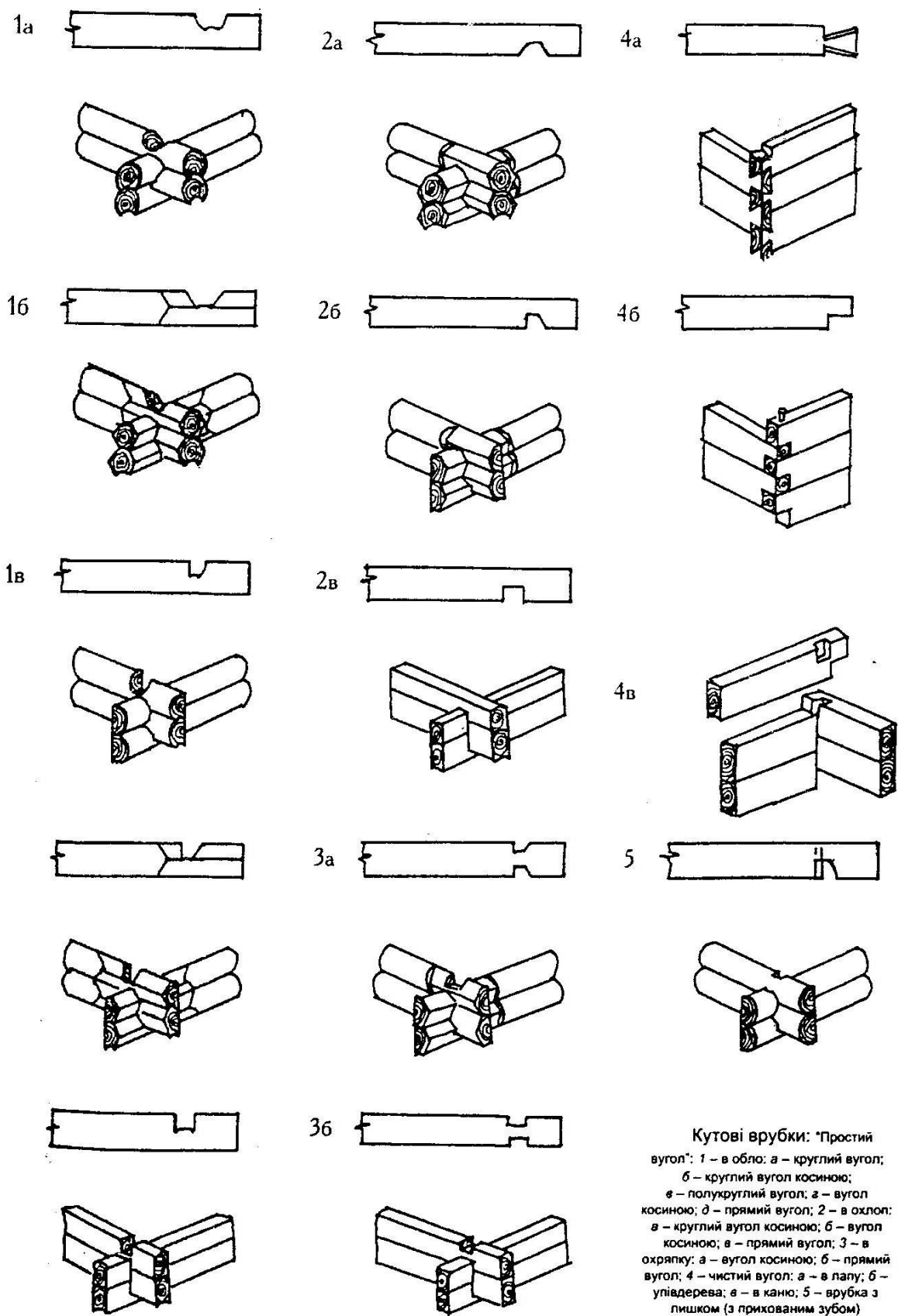

Рис. IV-04. Способи з'єднання вінців у зрубі в народному будівництві Полісся XIX-XX ст. (за Радович, 1994, рис. 18).

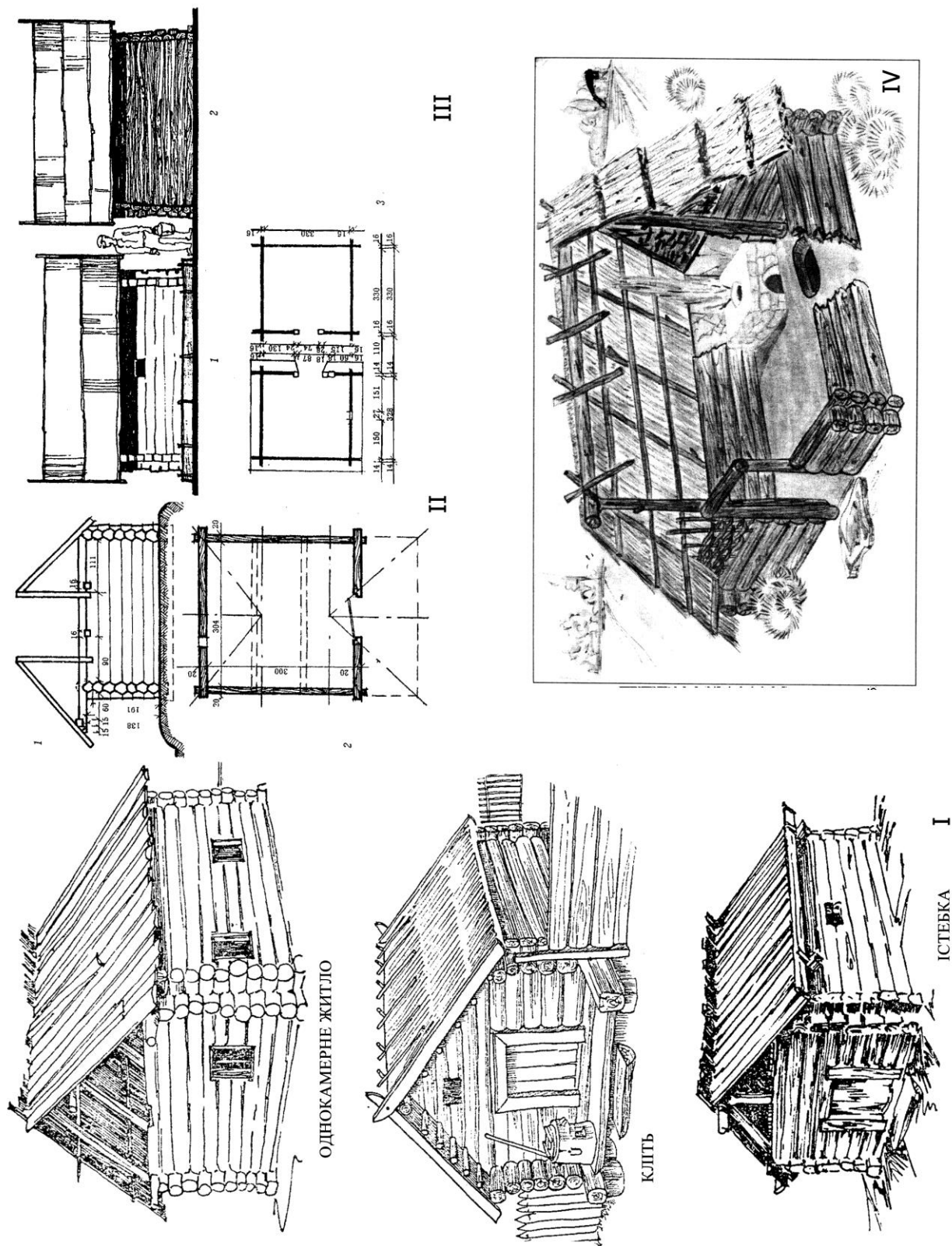

Рис. IV-05. Зрубні споруди – зразки архаїчного народного будівництва Полісся (I-III) і Карпат (IV): I – однокамерне житло, кліть і стебка (за Гурков, Гошко, 1988); II – стебка зі с. Велика Чернігівка Овруцького району Житомирської області, поч. XX ст.; III – стебка і кліть зі с. Крута Свобода Рокитнівського району Житомирської області, друга половина XIX ст. (за Радович, 2001, рис. 1, 6); IV – однокамерне зрубне житло бурдейного типу (за Кожолянко, 1999).

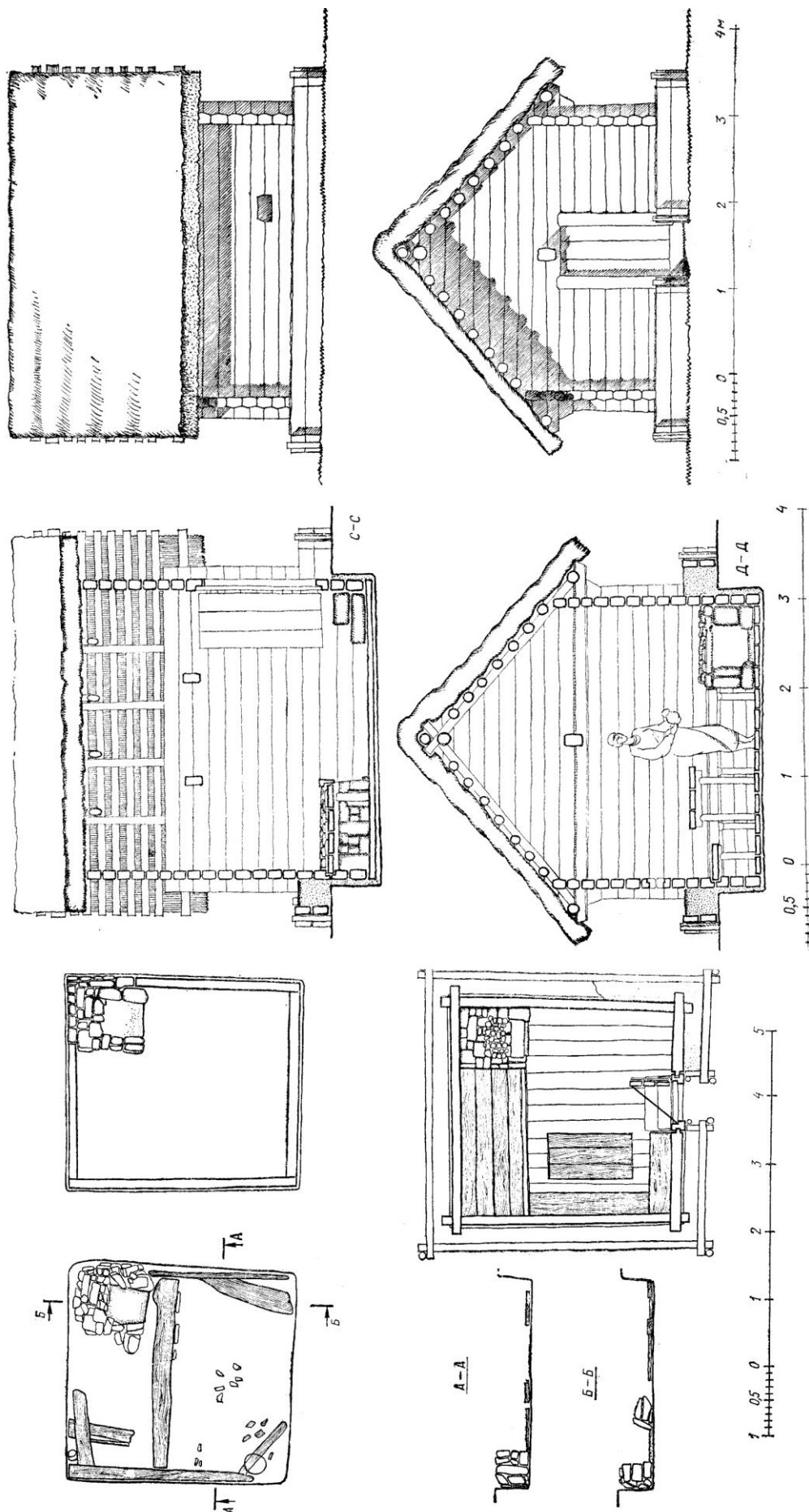

Рис. IV-06. Реконструкція зрубного житла 50 із поселення Рашків III (за Баран, 1988, рис. 17-19).

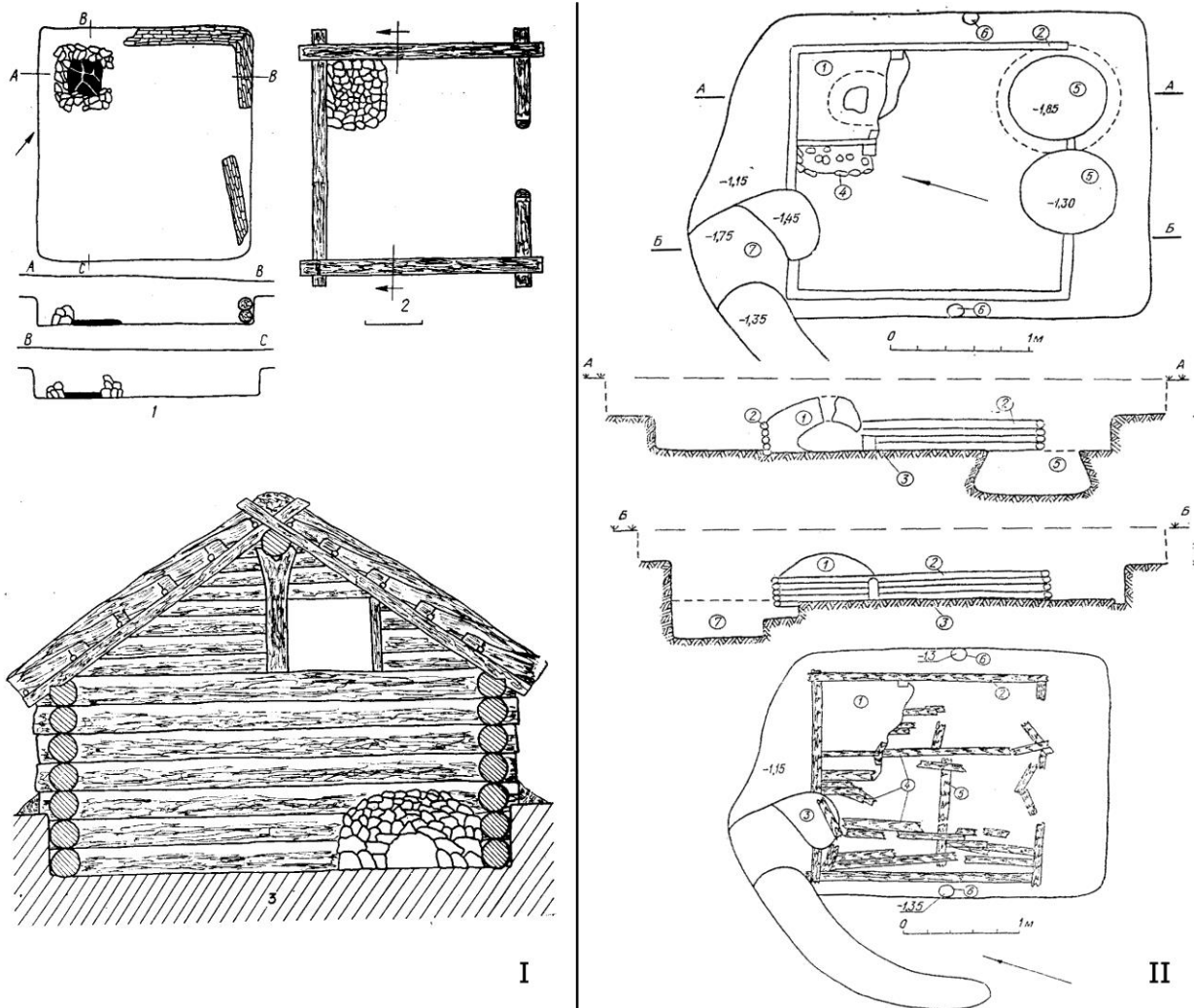
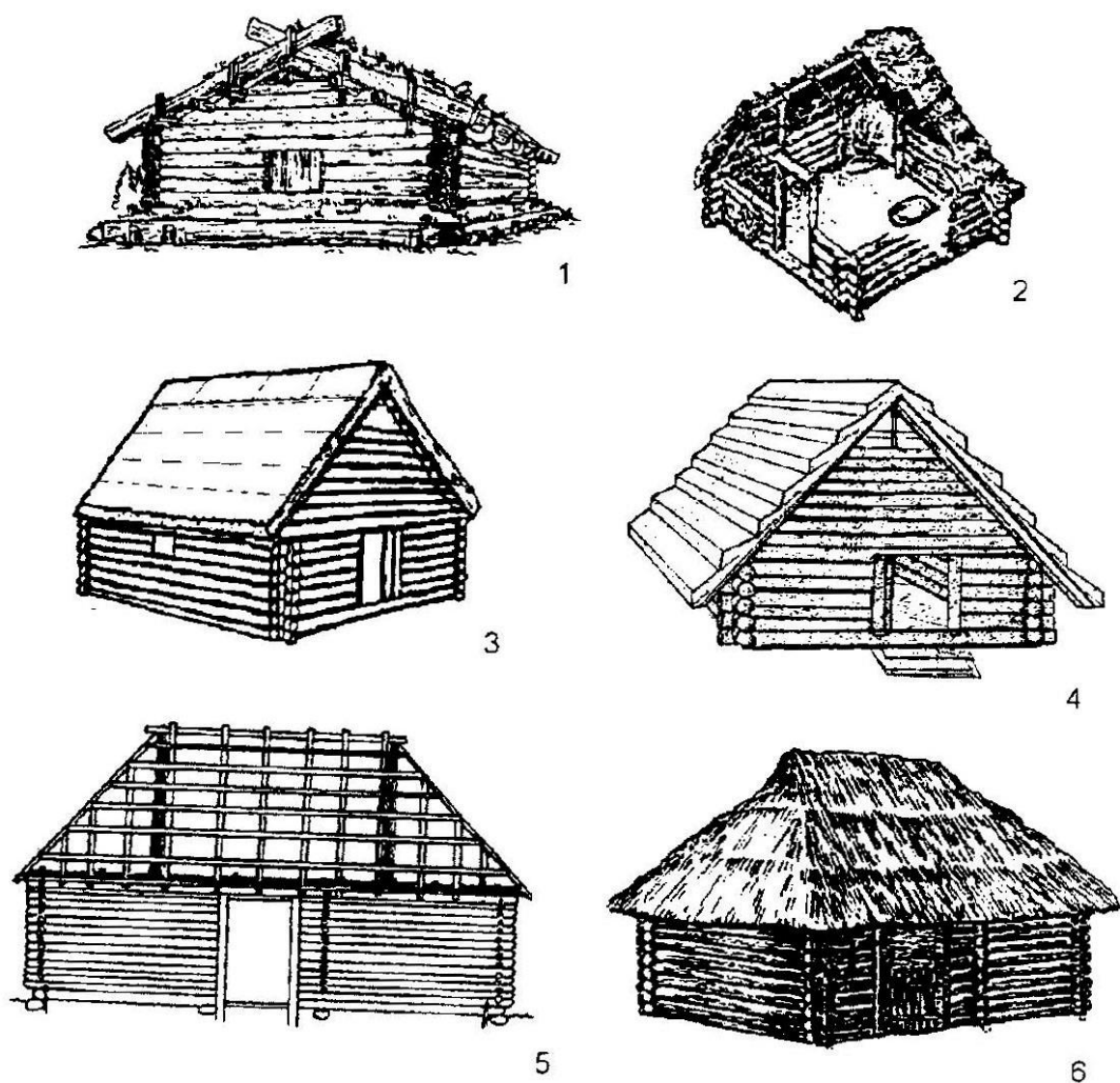

Рис. IV-07. Реконструкція зрубних жител: I – Городок-на-Смотричі, ж. 10 (за Приходнюк, 1971, рис. 5); II – Волинцеве, ж. 13 (за Юренко, 1984, рис. 5, 6).

Rekonstruktionen ebenerdiger Blockhäuser. 1 - Staraja Ladoga; 2 - Břeclov-Pohansko-Velmožský dvorec; 3, 4 - Staré Město-Na Valách; 5, 6 - Groß Raden. Frei nach Spegalskij (1), Dostál (2), Šalkovský (3, 4) und Schuldt (5, 6).

Рис. IV-08. Реконструкція середньовічних зрубних жител із пам'яток Центрально-Східної Європи (за Šalkovský, 2001, Abb. 47).

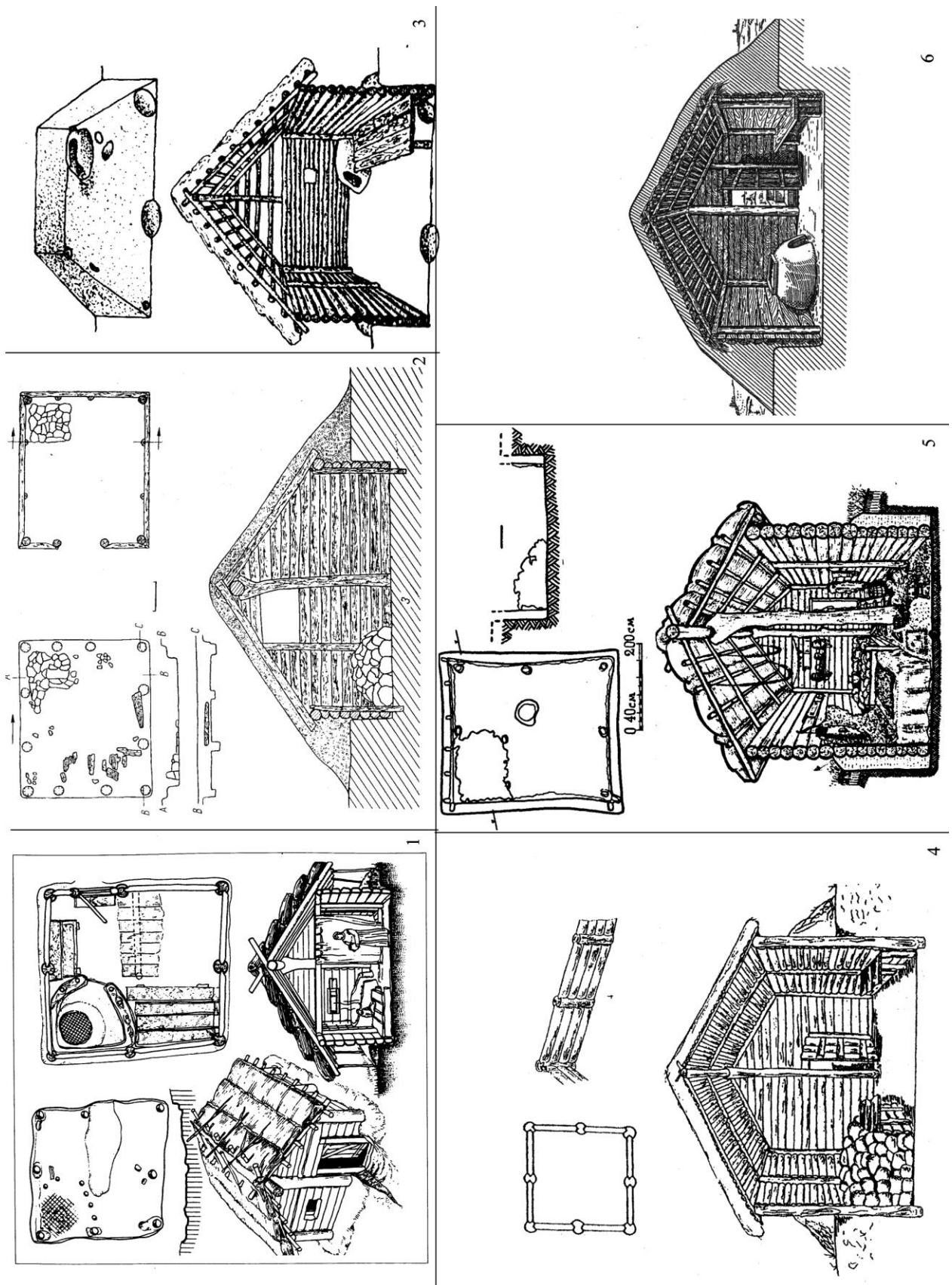

Рис. IV-09. Реконструкція жител зі стінами каркасно-стовпової конструкції: 1 – Підберізіці, ж. 9 (зубрицька культура) (за Козак, 2008, рис. 21); 2 – Семенки (за Приходнюк, 1971, рис. 4); 3 – Муравиця, ж. 9 (за Прищепа, Нікольченко, 2001, рис. 21); 4 – Ревне (за Михайлина, 2007, рис. 36); 5 – Гульськ (за Звіздецький, Готун, 1997, рис. 5); 6 – житло X-XI ст. (за Раппопорт, 1975).

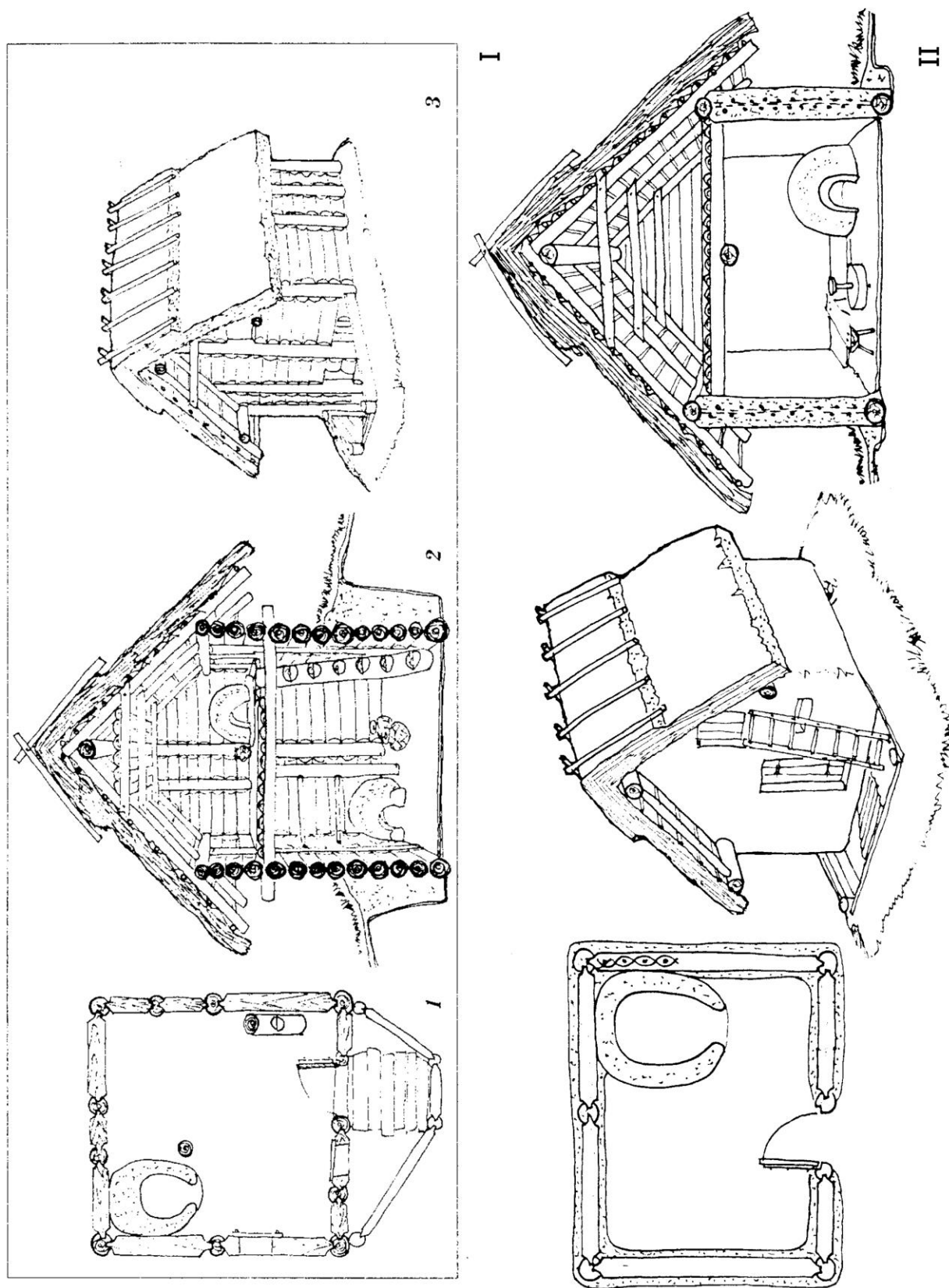
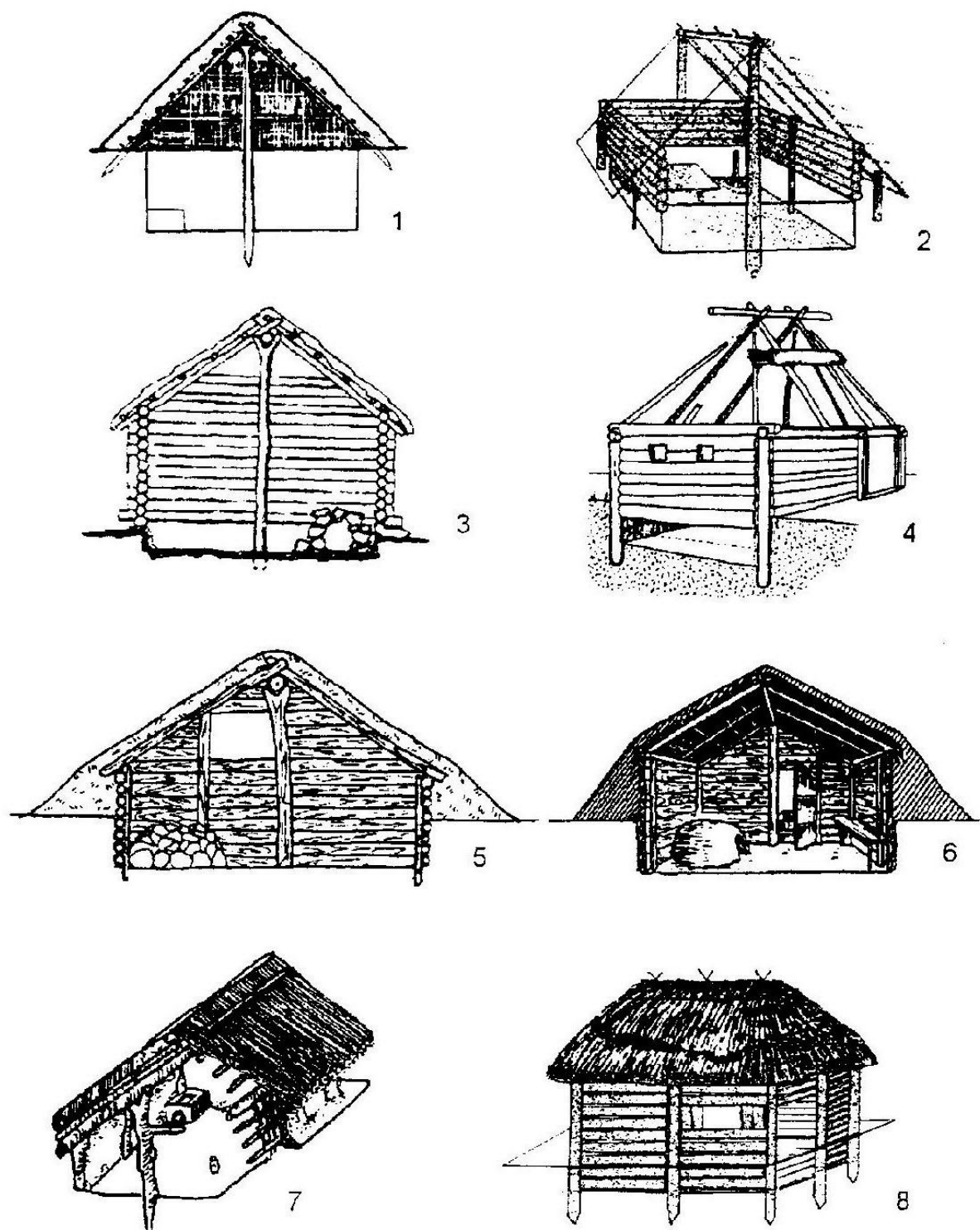

Рис. IV-10. Реконструкція жител X–XIII ст. зі стінами каркасно-стовпової конструкції з поселення Григорівка (Середнє Подніпров'я): I – ж. 7 (центральный розкоп); II – ж. 2 (центральный розкоп) (за Петрашенко, 2004, рис. 20, 23).

1 - Dunaujváros; 2 - Čataj; 3 - Nitra-Zobor-Martinský vrch; 4 - Březno; 5 - Semenky; 6 - Dniepergebiet; 7 - Hansca; 8 - Schönhof. Frei nach Fodor (1), Chropovský (3), Pleinerová (4), Prichodňuk (5), Rappoport (6), Chynku (7) und Šalkovský (2, 8).

Рис. IV-11. Реконструкція середньовічних жител зі стінами каркасно-стовпової конструкції з пам'яток Центрально-Східної Європи (за Šalkovský, 2001, Abb. 44).

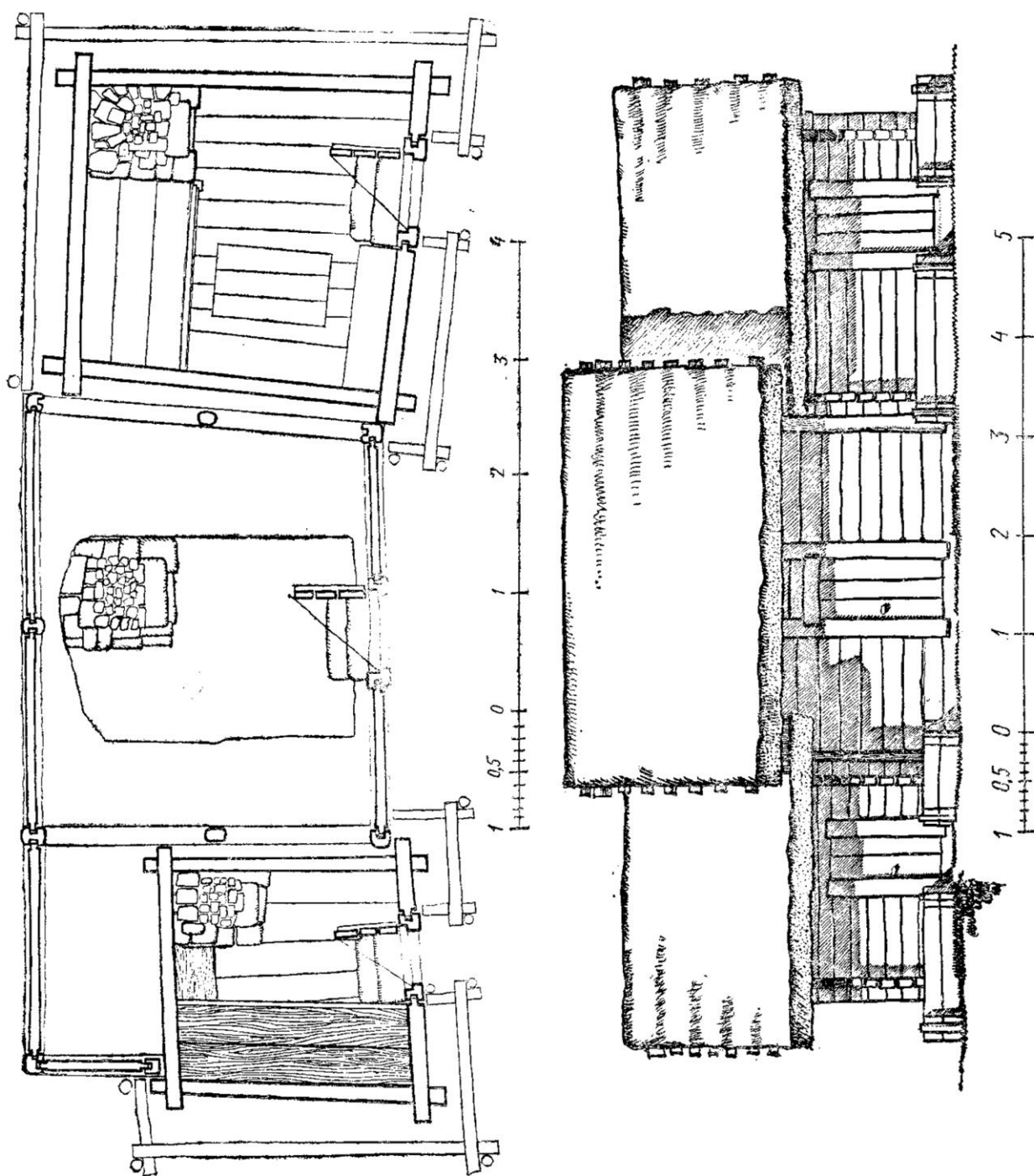
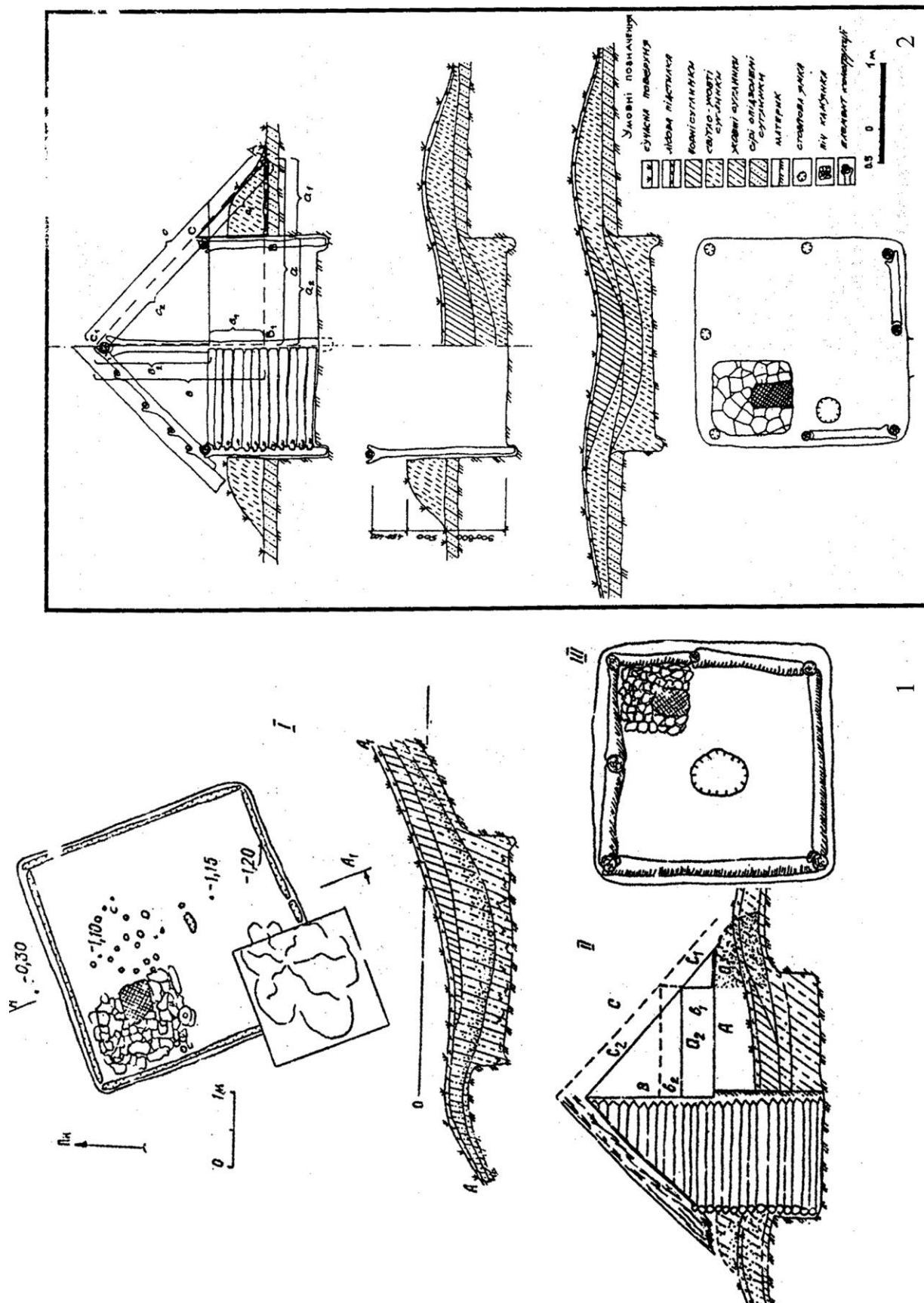

Рис. IV-12. Реконструкція жител 17–19 із поселення Рашків-III у вигляді тричастинної споруди зі стінами зрубної та каркасно-стовпової конструкції (за Баран, 1988, рис. 20, 21).

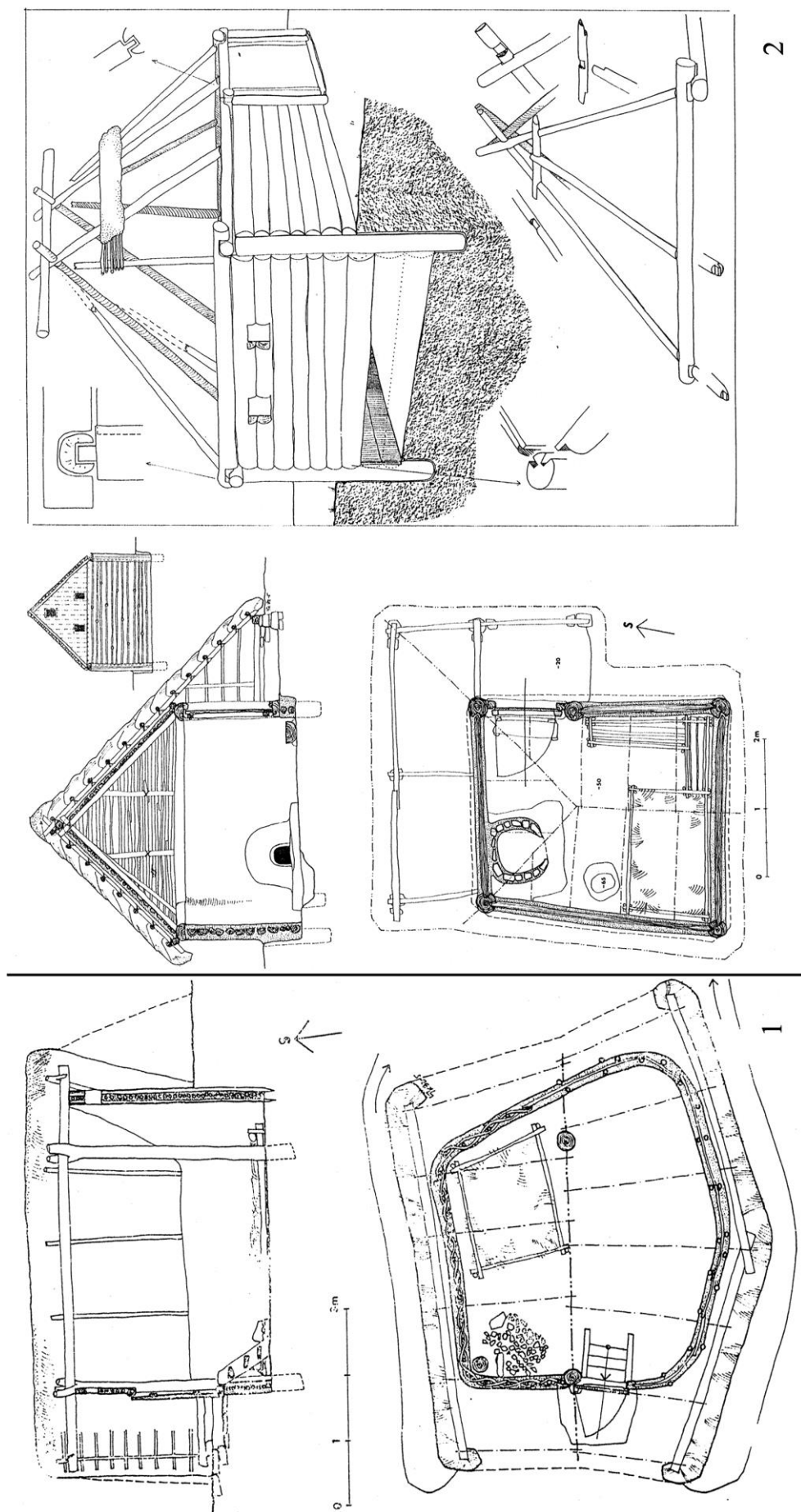

Рис. IV-14. Реконструкція жител із каркасно-стовповою конструкцією стін із поселення Бжезно (Чехія): 1 – ж. 5 (VI-VII ст.); 2 – ж. 69 (IX ст.) (за Pleinerová, 1986, fig. 3, 12, 16).

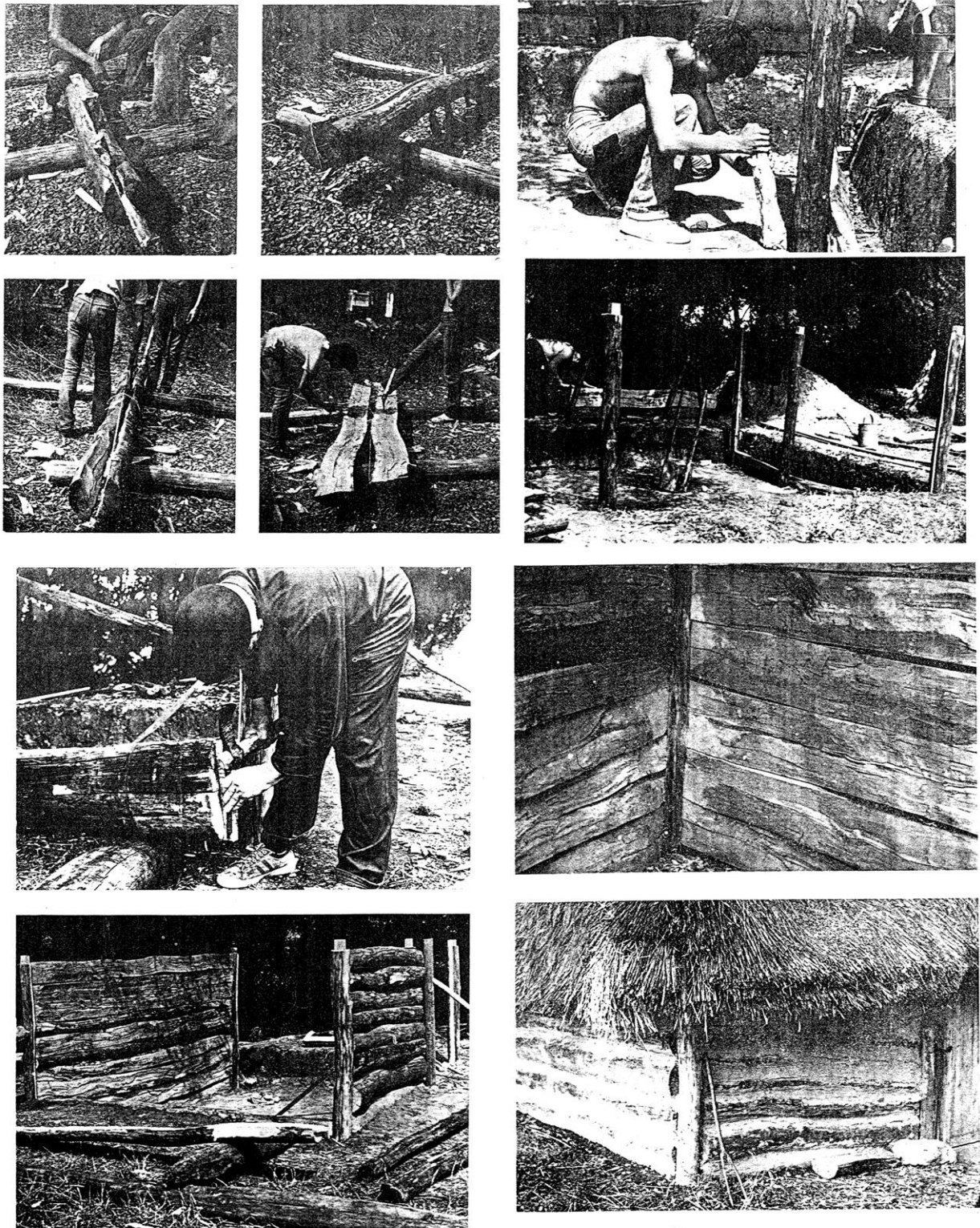

Рис. IV-15. Реконструкція процесу будівництва споруди з каркасно-стовповою конструкцією стін (Бжезно, Чехія, ж. 69) (за Pleinerová, 1986, fig. 13-15, 26).

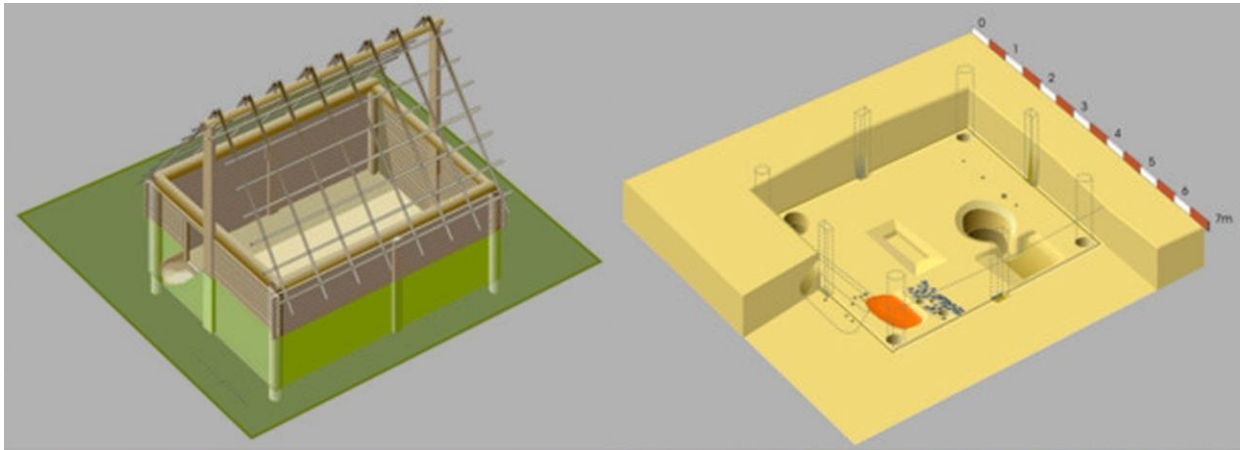

Рис. IV-16. Реконструкція житла зі змішаною конструкцією стін – поєднання каркасно-стовпової і зрубної технік із поселення Краків-Нова Гута-5В (Вицьонже) (за Poleska, Bober, 1996, рис. 13, 15).

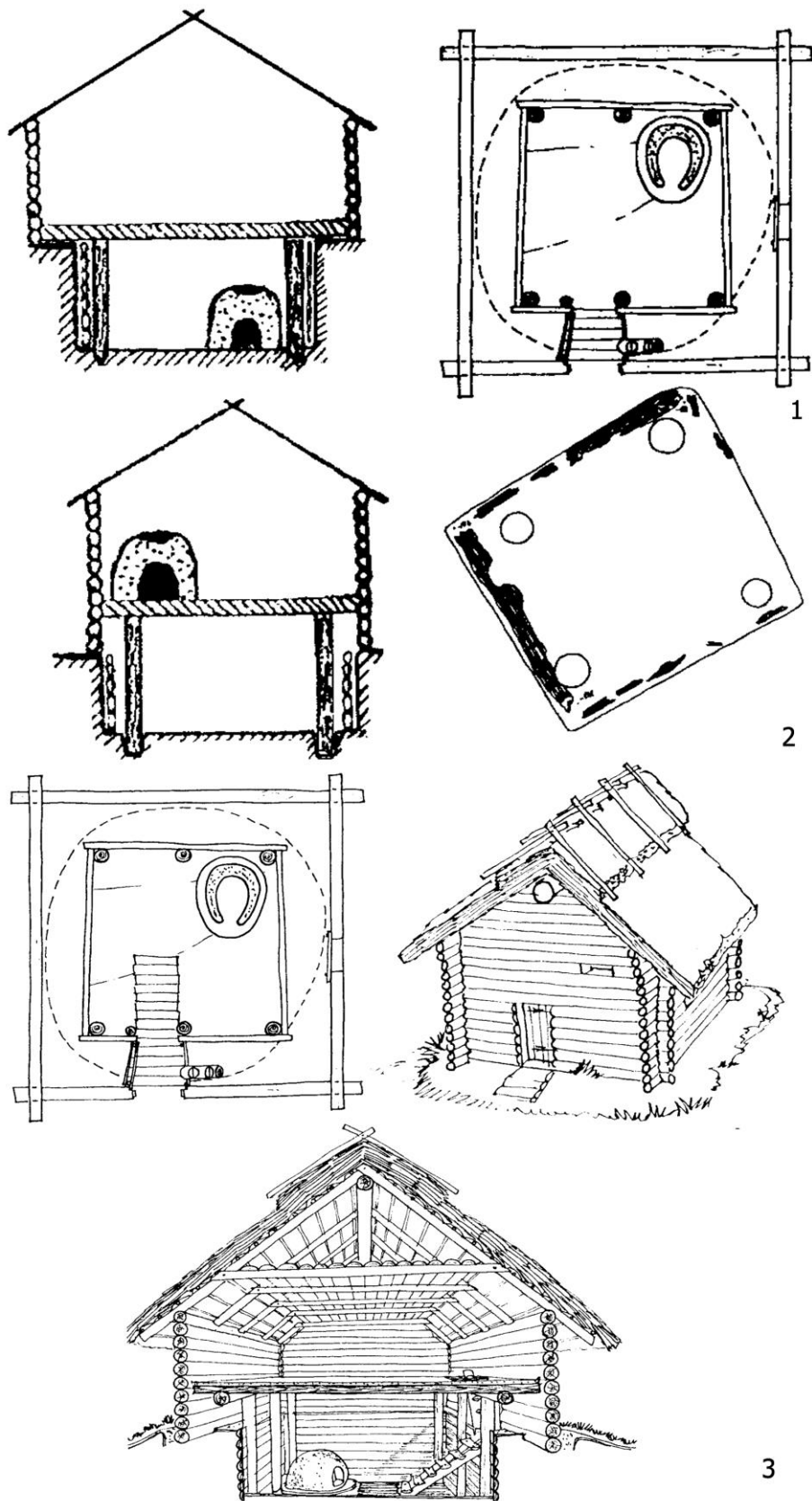

Рис. IV-18. Реконструкція жител X-XIII ст. зі стінами на краю котловану з поселення Григорівка (Середнє Подніпров'я): 1 – двоповерхова споруда з каркасно-стовпвою конструкцією нижнього рівня і зрубною – верхнього, яка опирається на денну поверхню; 2 – дворівнева споруда з каркасно-стовпвою конструкцією з холодним підклітом; 3 – житло 12 (центральный розкоп) (за Петрашенко, 2005, рис. 19, 21).

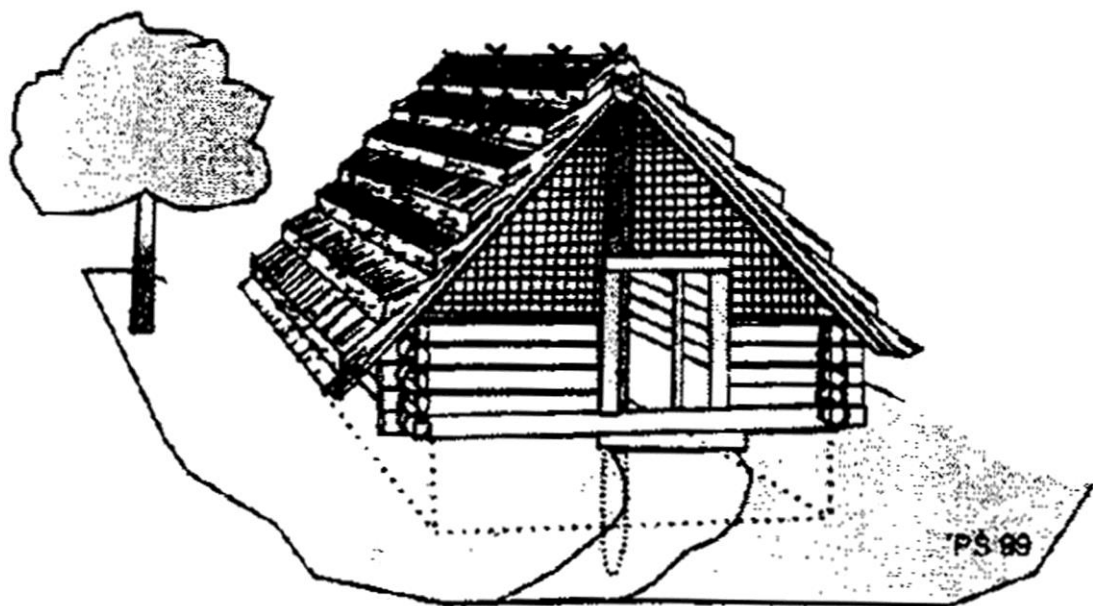
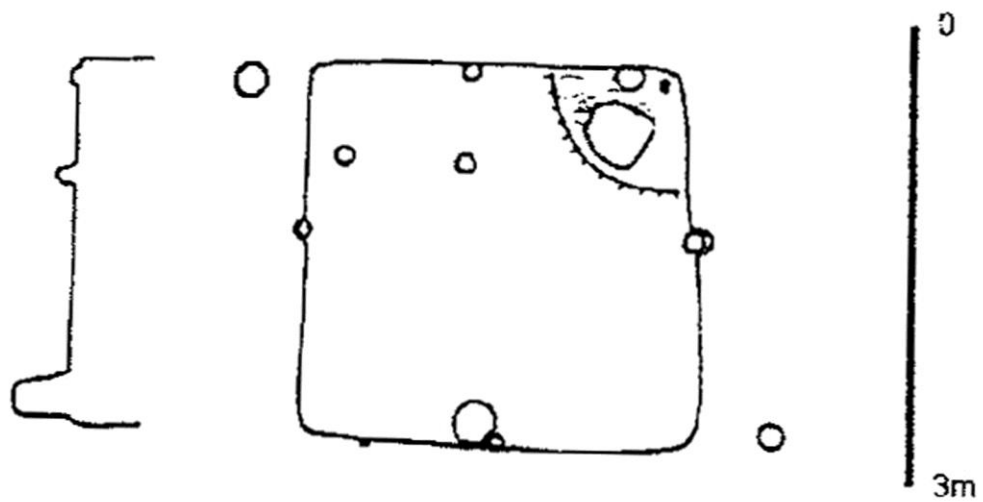
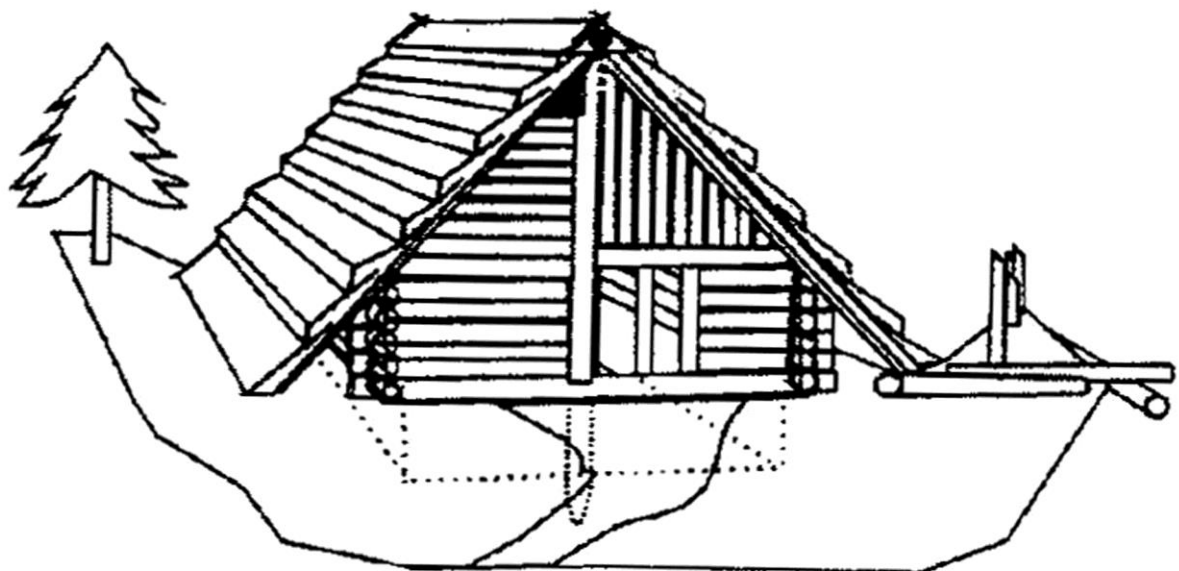

Рис. IV-19. Реконструкція житла зі стінами за межами котловану з Чатай (за Šalkovský, 2001, Abb. 42).

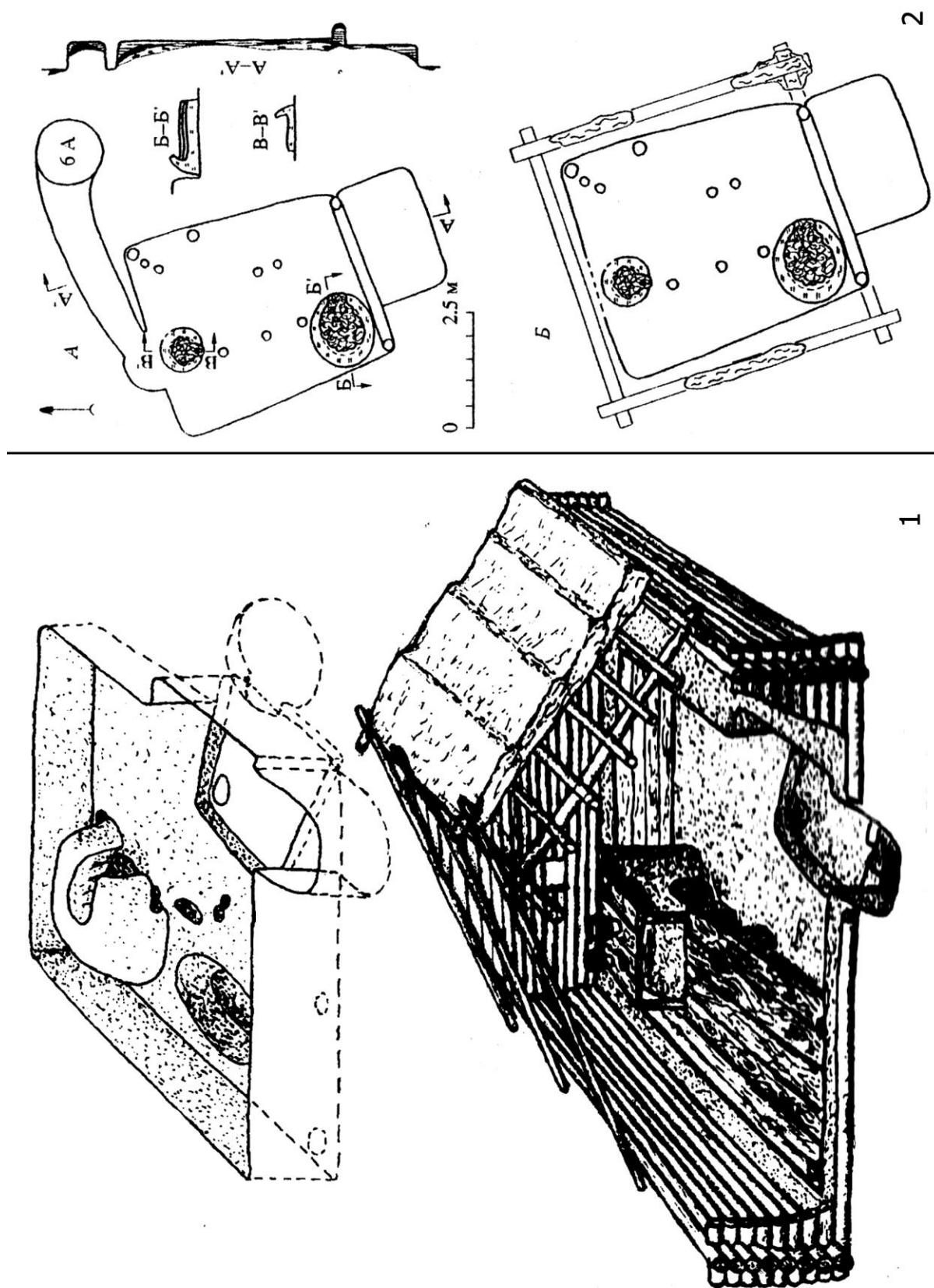

Рис. IV-20. Реконструкція жител зі стінами за межами котловану: 1 – Муравиця, ж. 10 (за Прищепа, Нікольченко, 2001, рис. 21); 2 – Сампсоніїв Острів, сп. С-6 (за Моргунов, 2002, рис. 5).

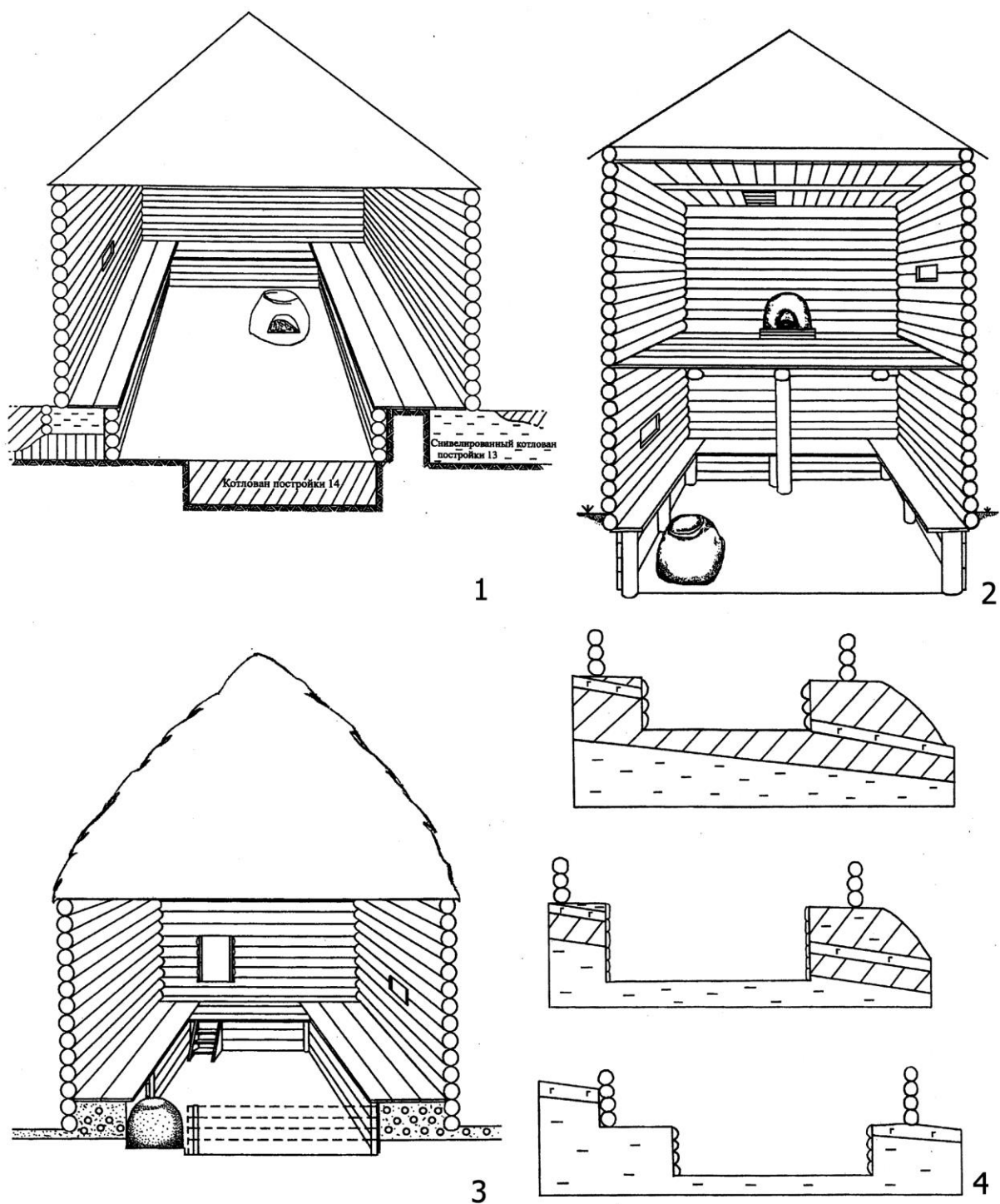

Рис. IV-21. Реконструкція жител X-XIII ст. зі стінами за межами котловану із Посейм'я: 1 – Велике Горнальське городище, сп. 16; 2 – Липинське городище, яма 100; 3 – Шуклинське городище, землянка 1; 4 – варіанти розміщення зрубних стін після нівелювання поверхні (за Енукова, 2007, рис. 13, 63-65).

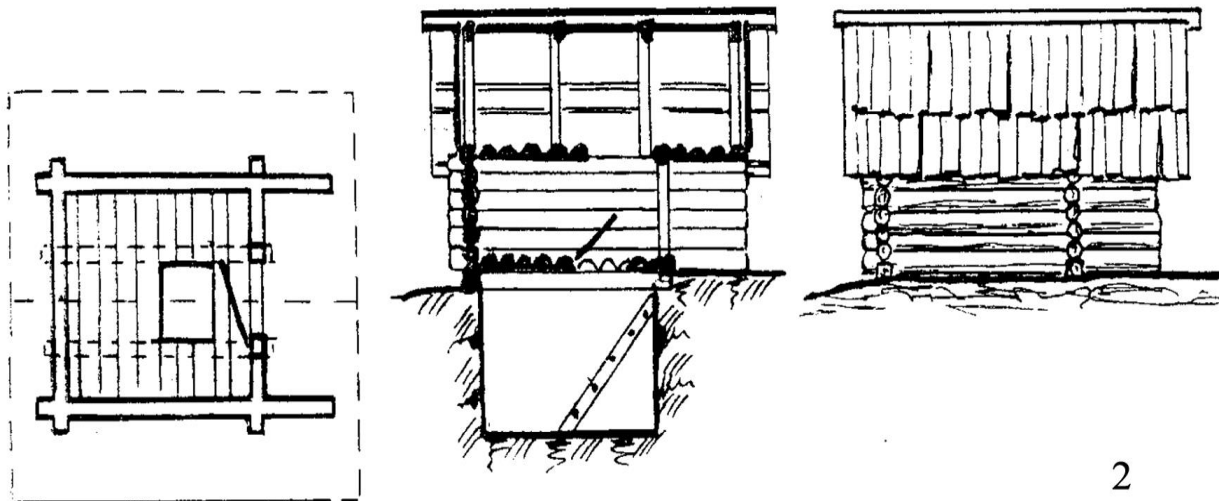
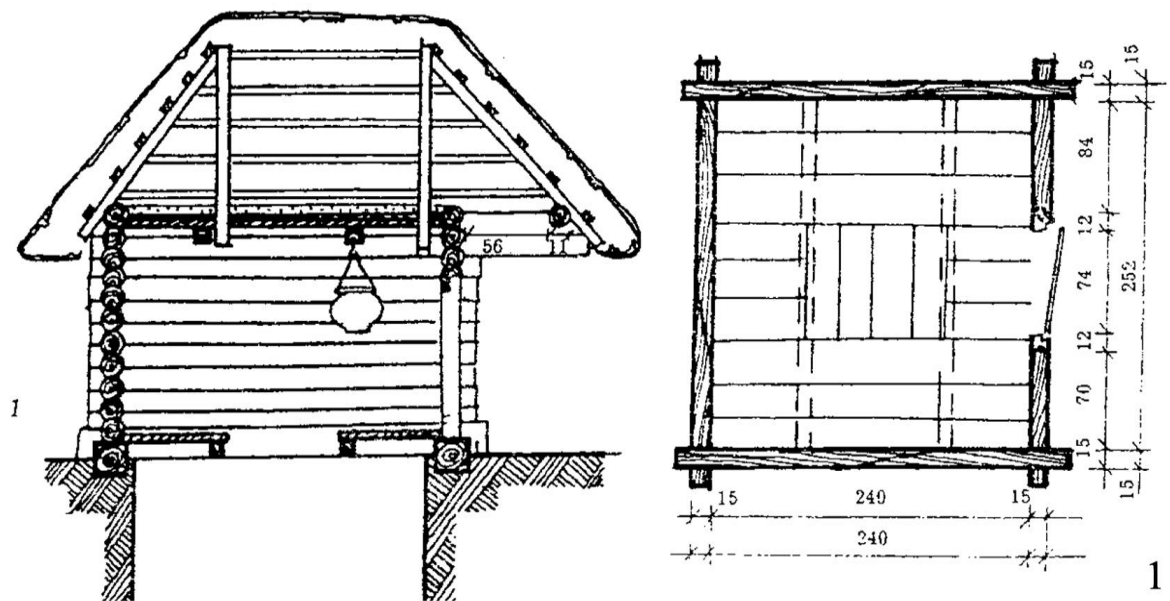

Рис. IV-22. Споруди початку XX ст. зі стінами за межами котловану: 1 – стебка (с. Паришів Чорнобильського району Київської області, Полісся) (за Радович, 2001, рис.5); 2 – кліть (с. Поляниця Надвірнянського району Івано-Франківської області, Карпати) (за Могитич, 1987, рис. 46).

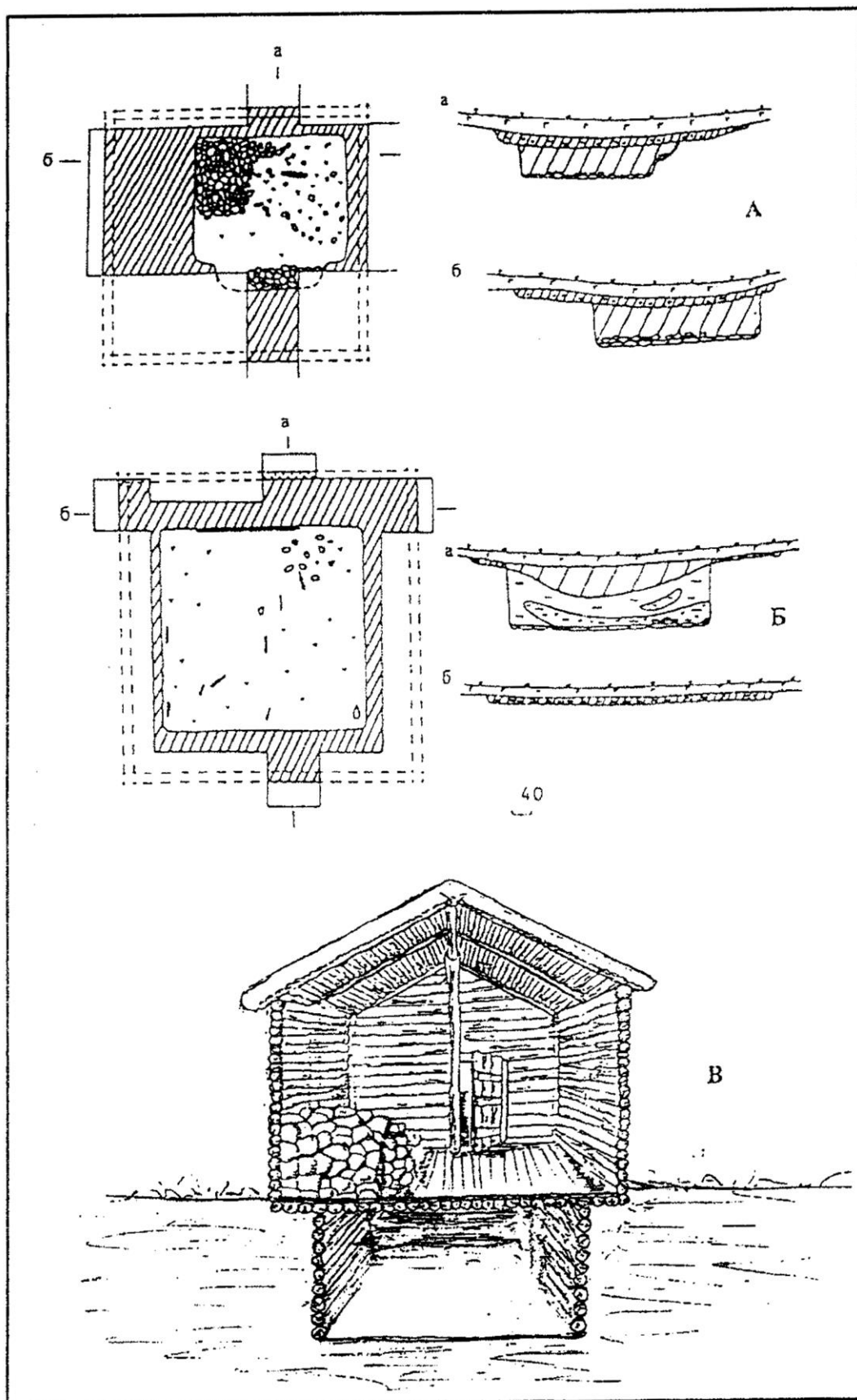

Рис. IV-23. Реконструкція наземного зрубного житла з підвалом із Ревне I (за Михайлина, 2007, рис. 42).

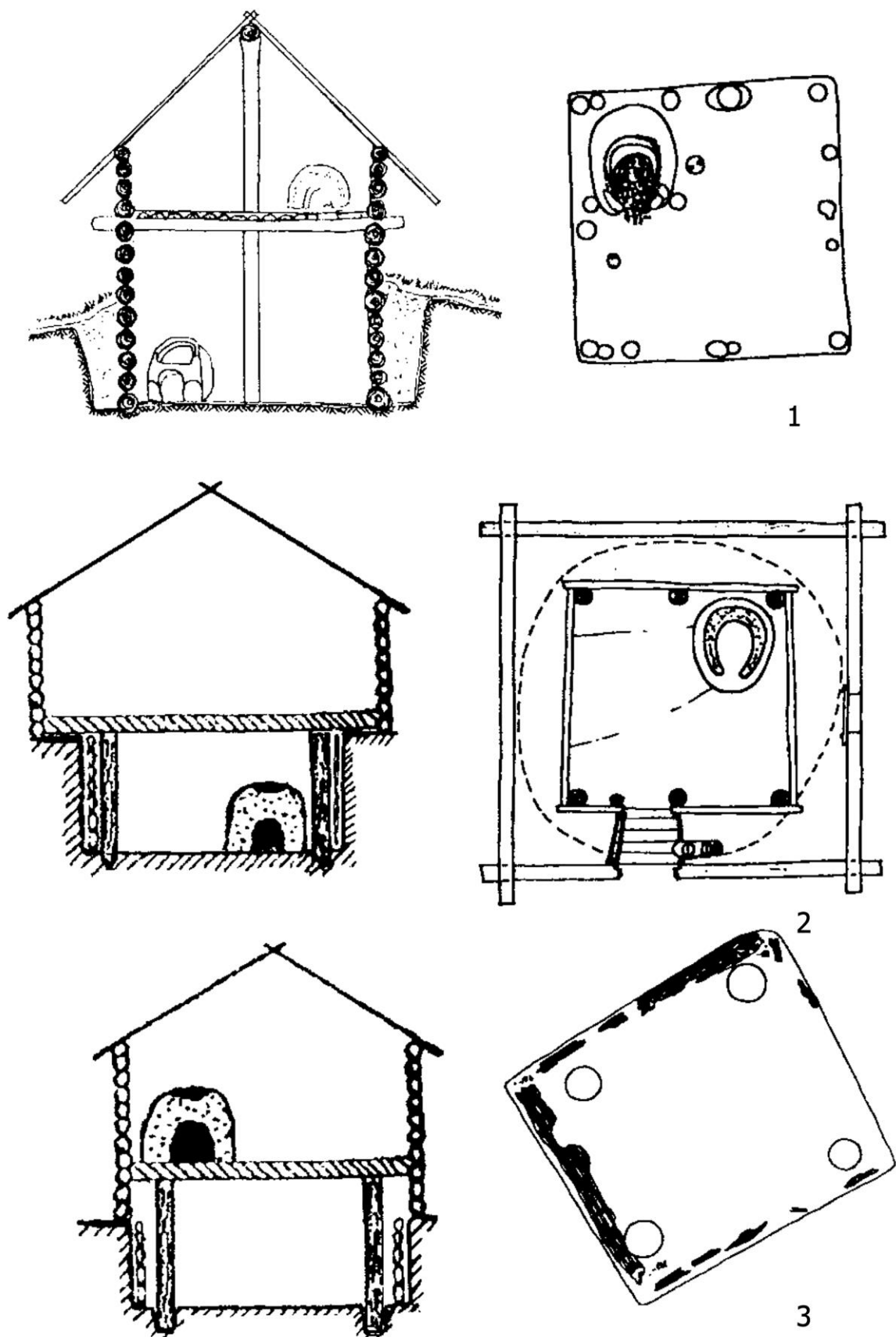

Рис. IV-24. Реконструкція дворівневих жител X-XIII ст. зі Середнього Подніпров'я: 1 – двоповерхове каркасно-стовпової конструкції з печами на обох рівнях; 2 – двоповерхове каркасно-стовпової конструкції нижнього поверху і зрубу другого, що опирається денну поверхню; 3 – двоповерхове каркасно-стовпової конструкції з холодним підклітом (за Петрашенко, 2005, рис. 19).

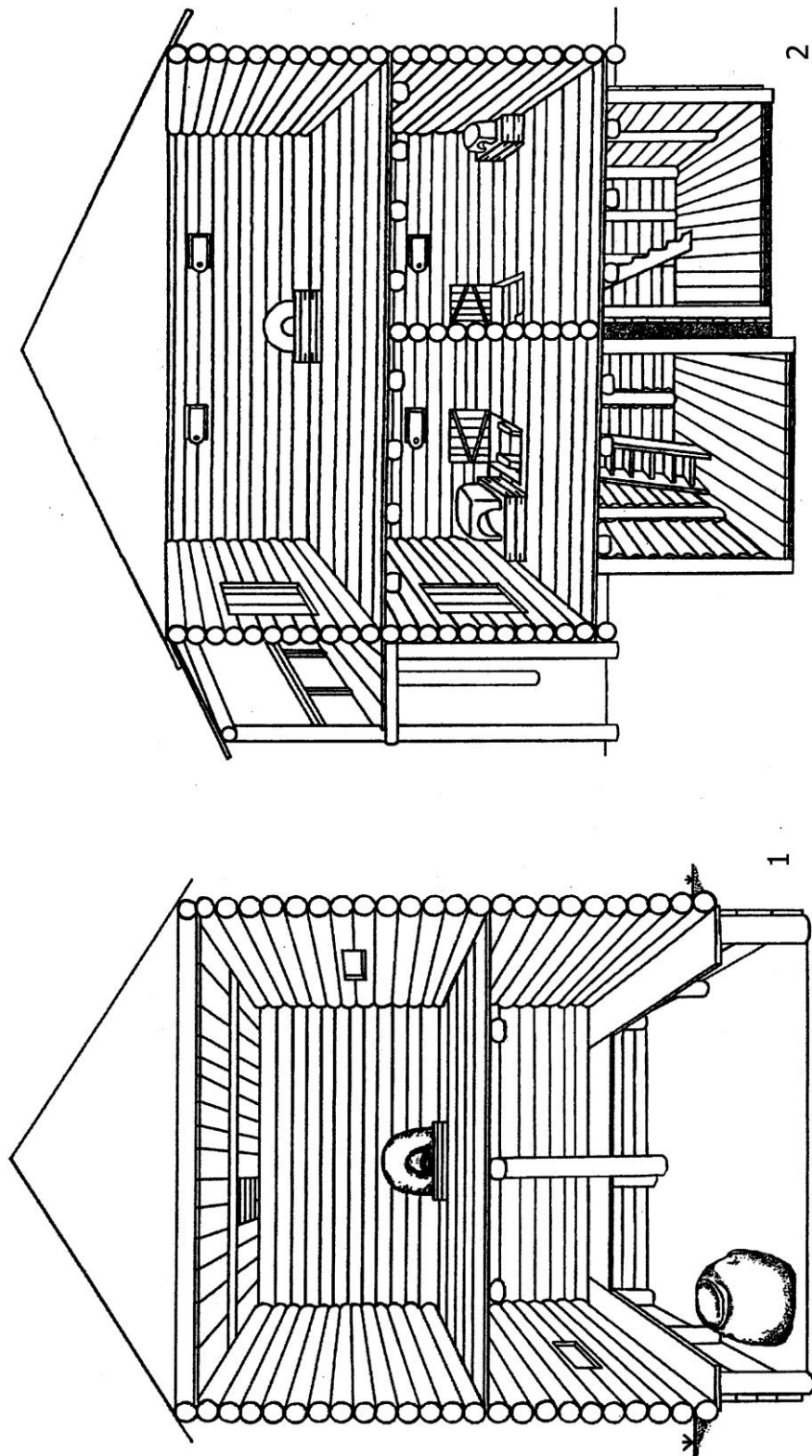

Рис. IV-25. Реконструкція дворівневих споруд IX-XIII ст. із Посейм'я: 1 – Липинське городище, яма 100; 2 – Рильськ, р. 1, я. 19, 21 (за Енукова, 2007, рис. 65, 111).

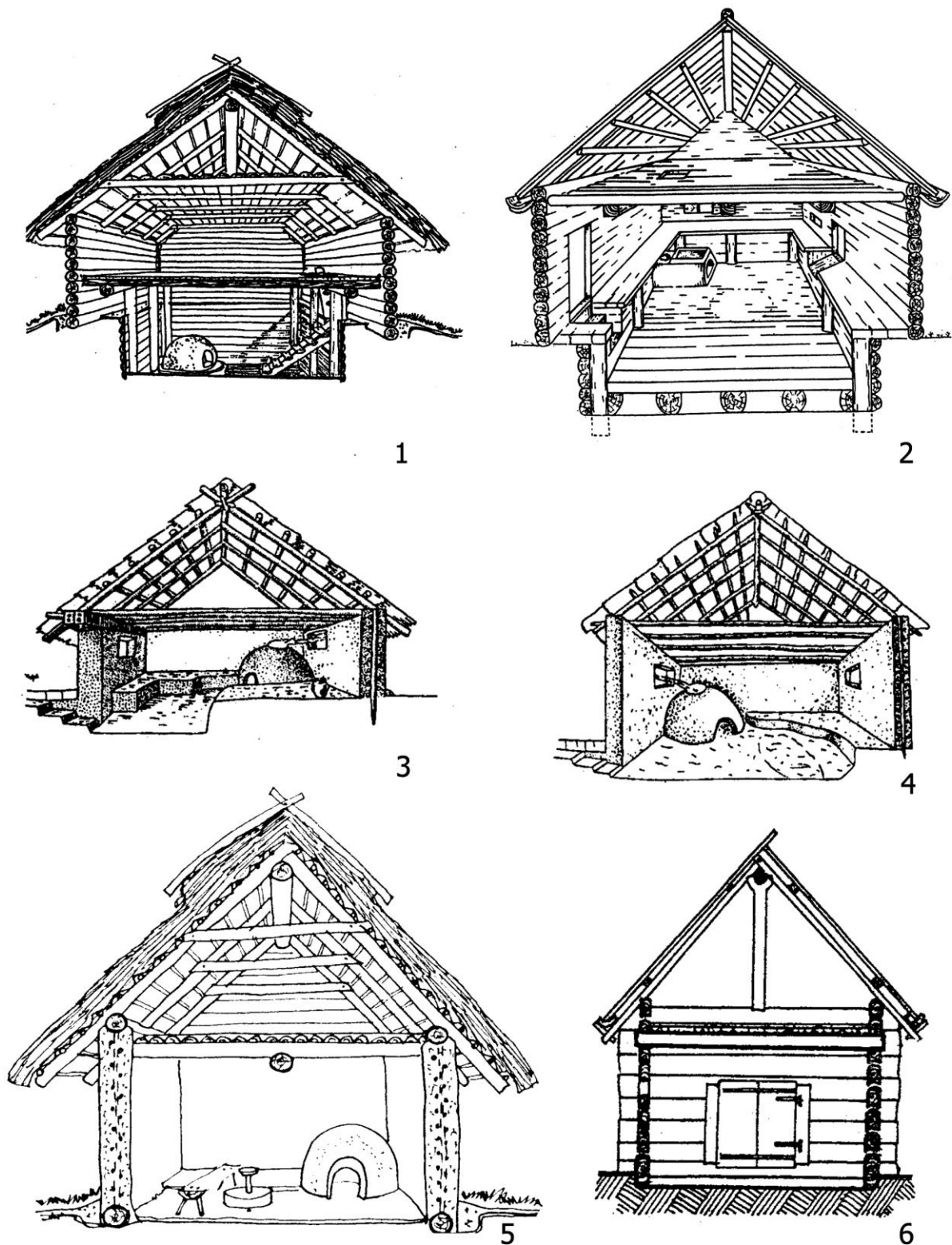

Рис. IV-26. Реконструкція середньовічних жител зі стелею: 1 – Григорівка, ж. 12 (центральный розкоп) (за Петрашенко, 2005, рис. 21); 2 – Донецьке городище, ж. Г (реконструкція О. Г. Дьяченко; за Енукова, 2007, рис. 11); 3 – житло з Подністер'я (реконструкція Г. Федорова; за Звіздецький, Готун, 1997, рис. 9); 4 – Пересопниця, косторізна майстерня (розкопки В. Терського, реконструкція М. Кучінко, Г. Охріменко; за Звіздецький, Готун, 1997, рис. 9); 5 – Григорівка, ж. 2 (центральный розкоп) (за Петрашенко, 2005, рис. 23); 6 – стебка другої половини XIX ст. зі с. Бельськ Рокитнівського району Житомирської області (за Радович, 2001, рис. 10).

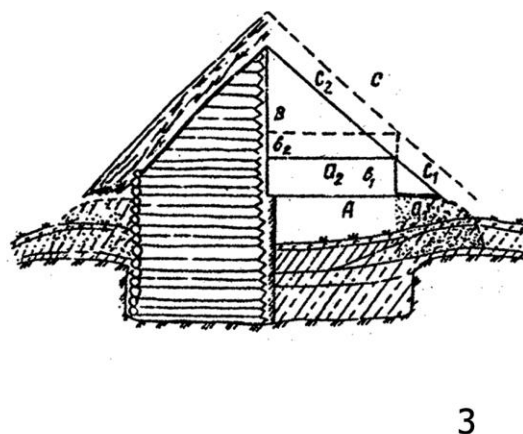
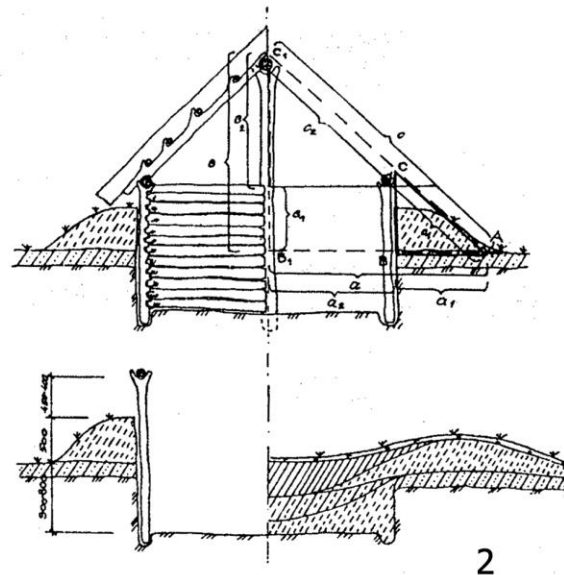
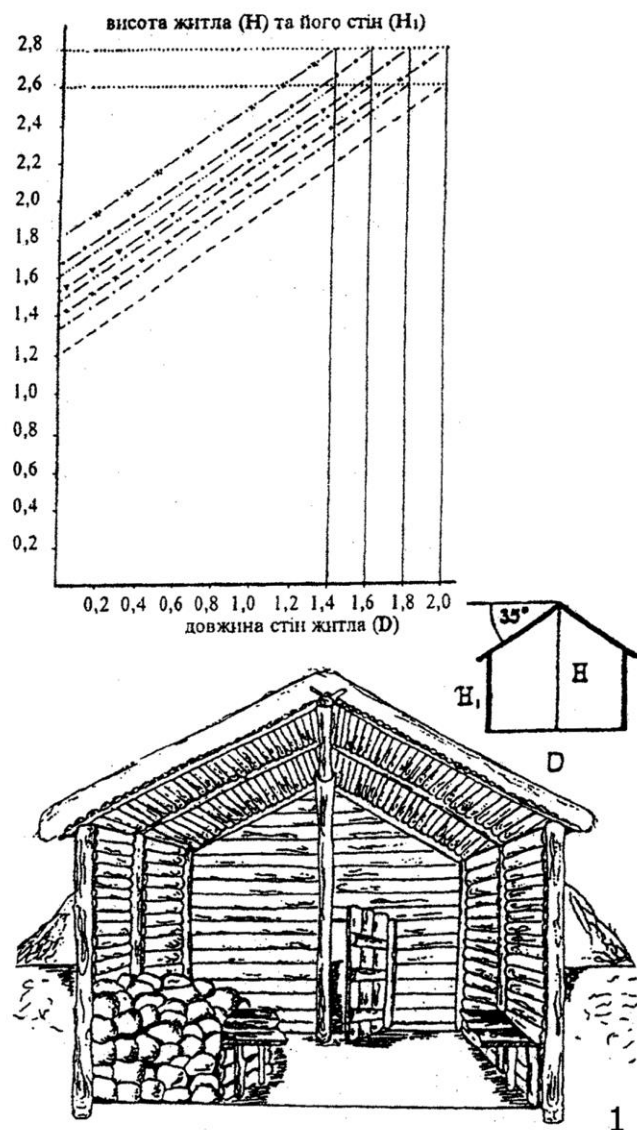

Рис. IV-27. Реконструкція висотних параметрів жител IX-XI ст. із Прикарпаття: 1 – Ревне (за Михайлина, 2007, рис. 36); 2 – Гологірки (за Филипчук, 2012, рис. 58); 3 – Солонсько (за Филипчук, 1995, рис. 6).

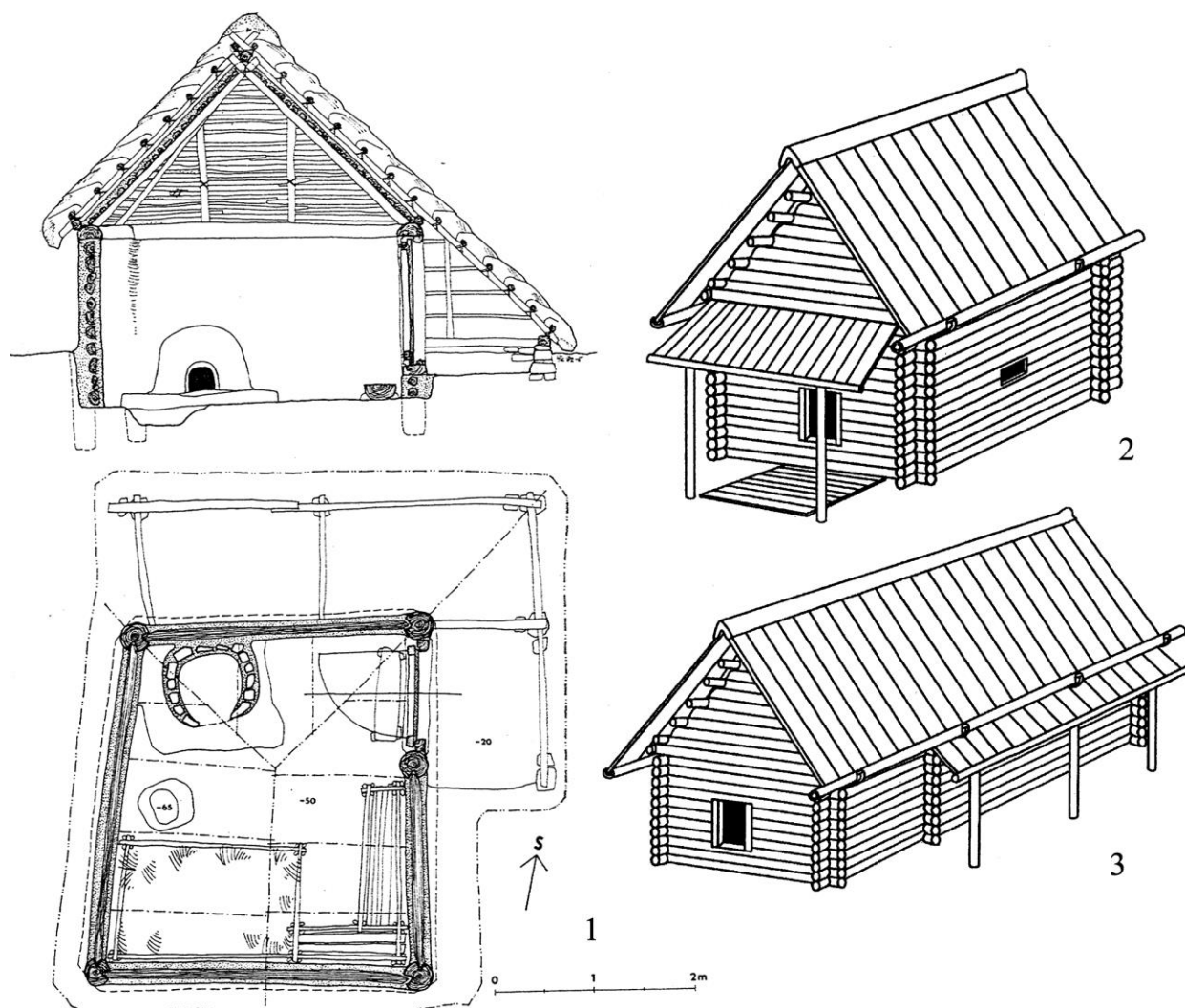

Рис. IV-28. Реконструкція навісів і прибудов над входом у житла: 1 – Бжезно., ж. 69 (за Pleinerova, 1986, fig. 12); 2 – Липино, селище 1, споруда Р-8 я. 41; 3 – Липино, селище 1, споруда Р-7, я. 27 (за Енукова, 2007, рис. 74, 75).

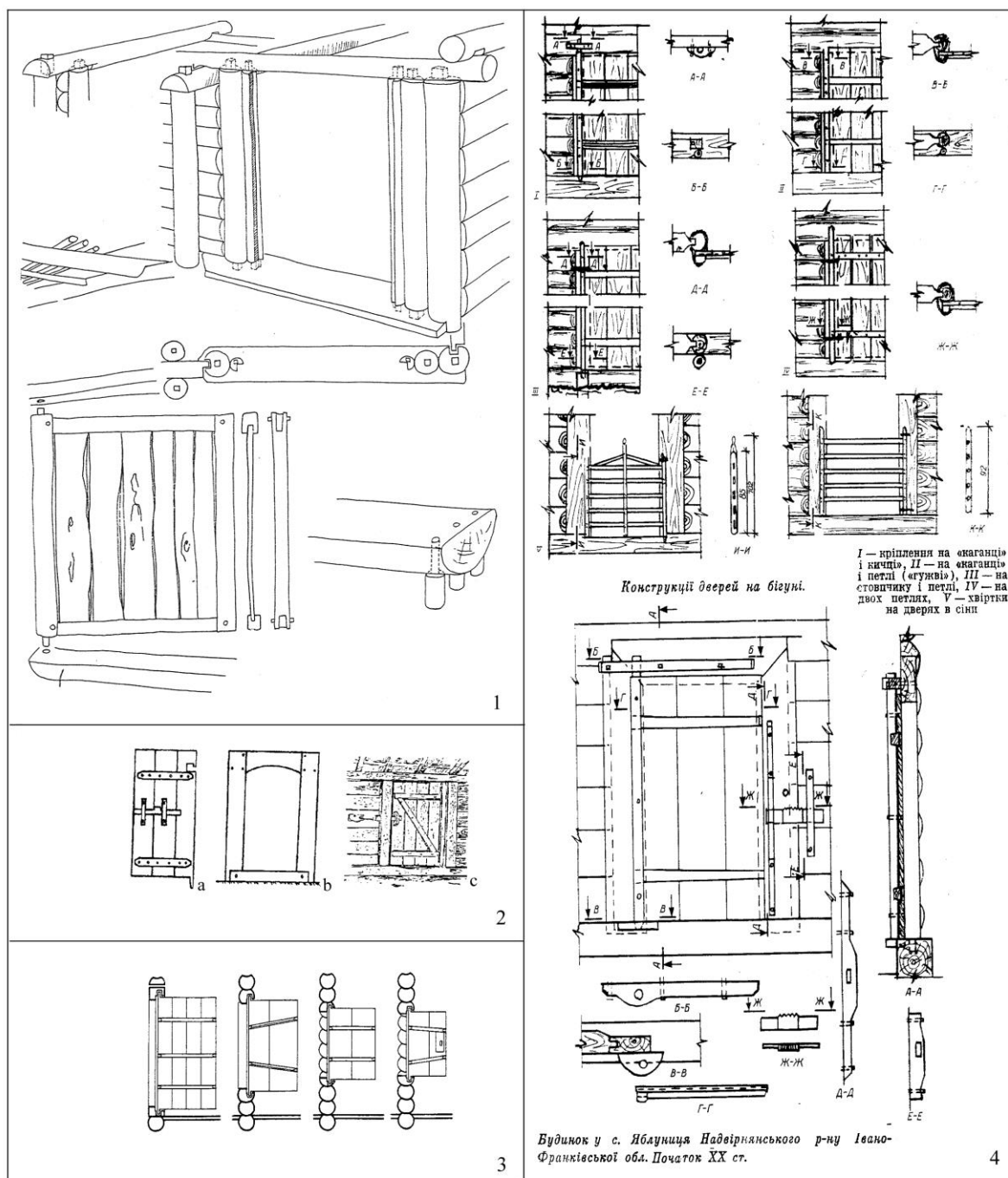

Рис. IV-29. Двері: 1 – реконструкція вхідного комплексу в ж. 69 із Бжезно (за Pleinerova, 1986, fig. 18); 2 – реконструкція дверей середньовічних жител із пам’яток Центральної Європи (за Šalkovský, 2001, abb. 59); 3 – реконструкція дверних комплексів із Новгорода (за Раппопорт, Колчин, Борисевич, 1985, табл. 52); 4 – дверні комплекси у народному житлі Українських Карпат (за Могитич, 1987, рис. 39, 40).

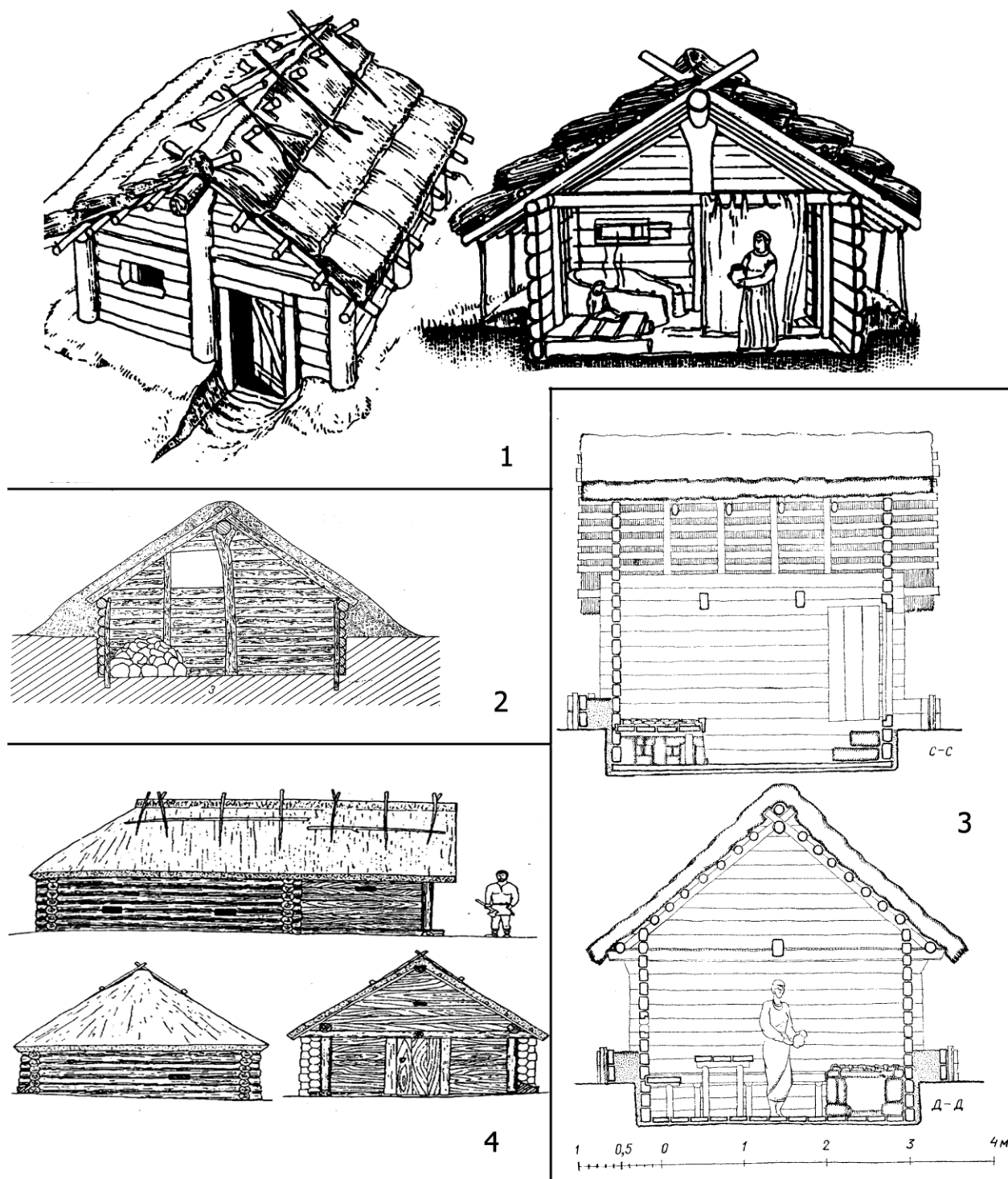

Рис. IV-30. Реконструкція віконних отворів у давніх житлах: 1 – Підберізіці, ж. 9 (за Козак, 2008, рис. 21); 2 – Семенки (за Приходнюк, 1971, рис. 4); 3 – Рашків-ІІІ, ж. 50 (за Баран, 1988, рис. 18); 4 – Григорівка, ур. Підтополеве (за Козюба, 1998, рис. 7).

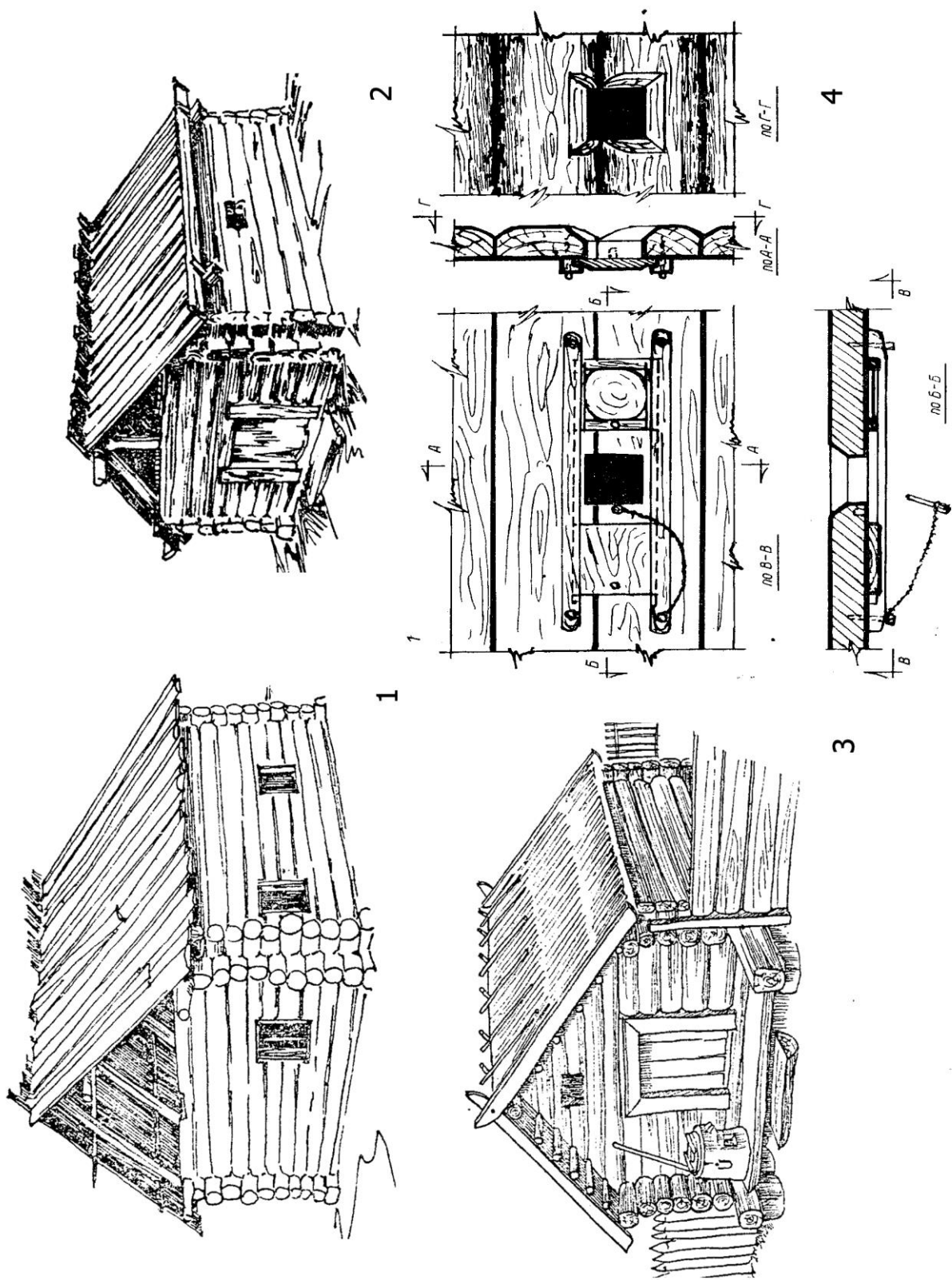

Рис. IV-31. Віконні отвори у спорудах із Полісся (1-3, початок XX ст.) і Карпат (4, кінець XVIII ст.): 1 – однокамерне житло; 2 – стебка; 3 – кліть (за Гурков, Гошко, 1988); 4 – конструкція вікон (за Могитич, 1987, рис. 43).

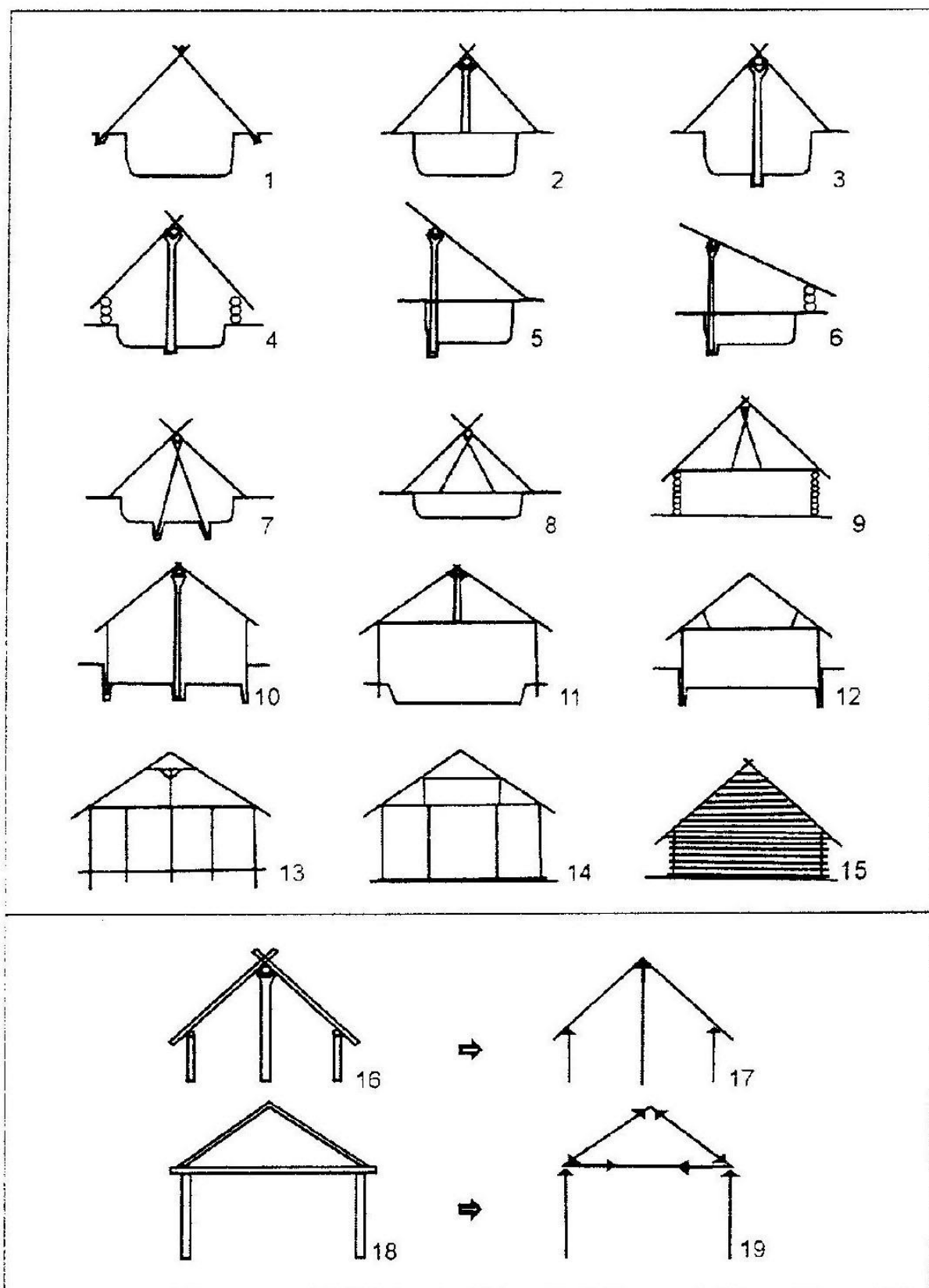

Рис. IV-32. Типологічна схема конструкцій дахів середньовічних слов'янських жител (за: Šalkovský, 2001, abb. 49).

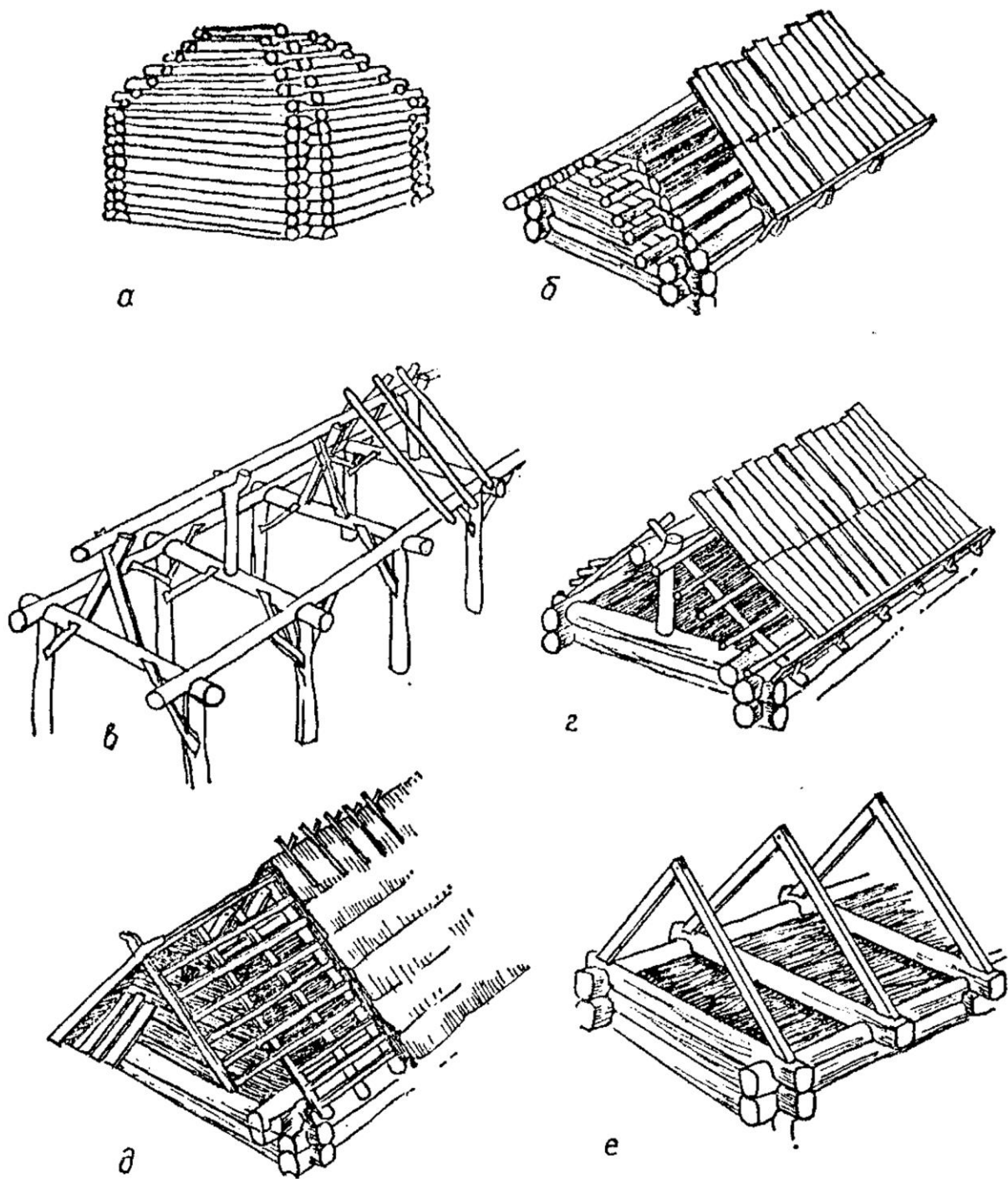
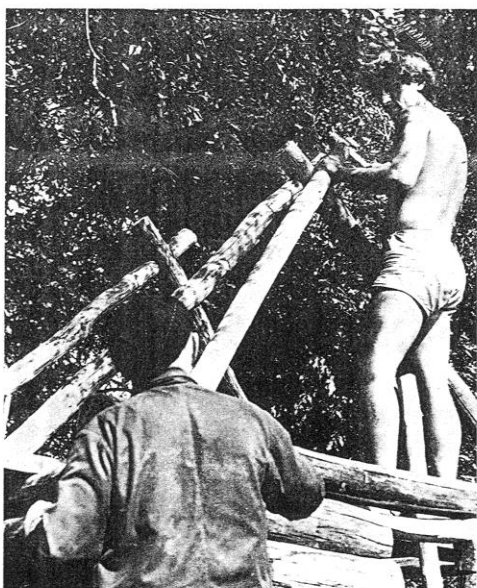

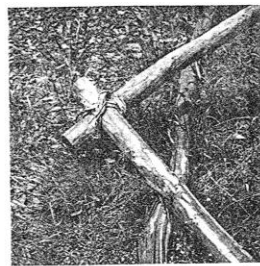
Рис. IV-33. Конструктивні типи дахів народного житла Полісся: а – шатрове перекриття; б – перекриття «накотом»; в – комбінована конструкція; г – перекриття на сошках; д – дах на кроквах; е – дах «під коробку» (за: Гурков, Гошко, 1988).

1

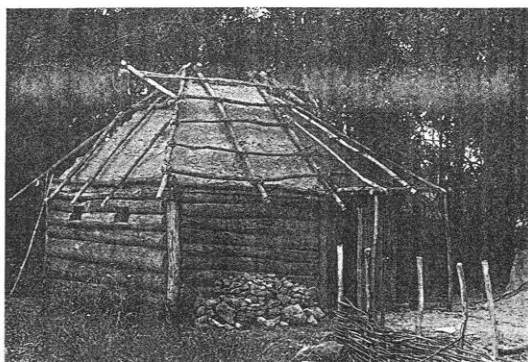
2

3

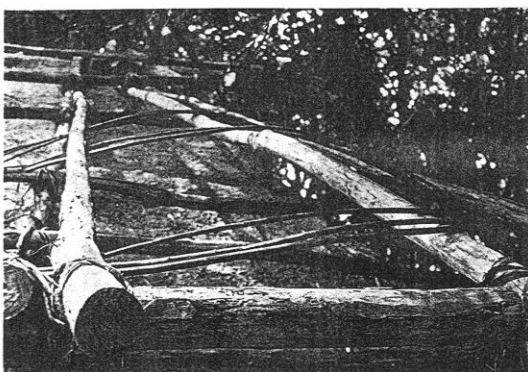
4

5

7

6

8

Рис. IV-34. Бжезно, житло 69. Процес спорудження конструкції даху (за Pleinerova, 1986, fig. 20, 22, 24, 25).

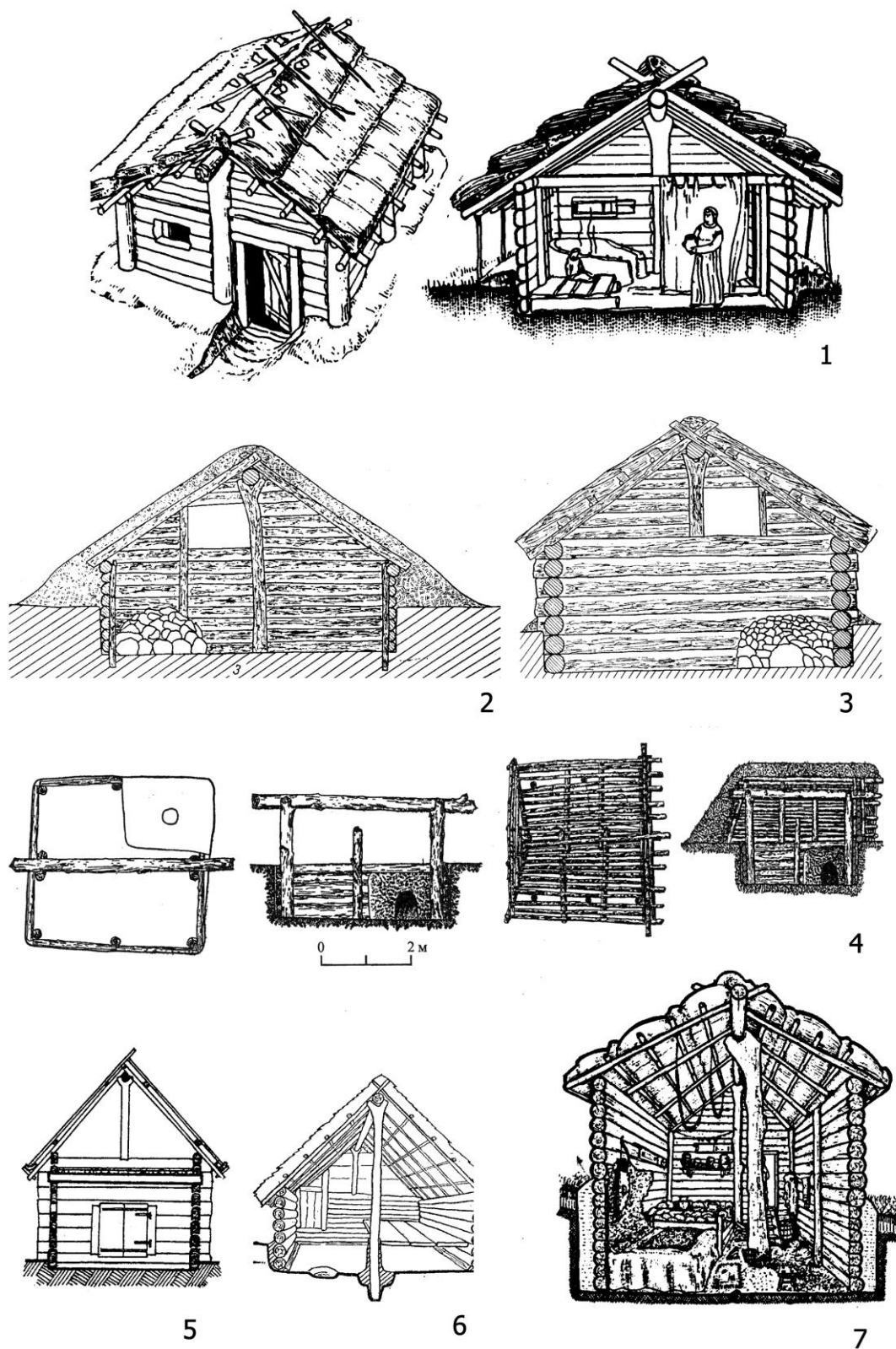

Рис. IV-35. Реконструкція даху на сохах і півсохах: 1 – Підберізіці, ж. 9 (за Козак, 2008, рис. 21); 2 – Семенки (за Приходнюк, 1971, рис. 4); 3 – Городок-на-Смотричі (за Приходнюк, 1971, рис. 5); 4 – Новотроїцьке городище, ж. 10 (за Ляпушкин, 1958, рис. 110); 5 – стебка, друга пол. XIX ст., с. Бельськ Рокитнівського району Житомирської області (за Радович, 2001, рис. 10); 6 – Роїще, ж. 3 (за Терпиловський, 1984, рис. 8); 7 – Гульськ, буд. 9 (за Звіздецький, Готун, 1997, рис. 5).

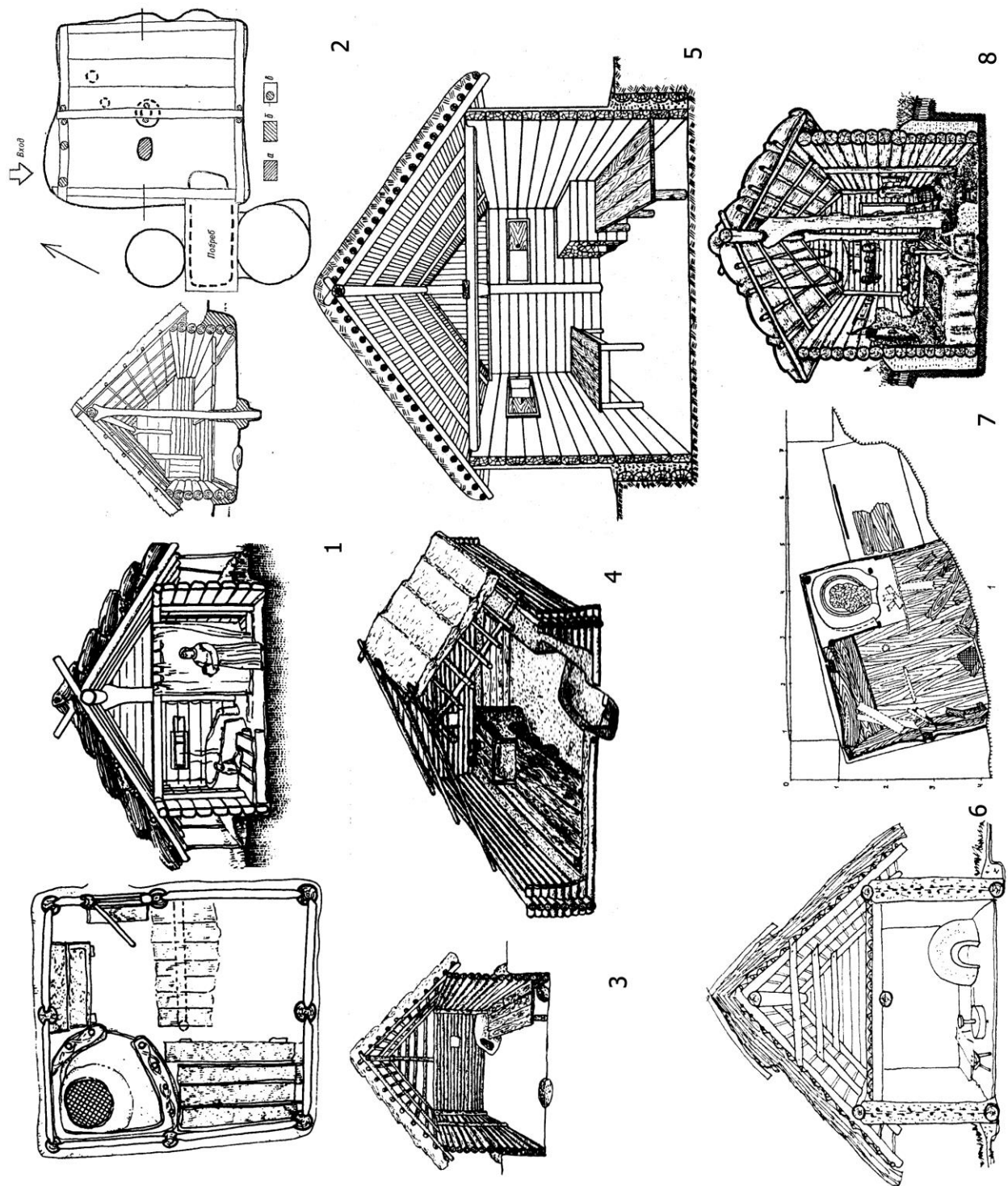
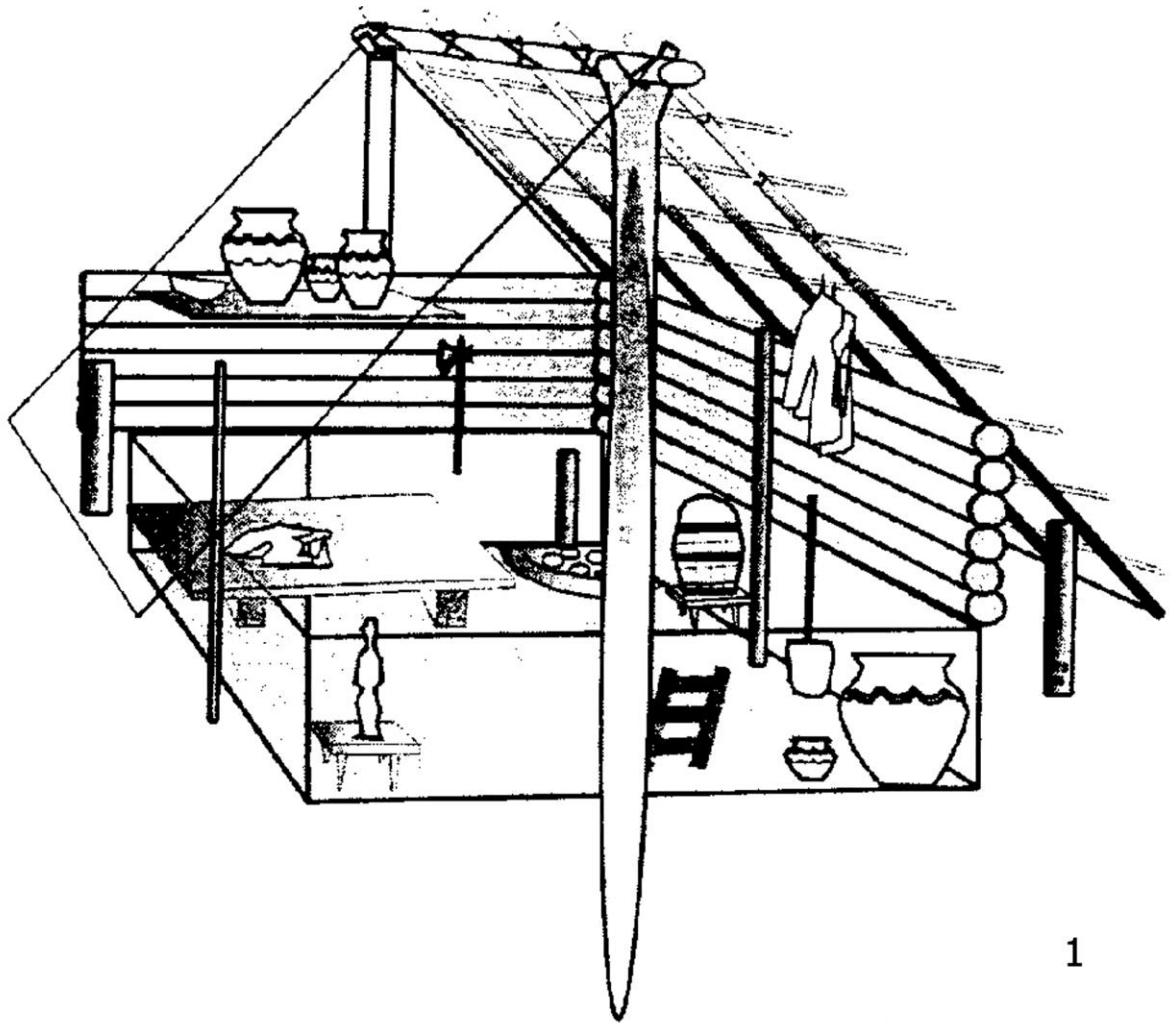
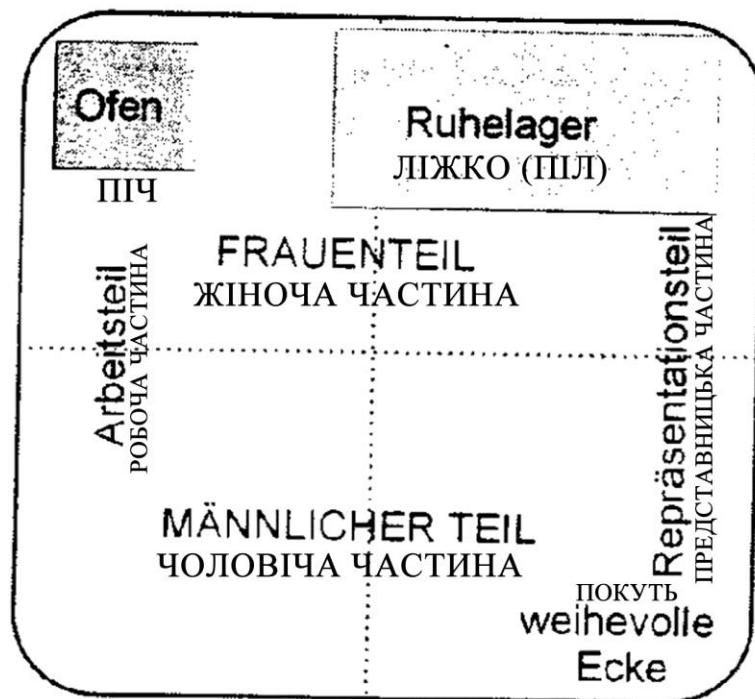

Рис. IV-36. Реконструкція інтер'єрів жител І-поч. II тис. н.е.: 1 – Підберізіці, ж. 9 (за Козак, 2008, рис. 21); 2 – Роїще, ж. 3 (за Терпиловський, 1984, рис. 8); 3 – Муравиця, ж. 9; 4 – Муравиця, ж. 10 (за Прищепа, Нікольченко, 2001, рис. 21); 5 – Монастирок, ж. 26 (за Максимов, Петрашенко, 1988, рис. 66); 6 – Григорівка, ж. 2 (центральный розкоп) (за Петрашенко, 2005, рис. 23); 7 – Григорівка, ур. Підтополеве (за Козюба, 1998, рис. 4, 1); 8 – Гульськ, буд. 9 (за Звіздецький, Готун, 1997, рис. 5).

1

2

Рис. IV-37. Реконструкція інтер'єрів середньовічного житла: 1 – Чатай; 2 – загальна схема облаштування інтер'єру згідно реконструкцій А. Байбуріна та І. Плейнерової (за Šalkovský, 2001, Abb. 54, 56).

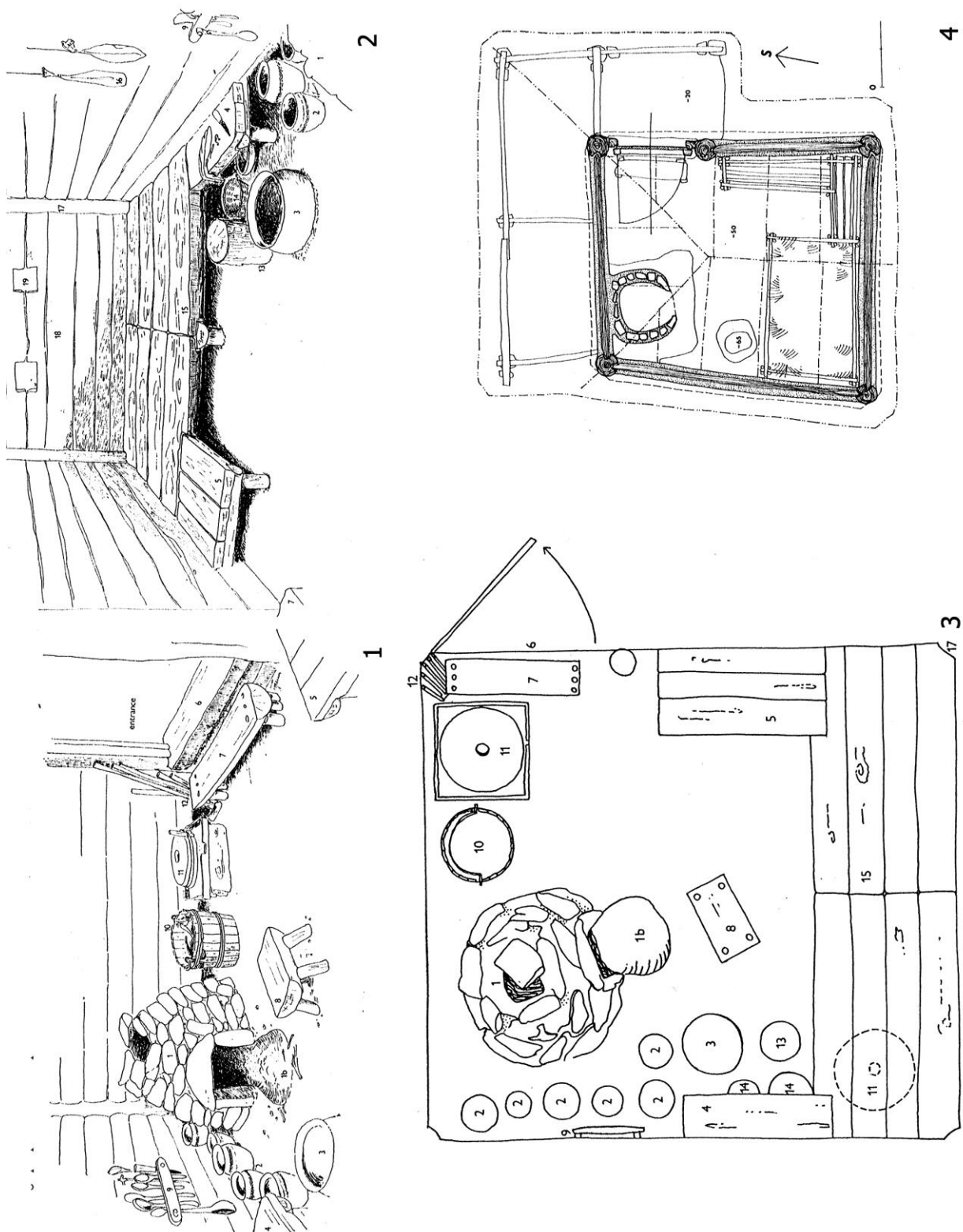

Рис. IV-38. Реконструкція інтер'єру ж. 69 із Бжезно (Чехія), IX ст. (за Pleinorová, 1986, fig. 12, 33, 35, 36).

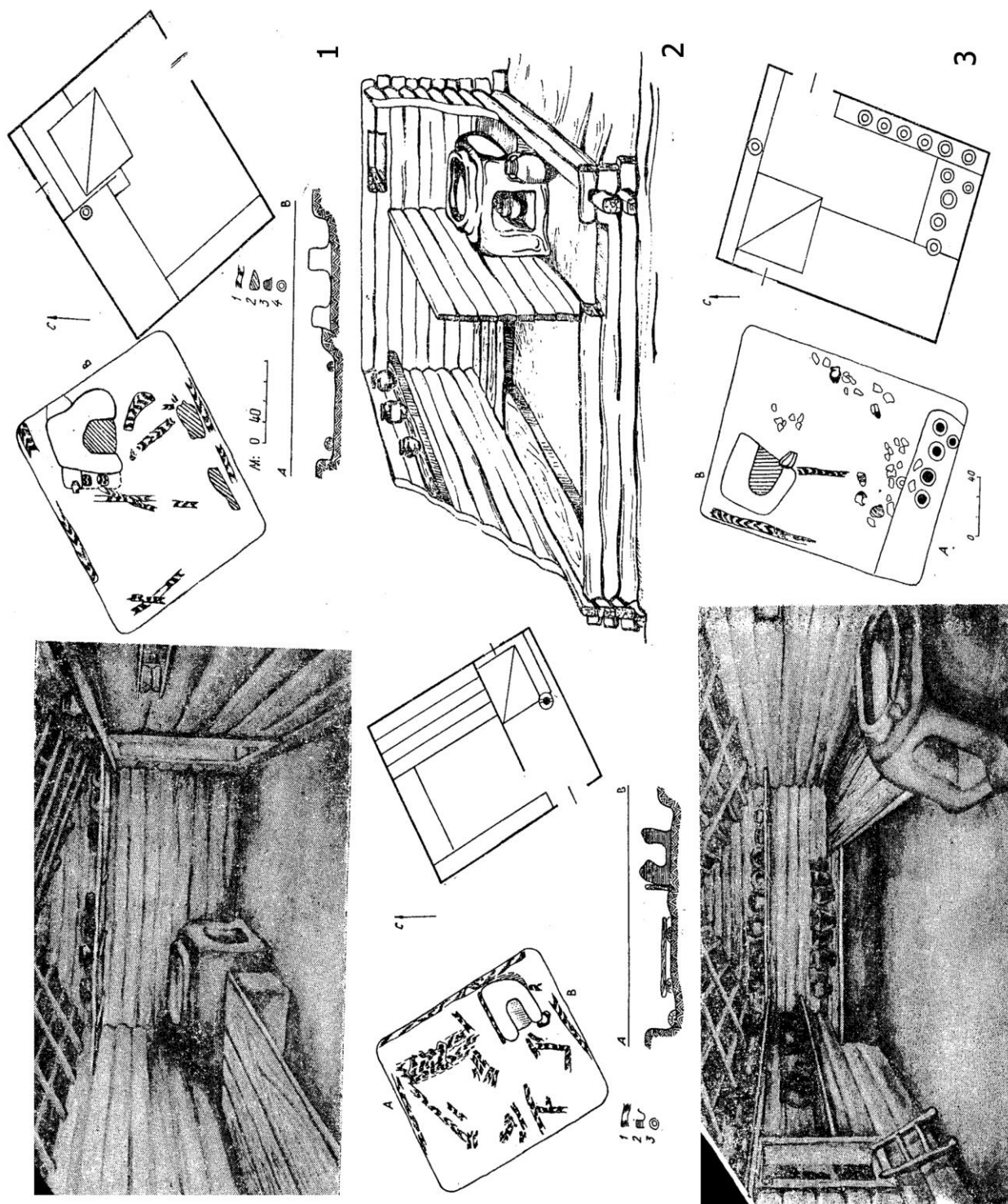

Рис. IV-39. Реконструкція інтер'єрів жител із поселення Обухів II: 1 – ж. 30; 2 – ж. 32; 3 – ж. 6 (за Кравченко, Струнка, 1984, рис. 1-8).

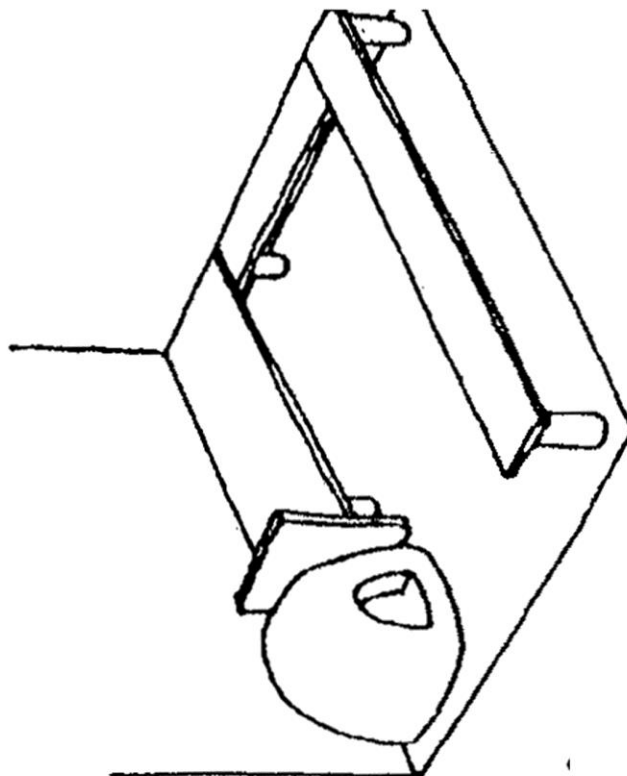
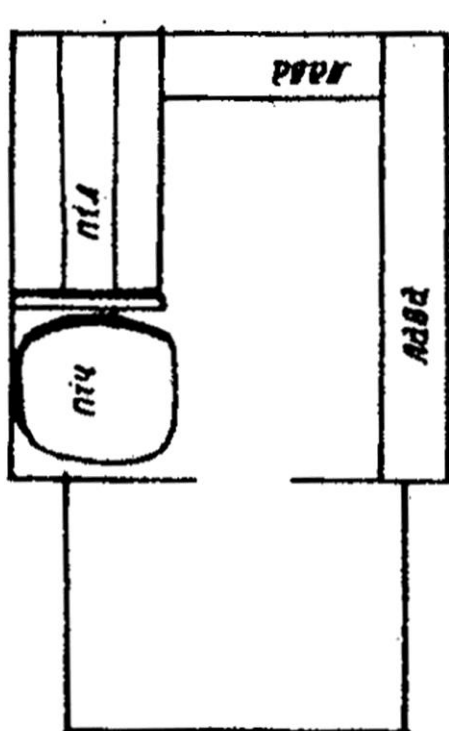
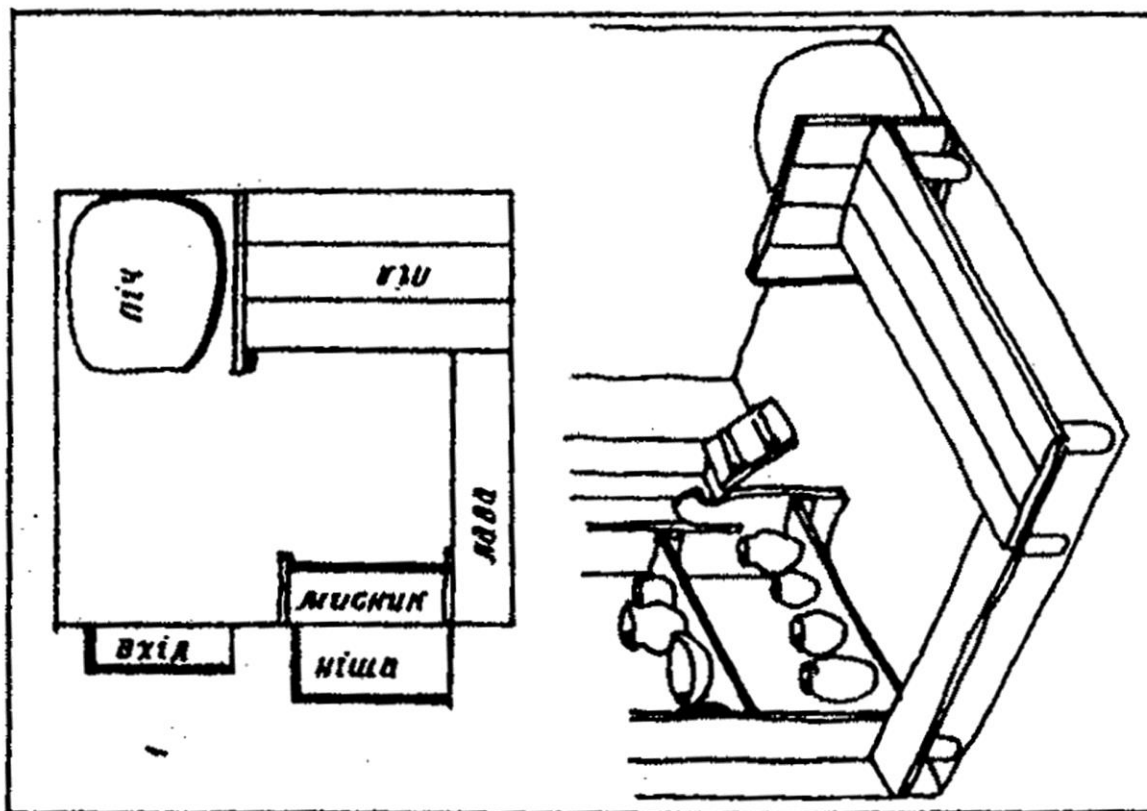

Рис. IV-40. Реконструкція інтер'єрів жител городища Щучин (Чучин) (поміст, лави, полиця) (за Сергєєва, 1994, рис. 1, 7).

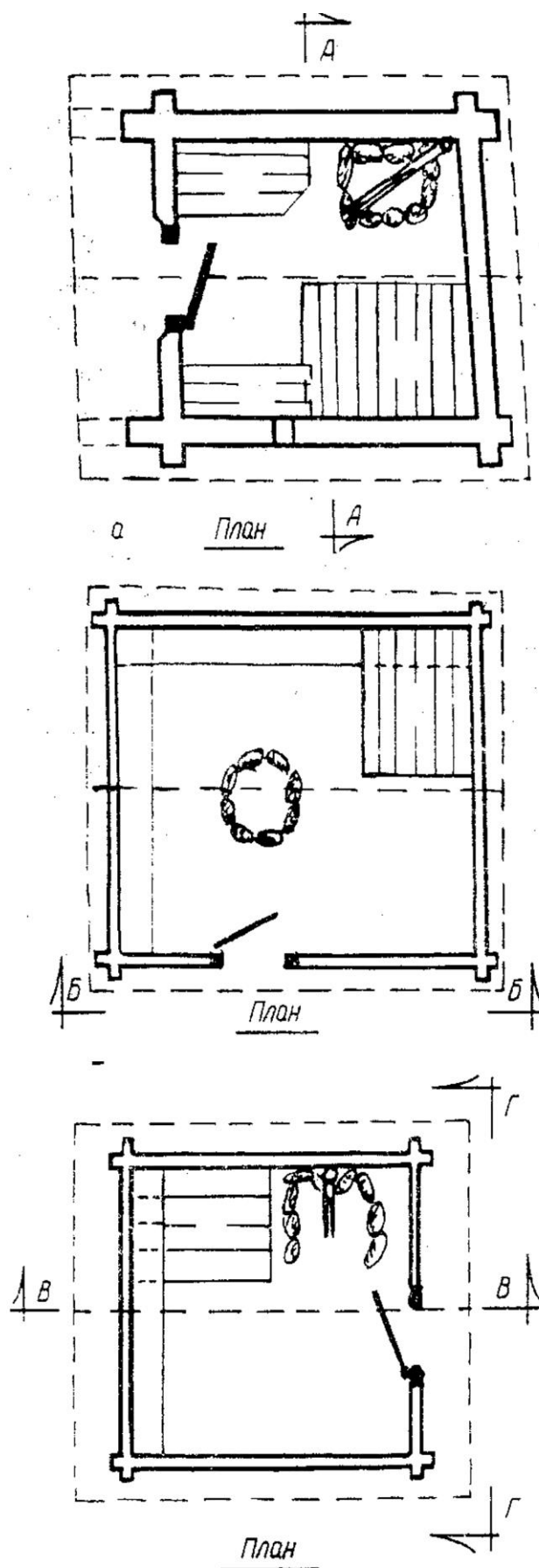

Рис. IV-41. Інтер'єри полонинських колиб середини XIX – початку XX ст. у Карпатах (за Могитич, 1987, рис. 62).

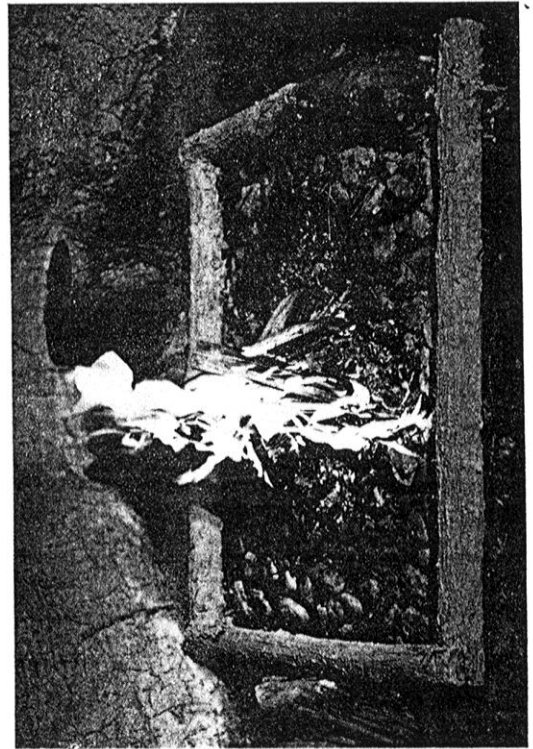
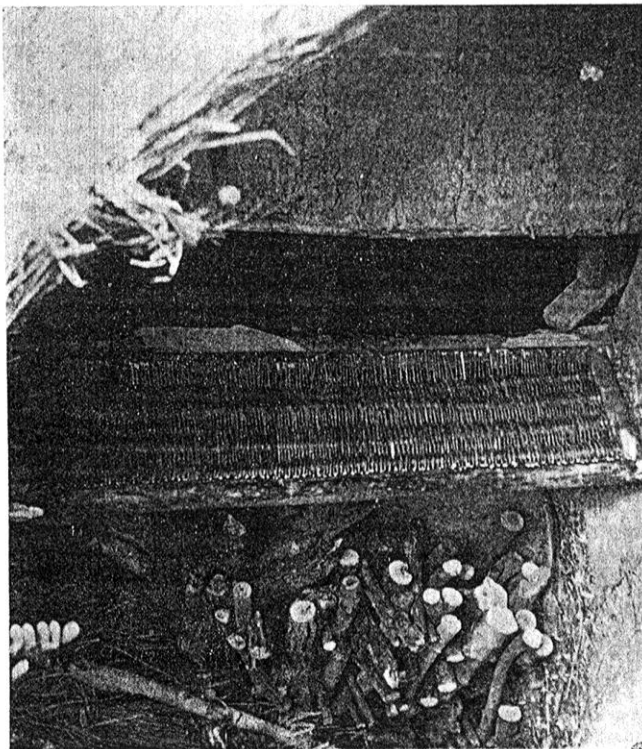
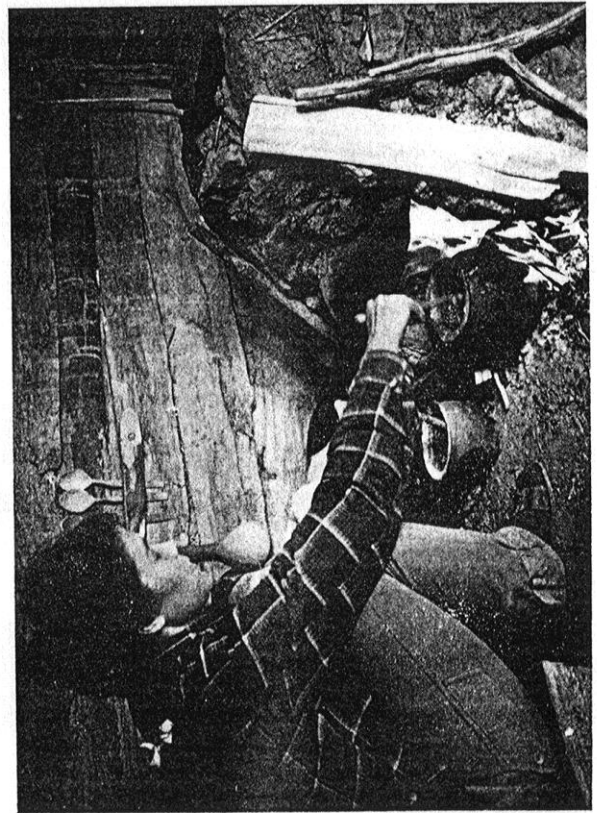
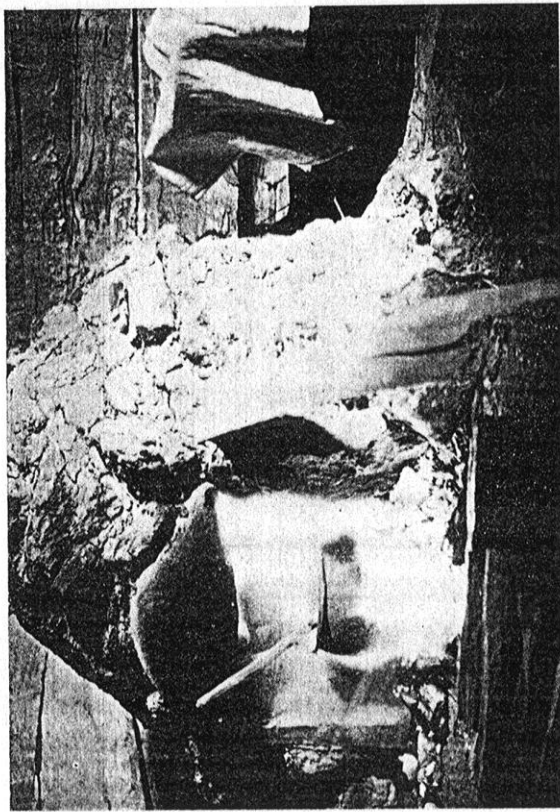

Рис. IV-42. Бжезно. Реконструкції опалювальних пристроїв з ж. 5 і 69 та процесу їх функціонування (за Pleinerova, 1986, fig. 38, 40).

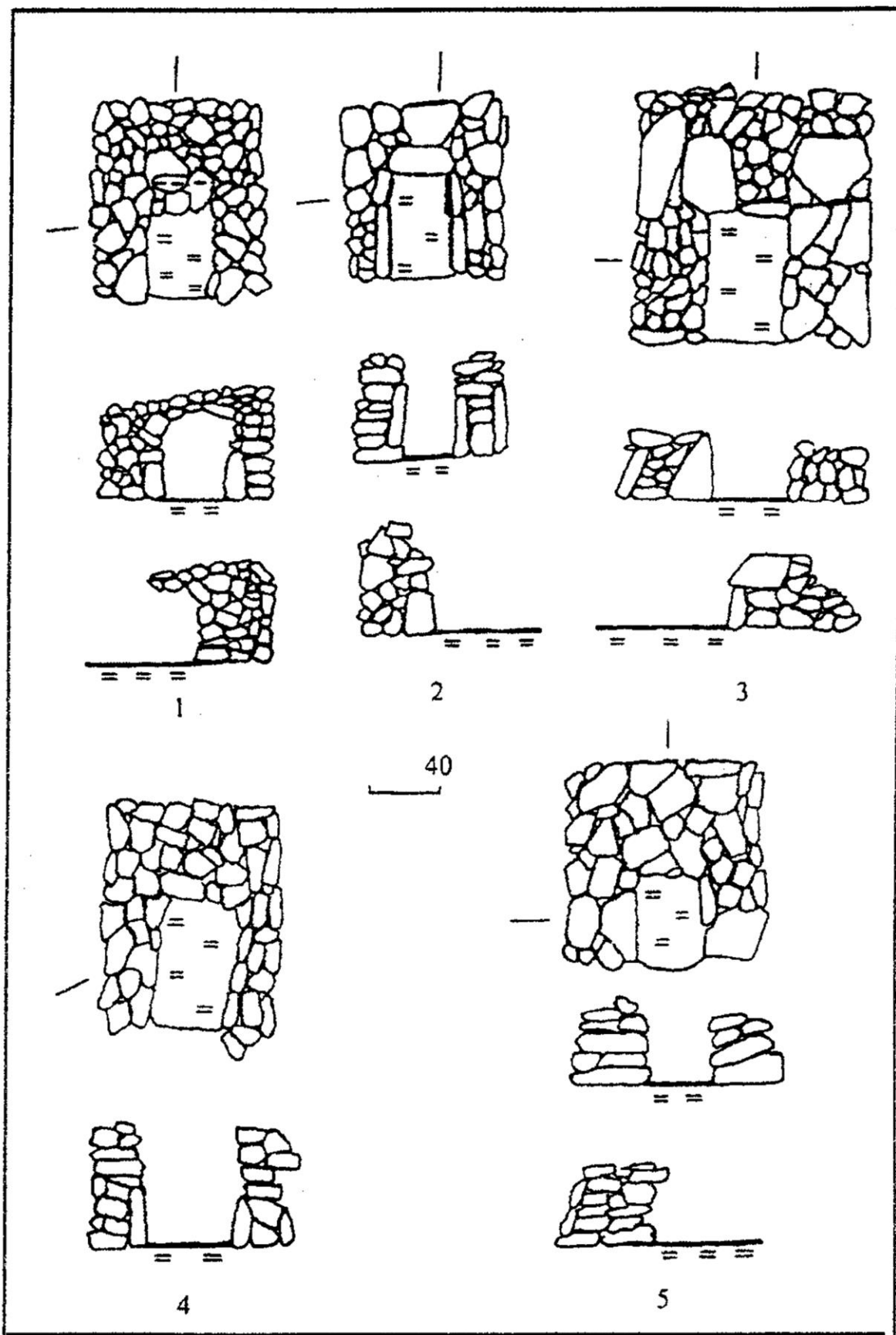

Рис. IV-43. Ревне. Плани і перерізи печей із жител 6, 7, 13, 21, 28 (за Михайлина, 2007, рис. 43).

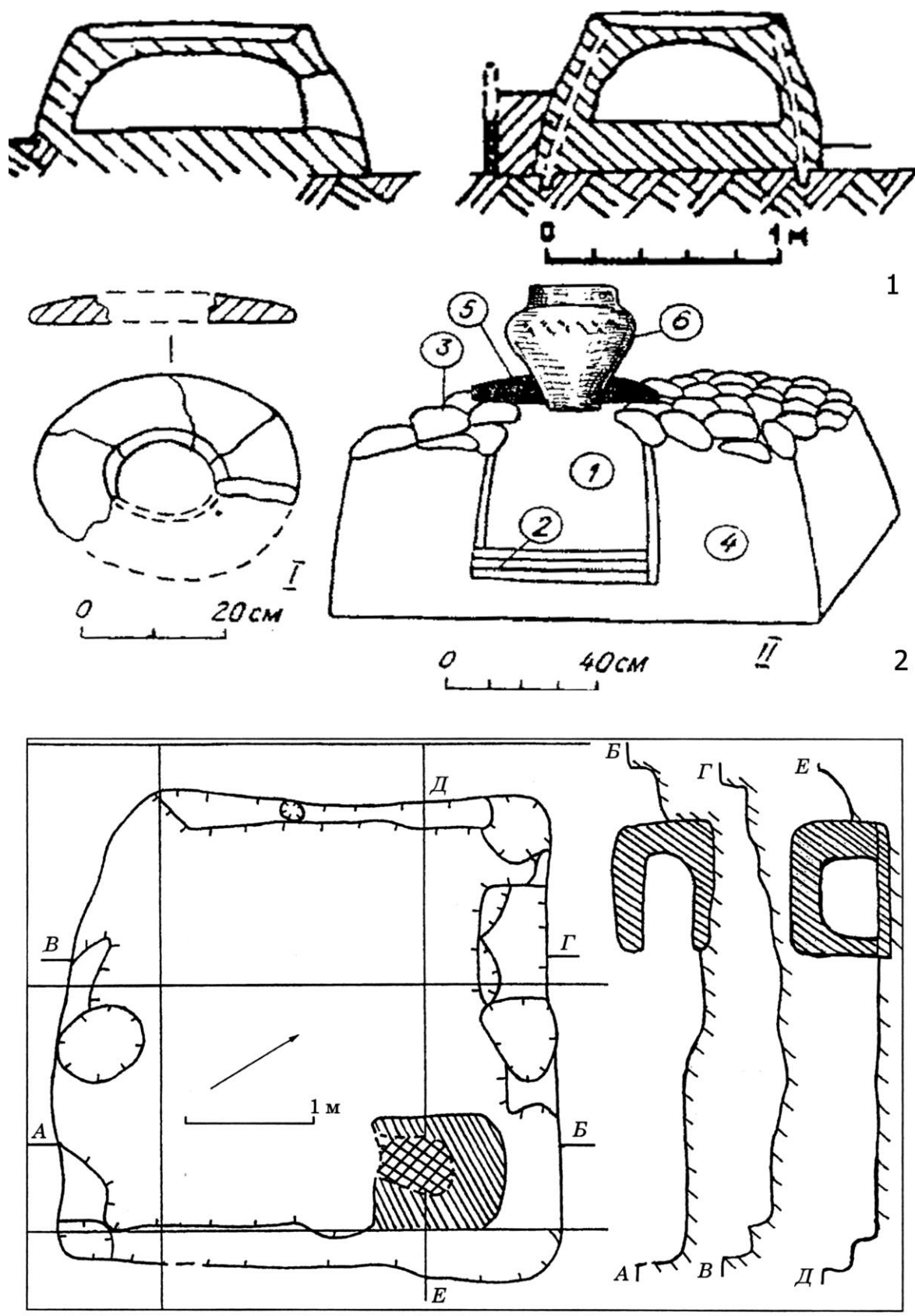

Рис. IV-44. Середньовічні печі: 1 – Григорівка, ур. Підтополеве (за Козюба, 1998, рис. 5, 1); 2 – Волинцеве, ж. 39 (за Юренко, 1984, рис. 8); 3 – Хрінники, ж. 76 (за Козак, 2012, рис. 55).

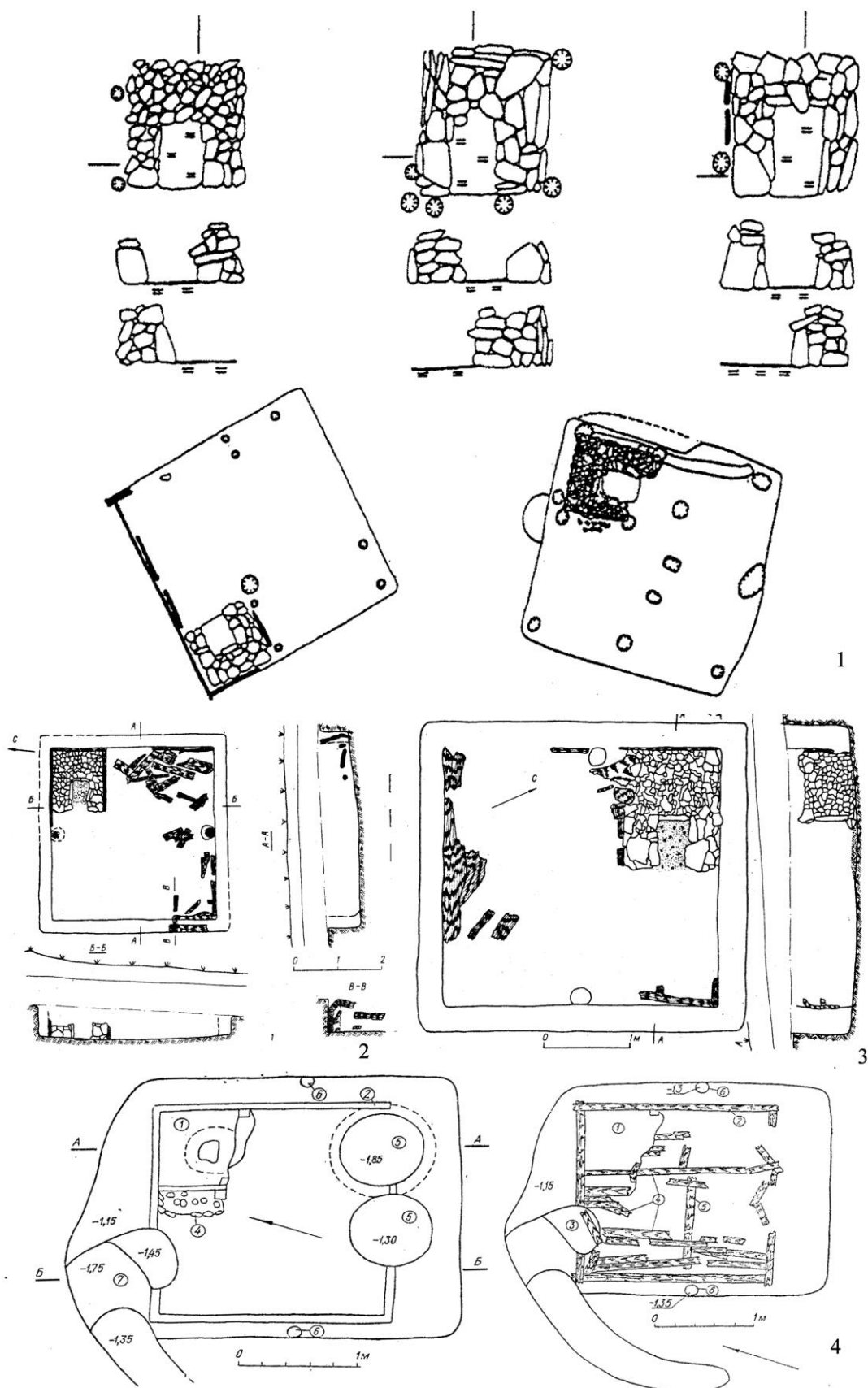

Рис. IV-45. Печі IX-X ст. зі слідами дерев'яного облицювання: 1 – за Михайлина, 2007, рис. 44; 2, 3 – за Максимов, Петрашенко, 1988, рис. 21, 22 (Монастирок, ж. 26, 28); 4 – за Юренко, 1984, рис. 6 (Волинцеве, ж. 13).

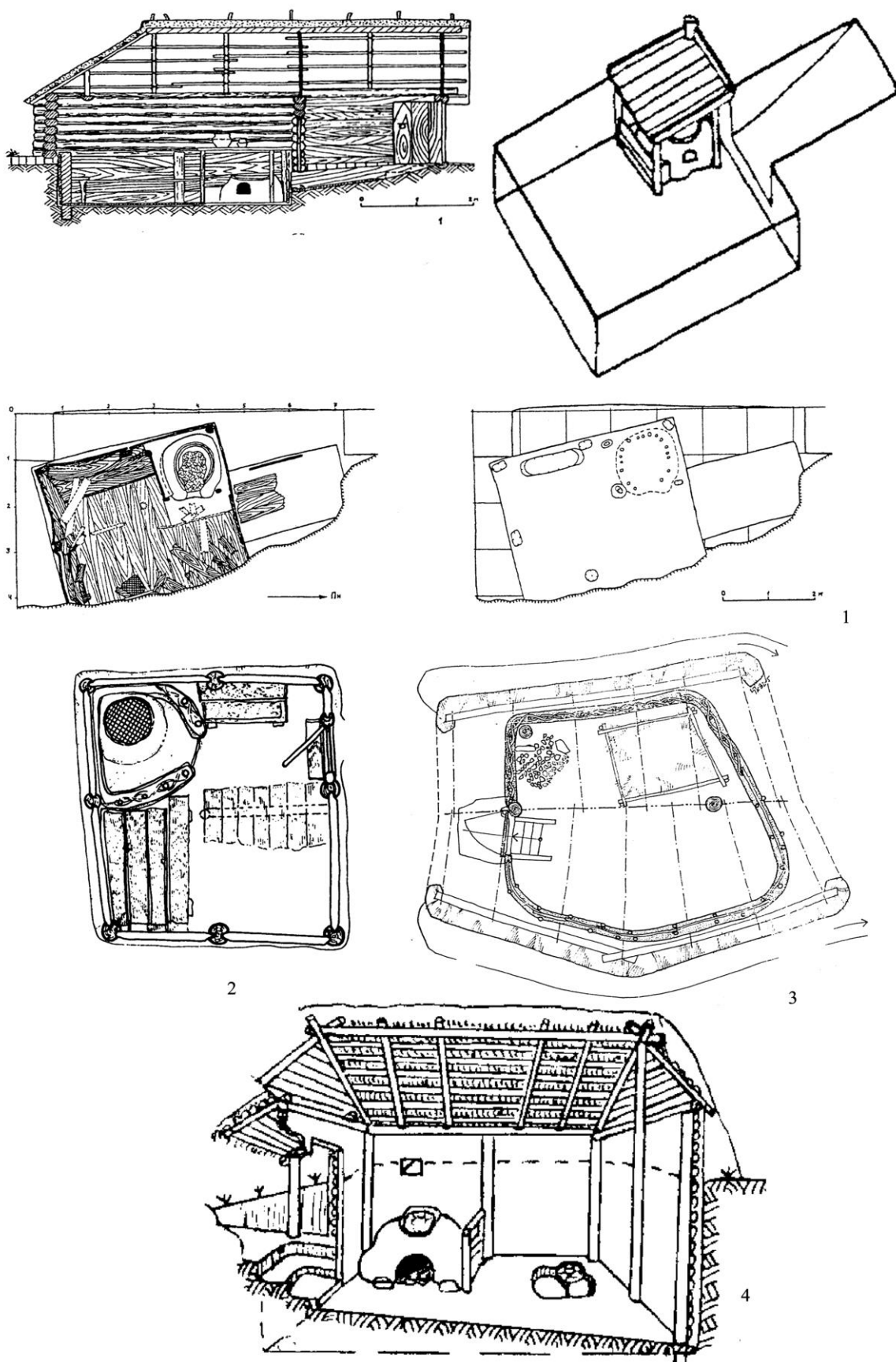

Рис. IV-46. Реконструкція дерев'яних конструкцій комплексів печей: 1 – Григорівка, ур. Підтополеве (за Козюба, 1998, рис. 4, 6, 8).; 2 – Підберізіці, ж. 9 (Козак, 2008, рис. 21); 3 – Бжезно, ж. 5 (Pleinerova, 1986, fig. 3); 4 – Григорівка, ж. 1 (північний розкоп) (за Петрашенко, 2005, рис. 8, III).

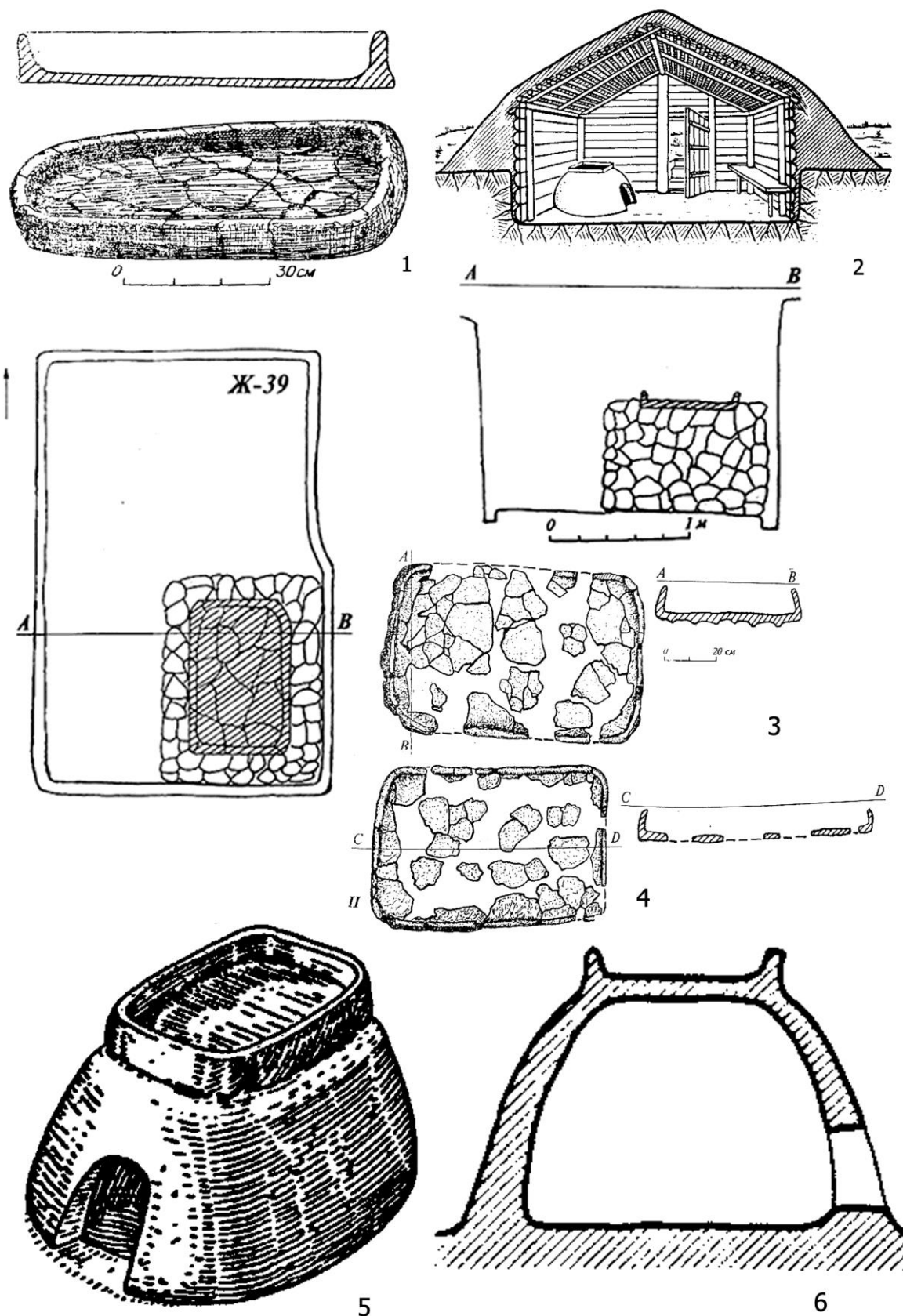
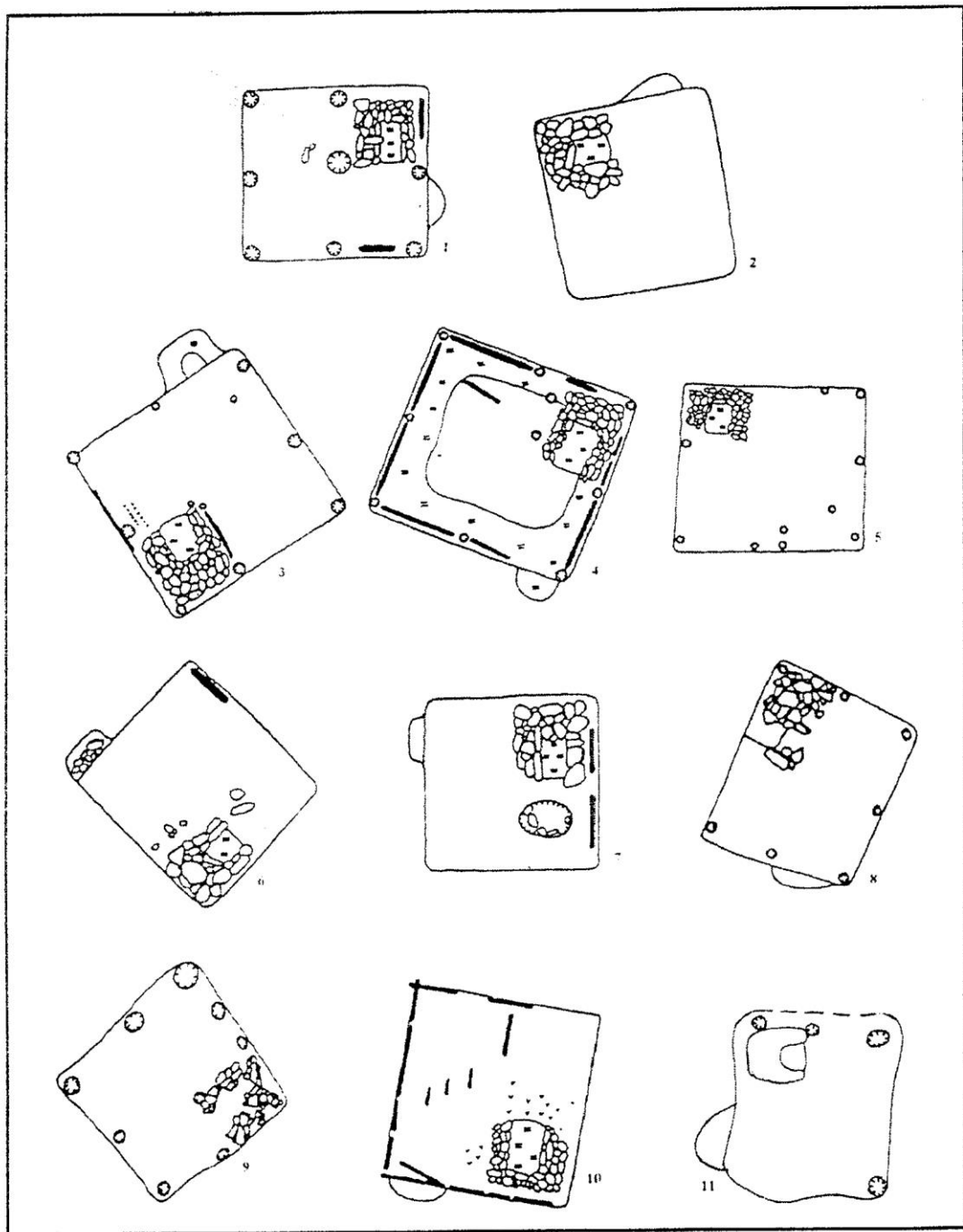
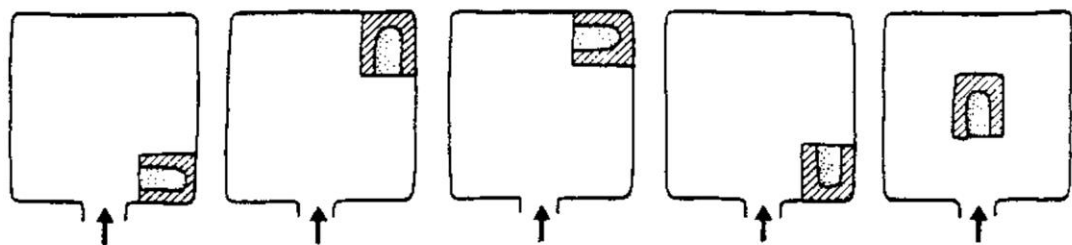

Рис. IV-47. Печі з жаровнями: 1 – Волинцеве, ж. 44 (за Юренко, 1984, рис. 7); 2 – житло X-XI ст. (реконструкція) (за Раппопорт, 1975); 3 – Бакота, ж. 39; 4 – Бакота, ж. 16 (за Винокур, Горішній, 1994, рис. 88, 89); 5, 6 – глинобитна піч із жаровнею (реконструкція) (за Раппопорт, 1975; Раппопорт, Колчин, Борисевич, 1985, табл. 40, 2).

1

2

Рис. IV-48. Варіанти планової структури жител (співвідношення локалізації печі, наряду устя і входу): 1 – за Михайлина, 2007, рис. 49; 2 – за Раппопорт, Колчин, Борисевич, 1985, табл. 44, В.

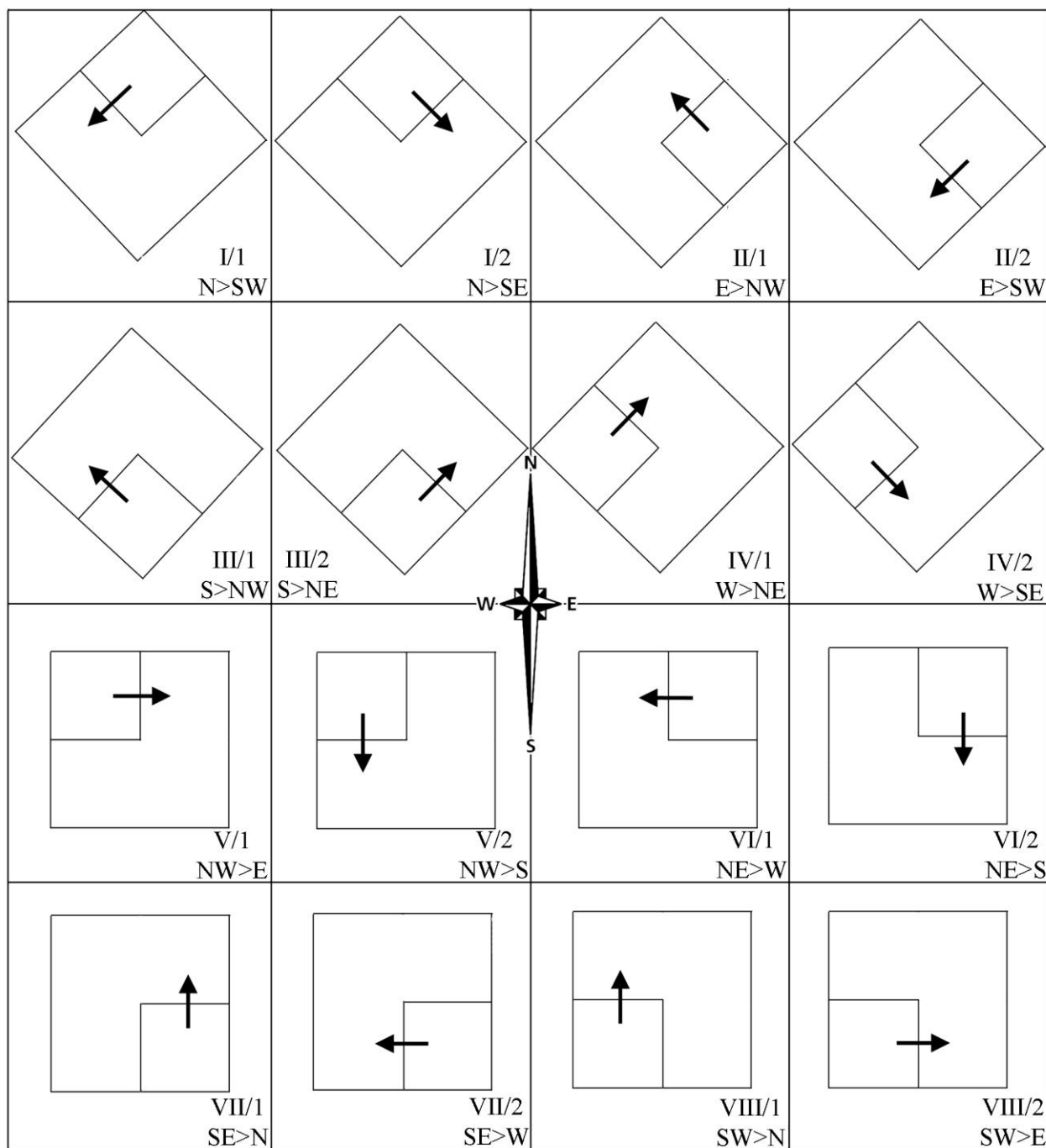

Рис. IV-49. Варіанти просторової орієнтації жител VIII-X ст. (співвідношення піч→напря́м устя печі→вхід).

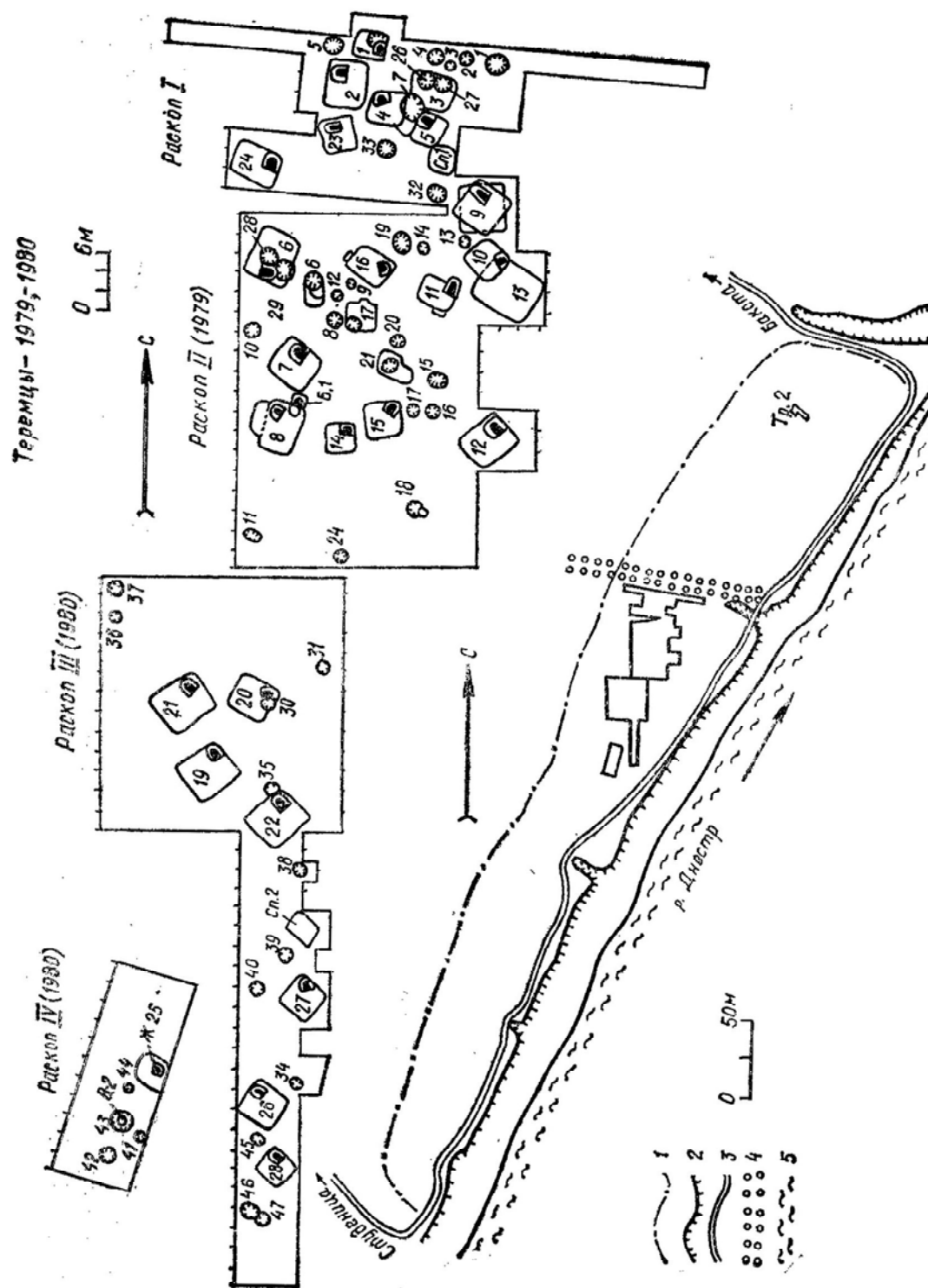

Рис. IV-50. План поселення Теремці (за Баран, 2008).

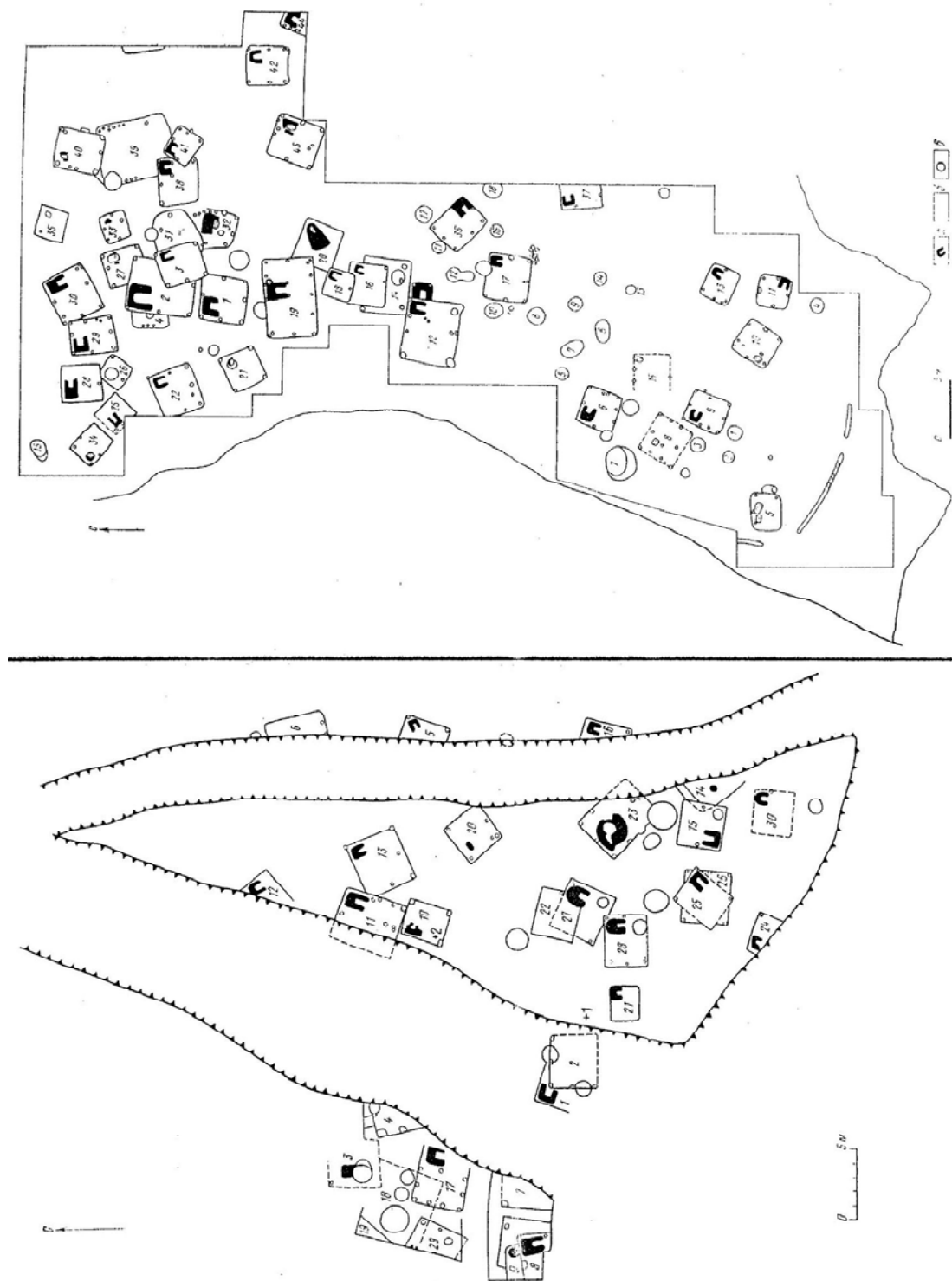

Рис. IV-51. План поселень Кодин I-II (за Русанова, Тимошук, 1984, табл. 1, 2).

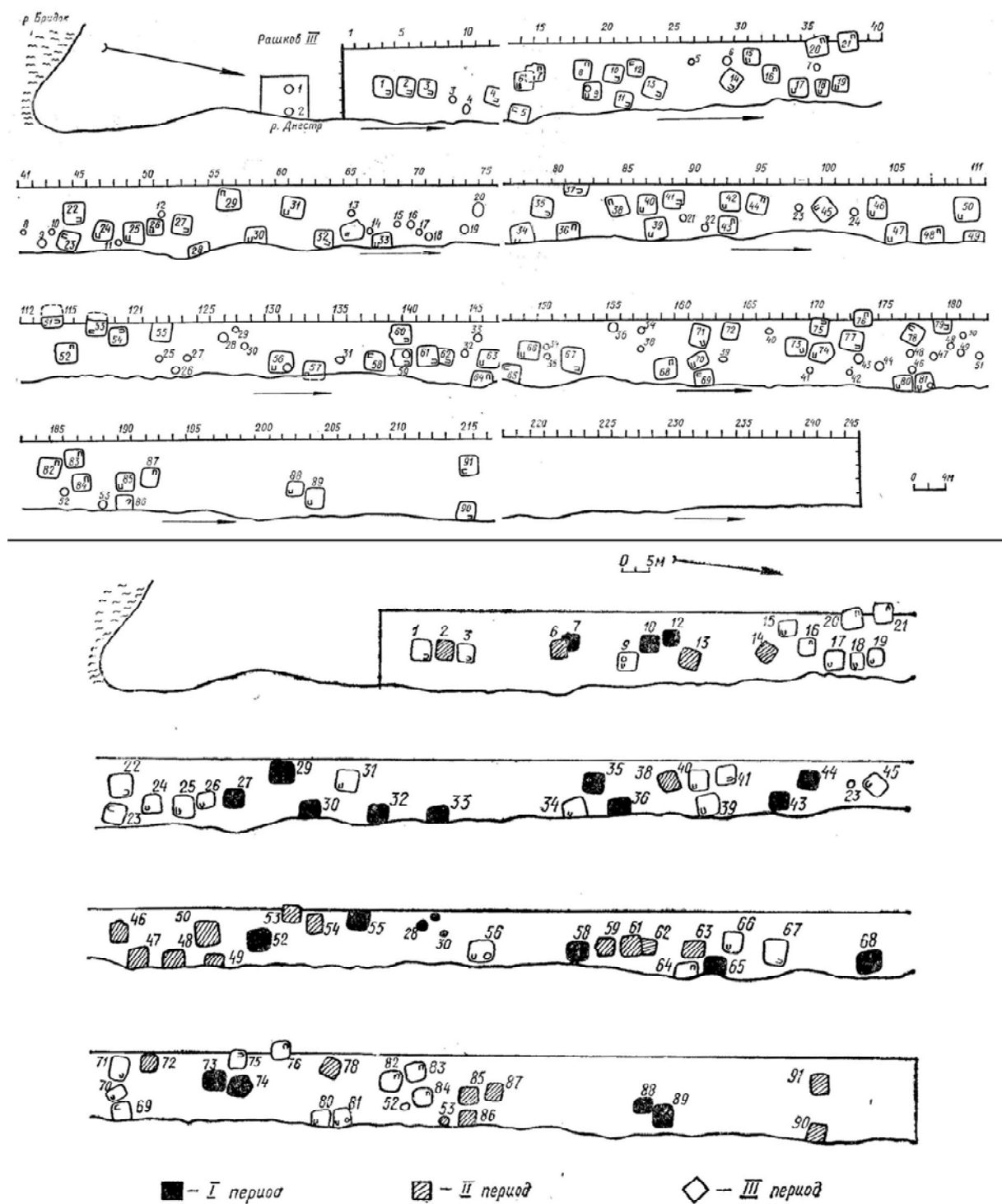

Рис. IV-52. План поселення Рашків-III (за Баран, 1988, рис. 3, 14).

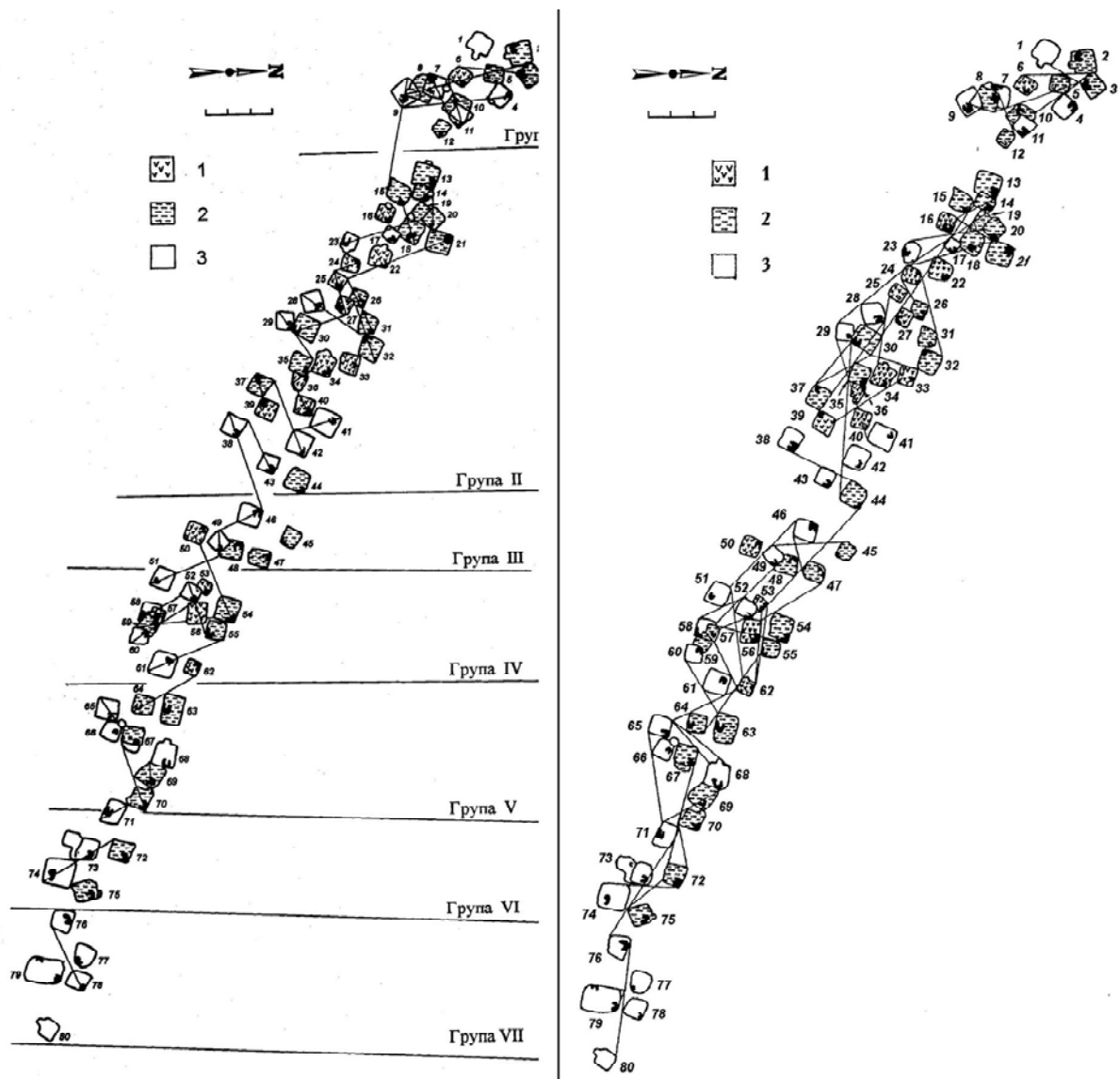

Рис. IV-53. План поселення Рашків-І (за Баран Я., 2004, рис. 3, 8).

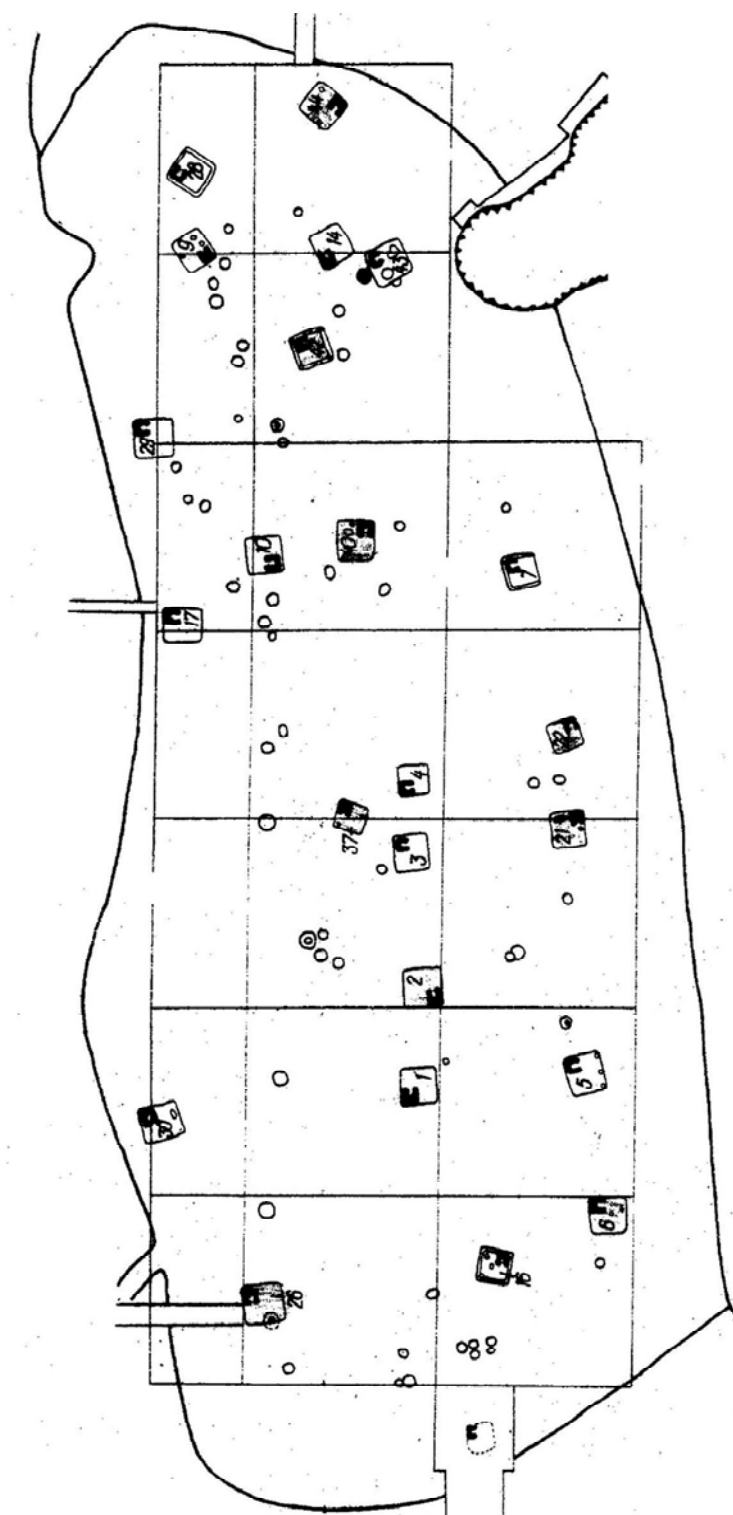
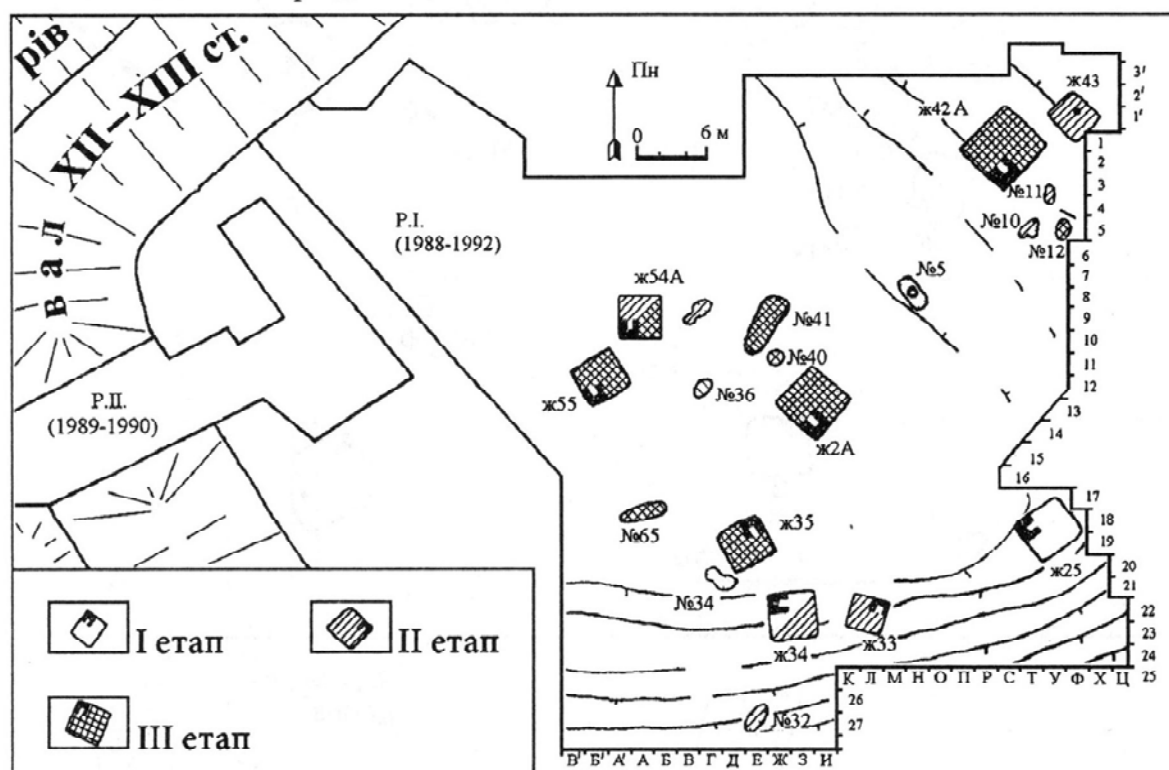
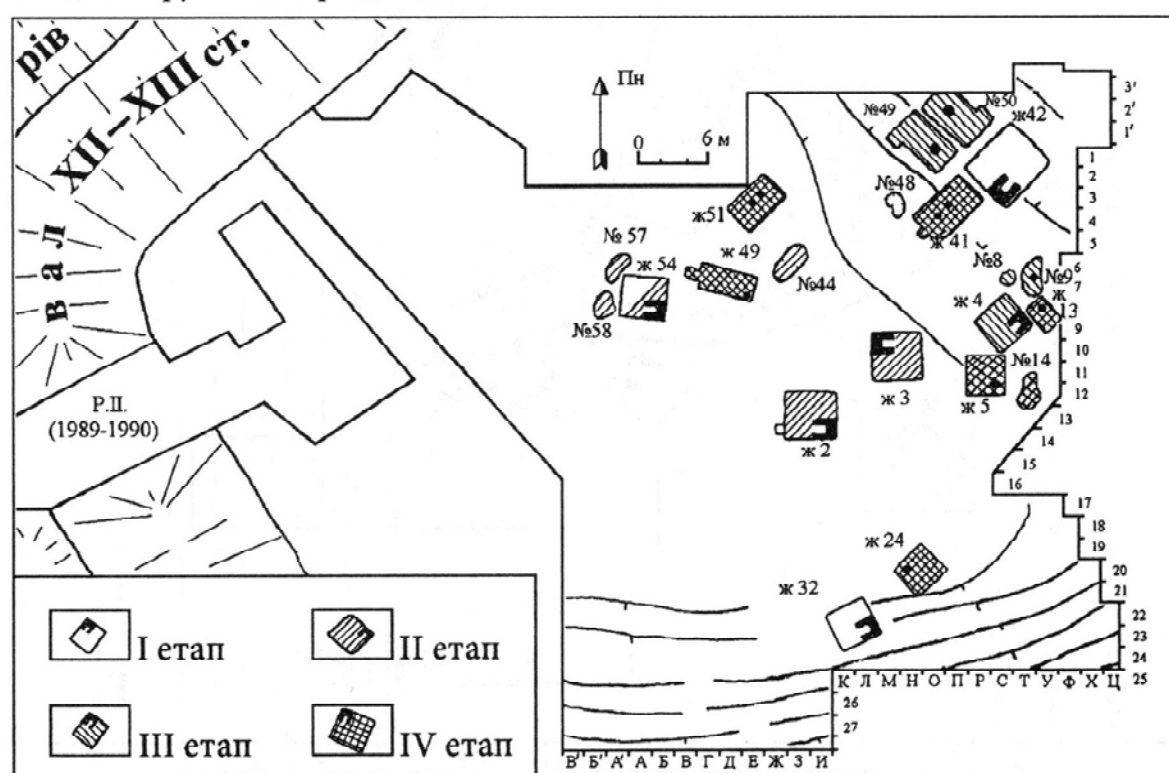

Рис. IV-54. План городища Монастирок (Східне городище) (за Максимов, Петрашенко, 1988, рис. 65).

А – слов'янський період

Б – давньоруський період

Розкопки Б. Томенчука, інтерпретація М. Филипчука

Рис. IV-55. План забудови городища Буківна (за Филипчук, 2012, рис. 64).

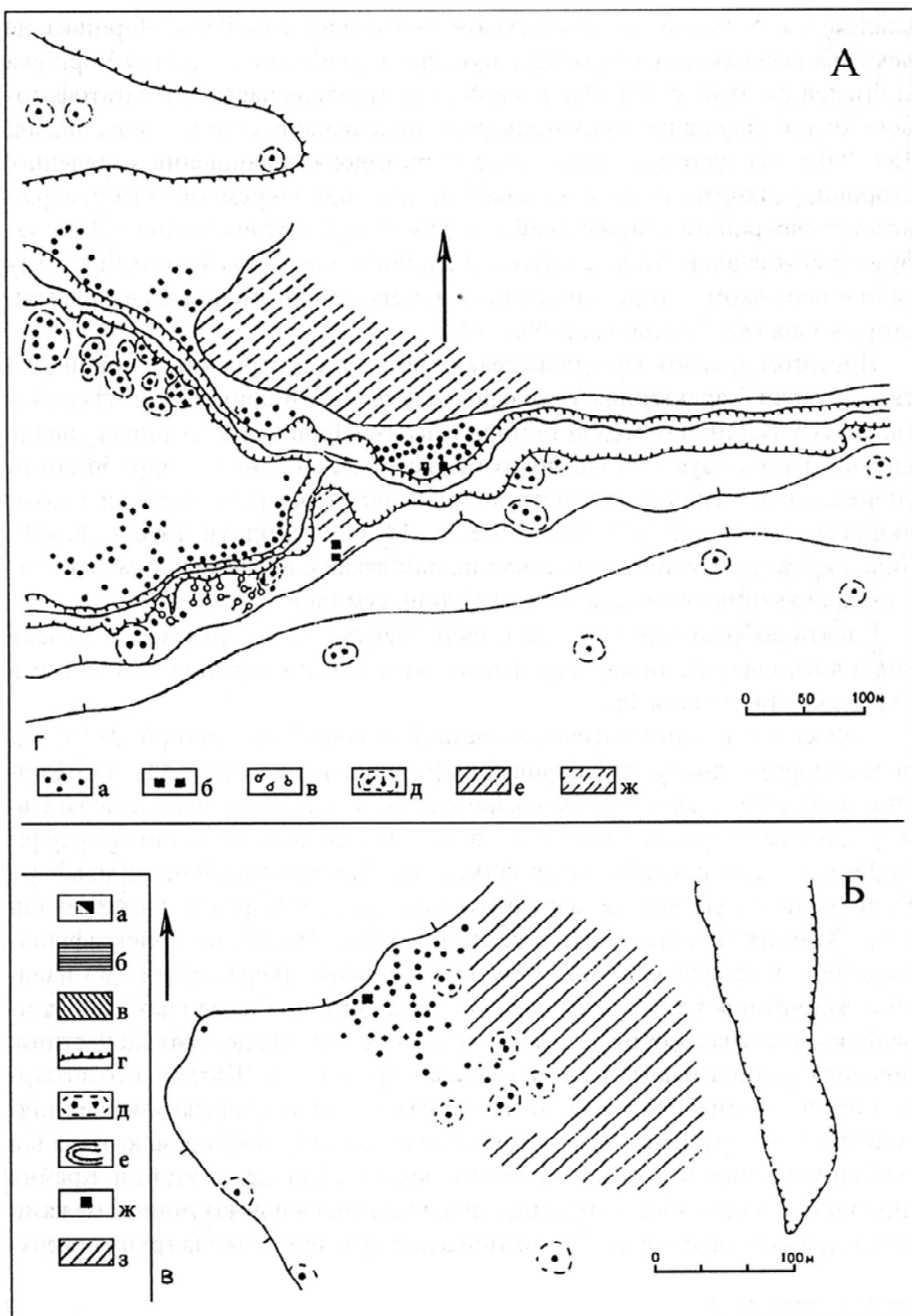

Рис. IV-56. Плани поселень Чорнівка II (А) і Магала (Б) на Буковині із «житлами-западинами» (за Б. Тимошуком).

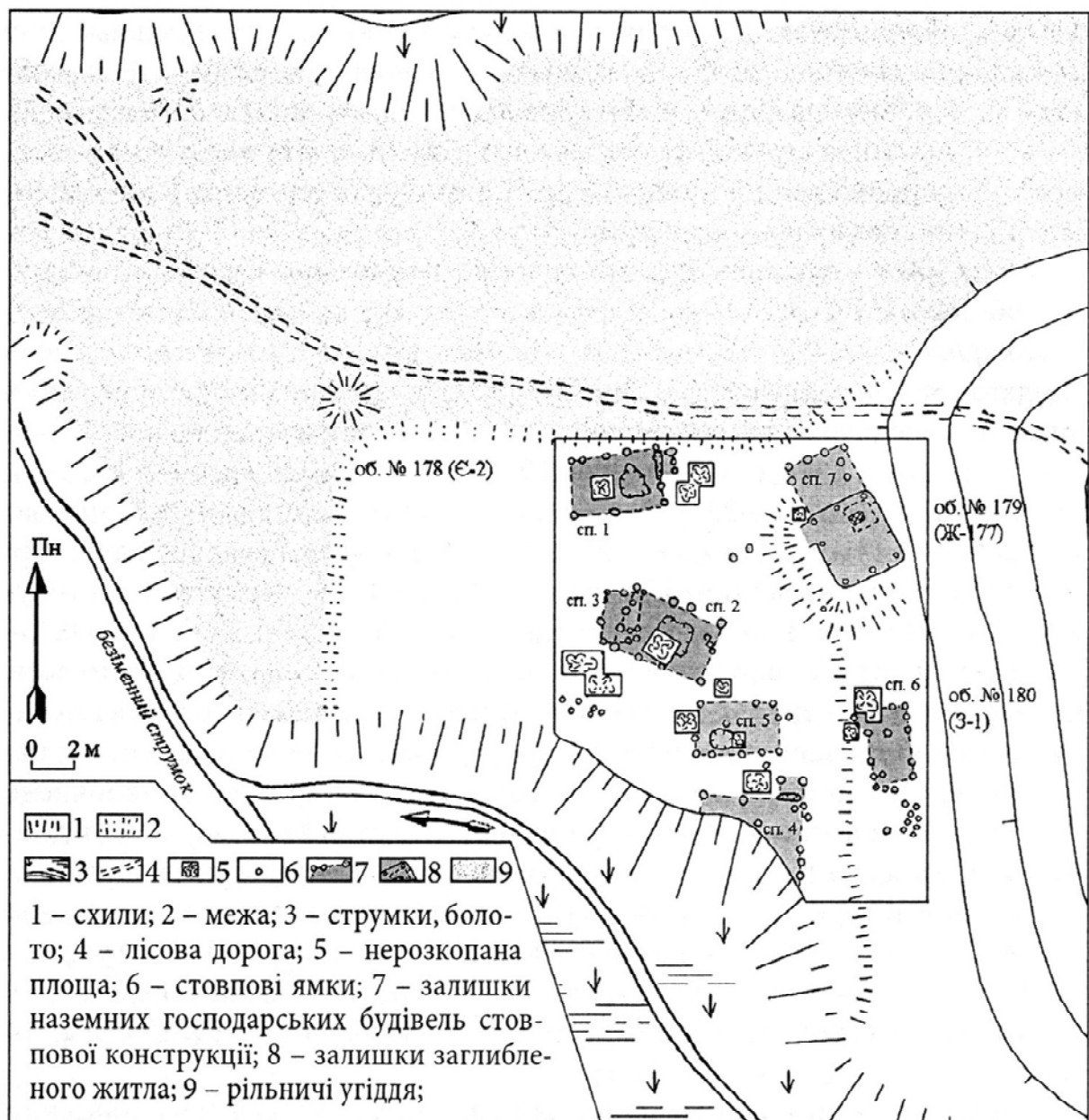

Рис. IV-57. План садиби № 1 на поселенні Коростувата (за Филипчук, 2012, рис. 5).

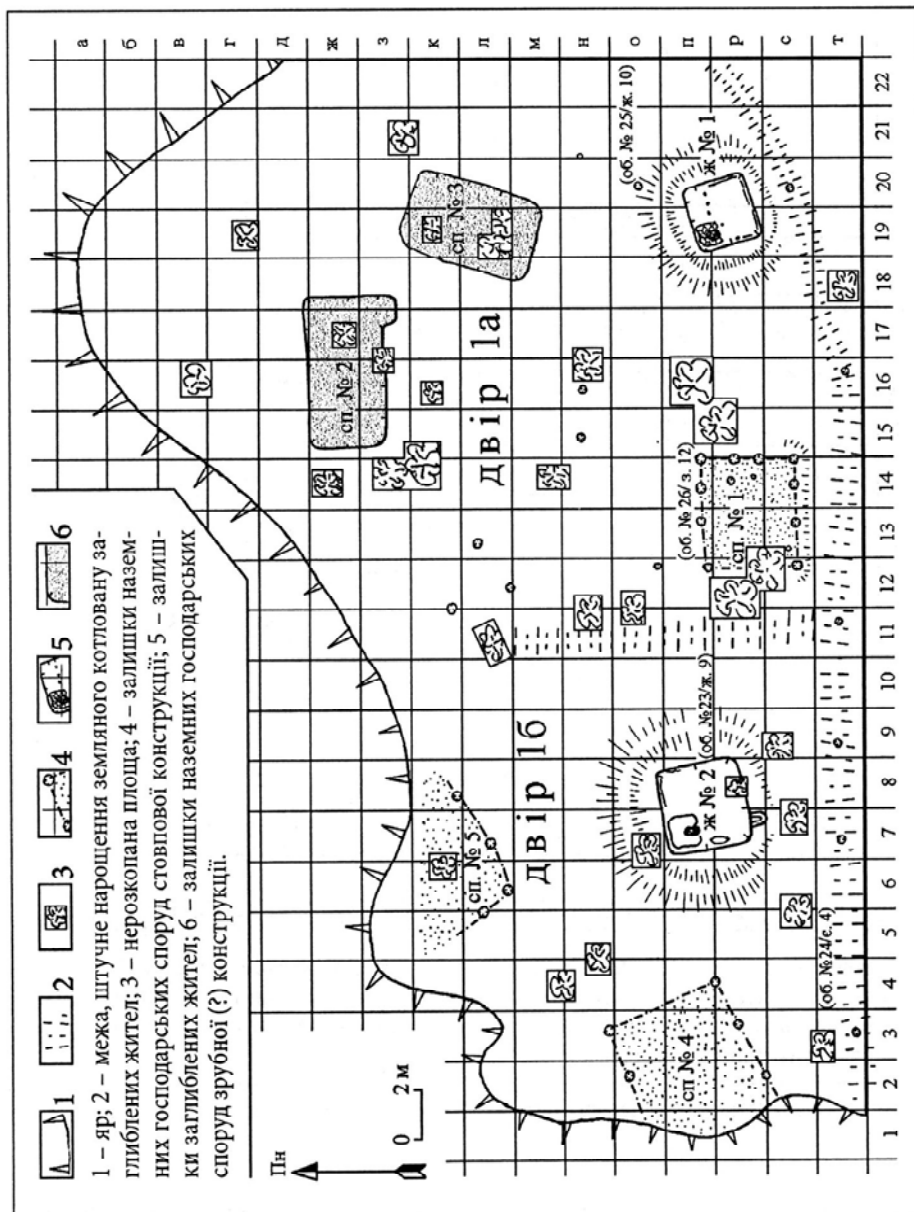

Рис. IV-58. План дворів № 1а, 16 на городищі Стільсько (за Филипчук, 2012, рис. 61).

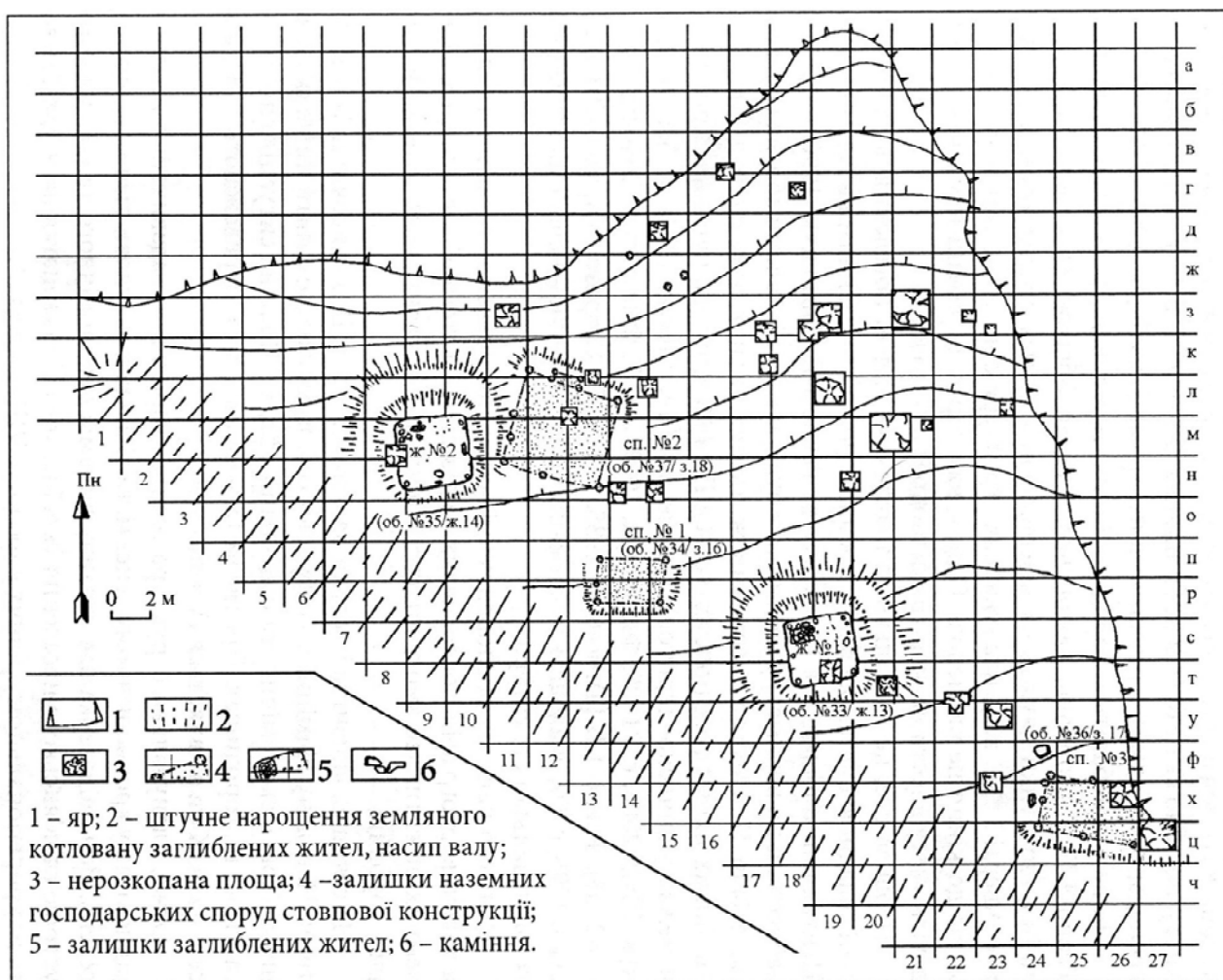

Рис. IV-59. План двору № 2 на городищі Стільсько (за Филипчук, 2012, рис. 69).

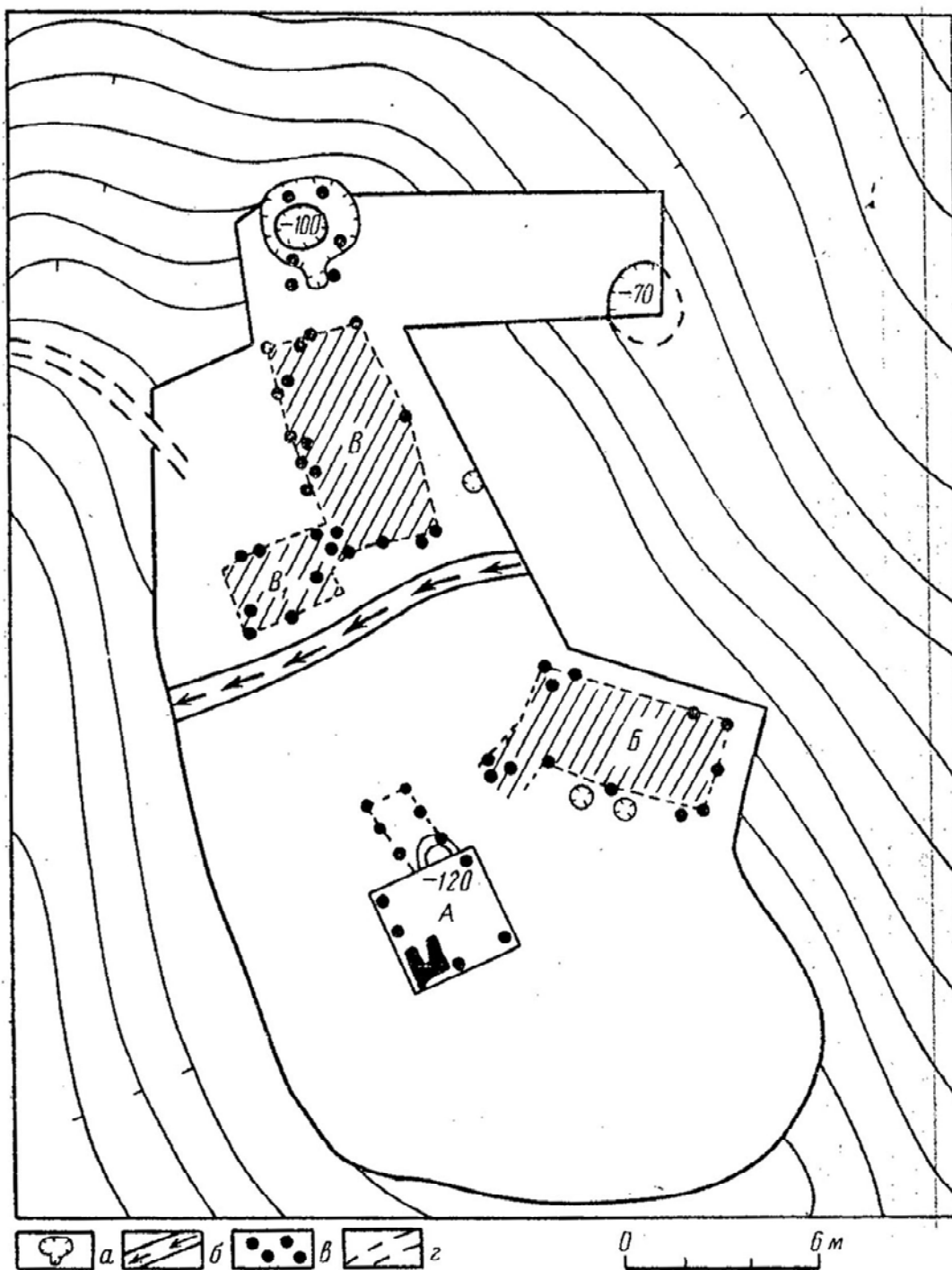

Рис. IV-60. План садиби IX–X ст. на поселенні Ревно (ур. Кидрина) (за Тимошук, 1990, рис. 33).

Рис. IV-61. Житло з каркасно-стовповою конструкцією стін в котловані і дахом «суцільним накотом». Реконструкція: Я. Погоральський, В. Федевич; комп'ютерна графіка (3D-Max): І. Мелимук, В. Федевич.

Рис. IV-62. Житло з каркасно-стовпвою конструкцією стін в котловані, дахом на сохах і плетеним фронтоном. Реконструкція: Я. Погоральський, В. Федевич; комп'ютерна графіка (3D-Max): І. Мелимук, В. Федевич.

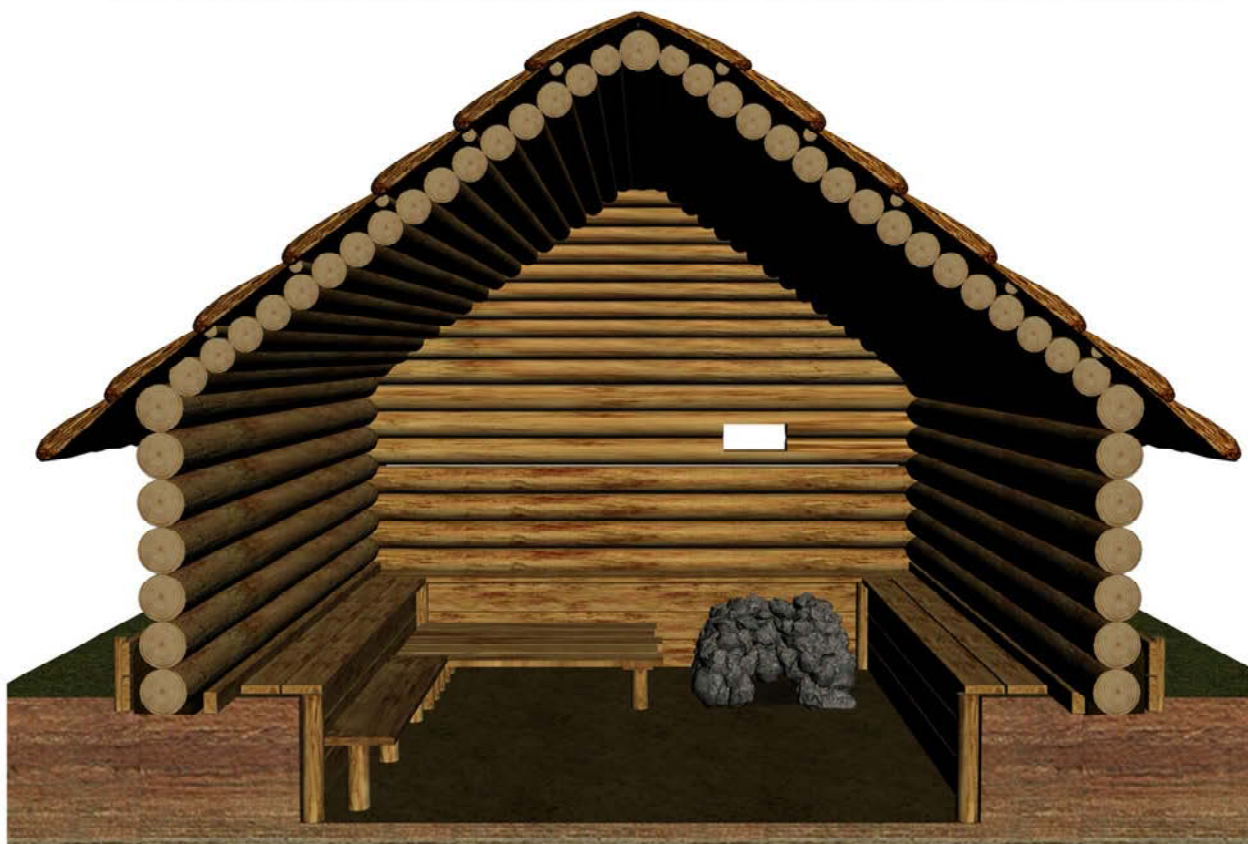

Рис. IV-63. Житло зі зрубною конструкцією стін за межами котловану і дахом «суцільним накотом». Реконструкція: Я. Погоральський, В. Федевич; комп'ютерна графіка (3D-Max): І. Мелимук, В. Федевич.

Рис. IV-64. Житло зі зрубною конструкцією стін за межами котловану і дахом на півсохах та плетеним фронтоном. Реконструкція: Я. Погоральський, В. Федевич; комп'ютерна графіка (3D-Max): І. Мелимук, В. Федевич.

Рис. IV-65. Житло зі зрубною конструкцією стін за межами котловану і дахом на сохах, встановлених за межами котловану, та плетеним фронтоном. Реконструкція: Я. Погоральський, В. Федевич; комп'ютерна графіка (3D-Max): І. Мелимук, В. Федевич.

Рис. IV-66. Житло зі зрубною конструкцією стін за межами котловану, дахом на півсохах (з каркасом покриття – вид зверху) і стелею. Реконструкція: Я. Погоральський, В. Федевич; комп'ютерна графіка (3D-Max): І. Мелимук, В. Федевич.

Рис. IV-67. Співвідношення стін і облицювання з котлованом: 1 – зрубні стіни в котловані; 2 – стіни за межами котловану, плахи облицювання запазовані у стовпи; 3 – стіни за межами котловану, плахи облицювання притиснуті стовпами. Реконструкція: Я. Погоральський, В. Федевич; комп'ютерна графіка (3D-Max): І. Мелимук, В. Федевич.